2013

XVIII Міжнародна науково-практична інтернет-конференція

29 – 30 грудня 2013 р.

Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у країнах СНД

Секції:

Біологічні науки
Географія та геологія
Державне управління
Екологія
Економіка
Історія
Математика
Мистецтво
Педагогіка
Політологія
Право
Психологія
Соціологія
Сучасні інформаційні технології
Фізична культура та професійний спорт
Філологічні науки
Філософія

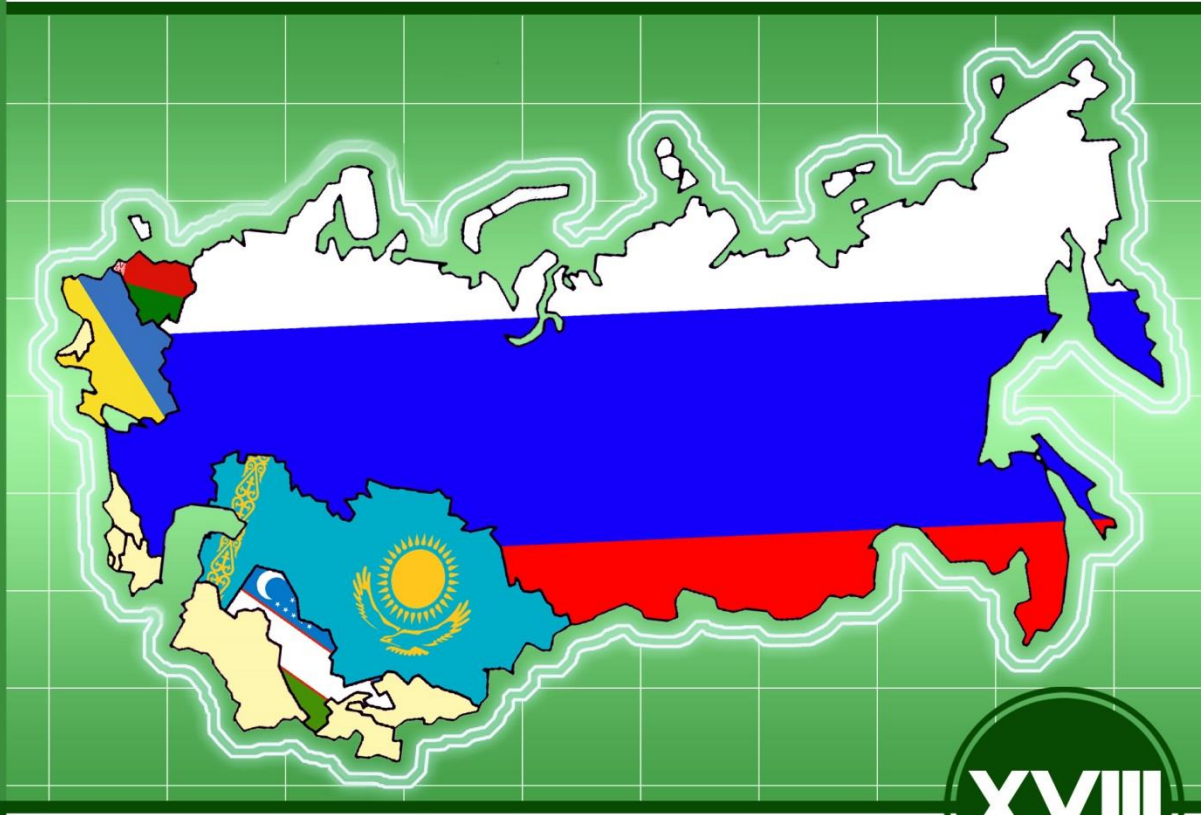

XVIII

Переяслав-Хмельницький
2013

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД

«Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди»

молодіжна громадська організація
«НЕЗАЛЕЖНА АСОЦІАЦІЯ МОЛОДІ»

студентське наукове товариство історичного факультету
«КОМІТЕТ ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРІЇ ТА СУЧАСНОСТІ»

МАТЕРІАЛИ

XVIII Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції
«Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у країнах СНД»

29 – 30 грудня 2013 р.

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Переяслав-Хмельницький – 2013

МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ УКРАИНЫ
ГОСУДАРСТВЕННОЕ ВЫСШЕЕ УЧЕБНОЕ ЗАВЕДЕНИЕ

«Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет
имени Григория Сковороды»

молодежная общественная организация
«НЕЗАВИСИМАЯ АССОЦИАЦИЯ МОЛОДЕЖИ»

студенческое научное общество исторического факультета
«КОМИТЕТ ИССЛЕДОВАНИЯ ИСТОРИИ И СОВРЕМЕННОСТИ»

МАТЕРИАЛЫ

XVIII Международной научно-практической интернет-конференции
«Проблемы и перспективы развития науки в начале третьего тысячелетия в странах СНГ»

29 – 30 декабря 2013 г.

СБОРНИК НАУЧНЫХ РАБОТ

Переяслав-Хмельницкий – 2013

Матеріали XVIII Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції **«Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у країнах СНД»** // Збірник наукових праць. – Переяслав-Хмельницький, 2013 р. – 272 с.

Материалы XVIII Международной научно-практической интернет-конференции **«Проблемы и перспективы развития науки в начале третьего тысячелетия в странах СНГ»** // Сборник научных трудов. - Переяслав-Хмельницкий, 2013 г. – 272 с.

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР:
В.П. Коцур,
доктор історичних наук, професор, дійсний член НАПН України,
ректор ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди».

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР:
В.П. Коцур,
доктор исторических наук, профессор, действительный член НАПН Украины, ректор ГВУЗ «Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет имени Григория Сковороды».

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:
С.М. Рик к.ф.н., доцент;
Я.О. Потапенко д.і.н., професор;
Т.М. Боголіб д.е.н., професор;
Г.Л. Токмань д.п.н., професор;
Н.В. Ігнатенко к.п.н., професор;
В.В. Куйбіда к.біол.н. доцент;
В.А. Вінс к.псих.н.;
Ю.В. Бобровнік к.і.н.;
С.М. Кикоть к.і.н.

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:
С.М. Рик *к.ф.н., доцент;*
Я.О. Потапенко *д.и.н., профессор;*
Т.М. Боголиб *д.э.н., профессор;*
Г.Л. Токмань *д.п.н., профессор;*
Н.В. Игнатенко *к.п.н., профессор;*
В.В. Куйбида *к.биол.н. доцент;*
В.А. Винс *к.псих.н.;*
Ю.В. Бобровник *к.и.н.;*
С.М. Кикоть *к.и.н.*

Члени оргкомітету інтернет-конференції:
Ю.В. Бобровнік,
А.П. Король,
Ю.С. Табачок.

Члены оргкомитета интернет-конференции:
Ю.В. Бобровник,
А.П. Король,
Ю.С. Табачок.

Упорядники збірника:
Ю.В. Бобровнік,
Ю.С. Табачок.

Составители сборника:
Ю.В. Бобровник,
Ю.С. Табачок.

СЕКЦІЯ: БІОЛОГІЧНІ НАУКИ

Бахтиёр Бадалов, Мавлюда Юлчиева,
Абдугаффор Жабборов, Эльвира Латипова
(Ташкент, Узбекистан)

ОДДИЙ ДАСТАРБОШ – TANACETUM VULGARE L. ЎСИМЛИГИНИ ТОШКЕНТ ШАРОИТИДА ЎСТИРИШ

Ишнинг мақсади. Маълумки, ҳозирда аҳолининг доривор ўсимликларга бўлган талаби кун сайин ортиб бориши билан, доривор ўсимликларнинг табиатдаги табиий заҳиралари камайиб, уларнинг тарқалиш ареаллари кескин қисқариб бормоқда. Шу сабабли табиатда турлари камайиб бораётган, доривор хусусиятга эга бўлган ўсимликларни интродукция қилиш, ўрганиш, кўпайтириш, экиб ўстириш ва хом-ашёсидан оқилона фойдаланиш ҳамда муҳофаза қилиш ҳозирги даврнинг долзарб муаммоларидандир.

Адабиётлардан маълум бўлишича Tanacetum vulgare L. доривор ўсимлик сифатида халқ табобатида бир қанча касалликларни даволашда қадимдан ишлатиб келинади. Халқ табобатида оддий дастарбошнинг саватча тўпгуллари кукун қилиб ёки улардан дамлама тайёрлаб, меъда ичак касалликларида (гастритлар, энтеритлар, колитларда) ел ва ўт ҳайдайдиган, шунингдек гижжаларга қарши восита сифатида ишлатилган. Қовуқ, жигар, буйрак касалликлари, подагра, ривматизм, бош оғриғи, аёлларда қон кетиш цикли бузилганда, ҳароратни туширишда, асаб касалликлари, шамоллаш касалликларини даволашда ҳам улардан фойдаланилган [4, с. 158].

Илмий тиббиётда оддий дастарбош тўпгуллари меъда-ичак касалликлари, аскаридоз, лямблиоз, гепатит, холецистит, ўт-тош касалликларида қўлланилади.

Саватча тўпгуллардан олинган танацин препарати замонавий тиббиётда ўт ҳайдовчи восита сифатида ишлатилади. Оддий дастарбош таркибидаги эфир мойи гижжалар ва ҳашаротлар (куя, бурга, пашша)га қарши таъсир кўрсатиш хусусиятига ҳам эга [5, б.44].

Оддий дастарбош тўпгулларидан тайёрланган дамламадан ичиб турилса меъда ва ўн икки бармоқ яраси эт олиб битиб кетади. Ўсимлик ўти ва тўпгулларида ошловчи моддалар борлиги туфайли, бу ўсимлик яллиғланишга даво қилишда фойдаланилади [3, с.189].

Юқорида баён этилган маълумотларни эътиборга олиб, оддий дастарбош ўсимлигини интродукция шароитида уруғидан ва кўчатдан кўпайтиришни мақсад қилиб қўйилди.

Тадқиқот услублари. Оддий дастарбош ўсимлиги уруғларининг унувчанлигини аниқлаш учун ГОСТ 203666 ва М.К. Фирсова усулидан фойдаланилади [2, с. 97]. Ўсимликнинг биоморфологик хусусиятлари Т.А.Работнов, И.Г. Серебряков тавсия этган услублар билан ўрганилади [1. б.210]. Оддий дастарбош – Tanacetum vulgare L. интродукция шароитига мослашиш хусусиятларини аниқлаш учун ўсимлик уруғи ва кўчатларидан фойдаланилди. Тадқиқотлар Тошкент фармацевтика институти доривор ўсимликлар ўстириш майдончасида олиб борилди.

Натижалар. Оддий дастарбош экиладиган ерлар кузда 25-28 см чуқурликда чопиб қўйилди. Экишдан олдин ер текисланди ва бегона ўт қолдиқларидан тозаланди. Оддий дастарбош ўсимлигини тупроққа экишдан олдин унинг уруғини унувчанлигини хона шароитида кузатилди. Уруғларнинг хона шароитида унувчанлиги учун қулай ҳарорат 20-24^0 С бўлиб, ҳароратнинг бу даражасида уруғлар 15-17 кун ичида 85-90% униб чиқди. Асосий уруғлар (60-70%) ундиришга қўйилгандан кейин 5-6 кунда униб чиққанлиги аниқланди. Ўсимлик уруғлари майда бўлганлиги сабабли бир текис экилиши учун чириган гўнг ёки қумга аралаштириб экилади. Уруғлар 0.5 см чуқурликда экилди.

Март ойининг охирида экилган уруғлар 10-12 кунда униб чиқди. Майсаларнинг ўсиши дастлабки кунларда жуда секин, кунлар исиши билан бироз жадаллаша борди. Майсалар 3-4 чин барг чиқаргач уларни бегона ўтлардан тозалаб, қатор оралари юмшатилди. Майсаларни яхши ривожланиши учун ҳар бир уяда 1-2 та ўсимлик кўчати қолдириб ягана қилинди. Уларнинг оралари 10-12 см дан кам бўлмаслиги керак. Апрель ойининг охирига бориб ўсимликлардаги барглар сони 6-7 та бўлиб, уларнинг узунлиги 9 см ни, барг банди эса 2-3 см ни ташкил қилади. Май ойида баргларнинг сони 8-10 та, уларнинг узунлиги 10-12 см га, барг банди 4-5 см га етди. Июнь ойида ўсимлик жадал ўсди ва барг сони 11-13, барглар узунлиги 14 см, барг банди 5-6 см га ўсганлиги кузатилди. Июль ойида ўсимликларда бу кўрсаткичлар мувофиқ ҳолда 12, 15, 7 см ни ташкил этди. Вегетация охирида эса барглар сони 13-17 та, баргларнинг узунлиги 18 см, барг банди 8 см га ўсганлиги кузатилди.

Дастлабки вегетация йилида ўсимликларда тўп барглар ҳосил бўлиб, генератив аъзолар шаклланмайди. Иккинчи вегетация йилида ўсимликлар майдонда зичлашганлиги сабабли ўсимлик ниҳоллари ораларини сийраклаштириш ва бошқа майдонларга экиб плантациялар ҳосил қилиш мумкин.

Оддий дастарбош ўсимлигининг кўчатларини март ойининг 2 – декадасида агротехник қоидаларга амал қилиб, тупроққа кўчатлар 10-12 см оралиқда экилди. Март ойининг 3 – декадасида кўчатларни ўсиши кузатилмади. Апрель ойининг 1 – декадасида кўчатларнинг баландлиги 3 см, барглар сони 4 та, узунлиги 5 см, барг банди 3 см ни ташкил қилди. Май ойининг 2 – декадасида ўсимликларнинг баландлиги 45 см, барглар сони 11 та, баргларининг узунлиги 18 см, барг банди 5 см ни ташкил қилди. Июнь ойида ўсимликнинг асосий поясининг узунлиги 65 см, баргларининг сони 18 та, узунлиги 20 см, банди 5 см га етганлиги кузатилди. Июль ойида ўсимликнинг асосий поясининг узунлиги 87 см, банди 6,5 см га етди. Оддий дастарбошнинг ғунчалаш фазаси июль ойининг охирги декадасида, гуллаш фазаси август ойида бошланди ва вегетация охиригача давом этади. Вегетация йилининг октябрида оддий дастарбошнинг уруғи пишиб етилганлиги кузатилади. Вегетация охирида асосий поялар 95 см, улардаги барглар сони 21 та, узунлиги 24 см, банди 7 см ни ташкил этди.

Хулоса. Оддий дастарбош кўп йиллик ўсимлик бўлгани учун уни эрта баҳорда ва кузда уруғи ва илдизпоясидан экиб кўпайтирш мумкин. Ўсимлик республикамиздаги барча суғориладиган тупроқларда яхши ўсади. Ўсимликларни вегетатив йўл билан кўпайтириш кенг майдонларда плантациялар ташкил этишга ёрдам беради.

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Серебряков И.Г. // Морфология вегетативных органов высших растений. –М.: Колос, 1952. –321 с.
2. Фирсова М. К Семенной контрол. – М.: Колос, 1969. – 295 с.
3. Ковалёва Н.Г Лечение растениями. **–** М.: Медицина, 1972. –350 с.
4. Алтымышев А. Лекарственые богатства Киргизии. – Фрунзе: Киргизистан. 1976. –350 с..

5. Каримов В, Шомахмудов А. Халқ табобати ва замонавий илмий тибда қўлланиладиган шифобахш ўсимликлар. – Т.: Ибн Сино, 1993й. 318 б.

Научный руководитель: Юлчиева Мавлуда Тургунбоевна.

Индира Бейшова, Аян Кожмухаметова
(Костанай, Казахстан)

ДИАГНОСТИКА ФИТОПАТОГЕННЫХ ГРИБОВ РОДА SEPTORIA СЕВЕРНОГО КАЗАХСТАНА

На территории Республики Казахстан, как и во многих других странах мира, септориоз относится к особо опасным болезням зерновых культур. Вызывается данное заболевание грибами Septoria tritici и Septoria nodorum. Поражение верхних ярусов листьев растений пшеницы грибами рода Septoria вызывает значительную потерю урожайности (до 40-50% при эпифитотиях). Погодно-климатические условия Казахстана благоприятствуют развитию и распространению септориоза, снижая рентабельность зернового производства. Согласно Постановлению Правительства Республики Казахстан от 10 декабря 2002 годя № 1295 «Об утверждении перечней карантинных объектов и особо опасных вредных организмов» (с изменениями и дополнениями от 23. 11. 2005 г.), в «Перечень особо опасных вредителей и болезней сельскохозяйственных растений» был включен септориоз зерновых культур.

Ежегодный ущерб, наносимый вредителями и болезнями сельскохозяйственным культурам, по данным организации по продовольствию и сельскому хозяйству ООН (ФАО), составляет примерно 20-25% потенциального мирового урожая продовольственных культур. Поэтому роль защиты растений в увеличении производства и сохранении сельскохозяйственных продуктов огромна [1].

Принятая в Республике Казахстан система мониторинга и защиты растений от особо опасных болезней использует несовершенную методику полевых обследований с визуальным диагностированием и не охватывает даже половину посевных площадей, что приводит к ошибочным диагнозам и снижению рентабельности зернового производства. Существует ряд биотических и абиотических заболеваний с идентичными признаками проявления.

Традиционные методы комплексной диагностики, включающие выделение видов в чистую культуру, подбор сред и условий культивирования, получение моноспоровых изолятов и микроскопия, длительны, трудоемки и недостаточно эффективны. Иммуноферментный метод анализа занимает несколько часов, однако разработанные на его основе методики видоспецифического, пресимптоматического и количественного определения S. tritici и S. nodorum в листьях и семенах пшеницы недостаточно чувствительны и не всегда обеспечивают четкую идентификацию этих видов.

Внедрение экспресс-методов диагностики септориоза на основе полимеразной цепной реакции (ПЦР) в модификации Real-Time позволит быстро и точно диагностировать развитие болезни.

Метод полимеразной цепной реакции (ПЦР) по сравнению с иммуноферментным методом более чувствителен и специфичен, а его модификация в формате Real time с использованием гибридизационного зонда с флуоресцентной меткой позволяет быстро анализировать результаты, не проводя электрофореза. Принципиальной особенностью ПЦР в реальном времени также является мониторинг и количественный анализ накопления продуктов полимеразной цепной реакции, автоматическая регистрация и интерпретация полученных результатов. Благодаря экономии производственных площадей, уменьшению количества персонала и востребованности количественного определения ДНК/РНК этот метод в последние годы успешно применяется в крупнейших диагностических и научно-исследовательских центрах развитых стран мира.

Злаковые культуры остаются главным среди других сельскохозяйственных растений в странах Центральной Азии, в том числе и в Казахстане.

В Казахстане септориоз отмечен в следующих областях: Чимкентская, Джамбулская, Алматинская, Костанайская, Акмолинская и в северо-восточной части Восточно-Казахстанской области. По данным специалистов, в северном регионе Казахстана в 2011 году 100% посевов на площади в 3 миллиона 900 гектаров были поражены септориозом, т.е. наиболее благоприятная среда по климатическим условиям для септориоза, является Северный Казахстан и Костанайская область.

Целью данной работы является диагностика фитопатогенных грибов рода Septoria злаковых культур Северного Казахстана на основе полимеразной цепной реакции (ПЦР) в режиме Real-time.

В ходе исследования для отбора штаммов возбудителей септориоза в качестве исходного материала использовались инфицированные образцы пшеницы, собранные в результате выборочных обследований посевов в 2012 г. на территории Северного Казахстана. В результате проведенных анализов были выделены возбудители грибов рода Septoria: S.tritici и S.nodorum.

Изучение видового состава возбудителей септориоза проводилось на территории Костанайской области. Для получения достоверной картины распространения болезни обследовались поля на данной территории.

Обследования проводились в мае-июле месяцах 2-3 раза в течении вегетационного периода, начиная с фазы всходов и до фазы молочной спелости, во время массового развития болезни. Отбор зараженных образцов осуществлялись согласно методике: через 25-50 шагов брали 15-20 проб по 10-15 стеблей в каждой. Пробы отбирались по треугольному маршруту, отступив от края 25-50 м, заходили вглубь посева до 200 – 300 м, анализировали 2 листа среднего яруса и флаговый лист. В итоге количество учетных стеблей в пробе составляло 200-250 штук. В результате проведенных работ был создан гербарный материал (рисунок 1).

Рисунок 1 – Гербарный образец (растения пораженные грибом рода Septoria)

Интенсивность развития видов септориоза определялись по видоизмененным шкалам Джеймса и Э.Э. Гешеле. Типичные внешние признаки септориоза – пятнистость и наличие пикнид.

Лабораторные исследования по выделению и изучению биологических свойств грибов рода Septoria проводились в соответствии с общепринятыми методиками [2]. Для определения видовой принадлежности грибов проведено микроскопирование конидий из фрагментов пораженных растений пшеницы, отобранных во время обследований. Для этого небольшие кусочки (5 м х 5мм) пораженной ткани с плодовыми телами помещали на предметное стекло в каплю воды на несколько минут, а затем препарат просматривались при малом увеличении микроскопа (объектив х10). Размер спор выходящих из пикнид определяли с помощью микроскопа «Биомед 5». По форме и размеру пикноспор устанавливали видовую принадлежность гриба, используя определители [3,4] (рисунок 2,3).

Рисунок 2 – Колония гриба *S. nodorum*

Рисунок 3 – Споры гриба *S. nodorum*

Моноспоровые колонии изолятов S. nodorum до оценки их культурально-морфологических (КМ) признаков выращивали при постоянном УФ свете, колонии S.tritici – в лабораторных условиях без дополнительного освещения.

Изоляты микромицетов идентифицировали по соответствующим определителям [5,6].

Выделенные изоляты грибов Septoria tritici и Septoria nodorum использовали для получения ДНК данных патогенов с целью дальнейшего исследования при диагностике на основе ПЦР в режиме Real-time.

Для потверждения результатов микроскопии проводилась идентификация изолятов на основе полимеразной цепной реакции в соответствии с протоколом производителя ООО «Агродиагностика» и результаты микроскопии подтвердились методом ПЦР (рисунок 4).

Отчёт по результатам анализа ПЦР

07.11.2013

ДНК-ТЕХНОЛОГИЯ

Настройки анализа: метод: Геометрический (Cp)(BF), lf=12, ne=7, cr=9, vt=10, nf=20, calbr=1, tp=30, tv=5

Дата: 5 Ноябрь 2013, 14:03:04
Номер протокола: 0
Оператор: Гость
Файл с результатами: Протокол_№_0_1_Ноябрь_11_39 надорум г32
Комментарий:

Тест: **сиптории**
Программа амплификации: **septoria (35мкл)**

1. 80,0 °C - 00:30
   94,0 °C - 01:30
2. 94,0 °C - 00:30 *5
   64,0 °C - 00:30
3. 94,0 °C - 00:10 *45
   64,0 °C - 00:30
4. 10,0 °C - хранение

Качественный анализ

Номер лунки	Идентификатор пробирки	Cp, Fam	Cp, Hex	Результат
A1	Образец_1 (сиптории)	35,5	32,2	+
A2	Образец_2 (сиптории)			нд
A3	Образец_3 (сиптории)	34,5	32,9	+
A4	Образец_4 (сиптории)	33,7		+
A5	Образец_5 (сиптории)	38,9	32,8	+
A6	Образец_6 (сиптории)	36,5	32,2	+
A7	К+ (сиптории)	30,8		+
A8	К- (сиптории)		30,1	-

Рисунок 4 – Отчет по результатам анализа ПЦР

Таким образом, внедрение экспресс-методов диагностики септориоза на основе полимеразной цепной реакции (ПЦР) в модификации Real-time позволит быстро и точно диагностировать развитие болезни.

Литература:

1. И.М. Поляков, Е. М. Шумаков, статья «Защита растений» Большая советская энциклопедия. – М.: Советская энциклопедия. – 1969-1978.
2. Кирай З., Клемент З., Шаймоши Ф., Вереш Й. Методы фитопатологии. // М., «Колос», 1974. 343 с.
3. Пидопличко М.Н. Грибы паразиты культурных растений. Определитель в 3 т. – Киев: Наукова Думка, 1977. – Т. 1 – 295 с.
4. Пидопличко М.Н. Грибы паразиты культурных растений. Определитель. Т 3. Пикнидиальные грибы., Киев., «Наука думка»,1978. – 232с.
5. Рудаков О.Л. Биологические условия паразитизма грибов рода Ботритис / О.Л. Рудаков. Фрунзе, 1959. – 250 с.
6. Ульянищев В.И. Определитель ржавчинных грибов СССР. Часть 2 / В.И. Ульянищев. Л.: Наука, Ленингр. отд-ние, 1978. – 384 с.

Рафаэль Валиулин, Абдугаффор Жабборов,
Мавлюда Юлчиева, Эльвира Латипова
(Узбекистан, Ташкент)

ДОРИВОР ВАЛЕРИАНА – VALERIANA OFFICINALIS L. ЎСИМЛИГИНИ БИОЛОГИК ВА ФОЙДАЛИ ХУСУСИЯТЛАРИ

Ўсимлик махсулотларидан тайёрланган дори-дармон препаратлари бир қатор хасталикларнинг олдини олишда катта ахамиятга эга. Улар инсон аъзоларига безарарлиги билан ажралиб туради. Улар узоқ вақт мобайнида қўлланилсада, организмда асорат қолдирмайди. Шу сабабдан доривор ўсимликлардан фойдаланиш катта тарихга эга бўлиб, қадим-қадимдан инсонлар турли касалликларни даволашда ўсимликлардан фойдаланиб келмоқдалар. Шундай ўсимликлардан бири доривор валериана – Valeriana officinalis L.дир. ўсимлик препаратлари (илдизпоя, илдизи порошок, таблетка, дамлама, қайнатма, настойка, суюқ ва қуюқ экстракт таблетка) асаб системасини тинчлантирувчи, юрак фаолияти ишини тартибга солишда, қон томирларини кенгайтиришда, қон айланишини нормаллаштиришда асосий препарат хисобланади [1, с.212].

Доривор ўсимликларга талабнинг ортиб боришини хисобга олган ҳолда, табиатда тарқалган ёввойи ҳолда ўсишга мослашган ўсимликларни маданийлаштириш ва улардан ўз ўрнида фойдаланиш. Доривор ўсимликларни майдонларини кенгайтириш қишлоқ хўжалиги ҳодимлари, фармацевтлар ва фермерларимиз олдида турган асосий вазифалардан биридир [2, б.4].

Бу ўсимлик кадиут, асорун деб ҳам номланиб, валерианадошлар оиласига мансуб, кўп йиллик ўт. Оилага 400га яқин тур ўсимлик мансуб бўлиб, турли минтақаларда ўсишга мослашган. Уларнинг кўпчилиги шимолий ярим шарда, хусусан Евроосиё, Бразилия ва Анд тоғларида тарқалган. Уларнинг ҳаммасининг ҳаётий шакли ўт ўсимлик ҳисобланади. Улар орасида биргина доривор валериана маданийлаштирилган бўлиб, кўпгина мамлакатларда экиб ўстирилади [1, с.164, 165].

Доривор валериананинг бўйи 2 м га етадиган, уруғлари орқали кўпаювчи ўт ўсимлик. Уруғидан экилган ўсимлик иккинчи йили гуллаб, уруғ-мева беради. Тупроққа экилган уруғлардан 5^0С дан юқори бўлганда униб чиқади. Юқорироқ хароратда (10-12^0) экилган уруғлардан 10-12 кунда ниҳоллар униб чиқади. Уруғларни унувчанлик хусусияти яхши бўлгани сабабли, суғориладиган майдонларда баҳор, ёз ва куз ойларида ҳам ўсимликни экиб ўстириш мумкин. Уруғдан униб чиққан ниҳолларда биринчи йили тўп (розетка) барглар ҳосил қилади. Уларнинг бандлари узун бўлади. Ўсимлик уруғларини унувчанлиги яхши бўлгани сабабли қаторлаб (қатор оралиғи 45-60см), экиш чуқурлиги 1-3см бўлиши лозим. Бир гектар ерга сарфланадиган уруғ миқдори ўртача 7-8 кг бўлгани маъқул. Куз ва қиш ойларида ўсимликни ер устки қисмини совуқ уриши, иккинчи йили илдиз бўғзидаги қишловчи куртаклардан барг ва поялар ўсиб чиқади. Ўсимликнинг тик ўсувчи поялари шохланмаган, баъзиларида юқори қисмигина шохланган бўлади. Поядаги барглари оддий, тоқ патсимон, ажралган барг пластинкасига эга. Илдиз олди барглари узун барг бандли бўлса, юқорилашган сари барг банди қисқариб, хатто бандсиз бўлиб жойлашади.

Оқ ёки пушти рангли гуллари хушбўй, майда, беш бўлакли рўвак тўп гулларни ҳосил қилади. Меваси чўзиқ, тухумсимон, оч қўнғир рангли писта. Май ойларидан бошлаб гуллаши, июн-сентябр ойларида меваси пишиб етилади.

Тиббий мақсадларда ёввойи ҳолда тарқалган ва маданий ҳолда етиштирилган ўсимликни илдизлари ва илдизпоялари иккинчи йилдан бошлаб (сентябр-октябр ойларида (ер музламасдан)) йиғиб олинади. Хом ашёни кавлаб олишда махсус мосламалардан фойдаланиш мумкин. Йиғилган хом ашё тозалаб ювилиб, салқин жойда ёки 40^0С дан юқори бўлмаган хароратда махсус қуритгич асбобларда қуритилади.

Табобатда ўсимликни қуритилган ҳолдаги илдизи ва ер устки қисми ишлатилади. Илдизи таркибида 0,5-1,0 эфир мойи, 0,5-2,0% валеотриатлар, алкалоидлар, изовалериан, сирка, олма каби органик кислоталар, сапонинлар, ошловчи ва бошқа моддалар мавжуд. Шу боис ўсимликнинг доривор препаратлари (илдизпояси билан илдизи порошоги, таблеткаси, дамламаси, қайнатмаси, настойкаси, суюқ, қуюқ экстракти таблеткаси) асаб симтемасини тинчлантирувчи, юрак фаолияти мускулларини ва асаб толаларини иш фаолиятини мустахкамлашда, қон томирларини кенгайтиришда, организмда қон айланишини нормаллаштиришда, овқат хазм қилиш органларида бижғиш процессини тезлатиб, уларни сўрилишига ёрдам беради. Доривор валериана препаратлари уйқусизликда ҳам катта аҳамиятга эга. Юқоридагилардан ташқари ўсимлик илдизи ва илдизпояси ошқозон ичак касалликларида, жигар, ўт қопи, буйрак ва нафас йўли шамоллашларида, тинчлантирувчи сифатида фойдаланиладиган йиғма чойлар таркибига киритилган. Гипертония ва асаб касалликларини даволашда асосий доривор ўсимлик ҳисобланганлиги ҳақида кўпгина маълумотлар бор. Ундаги биорганик фаол моддалар организмдаги қалқонсимон без фаолиятини яхшилайди. Шу билан биргаликда доривор препаратлардан валокардин ва бриллиант кўки таркибига киритилиб ишлаб чиқаришда фойдаланилади [2, б. 62].

Юқорида кўрсатиб ўтилган шифобахш хусусиятларга эга бўлган доривор ўсимлик 19 асрдан маданийлаштирила бошланганлиги, 20 асрнинг 40-йилларидан бошлаб унинг майдони кенгая бошлаганлиги тарихдан маълум. Биргина собиқ иттифоқда унинг майдони 2-3 минг гектарда ўстирилади. Бизда ҳам ўсимлик ҳом-

ашёсига талабнинг ортиб бориши, қишлоқ хўжалиги ходимлари, фермерларга ҳам масъулиятли вазифа билан шуғилланиши лозимлигини тақозо этади.

Шуниси ажабланарлики, айрим маълумотларга қараганда Марказий Осиёдаги суғориладиган майдонларда экиб ўстирилган ушбу ўсимликнинг шифобахшлик хусусияти шимолий регионларда ўстирилган ўсимликларга қараганда юқори даражада бўлиши ҳам аниқланган.

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Ворошилов В.Н., Солдатонко Е.П., Шретер А.И. // «Валериана лекарственная» Вкн. Атлас ареалов и ресурсов лекарственных растений СССР. М.: ГУТК, 1976. – 212 с.
2. Холматов Х.Х., Қосимов А.И. // “Доривор ўсимликлар”. Т.: Ибн Сино, 1994. – б2.

Научный руководитель: Жабборов Абдугаффор.

Світлана Горобець, Любов Сорокіна, Тамара Овсієнко
(Україна, Київ)

БІОІНФОРМАЦІЙНИЙ АНАЛІЗ БІЛКІВ БІОМІНЕРАЛІЗАЦІЇ МАГНІТНИХ НАНОЧАСТИНОК СИМБІОТИЧНИХ АГРОБАКТЕРІЙ

Наслідком проникнення симбіотичних агробактерій (САБ) у пошкоджені ділянки коренів бобових рослин (БР) є формування бульбочок, збагачених леггемоглобіном та ферментами для фіксації Нітрогену з оточуючого середовища, що суттєво впливає на врожайність БР. Механізм формування бульбочок коренів рослин родини Бобові в результаті інтервенції САБ пов’язаний з перенесеннями у генетичний матеріал рослини-хазяїна ДНК у складі специфічних плазмід. При цьому посилений синтез фітогормонів та низькомолекулярних сполук, що впливають на диференціацію та проліферацію рослинних клітин, сприяє хаотичному розростанню тканин коренів [1]. Проте на сьогодні до кінця не з’ясовано механізми первинної взаємодії САБ і клітин ризодерми БР. Велика увага приділяється хемотактичній природі надходження САБ у ділянки ушкоджених коренів [2].

З іншого боку, експериментальні дані свідчать про те, що використання магнітного поля обумовлює збільшення кількості бульбочок на коренях БР в декілька разів [3], а дані роботи [4] вказують на те, що ризобіальне інфікування коренів змінюється при дії магнітного поля. До того ж показано, що посилення поглинання іонів заліза з ґрунту, викликає зростання об’єму та кількості бульбочок [5].

Це дозволяє припускати, що в числі інших чинників в основі взаємодії САБ та клітин коренів до інфікування рослин можуть бути магнітні сили. Вони можуть виникати завдяки наявності в клітинах як САБ, так і рослин нанорозмірної магніточутливої фази, синтез якої може відбуватися в результаті біомінералізації сполук заліза. Цей процес є найбільш вивченим у бактерій, які здатні орієнтуватись у зовнішньому магнітному полі і мають назву магнітотаксисних бактерій (МТБ) [6-7]. У їх клітинах частинки магнетиту зосереджені в магнітосомах, утворення яких контролюється білками родини Mam, які кодуються специфічною ділянкою геному – «магнітосомним острівцем» (МО).

Для з’ясування можливого механізму взаємодії САБ і клітин коренів рослин необхідно ідентифікувати білки, потенційно залучені у біомінералізацію біогенних магніточутливих наночастинок (БМН) як в клітинах САБ, так і в клітинах БР.

Мета роботи – з використанням методів біоінформатики ідентифікувати гомологи білків біомінералізації біогенних магніточутливих наночастинок *Magnetospirillum gryphiswaldense* MSR-1 в клітинах симбіотичних агробактерій та типових рослин-хазяїв з родини Бобові.

Для проведення порівняльного аналізу амінокислотних послідовностей білків родини Mam МТБ *Magnetospirillum gryphiswaldense* MSR-1 з послідовностями компонентів протеому симбіотичних штамів агробактерій (САБ) в даній роботі було використано метод попарного вирівнювання з використанням онлайн-сервісу «BLAST» бази даних NCBI. У біоінформаційному дослідженні були використані послідовності протеому наступних САБ – *Rhizobium leguminosarum (trifolii), Rhizobium lupini, Rhizobium japonicum, Rhizobium giardinii, Rhizobium gallicum, Rhizobium mongolense, Sinorhizobium fredii, Sinorhizobium meliloti, Azorhizobium* sp., *Mesorhizobium amorphae, Mesorhizobium loti,* а також рослин-хазяїв родини Бобові – *Glycine max* (соя культурна), *Phaseolus vulgaris* (квасоля звичайна), *Medicago truncatula* (люцерна трункатула), *Cicer arietinum* (нут).

Для оцінки ступеня подібності враховували Е-число – показник, який відображає статистичну значимість вирівнювання, та нижче значення якого вказує на менший рівень прояву фактору випадковості при співпадінні амінокислотних залишків білків. Величина Е-числа залежить від значення показника кількості ідентичних амінокислотних залишків у двох білків та кількості відповідної інформації про амінокислотні послідовності протеому відповідного виду у базі даних. Для аналізу використано класифікацію для величин значень Е [8]: якщо Е має значення $\leq 10^{-10}$, то можна стверджувати, що послідовності повністю гомологічні; якщо величина Е знаходиться в межах від $10^{-10} – 10^{-5}$, гомологія не може бути виключеною; якщо $E \geq 10^{-5}$, то виявлене співпадіння має випадковий характер. Також оцінювали значення I (у %) – кількості ідентичних амінокислотних залишків білків, що порівнюються [8]. В якості джерела інформації про структуру та функції білків гомологів МО МТБ в клітинах АБ використовували дані NCBI (http://www.ncbi.nlm.nih.gov/protein).

Проведений біоінформаційний аналіз вирівнювань білків магнітосомного острівця (МО) магнітотаксисної бактерії *Magnetospirillum gryphiswaldense* MSR-1 з компонентами протеому АБ показав наявність впевнених гомологів ключових білків біомінералізації МТБ – MamB, MamM, MamA, MamO, MamE, MamN у САБ, а також рослин-хазяїв з родини Бобових (табл. 1).

Таблиця 1

Показники значимості вирівнювання амінокислотних послідовностей білків родини Mam *Magnetospirillum gryphiswaldense MSR-1* та компонентів протеому симбіотичних агробактерій і їх типових рослин-хазяїв з родини Бобові

Назва виду	Mam A	Mam B	Mam M	Mam E	Mam O	MamN
	E-число (I, у %)					
Симбіотичні агробактерії						
Rhizobium leguminosarum	4e-09 (28%)	1e-20 (28%)	1e-14 (27%)	3e-35 (37%)	5e-14 (36%)	0.12 (25%)
*Rhizobium lupini**	2e-06 (27%)	5e-14 (26%)	2e-12 (30%)	4e-36 (36%)	5e-09 (29%)	0.50 (23%)
Rhizobium japonicum	7e-09 (32%)	2e-20 (32%)	5e-21 (31%)	3e-37 (41%)	7e-13 (29%)	5e-06 (23%)
*Rhizobium giardinii**	2e-06 (23%)	4e-20 (25%)	2e-17 (27%)	2e-39 (47%)	5e-10 (27%)	0.015 (29%)
*Rhizobium gallicum**	8e-10 (27%)	2e-17 (26%)	6e-13 (26%)	3e-36 (37%)	2e-13 (36%)	0.079 (33%)
*Rhizobium mongolense**	3e-08 (27%)	1e-22 (28%)	1e-14 (25%)	4e-38 (38%)	5e-12 (35%)	0.004 (29%)
Sinorhizobium fredii	8e-08 (37%)	3e-21 (28%)	5e-15 (27%)	3e-37 (49%)	4e-10 (31%)	5e-04 (32%)
Sinorhizobium meliloti	9e-08 (27%)	2e-19 (26%)	9e-14 (27%)	6e-37 (50%)	3e-10 (28%)	0.014 (30%)
Azorhizobium	4e-05 (28%)	2e-18 (24%)	3e-16 (26%)	6e-39 (44%)	1e-09 (30%)	0.047 (41%)
*Mesorhizobium amorphae**	9e-10 (27%)	6e-25 (27%)	2e-19 (26%)	8e-38 (40%)	6e-11 (30%)	2e-08 (24%)
Mesorhizobium loti	2e-10 (26%)	4e-24 (27%)	1e-17 (26%)	8e-38 (42%)	3e-09 (30%)	9e-10 (23%)
Рослини родини Бобові						
Glycine max	1e-07 (24 %)	2e-31 (27 %)	2e-27 (30 %)	2e-30 (44 %)	6e-06 (24 %)	3e-11 (28 %)
Phaseolus vulgaris	6e-08 (23 %)	2e-30 (27 %)	2e-27 (30%)	1e-31 (20 %)	3e-06 (27 %)	3e-11 (43 %)
Medicago truncatula	9e-08 (22 %)	8e-10 (40 %)	2e-07 (28 %)	1e-32 (45 %)	1e-06 (23 %)	2e-12 (27 %)
Cicer arietinum	1e-08 (22 %)	7e-30 (26 %)	1e-28 (30 %)	2e-31 (44 %)	5e-07 (24 %)	1e-09 (26 %)

Примітка: * - послідовності геному повністю не встановлені.

У протеомі САБ і досліджуваних бобових рослин присутні гомологи Mam B та Mam M, функцією яких є виведення з клітини катіонів двовалентних катіонів, а також сприяння їх полегшеній дифузії [9]. Це інтегральні мембранні білки, які забезпечують толерантність мікроорганізмів до двовалентних катіонів Co^{2+}, Zn^{2+}, Cd^{2+}. Ці білки містять 6 трансмембранних доменів та відрізняються за довжиною позамембранних ділянок. Щодо МТБ відомо, що Mam B та Mam M є ініціаторами біомінералізації, тому що делеції генів Mam B та Mam M у *M. gryphiswaldense* MSR-1 призводять до втрати здатності синтезувати біогенні магнітні наночастинки [7]. Також ці білки сприяють перенесенню Fe^{2+} через клітинну мембрану та через мембрану магнітосом.

У зв'язку з цим роль Mam B та Mam M у біомінералізації магніточутливих наноструктур є принциповою. У зв'язку з цим присутність гомологів у протеомі як САБ, так і рослин родини Бобові дозволяє припускати здатність їх клітин до синтезу нанорозмірних біомагнітних частинок.

Стосовно білків Mam O та Mam E, то їх гомологи у досліджуваних організмів представлені периплазматичними трипсиноподібними олігомерними сериновими протеазами Do/HtrA/DeqQ/DegP, які характеризуються наявністю високо-консервативних PDZ-доменів [9]. Функцією цих доменів є участь в реакції на тепловий шок, шаперонoподібна активність, та у складі доменів цих протеаз є сайти зв'язування поліпептидів [10].

У МТБ Mam O та Mam E забезпечують активацію та дозрівання білків мембрани магнітосом, відщеплюючи від них поліпептидні ланцюжки, а також спрямовують їх орієнтацію у мультибілкових комплексах, що є необхідним для просторової організації процесу біомінералізації сполук заліза у клітинах МТБ [7].

Гомологи MamA у САБ та досліджуваних бобових рослин представлені TPR (тетратрикопептидні повтори)-домен-вмісними білками, які опосередковують білок-білкові взаємодії, транспортування білків, регуляцію їх конформаційного стану тощо [9]. Стосовно САБ відомо, що ці білки залучені у процеси посттрансляційної модифікації білків. У МТБ білок MamA містить TPR-домен, залучений у регуляцію розміщення білків у магнітосомній мембрані один відносно одного та модифікацію їх конформації з досягненням функціонально активного стану [6, 7].

В цьому зв'язку про потенційну здатність клітин САБ та бобових рослин до біомінералізації магніточутливих наноструктур (в тому числі магнетитовмісних) свідчать гомологія та спільні функції білків САБ і бобових рослин з білками МО МТБ, без яких неможлива біомінералізація магнітних наночастинок.

Таким чином, проведені в даній роботі дослідження показують, що штами САБ, здатних до формування бульбочок коренів рослин, а також типові представники чутливих до інфікування бобових рослин можуть бути потенційними продуцентами наночастинок магнетиту або магніточутливих наноструктур. Адже всі білки генів МО МТБ, без яких неможлива біомінералізація наночастинок, а саме MamB, MamM, MamE та MamO, мають високий ступінь гомології з білками САБ та рослин, і характеризуються спільним фолдингом за значеннями показників відповідних вирівнювань. Це свідчить на користь висунутої нами гіпотези про можливість первинної взаємодії симбіотичних агробактерій з клітинами ризодерми бобових рослин. Виявлення у фенотиповому прояві симбіотичних агробактерій та бобових рослин біогенних магнітних наночатинок дозволить підтвердити цю гіпотезу, що може бути перспективним з точки зору підвищення врожайності бобових через поліпшення показника азотфіксації бульбочками коренів при дії магнітних полів.

Література:

1. Citovsky V., Kozlovsky S.V., Lacroix, B., Zaltsman A., Dafny-Yelin M., Vyas S., Tovkach A. and Tzfira T.(2007). Biological systems of the host cell involved in Agrobacterium infection // Cell. Microbiol. 9: 9–20.
2. Juergen Prell and Philip Poole Metabolic changes of rhizobia in legume nodules // TRENDS in Microbiology. – Vol.14 No.4. – P. 161-168.
3. Jing Y.-X., Zhang B.-T., Wang Y. – P. Effect of magnetic field on symbiotic nitrogen fixation of soybean nodules // Acta Botanica Sinica. – 1992. – V. 34, № 5. – P. 364-368.
4. Bajwa R., Mahmod S., Ashfag A., Nasim G. Effect of electromagnetism on nodulation, vesicular arbuscular mycorrhizal infection and top growth of chickpea. I. Response of electromagnetized rhizobium // Journal of Phytopathology. – 1995. – V. 7(1). – P. 76–77.
5. Kitphati W., Ngokngam P., Suwanmaneerat S., Sukchawalit R., Mongkolsuk S. Agrobacterium tumefaciens fur Has Important Physiological Roles in Iron and Manganese Homeostasis, the Oxidative Stress Response, and Full Virulence // APPLIED AND ENVIRONMENTAL MICROBIOLOGY. – 2007. – Vol. 73, No. 15. – P. 4760–4768.
6. Komeili A. Molecular Mechanisms of Compartmentalization and Biomineralization in Magnetotactic Bacteria. FEMS Microbiol Rev. 2012 Jan;36(1):232-55.
7. Schuler D. Genetics and cell biology of magnetosome formation in magnetotactic bacteria // FEMS Microbiol Rev. – 2008. – V. 32. – P. 654–672.
8. Li W**.**, Pio F., Pawłowski K., Godzik A. Saturated BLAST: an automated multiple intermediate sequence search used to detect distant homology // *Bioinformatics.* – 2000. – V. 16, № 12. – P. 1105-1110.
9. http://blast.ncbi.nlm.nih.gov/
10. Harris B. Z., Lim W. A. Mechanism and role of PDZ domains in signaling complex assembly // Journal of Cell Science. – 2011. – V. 114. – P. 3219-3231.

Эльмира Есмағамбетова
(Қостанай, Қазақстан)

ҚОРЕКТІ ОРТАДА КУЛЬТУРАЛЬДЫ-МОРФОЛОГИЯЛЫҚ ҚАСИЕТТЕРІ БОЙЫНША SEPTORIA ТУЫСЫ САҢЫРАУҚҰЛАҚТАРЫ ИЗОЛЯТТАРЫНЫҢ ДИФФЕРЕНЦИАЦИЯСЫ

Septoria туысына жататын саңырауқұлақтар жасанды қоректі ортада жақсы өседі және спора түзеді. Бұл мүмкіндікті түрлерді теңдестіру және культуральды-морфологиялық ерекшеліктерді зерттеу үшін пайдаланады. Н.А.Наумов «Саңырауқұлақтарды биологиялық әдіспен зерттеу әдістерінің ішінде дәлдігімен, тиімділігімен, қол жетімділігімен таза культураларды ендіру әдісіне тең келетін еш әдіс жоқ» деп жазады.

Жасанды өсіру зақымдану және морфологиялық белгілері бойынша ерекшеленбейтін түрлерді дифференциациялау үшін қолданатын қосымша құрал болып табылады [1]. Septoria туысының түрлерін дифференциациялау кезінде авторлар қауымның сыртқы түріне, сақырауқұлақтың сипаты мен өсу жылдамдығына, пикнид құрайтын көлеміне және олардың құрылу жылдамдығына, таза өсіру ортада микроконидиалды және жыныстық сатыны құрау мүмкіндігіне мән береді. Осы критерийлер бойынша, мысалы, S.nodorum және S.avenae f.sp.triticea арасында біршама ерекшелік бар, кейде ауыспалы формаға байланысты споралар көлемін айыру қиын. Культуральды-морфологиялық (КМ) белгілердің әртүрлілігі нәтижесінде, бір түрлі септориялар изоляты арасында ерекшелік байқалады [2, 1015-1028].

S.nodorum әр түрлі мәліметтер бойынша, жасанды ортада әуелі жіп шумақ пен ақ түстен қара түске дейін болатын қауым құрып, көптеген қоректі орталарда пикнидтерді жылдам құрайды. Гетероталды түр ретінде S.nodorum моноспоралы ортада қалталы сатыны құрмайды. Чапек-Докс V-8 ортасында саңырауқұлақ микроспорасының құрылуы туралы мәліметтер бар.

S.nodorum культураларының ішінде кейбірулері өте сирек жіп шумақ және көп пикнид, басқалары –қою жіп шумақ және аз пикнид құрады. Осыған сәйкес, Курпинский авторлармен саңырауқұлақтың үш негізгі культуральды-морфологиялық типті белгіледі; 1 – пикнидиалды; 2 – пикнидті жіп шумақты тип; 3 – мицелиалды. Жіктеудің жоғары деңгейін Чапек-Докстің V-8 қоректі ортасында S.nodorum культурасының ішінде бақылауға болады; біріншілері ақ түстен жасыл түске дейінгі көтерілген қауым, ал екіншілері – қызғылт түсті қауым түзді.

S.tritci көбею ерекшелігі бойынша алдыңғы түрден біршама ерекшеленеді. Әсіресе, ол жұқа гифтің аз мөлшерін құрайтын қоңыр түсті ашытқы тәріздес қауым құрайды [3, 145-161]. Кейінірек онда стром тәріздес массасы тығыз жіп шумақ құрайды. S.tritica пикнидтерін қоректі ортада алу өте қиын, олар бір-бірлеп немесе тығыз топтар түрінде құралады, және оларды табу қиынға соғады. Саңырауқұлақтардың кейбір изоляттары микроспоралар құрайды, бос немесе пикнид ішінде.

S.tritici моноспорлы изоляттартар, по данным Парелло және басқалардың мәліметтері бойынша., келесідей жіктеледі; 1 – жіп шумақты; 2 – стромпикнидиалды; 3 – ақ; 4 – ашытқы тәріздес; 5 – аралас. А.А.Санина (1991), өз кезегінде, осы саңырауқұлақ түрінің үш морфотипіне тоқталды (ашытқы тәріздес, аралас және мицелиалды) және олардың ішінен колонияның түсі және құрылымы бойынша ерекшеленетін 10 фенотипті белгіледі.

S.avenae f.sp.triticea, сипаттау бойынша, қою жіп шумақты қызғылт түстен ақшыл сұр түсті колония түзеді. Олардың ішінде пикнидсіз жіп шумақты өсірулер, мицелий астында өсетін пикнидтер, біруақытта пикнид және псевдотеций құрайтын өсірулер кездеседі. Бұл түр гомоталды болып табылады және көптеген қоректі орталарда псевдотеций құра алады. Бұл саңырауқұлақтың микроконидиалды сатысы жасанды ортада өсіруде белгілі бір температура және ылғалдылық шарттарында белгіленбеген.

Саңырауқұлақтардың культуралды белгілері таксономды шамасында жұмыс жасауы мүмкін, егер олардың ерекшеліктері белгілі бір шарттарда тұрақты болса, дәлірек айтқанда, барлық моноспорлы қауымдар бірнеше жасанды ортада өсіруден кейін бірдей культуралды сипатта болады [4, 27]. Бірақ, тәжірибеде, морфотиптер біркелкілігі сирек кездеседі, өйткені көптеген саңырауқұлақтар өзгергіштігімен сипатталады. Рафти мен оның авторластарының мәліметтері бойынша, S.nodorum моноспорлы изолят ұрпағында культуралды-морфологиялық бірдей белгілерімен өсірулер байқалмаған. Басқа да мәліметтер бойынша, морфотиптердің тұрақтылығы жасанды ортада тек 4-5 немесе 3-7 өсіруден кейін байқалған. Кейде бірінші және кейінгі генерацияда басқа типті секторымен мекендер бақыланған. Сонымен қатар, генетикалық біркелкі культураларды түтікшеде ұзақ сақтаудың нәтижесінде

гетерогенді популяцияға айналуы мүмкін. Ж.Ж. Кужантаеваның бақылауы бойынша, 3 ай сақталған культуралардан гөрі жыл бойы сақталғандары көбірек өзгеретіні байқалды. Сирек жынысты спора тасымалдаушылар түрлерінде қоректік ортада мұндай өзгергіштік мутацияға байланысты деп есептейді.

Ультра-сәулелендіру және химиялық мутагендер көмегімен мутанттарды алуға болады деген мәліметтер бар. Septoria түрінің өзгергіштігінің басқа себебі, зерттеушілердің ойынша, гетерокариз тер және парасексуалды рекобинация болуы мүмкін.

Осылайша, қоректі ортада түрлердің жіктелуі және септория изоляттарына қатысты көптеген авторлар зерттеулері, патогеннің түрішілік құрылымын зерттеу үшін таза өсіру әдістерін қолдануға болатындығын дәлелдейді.

Әдебиеттер:

1. И.М. Поляков, Е.М. Шумаков, статья «Защита растений» Большая советская энциклопедия. – М.: Советская энциклопедия. 1969–1978
2. Nicolas Feau, Jerry E. Weiland, Glen R. Stanosz, Louis Bernier, Specific and sensitive PCR-based detection of Septoria musiva, S. populicola and S. populi the causes of leaf spot and stem canker on poplars/Mycological Research, Volume 109, Issue 9, September 2005, Pages 1015-1028
3. Zhonghua Ma, Themis J. Michailides, Approaches for eliminating PCR inhibitors and designing PCR primers for the detection of phytopathogenic fungi/ Crop Protection, Volume 26, Issue 2, February 2007, Pages 145-161
4. Fraaije B.A. – Hollomon, D. W. 1997. Novel DNA diagnostic technology in plant disease control using *Septoria tritici* as a model. In: Project report no. 245, IACR-Long Ashton Research Station, Bristol 1997, 27 p.

Ғылыми жетекші:
Ауылшаруашылығы ғылымдарының кандидаты Бейшова Индира Салтанқызы.

Толғанай Қазымбекова
(Қостанай, Қазақстан)

ӨСІМДІКТІҢ БИОЛОГИЯЛЫҚ МАТЕРИАЛЫНАН ДНҚ-НЫ БӨЛІП АЛУДЫҢ ӘРТҮРЛІ ӘДІСТЕРІ

Өсімдіктің көптеген түрлерінен ДНҚ-ны бөліп алу полисахаридтер мен полифенолдар тәрізді екінші ретті метаболиттердің, сондай-ақ үлгідегі белоктар, майлар және ингибиторлардың концентрациясына байланысты өте қиын болып есептелінеді. Жоғары тазартылған, әрі ішінде ингибиторлық қоспалары жоқ ДНҚ-ны алу үшін бөліп алудың әлдеқайда қолайлы әдістерін пайдалану қажет. Бұл мәселені шешудің бірнеше әдістері бар, сондай-ақ олардың коммерциялық жиынтықтары да жасалынған [1, 2]. Сондықтан зертханалық тәжірибелік жолмен ДНҚ-ны бөліп алудың қолайлы әдісін таңдау қажеттілігі туындайды. Біздің зерттеу жұмысымызда септориоз саңырауқұлақ культураларынан ДНҚ-ны бөліп алудың қолайлы сызбанұсқаларынан іріктеу бойынша мынадай әдістер қолданылды:

– фенол/хлороформның келесі экстракциясымен додецилсульфат қолданылатын детергентті-ферментті әдіс;

– фенолдың келесі экстракциясымен Tween-20 детергентін қолдану;

– Nonidet P-40 детергенті және хлороформның келесі экстракциясы бар, еріткіш буферді пайдалану;

– цетилүшметиламмоний бромид детергенті қолданылатын модифицирленген әдіс.

Бірінші әдіс кейінгі фенолды депротеинизациясымен белоктық құрылымды еріту үшін протейназа К ферментін пайдалануға негізделген [3]. Екінші әдіс бактериялардан алынған ДНҚ экстракциясын Tween-20 детергенті ретінде пайдалану қарастырылды. Tween-20 детергенті клеткалық мембрананы жақсы ерітеді, бірақ ядро қабырғасына әлсіз әсер етеді, егер бактериялық клеткада ядро қабығы болмайтынын ескерсек, бұл қолайлы нұсқа.

Зерттеуде жоғарыда аталған үшінші және төртінші әдістер қолданылғанда детергенттер ретінде Nonidet P-40 және цетилүшметиламмоний бромиді детергенті пайдаланылды. Цетилүшметиламмоний бромид детергенті ретінде пайдалануға негізделген әдіс клеткалық мембрананы жақсы ерітеді. Сонымен қатар, оны қолдану цетилүшметиламмоний бромидтің катысуындағы ерігіштігінің қаншалықты ерекшеленетініне байланысты полисахаридтер мен ДНҚ-ны бөлуге мүмкіндік береді. Нуклеин қышқылдарының тұздылығы цетилүшметиламмоний бромид ерітінді комплексімен бірге жоғарғы концентрацияда тұрақтылыққа айналады. Концентрацияны төмендеткен жағдайда тұздар NaCl 0,4 м төмен болғанда, цетилүшметиламмоний бромиді/ нуклеин қышқылы комплексі тұнбаға айналады, онда полисахаридтердің үлкен бөлігі ерітіндіде қалады.

Қолайлы әдістермен жұмыс жасау барысындағы басты мақсат – препарат тазалығы мен концентрация.

Septoria саңырауқұлақтарынан ДНҚ-ны бөліп алғаннан кейін жоғарыда келтірілген әдістермен үлгіге спектрофотометриялық сапалық және сандық сараптама жүргізілді. Нуклеин қышқылдары үшін сіңіріп алудың жоғарғы көрсеткіштері 260 нм-лік ұзын толқында тіркелді. ДНҚ препараты қоспалардан тәуелсіз саналғандықтан қатынас мөлшері E260/280 болғанда 1,8-ге тең немесе жоғары болды. Егер бұл көрсеткіш төмен көрсетілген болса,онда үлгі белокпен немесе фенолмен ластанғанын білдіреді. Nonidet P-40 және Tween-80 детергенттерін пайдаланылып алынған саңырауқұлақ культураларының ДНҚ үлгілері жоғары сапалы болып шықпады. 260-280 нм-лік толқын ұзындығында оптикалық тығыздықтың арақатынасы орта есеппен 1,65-1,7 құрады, себебі ДНҚ-ның белок немесе басқа да қоспалармен ластанғандығын көрсетеді. Алынған нәтижелер бұл әдістердің тиімсіз екендігінің дәлелі.

Цетилүшметиламмоний бромид детергентімен мицелиалды қоспа жасау барысында жоғары нәтижелер алынды. Сонымен, зерттеу жұмыстары көрсеткендей, біздің мақсатымызға қолайлы әдіс – детергент ретінде цетилүшметиламмоний бромиді болып табылды.

Әдебиеттер:

1. Генная инженерия растений. Лабораторное руководство / под ред. Дж. Дрейпера, Р. Скотта, Ф. Армитиджа, Р. Уолдена. – М.: Мир, 1991. 124 с.
2. *Сомма, М.* Анализ образцов пищевых продуктов на присутствие генетически модифицированных организмов. Сессия. Выделение и очистка ДНК / Всемирная организация здравоохранения. Европейское региональное бюро. 20 с.

3. Cheng, Y-J. An efficient protocol for genomic DNA extraction from Citrus species / Y-J. Cheng, W-W. Guo, H-L. Yi et al. // Plant Mol Biol Rep. 2003. V. 21. P. 177a-g.

Ғылыми жетекші:
Ауылшаруашылығы ғылымдарының кандидаты Бейшова Индира Салтанқызы.

Тетяна Стукал
(Переяслав-Хмельницький, Україна)

ГІПОДИНАМІЯ ЯК ФАКТОР РИЗИКУ ПОРУШЕННЯ ФУНКЦІОНАЛЬНОГО СТАНУ ОРГАНІЗМУ

Зростаючий обсяг інформації, постійна модернізація навчальних програм, комп'ютеризація навчального процесу сприяють інтенсифікації розумової діяльності, та зниженню рухової активності школярів. У зв'язку з цим питання профілактики гіподинамії є актуальним та потребують розв'язання із застосуванням здоров'язбережувальних педагогічних технологій у навчальному процесі.

Гіпокінезія є фактором ризику погіршення здоров'я. Як стверджував О.Г. Сухарєв (1991), гіпокінезія – це обмеження кількості і обсягів руху, що зумовлено способом життя, особливостями професійної діяльності, лікувальним режимом та іншими чинниками. Причинами гіпокінезії можуть бути фізичні, фізіологічні і соціальні фактори (зниження навантаження на опорно-руховий апарат, іммобілізації, перебування у замкнутих невеликих приміщень, малорухомий спосіб життя та ін.).

Часто гіпокінезія супроводжується гіподинамією, тобто зменшенням м'язових зусиль, що затрачають на утримання пози, переміщення тіла у просторі, а також на фізичну роботу.

Поширеність гіпокінезії у сучасних умовах зростає у зв'язку з процесами урбанізації, широким упровадженням у повсякденну діяльність людини засобів пересування, автоматизації і механізації праці.

Низький рівень рухової активності має складний вплив на організм людини. За даними О.Г. Сухарева (2004), у період навчання у школі, дефіцит рухової активності призводить до погіршення адаптації серцево-судинної системи до стандартного фізичного навантаження, зниження ЖЄЛ, надмірної маси тіла за рахунок відкладання жиру, підвищення рівня холестерину у крові. Захворюваність школярів в умовах малорухливого способу життя у 2 рази вища, що пов'язана зі зниженням загальної неспецифічної резистентності. [2, с. 142-145]

Одним з проявів «атрофії бездіяльності» стає зменшення ємності всієї судинної системи, зниження числа капілярів в м'язі серця, в скелетних м'язах. Все це приводить до того, що людина не в змозі справитися навіть з невеликим навантаженням, при якому потрібно збільшити постачання м'язам крові і кисню.

В умовах обмеження рухової активності процес розпаду тканин посилюється, а процес їх відновлення послаблюється.

Різкі зміни спостерігаються і в кістках, вони втрачають міцність в наслідок того, що кальцій починає виділятися з кісткової тканини в кров.

Вчені, які вивчали вплив гіпокінезії на організм, виявили ще одну закономірність. М'язи нашого тіла, скорочуючись, зменшується рух крові із капілярів у вени.

Спостереження показали, що гіпокінезія викликає зниження резистентності організму, тобто його опірностю до різних хвороб, в тому числі і інфекційним. Загострюються і хронічні хвороби.

Істотні зсуви відбуваються в діяльності центральної нервової системи. Доведено, що від активно працюючих м'язів в головний мозок надходять тонізуючі імпульси, і таким чином здійснюються постійна стимуляція діяльності кори головного мозку, підкоркових утворень, ретикулярної формації. Коли людина мало рухається, на електроенцефалограмі інколи навіть з'являються повільні хвилі, які свідчать про послаблення функції центральної нервової системи. Різко підвищується втома, роздратованість, погіршується пам'ять утруднюється логічне мислення, порушується сон [1, с. 12-13].

Сучасні складні умови життя вимагають більш високі вимоги до біологічних і соціальних можливостей людини. Всебічний розвиток фізичних здібностей людей за допомогою організованої рухової активності (фізичного тренування) допомагає зосередити усі внутрішні ресурси організму на досягненні поставленої мети, підвищує працездатність, зміцнює здоров'я, дозволяє в рамках короткого робочого дня виконати всі намічені справи.

М'язи становлять 40-45 % маси тіла людини. За час еволюційного розвитку функція м'язового руху підпорядкувала собі будова, функції і всю життєдіяльність інших органів, систем організму, тому він дуже чуйно реагує як на зниження рухової активності, так і на важкі, непосильні фізичні навантаження.

Систематичне, відповідне статтю, віком та станом здоров'я, використання фізичних навантажень – один з обов'язкових факторів здорового режиму життя. Фізичні навантаження являють собою поєднання різноманітних рухових дій, виконуваних у повсякденному житті, а також організованих або самостійних занять фізичною культурою і спортом, об'єднаних терміном «рухова активність». У великого числа людей, що займаються розумовою діяльністю, спостерігається обмеження рухової активності.

Після визначення мети підбираються напрямок використання засобів фізичної культури, а також форми самостійних занять фізичними вправами.

Конкретні напрямки та організаційні форми використання самостійних занять залежать від статі, віку, стану здоров'я, рівня фізичної і спортивної підготовленості займаються. Можна виділити гігієнічне, оздоровчо-рекреативне (рекреація-відновлення), загально підготовче, спортивне, професійно – прикладне і лікувальне спрямування.

Форми самостійних занять фізичними вправами і спортом визначаються їх цілями і завданнями. Існує три форми самостійних занять: ранкова гігієнічна гімнастика, вправи протягом навчального дня, самостійні тренувальні заняття.

Найбільш поширені засоби самостійних занять – це ходьба, біг, крос, доріжки здоров'я, плавання, ходьба і біг на лижах, велосипедні прогулянки, ритмічна гімнастика, атлетична гімнастика, спортивні та рухливі ігри, спортивне орієнтування, туристські походи, заняття на тренажерах[3,с 224-229].

Розвиток і підтримка рухових якостей учнів здійснюється на уроках фізичної культури, під час самостійних тренувань, на тренуваннях в спортивних гуртках та секціях, в клубах, в туристичних походах і т.д.

Ефективність цих занять в досягненні і підтримці нормативного рівня фізичної підготовленості багато в чому визначається раціональною структурою і нормуванням навантажень.

Більшість учнів не займаються спортом. Тому саме на уроках фізичної культури вони повинні отримати необхідну дозу розвиваючих навантажень.

Висновок. Таким чином, на основі викладеного слід зазначити, що розробка технології повинна здійснюватися на розумінні реалізації єдності процесів впливу фізичного навантаження на організм і процесів відновлення. Під впливом фізичного навантаження в організмі паралельно проходять процеси відновлення й адаптації.

Під час тренувальних навантажень повинен здійснюватися оперативний контроль щодо процесів походження адаптації організму до навантажень, адекватного їхнього впливу та своєчасного використання відновлювальних заходів.

Література:

1. Коваленко Є. Гіпокінезія / Є. Коваленко // Валеологія. – 2008. – № 7, 8 квітень. – С. 12-13.
2. Коцур Н.І. Валеологія: підручник / Н.І. Коцур, Л.С. Гармаш, І.О. Калініченко, Л.П. Товкун. – Корсунь-Шевченківський.: В.М. Гавришенко, 2011. – 581 с.
3. Ильинич В. И. Физическая культура студента: учебник / В.И. Ильинича – М.: Гардарики, 2001. – 448 с.

Науковий керівник:
доктор історичних наук, професор Коцур Надія Іванівна.

СЕКЦІЯ: ГЕОГРАФІЯ І ГЕОЛОГІЯ

Рүстем Бейшов
(Қостанай, Қазақстан)

ЖЕРГІЛІКТІ ШТАММДАР НЕГІЗІНДЕ МҰНАЙМЕН ЛАСТАНҒАН ЖЕРЛЕРДІҢ ҚҰНАРЛЫҒЫН ҚАЛПЫНА КЕЛТІРУ ТЕХНОЛОГИЯСЫ

Мұнаймен ластанған жерлердің құнарлығын қалпына келтірудің ең жаңа технологиясы топырақтағы микробиологиялық үрдістерді, әсіресе мұнайдың көмісрсутектерін іске жаратуға қабілетті микрофлораның қызметін белсендіруге негізделеді. Осындай қабілеті бар микроағзалар топырақтың микробтық топтануына әрдайым қатысады. Әдетте, мұнаймен ластанған учаскелерді салыстырмалы түрде қысқа уақыт ішінде олардың қалыпты тіршілік әрекеті үшін қажет көмірсутектің жалғыз көзі ретінде мұнайды пайдалана отырып, олар басым бола түседі. Алайда, қолайсыз, топырақ-климаттық жағдайлардың әсерінен құнарлықты қалпына келтіру үрдістері көптеген шектеуші факторлармен тежеледі, оларды жою немесе болмаса теріс әсерін төмендету қажет.

Сондықтан ең экологиялық және үнемді, жеткілікті түрде дәлелденген, әрі тиімді, салыстырмалы қысқа уақыт ішінде мұнайдың кесірінен бұзылған биоценозды қалпына келтіруге мүмкіндік беретін тәсіл болып жергілікті табиғи топтанудың жинақтаушы дақылдарын пайдалану табылады, олар нақты аймақтың мұнаймен ластанған учаскелерінде кенеттен таралады. Климаттық және топырақ шарттарына, жергілікті мұнайлардың қоректендіргіш субстарттары ретіндегі ерекшеліктеріне барынша бейімделген [1, 114 б]. Оңтайлы нәтижеге ортаның тиісті физикалық-химиялық шарттарын, яғни мұнай мен мұнай өнімдерінің биоқұлдырауын күшейтетін факторларды оңтайландыру арқылы қол жеткізуге болады.

Егер табиғи мұнай тотықтандырғыш микрофлора түр құрамы бойынша нашар болса және агротехникалық тәсілдермен ынталандырылмаса, ол енгізіледі. Екпе материалының көзі болып үш жылдан артық ластанудың бірқалыпты деңгейіндегі мұнайдың жайылысы табылады, оларда мұнай тотықтандырғыш микрофлора дамыған болады.

Микроағзалардың дақылдары ферменттермен қамтылған арнайы кәсіпорындарда жиналады.

Мұнаймен ластанған топырақты биоқалпына келтірудің екі негізгі тәсілі бар – бұл жергілікті микрофлораны белсендіру және көмірсутекті тотықтандырғыш микроағзалардың белсенді штаммдарын, сондай-ақ олардың ассоциацияларын ластанған нысандарға жерсіндіру арқылы пайдалану [2, 246 б].

Беткі қабаттағы тығыз битумдық таспаны қалыптастыру, ұсақ тесікті кеңістікті мұнаймен толтыру топырақтың су-ауа тәртібін түпкілікті өзгертеді, ол гидрофобты, ауа мен суды сіңіргіш болады. Топырақты микрофлораның белсенділігі осы жағдайда күрт төмендейді. Ластанған топырақтардағы мұнайдың биоыдырау үрдісін зерттеулер бұзылудың максималды жылдамдығы жақсы желдету кезінде жетуге болады.

Механикалық өңдеуді пайдалану осы мәселені қандай да бір дәрежеде шешеді. Мұнаймен ластанған жерлерді жырту, дискілеу, қопсыту, сыдыра жырту топырақтағы мұнайдың биоыдырау үрдісін ынталандырудың оңтайлы факторы болып табылады [3, 140 б]. Бұл кезде микрофлораны белсендірудің өміршеңдігі топырақ пен оның құрылымының су-ауа шарттарын жақсарту есебінен жүргізіледі [4, 132 б]. Қопсытқан кезде мұнайдың физикалық бұзылу үрдісі ынталандырылады – мұнайдың жеңіл фракциялары ұшып кетеді, суда еріген қосындылар жылдам шайылады.

Сонымен қатар, механикалық өңдеулер төменгі көкжиектердің анағұрлым таза топырағын араластыру арқылы топырақтың жоғарғы қабаттарында мұнайдың шоғырлануын төмендетеді, қалдық мұнай өнімдерінің биологиялық белсенді ортамен жанасады.

Көмірсутекті тотықтандырғыш микроағзалардың жылдам көбеюі, бұл кезде топырақтың мұнаймен ластануы микрофлора үшін қол жетімді және өте қажет азоттың, фосфор мен калийдің жылжымалы түрлерінің таусылуына жылдам әкеп соғады. Минералдық тыңайтқыштарды енгізу арқылы осы элементтердің тапшылығының орнын толтыру мұнайды тотықтандырғыш ағзалардың дамуын және топырақтағы мұнай мен оның өнімдерінің биоыдырау үрдістерін айтарлықтай жылдамдатады. Сонымен қатар, органикалық және минералдық тыңайтқшытарды енгізу мұнаймен ластанған топырақтың құрылымдық-агрегаттық құрамын қалпына келтіреді. Көптеген ғалымдар жергілікті микрофлораға вермикулиттің оңтайлы әсер ететінін атап өтті.

Топырақтағы мұнайдың биобұзылуын жылдамдату үшін мал шарушалығы кешендерінің ағынды суларын пайдалану гетеротрофтық микрофлораның тобына деген токсиндік әрекетті төмендетеді, целлюлозалық, дегидрогенезделген белсенділікті қалпына келтіреді және анаэробық дегирациялау үрдістеріне ынталандырғыш әсер етеді.

Жергілікті мұнайды тотықтандырғыш микрофлораны белсендірудің агротехникалық тәсілдерін пайдалану мұнайдың биобұзылу үрдістерін айтарлықтай ұлғайтады. Егер табиғи мұнайды бұзу микрофлорасы түр құрамы бойынша нашар болса және жоғарыда аталған тәсілдермен ынталандырыла алмаса, онда мұнаймен ластанған топыраққа мұнай тотықтандырғыш микроағзалардың дақылдарын енгізу дұрыс болады. Екпе материалының көзі болып өткен жылдардағы мұнай құйылысы табылады. Осы учаскелерде мұнай тот басқан, лас сарғыш және ақшылттау түске боялған борпылдақ диспергацияланған қоспаға айналады. Су ортасында мұнайдың жартылай ыдыраған үлпектері көк-жасыл балдырларға оралады [5, 52 б].

Екпе материалының көзі ретінде іріктеп алынған топырақ сынамаларының микробиологиялық зертханасында мұнай мен мұнай өнімдерін қосқан кезде минералдық ортаға көмірсутекті тотықтандырғыш микроағзалардың жергілікті кешендері бөлініп шығады. Бөлініп шығарылған бұзушы микробтардың симбиотикалық штаммдарын масштабтау мұнайдың негізін құрайтын көмірсутектердің әртүрлі топтарында мамандандырылған барлық микробтардың, сондай-ақ көмірсутектерді тотықтандырудың аралық өнімдерінің көлеміне мөлшерлес ұлғайтатындай етіп жүргізіледі.

Әдебиеттер:

1. Вавер В.И. Рекультивация земель загрязненных нефтью./ Биологические ресурсы и природопользование. Вып.1. – Нижневартовск: Изд. Нижневартовского пединститута, 1997. – 114 б.
2. Бест Д., Джонс Дж. Окружающая среда и биотехнология / Биотехнология. Принципы и применение. Под ред. И.Хиггенса, Д.Беста и Дж.Джонса. – М.: Мир, 1988. – 246-295 б.

3. Оборин А.А., Калачникова Н.Г., Масливец Т.А.. Самоочищение и рекультивация нефтезагрязненных почв Предуралья и Западной Сибири // Восстановление нефтезагрязненных почвенных экосистем. – М.: Наука, 1988. – 140-159 б.
4. Квасников Е.И., Клюшникова Т.М. / Микроорганизмы деструкторы нефти в водных бассейнах. – Киев: Наук. Думка, 1981. – 132 б.
5. Чижов Б.Е. Рекультивация нефтезагрязненных земель Ханты-Мансийского автономного округа (практические рекомендации). – Тюмень: Изд. ТГУ, 2000. – 52 б.

Ғылыми жетекші:
техника ғылымдарының кандидаты Юнусова Гульнар Батырбекқызы.

Феризат Косетова
(Семей, Казахстан)

ДЕОГРАФИЧЕСКИЕ ПРОЦЕССЫ В КАЗАХСТАНЕ СРЕДИ МОЛОДЕЖИ

Молодежь – социально-демографическая группа, выделяемая на основе совокупности возрастных характеристик, особенностей социального положения и социально-психологических свойств. Однако в государственной статистике и в государственных программах имеются расхождения в определении данной возрастной группы. Так по Закону о государственной молодежной политике от 7 июля 2004 года определяется, что «молодежь – это граждане Республики Казахстан в возрасте от четырнадцати до двадцати девяти лет» [1]. На данный возрастной период приходятся главные социальные и демографические события в жизненном цикле человека: завершение общего образования, выбор и получение профессии, начало трудовой деятельности, вступление в брак, рождение детей. В государственной статистике Казахстана, начиная с 2001 года, изменился возрастной порог отнесения населения к молодежи: до 2001 года возрастной порог отнесения к молодежи был 16-29 лет, а с 2001 года 15-24 лет, согласно рекомендации Международной Организации Труда (МОТ) и определением, принятым Международными Конференциями Статистиков Труда (МКСТ).

По данным Агентства Республики Казахстан по статистике на 1 января 2009 года численность молодежи в возрасте 15-24 лет составляла около 3.029 тыс. человек, это означает, что в структуре современного казахстанского общества возрастная категория молодых граждан занимает 19,2% от общей численности населения республики (диаграмма 1).

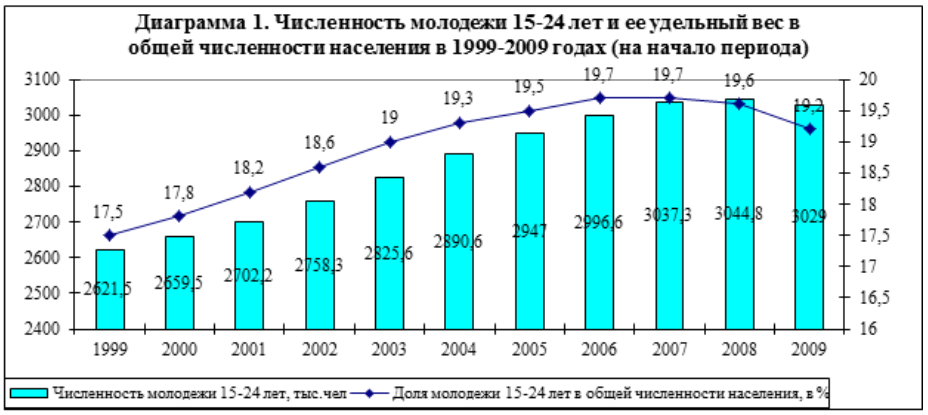

За межпереписной период доля молодого населения в общей численности населения Казахстана возросла на 1,7%, при учете роста общей численности молодежи на 407,5тысяч человек.

Увеличение численности молодежи прямо пропорциональна роли казахстанской молодежи в системе социальных отношений в стране Демографические процессы (смертность, миграция, брачность, разводимость, занятость и т.д.) среди молодежи играют важную роль в демографическом развитии всей страны [2].

По данным Агентства РК по статистике за 2008 г. смертность в Казахстане достигла цифры 152706 человек, среди молодежи эта цифра составляет 1574 человека в возрасте 15-19 лет и 2971 человек в возрасте 20-24 года. Уровень смертности среди мужского населения в возрасте 15 – 24 лет гораздо выше, чем среди женщин в этом возрасте, так как известно из психологии, что мужчинам присуще более рискованное поведение.

К основным причинам смертности среди молодежи в 2008 году были отнесены:

1. От несчастных случаев, отравлений и травм – 3021 человек.
2. От болезней системы кровообращения – 355 человек.
3. От инфекционных и паразитарных болезней – 214 человек.
4. От новообразований – 201 человек.
5. От болезней органов пищеварения – 128 человек.
6. От болезней органов дыхания – 109 человек.

Для увеличения продолжительности жизни молодых людей и сокращения смертности по вышеперечисленным причинам, необходимы: существенный подъем системы здравоохранения, нормализация экологической ситуации, внедрение здорового образа жизни, улучшение условий труда и государственного обеспечения. Меры демографической политики необходимо принимать сейчас, пока существует благоприятная возрастно-половая структура населения в Казахстане [3].

Экономическая активность и занятость молодежи также имеет немаловажное значение в развитии страны. Количество молодых людей в возрасте 15-24 лет, вступающих на рынок труда, в 2008 году составило 1305,7 тыс. человек. Следует отметить, что рост численности экономически активной молодежи продолжался до 2006 года, и несколько снизился за последующие три года. Прежде всего, этому способствовала численность возрастной группы

15-19 лет. Однако стоит отметить, что экономическая активность молодежи по всем возрастным группам падает в период за 2001-2008 годы.

Если говорить о миграции молодежи, то за последнее десятилетие прослеживается существенные изменения. С 1999 по 2004 год наблюдалось отрицательное сальдо миграции, а с 2005 по 2007 года количество прибывших преобладает над количеством выбывших молодых людей в возрастных группах 15-19 и 20-24 года. Также наблюдается высокий темп роста миграции молодых людей в возрасте 20-24 лет. Это можно объяснить тем, что этот возраст является наиболее мобильным среди других возрастных групп, так как совпадает со временем окончания учебы и поисками наиболее подходящей работы. К тому же большинство молодых людей в этом возрасте не обременены семьей и семейными обязательствами. Все это способствует росту миграционных потоков молодежи именно данной возрастной группы.

Возраст 20-24 года считается основным для вступления молодых людей в брак. В Казахстане в 1999 г. среди молодежи было заключено 102107 браков, для сравнения в 2009 году в общей сложности было заключено 142940 браков среди молодых людей на 29% браков больше, чем в 1999 году. Высокий уровень количества молодых людей вступающих в брак в 2007 году, сменяется спадом брачности как среди невест, так и среди женихов в 2008 году на 6,4 %. Что можно объяснить влиянием экономического кризиса на решение вступления в брак.

В целом показатели разводимости в Казахстане составляют: по одному разводу на четыре зарегистрированных брака. Среди молодежи от 18 до 24 лет наблюдается общее увеличение количества разводов, с 1999 года по 2009 количество разводов увеличилось на 29,9 %. Показатели разводимости постепенно повышаются в городе, показатели разводимости городского населения в три раза превышают показатели разводов сельского населения. В совокупности это характеризует более интенсивную динамику процессов брачности и разводимости в городе [3].

Откладывание браков на поздние возраста, увеличение среднего возраста вступления в брак свидетельствует о важных изменениях в брачном поведении. Причем, ситуация с брачным состоянием молодежи (тенденции роста разводов, увеличения возраста вступления в брак, рост рождаемости у женщин, не состоявших в браке) является следствием того, что в обществе утрачиваются семейные ценности, культура брачных отношений.

Все вышеперечисленные демографические процессы играют важную роль в демографической политике каждой страны, данные процессы среди большой возрастной группы как молодежь приобретают свои особые черты и пути влияния на общую демографическую картину Республики Казахстан.

Литература:

1. Вопросы демографии. (Исследования, проблемы, методы). Сборникстатей. под редакцией А.Г.Волкова [и др.] М.: Статистика, 1970.-280с.
2. Прогноз демографического развития Республики Казахстан до 2015 года //Институт развития Казахстана. – Алматы, 1996. – 32с.
3. Государственная политика в сфере демографии и миграции// Современная демографическая ситуация в Казахстане.// Авт. кол.: С.М.Ашимбаев, Т.А.Курганбаева, Л.М.Музапарова и др. – Алматы, 2004. – с.22-40.

Научный руководитель:
доктор географических наук Бельгибаев Мухит Есенович.

Габдулжан Салыков, Жания Молдагулова
(Актөбе, Қазақстан)

ПРИОРСКОЕ КЕН ОРНЫНАНДАҒЫ (ЖШС «АҚТӨБЕ МЫС КОМПАНИЯСЫ» ХРОМТАУ АУДАНЫ, КӨКТАУ АУЫЛЫ) ҰНТАҚТАЛҒАН МЫС КЕНІНЕН ТЕХНОГЕНДІ ЕРІТІЛГЕН ТЕХНИКАЛЫҚ КҮКІРТТІҢ КӨМЕГІМЕН ТАЗА АЛТЫНДЫ СУБРАТЫН АЛУ АРҚЫЛЫ ОНЫ БАЙЫТУ АЛДЫНДА АЛТЫНДЫ ЭКСТРАКЦИОНДЫ КОНЦЕНТРЛЕУ.

Приорское кен орны Батыс Мұғалжар шектеуіндегі Средне-Орский дала жанартауының батыс бөлігінде орналасқан. Оның тікелей кен араластырғыш құрылымы болып Приорский кальдеры саналады. Қабаттар көп жағдайда магнетитті, магнетитті-пиритті, пирротинді және пирит кендерінің орындарынан тұрады, оның орталық бөлігінде пиритті-халькопирит және пиритті-сфалерит қыртыстанады, ал қабаттың жоғарғы бөлігінде сфалерит-халькопиритті кендермен айрықша көрсетілген.

Кенді қабат негізгі кен түзуші минералдары болып, пирит, халькопирит, магнетит, сфалерит және магнетит саналатын, біріңғай кендерден құрылған. Барлық кендер үш өнеркәсіптік түрде біріктірілген-мысты, мысты-мырышты және күкіртті колчеданды. Кендегі негізгі пайдалы қосылыстар болып, мыс, мырыш және күкірт; сонымен қатар-алтын, күміс, галий, индий, селен, теллур және кадмий табылады.

Приорский кен орынындағы пайдалы қосылыстардың негізгі құрамдары және қалдықтары: $B+C_1+C_2$ категориялары бойынша қосылыстардағы кен қалдықтары 38690,9 мың.тонн.Мыс қосылыстарының қалдықтары (орташа құрам) 382,5 мың.тонна (2,62%), мырыштыкі 1410,43 мың. тонна (2,32%), алтындыкі 4010,0 кг және күмістікі 603,9 тонна.

Жобаның мақсаты

Қымбатметалдарды (алтын, күміскәнеплатиналы) кездейсоқбөліпалу. Көпметалдыкендердікешендіпайдалану. Алтын сульфидініңкөбігіналукүтіледі. Кендердің ұқсас түрлерінде алынған нәтижелерді қолдану.

Ұйымдастыру әдісі: қойылған мақсатқа жету үшін келесі тапсырмалар орындалуы қажет***:***

– қымбат металмен байытылған фильтратты алудың термодинамикалық есебінің математикалық үлгісін құру;

– химиялық талдау жүргізу үшін үлгі құру;

– зертхананы жасауға арналған негізгі және қосалқы жабдықтарды құру;

– жұмыстың тәжірибелік зерттеулерін жүргізу;

– жартылай өнеркәсіптік зерттеу жұмыстарын жүргізу;

– ғылыми индекс журналдарындабаптардыжариялау;

– зерттеулернәтижесіндемәліметдайындау;
– алтын сульфидінің көбігін алудың инновациялықтехнологиясыныңболашақжоспарынқұру;
– PowerPoint үлгісінде жобаны электронды түрде дайындау;
– зерттеунәтижелерінреттестіружәне жиынтық мәлімет.

Күтілетін нәтижелер: Хром негізі бойынша құймаларды балқыту технологиясының теориялық және технологиялық негіздері құрылатын болады.

Жобаның маңыздылығы және ғылыми жаңалық

– жобаны құрастыру алғышарттыры:

Қазақстан алтынның барлау қорлары бойынша әлемде 10-шы орынға ие (ТМД елдерінде 3-ші), ал қазба бойынша – 13,4 т – 25-ші орын (ТМД елдерінде 4-ші). «Таукен – Самұрық» ҰМК (Ұлттық Мемлекетік компания)бойынша,Қазақстандағы алтынның минералды шикізат қоры 287 кен орнымен көрсетілген (олардың ішінде 38% – құрамында алтын бар кешенділер және 60% – жеке алтын кендері, 2% – сеппелілер), өнеркәсіптік құрастыруда қазіргі кезде тек 75 кен орны бар. Қазақстанның алтын қорлары 1800 тоннада, қалдықтары шамамен 800 тоннада бағаланады.Осыған қарамастан негізгі кен өндіретін кәсіпорындардың құрылатын кен орындарын қалдықтармен қамтамасыз ету 10 нан 80 жылға дейін жүргізіледі. Жалпы көлемде соңғы 14 жылда Республикада 367 тонна алтын өазып алынған. Қазбаның шамамен жартысы, алтынды кездейсоқ өнім ретінде алатын, «Қазақмыс» Корпорациясы және «Қазцинк» бойынша құрылатын, кешенді колчеданды кен орындарына беріледі. Жеке алтын кендерін өндірмейтін компаниялар жалпы қазбаның тек 40% – ын құрайды. [1, 78 б.]

Берілген жобаны құруға арналған алғышарттар болып, көпметалды кендерден қымбат металдарды алудың жаңа әдісін табу, сонымен бірге алтын қазбаларын және басқа да қымбат металдарды жоғарылату, шикізатты қайта өңдеудің жаңа аз және қалдықсыз әдістерін құрастыру саналады. Бұдан басқа алтын сульфидінің көбігін алу үшін, мұнай-газ өнеркәсібінің техногенді қалдықтары-техникалық күкірт те бар.

Ғылыми-техникалық үрдістің негізгі бағыттарының бірі болып, қалдықтарды пайдаға асыруды қамтамасыз ететін, азқалдықты, қалдықсыз және қорларды сақтайтын технологиялық үрдістерді құрастыру саналады. Екіншілік қорларды ауқымды тарту шикізатты, материалды, энергияны біршама үнемдеуге мүмкіндік береді.Қалдықтарды кешенді қайта өңдеу мәселелерінің маңызды аспектісі болып қоршаған ортаны қорғау саналады.

Әлемнің барлық дамыған елдерінде құрамында түсті және қымбат металдар немесе олардың қосылыстары болатын, өндірістік қалдықтардың әртүрлеріне және екіншілік шикізатты қайта өңдеу мәселелеріне, бұлар маңызды технологиялық, экономикалық және экологиялық тапсырмалардың қатарын, яғни: өндірістік қызмет аясына бағалы және дефицитті металдарды қайтару; түсті металдар өндірісіне кететін шығындарды азайту; табиғи ортаға улы заттардың түсуін болдырмау немесе біршама қысқартуды шешуге мүмкіндік беретіндіктен, оларға көп көңіл бөлінеді. [2, 34 б.]

Қымбат металдардың ішінде, технологиялық қатынастары бойынша маңыздылары болып, алтын, күміс және платина саналады.

Біздің көзқарасымыз бойынша, біршама тиімді болып, қазіргі кәсіпорындар аймағындағы қымбат металдар кендерін қайта өңдеу бойынша шамалы көмекші өндірістерді құру саналады. Мүмкін болатын технологиялық сұлбаларға қойылатын негізгі талаптар-ең төмен капиталды салымдар кезінде жоғары экологиялық қауіпсіздік. Осыған байланысты, «Приорское» кен орнындағы көп металды мыс кендерін кешенді пайдалану қызығушылық тудырады. Алтын сульфидінің алынған көбіктері Қазақстан Республикасының алтын қорларын жоғарылатуы мүмкін.

– ғылыми жаңалықты негіздеу:

– жобаның ұлттық және халықаралық ауқымдағы мәндері;

Әдістің негізгі мәні болып, жоғары температура кезінде алтын, күміс және платина күкіртпен бірге стехиометриялық емес қосылыстар түзуі мүмкін. Мыс кендері, сондай-ақ металлургиялық және химиялық өндіріс қалдықтары, құрамында 1-2 г/тоннаға дейін қымбат металдар болған кезде, тек осы қосылыстарды бөліп алу мақсатымен қайта өңдеу тиімсіз, бірақ «байпасты» технологиялық сұлбада [3, 93б.] жасап, оларды кешенді қайта өңдеу экономикалық тиімді.

Әдетте, осындай кендер немесе екіншілік шикізаттар ұнтақталып қойылған, яғни ұнтақтаудың қымбат тұратын және энергия шығындалатын сатыларын қажет етпейді. Техникалық күкірт-мұнай газ өндірісінің көп тонналы қалдықтары. Күкірт t = 125-130С болған кезде аз тұтқырлықты болады, яғни жақсы сұйық ағызындылы сондақтан да бұл қымбат металдарды осы жағдайда қайта –қайта біріктіру кезінде бөліп алуға қабілетті. Тазарту арқылы қымбат металдарды бөліп шығарғаннан кейін, кен құрылыс материалдар өндірісіне барады (көбінесе күкірт бетон немесе арболитбетон). Күкірттен қымбат металды тұтанғыш арқылы бөліп шығарады. Қымбат металды кездейсоқ бөліп алу сұлбасы 1 суретте келтірілген. Алтынның 1 грамынашартты түрде 10 доллар және 20 кг арболитті блогқа 100 теңге және жинақтық шығындар 50% құрағанда, болжанатын экономикалық тиімділік өңделетін материалдың 1 тоннасына$\left(\frac{10\times150+50\times100}{2}\right)=3250$ теңге құрайды.

Экономикалық тиімділік берілген шектің өнімділігі бойынша тура пропорционалды өседі. Сондай-ақ шикізатты кешенді қолдану көрсеткіштері және энетрияны тиімді қолдану деңгейі де жоғарылайды.

– *Болжанатын қауіп-қатер.*Технологиялық кауіп қатерлер, өнеркәсіпте бірнеше жыл бойына қолданылып келетіндіктен, толығымен дерлік кездеспейді. Алынған өнімдер (құрылыс материалдары және қымбат металдар) жоғары талапты және жоғары ликвидитті. Күкірттің оттекпен және мыстың сульфидімен зиянды реакциялары термодинамикалык мүмкін емес, себебі ΔН сәйкесінше +25,9 (ккал/моль) және 4,7-ге (ккал/моль) тең. [4, 29-30 б.]

Орындалған зерттеулер нәтижесінде келесідей ***жаңа ғылыми нәтижелер*** алынатын болады:

– құрамында қымбат металдар болатын, көпметалды кендерді кешенді қолданудың, сондай-ақ техникалық күкіртті-Қазақстаның мұнай газ өндірістік қалдықтарын қолданудың жаңа технологиялары ұсынылған;

-«Приорское» кен орнының мыс кендері өңделетін, Ақтөбе мыс комбинатында алтын сульфидінің көбіктерін алу технологиясы жасалады.

– алдын-ала нәтижелер:

Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе мемлекеттік университетінің «Металлургия» кафедрасында және С.Бәйішев атындағы Ақтөбе университетінің «Экология» кафедрасында құрамында қымбат металдар болатын көп металды кендерде осындай технология бойынша қайта өңдеудің басты идеяларымен айналысады. Жасалған технология бойынша лабораториялық және ауқымды лабораториялық сынамалар жүргізіледі. Алтын сульфидінің көбіктерін алу кезінде өндіріске енгізілетін болады.

– жобаның ұлттық және халықаралық ауқымдағы мәні:

Барлық әлемде, сондай ақ Қазақстан Республикасында, шикізатты өңдеудің жаңа, аз және қалдықсыз әдістерін құруға, бұл инновациялар әрбір аймақтың мәселелерінің экономикалық және экологиялық шешімдерімен тығыз байланысты болғандықтан, көп көңіл бөлінеді. Біздің ұсынып отырған әдісіміз, толығымен дерлік қалдықсыз, яғни ғылым және өндіріс дамуының барлық қазіргі заманғы талаптарына қанағаттанарлық болып саналады.

– ғылыми және технологиялық қажеттіліктер:

Мыс кендерінен немесе байыту қалдықтарынан алтын концентраттарын алудың құрастырылған технологиясы, толық материалды техникалық және ғылыми базасы бар, сыртқы ұйымдарды жартылай өнеркәсіптік сынамаларды кезеңдерде жүргізу кезенде енгізуді қажет етеді.

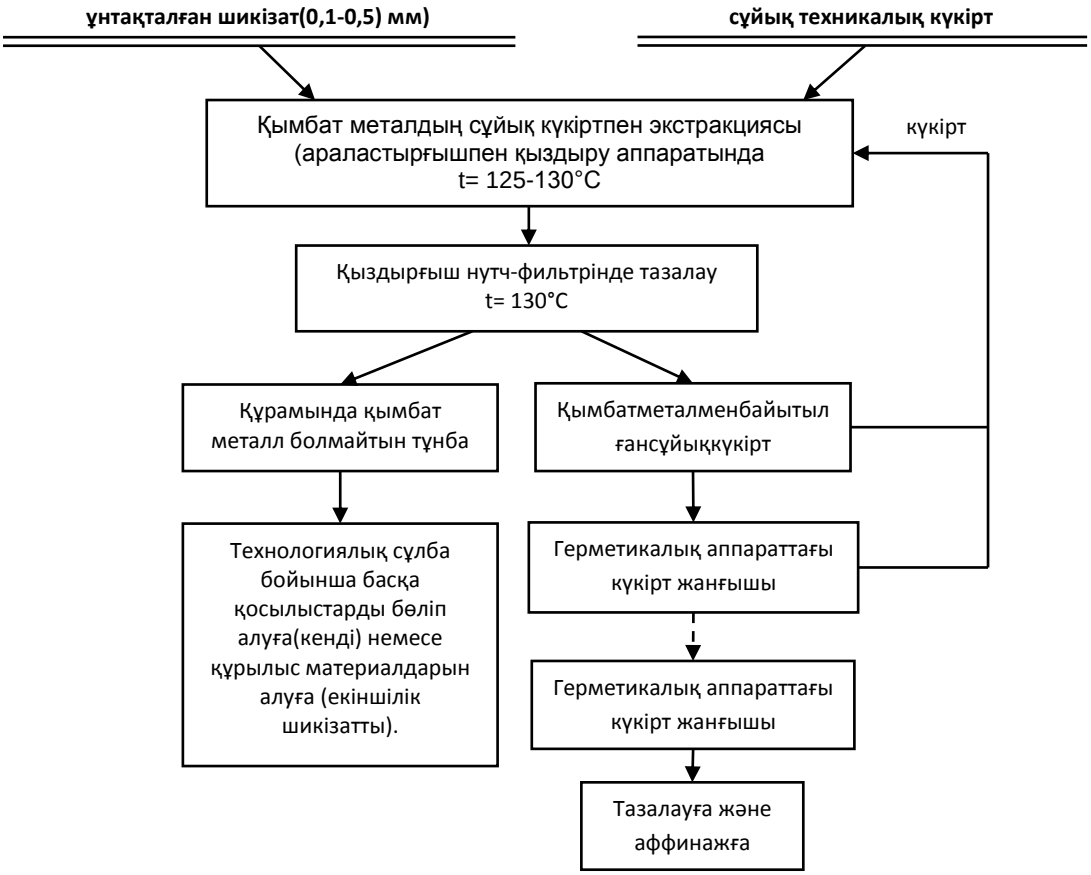

1 Сурет. Кәсіпорындағы шикізаттан және екіншілік өнімдерден қымбат металдарды кездейсоқ бөліп алудың технологиялық сұлбасы

– алынған нәтижелердің ғылым және технологияның дамуына әсері:

Теориялық және тәжірибелік зерттеулерден алынған нәтижелер, алтын концентратын және мүмкін басқа да қымбат металдарды алудың тиімді технологиялық режимдерін орнатуға, сонымен қатар ғылымның дамуына және алтынды көп металды кендерден бөліп алуға әсер етеді.

– күтілетін қоғамдық және экономикалық тиімділік

Қоғамды-экономикалық тиімділік «Приорское (Хромтау ауданы, Коктау селосы ЖШС «Ақтөбе мыс компаниясы») кен орнындағы ұнтақталған мыс кенінен оны байыту алдында таза алтында алу арқылы, алтынды экстракциялы концентрлеу» жобасын ұйымдастыру бойынша нақты экономикалық тиімділікті көрсететін және экологиялық мәселелерді шешетін (кондициялы емес шикізаттарды және өнеркәсіп қалдықтарын шығарып тастау) алтын сульфидінің көбіктерін алудың соңғы мүмкіншіліктері мен анықталады.

«Приорское (Хромтау ауданы, Коктау селосы ЖШС «Ақтөбе мыс компаниясы») кен орнындағы ұнтақталған мыс кенінен оны байыту алдында таза алтында алу арқылы, алтынды экстракциялы концентрлеу» жобасы бойынша алынған нәтижелерді толық тұтынушылар Қазақстан Республикасының басқару саласы және ЖШС «Ақтөбе мыс компаниясы» болып саналады.

Мәлімденген зерттеулердің маңыздылығы және қажеттілігін түсіндіруге арналған білімдер аумағына сәйкес келетін трендтер ретінде, физикалық химия және металлургия салаларының осы бағыттарындағы жұмыстар және зерттеулер қажеттілігі болып саналады.

Қолданылатын әдебиеттер тізімі:

1. Сарсенов А., Кабиева А.А., Амерханов Ш. Проблемы увеличения комплексности использования сырья при переработке хромовых руд // Промышленность Казахстана, №2.
2. Основы металлургии, том V (малые, благородные и радиоактивные металлы) // М.: Металлургия, 1968.
3. Сарсенов А. и др. Способ извлечения золота анодным растворением. Авторское свидельство СССР №2379052.
4. Салыков Г.С., Каскин К.К. Проблемы комплексного использования минерального сырья в новых экономических условиях // Караганда, 2008.
5. Денисова О.В., Таужнянская З.А. Разработка и практика применения новых процессов извлечения золота за рубежом. М.: Цветметинформация, 1976, с. 26.

Мейримкуль Шенгелбаева
(Кызылорда, Казахстан)

ҚҰМКӨЛ МҰНАЙ КЕН ОРЫНДАРЫНЫҢ ПЛАСТ СУЛАРЫНЫҢ ҚҰРАМЫ ЖӘНЕ ОНДАҒЫ БРОМДЫ БӨЛІП АЛУ

Қазақстан бүгінгі таңда өз дамуындағы жаңа серпіліс жасау қарсаңында тұр. 2006 жылы Қазақстан республикасының Президенті Нұрсұлтан Назарбаев Қазақстан халқына жолдауында «Қазақстанның әлемдегі бәсекеге барынша қабілетті 50 елдің қатарына кіру стратегиясын» анықтап берген. «Қазақстан үшін ең басты басымдылықтың бірі-экономикамыздың еліміздің күре тамыры болып тамылатын мұнай-газ индустриясының тереңдете өңдеу салаларын ең озық қарқынмен дамытылуына басты назар аударуымыз» қажет»-деп атап көрсеткен болатын. Н.Назарбаев өз жолдауында.[1,с.44]

Бүгінгі таңда тұтас алғанда еліміздегі экономикалық жаңарудың «локомотиві» болуға қабілетті дамыған өңірлік орталықтардың экономикалық қызметін жандандыруға, сондай-ақ өңірлердің ұтымды экономикалық мамандануын қалыптастыруға бағытталған осы заманғы жаңа аумақтың даму стратегиясы қажет болып отыр. Мұның бәрі бәрі де Қазақстанның 2015жылға дейінгі аумақтық даму стратегиясына бейнелеуде. Қазақстанның осындай даму барысында Қызылорда облысының да өз индустриялық инновациялық даму бағыттарыанықталды. Сол бағыттардың бірі-Қызылорда облысындағы ашылған барлық мұнай-газ кен орындарының шикізат базасын тиімді пайдалану, оны кеңейту бағытына түрлі өндіріс орындарын ашу көзделіп отыр.[2, с.105]

Сонымен қатар, мұнай өндірумен байланысты болатын қоршаған орта компоненттерінің-су, ауа, топырақтың ластануын болдырмау бүгінгі мұнай өндіру саласының ең өзекті проблемасы болып табылады. Сондықтан да, мұнайды өндіру кезінде бірге шығатын пласт суларын бөлу, олард ыхимиялық анализдеу, тазарту мәселесі әрбір кен орнының кезек күттірмейтін проблемасы болып табылады. Мұндай пласт суларын тазаламай, қайта жер қабатына қысымды басу үшін жіберуге болмайды. Сонымен бірге, пласт сулары құрамындағы пайдалы элементтерін үнемі анықтай отырып, оны бөлу мәселесін шешу кен орнының шикізат базасын кеңейтуге мүмкіндік берер еді. Бұлбағытта әлемдік мұнай кен орындарында жүзеге асырылып жатқан түрлі жобалар да баршылық.

Қазақстанның болашағы зор мұнай-газ бассейндерінің бірі-Құмкөл кен орны болып табылады. Бұл кен орнының ашылуы-Оңтүстік Торғай ойпатындағы алғашқы мұнай кен орны Қазақстанның экономикалық өміріндегі маңызды оқиға, себебі республиканың оңтүстік облыстарын мұнай өнімдеріне деген қажеттігін қамтамасыз ету мүмкіншілігі туды. Мамандардың есебі бойынша Құмкөлде жер астындағы 90млн. Тонна. Сондықтан да, мұнай-газ кен орнын игеру проблемасы Қызылорда облысы үшін өзекті болып саналады.

Қазіргі таңда мұнаймен бірге 120млн. Тоннадай жылына пласт сулары шығады екен. Сондықтан да, сол сулардан арзан тағамдық ас тұзын, мұнай скважиналары үшін қысымды басатын, сұйықтық, иод, бром, тұз қышқылын, каустикалық сода т.б химиялық заттарды өндіруді жасау мүмкін болады. Бұл өнімдердің кейбіреуі мұнай өндіру кезінде тікелей пайдалану мүмкін, ол мұнайды өндірудің өзіндік құнын едәуір төмендетеді.

Мұнай өндірген соң, мұнайдан босаған бос қабаттардың қысымын сақтау мақсатында оларды сумен толтыру үшін өзен, көл немесе теңіз суларын, жердің сулы қабаттарын, сонымен қатар, мұнай өндірген кезде мұнаймен бірге шығатын пластты сулардан тұратын ағынды суларды пайдаланады. Өзен, артезиан құбырынан, жердің сулы қабаттарынан шыққан сулар көп жағдайда қойылатын талаптарға сәйкес келіп, оларды арнайы өңдемей ақ қабаттарға тікелей айдауға болады.дегенмен су ресурстарының тапшылығы жағдайында мұнай өндіретін құбырлардан бөлінетін суларды пайдалау тұщы судың шығынын азайтуға, су қоймалары мен кен орындарының территориясының ластануын болдырмауға болады.

Қазіргі таңда мұнай химиялық ғылымның алдында көптен маңызды міндеттер тұр. Егер бұрын мұнай химия ғылымы негізін мұнай өңдеу өнеркәсібінің басты тауарлық өнімі ретінде мұнайдың бензин-керосиндік айдандыларының химиялық құрамын зерттеумен айналысып келсе, қазір мұнайдың көмірсутектік құрамын терең зерттеумен қатар, мұнайдың гетероорганикалық қосылыстарын мұнайдың құрамынан және мұнай кен орындарының пласты суларынан зерттеу өзекті мәселе болып табылады.

Соңғы жылдары әлемдегі мұнай кен орындарының пласты суларын зерттеуге көп көңіл бөле бастайды. Себебі, өндірілетін мұнай қорларының азаюына байланысты қазіргі өнеркәсіптік және энергетикалық инфрақұрылымдарды және бос қалған жұмыс күштерін пайдалану проблемасы тұр. Көптеген мұнай кен орындарының пласты суларының құрамында өнеркәсіптік масштабта бром, иод, натрий хлориді, кальций хлориді, т.б тұздар және сирек элементтер болады.

Мұнай өндіру кезінде үнемі мұнаймен бірге пласт сулары жылына млн. тонналап бөлінеді, ал жер асты суларының қоры іс жүзінде сарқылмайтын қор болып есептеледі. Соған байланысты пласт суларынан арзан ас тұзын, мұнай ұңғымалары үшін қысымды басу сұйықтығын алу, иод, бром, каустикалықсода т.б алудың химиялық өндірісін жасаудың шын мүмкіндігі бардеген сөз. Бұл өнімдердің бір бөлігі мұнай өндіру кезінде тікелей пайдаланылуы мүмкін, бұл мұнай өндірісінің өзіндік құнын айтарлықтай төмендетеді. Тұзды ерітінділерді өңдеумен әлемде жүздеген өнеркәсіп орындары айналысады, бірақ әрбір өнеркәсіп орны үшін шикізаттың құрамының әр түрлілігіне байланысты өздерінің жеке технологиялық сатылары жақын орналасқан арзан жылу көздерінің жеке технологиялық сатылары жақын орналасқан арзан жылу көздерінің болуына немесе климатқа байланысты жасалынады. Мұның себебі, алғашқы шикізатты концентрлеу және тұздарды бөлу үшін судың өте көп мөлшерін буландыру қажет. Сондықтан да, барлық өнеркәсіптер бір немесе екі өнімді алумен ғана шектелмей, тұзды пласт суларынан барлық пайдалы химиялық элементтерді бөлуге тырысады. Барлық өнеркәсіп орындарында біртіндеп тұздарды бөлу технологиялық схемалары қолданылады.Өнеркәсіптік жер асты сулары дегеніміз-ерітінділерінде құнды химиялық компоненттері немесе олардың қосылыстары бар,сол нақты гидрогеологиялық ауданда техника-экономикалық көрсеткіштері бойынша оларды өндіру мен өңдеудің рентабельділігін қамтамасыз ететіндей суларды айтамыз. Пайдалы қазба ретінде жер асты суларын пайдаланудың мүмкіндігін сипаттайтын ең маңызды көрсеткіші оларды комплексты пайдалану дәрежесі болып табылады.

Жер асты суларының сирек элементтердің шикізат көзі ретіндегі маңызды ерекшелігі сол,өнімнің өзіндік құны төмен болады.Себебі.жер асты сулары-толықтай шикізат түрі,сирек элементтердің сулы кен орындарын пайдалану қымбат технологиялық жабдықтарды қажет етпейді.

Сондықтанда, көптеген елдерде (АҚШ,Италия,Израиль,Жапония,Жаңа Зеландия,Исландия,Австралия,және т.б.)табиғи сулардың нақты геохимиялық типтерінен сирек кездесетін элементтерді өндірудің әдістерін жасау үшін тұрақты және жоспармен технологиялық зерттеулер жүргізді.Мысалы: 1) АҚШ-та Серлз көлінің тұзды ерітінділерімен

минералдануы 430г/л,хлор-карбонат натрийлі типті,максималды мөлшері Li-81мг/кг,K-26г/кг,B-4г/кг,Br-бромиді бура,бор қышқылын,фосфор қышқылын,литий карбонатынқлитий фосфатын өндіреді.2)Қытайда өндіретін табиғи суларды сирек кездесетін сілтілік элементтер мен бор алу үшін пайдаланылады [3,С.45].

Мұнай кен орындарында мұнай өндіру кезінде шикізатты комплексті игеруге әрбір мемлекет өздерінің <<Пайдалы қазбалар>> туралы заңында бекітілген белгілі бір талаптар қояды. Бірақ іс жүзінде бұл талаптар орындалып жатқан жоқ, мұның бірден бір себебі бөлініп алынатын компоненттерді: элементарлы күкірт, парафин және т.б. пайдаға аспауы, яғни сатылмауы. Мұнымен қатар, мұнай құрамында болатын йод, бром және магнийлер өте қажет таптырмайтын заттар. Мысалы, Ресейдің бромға деген қажеттілігі жылына 51-52 мың тоннаны құрайды. Ал Қазақстанның бромға деген қажеттілігі жөнінде мәліметтер жоқ. Әлемдегі өндірілетін бромның 90-95 пайызы гидроминералдық шикізаттан өндіріледі екен. Кристалдық йодқа деген Ресейдің қажеттілігі жылына 3000 тн құрайды екен,ал Ресейде йод өндірісінің болмауы, оның жаңа шикізат көздерін іздеу қажет екендігін көрсетіп отыр.

Сонымен, жер асты өнеркәсіптік сулар өздерінің иондық-тұздық құрамы бойынша, микрокомпоненттерінің концентрациялары бойынша-гидроминералогиялық шикізат ретінде химиялық-өнеркәсіптік үшін мәні өте зор. Осы компоненттердің ішінде бромның мөлшері коп болып отыр. Бром кез келген жерде кездесе бермейтін аса сирек кездесетін ауыл шаруашылығы, медецина мен ағаш, текстиль өндірісі саласында аса қажетті элемент. Кез келген мемлекеттерде бром алу көзі жоқтың қасы. Қазақстанның бромға деген қажеттілігі анықталмағанымен көршілес отырған Ресейге қажеттілігі анықталып отыр. Қызылорда облысында орналасқан Құмкөл мұнай кен орындарының пласт суларының осындай ерекшелктерін ескере отырып болашақта бромды бөліп алу қажет. Ол экономикалық, экологиялық жағынан да тиімді.

Пласт суларында 6 негізгі ионды анықтайды: Ca^{2+},Mg^{2+},So_4^{2-},Cl^-,HCO_3^- және CO_3^2. Анализдеуден бұрын пласт суының тығыздығын анықтайды. Құмкөл кен орнының пласт сулары хлор-кальций типті, хлоридті топтағы, натрийлі топшадағы суға жатады. Ал А.М.Овчиников классификациясы бойынша-бұл сулар мұнайлы және газды кен орындарының VIII типтегі қалпына келтірілетін суға жатады екен. Судың минералдануы юра сулы горизонттарында 84-тен 66,4г/л дейін,бор горизонттарында 55,7-ден 49,7г/л дейін болады. Суы қышқылды, pH-6,6,коррозиялағыш. Судағы бром мөлшері айтарлықтай-105-тен 200мг/л дейін. Суы сульфатсыз, сульфаттар мөлшері 15-тен 0,3мг/л дейін болады. Жалпы кермектілігінің шамасы 159-дан 321мг-экв/л дейін.Суы кермек,өте ыстық (t>150^{0}C).Пласт суындағы газ мөлшері орташа1,33м^3. Еріген газ-метан.Судағы метан мөлшері 95,82% дейін.

Кен орнының пласт суларының құрамында йод мөлшері төмен (1-5мг/л). Мұндай минералданған суда йод төмен болмау керек еді, йод жер асты суынан мұнайға өтуі мүмкін деген болжам бар. Судағы аммоний мөлшері тұрақты емес (0,3-192мгл/). Судың минералдануының өсуіне қарай уранның мөлшерінің төмендеуінің жалпы тенденциясы байқалады. Стронций орташа мөлшері 165мг/л,фтор-9,1мг/л дейін болады. Басқа компоненттер аз мқлшерде кездеседі.

Құмкөл кен орнының мұнайының физико-химиялық зерттеулер нәтижесінде аз күкіртті (күкірт 0,47%), парафинді (парафинді көмірсутектер 7,6-14,3%), қату температурасы 2,0-6,5^{0}C. Ашық фракциялардың шығымы 30-53%,мұнай жеңіл,қалыпты жағдайда аз тұтқырлы. Ароматты көмірсутектер 4-16%,нафтенді көмірсутектер 18-27%,парафинді көмірсутектер 58-74%[4,29]. Құмкөл мұнай кен орнының пласт суларының химиялық құрамын зерттеу үшін №141,3040, 104 скважиналардың пласт сулары анықталды. Анализ нәтижелері 1-кестеде берілген.

Пласт сулардың химиялық құрамы

р/с	Компоненттер	Скважина №141	Скважина №3040	Скважина №104	Скважина №104
1	Ca^{2+}, мг/л	2160	1884	160	1683
2	Mg^{2+},мг/л	559	219	146	656
3	Na^++K^+,мг/л	15288,9	11113,1	1000	14707
4	Cl^-,мг/л	28897	20945	1890	27335
5	SO_4^{2-}мг/л	4	1	8	4
6	HCO_3^-, мг/л	229	275	610	396
7	Ba^{2+}, мг/л	1036	2089	763	657
8	Жалпы Fe^{2+}, Fe^{3+}, мг/л	9	8,7	0,9	95
9	F^-, мг/л	9,1	8,6	6,1	9,8
10	Br^-,мг/л	205	156	190	210
11	I^-,мг/л	1,5	1,1	1,0	1,6
12	Жалпы минералдануы,мг/л	47138	34437	3814	44781
13	Жалпы кермектілік,мг/л	154	112	20	138
14	pH	6,75	7,1	7,52	6,55
15	Тығыздығы,г/см^3	1,032	1,026	1,004	1,029

Құмкөл мұнай кен орнының пласт суларының химиялық құрамын анализдеу нәтижелерінен көретіндігіміздей,құрамында Mg^{2+},Ca^{2+},Na^+,K^+,Cl^+,F^-,Br^- концентрациялары жоғары,мұндай суды мұнай скважинасына қысымды сақтау үшін қайта айдауға техникалық талаптарға сәйкес келмейді. Мұндай суды тазарту және пайдалы компоненттерін бөлу қажет.

Бұл мұнай кен орнының пласт суларынан қысымды басу ерітінділерін түрлі тығыздықта алуға болады,бұл ерітінді пласт суының минералды тұздарының құрамымен бірдей,бірақ тығыздығы әр түрлі,пласттық қысымның кең диапазонды өзгеруін басуға қажетті ерітінді дайындауға болады. Ұңғыманы басу-ұңғыма сұйықтығын арнайы тығыздығы жоғары ерітіндімен ауыстыру бойынша жүретін технологиялық операция. Бұл операция кезінде пласт қысымы 7,5мПа-дан 22мПа дейін өзгеруі мүмкін ұңғымалардағы жер асты жөндеу жұмыстарын жүргізу үшін қажет.

Құмкөл мұнай кен орнының пласт сулары-емдік фторлы, хлоридті минералдық тұзды суды бальнеологиялық мақсаттар үшін пайдалануға болады.[4,29]

Әдебиеттер:

1. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Назарбаевтің 2006 жылғы Қазақстан халқына жолдауы.-Астана: Елорда,2006.-44б
2. <Қызылорда облысының аймақтық индустриалдық-инновациялық дамуының 2004-2015 жылдарға арналған бағдарламасы>

3. Салимов М. Расширение сырьевой базы нефтяных месторождений.www.msalimov@narod.ru
4. Абдулин А.А. Освоение минерально-сырьевых ресурсов Аральского региона./Нефть и газ Казахстана.-Алматы: Ғылым,1996.№1.-С.29-32б
5. Айдарбаев А.С. Теория и практика разработки нефтяного месторождения Кумколь.-Алматы,1999

СЕКЦІЯ: ЕКОЛОГІЯ

Олег Альохін
(Сміла, Україна)

ЕКОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ЧЕРКАЩИНИ

Найбільш актуальною проблемою, яка існує на даний час в Україні, що має важливе екологічне і економічне значення, є антропогенний вплив на біосферу. Вплив діяльності людини на природне середовище надзвичайно різнобічний і відчувається на всіх рівнях біосфери. Критичний її стан, в першу чергу пов'язаний з такими формами антропогенного впливу, як знищення багатьох видів живих організмів, забруднення промисловими і побутовими відходами, пестицидами і іншими забруднюючими речовинами. Різного роду забруднення атмосфери, гідросфери, ґрунту визначаються викидами промислових, побутових та сільськогосподарських відходів і впливаючи токсичною дією на живі організми.[2]

Аналіз опублікованої літератури та статей у пресі, свідчить про те екологічний стан Черкащини залишається складним та потребує термінових та дієвих природоохоронних заходів. Метою даної роботи є встановлення сучасного екологічного стану навколишнього середовища Черкаської області та визначення основних елементів-забруднювачів повітряних, водних та ґрунтових ресурсів області.

Розвиток промисловості, транспорту та сільського господарства, залучення до господарського обороту все більшої кількості природних ресурсів, які використовувались і на жаль, використовуються нераціонально і неефективно, підвищують рівень антропогенного навантаження на навколишнє природне середовище, і є основною причиною глобальної екологічної кризи та кліматичних змін.[1]

Атмосфера має величезне екологічне значення. Але атмосферне повітря можна вважати лише умовно невичерпним природним ресурсом. У Черкаській області в 2012 році викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря від стаціонарних джерел становили 69,4 тис. т, що на 7,2 тис. т більше в порівнянні з 2011 роком. Зростання викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря обумовлено збільшенням викидів ПАТ "Азот", використання вугілля на ПАТ "Черкаське хімволокно" та збільшенням випуску продукції на ПрАТ "Миронівська птахофабрика". А саме:

- ПАТ "Черкаське хімволокно" – викид у 2012 році – 29,3 тис. т., що складає 42 % від загального викиду по області;
- ПАТ "Азот" – викид забруднюючих речовин в атмосферу 5,1 тис. т. (7 %);
- ПрАТ "Миронівська птахофабрика" з загальним викидом забруднюючих речовин в атмосферу 13,1 тис. т. (19%). [4]

Значної шкоди атмосферному повітрю міста та області завдає автомобільний транспорт, кількість і активність якого з кожним роком збільшується. У відпрацьованих газах основними токсичними компонентами, якими забруднюється повітря під час експлуатації автотранспорту є оксид вуглецю, вуглеводні, оксид азоту, сажа та діоксин сірки. Загалом по області переважали викиди в атмосферне повітря таких забруднюючих речовин, як діоксиду та інші сполуки сірки – 20,0 тис. Т (29%), сполуки азоту – 16 тис. т (23%), речовини у вигляді твердих часток – 9 тис. т (12%). Їх частка у загальному обсязі викидів склала 64%.

В 2012 р. викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря від пересувних джерел складали 77,0 тис т, що на 1,0 тис. т менше ніж в 2011 р.

Одними з основних причин значних обсягів шкідливих викидів автотранспортом є:

- недостатня увага керівництва автотранспортних та інших підприємств до проблем охорони навколишнього середовища;
- відсутність належної системи контролю за якістю автомобільного палива, використанням палива низької якості;
- експлуатація технічно-застарілого автомобільного парку, продовженням використання етилованого бензину.[3]

Що стосується забруднення атмосфери по видам економічної діяльності промисловості 47%, сільському, мисливському та лісовому господарству 32% від загального обсягу викидів забруднюючих речовин.[2]

Результатом інтенсивного використання водних ресурсів людиною є негативні кількісні і якісні зміни у водних ресурсах області, які призвели до практичного зникнення великих річкових систем з гідрологічним режимом. характерним є те, що вони обмежені і дуже нерівномірно розподілені по території Черкащини. Основними джерелами водопостачання області є Кременчуцьке водосховище, річки Гнилий Тікич, Рось, Тясмин та підземні водозабори

Водний баланс області зазнав за останні роки значних змін, тут значне місце відіграє розвинена система великих і малих річок та водоймищ. На сьогодні дуже гостро стоїть питання споживання прісної води. Важливим для народного господарства області є малі ріки, яких на території області нараховується близько 1087. На більшості річок області створювати нові водозабори безпосередньо з русел практично неможливо, тому що літні витрати води не забезпечить їх. Недостатній для забезпечення повної потреби комунально – побутових, промислових підприємств, сільського господарства стік води у Вільшанці, Тясмину, обмежені можливості мають Ятрань, Гірський Тікич та інші.

У поверхневі води області скидаються такі забруднюючі речовини як нафтопродукти, сульфати, хлориди, залізо, нітрати, а також мідь, цинк, хлор. У 2012 році в поверхневі водні об'єкти скинуто 187,6 млн.м3 зворотних вод, що на 35,0 млн.м3 менше в порівнянні з 2011 (222,6 млн.м3). Це відбулося за рахунок зменшення скиду нормативно чистих без очистки та забруднених стічних вод.

Скиди забруднюючих речовин в поверхневі водні об`єкти в порівнянні з 2011 роком зменшились на 18 т.

Упродовж 2012 року із свердловин та криниць області досліджено за санітарно-хімічними показниками 6109 проб питної води, за мікробіологічними – 1552 проби, з них гігієнічним вимогам не відповідали 2235 (36,6%) та 190 (12,2%) проб відповідно.[4]

Водні об’єкти області, як і в попередні роки, продовжують забруднюватись скидами неочищених стічних вод, що відводяться із забудованої території, на якій вони утворилися внаслідок випадання атмосферних опадів, та скидами недостатньо очищених зворотних вод підприємств, очисні споруди яких працюють неефективно.

Для збереження наших рік і водойм від забруднення та для їх поступового оздоровлення необхідне підвищення ефективності водоохоронних заходів, спрямованих для зменшення надходження у водні джерела брудних промислових та побутових стоків –це організація безвідходних виробництв, створення замкнутих циклів використання води, меліорація.

Стан ґрунтового покриву Черкащини залежить від забруднення його викидами промисловості та хімізації в сільському господарстві. Сільськогосподарська освоєність земель перевищує екологічно допустиму, і протягом років залишилась майже незмінною. Так, у складі сільськогосподарських угідь області зосереджено 520,7 тис. га або 40 % особливо цінні землі, в тому числі рілля –514,6 тис. Га (43,8 %) від обслідуваної площі.

Нераціональна система землекористування призвела до тяжких екологічних наслідків, а саме наявності таких проявів деградації земель як ерозія, техногенне забруднення, вторинне осолонцювання, підтоплення та зсуви ґрунтів. [4]

Техногенне забруднення ґрунтів залежить від їх типу, кількості Надходження промислових відходів, радіонуклідів, пестицидів і мінеральних добрив. До першого класу шкідливості відносяться миш'як, кадмій, ртуть, селен, свинець, цинк, фтор; а до другого класу – бор,кобальт,нікель,мідь; до третього – барій, ванадій,марганець,вольфрам. Їх вміст у ґрунтах може оцінюватися як за валовими,так і рухомими формами елементів. Багато з них можуть призводити до хвороби людей.[5]

Не меншої шкоди має забруднення ґрунтів хімічними засобами захисту рослин. Зменшення обсягів використання пестицидів в останні роки хоча і сприяло зниженню забруднення ґрунтів та сільськогосподарської продукції отрутохімікатами, але ситуації суттєво не змінило. Це обумовлено тим,що залишкова кількість пестицидів знаходиться в ґрунті тривалий час. Чим більше пестицидне навантаження на ґрунти, тим вища їх шкідливість для населення.

Загальна площа земель, втрачених протягом 2012 року внаслідок переформування берегів Кременчуцького водосховища в межах Черкаської області, склала 0,39 га, з них 0,36 га на території державного лісового фонду, 0,02 га – багаторічні насадження, 0,01 га – чагарники.

На кінець 2012 року в області загальна площа порушених земель складала 3,478 тис. га, відпрацьованих 1,957 тис. га.

Охорона земель і відтворення родючості ґрунтів – складна проблема, вирішення якої потребує коштів та відповідних рішень законодавчого характеру. Окремі агротехнічні заходи не завжди можуть забезпечити захист ґрунтів від антропогенних впливів та їх ефективну рекультивацію. Принциповим заходом є вилучення з сільгоспкористування деградованих земель з метою їх заліснення чи залуження.

Висновок. Отже, проаналізувавши екологічну ситуацію на Черкащині можна зробити висновок щодо недостатності проведених заходів протягом попередніх років щодо поліпшення стану навколишнього середовища. Для вирішення екологічних проблем Черкащини є актуальним створення та реалізація реальних та дієвих програм розвитку, які базувалися б на глибоких екологічних знаннях та високому рівні екологічній свідомості громадян.

З метою скорочення термінів вирішення екологічних проблем в області необхідно провести достатнє фінансування природоохоронних заходів, адже створені природоохоронні програми за відсутності фінансування не здійснюють достатнього позитивного впливу на навколишнє середовище.

Література:

1. Екологічна ситуація у Черкаській області за 2008 рік. / За редакцією М.Г. Литвина. – С.4.
2. Подзерей Р.В. Екологічні проблеми довкілля Черкащини **/** Р.В. Подзерей Режим доступу: http: // dspace.udpu.org.ua:8080/jspui/bitstream/6789/1449/1/ЕКОЛОГІЧНІ%20ПРОБЛЕМИ%20ДОВКІЛЛЯ%20ЧЕРКАЩИНИ.pdf
3. Природа Черкащини: стан, проблеми раціонального природокористування та охорони в контексті виживання / Мороз П.І., Косенко І.С., та ін., Миколаїв: АТ „СІМАО”, Одеса: ОКФА, 1996. – 400с.
4. Регіональна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Черкаській області у 2012 році / Режим доступу http: //www.menr.gov.ua/docs/activity-dopovidi/regionalni/rehionalni-dopovidi-u-2012-rotsi/cherkaska_2012.pdf
5. Тараріко О.Г. Аграрні виробничі системи XXI століття в контексті глобальних змін клімату/ О.Г. Тараріко // Вісник аграрної науки. – 2000. – №6. – С.5-9.

Науковий керівник:
викладач біології та екології Смілянського технікуму харчових технологій НУХТ Бугайова Світлана Іванівна.

Гүлназ Тасжарғанова
(Қазақстан, Қызылорда)

ЭКОЛОГИЯЛЫҚ БІЛІМ МЕН ТӘРБИЕ БЕРУДІҢ ТЕОРИЯЛЫҚ-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Экология проблемасы тек бүгін көтеріліп отырған жоқ. Олар ғасырлар бойы ғалымдардың зерттеу объектісінен түскен жоқ. Адамзат баласына экологиялық тәрбие мен білім берудің маңыздылығы IX-XV ғғ. ғұламалары Әл-Фараби, Ж.Баласағұн, М.Қашқари, Қ.А.Иассауи, Қорқыт ата-бабалардан бастау алады.

Қоршаған ортаны қорғау проблемасы әр кезеңде де өткір қойылып отырды. Қоршаған ортаны күйзелтпеу, оны асқындырмау әрбір адамның қасиетті борышы деп түсіндіреді. Алайда, осы қоршаған ортаны біреулер білместікпен ластап жүрсе, екінші біреулері «Табиғаттың жаратылысы ешқашан да өзгермейді, о баста қандай болса, сол күйінде мәңгі сақталады» деген тұжырымның жетегінде, ал үшіншілері «Біз табиғаттың қайырымдылығын күтіп отырмай, оны бағындыруымыз керек» деген ойда болады. Айта кету керек, XIX ғасырдың өзінде табиғатқа деген дұрыс көзқарастар да болды. Мысалы, белгілі философ Ф.Энгельс «Табиғат диалектикасы» атты еңбегінде «... біз табиғатты жеңдік деп шаттанбайық, себебі әрбір жеңісіміз үшін, табиғат бізден кегін алып отырады. Осындай жеңістердің аяғы біз күтпеген нәтижелерге, дағдарыстарға әкеліп бұл жеңістердің маңызын жоққа шығарады», – деп ойын білдірген екен. Егер бұдан да ары баратын болсақ, осыдан екі мың жылдай бұрын сол заманның ғалымы Эпикур – «Табиғатты қорлауға болмайды, адамдар өзіне қажетті тілектерін, оны ырқына көне отырып залал келтірмей іске асыруы тиіс... » – депті.

Бүгінгі қоғам алдында тұрған негізгі мәселелердің бірі – экологиялық мәселелер, табиғатты қорғау және табиғи байлықтарды үнемді пайдалану болғандықтан Республикада қоршаған ортаны қорғау үкіметіміздің саяси, экономикалық және әлеуметтік міндеттерінің негізі болып саналады [1, с.45].

Елбасы Н.Ә.Назарбаевтың 2030 жылға дейінгі стратегиялық даму бағдарламасында қоршаған ортаны ластауға, экологиялық қалыпты жағдайды бүлдіруге жол бермеуге зор көңіл бөлінгендіктен, оқушыларға экологиялық білім беріп, табиғатты қорғауға тәрбиелеу бүгінгі күннің кезек күттірмейтін өзекті мәселелерінің бірі болып табылады. Экология – бүкіл адамзат баласының шалыс басқан әрбір іс-әрекетіне келешекте шек қоятын, оның тыныс – тіршілігіне тікелей атсалысатын ғылымның жаңа саласы. Ол қоршаған ортаны кесапат жағдайлардан, кейбір көлденең оқиғалардан сақтауға, табиғатпен арадағы тепе-теңдікті қалпына келтіруге бағытталған маңызды мемлекеттік және әлеуметтік шара. ҚР «Қоршаған ортаны қорғау туралы» (73-74 баптар), ҚР «Білім туралы» заңдарында (3-бап) экологиялық білім мен тәрбие беру мемлекеттік саясаттың білім беру саласының негізі болып табылатыны атап көрсетілген.

Бүгінгі таңда шегіп отырған экологиялық зардаптар бүкіл адамзат қауымын алаңдатып отыр. Қазақстандағы Арал, Балқаш проблемаларын, Семей полигонын және тағы басқаларды адам қолымен жасалған залалдар деп түсінуге болады. Көптеген ғалымдардың пікірі бойынша, табиғаттағы күрделі өзгерістерді болдырмау үшін экологияның адам психологиясындағы экологиялық мәдениетті дамытып, қалыптастырудан бастау қажет деген ұсыныстарды айтады.

Экологиялық мәдениетті қалыптастыру бала кезден басталады, ал балаларға қоршаған орта туралы көзқарастарын үнемі кеңейтуге ұмтылу тән.

Экологиялық ағарту осыны қанағаттандыра алады, сондықтан білім берудің негізгі баспалдағы – мектепте оны қолға алу керек. Қоғамның экологиялық мәдениеті негізі балалық шақтан қалыптасқан әр адамның экологиялық мәдениетінен тұрады.

Қазіргі таңда мектептердің басым көпшілігі бүгінгі күні осы бағытта балаларға үздіксіз экологиялық тәрбие мен білім беру ісін өзінің негізгі міндеттерінің бірі ретінде қарастыруда немесе кейбір мектептерде жекелеген пәндерде экологиялық білім мен тәрбие беріп оқушыларды экологиялық мәдениетті тұлға ретінде қалыптастыруда [2, с.95].

Экологиялық білім беру мәселесі ұлттық педагогиканың негізгі арқауы десек те болады. Түркі жұрты табиғатпен тікелей қарым-қатынаста өмір сүргендіктен, табиғатқа деген қамқорлыққа үлкен жауапкершілікпен қараса, ұлы ақын Абай табиғаттың ерекше құбылыстарын өз туындыларын арқау ете отырып, ұлттық экологиялық мәдениеттің негізін қалады. Ал ұлттық білімнің негізін салушылар А.Байтұрсынов, М.Дулатов, М.Жұмабаев, Ж.Аймауытов және тағы басқалар қоршаған ортаны аялау, салауатты өмір сүру салтын құрудың ғылыми алғы шарттарын жасады.

Жоғары және орта оқу орындарында экологиялық білім және тәрбие беру мәселелеріне көптеген ғалымдардың ғылыми-зерттеу еңбектері арналған. Белгілі эколог-ғалым академик Әлия Бейсенова мектептен бастап жоғары оқу орындарындағы ұлттық экология ғылымының жүйесін жасады. Сонымен қатар экологиялық мәдениетті қалыптастыру Н.Сарыбековтың еңбектерінде негізгі орын алады.

Гуманитарлық-экологиялық бағыттағы мектеп-гимназияның экологиялық білім және тәрбие беру кешенін жасауда Ресей ғалымдары Е.С.Сластенинаның, Н.А.Рыковтың, А.И.Щербаковтың және қазақстандық ғалымдар Ә.Бейсенованың, М.Сарыбековтың, Ж.Жатқанбаевтың, Е.Мәмбетқазиевтің ғылыми ұсыныстарын, сонымен қатар халықтық педагогика негізінде экологиялық тәрбие беру мәселесі бойынша профессор С.Қалиев, К.Қожахметов, К.Бөлеев және тағы басқа ғалымдардың зерттеу жұмыстары мектептің оқу-тәрбие үрдісінде пайдаланылды және оқушыларға экологиялық білім мен тәрбие беруде Ы.Алтынсарин атындағы Қазақтың Білім академиясының орта білім беру институтының әдіскер ғалымдары ұсынған ғылыми тұжырымдамалары басшылыққа алынды [3, с. 96].

Экологиялық білім беру мен тәрбиелеудің міндеттеріне табиғат туралы, оның тұтастығы және қоғаммен бірлігі хақындағы ғылыми негізделген білімді меңгеру, оған ықпал етуге байланысты туындайтын практикалық шараларды дәлелдеп орнықтыру, қоғам мен адам үшін табиғаттың құндылығы шексіз екенін ұғындыру, табиғи ортада дұрыс жүріп–тұрудың нормаларын сақтау, табиғат пен сырласа білу қабілетін дамыту, табиғат пен қайта түлеген ортаны жақсарту жөніндегі қызметті сауатты ұйымдастыру жатады. Міне, осы міндеттерді шешу жастардың экологиялық білімін арттырып, олардың табиғатқа деген қарым–қатынасын қалыптастыруға бағытталады.

Табиғат – сұлулықтың өмір – бақи таусылмас қайнар көзі. Сондықтан да ол эстетикалық тәрбие берудің ең маңызды құралдарының біріне саналады. Ал бұл экологиялық тәрбиемен іштей жалғасып, табиғаттың күйзеліп, күйреуіне қарсы тұратындай адамның қалыптасуына ықпал етеді.

XIX ғасырдың көрнекті қоғам қайраткері К.Маркс, қандай жұмыстың болса да «экологиялық жағы» еске алынбаса, табиғат пен адам арасындағы зат алмасуды заңды түрде үйлестіріп отыратын еңбекке үйрету мен тәрбиелеу саласындығы орны толмас олқылықтар пайда болады.

Олай болса, тәрбие саласындағы экологиялық көзқарас педагогке жеке адамды қалыптастыруда табиғат сырын мейлінше толық пайдалануға айналадағы ортаның әлеуметтік табиғи факторының өзара байланысына назар аударуға бағыт – бағдар сілтейді.

Экологиялық тәрбие еңбек тәрбиесімен байланысты. Өйткені өндірістік іс-әрекеттің барысында адам қоршаған ортаға тікелей әсер етеді. Оқушылар табиғи ортаны күтуде, қорғауда, орман–тоғай шаруашылығын, мемлекеттік қорықтарды басқаратын қызметкерлерге көмектеседі. Жабайы аңдарды, өсімдіктерді қорғау жұмыстарына қатынасады.

Қазіргі кездегі жастар тәрбиесінің өзекті мәселелерінің бірі экологиялық білім мен тәрбие әлемдегі экологиялық деректерді ғылыми мағлұматтық білім мен тәрбие процесінде пайдалану мұғалімнің терең білімділігіне, педагогикалық шеберлігіне, жоғары мәдениеттілігіне байланысты. Ең басты міндеттердің бірі табиғатты қорғау мәселелері мен оқушыларды ғылым негізінде теориялық және практикалық біліммен қаруландыру. Бұл үшін экологиялық білімнің негізгі көздері химия, физика, биология, география, астрономия пәндері. Экологиялық білім мен тәрбие беру қазіргі кезде барлық ғылымдар саласымен сабақтастықта әрекет ететін кешенді ғылымға айналуда.

Қоғамдық ой санада әлі күнге дейін табиғатқа қарым-қатынас, жаулап алу, бұзып қиратып пайдалану орын алып келеді. Сондықтан да жаңа ой-сананы, экологиялық білім беру концепциясына сүйене отырып дамуы қажет.

Қазіргі кездегі экологиялық проблемалардың туындауы, соның ішінде табиғи ортаға тигізетін адамның іс-әрекетінің шексіз өсуі және оның келеңсіз көріністері айқын байқалуда. Оған себеп табиғи ортаға деген көзқарастың, жауапкершілік сезімнің жетіспеуі. Жалпы әлемдік деңгейде мойындалып отырған экологияландыру процесіне сәйкес

ізгілік қасиеттерін, құндылық қатынастарын, теориялық – практикалық тенденциялары айқындала бастады. Экологиялық тәрбие мен білім беру – көп сатылы процес, ол кешенді тұрғыда қарастыруды қажет етеді [4, с.75].

Біріншіденадамның, қоғамның табиғатқа әсер ету ортасындағы білімнің ғылыми жүйесін қалыптастыру;

Екіншіден жеке тұлғаның ізгілік қасиеттері арқылы дүниетанымын қалыптастыруға тәрбиелеу;

Үшіншіден қарым-қатынас негізінде білім мен тәрбиенің жүзеге асуына ықпал ету.

Осы орайда, елімізде жас өспірімдерге үздіксіз экологиялық білім беруді ұйымдастырудың бүгін күн тәртібіне қойылуы орынды. Оның өзіндік объективті және субъективті себептері бар. Олар:

– туған өлкеміздің табиғаты мен оның табиғи ресурстарының ұзақ жылдар бойы орынсыз пайдалану нәтижесінде азаюы, ластануы және есепсіз сарқыла бастауы;

– өндіріс пен өнеркәсіп кешендерінің зиянды қалдықтары, ғарыш айлағының сақталуы, полигондар зардаптары, жердің жарамсыздануы, адам денсаулығының нашарлауы;

– экологиялық білім, тәрбие және мәдениеттің қалыптасуы мен «тұрмыстық» қажеттілік мақсатындағы «табиғатты пайдалану» сипаты арасындағы алшақтықтардың ұлғаюы;

Аталған проблемаларды шешу үшін экологиялық білім алу ауадай қажет. Мектеп, гимназия, колледждер және басқа да оқу мекемелері үздіксіз экологиялық білім берудің қайнар көзі және ұйымдастырушы ордасы болуы тиіс.

Экологиялық білім берудің негізгі ұстанымдары. Экологиялық білімді жүзеге асыруда білім беру аспектілерімен принциптерін сақтау керек. Олар негізінен, ғылымилық, байланыстылық, тепе-теңдік, қызығушылық, үздіксіздік, жалғастырушылық, интеграциялау, көрнекілік, қабылдаушылық және өлкелік ұстанымдар [4].

Ғылымилық ұстаным негізінен, оқушыларға білім беруде фактілер, құбылыстар мен үрдістер, адамның табиғатқа әсері, табиғат қорғау жұмыстары және экологиялық жағдайлардың нәтижелері ғылыми тұрғыда материалдар негізінде берілуі және пайдаланылуы тиіс.

Байланыстылық ұстанымы табиғаттағы тірі және өлі табиғат пен орта (топырақ, ауа, су, өсімдіктер мен жануарлар) арасында тығыз байланыстың бар екенін ұғындыру.

Тепе–теңдік ұстанымытабиғаттағы биоценоздар, экожүйелер арасындағы тепе–теңдіктің сақталмауы және олардағы бір құрам бөліктің өзгеруі табиғатта тепе–теңдіктің бұзылуына әкеп соғатынын түсіндіру.

Қызығушылық ұстанымы оқыту барысында білім берудің барлық әдістері мен түрлері оқушылардың бойында қызығушылық сезімін оятып, туған өлкесін оның табиғи байлықтарын сүюге, аялауға ұмтылдыру. Өсімдіктер мен жануарлар дүниесін қорғауға ынтасын арттыру.

Үздіксіздік ұстанымы оқушылардың білім деңгейі мен жас ерекшеліктерін ескере отырып, олардың бойында экологиялық мәдениетті қалыптастыру.

Дамытушылық ұстанымы оқушылардың білім қорын балабақшадағы сәбилік кезінен бастап, бастауыш сынып, одан жоғары сыныптарға көтерілу деңгейлеріне үйлестіре отырып дамыту. Жоғары сыныптарға экологиялық жағдайларға өз бетінше баға беретіндей деңгейге бірте – бірте жеткізу.

Интеграциялау ұстанымы экологиялық білім беруде жаратылыстану пәндері (биология, химия, география, физика, т.б) мен гуманитарлық пәндер (әдебиет, тарих, қоғамтану т.б) арқылы оқушыларға берілетін білім негіздерін жеке адамнан қоғамдық деңгейге көтеру. Көпшілікке үздіксіз экологиялық білім мен тәрбие беруді жүзеге асыру.

Көрнекілік ұстанымы оқушыларға экологиялық білім беруде оқу үрдісінде көрнекі құралдар, диофильмдер, киносюжеттер, компьютерлік роликтер, кеппешөптер, коллекциялар, бейнекөріністер, индикаторды және табиғаттағы бақылаулар нәтижесін пайдалану.

Қабылдаушылық ұстаным экологиялық ғылымның мазмұнын оқушылардың жас ерекшеліктеріне қарай жоспарлауы, экологиялық терминдердің түсініктілігін, ұғымдар мен заңдарды қабылдау мүмкіндіктерін ескере отырып жатық әрі түсінікті тілмен берілуі. Өлкелік ұстанымэкологиялық білім беруде оқушылардың тұрмыстық салт – дәстүрлері, қала немесе ауылдық жерлерде тұру жағдайларын ескеру. Мүмкіндігінше жергілікті, аймақтық проблемаларды көтеру оған оқушылардың араласуын, туған өлкесіне деген патриоттық сана-сезімін ояту.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Концепция экологического образования РК, 2002
2. Зверев И.А., Суравегина И.Т. Экологическое воспитание школьников. «Педагогика», 1983 г.
3. Гижицкая С.А., Факторович Л.В., Влазнева А.Е. Экологичесие тропы г.Новосибирска – Новосибирск: Изд-во НГПУ, 1999 г.
4. Черняго Л.С. Новое экологическое мышление. География в школе – 1998-3, С.57-59.

Артур Чеховский
(Гомель, Беларусь)

РАДОН: ИСТОРИЯ, СВОЙСТВА, ЗНАЧЕНИЕ

Введение

По данным Международной комиссии по радиологической защите, Научного комитета по действию атомной радиации ООН наибольшая часть дозы облучения – около 80 % от общей, получаемой населением в обычных условиях, связана именно с природными источниками радиации. Около половины этой дозы обусловлено присутствием газа радона и его дочерних продуктов распада в воздухе зданий, в которых человек проводит более 70 % времени [1, 2].

История открытия

Изучая ионизацию воздуха радиоактивными веществами, супруги Кюри заметили, что различные тела, находящиеся вблизи радиоактивного источника, приобретают радиоактивные свойства, которые сохраняются некоторое время после удаления радиоактивного препарата. Мария Склодовская-Кюри назвала это явление индуцированной активностью.

Э. Резерфорд в 1899 году отметил, что препараты тория испускают, кроме α-частиц, и некое неизвестное ранее вещество, так что воздух вокруг препаратов тория постепенно становится радиоактивным. Это вещество он предложил назвать эманацией (от латинского emanation – истечение) и дать ему символ Em. Последующие

наблюдения показали, что все препараты радия, тория и актиния испускают некую эманацию, которая обладает радиоактивными свойствами.

В 1902 г. Резерфорд и Содди экспериментально доказали, что эманация – это газообразное вещество, которое подчиняется закону Бойля и при охлаждении переходит в жидкое состояние. Исследование ее химических свойств показало, что эманация представляет собой инертный газ.

Позднее эта охлажденная эманация, полученная из препаратов радия была названа «эманация радия» (Radium Emanation – Ra Em) с тем, чтобы отличать ее от эманаций тория и актиния. В дальнейшем было доказано, что все эманации на самом деле представляют собой радионуклиды нового элемента – инертного газа, которому отвечает атомный номер 86, впервые выделенного в чистом виде Рамзаем и Греем в 1908 году.

В 1911 г. Рамзай, определивший атомный вес эманации радия, дал ей новое название – нитон (Niton) (от лат. nitens – блестящий, светящийся); этим названием он, очевидно, желал подчеркнуть свойство газа вызывать фосфоресценцию некоторых веществ. В 1923 году было принято более точное название радон (Radon) – производное от слова «радий» и символ Em был сменен на Rn. Эманации тория и актиния (изотопы радона) стали именовать тороном (Thoron) и актиноном (Actinon) соответственно.

Заслуга открытия радона, как химического элемента, часто приписывается также немецкому химику Фредерику Эрнсту Дорну, однако первооткрывателем радона как химического элемента все же следует считать Резерфорда. В 1900 г. Дорн открыл самый долгоживущий изотоп радона ^{222}Rn с периодом полураспада 3,823 дня и опубликовал статью об этом, сославшись на более раннюю работу Резерфорда. Резерфорд, сперва с Оуэнсом, а затем один в 1899 г. работал с другим изотопом ^{220}Rn (тороном), период полураспада которого около 54,5 секунд [3].

Физические свойства

Радон – инертный радиоактивный одноатомный газ без цвета и запаха, может представлять опасность для здоровья и жизни. Является элементом 18 группы периодической системы химических элементов Д.И. Менделеева (по старой классификации – главной подгруппы 8 группы, 6 периода), с атомным номером 86. Обозначается символом Rn (Radon). Наиболее стабильный изотоп ^{222}Rn имеет период полураспада 3,823 суток. Радон лучше других инертных газов растворяется в воде и обладает растворимостью 460 мл/л. В органических растворителях и в жировой ткани человека растворимость радона в десятки раз выше, чем в воде. Газ хорошо просачивается сквозь полимерные пленки, легко адсорбируется активированным углем и силикагелем. Радон в 110 раз тяжелее водорода и в 7 с лишним раз тяжелее воздуха. Один литр этого газа весит около 9,9 г. При охлаждении до минус 62 °С радон сгущается в жидкость, которая в 7 раз тяжелее воды (удельный вес жидкого радона почти равен удельному весу цинка). Температура замерзания радона – минус 71 °С.

Собственная радиоактивность радона вызывает его флюоресценцию. Газообразный и жидкий радон флюоресцирует голубым светом, при охлаждении у твердого радона цвет флюоресценции становится сперва желтым, затем красно-оранжевым. Цвет свечения в газовом разряде у радона – синий, так как в видимой части спектра радона особо выделяются 8 линий, отвечающих длинам волн от 3982 до 5085 Å и лежащих главным образом в синей части спектра [4], однако из-за отсутствия стабильных изотопов применение его в газосветных приборах невозможно.

Химические свойства

В химическом отношении радон является наиболее активным из благородных газов, так как его валентные электроны находятся на максимальном удалении от ядра. Радон образует клатраты, которые, хотя и имеют постоянный состав, химических связей с участием атомов радона в них нет.

Первое истинное соединение радона – дифторид радона, было получено в 1962 г. вскоре после синтеза первых фторидов ксенона. RnF_2 является белым нелетучим кристаллическим веществом, которое образуется как при непосредственном взаимодействии газообразных радона и фтора при 400 °С, так и при окислении его дифторидом криптона, ди – и тетрафторидами ксенона и некоторыми другими окислителями. Дифторид радона устойчив до 200° С и восстанавливается до элементарного радона водородом при 500°С и давлении H_2, равном 20 МПа. RnF_2 фторируется при высоких температурах, образуя соединения состава RnF_n, где n = 4, 6. Фториды радона могут быть получены также под действием фторирующих агентов (например, фторидов галогенов). При гидролизе тетрафторида RnF_4 и гексафторида RnF_6 образуется оксид радона RnO_3. Получены также соединения с катионом RnF+. Подтверждением образования соединений радона в высших валентных состояниях является эффективная сокристаллизация ксенатов и радонатов бария [5].

Изотопы радона

Изотопы радона – разновидности атомов химического элемента радона с атомным номером 86, имеющие разное содержание нейтронов в ядре. Все изотопы радона радиоактивны. Наиболее стабильным является изотоп ^{222}Rn, являющийся дочерним продуктом распада изотопа радия ^{226}Ra. Изотоп ^{222}Rn претерпевает α-распад с периодом полураспада 3,823 дня. В химии изотопы радона часто называют эманациями.

В настоящее время известно 35 изотопов радона с массовыми числами от 195 до 229 и периодами полураспада от 10^{-6} с до 3,823 суток. Четыре изотопа радона встречаются в природе, входя в природные радиоактивные ряды: ^{222}Rn и ^{218}Rn входят в ряд ^{238}U; ^{220}Rn – в ряд ^{232}Th; ^{219}Rn – в ряд ^{235}U. Эти природные изотопы являются дочерними продуктами альфа-распада изотопов радия (за исключением ^{218}Rn, возникающего в редкой боковой ветви ряда при бета-распаде ^{218}At) и сами в свою очередь испытывают альфа-распад, образуя изотопы полония.

Легкие изотопы радона (^{208}Rn – ^{212}Rn) синтезируют в реакциях глубокого расщепления ядер урана или тория частицами (в основном протонами) высокой энергии или по реакциям типа $^{197}Au(^{14}N, n_x)$, где x – число нейтронов (обычно больше трех) [6, 7].

Нахождение в природе

Входит в состав радиоактивных рядов ^{238}U, ^{235}U и ^{232}Th. Ядра радона постоянно возникают в природе при радиоактивном распаде материнских ядер. Равновесное содержание в земной коре $7 \cdot 10^{-16}$ % по массе. Ввиду химической инертности радон относительно легко покидает кристаллическую решетку «родительского» минерала и попадает в подземные воды, природные газы и воздух. Поскольку наиболее долгоживущим из четырех природных изотопов радона является ^{222}Rn, именно его содержание в этих средах максимально.

Концентрация радона в воздухе зависит, в первую очередь, от геологической обстановки так, граниты, в которых много урана, являются активными источниками радона, в то же время над поверхностью морей радона мало. Также концентрация радона зависит от погоды – во время дождя микротрещины, по которым радон поступает

из почвы, заполняются водой; снежный покров также препятствует доступу радона в воздух. Перед землетрясениями наблюдалось повышение концентрации радона в воздухе, вероятно, благодаря более активному обмену воздуха в грунте ввиду роста микросейсмической активности [8].

Применение

Радон используют в медицине для приготовления радоновых ванн. Радон используется в сельском хозяйстве для активации кормов домашних животных [9], в металлургии в качестве индикатора при определении скорости газовых потоков в доменных печах, газопроводах. В геологии измерение содержания радона в воздухе и воде применяется для поиска месторождений урана и тория, в гидрологии – для исследования взаимодействия грунтовых и речных вод. Динамика концентрации радона в подземных водах может применяться для прогноза землетрясений [10].

Биологическое воздействие

Попадая в организм человека, радон способствует процессам, приводящим к раку легких. Распад ядер радона и его дочерних изотопов в легочной ткани вызывает микроожог, поскольку вся энергия альфа-частиц поглощается практически в точке распада. Особенно опасно (повышает риск заболевания) сочетание воздействия радона и курения. По данным департамента здравоохранения США, радон – второй по частоте (после курения) фактор, вызывающий рак легких преимущественно бронхогенного (центрального) типа. Рак легких, вызванный радоновым облучением, является шестой по частоте причиной смерти от рака [11].

Радионуклиды радона обусловливают более половины всей дозы радиации, которую в среднем получает организм человека от природных и техногенных радионуклидов окружающей среды [1, 2].

В настоящее время во многих странах проводят экологический мониторинг концентрации радона в зданиях, так как в районах геологических разломов его концентрации в помещениях зданий могут носить ураганный характер и существенно превышать средние значения по остальным регионам.

Литература:

1. Источники, эффекты и опасность ионизирующей радиации: Доклад Научного комитета ООН по действию атомной радиации Генеральной Ассамблее за 1988 г., с приложениями: В 2-х т. Т. 1.: Пер. с англ. – М.: Мир, 1992. – 552 с. ил.
2. Защита от радона-222 в жилых зданиях и на рабочих местах. Публикация МКРЗ 65: Пер. с англ. – М.: Энергоатомиздат, 1995. – 68 с.
3. Marshall, L.J. Ernest Rutherford, the «True discoverer» of Radon / L.J. Marshall, V.R. Marshall // Bulletin for the History of Chemistry. – 2003. – 28 (2). – P. 76-83.
4. Курс общей и неорганической химии / Михайленко Я.И.; под ред. С.В. Нафтанова, А.П. Крешкова, В.И. Семишина. – М.: Высшая школа. – 1966. – 664 с.
5. Ахметов, Н.С. Общая и неорганическая химия / Н.С. Ахметов. – М.: Высшая школа, 2008. – 743 с.: ил.
6. Audi, G The Nubase evaluation of nuclear and decay properties / G. Audi, A.H. Wapstra, C. Thibault, J. Blachot, O. Bersillon // Nuclear Physics A. – 2003. – 729. – P. 3-128.
7. Wieser, M.E. Atomic weights of the elements 2005 (IUPAC Technical Report) / M.E. Wieser // Pure and Applied Chemistry. – 2006. – 78 (11). – P. 2051-2066.
8. Буторина, М.В. Инженерная экология и менеджмент / М.В. Буторина [и др.]; под ред. Н.И. Иванова, И.М. Фадина. – М.: Логос, 2003. – 528 с.: ил.
9. Химическая энциклопедия / редкол.: Зефиров Н.С. (гл. ред.) [и др.]. – М.: Советская энциклопедия, 1995. – Т. 4. – 639 с.
10. Уткин, В.И. Динамика выделения радона из массива горных пород как краткосрочный предвестник землетрясения / В.И. Уткин, А.К. Юрков // Докл. РАН, 1998. – Т. 358. – № 5. – С. 675-680.
11. Darby, S. Radon: A likely carcinogen at all exposures / S. Darby, D. Hill, R. Doll // Annals of Oncology. – 2001. – 27 (10). – P. 1341-1351.

Научный руководитель:
кандидат биологических наук Чунихин Леонид Александрович.

СЕКЦІЯ: ЕКОНОМІКА

Maryna Pichugina, Maryna Golovina
(Kyiv, Ukraine)

THE BALANCED DEVELOPMENT OF THE COMPANY

The article considers the essence of the balanced development, the definition of the balanced development was formed and the difference between stable, sustainable and balanced development of enterprises was examined.

Key words: balanced development, sustainability and sustainable development, economic equilibrium.

For the business community, sustainability is more than mere window-dressing. By adopting sustainable practices, companies can gain competitive edge, increase their market share, and boost shareholder value.

In modern literature we find common concepts of balanced, sustainable and stable development that confused with each other. This is connected with the peculiarities of the translation of the term «suitable development» from the English language.

In the absence of works that distinguish these types of development it is necessary to define characteristics, which acts as basis for comparison (Table 1).

Table 1. Differences and similarities between the types of development

A characteristic feature	**Types of development of enterprises**		
	balanced	sustainable	stable
Key features	uniformity (harmoniousness)	continuity	keeping at the same level
The external impact	an indirect impact	an indirect impact	a direct impact
The internal impact	a direct impact	a direct impact	an indirect impact
The regularity	irregular	irregular	regular
The proportionality	harmonic	not always harmonic	not always harmonic
The time frames	depends on the time	depends on the time	depends on the time
The compliance with the criteria	responsible	responsible	responsible
The compliance with the changes	compliant	noncompliant	noncompliant

According to the above-indicated analysis it is necessary to make a difference between the concepts of types of development of enterprises. Of course, they have a lot in common but their key features significantly differ from each other. For the balanced development it is its uniformity (harmoniousness), for the sustainable development – continuity, for the stable development – keeping at the same level.

Chernyh A. proposes to understand the balanced development of the company due to the influence of internal and external environment factors also it is characterized by increasing its capacity, demand for products, scale operations, the ability to ensure continuous production process and maintain solvency over the long term process of change that occur in the operation of the business [2].

Melnyk L. considers that stable development of the company is an opportunity to live "on the percentages of natural capital" and develop at a pre-selected level and ensure maximum profitability [3].

The concept of sustainable development can be interpreted in many different ways, but at its core is an approach to development that looks to balance different, and often competing, needs against the awareness of the environmental, social and economic limitations, we face as a society.

A definition of "balanced development of the company" was formed after the theoretical studying and systematizing. This concept is determined as a set of processes of periodic, harmonic changes in companies, which do not violate the integrity of the enterprise as an open system, and lead to increasing its capacity and achieving the objectives of the enterprise in long term. It is concluded that it is necessary to compose the model of evaluating the effectiveness of the company and to ensure the balanced development of the company.

The imperatives that result from this predicament are: a required global shift in the current operating norms and values of organizations; a requirement that corporate activity and responsibility should not lose touch with the future; a clearly defined strategy for continuous individual and organizational learning which equips people for change. An ability to cope with the unique and the unknowable plays a major role in contributing to balanced development [1].

This leads to a requirement for ethical and environmental integrity and a management ability to reflect on and connect the impact of current actions and decisions on their own (and the organization′s) future performance and existence. Hence, integrated with the core values of learning and change, environmental quality and ethical responsibility, strategic management techniques to promote the balanced development must be in place (see Figure 1).

Figure 1. Strategic management techniques to promote balanced development

1) Futurity management

For organizations to take responsibility for the effective management of balanced development within their approaches to strategic management, this will involve them in recognition of their position within a dynamic and unpredictable environment. Such complexity suggests an imperative to embrace an expanded and more holistic interpretation of “the environment” and the impact of the organization on it, moving to include wider social and ethical criteria [4].

2) Participative and emergent strategic management

To achieve the reflectivity that is required, strategic management in organizations should not only be emergent but also critically participative. The contribution of individuals and the integration of sub-systems within the organization are more likely to create greater degrees of freedom and creativity in the planning process, thus capturing the critical imperative in what may be a very uncomfortable process. The organization can then evolve by formulating a mission in terms of what is to be avoided as well as what is to be achieved. This enables a choice of limits rather than a choice of ends, creating greater organizational flexibility in terms of strategic management, vital to accommodate change [5].

3) Scenario planning

This explores different future business patterns, not extrapolations of historic behaviour. It attempts to enable organizations to be “learning planners” by identifying the uncertainties of the future and learning to formulate robust goals and strategies that will be advantageous in a variety of futures. Conversely, however, theorists suggest that scenario planning has its own limitations, most notably that it seldom takes into account random disturbances; that there are problems in deciding how many scenarios to build, and because often managers fail to be convinced of vague threats that have no precedence in their prior experience.

4) Risk assessment

The growing distrust of modern techno-industrial activity and the risks it presents to society, together with our blind acceptance of technological progress underlines the unknown consequence of change. It is almost impossible to identify all the areas of risk facing organizations but broadly these include [4]:

- resources – raw materials, finance, location, availability, quality, etc;
- people – skills, experience, motivation, human resource management;
- change – in the internal and external environment (markets, technology, public attitudes, labour supply, government policy, etc.);
- innovation – ideas, products, methods, values;
- irreversible changes in the system.

Balanced development dictates a more intentional and ethical approach in dealing with the environment.

5) Crisis management

Inaccurate perceptions of risk may ultimately lead to crisis. As previously suggested, the 1980s and 1990s have been littered with events in public and industrial life that have generated local and global concern and which, it could be argued, might have been preventable if responsible risk assessment measures had been undertaken. However, managers have traditionally neglected developing crisis management capabilities because the probability of these crises occurring is low. But the notion that crisis events are somehow unforeseen is somewhat spurious, as academics have argued for many years that all systems have a propensity towards failure. It is also well known that it is usually pain that makes people and all living systems adapt; in other words we are inclined to carry on doing the same things until a crisis occurs and we are forced to stop or change our actions [5].

The model of an assessment of the level of company's balance can make possible only in general. It should include a main idea of the business, states of the environment, its individual elements, dynamic lines and these balance changes. It requires being acceptable to the integrity of the system limit fluctuations (deviations from equilibrium). For this purpose, the fundamental approaches to the evaluation of the company were considered.

So there is no theoretical literature on evaluation system that would give the answer to the question whether the balance is achieved in the enterprise as in a complex system. Economic equilibrium – 1) is quite dynamic, and 2) fluctuations (deviations from equilibrium) are the basis for development, and 3) an achieving critical system level (measured by a number of parameters) is associated with the uncertainty – whether the integrity of the system violates, or the system moves to a new, the higher level.

CONCLUSIONS: 1) The key feature of the balanced development is its uniformity (harmoniousness). 2) Strategic management techniques to promote the balanced development must integrate the core values of learning and change, environmental quality and ethical responsibility, as well as crisis, risk and futurity management. 3) Too complex model of evaluation can be an obstacle to its practical use, because it is not possible to embrace all the activities of companies. 4) The unified model that would allow determining the balance of the enterprise can exist only as a theoretical scheme.

A list of references

1. Argyris, C. (1977), "Double loop learning in organizations", Harvard Business Review, No.September-October, pp.115-25.
2. Черных А.В. Механізм устойчивого развития предприятия в период активной инвестиционной деятельности: автореф. дис. на получение научн. степ. канд. экон. наук: 08.00.05. «Экономика и управление народным хозяйством» – Белгород: Белгородский государственный технический университет, 2006. – 20 с.
3. Мельник М.Ю. Проблеми застосування збалансованої системи показників на вітчизняних підприємствах / Юлія Мельник, Ольга Савченко // Маркетинг і менеджмент інновацій, – 2011, –№ 1 С. –192-202.
4. Penny West, (1995) "Infinity goes on trial: the imperatives for a sustainable reality", Leadership & Organization Development Journal, Vol. 16 Iss: 8, pp.10 – 16
5. Welford, R., Jones, D. (1994), Measures of Sustainability in Business, Centre for Corporate Environmental Management, School of Business, University of Huddersfield, No.October,.

Аліна Алечка
(Пирятин, Україна)

ОБЛІК ТА АУДИТ ОСНОВНИХ ЗАСОБІВ ТА ЇХ ЗНОСУ (АМОРТИЗАЦІЇ)

Розвиток ринкових процесів в Україні, впровадження світового досвіду господарювання, а також залучення світового капіталу в економіку України збагачують фінансово-господарську діяльність підприємства новими методами, опанування якими потребує від українських економістів і підприємців сучасних знань, переосмислення основного економічного закону розвитку нашого суспільства, мети господарської діяльності.

Безумовно, для нормального функціонування підприємства, необхідна наявність визначених засобів і джерел. Саме основні засоби потрібні підприємству для того, щоб воно функціонувало і одержувало прибуток. Прибуток підприємства, його рентабельність і успіх у конкурентній боротьбі на ринку значною мірою залежить від того, як воно спромоглося розпорядитися своїм капіталом за весь попередній період діяльності. Йдеться про створення сприятливих умов праці прогресивної технології, про рівень механізації і автоматизації виробництва.

Основні виробничі засоби дуже різні по своєму матеріально-функціональному складу і призначенню. Одні створюють умови для здійснення виробничого процесу, інші – виконують транспортні функції, а за допомогою третіх здійснюється виробничий процес і т. д.

Перехід до ринкової економіки створює необхідність оновлення основних засобів як однієї із складових матеріальної основи виробництва. Це зумовлено необхідністю випуску більш якісної продукції, що диктується конкуренцією товаровиробників.

Основні виробничі засоби, що складаються з будинків, споруд, устаткування й інших засобів праці, що беруть участь у процесі виробництва,

є найголовнішою основою діяльності підприємства. Без їхньої наявності навряд чи могло б щось здійснюватися.

Для ефективного використання основних з них здійснюють цілий ряд заходів, які забезпечують використання за організаційним призначенням.

Лише використання всього комплексу заходів по підтриманню основних засобів в належному стані є необхідною передумовою найефективнішого їх використання за функціональним призначенням [5, с. 266].

Актуальність теми дослідження полягає в тому, що становлення ринкової економіки в Україні, поява нових господарських структур різних форм власності, розвиток міжнародних економічних зв'язків зумовили необхідність удосконалення обліку відповідно до вимог міжнародних стандартів. Створенню інформаційної бази для забезпечення переходу до системи, орієнтованої на ринкові умови господарювання, підвищенню ефективності облікової інформації, необхідної для потреб управління і контролю на всіх рівнях, сприяло прийняття Закону України "Про бухгалтерський облік і фінансову звітність в Україні", який закріпив перехід підприємств і організацій України на систему бухгалтерського обліку і звітності, на основі національних Положеннях (стандартах) бухгалтерського обліку, що відповідають вимогам міжнародних стандартів [2, с. 2].

Перехід на методи ведення обліку відповідно до вимог національних Положень (стандартів) викликав суттєві зміни також в організації обліку основних засобів: їх класифікації, порядку, оцінки, нарахуванні та обліку амортизації, обліку витрат на ремонт та поліпшення об'єктів, які вимагали обґрунтованих рішень і практичного застосування. Відомо, що правильна організація обліку – це один із найбільш відповідальних етапів створення підприємства та підготовки до його ефективної діяльності. Тобто без організованого обліку не можлива господарська діяльність підприємства.

Як бачимо, вивчення практики ведення обліку основних засобів в умовах нової системи обліку з використанням національних Положень (стандартів) та Плану рахунків бухгалтерського обліку дозволило визначити коло питань, що потребують розв'язання для підвищення якості обліково-аналітичної інформації. До таких питань належать, зокрема: визначення економічної сутності основних засобів; дослідження класифікації та оцінки основних засобів; застосування найбільш прийнятних для підприємства методів нарахування амортизації об'єктів основних засобів; дослідження можливих напрямків вдосконалення організації обліку основних засобів зокрема на базі використання сучасних інформаційних систем [3, с. 12].

Удосконалення побудови своєчасного і достовірного бухгалтерського обліку нерозривно пов'язане з вирішенням актуальних завдань в галузі економіки. Виявленню і використанню внутрішньогосподарських резервів підприємств, запобіганню зловживань, підвищенню продуктивності праці, рентабельності продаж, досягненню комерційного успіху сприяють чітко налагоджений облік та аудит.

Стан та ефективне використання основних засобів прямо впливають на кінцеві результати господарської діяльності підприємства.

Аналіз наукової літератури дозволив виявити, що над питаннями ведення досконалого обліку основних засобів на підприємстві працювали такі вчені: Бутинець Ф.Ф., Голов С.Ф., Крисюк В.І, Лень В.С., Мних В.Є., Буфатіна І.П, Ковальов В.В. та багатьох інших.

Детальний розгляд необоротних матеріальних активів: їх загальних характеристик, організаційних та методичних аспектів обліку та аудиту необоротних матеріальних активів, а також пошук шляхів удосконалення ведення обліку і стало метою нашої статті.

Предметом дослідження є теоретичні та практичні аспекти організації та методики обліку, аналізу та аудиту необоротних матеріальних активів на виробничих підприємствах України.

При дослідженні теми використовувалися наступні законодавчо – нормативні документи: Закон України "Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні"; Положення (стандарти) бухгалтерського обліку 7 "Основні засоби"; план рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань та господарських операцій підприємств і організацій та Інструкція про його застосування; методичні рекомендації по застосуванню регістрів бухгалтерського обліку.

Варто звернути увагу на те, що невід'ємним елементом дослідження є аудит основних засобів. При проведенні аудиту необоротних матеріальних активів у більшості підприємств виявляються однакові порушення:

– документальною перевіркою встановлено факти неправильного віднесення рахунку 112 «Малоцінні необоротні матеріальні активи» до складу інших необоротних матеріальних активів. Так, підприємство їх відносить до складу запасів, а саме рахунку 22 «Малоцінні та швидкозношувані предмети». І таким чином у фінансовій звітності (Ф. №5 «Примітки до річної фінансової звітності») малоцінні необоротні матеріальні активи відображаються

у складі запасів. Правильним є віднесення їх до складу інших необоротних матеріальних активів і відображення у фінансовій звітності;

– вчасності встановлено факти неправильного складання актів на оприбуткування необоротних матеріальних активів, в інвентарних картках не завжди відображались ремонтні роботи об`єкта; при оприбуткуванні об`єкта не завжди правильно відносили його до відповідної кваліфікаційної групи; при продажу необоротних матеріальних активів не завжди нараховувалось ПДВ.

Таким чином, ми вважаємо, що при дослідженні стану внутрішнього аудиту на більшості підприємствах необхідно пропонувати:

- вивчити доцільність запровадження окремої служби аудиту за дотриманням бухгалтерських процедур;
- розробити чіткий графік підвищення кваліфікації робітників цієї служби;
- застосовувати систему аналізу на підприємствах, використовуючи пакет Microsoft Excel, що дозволить підвищити ефективність використання необоротних матеріальних активів на підприємстві. Здійснити повну автоматизацію формування облікової інформації, а це в свою чергу знизить трудомісткість обробки інформації, підвищить оперативність доступу бухгалтерського апарату до оброблюваної інформації.

Тобто, на нашу думку, було б доцільно застосовувати таку форму ведення бухгалтерського обліку, яка б характеризувалась:

- автоматизованою фіксацією всіх облікових даних на машинних носіях, автоматизацією документування, систематизацією, узагальненням і відображенням вихідних даних у вигляді друкованих документів;
- забезпеченням по запиту користувача кодування будь-якого результативного показника із зазначенням порядку проведення в машині розрахунків і всієї вихідної інформації, яка використовується для розрахунків [4, с. 124].

Також пропонуємо запровадити наступні шляхи вдосконалення обліку необоротних матеріальних активів на підприємствах:

- головному бухгалтеру проводити роз`яснювальну роботу з бухгалтерами по зміні норм чинного законодавства з питань обліку малоцінних необоротних матеріальних активів;
- впровадити наявність Інтернет – технології;
- звернути увагу на правильність оформлення бухгалтерських документів пов`язаних з оприбуткуванням та реалізацією малоцінних необоротних матеріальних активів.

Література:

1. Податковий кодекс України, зі змінами та доповненнями від 04.04.2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http: //zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2755-17
2. Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність» від 19.07.1999 р. № 996-XIV (зі змінами та доповненнями) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http: //search.ligazakon.ua/
3. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 7 "Основні засоби", затверджений Наказом Міністерства фінансів України № 92 від 27.04.2000 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http: //zakon1.rada.gov.ua/laws/show/z0288-00
4. Огійчук М.Ф., Аудит: організація і методика: навч. посіб. / М.Ф. Огійчук, І.Т.Новіков, І.І. Рагуліна – К.: Алерта, 2010. – 584 с.
5. Садовська І.Б. Бухгалтерський облік [текст]: навч. посіб. / І.Б. Садовська, Т.В. Божидарнік, К.Є. Нагірська. – К.: «Центр учбової літератури», 2013. – 688 с.

Юлія Білоконь
(Дніпропетровськ, Україна)

УДОСКОНАЛЕННЯ УПРАВЛІННЯ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ НА ПІДПРИЄМСТВІ ПРИВАТНЕ АКЦІОНЕРНЕ ТОВАРИСТВО "СЕНТРАВІС ПРОДАКШН ЮКРЕЙН"

Актуальність. В сучасних умовах поняття ефективності зовнішньоекономічної діяльності має комплексний і багатоаспектний характер. Показники ефективності діяльності підприємств мають суттєве значення для характеристики позиції підприємства у світовому економічному співтоваристві. Головною умовою проведення зовнішньоекономічної операції є її ефективність.

В даний час з'явилися реальні перспективи створення дійсно відкритої економіки в нашій країні, її ефективної інтеграції у світове господарство. Активне використання зовнішньоекономічного фактора сприяє подоланню негативних процесів в економіці і подальшому розвитку ринкових відносин.

Розвиток зовнішньої торгівлі, а саме нарощування експорту країни на світовому ринку, збільшення або збереження його питомої ваги у світовій торгівлі є надзвичайно важливим чинником функціонування національної економіки будь-якої держави.

Експортний потенціал України визначається обсягами товарів і послуг, які можуть бути вироблені в економічній та соціальній сферах і реалізовані на світовому ринку з максимальною користю для країни. Як відомо, Україна завжди мала досить значний експортний потенціал.

Основною задачею розвитку зовнішньоекономічних відносин на Україні є необхідність ефективного керування міжнародними процесами на основі всебічного обліку факторів міжнародного середовища співробітництва.

В залежності від форм міжнародного співробітництва: експорту, імпорту, виробництва або придбання ресурсів – перед менеджерами, що працюють у цьому напрямку, ставляться цілі, що сприяють рішенню наступних задач: розробці заходів, спрямованих на захист внутрішнього ринку; стимулюванню росту обсягу зовнішньої торгівлі, зміні структури і напрямків руху товарних потоків; встановленню і регулюванню міжфірмових відносин.

Завданням менеджменту зовнішньоекономічної діяльності є вивчення функцій керування зовнішньоекономічними операціями (планування, організації, контролю і мотивації), основних організаційних форм реалізації міжнародної діяльності (створення спеціалізованих відділів, управлінь, відділень і дочірніх компаній), а також опис основних елементів технології міжнародного менеджменту.

Тому удосконалення управління зовнішньоекономічної діяльності кожного окремого підприємства на Україні надасть можливість покращення зовнішньоекономічних зв'язків з іншими державами.

Комплексні економічні перетворення, що відбуваються сьогодні в Україні, мають на меті не лише виробити моделі та механізми побудови і послідовної реалізації сучасних економічних відносин, але й поступову інтеграцію українських підприємств у міжнародні економічні зв'язки, з одного боку, і залучення іноземних підприємців до діяльності в Україні, – з іншого.

З прийняттям Закону України „Про зовнішньоекономічну діяльність" така діяльність в Україні вперше одержала правовий статус. Цей закон є нормативно-правовим актом, в якому пропонується визначення поняття зовнішньоекономічної діяльності, її суб'єктів, їхніх прав і свобод; встановлюються принципи здійснення та організаційні форми зовнішньоекономічної діяльності.

Менеджмент зовнішньоекономічної діяльності (ЗЕД) пов'язаний із застосуванням загальних ідей і концепцій менеджменту у всіх формах зовнішньоекономічної діяльності (експорті й імпорті товарів і послуг, лізингових операціях, прямому інвестуванні.

Сутність менеджменту зовнішньоекономічної діяльності полягає в комплексному дослідженні та моделюванні міжнародного середовища у поєднанні з налагодженою взаємодією всіх підрозділів і посадових осіб організації або установи в інтересах продуктивного досягнення визначених зовнішньоекономічних стратегій.

Показники ефективності діяльності підприємств мають суттєве значення для характеристики позиції підприємства у світовому економічному співтоваристві. До того ж, їхнє значення постійно зростає. Отже, головною умовою проведення зовнішньоекономічної операції є її ефективність. І лише правильно вибрана стратегія управління ефективності діяльності підприємств, у тому числі і України, дозволить досягти бажаного успіху у сучасному глобалізованому світі. Особливо актуальним на сучасному етапі розвитку зовнішньоторговельних зв'язків є визначення ефективності зовнішньоекономічної діяльності на основі систематизованого ретельного аналізу, який би дозволив розкрити зміни стану експортно-імпортної діяльності підприємства під впливом зовнішніх і внутрішніх факторів.

Проведені дослідження дозволяють зробити висновок, що підприємство, яке займається зовнішньоекономічною діяльністю повинно чітко визначити свої міжнародні стратегії для того, щоб займати лідируючі позиції на національному і світовому ринках. Тому необхідно, щоб керівництво компанії проводило ефективну зовнішньоекономічну політику, максимально враховувало потреби споживачів і створювало конкурентні переваги для завоювання нових ринків. Міжнародна стратегія фірми являється збільшеним описом скоординованих дій по реалізації всього комплексу її міжнародних цілей. Багато цілей дозволяють реалізуватись багатьма способами, і сукупність комбінацій цих способів створює набір альтернативних стратегій.

Вплив факторів на прибуток ПрАТ "Сентравіс продакшн юкрейн" у 2011-2012 рр. зазначені у таблиці 1:

Таблиця 1 «Аналіз прибутку ПрАТ "Сентравіс продакшн юкрейн" у 2011-2012 рр. тис. грн.»

№ п/п	Показник	2011 р.	2012 р.	Відхилення	
				тис.грн	%
1.	Дохід від реалізації продукції (ДР)	923611	1134847	211236	22,87
2.	Інші доходи (ДІ)	349437	390011	40574	11,61
3	Собівартість продукції (С)	764807	1078420	313613	41
4.	Витрати на управління (ВУ)	101674	86017	-15657	-15,39
5.	Витрати на збут (ВЗ)	24104	31683	7579	31,44
6.	Фінансові витрати (ВФ)	80127	102028	21901	27,33
7.	Податок на прибуток (ПП)	0	0	0	0
8.	Чистий прибуток (ЧП)	-97000	-102647	-5647	-5,82

З таблиці 1 можна зробити висновок, що чистий прибуток зменшується досить сильно.

Метою економічної діяльності будь-якої бізнес-одиниці є максимізація прибутку. Тому і компанії, і підприємці часто прагнуть зменшити податкове навантаження на бізнес. Ефективне податкове планування та законні способи оптимізації податкових витрат дозволяють ефективно знизити податкове навантаження підприємства, тому управління оподаткуванням (податковий менеджмент) як вид діяльності все частіше входить в практику господарського життя.

В економічній літературі під податковим плануванням розуміється можливість «використання платниками податків усіх допустимих чинним законодавством засобів, способів і прийомів з метою максимального скорочення своїх податкових зобов'язань».

Досліджуючи проблему легального скорочення розмірів податкових платежів, деякі менеджери бачать її вирішення через мінімізацію податків і податкове маневрування. Мінімізація податків є специфічною формою планування діяльності та розміщення коштів платника податків з метою максимального скорочення виникаючих при цьому податків. Податкове планування організації ґрунтується на трьох підходах до мінімізації податкових платежів:

– Використання пільг при сплаті податків;

– Розробка облікової політики;

– Контроль за термінами сплати податків.

Проаналізувавши існуючі підходи, можна прийти до висновку, що податкове планування – це ті чи інші цілеспрямовані дії платника податків, саме комплекс заходів, які дозволяють платнику податків в певній мірі, зменшити його обов'язкові виплати до бюджету, вироблені ним у вигляді податків, зборів, мита та інших платежів. Багато джерел вказують саме на те, що податкове планування – це законний спосіб обходу податків з використанням наданих законом пільг і прийомів скорочення податкових зобов'язань. Сутність його виражається у визнанні за кожним платником податків права застосовувати всі допустимі законами засоби, прийоми і способи (в тому числі і прогалини в законодавстві) для максимального скорочення своїх податкових зобов'язань.

Компанія зі спеціальним статусом приймає на себе основні податкові платежі звичайних компаній і виводить дохід цих компаній під жорсткого оподаткування, що істотно знижує податкові витрати, що виплачуються звичайними компаніями: з 65% – 75% до 10% – 20% – в залежності від виду діяльності та обсягу податків.

Розглянемо відмінності в оподаткуванні в країні реєстрації і країні розміщення компанії, наданій в таблиці 2:

Таблиця 2 «Оподаткування доходу»

п/п	Статті розрахунку	А. Оподаткування в країні розташування	В. Оподаткування в країні з пільговими умовами оподаткування
1	Валовий дохід	100	100
2	Податок на прибуток (% від 1)	21	10
3	Доход за відрахування податків	79	90
4	Дохід в країні-отримувачі що підлягає оподаткування	100	0
5	Ставка оподаткування на закордонні доходи (% від 4)	15	0
6	Сукупний податок	36	10
7	Чистий дохід	64	90

У цьому прикладі всі дані умовні і наведені з розрахунку, що податок на прибуток в країні – джерелі доходів становить 21%, в країні-одержувачі-10%. У таблиці 2 є істотні спрощення реальної картини: передбачається, зокрема, що весь дохід компанії розподіляється на дивіденди, а додатковий податок відсутній.

В результаті проведених розрахунків ми можемо зробити висновок про те, що застосування сучасних методів податкового планування дозволяє досягти головного завдання будь-якого підприємства, а саме максимізацію прибутку.

Література:

1. Воронкова А.Е., Калюжна Н.Г., Оленко В.І. Управлінські рішення в забезпеченні конкурентоспроможності підприємства: організаційний аспект: Монографія. – Х.: ВД „ІНЖЕК”, 2008. – 512 с.
2. Воротіна Л.І. Малий бізнес та підприємництво в ринкових умовах господарювання. – К.: Вид-во Європ. ун-ту, 2002. – 119 с.
3. Руденко Л. Управління потоками капіталів у сучасній бізнес-моделі функціонування транснаціональних корпорацій: Монографія. – К.: Кондор, 2004. – 480 с.

Науковий керівник: доцент, Комісcаров Валерій Федорович.

Бессинна Лариса
(Євпаторія, Україна)

СТРАТЕГІЯ У ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Поняття "стратегія" вже міцно увійшло до лексикону управлінської діяльності. Слово "стратегія" (у перекладі з грецької означає "мистецтво розгортання військ у бою") протягом останніх двадцяти років широко використовується в теорії і практиці менеджменту. З погляду сучасних уявлень про управління, стратегія – це не абстрактна річ, це серйозна ділова концепція в сукупності з реальними діями, що може привести цю ділову концепцію (бізнес-концепцію) до створення реальної конкурентної переваги, спроможної зберігатися тривалий час.

Що таке реальна конкурентна перевага?

Нещодавно в Україні діяв солідний продавець канцтоварів "ВАЛЕКС-ПАКЕР" – українсько-кіпрське спільне підприємство. Компанія зробила бізнес на імпорті; її конкурентна перевага полягала в тому, що вона мала добрі відносини з митницею, а також доступ до міжнародного фінансування і головних закордонних виробників канцтоварів. Таким чином, компанія "кинула якір" у певних західних країнах, де були готові інвестувати в експорт в Україну, вони завозили великі обсяги товару і розміщували в регіонах. Проте цей вид конкурентної переваги недовговічний, тому що він не базується на кожній конкретній навичці. І крім того, "ВАЛЕКС-ПАКЕР" немає нічого такого, що ми б назвали привілейованими активами. Тому коли в цьому бізнесі почали діяти інші компанії, переваги згаданої фірми швидко зникли, і вона припинила торгову діяльність на ринку канцтоварів у 1996 р., пропрацювавши тут майже п'ять років і довівши обсяг свого продажу до 2,5 млн. дол. США в 1994 р. Таким чином, компанія, що імпортує, знехтувала необхідністю створити сильну місцеву мережу. Вона бачила свою конкурентну перевагу лише в тому, що стосувалося "діставання", ввезення товару, і тому опинилася в ситуації, коли дуже швидко треба було надолужити втрачене в частині розподілу. Але необхідність таких темпів, по-перше, дорожче коштує, а по-друге, результати набагато сумнівніші і ненадійніші. Компанія з цими завданнями не справилася і змушена була піти з ринку.

Але от, припустимо, у "ЛУКОЙЛА" є привілейовані активи, власні сировинні резерви, а також політична пристосованість і швидкість у використанні цієї переваги. Але резерви недорого коштують, якщо їх не можна використовувати. Саме тому утримання конкурентних переваг пов'язане з постійним оновленням стратегії, тобто такого набору дій, який дозволив би і надалі реалізовувати стратегічну ідею. Ідея досить очевидна: бути домінуючим гравцем у використанні ресурсів. Отже, треба якнайшвидше додати реальні дії і розвинути додаткові навички, щоб використовувати ці резерви набагато ефективніше, ніж сьогодні. Наприклад, інша нафтова компанія, "АРКО", займається зараз саме тим, що розвиває навички експлуатації резервів.

Викладене дає змогу зробити висновок про важливість стратегічних підходів до вирішення питань зовнішньоекономічної діяльності, проте при цьому відразу виникає багато питань. Чи потрібна особлива стратегія ЗЕД, або міжнародні операції можна планувати як складову загальної стратегії? Чи належить термін "стратегічний менеджмент" до управління ЗЕД? Чи варто відразу виробляти міжнародну стратегію компанії, чи необхідно визначити спочатку власний зовнішньоекономічний стратегічний профіль? Чи правомірно при розробці стратегічних питань ЗЕД спеціально мати стратегію експорту й імпорту? Адже приклад "ВАЛЕКС-ПАКЕР" говорить про те, що відсутність надійної стратегії імпорту призвела не тільки до втрати початкової переваги компанії на ринку імпортних канцтоварів, а й до відходу з цього ринку, втрати кваліфікованого торгового персоналу, втрати іміджу компанії.

На зазначені та інші питання немає єдиної правильної на усі випадки ділового життя відповіді. Проте є логіка пошуку правильних для кожної ситуації і компанії відповідей. І пов'язані вони насамперед із роллю і

масштабами ЗЕД для конкретного підприємства. Якщо ЗЕД займає незначне місце в загальних результатах, то навряд чи доцільно витрачати багато зусиль на розробку спеціальної міжнародної стратегії. І навпаки, при збільшенні масштабів ЗЕД, а також в умовах наростання конкуренції на міжнародних ринках варто не тільки мати спеціальні стратегії, а й створювати систему міжнародного стратегічного менеджменту. Вона включає не тільки розробку стратегії (стратегічне планування), але і реалізацію стратегії, а також стратегічний контроль. У цьому випадку справедливо говорити про глобальну стратегію корпорації, схему якої подано на рис. 1.

По осі ординат показано вплив чинника планування, а по осі абсцис – вплив контролюючого чинника. Чим вище ми піднімаємося по вертикалі та збільшується масштаб міжнародних операцій, тим важливішу керівну роль у визначенні зовнішньоекономічної стратегії відіграє головний офіс фірми. Чим нижче ми опускаємося по вертикалі, тим більше кожний підрозділ може сам розробляти стратегію свого зовнішньоекономічного розвитку. До контролюючого впливу належить централізоване встановлення жорстких маркетингових меж прибутковості й розмірів бюджету. У цьому разі встановлюються чіткі конкретні завдання на короткостроковий період, здійснюється ретельний контроль за їхнім виконанням, і керівники виробничих підрозділів повинні звітувати.

Таким чином, розглянувши рис. 1, ми можемо визначити чотири способи управління ЗЕД компанії.

1. Стратегічне планування. Головний офіс корпорації бере участь у визначенні стратегії розвитку кожного підрозділу, що займається ЗЕД. Переваги цього способу управління ЗЕД такі:

– дає змогу ввести систему контролю і взаємозв'язку з боку головного офісу в процес розробки стратегії конкретним підрозділом;

– сприяє інтегруванню стратегій різних підрозділів у єдину зовнішньоекономічну стратегію фірми;

– створює стимул для розробки довгострокової стратегії розвитку, спроможної забезпечити конкурентні переваги фірмі на міжнародних ринках.

Планування	Централізація	
на рівні	Стратегічне	
головного офісу	планування	
Достатньо		
сильний вплив головного офісу	Стратегічний контроль	
Слабкий вплив		
головного офісу		Фінансовий
Планування		контроль
на рівні окремих підрозділів	Холдингова компанія	
	Гнучкий Гнучкий	Гнучкий
	стратегічний стратегічний	стратегічний
	контроль контроль	контроль

Рис. 1. Способи стратегічного планування

Але разом із цим є і слабкі сторони такого підходу:

– консультації з керівниками в ході розробки стратегії можуть зайняти занадто багато часу, і, таким чином, сама стратегія стає застарілою;

– у психологічному плані це може призвести до того, що керівники підрозділів будуть почувати себе менш відповідальними за виконання наміченого плану, тому що вони не брали належної участі в його розробці;

– головний офіс корпорації може не володіти повною інформацією про те, що відбувається на конкретному ринку, який обслуговується цим виробничим підрозділом;

– чим більше часу займає процес прийняття стратегічних рішень, тим більша ймовірність зниження ефективності роботи підрозділу.

2. Фінансовий контроль є повною протилежністю стратегічному плануванню. В цьому випадку керівники підрозділів самі розробляють стратегію розвитку з тією лише умовою, що вони повинні вкладатися в рамки визначеного бюджету. Перевагами цього способу є:

– велика зацікавленість керівника підрозділу у вдосконаленні розробленої на короткостроковий період зовнішньоекономічної стратегії;

– оскільки керівник сам розробляє стратегію, то у разі виникнення проблеми він шукає розв'язання безпосередньо в розробленій ним стратегії;

– заохочувальний чинник для фахового зростання самих керівників, що у цьому разі несуть безпосередню відповідальність за валютну прибутковість підрозділу;

– цей спосіб управління компанією найбільш ефективний на дуже великих диверсифікованих фірмах, де головний офіс не має вичерпних знань про те, яка ситуація склалася в конкретній галузі на конкретному закордонному ринку.

3. Стратегічний контроль. Компанії, що дотримуються цього способу, мають за мету одержання переваг, закладених у перших двох, але без їхніх недоліків, тому не дивно, що цей спосіб найважчий у застосуванні. Планування здійснюється на рівні підрозділів, але вже розроблені зовнішньоекономічні стратегії старанно розглядаються на рівні головного офісу. Фінансові показники задаються централізовано, що може призвести до того, що план і бюджет не будуть збігатися (наприклад, середньо – і довгострокові інвестиційні програми будуть вступати в протиріччя з фінансовими показниками, запланованими на короткостроковий період).

Слабкою стороною цього способу є те, що стратегічні і фінансові зовнішньоекономічні цілі, завдання довго – і короткострокового розвитку можуть створити непевність. Керівникам підрозділів часто буде важко визначити, який із планів є найбільш пріоритетним: агресивний довгостроковий план зростання чи короткостроковий план для досягнення конкретних результатів.

4. Керівна роль належить холдинговій компанії. У компаніях, що дотримуються цього способу керівництва, головний офіс відіграє незначну роль в управлінні підрозділами. Найчастіше компанії, що почали своє існування з цього підходу, як, наприклад, згадана компанія "ВАЛЕКС-ПАКЕР", потім починали застосовувати один із трьох попередніх способів.

Головний офіс корпорації, який визначає для кожного підрозділу основні зовнішньоекономічні цілі, може заохочувати тих, котрі домоглися хороших результатів. І навпаки, там, де зв'язки між підрозділами слабкі, немає й конкуренції між ними. Проте в корпорації, де головний офіс погано поінформований про ситуацію в підрозділах, дуже

важко визначити, яким чином поставлені перед керівниками цілі "впливають" на їхню зацікавленість у роботі. Якщо перед ними поставлені нереальні цілі, то це швидше за все відштовхне керівників підрозділів від вирішення наявних завдань. Якщо керівництво уважно спостерігає за тим, що відбувається в підрозділах корпорації, воно своєчасно зможе допомогти ліквідувати проблеми, якщо такі виникнуть у якомусь із них. Чим точніше була визначена мета для підрозділу, тим легше і швидше можна буде ідентифікувати проблеми, що виникли. Якщо перед підрозділом були поставлені занадто жорсткі цілі, в яких акцент робився більше на досягненні кількісних показників, а не на їхній відповідності ситуації, що склалася, якщо головний офіс не завжди доречно втручається в справи підрозділу, то це може призвести до прийняття неправильної стратегії і деморалізувати його менеджерів.

Якщо компанія не використовує для управління ЗЕД спеціальну систему стратегічного менеджменту, то компоненти міжнародних стратегій є складовою загальної стратегії фірми. Схема розробки стратегії подана на рис. 2.

Наведена схема містить не тільки відпрацювання стратегічних питань, а й організаційних компонентів її реалізації.

Зовнішньоекономічні аспекти можуть набути відображення у кожному з блоків: місії, стратегічній концепції, стратегічному аналізі та ін. Проте найважливішою в цьому підході виступає та частина стратегії, яка пов'язана з бізнес-планом. Саме в цьому документі передбачається спеціальний розділ, пов'язаний із ЗЕД.

На закінчення наведемо як приклад загальні поради відомої консалтингової фірми "Мак-Кінзі" щодо розробки стратегії, яка належить до зовнішньоекономічної діяльності.

Рис. 2. Етапи організаційної роботи

Поради "Мак-Кінзі" з розробки стратегії:

– починайте процес реструктуризації з розробки загальної стратегічної мети, або, як ще її називають, "місії", і стратегічної концепції компанії;

– розробіть стратегію, що відповідає загальній стратегічній концепції компанії;

– перш, ніж формулювати стратегію компанії, розробіть стратегію кожного підрозділу в її складі, уявивши, ніби вони є окремими компаніями;

– визначте рівень взаємозалежності основних підрозділів компанії та інших її підрозділів.

Литература:

1. Ансофф И. Стратегическое управление – М., 2009

Научный руководитель: Сидорець Л.В.

Кірілл Воронін
(Київ, Україна)

КОМПЛЕКСНА ОЦІНКА ТА ПРОГНОЗУВАННЯ МІЖНАРОДНОЇ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ПРИВАБЛИВОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

Залучення коштів у формі інвестицій є дієвим засобом розвитку економіки будь-якої країни та окремого підприємства. Інвестиційена діяльність – це діяльність, спрямована на перетворення капіталу та заощаджень в інвестиції. Інвестиційний процес пов'язаний з дослідженням доцільності інвестицій та інвестиційних проектів. Сутність інвестиційного забезпечення полягає в вкладення капіталу для його подальшого збільшення. Інвестиції – це матеріальні та нематеріальні цінності фізичних та юридичних осіб, спрямовані на створення нових підприємств, реконструкцію старих підприємств, придбання нерухомості та цінних паперів з метою одержання прибутку. Інвестиції – це цілеспрямованне вкладення коштів та цінностей інвестора в об'єкти підприємництва різних галузей та сфер економіки на деякий термін з метою досягнення певного результату. Цим результатом може бути прибуток, деякий позитивний соціальний ефект, досягнення індивідуальних цілей інвестора. Інвестиції зумовлені стратегічними цілями та економічною політикою підприємства, вони спрямовані на розвиток виробництва з метою отримання матеріальних та соціальних цінностей у майбутньому [1, с. 4; 2, с. 7].

Інвестиції відіграють важливу роль в розвитку економічної системи на макро мезо та мікро рівнях. Вони стимулюють розвиток виробничого потенціалу та зростання економіки вцілому. Інвестиції мають велике значення для забезпечення стабільного функціонування та подальшого розвитку підприємства, підвищення його фінансової ефективності та конкурентоздатності, подолання наслідків фізичної та моральної застарілості основних засобів виробництва, вкладення коштів в активи інших підприємств. Інвестиційна діяльність забезпечує зростання операційної діяльності підприємства. За межами підприємства інвестиції сприяють розвитку науково-технічної революції, структурної перебудови економіки вцілому та сбалансованого розвитку її галузей.

Інвестори вкладають суттєві кошти згідно власних цілей та вподобань, що іноді не співпадають з загальноекономічною користю. В прецесі інвестування використовуються різні інвестиційні ресурси, що

характеризуються ціною, відповідними попитом та пропозицією. Інвестиційні ресурси можуть надаватися в формі грошових засобів, цільових банківських вкладів, цінних паперів, рухомого та нерухомого майна, обладнання, технологій, машин, акцій, ліцензій, інтелектуальної цінності, технічної інформації.

Інвестиційний та виробничий процес тісно взаємопов'язані. Результати виробничого процесу дають можливість накопичити достатньо коштів для їх подальшого інвестування. Інвестиції забезпечують процес виробництва. Рух платежів поєднує процес виробництва та процес інвестування.

Інвестиційна привабливість – це деякий економічний ефект від вкладення коштів в активи підприємства з можливістю отримання прибутку та відповідним ступенем ризику. Інвестиційна привабливість – це показник доцільності та необхідності вкладання фінансових засобів в розвиток даного обє'кту підприємницької діяльності. Це сукупність об'єктивних та суб'єктивних умов, що сприяють чи перешкоджають процесу залучення інвестицій. Це стан підприємства в деякий момент часу, тенденції його розвитку, характеристика його фінансової, господарської, управлінської діяльності; можливість задоволення потреб інвестора: фінансових, виробничих, організаційних, відповідність підприємства основним цілям інвестора [3 с.123].

Інвестиційну привабливість можна визначити як вірогідність досягнення цілей інвестування, задоволення індивідуальних очікуваннь економічних агентів потенційних суб’єктів інвестиційного процесу. Формування інвестиційної привабливості підприємтсва необхідне для забезпечення стабільного стану та ефективного функціонування підприємства, подальшого розширення виробництва, подальшого розвитку підприємства вцілому, підвищення якості та конкурентоспроможності продукції, вирішення соціальних потреб, підвищення технічного рівня виробництва, підвищення ефективності праці, відновлення основних виробничих фондів.

Оцінка інвестиційної привабливості підприємства – це основа розробки інвестиційної політики підприємства, можливість виявити недоліки в діяльності підприємства та розробити заходи поліпшення механізму залучення інвестицій. Інвестиційна привабливість – це інтегральна оцінка підприємства як об'єкта інвестування, що враховує: перспективи розвитку, динаміку обсягів продажу, конкурентність продукції, ефективність використання ресурсів, ліквідність підприємства, фінансову стійкість підприємства, професійні здатності керівництва, стадію життєвого циклу підприємства.

В інвестиційному процесі приймають участь три сторони: інвестор, підприємство, держава. Інвестор володіє деяким капіталом та хоче його вкласти в діяльність деякого суб'єкта інвестиційної діяльності з метою отримання прибутку чи іншого позитивного ефекту. Підприємство бажає привернути увагу інвестора для того, щоб використати його капітал для власного подальшого розвитку. Держава регулює інвестиційну діяльність в межах країни, розробляє інвестиційне та податкове законодавство. Всі сторони інвестиційного процесу оцінюють інвестиційну привабливість відповідного підприємства з різним рівнем детальності. Але категорія комплексної оцінки інвестиційної привабливості підприємства повинна надавати всю необхідну інформацію для будь-якого користувача.

Під час комплексної оцінки інвестиційної привабливості підприємства порібно дослідити всі фактори, що впливають на підприємство. Кожне підприємство знаходиться під впливом внутрішнього та зовнішнього середовища. Оцінку інвестиційної привабливості необхідно проводити за двома напрямами, враховуючи зовнішні та внутрішні фактори: сили, що діють на підприємство з боку держави, та сили, що діють збоку самого підприємства. Фактори зовнішнього середовища: економіка, екологія, політика, географія, культура, соціум, законодавство, інфляція, конкуренція та ін. Фактори внутрішнього середовища: виробництво, маркетинг, конкурентоспроможність, фінанси та ін [4 с. 35]. Варто зазначити, що керівництво підприємства може впливати тільки на прояви внутрішнього середовища. Це треба враховувати при розробці механізму підвищення інвестиційної привабливості підприємтсва. Вплив факторів внутрішнього та зовнішнього середовища на підприємство слід досліджувати за допомогою різних коефіцієнтів. Коефіцієнти дозволять дати оцінку фінансовим показникам діяльності підприємства без порівняння цих показників з відповидними в інших підприємствах. Крім того слід дослідити стадію життєвого розвитку підприємства та дослідити тенденцію зміни всіх коефіцієнтів впродовж деякого терміну, на приклад – впродовж останніх 5 років. Це надасть змогу оцінити потенціал розвитку підприємства. Дослідження тенденцій розвитку підприємства є найважливішою частиною оцінки інвестиційного аналізу, тому що користуючись цими даними можливо спрогнозувати подальший розвиток підприємства.

Існують багато різних варіантів класифікації життєвого циклу підприємства: від 4 до 10 стадій розвитку. Але всівони відображають дві головні тенденції: зростання підприємства та старіння підприємства. Дуже прибутковими є інвестиції в молоді організації, що зростають та розвиваються. Ризик втрати коштів дуже великий але в цей момент розвитку організації існує можливість значно збільшити власний капітал інвестора. Натомість інвестиції в організації на пізніх стадіях розвитку є більш надійними, але нема такої можливості до збільшення капіталу. Інвестиції в цей момент часу більше нагадують звичайний кредит з відсотками.

Така комплексна оцінка дозволить сформувати звіт по діяльності підприємства в межах країни, та надасть необхідну інформацію для всіх потенційних користувачів: інвесторів, підприємств-одержувачів, державних органів.

Література:

1. Т.В. Майорова, Інвестиційна діяльність: підруч. [для студ. вищ. навч. закл.] / [Т.В. Майорова]; – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 472 с.
2. Инвестиции: учебное пособие / Г.П. Подшиваленко, Н.И. Лахметкина, М.В. Макарова [и др.]. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: КНОРУС, 2006. – 200 с.
3. Гайдуцький А. П. Оцінка інвестиційної привабливості економіки // Економіка і прогнозування. – 2004. – № 3. – С. 119-128.
4. Иванов А.П. Принципы и факторы определения инвестиционного рейтинга предприятий / А.П. Иванов, И.В. Сахарова, Е.Ю. Хрусталев // Консультант директора. – 2009. – № 12. – С. 31-37

Науковий керівник:
доктор економічних наук, професор Терехов Віктор Іванович.

Олександра Довгаль
(Київ, Україна)

МЕТОДИКА АНАЛІЗУ ГРОШОВИХ ПОТОКІВ ПІДПРИЄМСТВА

Грошові кошти – готівка, кошти на рахунках у банках та депозити до запитання [1].

Необхідність проведення аналізу грошових потоків виникає в різних установах і організаціях. Поетапний аналіз грошових потоків дає інформацію для оцінки діяльності підприємства в минулому, теперішньому часі, а також служить основою для прогнозування і планування грошових потоків на майбутнє. Основні етапи проведення аналізу грошових потоків відображені у табл. 1.

Таблиця 1

Основні етапи проведення аналізу грошових потоків підприємства [2, с. 132]

Етапи аналізу	Основний зміст аналізу
Аналіз ліквідності балансу	Порівняння наявності коштів за активом, згрупованих за ступенем зниження їх ліквідності із зобов'язаннями за пасивом, що об'єднані по термінах їх погашення (в порядку зростання термінів сплати)
Аналіз показників оцінки ліквідності підприємства	Розрахунок коефіцієнтів абсолютної ліквідності, швидкої ліквідності, поточної ліквідності
Аналіз Звіту про рух грошових коштів	Вивчення обсягу, структури і динаміки: – вихідного і вхідного ГП; – грошових потоків від операційної, інвестиційної і фінансової діяльності; – чистого ГП.
Аналіз оборотності дебіторської заборгованості та її співвідношення із кредиторською	Розрахунок оборотності дебіторської заборгованості, середнього періоду обороту дебіторської заборгованості, коефіцієнту співвідношення дебіторської і кредиторської заборгованостей
Аналіз показників, що характеризують ГП	Розрахунок: – коефіцієнта ліквідності ГП; – коефіцієнта участі ГП і їх еквівалентів в оборотних активах; – кількість оборотів оборотних активів; – середнього періоду обороту оборотних активів; – кількості оборотів ГП і їх еквівалентів; – середньоквадратичного відхилення ГП і коефіцієнта варіації в досліджуваному періоді часу; – коефіцієнта кореляції позитивного та від'ємного ГП; – коефіцієнта ефективності ГП в досліджуваному періоді; – коефіцієнта якості чистого ГП; – коефіцієнта достатності і реінвестування чистого ГП.
Проведення підсумків та формування узагальнених висновків про стан грошових потоків на основі проведеного аналізу.	

Важливим показником, що характеризує фінансові позиції підприємства є платоспроможність, яка розкривається через здатність підприємства вчасно розраховуватися за своїми зобов'язаннями. Спроможність з якою підприємство погашає свою заборгованість характеризується ліквідністю його балансу, яка визначає рівень покриття зобов'язань підприємства його активами, термін перетворення яких на гроші відповідає терміну погашення заборгованості.

Аналіз грошових потоків пов’язаний із з’ясуванням причин, які впливають на збільшення (зменшення) припливу грошових коштів та збільшення (зменшення) їх відпливу. Це можна робити як за довгостроковий період (декілька років), так і за короткостроковий (квартал, рік). Такий аналіз має безперечний інтерес, якщо він буде здійснений за період, що відображає певний етап в діяльності підприємства, наприклад, з моменту створення, випуску нової продукції, закінчення реконструкції тощо.

Аналіз потоків грошових коштів повинен здійснюватись як на основі звітних, так і планових показників (платіжного календаря). При цьому останні виступають одночасно інструментом управління грошовими потоками. Це досягається шляхом контролю за відповідністю їх реального руху до планових показників та прийняттям необхідних коригуючих заходів.

Першим показником виникнення фінансових ускладнень є тенденція скорочення частки грошових коштів у складі оборотних активів підприємства при зростаючому обсязі його поточних зобов’язань. Тому щомісячний аналіз співвідношення грошових коштів і найбільш термінових зобов’язань (термін яких закінчується в поточному місяці) може надати точну інформацію про надлишок (недостачу) грошових коштів на підприємстві.

Іншим методом оцінки достатності грошових коштів є визначення тривалості періоду їх обороту. З цією метою використовується співвідношення:

$$\text{Період обороту} = \frac{\text{Середні залишки грошових коштів} \times \text{Тривалість періоду}}{\text{Оборот грошових коштів за період}}, \quad (1)$$

Тривалість періоду складає 360 днів – при розрахунку значення показника за рік; 90 днів – при розрахунку за квартал; 30 днів – за місяць.

Для розрахунку використовуються внутрішні облікові дані про величину залишків на початок і кінець періоду (наприклад, місяця) на рахунках грошових коштів. З цією метою використовується формула:

$$\text{СЗГК} = \frac{\frac{\text{ЗГ}_1}{2} + \text{ЗГ}_2 + \text{ЗГ}_3 + \cdots + \frac{\text{ЗГ}_n}{2}}{n-1}, \quad (2)$$

де СЗГК – середні залишки грошових коштів, тис.грн.;
ЗГn – залишки на початок n-го місяця, тис.грн.;
n – кількість місяців в періоді.

Для розрахунку величини середнього обороту потрібно використовувати кредитовий оборот за період, що аналізується, по рахунку 311 “Поточні рахунки в національній валюті” беручи до уваги, що більшість підприємств здійснюють безготівкові розрахунки зі своїми контрагентами, а видача грошових коштів через касу (наприклад, заробітна плата працівників або оплата господарських витрат) передбачає їх попереднє одержання в банку. Відкриття спеціальних рахунків в банку та їх використання (чекові книжки, акредитиви) за рахунок власних коштів також пов’язане з перерахуванням коштів з поточного рахунку на відповідні спеціальні рахунки. В цих випадках використання для розрахунку величини обороту суми кредитових оборотів по рахунках 30 “Каса”, 311 “Поточні рахунки в банку в національній валюті”, 313 “Інші рахунки в банку в національній валюті” призвело б до подвійного рахунку і, як наслідок – до значного викривлення показника оборотності грошових коштів на підприємстві. Але якщо на підприємстві значна частина розрахунків проходить через касу і / або формування спеціальних рахунків здійснюється на позиковій основі, тобто суми, що проводяться по кредиту рахунків 30 “Каса”, 313 “Інші рахунки в банку в національній валюті” не знаходять свого попереднього відображення на рахунку 311 “Поточні рахунки в банку в національній валюті”, вказані витрати грошових коштів повинні бути додані до суми кредитового обороту рахунку 31 “Рахунки в банку”. Для аналізу зміни обороту грошових коштів протягом звітного періоду, з моменту надходження грошей на поточний рахунок домоменту їх вибуття, складається наступна таблиця (табл. 2).

Для того, щоб зрозуміти реальний рух грошових коштів на підприємстві, оцінити синхронність надходження і витрачання грошових коштів, а також поєднати величину одержаного фінансового результату зі станом грошових коштів на підприємстві, необхідно виділити і проаналізувати всі напрямки надходження (припливу) грошових коштів, а також їх вибуття (відпливу).

Таким чином, складання “Звіту про рух грошових коштів” з відповідними аналітичними висновками фактично і є аналізом руху грошових потоків на підприємстві.

Таблиця 2

Зміна тривалості обороту грошових коштів підприємства по місяцях

Місяць	Залишки грошових коштів (за журналом), грн.	Оборот за місяць (за журналом), грн.	Період обороту, дні (гр. 1 х 30): гр. 2
А	1	2	3
Січень Лютий Березень ... Грудень			

Аналіз руху грошових коштів проводиться прямим і непрямим методами.Відмінність у використанні прямого та непрямого методів стосується лише розділу операційної діяльності.

Аналіз грошових коштів прямим методом дозволяє оцінити ліквідність підприємства, оскільки детально розкриває рух грошовихкоштів на рахунках, що дає можливість робити оперативні висновки відносно достатності коштів для сплати по рахунках поточних зобов’язань, а також про можливість здійснення інвестиційної діяльності[3, с. 258].

Методика розрахунку руху грошових коштів підприємства непрямим методом[3, с. 275].

Зрозуміло, що зменшення дебіторської заборгованості призведе до збільшення реального припливу грошових коштів. Це означає, що в даному випадку різниця між значенням дебіторської заборгованості на початок і кінець періоду повинна бути додана до чистого прибутку.

Вплив на чистий прибуток операцій, пов’язаних з придбанням товарно-матеріальних цінностей, характеризується тим, що збільшення залишків, наприклад, по рахунках 20 “Виробничі запаси”, 28 “Товари” тощо занижує реальний відплив коштів (сума збільшення залишку по цих рахунках повинна бути виключена із чистого прибутку); відповідно сума зменшення залишків по вказаних рахунках додається до чистого прибутку.

Операції, що відображаються на пасивних рахунках, мають зворотний механізм впливу на рух грошових коштів. Якщо залишок по рахунках зобов’язань в звітному періоді збільшується, то це означає, що по них було заплачено менше, ніж показано у витратах (собівартість реалізації завищена) і сума збільшення повинна бути додана до чистого прибутку. Якщо сальдо зменшується, відповідно, по рахунках зобов’язань було заплачено більше, ніж вказано в Звіті про фінансові результати, і сума зменшення повинна виключатися з величини чистого прибутку.

З допомогою узагальнюючої інформації про рух грошових коштів на підприємстві керівництво підприємства може контролювати поточну платоспроможність підприємства, приймати оперативні рішення по її стабілізації, оцінювати можливість здійснення додаткових інвестицій.

Акціонери (інвестори), володіючи інформацією про рух грошових потоків на підприємстві, можуть оцінювати, наскільки стабільним є фінансовий стан підприємства, в яке вони вклали свої кошти, більш обґрунтовано підійти до розробки політики розподілу і використання прибутку.

Таким чином, на відміну від запропонованих вище підходів до оцінки фінансового стану, аналіз руху грошових коштів дає можливість зробити більш обґрунтовані висновки про те, в якому обсязі та з яких джерел відбулося надходження на підприємство грошових коштів та які основні напрямки їх використання; чи достатньо власних коштів підприємства для здійснення інвестиційної діяльності; чим пояснюються розбіжності величини одержаного прибутку та нарахування грошових коштів тощо.

Література:

1. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 4 "Звіт про рух грошових коштів" (пункт 2 із змінами, внесеними згідно з Наказом Міністерства фінансів від 07.02.2013 N 73).
2. Ясишена В.В., Сисоєва І. М. Методика проведення аналізу грошових потоків підприємств / Інноваційна економіка. – 2012. – № 2 (28). – – 131-139 с.

3. За ред. проф. Кірейцев Г.Г. Фінансовий менеджмент: Навч. посіб. – 3-тє вид., перероб. и доп. – Київ: "Центр навчальної літератури", 2004. – 531 с.

Науковий керівник:
старший викладач кафедри бухгалтерського обліку Київського національного торговельно-економічного університету, Зябченкова Ганна Василівна.

Дмитро Єфремов
(Київ, Україна)

ВІДНОВЛЕННЯ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ ЗАСОБАМИ АВТОМАТИЧНОЇ ФІСКАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ

Порівнюючи можливості корекції кризової економічною ситуації, що спостерігається протягом останніх п'яти років в світі, через механізми автоматичної фіскальної стабілізації із альтернативами дискреційних кроків уряду, слід відзначити, що перші мають низку помітних переваг (таблиця 1).

Таблиця 1

Порівняння наслідків застосування дискреційної фіскальної політики та автоматичних стабілізаторів

Напрям аналізу	**Дискреційна фіскальна політика**	**Автоматичні стабілізатори**
Тривалість і повторюваність дії	одноразова, дискретна	постійна, регулярна
Характер впливу на сукупний попит	шоковий	градуальний
Залежність від політичних процесів	постійна, породжує імплементаційні лаги	мінімальна, демонструє автономність
Необхідність боргового фінансування	висока, потребує значного фіскального простору	низька, не потребує додаткових запозичень
Зв'язок з економічною динамікою	проциклічний	контрциклічний

Однак, за умов доброї налагодженості механізм автоматичної стабілізації спроможний послаблювати реалізовані в країні дискреційні заходи антикризового характеру. Пряма фіскальна експансія через нарощення державних закупівель чи зниження обсягів податкових відрахувань, як правило, справляє позитивний ефект на рівень сукупного випуску та національного доходу, які, в свою чергу, зазнаватимуть корекції в бік зниження через вмонтовані в економіку автоматичні податкові стабілізатори. Тим не менше, останні розглядаються деякими фахівцями як альтернатива прямому державному втручанню в національне господарство в кризові часи. Через свій контрциклічний характер вмонтовані стабілізатори вбачаються як засіб самостійного відновлення загальної рівноваги ринковою економікою.

Потужність дії та ефективність автоматичних стабілізаторів перебувають у залежності від кількох чинників: чутливості балансу бюджету до економічної динаміки; структури податкової системи та ступеня відкритості національного господарства до зовнішньоторговельних впливів.

В цілому, країни із розвинутою податковою системою, ефективно діючими податковими органами, давніми традиціями прозорого ведення бізнесу та високим ступенем громадського контролю за суспільним сектором спираються на податкові системи, основне навантаження в яких зміщено на такі форми оподаткування, які напряму залежать від поточних доходів (США, Німеччина, Італія та ін.). Отже, роль автоматичних стабілізаторів у виході з кризи та відновленні економічного зростання подібних держав має бути значною.

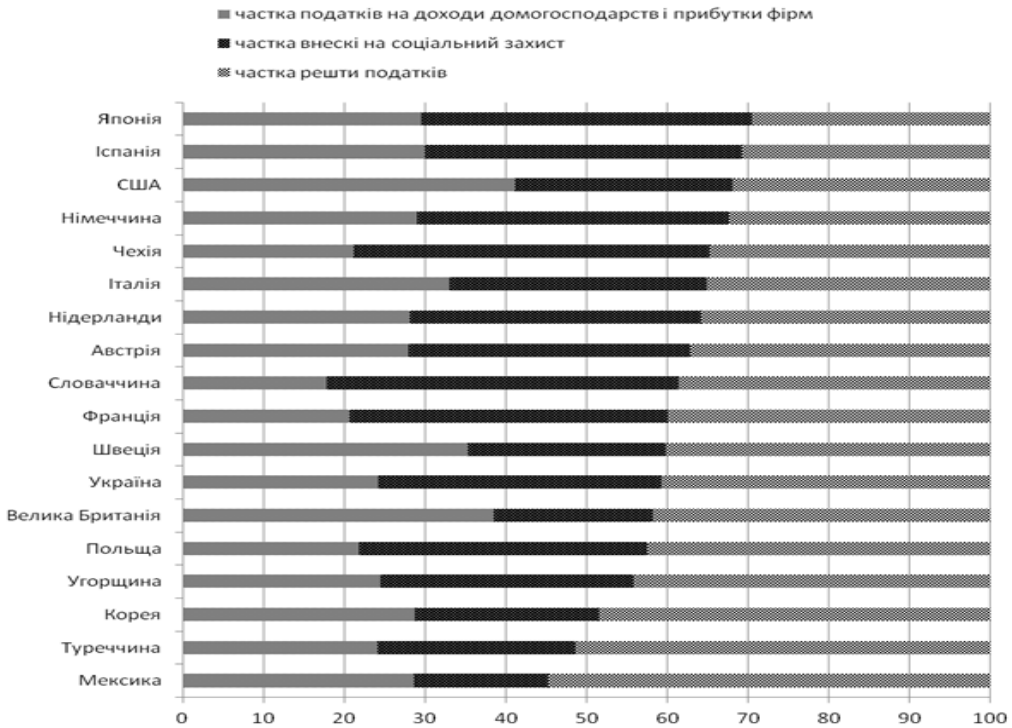

Рис. 1. Внесок податків і зборів, що відіграють роль автоматичних стабілізаторів, у структуру податкового навантаження деяких країн світу в 2009 році

Навпаки, значна частка непрямих податків у податковому навантаженні (Туреччина, Угорщина), складна структура податкової системи (Латиноамериканські країни) та високий рівень корупції в економіці (Україна) не сприятимуть ефективній роботі механізму автоматичної стабілізації та подоланню за їх рахунок економічного спаду. Подібна ситуація підводитиме уряди відповідних країн до необхідності застосування альтернативних – дискреційних – антикризових інструментів фіскальної політики із усією сукупністю супутніх проблем, зазначених на початку (табл. 1).

Кількісне визначення обсягів компенсованого автоматичними стабілізаторами ВВП здійснюється фахівцями на основі двох методик: економетричного аналізу або ж за допомогою розрахунку чутливості фіскальних параметрів до циклічного розриву ВВП.

Економетричний метод широко використовується спеціалістами Європейської Комісії, наприклад, М. Буті у [4] або Я. Фельдом, М. Лархом та ін. у [3]. Другий підхід до оцінки внеску автоматичних стабілізаторів у відновлення економічної динаміки спирається на встановлення частки бюджетного сальдо, яка була обумовлена циклічними флуктуаціями – так званого циклічно скоригованого балансу бюджету. На таку методику спираються в своїх розрахунках експерти ОЕСР (наприклад, [1]) та МВФ (такі, як [2, 5]).

Спираючись на обґрунтований фахівцями МВФ підхід, здійснимо спробу оцінки обсягів автоматичної стабілізації поквартальної динаміки випуску в Україні за період з середини 2008 по середину 2011 року, протягом якого під впливом фінансової кризи спостерігалося порушення та поступове відновлення стабільності функціонування вітчизняних суспільних фінансів (рис. 2).

Як видно з рис. 2., доходи державного бюджету демонструють яскраво виражену контрциклічну поведінку на фоні динаміки ВВП, що актуалізує необхідність обрахунку їх внеску в автоматичну стабілізацію випуску.

Результати подібних обчислень величини автоматичних стабілізаторів, отримані на основі поквартальних даних за період з середини 2008 до середини 2011 р. відповідно до розкритої вище методики, свідчать про низький рівень їх значимості в пом'якшенні динаміки вітчизняного ВВП (рис. 3).

Рис. 2. Поквартальна динаміка ВВП, надходжень та видатків зведеного бюджету в порівнянні з II кварталом 2008 р. (у відсотках ВВП)

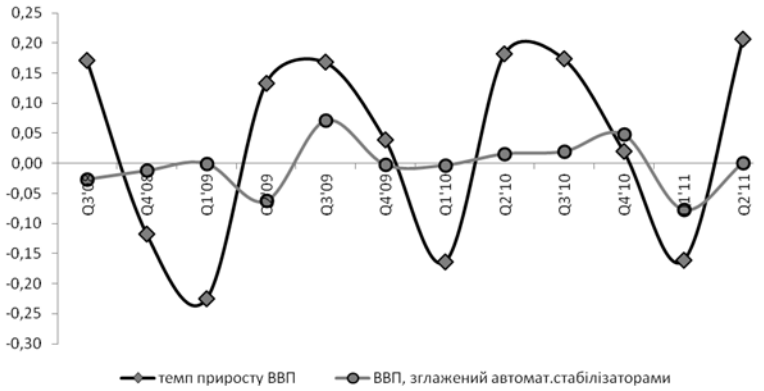

Рис. 3. Обсяг ВВП, згладжений автоматичними стабілізаторами, на фоні темпів його фактичного зростання (% ВВП)

Згаданий рівень часто виявляється близьким до нульового значення, інколи коливаючись в межах від +0,07 до – 0,08 % ВВП. Кореляція між їх обсягом та динамікою випуску становить 0,35, що свідчить про суттєвий вплив на згадані параметри екзогенних факторів.

Отже, аналіз механізму роботи фіскальних стабілізаторів загалом та в межах фіскальної системи України зокрема дозволив встановити, що:

1. Автоматичні стабілізатори мають низку переваг перед дискреційними діями уряду в кризових ситуаціях, особливо в країнах з великою часткою суспільного сектору в національному господарстві.

2. Кількісний внесок автоматичних стабілізаторів у згладження економічних коливань є нестабільним, невеликим і коливається від +0,07 % ВВП у фазах піднесення до – 0,08% в часи спаду, що ставить завдання пошуку шляхів оптимізації роботи вітчизняної податкової системи.

Література

1. Van den Noord, P. (2000), “The Size and Role of Automatic Fiscal Stabilizers in the 1990s and Beyond”, OECD Economics Department Working Papers, No. 230, OECD Publishing
2. Baunsgaard T., Symansky S. (2009) “Automatic Fiscal Stabilizers: How They Can Be Enhansed Without Increasing the Size of the Government?”, IMF Fiscal Affairs Department
3. Veld J., Larch M., Vandeweyer M. (2010) “Automatic Fiscal Stabilizers: What they are and what they do”, European Commission Directorate-General for Economic and Financial Affairs Publications
4. Buti M., Brunila A., Veld J. (2002) “Fiscal Policy in Europe: how effective are automatic stabilizers?”, European Commission Directorate-General for Economic and Financial Affairs Publications
5. Fedelino A., Ivanova A., Horton M. (2009) “Computing Cyclically Adjusted Balances and Automatic Stabilizers”, IMF Fiscal Affairs Department.

Айгуль Искакова, Дана Куженова, Бибигуль Алтаева
(Астана, Казахстан)

НЕОБХОДИМОСТЬ ОРГАНИЗАЦИИ ВНУТРЕННЕГО АУДИТА В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

В современных условиях организация службы внутреннего аудита на предприятиях дает возможность предоставления наиболее точной и достоверной экономической информации высшему звену управления компании о ее текущих делах и финансово-хозяйственной деятельности, способствует созданию высокоэффективной системы бухгалтерского учета и препятствует возникновению нарушений, подтверждает объективность и достоверность отчетов структурных подразделений, оптимизирует налогообложение. [1]

Целью данной статьи является определение сущности, места и роли внутреннего аудита как элемента внутреннего контроля в системе управления компании, уточнение функции и задач функционирования службы внутреннего аудита. [4]

Система контроля должна быть экономически оправданной, то есть затраты на ее функционирование должны быть меньше потерь предприятия из-за ее отсутствия. Если система внутрихозяйственного контроля будет эффективно функционировать, это позволит сократить расходы на проведение внешнего аудита. [2]

При формировании эффективной системы внутреннего контроля администрация должна обеспечить:

- надежную информацию, необходимую для успешного руководства деятельностью предприятия;
- сохранность активов и документов – предотвращение фактов хищения, порчи и нецелевого использования имущества, уничтожения или разглашения информации (в том числе содержащейся в учетных регистрах, компьютерных базах данных);
- эффективность хозяйственной деятельности – исключение посредством контрольных процедур дублирования, непроизводительных затрат, нерационального использования всех видов ресурсов, оптимизация налоговых платежей, укрепление расчетной дисциплины;
- соответствие предписанным учетным принципам – обязательное исполнение сотрудниками установленных на предприятии инструкций и правил, а также требований нормативных актов;
- обеспечение надежной системы бухгалтерского учета. [5]

Эффективность системы внутреннего контроля в известной степени зависит от его места в организационной структуре предприятия. На предприятии в соответствии с его учредительными документами или правилами внутреннего распорядка может быть создана служба внутреннего аудита, являющейся самостоятельным подразделением аппарата управления. Такая служба создается с целью проверки эффективности контрольных методов и процедур на предприятии, оказания помощи администрации в контроле за работой всех подразделений и защиты законных имущественных интересов собственников. Условием успешной работы службы внутреннего аудита является ее независимость от других подразделений, что достигается путем прямого подчинения этой службы руководителю предприятия.

Основными функциями службы внутреннего аудита на предприятии являются:

- проверка достаточности и соответствия действующим нормативным актам и учредительным документам системы внутренних регламентов и процедур контроля (приказов, распоряжений, инструкций, распределения полномочий и ответственности между сотрудниками и др.);
- проверка наличия, состояния, правильности оценки активов, эффективности использования всех видов ресурсов, соблюдения расчетной дисциплины, полноты и своевременности внесения налоговых платежей;
- экспертиза правильности организации, методологии и техники ведения бухгалтерского учета, достоверности бухгалтерской отчетности;
- проверка достоверности учета затрат на производство, полноты отражения выручки от реализации, точности формирования финансовых результатов, порядка использования прибыли и фондов;
- разработка предложений по улучшению организации системы контроля, бухгалтерского учета, расчетов, изменению структуры производства и управления, повышению эффективности программ развития;
- анализ внешних факторов и оценка их влияния на деятельность предприятия;
- консультирование учредителей и сотрудников администрации по вопросам бухгалтерского учета, налогообложения, анализа хозяйственной деятельности, менеджмента, права и др.;
- организация подготовки к проведению внешнего аудита, проверок налоговых и других контрольных органов. [6]

Служба внутреннего аудита должна нести ответственность за:

- обоснованность и своевременность представления заключений о состоянии бухгалтерского учета и отчетности, о достигнутом уровне и факторах эффективности производственно-хозяйственной и финансовой деятельности, о соответствии учредительных и внутрихозяйственных документов действующему законодательству;
- обоснованность представленных предложений по улучшению организации системы контроля, бухгалтерского учета, материальной ответственности должностных лиц, программ развития видов деятельности,

проектов оптимизации производственных затрат, налогообложения, привлечения внешних ресурсов, распределения прибыли, создания и использования средств различных фондов и др.;

- правильность консультаций, оказываемых учредителям, руководителям, специалистам и работникам аппарата управления предприятия по вопросам организации производства, системы управления, ведения бухгалтерского учета, налогового и хозяйственного законодательства, методам анализа финансово-хозяйственной деятельности и др. [7]

Несмотря на многовековое развитие и выделение внутреннего аудита в особое направление аудиторской деятельности, до настоящего времени в экономической литературе само его понятие по-разному трактуется как зарубежными, так и отечественными учеными.

Так, например, известный английский ученый Р. Адамс определяет внутренний аудит «как элемент системы внутреннего контроля, созданный администрацией для проверки, оценки и представления отчетности о бухгалтерском учете и других составляющих контроля хозяйственной деятельности». При этом он не считает, что для выполнения аудиторских заданий внутренний аудитор должен быть квалифицированным бухгалтером, так как, по его мнению, предметная область внутреннего аудита не охватывает аспекты подготовки финансовой отчетности и организации систем контроля. Р. Адамс также считает, что предметной областью внутреннего аудита является лишь проверка эффективности использования внутренних резервов экономического субъекта, проверка операций на соответствие основополагающим процедурам и нормативным актам, а также экологический аудит.

По мнению американских ученых Э.А. Аренса и Дж.К. Лоббека, внутренний аудит – это внутрихозяйственный аудит, обеспечивающий администрацию «ценной информацией для принятия решений, касающихся эффективного функционирования их бизнеса». При этом внутрихозяйственный аудит авторы подразделяют на два типа: операционный аудит и аудит на соответствие.

В случае проведения операционного аудита проверяют любую часть процедур и методов функционирования хозяйственной системы для оценки их производительности и эффективности. По результатам этого аудита системе управления экономического субъекта выдаются рекомендации по совершенствованию операций, подвергнутых аудиту.

В то же время Э.А. Аренс и Дж.К. Лоббек считают, что в операционном аудите весь объем аудиторских проверок не должен ограничиваться лишь бухгалтерским учетом. По их мнению, они также могут быть направлены на оценку организационной структуры экономического субъекта, компьютерных операций, применяемых методов производства, маркетинга и любой другой области, в которой аудитор имеет соответствующую компетентность.

Ученые считают, что выполнение операционного аудита является весьма сложным процессом, требующим особой подготовленности и тщательности, так как объективная оценка эффективности операций гораздо сложнее, чем проверка их соответствия установленным нормативно-правовым актам.

При проведении аудирования на соответствие внутренний аудитор должен определить, соблюдаются ли в хозяйственной системе все те специфические процедуры и правила, которые предписаны всему персоналу экономического субъекта высшим звеном его системы управления.

Институт внутренних аудиторов, обобщив научные знания и практический опыт внутренних аудиторов мирового сообщества, сформулировал свое определение сущности внутреннего аудита. В его трактовке внутренний аудит – это деятельность по представлению независимых и объективных гарантий и консультаций, направленных на совершенствование деятельности экономического субъекта.

Следует отметить, что привлечение независимых внешних аудиторов для решения текущих и оперативных задач – весьма дорогостоящее мероприятие. При этом внешние аудиторы, также как и независимые консультанты, не обладают всей информацией о реальных процессах, происходящих в финансово-хозяйственной деятельности экономического субъекта. Практика аудита свидетельствует, что на тех предприятиях, где созданы и эффективно функционируют службы внутреннего аудита, значительно выше уровень сохранности имущества, использования ресурсов, организации бухгалтерского учета и достоверности отчетности. [3]

Литература:

1. Закон Республики Казахстан «Об аудиторской деятельности»
2. Закон Республики Казахстан «О бухгалтерском учете и финансовой отчетности»
3. Международные стандарты аудита
4. Международные стандарты финансовой отчетности
5. Внутренний аудит // Режим доступа: http: //www.dis.ru/library/551/25507/
6. Внутренний аудит // Режим доступа: http: //cyberleninka.ru/article/n/problemy-organizatsii-i-funktsionirovaniya-sluzhby-vnutrennego-audita-v-kompaniyah

Научный руководитель:
старший преподаватель кафедры «Учет и аудит», Искакова Айгуль Болатбековна.

Айгуль Искакова, Бибигуль Алтаева, Дана Куженова
(Астана, Казахстан)

ФИНАНСОВАЯ ОТЧЕТНОСТЬ В СООТВЕТСТВИИ С МСФО

Развитие экономики Республики Казахстан продиктовало необходимость применения МСФО в учетной работе отечественных организаций. Внедрение МСФО способствует переходу казахстанской экономики на качественно новый уровень развития, когда главными ценностями становятся благоприятный инвестиционный климат, прозрачность финансовой отчетности, открытость, достоверность финансового положения и результатов деятельности организаций [1].

Задача перехода на МСФО – формирование финансовой отчетности, полезной для принятия экономических решений различным группам пользователей, при этом полезность отчетности будет определяться качеством и количеством информации, в ней содержащейся. Основными принципами является: принцип начисления; непрерывность деятельности; разумность; последовательность; приоритет содержания над формой.

Компоненты данной отчетности включают баланс, отчет о прибылях и убытках, движение денежных средств, изменения в капитале и примечания к ним [2].

Основными стандартами МСФО, регулирующими состав показателей финансовой отчетности, которые должны быть раскрыты непосредственно в отчетности или в примечаниях, и требования к порядку их раскрытия, являются МСФО (IAS) 1 "Представление финансовой отчетности" и МСФО (IAS) 7 "Отчеты о движении денежных средств".

Согласно МСФО (IAS) 1, полный комплект финансовой отчетности состоит из: баланса, отчета о прибылях и убытках, отчета об изменениях в собственном капитале, отчета о движении денежных средств, примечания.

МСФО устанавливают требования к составу и порядку раскрытия информации в каждой из составляющих финансовой отчетности и подробно регламентируют порядок обозначения финансовой отчетности.

В первую очередь сказанное справедливо для баланса, поскольку МСФО (IAS) 1 не содержит предписаний в отношении формы баланса и в отношении конкретного перечня подлежащих раскрытию в нем статей.

МСФО (IAS) 1 определяет лишь перечень статей, которые в достаточной степени различны по характеру или назначению, чтобы повлечь необходимость их раздельного представления непосредственно в балансе.

МСФО (IAS) 1 предусматривает два основных подхода к классификации активов и обязательств, при их отражении в балансе.

Первый подход предполагает представление активов и обязательств с их разделением на краткосрочные и долгосрочные.

Второй подход предусматривает классификацию активов и обязательств и их представление в балансе в порядке их ликвидности, если такая классификация позволяет предоставить пользователям отчетности такую информацию, которая является надежной и более показательной.

Отметим, что МСФО (IAS) 1 предусматривает возможность сочетания двух указанных подходов при формировании баланса, представляя одни активы и обязательства с подразделением на краткосрочные и долгосрочные, а другие – в порядке ликвидности, если это позволяет представить информацию в той форме, которая надежна и более показательна. [3]

Такое представление информации об активах и обязательствах может быть использовано, в частности, предприятиями, которые занимаются большим количеством разнообразных видов деятельности. [4]

Состав показателей, подлежащих в обязательном порядке непосредственному раскрытию в Отчете о прибылях и убытках, определен МСФО (IAS) 1: выручка, затраты по финансированию, доля организации в прибыли или убытках ассоциированных компаний и совместных предприятий, учтенная согласно методу учета по долевому участию, прибыль или убыток до налогообложения, признанные в связи с выбытием активов или погашением обязательств, относящихся к прекращаемой деятельности, расходы по уплате налога, прибыль или убыток, прибыль или убыток, относящиеся к доле меньшинства,прибыль или убыток, относящиеся к владельцам собственного капитала материнской компании.

При этом МСФО (IAS) 1 устанавливает перечень обстоятельств, при которых статьи доходов и расходов должны раскрываться раздельно.

К таким обстоятельствам относятся: списание стоимости запасов до величины возможной чистой стоимости реализации или основных средств до возмещаемой суммы, а также полное или частичное восстановление после таких списаний; реструктуризация деятельности организации и полное или частичное восстановление резервов в связи с затратами на реструктуризацию; выбытие объектов основных средств и (или) инвестиций; прекращение какого-либо вида деятельности; судебные разбирательства; другие основания для полного или частичного восстановления сумм резервов[5].

Представление такого анализа возможно в одной из двух форм, каждая из которых, собственно, и определяет формат Отчета о прибылях и убытках.

Первая из них называется методом "по характеру затрат" и предусматривает объединение расходов в Отчете о прибылях и убытках в соответствии с их характером (целевым назначением). При этом расходы не перераспределяются в зависимости от их назначения внутри организации.

Вторая форма анализа называется методом "по назначению затрат" или "по себестоимости продаж" и предусматривает классификацию расходов в соответствии с их назначением как части себестоимости продаж.

Согласно МСФО (IAS) 1 выбор между методом "по назначению затрат" и методом "по характеру" затрат зависит от исторических и отраслевых факторов, а также от характера деятельности организации. Поскольку каждый метод представления имеет свои преимущества для различных организаций, МСФО (IAS) 1 требует от руководства организации выбирать тот метод, который позволит обеспечить наиболее относимое и надежное представление финансовой отчетности.

В МСФО Отчет об изменениях капитала является самостоятельным отчетом. МСФО предусматривают два возможных варианта составления данного Отчета: он может отражать все изменения в капитале без исключения либо исключать операции с акционерами по вкладам в капитал и дивидендным выплатам.

МСФО (IAS) 1 требуют включения в Отчет об изменениях капитала ряда показателей. В частности, на основании МСФО (IAS) 1 организацией непосредственно в Отчете по каждому компоненту собственного капитала должно быть раскрыто воздействие изменений в учетной политике и исправлений ошибок, которые признаны в соответствии с Международным стандартом МСФО (IAS) 8 "Учетная политика, изменения в расчетных оценках и ошибки".

Согласно МСФО (IAS) 1 Отчет о движении денежных средств призван дать пользователям финансовой отчетности основу для оценки способности организации генерировать денежные средства и их эквиваленты, а также потребностей организации по использованию этих потоков денежных средств.

МСФО (IAS) 7 определяет инвестиционную деятельность как "приобретение и продажу внеоборотных активов и других инвестиций, не относящихся к денежным эквивалентам". МСФО (IAS) 7 определяет, что инвестиция квалифицируется как денежный эквивалент в случае, если она легко обратима в определенную сумму денежных средств и подвергается незначительному риску изменения стоимости.

МСФО (IAS) 7 определяет, что банковские займы обычно рассматриваются как финансовая деятельность, за исключением случаев, когда банковские овердрафты, возмещаемые по требованию, составляют неотъемлемую часть управления денежными средствами компании. Это является основанием для квалификации деятельности по управлению такими займами в качестве операционной (текущей деятельности).

МСФО (IAS) 7 предусматривает два метода представления информации о движении денежных средств от операционной деятельности: прямой и косвенный. Прямой метод предусматривает раскрытие информации об основных видах валовых денежных поступлений и платежей. Косвенный метод предусматривает корректировку чистой прибыли или убытка с учетом результатов операций неденежного характера, любых отложенных или начисленных прошлых или будущих денежных поступлений или платежей по основной деятельности и статей доходов или расходов, связанных с поступлением или выбытием денежных средств по инвестиционной или финансовой деятельности. МСФО поощряется использование прямого метода. [6].

Задачи примечаний к финансовой отчетности, составляемой по правилам МСФО, состоят в следующем. МСФО (IAS) 1 требует представлять информацию об основе подготовки финансовой отчетности и конкретной учетной политике, раскрывать в соответствии с требованиями МСФО такую информацию, которая не представляется непосредственно в балансе, Отчете о прибылях и убытках, Отчете об изменениях в собственном капитале или Отчете о движении денежных средств, но которая относима к пониманию любого из этих видов отчетности.

Примечания, дающие информацию об основе подготовки финансовой отчетности и конкретных аспектах учетной политики, могут представляться в виде отдельного компонента финансовой отчетности.

Таким образом, требования МСФО в отношении состава и порядка раскрытия информации в примечаниях к финансовой отчетности сформулированы четко и детально.

Литература:

1. Закон Республики Казахстан «О бухгалтерском учете и финансовой отчетности»
2. Международные стандарты финансовой отчетности
3. Международные стандарты финансовой отчетности: теория и практика/ справочное руководство. –Алматы: ТОО «Издательство LEM», 2007. – 568 с.
4. Дюсембаев К. Ш. «Анализ финансовой отчетности», Экономика, Алматы 2009, Учебник
5. Е.Ю. Ремизова, Е. С. Султанова, МСФО. Учет и отчетность, Издательство: Омега-Л 2013, 144 стр.
6. http: //msfo.buh-nauka.com

Научный руководитель:
старший преподаватель кафедры «Учет и аудит», Искакова Айгуль Болатбековна.

Сандугаш Исламова
(Қарағанды,Қазақстан)

ДАЙЫН ӨНІМ АУДИТІНІҢ ТЕОРИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Дайын өнім – өткізуге арналған негізгі және көмекші цехтардың өнімі. Дайын өнім өндіріспен аяқталып, қорапталып, техникалық немесе стандарттарға сай болуы, техникалық бақылау қызметтерімен қабылданып, оның сапасын және кешенділігін дәлелдейтін төлқұжатпен, сертификатпен немесе басқа құжатпен қамтамасыз етіліп, қоймаға тапсырылуы, ал тапсырыс берушіге беру кезінде қабылдау актілерімен немесе басқа да құжаттармен рәсімделуі керек.

Шаруашылық етуші субъектілердің тауарлық-материалдық қорларының құрамдас бөліктерінің бірі дайын өнім. Оны шығару, сақтау және өткізу дегеннің өзі – субъектінің шаруашылық іс-қызметінің жалпы жиынтық процестерінің жекелеген процесі. Дайын өнімнің жағдайын бағалау тауарлы-материалдық қорды басқарудың функционалды аудиті аясында не болмаса оның іс-әрекетінің жеке циклін іріктемелі тексеру ретінде өткізіледі. Соңғы жағдайда тексеру бәрінен гөрі ішкі бақылау жүйесіне қатысты және ревизия сипатта болады.

Дайын өнімнің қозғалысы жөніндегі есептік мәліметтер негізінде алынған ақпарат қаржылық есептілікті жасау үшін, соның ішінде кірістер, шығыстар, айналымдық активтер мен басқа маңызды бөлімдер позициялар бойынша негізгі болып табылады. Өнімді өткізу циклінің аудитіне қаржылық есеп берудің де, функционалды аудиттің де міндеттері тән.

Құжаттық мәліметтері ескерілмеген өнімді шығару мен өткізуді анықтау мақсатымен тексере келіп, қайсыбір жалғыз құжатпен шектелуге болмайды. Мұндай фактілер жөніндегі аудиттің қорытындысы оның тұжырымдарын толығымен негіздейтін құжаттық мәліметтердің жиынтығына сүйенуі тиіс. Дәл солайша, тек кәсіпорын қоймасында өзіндік өндірістің дайын өнімнің артық болуы туралы мәліметтер де жеткіліксіз. Дегенмен бұл барлық өнімнің ескерілмегенін айғақтай алады.

Тексеру материалдарында ескерілмеген дайын өнімнің шығарылуы мен өткізілуін дәлелдейтін, соның ішінде, материалдық құндылықтардың ескерілмеген артықтары, көмекші материалдардың, шығарылған өнімнің есептелген санына қарағанда артық шығуы үшін, жұмысшыларға еңбекақы төлеу фактілері; автоматтық есептегіштердің көрсеткіштері дайын өнімді тасып шығаруға рұқсат және бар болуы растайтын басқа да көрсеткіштерді келтіру қажет. Сондықтан аудитор бұл мәселелерді зерттей келе барлық құжаттарды бұрынға тексеру қортындыларын оқып білуі тиіс және ескерілмеген өнімді шығару мен өткізу жағдайлары бар екендігі немесе жоқтығы туралы негіздемелі тұжырым жасау керек.

Шығындар туралы мәліметтердің функционалды аудиті үшін, мысалы тұтас кәсіпорынға қанша материал жұмсалағанын білу жеткіліксіз. Өндірілген өнімге мәнді талдау жасау үшін әрбір цехтағы, учаскедегі, бригададағы яғни пайда болу орындарында өзгешелікті номенклатура бойынша материалдардың шығысы туралы ақпарат қажет. Бұл мақсатқа шығындарды шығыстардың калькуляциялық баптары бойынша жіктеу мен осы шығындардың функционалды аудиті қызмет етеді. Функционалды аудит пен елеулі талдау тәсілдерінің көмегімен өндірістің мақсатын орнын анықтап және шығыстарды қатаң бақылауды ұйымдастыруға олардың азайту резервін табуға және тауарлы-материалдық қорларды тиімді қолданудың тиімділігін арттыруға болады.

Есеп мақсаты – өндірістік цикл ағымында өнімнің (жұмыс, қызмет) өзіндік құнын калькуляциялау үшін ақпараттар құрып, басқару шешімдерін қабылдау үшін қаржылық есеп берулер мен құрудағы шаруашылықтың ішкі ресурстар қозғалысын бақылау керек. Өндірістік үрдістің аудиті – есеп пен есеп беруді сенімділігі мен ішкі бақылау жүйесіндегі нашар буындарды анықтап, оны жандандыруға ұсыныстар беру мақсатында мамандандырылған бухгалтерлер мен жүргізілетін экономикалық талдау жасаудың, операциялардың, келісімдердің түрі болып

табылады. Өнідірістік үрдістің аудиті шаруашылық қызметтің нәтижелерін сәйкестендіріп, оларды объективті бағалауға көмектесе отырып, қолданылған және шығындалған өндірістік ресурстардың өз орындылығы мен бір өнімге шығынды азайтып жақсы нәтижеге жетудегі өндірістің тиімділігін арттыруы керек.

Аудитордың міндеті шаруашылық етуші субъектіні шығындар есебін уақытында реттеуге шақырып, өзіндік құн көрініп тұратындай өндіріс шығындарының аналитикалық есебін ұйымдастырып, сәйкесінше әр бұйымның, жұмыстың, қызметтің рентабельділігі, сонымен қатар шығындарды төмендету мен бақылау бойынша бөлім басқарушыларының жұмысы көрініп тұратындай іс істеуге жағдай жасауы керек. Сонымен қатар, аудитор мұндай есепті қалай ұйымдастыратынын айтып, керек кезінде осындай есептің қызметін дәлелдейтін сәйкес аналитикалық жұмыстарды істеп беруі керек. Аудитор субъектіге міндеттердің уақытылы орындалуын заңдылық пен нормативті базаға сәйкес қамтамасыз етуге, басқару сапасын жоғарлату мен шығындар жоғалту тәуекелін төмендетуге көмектесуі керек. Аудитор шаруашылық факторлар тіркеушісі мен аудиторлық қорытынды жасаушыға өз наразылығын білдірмеу керек.

Өндірістік цикл шегіндегі аудитор стратегиясы, ең бірінші, аудиттің нақты мақсаттарымен және тиімділік көрсеткіштерімен байланысты бақылау тәуекелі мен ішкі тәуекелділіктің бағалануы болып табылады. Өндірістік үрдіс аудитінің құрамдас бөлігі болып аудитті жоспарлаудың негізін қалау, аудиторлық үрдістердің аудиторлық бағдарламада көрсетілген жүргізілуі уақыты мен субъектінің ішкі бақылау жүйесін талдау мен бағалау табылады.

Аудитордың ішкі бақылау жүйесін – оның жаңалануы бойынша құрылымдық жобаларды ұсынуы тағы да бір мақсат болып табылады. Аудитор бақылау жүйесінің жобалануына қатысып, клиентке жіберілген арнайы хатта өзінің ойларын ұсыныстарын жазады.

Ішкі бақылау жүйесінің құрылымы және бақылаудың тиімсіздігінің тәуекелінің деңгейі туралы ақпараттарды құжаттау міндетті болып табылады. Аудиторлық жұмыстық құжаттар өзіне ішкі бақылауға байланысты сұрақтары бар анкетаны, әртүрлі жазбалар, бақылау процедураларының сипаттамалары, сонымен қатар бақылау процедураларын тексеру нәтижесінде алынған дәлелдеуші құжаттарды енгізеді. Аудитор ішкі бақылау теориясын үлкен ірі шаруашылық етуші субъектілерге қолданылатынын естен шығармауы керек. Кіші кәсіпорындардағы ішкі бақылау жүйесін жүзеге асыру барысындағы оның негізгі қызмет етуші тұлғасы оның басқарушысы болған кезде мұндай кәсіпорындағы ішкі бақылау жүйесі күрделі болмайды және басқарушы негізінен санкциялау бойынша негізгі қызметтер мен активтердің сақталымдылығына жауап береді. Сонымен қатар, ол шаруашылық операциялардағы ақпараттардың дұрыс өңделуіне де жауап береді. Сондықтан, бақылау тиімсіздігінің тәуекелін бағалаған кезде, аудитор оның жүру барысындағы есебінің жүзеге асуындағы басқарушы қатысуының деңгейін анықтап алуы керек.

Өндірістік үрдістің аудиті кезінде өндіріске шығындардың дұрыс бөлінуі мен өнім өткізілімін тексеру маңызды сұрақтардың бірі болып табылады, себебі, өнімнің өзіндік құны осы өнімді өндіру барысындағы қолданылатын табиғи ресустардың, шикізаттардың, материалдардың, отынның, энергияның, негізгі құралдардың, еңбек ресурстарының құндық бағаларының көрінісі болып саналады. Өнімнің өзіндік құны, сонымен қатар шаруашылық етуші субъектінің қызметінің сапасын анықтайтын бағалаушы көрсеткіш болып табылады. Өнімнің өзіндік құнының көлемі табыс, қор және резерв құрылуына және кейбір деңгейлерді салық салуға да әсер етеді. Өндіріске шығындарды есептеуді жандандыру мен дайын өнімнің өзіндік құнын калькуляциялау өндіріс тиімділігін көтерудегі және резервтермен ағымдық шығындарды бақылауды қамтамасыз етуге бағытталған.

Қорытындылай келе, қазіргі уақыттағы нарықтық экономиканың құрылуы, басқарудың жаңаландырылуы кәсіпорынның дамуына жаңа стратегиялардың жасалуы бухгалтерлік есеп жүйесінің мәні мен мағынасын арттырады. Экономиканың барлық дамуы кезеңдеріндегі негізгі буын кәсіпорын болып табылады. Тек кәсіпорында ғана өнім өндірісі жүргізіліп, жұмыскердің өндіріс құралдарымен тығыз байланысы туындайды. Кәсіпорын өз бетінше қызмет атқарып, өндірілетін өнімді, салық төлегенне кейінгі пайданы, басқа да міндетті төлемдерді басқарады. Экономикалық қатынастардың дамуымен байланысты, көптеген кәсіпорындар тез өзгеретін жағдайларға икемделуге тырысады. Осымен байланысты өндірістің дамуына тұрақты түрде бақылау жасауды қажет етеді.

Әдебиеттер:

1. Кеулімжаев Қ.К., Әжібаева З.Н., Құдайбергенов Н.А., Бухгалтерлік есеп принциптері, Алматы «Экономик'с», 2003 ж., 222 – 233 бет.
2. Баймұханова С.Б., Бухгалтерлік есеп, Алматы «Маркет», 2005ж., 215 бет.
3. Шеремет А.Д., Сайфулин Р.С. Методика финансового анализа. Москва: ИНФРА-М,1995. – 176с.

Ғылыми жетекші:
Экономика ғылымдарының магистрі Садуақасова Мархабат Берикболовна.

Сергій Кваша, Володимир Власов,
Надія Кривенко, Богдан Духницький
(Київ, Україна)

НАУКОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ В УМОВАХ НОВИХ ПРІОРИТЕТІВ МІЖНАРОДНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

Поглиблення зовнішньої торгівлі є однією з основних передумов економічного розвитку країни. Вагоме значення міжнародної торгівлі, яка бере свій початок ще тисячоліття до нашої ери, підтверджують дослідження наукових шкіл різних періодів. Першими спробували теоретично обґрунтувати міжнародну торгівлю меркантилісти, які вважали, що накопичення грошей здійснюється за рахунок імпорту. А. Сміт (теорія абсолютних переваг) стверджував, що країни повинні спеціалізуватись на виробництві тих товарів, у виробництві яких мають переваги, і обмінювати їх на товари інших країн [1]. Д. Рікардо, розвинувши ці погляди, у своїй теорії відносних переваг показав, що країни спеціалізуються на тих товарах, які можуть виробляти з відносно більш низькими витратами, ніж інші країни [2].

В цілому, за аналізом дослідників ННЦ "Інститут аграрної економіки" протягом багатьох років було сформульовано 24 теорії міжнародної торгівлі з розподілом їх за періодами розвитку світової економіки та торгівлі: колоніальний (від XV ст. – до 50-х рр. XX ст.); постколоніальний (від 50-х рр. XX ст. до 1990 р.); найновіший (від 1990 р. до теперішнього часу), в якому сформульовано три теорії: 1. конкурентних переваг [3]; 2. імпортозаміщення

[4]; 3. глобалізаційного впливу [5]. Фактично весь період часу нові теорії формувалися згідно конкретних умов розвитку економіки.

Враховуючи наукові надбання та економічний розвиток, з метою захисту інтересів країни, суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності та залучення інвестицій Україна здійснює регулювання зовнішньоекономічної діяльності, зокрема через нормативно-правові акти, у підготовці окремих проектів яких приймали участь дослідники ННЦ „Інститут аграрної економіки". До основних регулятивних актів у сфері ЗЕД належать Закони України "Про зовнішньоекономічну діяльність", "Про режим іноземного інвестування", "Про міжнародний комерційний арбітраж" та інші закони, постанови та укази.

Згідно досліджень українських учених, розвиток світової торгівлі пройшов три хвилі: **перша** – період між 1870 роком і Першою світовою війною; **друга** – розпочалася після підписання у 1947 році ГАТТ; **третя** – після вступу в дію з 01.01.1995 року угоди про створення СОТ, що стала правонаступницею ГАТТ.

У свою чергу аналіз розвитку світової торгівлі за 1947–2013 рр. дозволив українським дослідникам визначити сім особливостей глобалізаційних змін: 1. Темпи зростання торгівлі країн, що розвиваються, перевищили темпи розвинутих країн у 2,5 рази; 2. Надзвичайно стрімкий розвиток торгівлі країн Азійського континенту; 3. Зростання значення серед розвинутих країн такого потужного об`єднання як ЄС; 4. Хронічне відставання найбідніших країн світу; 5. Нарощування обсягів торгівлі послугами; 6. Нарощування обсягів торгівлі розвинутими країнами між собою; 7. Превалювання темпів зростання обсягів торгівлі над темпами зростання ВВП [6].

Наразі фактично закінчився Дохійський раунд переговорів, коли на конференції міністрів новому керівнику СОТ Р. Азеведу вдалося об`єднати 159 країн-членів СОТ, які прийняли „Балійський пакет" реформ, що складається з 10-ти угод, п`ять з яких стосуються сфери АПК, а чотири – підтримки найменш розвинутих країн. Головним документом є угода щодо спрощення процедур міжнародної торгівлі, прийняття якої через ратифікацію кожною країною дозволить збільшити обсяги світової економіки на 1 трлн дол. США і створити 21 млн додаткових робочих місць переважно в країнах, що розвиваються. В цілому, якщо нині учасники зовнішньоекономічної діяльності сплачують приблизно 10% від вартості товарів, то з прийняттям положень „Балійського пакету" платежі на кордоні знизяться вдвічі – до 5% [7]. Таким чином, слід зазначити, що за нашою класифікацією, це фактично початок **четвертої** хвилі глобалізації світової торгівлі.

За останні роки в світі відбувається стрімкий розвиток міжнародної торгівлі, зокрема аграрною продукцією. Так, якщо за 1980-1995 рр. загальносвітова торгівля (експорт-імпорт) товарами сільського господарства і переробної промисловості зросла з 488,4 до 904,0 млрд дол. США, або в 1,8 рази, то за такий самий період після формування СОТ відповідно з 904,0 до 2184,0 млрд дол. США, або в 2,4 рази [8]. В рази зросли вартісні обсяги торгівлі основними групами агропродовольчої продукції: зерновими, олійними культурами, овочами, фруктами, напоями, молочною і м'ясною продукцією. Цьому сприяв, головним чином, помітний розвиток міжнародних інтеграційних процесів (розширення існуючих та створення нових угрупувань країн), лібералізація торговельної політики в рамках СОТ і створення численних зон вільної торгівлі.

Зростання агропромислового виробництва в Україні призвело до зростання експорту сільськогосподарської продукції. За 2005-2012 рр. він зріс з 4,3 до 17,9 млрд дол. США, або більш ніж у 4 рази. Зафіксовано збільшення вартісних обсягів експорту по всіх групах товарів: тваринницькій, рослинницькій продукції, жирах та оліях, харчових продуктах. Більша частина експорту вітчизняного АПК забезпечується продуктами рослинного походження (51,5 % у 2012 р.), в основному за рахунок зернових культур. Питома вага аграрної продукції в структурі загального експорту України також зросла: з 12,5 % у 2005 р. до 26,0 % у 2012 р. Водночас імпорт продукції АПК в Україну за 2005-2012 рр. зріс з 2,7 до 7,5 млрд дол. США, або майже у 3 рази, причому зростання відбулося по всіх групах товарів.

Головне те, що постійно зростає позитивне сальдо в торгівлі продукцією АПК. Варто зазначити, що позитивне сальдо у зовнішній торгівлі України має лише аграрна галузь [9].

Очевидно, що збільшенню обсягів експорту-імпорту агропродовольчої продукції багато в чому сприяв вступ України до СОТ у 2008 році. Зокрема, з 2007 р. (останній рік до вступу) по 2012 р. експорт аграрної продукції виріс на 11,7 млрд дол. США, або майже в 3 рази, тоді як імпорт зріс лише на 3,4 млрд дол. США, або в 1,8 раза [9].

Основними географічними сегментами, куди експортується українська аграрна продукція, є країни Азії, Європи, СНД (в основному Митний Союз) та Африки. З 2005 по 2012 рр. експорт товарів груп 1-24 УКТЗЕД в ці регіони стабільно зростав, зокрема в Азію – з 1,0 до 5,7 млрд дол. США, Європу – з 1,0 до 5,0 млрд дол. США, Африку – з 0,4 до 3,5 млрд дол. США, країни Митного Союзу – з 1,6 до 2,8 млрд дол. США. Важливим є те, що за останній час в українському експорті сформувався крупний Азійський сегмент, який в основному базується на експорті зернових і білково-олійних культур. Питома вага цього сегменту по зернових за 2005-2012 рр. і за 9 місяців 2013 року у грошовому виразі доходила до понад 60%, а по білково-олійних культурах – до понад 40 % від їхнього загального експорту з поступовим зростанням й по інших групах товарів.

Очікуване підписання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС має суттєве значення для аграрного сектору. В результаті створення поглибленої та всеохоплюючої ЗВТ відбудеться скасування і зменшення мит. Для сільськогосподарської продукції ЄС скасує більшість ввізних мит відразу після набуття чинності ПВЗВТ (83,1 % тарифних ліній), встановить перехідні періоди тривалістю 3-7 років на 2 % тарифних ліній і водночас широко застосовуватиме безмитні тарифні квоти (14,9 % товарів). Україна скорочуватиме тарифи поступово (спочатку на 35,2 % тарифних ліній) і збереже ненульові ставки ввізних мит на окремі товари, але застосовуватиме тарифні квоти лише до кількох товарних груп (цукор, свинина, м'ясо птиці).

В межах цих безмитних квот Україні буде дозволено експортувати в ЄС 1,6 млн тонн зернових у перший рік із збільшенням цього обсягу до 2 млн тонн через 5 років (пшениці – з 950 тис. тонн до 1 млн тонн, кукурудзи – з 250 до 350 тис. тонн, ячменю – з 400 до 650 тис. тонн), м'ясо (яловичина, свинина, птиця) овочі, фрукти, цукор та іншу продукцію.

Скорочення ввізних мит ЄС в перспективі призведе до збільшення експорту продукції АПК України на 20 %. В першу чергу зросте експорт зернових культур, м'яса та різних харчових продуктів, тютюнових виробів. Загальна вартість експорту квотованої аграрної продукції до ЄС становитиме 2,2-2,3 млрд дол. США, а економія внаслідок скасування імпортного мита ЄС у межах квоти досягне 370-380 млн євро. Відповідно зниження ввізних мит Україною може призвести до зростання імпорту на 7 % за рахунок збільшення обсягів поставок напоїв, олій та жирів, м'яса та субпродуктів.

Функціонування ПВЗВТ матиме суттєві наслідки для бюджету України, вітчизняних виробників та споживачів. Можливе зростання вартості імпорту агропродовольчої продукції з ЄС через 10 років до 9 млрд дол.

США сприятиме надходженню в бюджет 1,5-1,8 млрд дол. США за рахунок ПДВ, що компенсує зменшення митних платежів через зниження імпортного мита, які складатимуть 70 млн дол. США, що вдвічі нижче за показник 2012 р.

Для тих українських виробників, хто отримає безмитні тарифні квоти, позитиви полягатимуть в стабільному доступі на ринки ЄС, уніфікації фіто-санітарних стандартів та підвищенні якості продукції, можливому зростанні обсягів виробництва органічної продукції та експорту кондитерської, м'ясної, молочної, олійно-жирової та різної харчової продукції. До негативних наслідків варто віднести можливий відтік кадрів, низьку якість та невідповідність української продукції стандартам ЄС, загрозу втрати частини внутрішнього ринку через посилення імпорту, а також проблему зміни назв окремих видів товарів в результаті зобов'язань щодо географічних зазначень.

Українські споживачі отримають очевидні переваги через розширення асортименту продовольчої продукції, підвищення її якості, зниження цін, особливо на імпортовані товари. В той же час не виключені проблеми, які виникнуть для окремих споживачів при пізнанні якісного змісту нової продукції та його відповідності запропонованій ціні [10].

В цілому, зона вільної торгівлі з ЄС сприятиме зростанню світової ролі нашої держави в аграрній галузі. Це повинно стимулювати збільшення притоку іноземних інвестицій в АПК України, створення нових українських та спільних підприємств, швидшому впровадженню європейських стандартів та розвитку транспортно-логістичної інфраструктури, що забезпечить зростання виробництва та експорту не лише сировини, але й продукції з вищою доданою вартістю.

Література:

1. Сміт А. Добробут націй. Дослідження про природу і причини добробуту націй. – К.: Port-Royal, 2001. – 594 с.
2. Рикардо Д. Начала политической экономии и налогового обложения. Сочинения: [пер. с англ.] – М.: Госполитиздат, 1955. – Т.3. – 296 с.
3. Портер М. Конкуренция: [пер. с англ.]. – СПб.: Издательский дом „Вильямс", 2003. – 493 с.
4. Prebish R. Theoretical and Practical Problems of Economic Growth. / Prebish R. – Mexico City: ENLAC. – 142 p.
5. Власов В.І. Глобалізацій ний вплив – стратегічна основа розвитку міжнародної торгівлі / В.І. Власов // Економіка АПК. – 2008. – № 4. – С. 63-72.
6. Білорус О.Г., Власов В.І. Глобальні трансформації торгівлі: монографія / О.Г. Білорус, В.І. Власов. – К.: ННЦ ІАЕ, 2008. – 228 с.
7. ВТО внедрит крупнейшую реформу торговли: [Електронний ресурс.] – Режим доступу: http: //ekonomika.eizvestia.com/ful/487 – Назва з екрану.
8. http: //www.fao.org.trade
9. Державна служба статистики України.
10. Експорт та імпорт продукції аграрного сектору України: стан та тенденції / [Кваша С.М., Власов В.І., Кривенко Н.В. та ін.]; за ред. С.М. Кваші. – К.: ННЦ ІАЕ, 2013. – 80 с.

Айнур Кереева
(Талдыкорган, Казахстан)

АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҚ ӨНДІРІСІНІҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ТИІМДІЛІГІНІҢ ТЕОРИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

2012 жылы ҚР Президенті өзінің кезекті Қазақстан халқына жолдауында «Қазақстан Стратегиясы – 2050» бағдарламасында «Әлемдік халық саны өсуінің жоғары қарқыны азық-түлік проблемасын шиеленістіріп отыр. Бүгіннің өзінде әлемде миллиондаған адам аштыққа ұшырап, миллиардқа жуық адам тағамның ұдайы жетіспеушілігін бастан кешіруде. Тамақ өнімдерін өндіруде революциялық өзгерістер жасамаса, бұл үрейлі цифрлар өсе түспек. Біз үшін бұл сын-қатер астарында орасан зор мүмкіндіктер» [1].

Қазақстан экономикасының түпкілікті нарықтық экономикаға көшуі еліміздің агроөнеркәсіп саласына кері әсерін тигізді, себебі ауыл шаруашылығы өнімдері өндіріс көлемінің тез төмендеуіне ықпал етті. Нарықтық экономикаға көшу кезеңінде ауыл шаруашылығы өндірісінің жылдам төмендеуінің кесірінен халықтың азық-түлікті тұтыну деңгейі үштен бірге төмендеп кетті.

Барлық тұрғындарға жақсы және салауатты өмір сүру үшін қажетті көлемде азық-түлік өнімдерінің сапасы мен қауіпсіздігі және экономикалық қол жетімділігі еліміздегі тұрғындардың демографиялық өсуіне әсер етеді.

Ауыл шаруашылығы – Қазақстанның дамуында бірден бір бастапқы бағытының бірі. Бірінші кезекте, осы сектордың еліміздегі халықты қажетті өнімдермен, бірінші қажеттіліктермен, сатылымымен қамтамасыз етілетіні белгілі. Екіншіден, Қазақстан жер көлемі бойынша жер жүзінде 9 орында, ауыл шаруашылығына қолайлы жері көп, агроөндірістік нарығы әлемдік деңгейде дамуда бәсекеге қабілетті мемлекет болып саналады. Үшіншіден, ауыл шаруашылығымен мемлекеттіміздегі халықтың 43 пайызы тығыз

байланыста. Бірақ, нарықтық қарым-қатынастарға өту кезеңі экономикамызға пайдадан гөрі шығынды көбірек әкелді.

Ауыл шаруашылығы өндірісінің тиімділігі – қаржылық-шаруашылықтың қызметіне, ауыл шаруашылығында шаруашылықпен айналысатын субъектілердің өнім сапасын, табыс әкелуін, үнемділігін және өнімділікті жоғарғы дәрежеде қамтамасыз ете алу мүмкіндігі. Халық шаруашылығының аталмыш саласының тиімділігі ауыл шаруашылығында нақты және мүліктелген еңбек шығынының төмен болуымен және ауыл шаруашылық өндірістен өнімнің ең жоғарғы мөлшерде алынуымен сипатталады.

Ауыл шаруашылығы өндірісінің тиімділігі төмендегідей көрсеткіштер жүйесінің көмегімен өлшенеді: еңбек өнімділігі, қор қайтарымы, өзіндік құн, тиімділік, ауыл шаруашылық дақылдарының өнімділігі және т.б.

Тиімділікті нәтиже арасындағы қатынас сияқты және сол нәтижеге кеткен шығындар ретінде анықтауға болады.

Экономикалық тиімділік барлық қоғамдық өндірістің нәтижелілігін бағалау үшін пайдаланылады.Барлық халық шаруашылығының көзқарасы бойынша шектеулі ресурстарды ұтымды пайдалана отырып, қоғам өзінің талап-мүдделерін, қажеттіліктерін толық қамтамасыз ету жағдайы тиімді болып саналады.

Тиімділіктің критерийі өндірістегі халық шаруашылығының мақсаты, ауыл шаруашылықтарына көрсетілетін қоғамның объективті экономикалық заңдарын талап ету. Ол өзіне өндірістің тиімділігін көтеруге арналған іс-шараларды экономикалық бағалау принциптерінің негізін енгізеді. Тиімділік көрсеткіштері – бұл тиімділік критерийіне

толығырақ сипаттама береді. Ауыл шаруашылығы өндірісінің қол жеткізген деңгейі нақты экономикалық көрсеткіштерінің көмегімен сипатталады.

Тиімділік критерийінің мазмұны мамандандырумен байланысты және кешенді сипатының мақсатты көрсетуін экономикалық әдебиеттерде басты тиімділік критерийі деп атайтын ауылшаруашылық өндірісінің тиімділік критерийімен толық сәйкес келеді.Қарқындандыру тиімділігі ылғи нақты саласының тиімділігінің өзгеруі және олардың үйлесуі арқылы білдіреді. Бұл дәл сол мақсат пен құрал-жабдық бірлігінде бұл мақсаттарға жету үшін ауыл шаруашылық өндірісінің басты критерийінің бірлік мазмұны және мамандандырылған тиімділік критерийі, сондай-ақ жалпы және қарқындандырудың тиімділігін зерттеудің бастапқысы негізінен заңды және ауыл шаруашылығын мамандандыру сол ғылыми-теориялық позициялары қарастырылған [2,23б.].

Кешенді талаптарға сүйене отырып, қазіргі заманғы шарттарда ауыл шаруашылық кәсіпорындарындағы өндіріс тиімділігінің басты критерийі және оның мамандандыруы, жалпы ауыл шаруашылығына қажетті өнімдерді алу еңбектің аз шығынымен жер ауданының өлшемімен және материалдық құрал-жабдықтарды өндірістегі оның өлшемін білдіреді. Аталмыш критерийде жердің маңызды өнімділігін қолдану оның өнімді жасауындағы ерекше рөлінің күшіне және нақты және өткен уақыттағы заттанған еңбектің шығын тиімділігінің артуына қажеттілік. Тиімділіктің басты критерийі өзіндік үйлесімді екі бағытты көрсетеді: шектеулі ресурстарда ең жоғары өнімді алу және өндірістің кепілді көлемдер өнімдердің өзіндік құнын барынша азайту.

Әрбір осы көрсеткіштер өндіріс ресурстарын пайдалану бойынша өзіндік экономикалық ақпарат әкеледі. Сонымен жер алқаптарының өлшеміне жалпы және тауарлық өнімдер өндірісі ауыл шаруашылығында жерлерді маңызды құрал ретінде пайдалану деңгейінен сипаттама береді. Бұл көрсеткіштердің арақатынасы мемлекеттік жоспардың тапсырысын орындауда ішкі шаруашылық ресурстарын жұмылдыру дәрежесі жөнінде шаруашылықтың тауарлығы туралы толық көрініс береді.

Жер алқаптарының өлшемі жалпы шығыс пен таза кірісті экономикалық жақтан талдайды. Нақты еңбектің өнімділігі туралы өнімді жалпы және тауарлық өнімдердің жалпы еңбек шығынына қатынасына қарай талқылауға болады. Бұл көрсеткіш бір адамға күніне үстеме өнім бөлігінің шығына таза кіріс жасау позициясымен түсіндіріледі. Таза кіріс өлшемдері жалпы өнімділік шығындарына қатысты және ауыл шарушылығына тағайындалған негізгі өндірістік қорлар мөлшері, жер алқаптарының өлшемдеріне шығыс мен таза кіріс көрсеткіштері жиынтығымен экономикалық шарттарды және кең көлемді өнімділік және халық шаруашылығының одан әрі дамуына сипаттама береді. Көрсетілген көрсеткіштер тізбегінде негізгі өндірістік қорлардың қызмет етуінің құнына ауыл шаруашылық өнімдерінің шығысына қатынасын анықтайтын қор қайтарымы көрсеткіші де бар. Аталмыш көрсеткіштер жүйесі негізгі айналымдағы өндірістік қорлар, еңбек, жерлерді пайдалану дәрежесі беріледі. Ал бұл басқа да ескерілмеген себептер мен жағдайлар өндірісті қайта құруда, не салалардың пайда болуы ауылшаруашылық өндірістің тиімділігі мөлшерінің өзгеруі арқылы түсіндіріледі.

Көптеген экономистер аталған көрсеткіштер жүйесінің мамандандыруға ықпалы жеткіліксіз деп есептей отырып, бұл жүйені басқа ауыл шаруашылығы өндірісін ұйымдардың маңыздылығы жағынан сипаттама бере алатын көрсеткіштермен толықтыруды ұсынады. Жүйені толықтыратын көрсеткіштер қатарына мыналар жатады:

- тауарлық өнім бойынша мемлекеттік жоспарды орындау;
- өнімділік және еңбек ақысы;
- ауыл шаруашылық дақылдарының өнімділігі және ірі қара өнімділігі;
- өнімнің өзіндік құны;
- күрделі салымдардың тиімділігі [3,55б.].

Ауыл шаруашылығын мамандандыру тиімділігінің бағасын өңдеудің әдістері серпінді және статикалық аспектіде қоғамдық, коллективтік және жеке тұлға қызығушылығына қанағаттандырарлық іс-шаралардың ықпал ету шамасының сипатын қамтамасыз етуі қажет. Ғылыми-техникалық ілгерілеу негізін өндіріс тиімділігі құрады. Экономикалық тиімділіктің критерийі қоғамдық жеке адамдардың қажеттілігін толық қанағаттандыруы және ресурстарды ұтымды пайдалануы болып табылады.

Тиімділікті жоғарылататын факторларына төмендегіделер жатады:

1. Қажеттіліктердің өсімі және күрделенуі
2. Өнімнің сапасына талаптың күшеюі
3. Ресурстардың өндірісін шектеу
4. Экономикалық потенциалды ұтымды пайдалану.

Нәтиже – бұл өндірістің мақсатын іске асырушы, соңғы нәтиже, қандайда бір үрдістің нәтижесі.

Тиімділік нәтиже қандай жағдайда жетістікке жететіндігін көрсетеді.

Тиімділік = нәтиже / шығындар

Тиімділіктің өсу қарқыны бұл тиімділікті тудыратын шығынның өсу қарқыны жоғары болуы қажет.

Экономикалық тиімділіктің көріністері:

1. Халық шаруашылығының саласы ретінде ауылшаруашылығының тиімділігі
2. Жеке кәсіпорындарда ауыл шаруашылық өндірісінің тиімділігі.
3. Ішкі шаруашылық бөлімшенің өндірісінің тиімділігі.
4. Жеке ауыл шаруашылық саланың тиімділігі.
5. Ауылшаруашылық дақылдарының тиімділігі және түрлері
6. Жеке шаруашылық шаралардың тиімділігі.

Экономикада тиімділіктің астында пайда бар екені белгілі. Салаларда, тауар жіктелмейді, бұл таза табыс.Біз ұсынып отырған өлшемдердің тиімділігінің әдістемелік негіздері көрсеткіштермен сипатталады. Олардың деңгейін анықтағанда келесі көрсеткіштер пайдаланылады:

– технологиялық тиімділікке: өнімнің өндірісінің көлемдері, техникалық деңгейдің және өндірістің жарақтанғандығының көрсеткіштері, технологияның (айталық, ауыл шаруашылық дақылдың өнімділігі) дамуының деңгейі және т.б;

– экономикалық тиімділікке: өзіндік құн, баға, пайда, тиімділік, төлемпаздық, қаржылық тұрақтылық,

– әлеуметтік тиімділікке: жан басына шаққандағы өндіріс, меншікті өндіріс есебіне әр адамға шаққандағы азық-түлікті табыстың және халықтың еңбекпен қамтуының деңгейі, әлеуметтік инфрақұрылым объектілерімен және баспанамен қамтамасыз ету және тағы басқалар;

– экологиялық тиімділікке: агроландшафты сақтау көрсеткіштері, табиғи ресурстарды пайдалану, қоршаған ортаны қорғу, игерушіліктер табиғи қамба, күзеттің табиғи қоршаған орта, экологиялық көрсеткіштер және тағы басқалар.

Агроөнеркәсіп кешені күрделі құрылымнан тұратындықтан кешеннің дамуы мен қалыптасу барысындағы мәселелерді шешуі біздің пікірімізше, оның салалары мен кәсіпорындарының қалыптастыратын айқындалған көрсеткіштер жүйесі қажет.

Агроөнеркәсіп өндірісінің қалыптастыру тиімділігінің көптеген көрсеткіштерін келесі топтарға бөлуге болады:

– негізгі өлшемдерге жатқызылатын және табиғи және құндылығы;

– құбылыстың қай жағындағы операциялар, процесстер өлшенуіне байланысты сандық және сапалық;

– көлемді және салыстырмалы – пайдалануға байланысты жеке алынған көрсеткіштер немесе олардың ара-қатынасы;

– индивидуалды және жалпылаушы – біріктіру құбылыстарының дәрежесі бойынша;

– өзгеше және жалпы құбылыстардың ерекшеліктеріне байланысты;

– жеке және бірлескен – талқылау деңгейіне байланысты (кәсіпорын, сала).

Барлық көрсеткіштер жүйесінде агроөнеркәсіп өндірісін дамыту мен қалыптастыру, экономика нарығын қалыптастыру процестеріне негізделген дәстүрлі және принципиалды жаңа тапсырмалар кешенін шешу үшін тағайындалған жиынтық түріндегі өзіндік көрсеткіштер топтамасы [4,156б.].

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының Президенті – Елбасы Н.Ә.Назарбаевтың «Қазақстан-2050» Стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Қазақстан халқына Жолдауы 14 желтоқсан 2012ж //http: //www.akorda.kz
2. Молдашев А.Б. «Проблемы развития АПК Казахстана». / Выступление на радио, НИИ экономики АПК и развития сельских территорий, 14.02.2005
3. Есполов Т.И., Бельгибаев К.М., Сулейменов Ж.Ж. Аграрная экономика. Алматы, 2005. – 345 с.
4. Савицкая Г.В. Анализ хозяйственной деятельности предприятий АПК. – Минск: Новая заря, 2003. – 695 с.

Айман Коккозова
(Қарағанды, Қазақстан)

АУДИТ ТЕОРИЯСЫНЫҢ НЕГІЗГІ ЭЛЕМЕНТТЕРІ ЖӘНЕ ОНЫҢ ТҮРЛЕРІ

Нарықтық қатынастар жағдайында көптеген кәсіпорындар, банктер, сақтандыру компаниялары, көлік және коммерциялық ұйымдар мүлікті пайдалану, жұмыстар мен қызмет көрсетуді орындау, комерциялық операциялардың, ақша қаражаттары есебін жүргізу бойынша сан алуан келісім шарттық қатынастарға түседі. Қажетті ақпаратты алудағы мәмілеге қатысушылар арасындағы осы қатынастардың нақтылығын тексеру нәтижесінде тек тәуелсіз аудитор ғана дәлелдей алады.

Аудит теориясы мына негізгі элементтерден тұрады: компоненттер, қағидалар, концепциялар, постулаттар, стандарттар және нормалар.

Аудиттің бірінші компоненті – бұл экономикалық обьект. Аудиторлық қызметті жүргізудің өндірістік жағдайы мен ақпаратты жүргізудің қажетті шарты оның аясы туралы айқын түсінік болып табылады. Ол белгілі бір уақыт аралығында, компанияның жылдық есеп беруіне аудит жүргізгенде немесе ішкі аудитте, сондай-ақ экономикалық обьект болып табылмайтын ақпараттық жүйедегі аудитте нақты шаруашылық жүргізші субьектілердің параметрлерімен анықталды.

Екінші компонент – өндірістік жағдай мен ақпарат. Аудиттің көптеген түрі шаруашылық жүргізуші субьектілердің басшылығымен дайындалған ақпаратты бағалайды.

Үшінші копонент бұл аудитті жүзеге асырушы тұлғаның біліктілігі. Аудитор ең алдымен өз ісінің құзіретті маманы болуы, яғни тиісті фактілерді жинай білу керек және осы фактілерді бағалайтын өлшемдерді жете білу қажет. Одан тәртіптің белгілі бір нормаларын, атап айтқанда, өз ісінің тәуелсіздігін сақтап, қысым көрсетілушілікке қарсы тұра білу керек.

Аудиттің төртінші компонентіне техникалық тұрғыда аудиторлық қызметтің негізгі мазмұны боып табылатын фактілерді алу мен бағалау жатады. Фактісіз қандайда бір аудиторлық есеп беру ұтымды жүргізілген зерттеудің нәтижесі ретінде қабылданбайды.

Бесінші компонент ретінде аудит мазмұны туралы ақпаратқа немесе функциялауға қатысты жиналған фактілер негізінде белгіленген критерийлер алдыға шығады.

Аудиттің алтыншы компоненті аудиторлық есеп беруді жасау. Аудитор осы арқылы тексеру барысында ашылған жағдайлар туралы, шаруашылық жүргізуші субьектілердің қызметін оңайландыру бойынша ұсынған шаралары мен айтқан ескертпелері туралы хабарлайды.

Аудит өзінің кәсіби қызметінде мына қағидаларды басшылыққа алу керек: адалдық, обьективтілік, кәсіби құзыреттілік, құпияны сақтай білетінділік, тәуелсіздік, жинақылық, мұқияттылық, ғылымиялық, нақтылық, жариялық, демократияшлдық және т.б. Мысалы, аудитор өзінің кәсіби міндетін орындау барысында қоғамдық сенімді қолдау әрі нығайту ретінде адалдық, обьективтілік және тәуелсіздік қағидаларының талаптарын сақтауы, өзіне сеніп тапсырған жұмысты мінсіз әрі адал орындалуы талқылауда білдіретін пікірінің обьективтілігі мен тәуелсіздігін сақтауы керек.

Ғылыми қағидасының мағынасы аудиттің қорытындылары аудит теориясы және оны басқару ғылымының бар ережесімен әрекет етудің нұсқасын құптайды немесе одан бас тартады. Ол белгілі бір бастапқы мәліметтермен құрылған теориялық базаның ғылыми шынайылығын немесе жалғандығын көрсетіп береді.

Нақтылық қағидасы аудиттің мақсатқа лайықты әрі уақытылы жүргізілуін білдіреді.

Жариялық қағидасын сақтау қажеттілігі аудитті жүргізуге де, оның нәтижесіне де қатысты. Жариялықтың аудиттің дамуы мен аудиторлық беделін көтеруге пайдасы бар. Қоғамдық пікірді қалыптастыруда маңызы зор.

Халықаралық аудиторлық қызметтің нұсқауында тәуелсіз тексеру жүргізілгенде сақталуы қажет басқа да қағидалар аталады. Негізгі қағидалардың маңызы мен оларды сақтау аудиторлықты тек жақсы жағынан ғана ұғындырып қоймай, оның қызмет нәтижелерінің тиімділігін арттырады.

Концепциялар (тұжырымдамалар) аудит теориясының бағытын белгілеп береді. Негізгі бес тұжырымдамасы: мінез-құлық, тәуелсіздік, кәсібилік, дәлелділік және ұсынудың дәлдігі.

Аудиттің көкейтесті мәселелерінің бірі – оның постулаттарын зерделеу болып табылады. Кең

мағынасындағы постулат – бұл басқаша дәлелденбейінше, жоққа шығарылмайынша ақиқат ретінде қабылданатын аксиомалық ережелер. Аудит теориясындағы постулаттардың рөлі аса маңызды болады. Оларды күнделікті іс-тәжірибеде біліп қолдану аудиттің мақсаттары мен техникасын, аудиторлық стандарттардың, нормалардың, мазмұнын терең түсінуге мүмкіндік береді. Аудиторлық стандарттарды жобалауда колданылуы аудиторлық қызметтің тиімділігіне оң әсер ететін, кәсіби маман топтар талқыға салатын постулаттардың нақты жүйесі негізге алынуы керек.

Стандарттарды аудиттің теориясы мен іс-тәжірибесінде негізгі ережелер немесе аудиторлық процедураның қағидалары деп ұғуға болады. Аудиторлық стандарттар әрбір тексеруші органға кәсіпорынның міндет жүктеушісі болып табылады.

Стандарттардан бір айырмашылығы аудит нормалары негізгі қағидаларды қарастырмайды, сөйтсе де мына жағдайларда қолданылуы мүмкін процедуралар бойынша басшылықты қамтиды: өзіндік ерекшелігі бар мәселелерді тексеру; жекелеген салаларды ревизиялау; бейаудиторлық есеп берулерді дайындау және т.б.

Ұйым қызметі мен оның заңды орындалуын тәуелсіз аудиторлық тексеру мемлекетке де экономика қаржыландыру, несие беру, инвестициялау, және салық салу саласында қажетті шараларды қабылдау үшін қажет, жекелеген кәсіпорындар, ұлттық экономика салалары мен аймақтар бойынша жүргізілетін аудиторлық тексерулер өздерін қызықтыратын қаржылық есептеме нақтылығын дәлелдеу үшін республиканың мемлекеттік органдары, министрліктер мен ведомствалар, соттар, прокуратураға және басқаларға қажет.

Аудит өзінің кәсіби қызметінде адалдық, обьективтілік, кәсіби құзыреттілік, құпияны сақтай білетінділік, тәуелсіздік, жинақылық, мұқияттылық, ғылымиялық, нақтылық, жариялық, демократияшлдық қағидаларды басшылыққа алу керек.

Аудитор өзінің кәсіби міндетін орындау барысында қоғамдық сенімді қолдау әрі нығайту ретінде адалдық, обьективтілік және тәуелсіздік қағидаларының талаптарын сақтауы, өзіне сеніп тапсырған жұмысты мінсіз әрі адал орындалуы талқылауда білдіретін пікірінің обьективтілігі мен тәуелсіздігін сақтауы керек.

Аудиторлық қызметті жүргізудің өндірістік жағдай мен ақпарат жүргізудің қажетті шарты оның аясы туралы айқын түсінік болып табылады. Ол белгілі бір уақыт аралығында, компанияның жылдық есеп беруіне аудит жүргізгенде немесе ішкі аудитте, сондай-ақ экономикалық обьект болып табылмайтын ақпараттық жүйедегі аудитте нақты шаруашылық жүргізші субьектілердің параметрлерімен анықталады.

Аудиторлық қызметтің мәні қаржылық есеп беруді, төлем есептеу құжаттамасын тәуелсіз тексеру, түрлі қызметтер мен кеңес беру, бухгалтерлік есеп жүргізу мен қалпына келтру, ұйымның активтері мен міндеттемелерін бағалау, салық декларациясын толтыру, қаржы шаруашлық қызметке экономикалық талдау жүргізу бойынша тұтынушыларға қызметтер ұсынытын аудиторлық фирмалардың кәсіпкерлік қызметі болып табылуында.

Аудитке кәсіпорын қызметін жан жақты тексеру енеді. Сондықтан ол аудиторға басшылыққа арналған және оның қызметінің тиімділігін жоғарылату жөніндегі конструктивті ұсыныстар дайындауға мүмкіндік береді.

Жіктемеге сай аудит төмендегі түрлерге болінеді:

1. Ақпаратты пайдаланушыларға қатысты: сыртқы, ішкі.
2. Заң талаптарына қатысты: міндетті, бастамашылық.
3. Аудит обьектілері бойынша: банктік аудит, сақтандыру компанияларының аудиті, биржалар, инвестициялық институтар мен зейнетақы қорларының аудиті, жалпы аудит, мемлекеттік аудит.
4. Тағайындалуы бойынша: қаржылық есеп беру аудиті, салықтық аудит, сәйкестік аудит, операциялық аудиті
5. Жүзеге асырылу мерзімі бойынша: бастапқы, келісілген.
6. Тексеру сипаты бойынша: дәлелдеуші, жүйелі бағытталған, тәуекелділікке негізделген аудит.

Ішкі аудит басқару есебінің бөлінбес және маңызды элементі болып табылады. Ішкі аудитке деген қажеттілік жоғары басшылық барлық басқару құрылымдары қызметін күнделікті бақыламауына байланысты кәсіпорында пайда болады.

Ішкі аудит осы қызмет туралы ақпарат беріп, менеджерлер есебінің нақтылығын дәлелдейді. Ең алдымен аудит ресурстарды жоғалтуға жол бермеуге және кәсіпорын ішіндегі қажетті өзгерістерді іске асыру үшін қажет.

Ішкі аудиторлардың белгілі бір қызметін басшыға немесе директорлар кеңесіне немесе акционерлер жиналысына бағынатын ірі кәсіпорындардың тексеруші топтары орындайды. Ішкі аудиторлар қызметі кеңірек және оған енетіндер:

- Активтердің жағдайын бақылау шешім қабылдау кезінде басшылық пайдаланылатын ақпараттардың дұрыстығын дәлелдеу.
- Жүйешілік бақылау процедураларының орындалуын дәлелдеу.
- Ішкі бақылау жүйесінің қызмет етуімен ақпараттардың өңделудің тиімділігін талдау.
- Басқарушы ақпараттың жүйе беретін ақпараттардың сапасын бағалау.

Сонымен, ішкі аудит шеңберінде активтердің сақталуын жан жақты бақылау ғана емес, менеджмент саясаты мен сапасын бақылауда жүзеге асырылады.

Қаржылық есеп беру аудиті – барлық елеулі аспектілер бойынша дұрыстығы туралы аудиторлық қорытынды беру мақсатында субьектілерінің қаржылық қорытынды есебін тексеру, оны сыртқы аудиторлық фирмалар жүргізеді және пайдаланушылардың кең көлеміне арналған.

Сәйкестік аудиті – бұл ұйымның шаруашылық жүйесінде заң актілері мен нұсқаушы материалдарының нормаларын, сонымен қатар әкімшілік персоналына арналған процедуралар немесе ережелердің сақталуын тексеру.

Салық аудиті – бұл салықтарды төлеудің, есептеудің дұрыстығы мен толықтығын аудиторлық тексеру, салық саясатын ұсыну.

Арнаулы аудит – субьект қызметінің жекелеген жақтарын, мемлекет алдындағы белгілі бір норма мен міндеттемелердің сақталуын тексеру.

Экологиялық аудит – қоршаған ортаның нақты жағдайының басында берілген ішкі және сыртқы экологиялық стандарттар мен нормалардан ауытқуын бағалау.

Операциялық аудит – басқару үшін тиімділігін, сенімділігімен пайдалылығын бағалау мақсатында ұйымның шаруашылығын, механизімінің жекелеген бөлшектерінің қызмет етуін тексеру.

Сонымен аудит – бұл еліміздегі шаруашылық жүргізуші субъектілердің қызметін экономикалық талдаудың және қаржылық бақылаудың салыстырмалы түрдегі жаңа бағыты.

Әдебиеттер:
1. Абленов Д.О. Аудит негіздері: Оқулық – Алматы: Экономика, 2005. – 399 б.
2. Абленов Д.О. Қаржылық бақылау және басқарушылық аудит: теориясы, әдіснамасы, тәжірибесі: оқу құралы. – Алматы: Экономика, 2007. – 543 б.

Ғылыми жетекші:
Экономика ғылымдарының магистрі Садуақасова Мархабат Берикболовна.

Ганна Коломієць
(Київ, Україна)

ВПЛИВ ПОДАТКОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ НА ІНТЕРЕСИ ЕКОНОМІЧНИХ АГЕНТІВ: ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ

У процесах регулювання економіки необхідно мати на увазі, що досягнення загальної макроекономічної рівноваги, згідно теорії соціального вибору та теорії суспільної рівноваги К.Ерроу [1], можливо тільки в теоретичному плані.

Стан макроекономічної рівноваги припускає збалансування найважливіших економічних параметрів (попиту та пропозиції, товарної і грошової мас, заощаджень і інвестицій, інфляції і безробіття, продуктивності праці і його оплати, фінансових ресурсів і соціально-економічних потреб суспільства, доходів і витрат державного бюджету, розмірів бюджетного дефіциту і джерел його покриття, активу і пасиву платіжного балансу) та інтересів економічних агентів. Але досягнення рівноваги навіть по одному з названих співвідношень викликає одночасно дисбаланс в одному чи декількох інших.

Крім того, на макроекономічний рівень виходить дисбаланс інтересів, потреб і можливих ресурсів великих, економічних об’єктів: секторів, галузей національного господарства, регіонів, господарських комплексів. Незаперечливе існування необхідності збалансування потреб і ресурсів на наступних рівнях господарювання, що інтегрують компоненти потреб і ресурсів на всі перераховані вище параметри й об'єкти регулювання, науковою думкою ставиться під сумнів. Для реальної економічної дійсності (як і для будь-якої економічної системи) властивий стан «нерівноваги», який відображає на даний момент вимушена динамічна рівновага діючих у суспільстві суперечливих сил і тенденцій, стереотипів господарського поведінки, різнонаправлених інтересів. Сукупність безлічі таких часткових станів характеризує визначену збалансованість всіх економічних параметрів, з більшим чи меншим ступенем задовольняючих потреби з урахуванням можливостей економічних агентів і, відповідно, яка відхиляється від стану ідеальної рівноваги на цю ж частку. Тому і передбачається періодична зміна форм і методів впливу на еволюцію економічної системи з одного стану часткової рівноваги в інший, яка призводить до поліпшення збалансованості більшої кількості економічних параметрів і ефективне використання ресурсів суспільства.

В умовах ринку більша увага приділяється непрямим методам регулювання. Держава встановлює загальні для всіх учасників господарського процесу умови і правила діяльності, для пріоритетних сфер діяльності – преференційні (пільгові); це податки, їхньої ставки, розміри відрахувань засобів, субвенції, пільги, тарифи, фіксовані ціни, нормативи грошово-кредитного, валютного, митного і соціального регулювання. На основі цих основних індикаторів впливу формуються вторинні, ринково-орієнтовані елементи регулювання, продиктовані характером відповідності попиту та пропозиції: вільні ціни, процентні ставки за кредити, валютний курс, нормативи формування різних фондів і їхнього використання суб’єктами господарської діяльності.

Однак дія непрямих елементів регулювання може (і повинна) доповнюватися прямими, директивними методами з боку держави, особливо при значних небажаних відхиленнях від наміченого напрямку розвитку.

На думку ряду дослідників у ринковій економіці переважають економічні, а не адміністративні регулятори. Фінансово-кредитна система представляє багатий арсенал фінансових і грошово-кредитних інструментів державного регулювання. У зв’язку з цим можна виділити основні фінансові регулятори, які використовуються в процесі фінансового регулювання:

– податки і неподаткові платежі в бюджет;
– фінансові пільги і санкції;
– експлуатаційні витрати бюджетних організацій;
– загальні і цільові субсидії для державних замовлень;
– доходи і витрати позабюджетних фондів;
– доходи і витрати державних підприємств.

Моделям регулювання властива циклічна взаємозамінність. Криза в економіці завжди приводить до зміни моделі регулювання. Отже, державне регулювання – це динамічна система, залежна від кон’юнктурних коливань. Кон’юнктурне регулювання – вплив на сукупний попит та пропозицію в залежності від фази економічного циклу – більш характерне для кейнсіанського регулювання, тоді як неокласичні концепції проголошують боротьбу з циклом як єдиним цілим.

Фінансове, в тому числі і фіскальне регулювання в області податків розглядає два напрямки їхнього впливу:
на попит (кейнсіанська модель),
на пропозицію (теорія пропозиції).

У першому випадку при зниженні податків збільшується сукупний попит. В другому випадку зниження податків збільшує сукупну пропозицію, тому що в населення зростуть доходи і заощадження, а в підприємців – інвестування виробництва.

Крім того, теорія «економіки пропозиції» показує, що більш низькі ставки податків не обов’язково приведуть до скорочення суми податкових надходжень, а навпаки, до їх зростання за рахунок розширення податкової бази – зростання національного виробництва і доходу.

Теоретичним доказом впливу податків на інвестиційну діяльність служить розроблена представником «економіки пропозиції» А. Лаффером залежність між прогресивністю оподатковування і доходами бюджету.

Відповідно до цієї теорії зростання податкових ставок до визначеної межі сприяє зростанню податкових доходів, потім зростання сповільнюється, а потім відбувається різке падіння доходів бюджету. Звідси і зроблений

загальний висновок про те, що задачу стимулювання економіки, і насамперед інвестиційної активності, варто вирішувати на шляхах радикального полегшення податкового тягаря. Рушійна сила економіки – це зацікавленість господарських агентів в орієнтованій на ринок економічної діяльності. Якщо ця діяльність вигідна їм, то відтворення буде здійснюватися інтенсивними темпами. За задумом А.Лаффера, у вигляді податків не може вилучатися в бюджет більш 30% усієї суми доходів підприємців і населення. Якщо ж вилучається 40-45% доходів, то це скорочує заощадження, а тим самим і інвестиції в приватному секторі економіки.

В загальному плані механізм впливу податкового регулювання на соціальні та економічні процеси не заперечний (рис.1.)

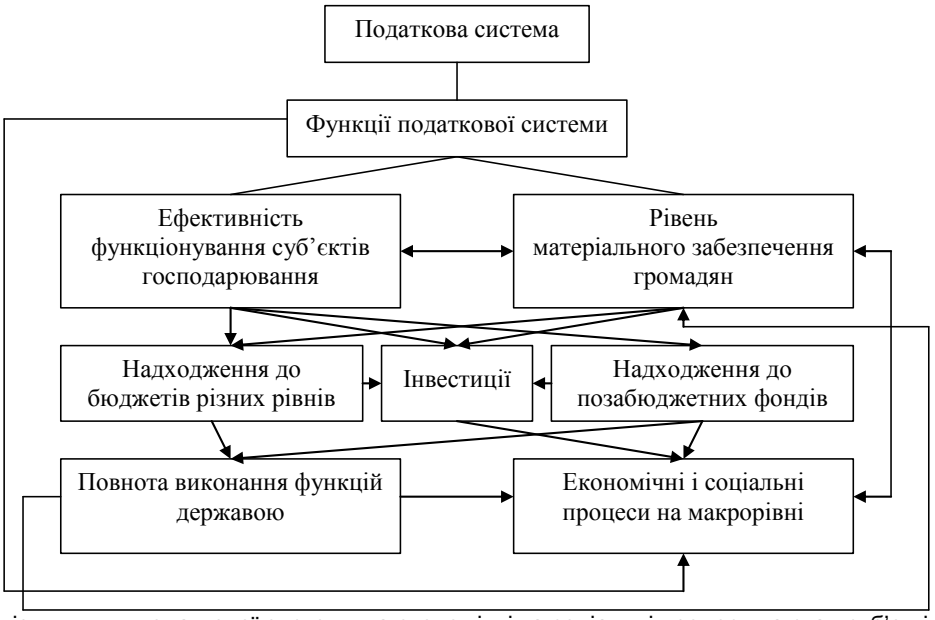

Рис. 1. Механізм впливу податкової системи на економічні та соціальні процеси та стан суб'єктів фінансових відносин.

Податкове регулювання через регулюючу функцію податків здійснюється в процесі мобілізації доходів бюджету. Інструментами регулювання є всі прямі і непрямі податки.

Порушення співвідношення між прямими і непрямим податками призводить до виникнення податкового тягаря, податковий тягар, в свою чергу, призводить до дисбалансу інтересів економічних агентів. За даних порушень виникає проблема опортунізму. З точки зору Уільямсона О. [2], опортунізм є такою формою поведінки економічного агента, коли ним надається неповна чи перекручена інформація (у т.ч. обман, введення в оману, перекручуванні і прихованні істини чи інші типи заплутування інших агентів). Подібне поводження веде до виникнення інформаційної асиметрії в бюджетно-податковому процесі, що ускладнює економічну взаємодію між всіма економічними агентами протягом всього часу їх взаємодії.

Узгодження інтересів потребує, насамперед, процесу суспільного обговорення умов нового вибору для економіки і суспільства в цілому, процесу досягнення згоди з приводу перспектив між всіма суб'єктами фінансових відносин. На думку таких вітчизняних науковців як Чистов С. М., Никифоров А. Є., Куценко Т. Ф. та ін., визначення і узгодження суспільних потреб та інтересів має здійснюватися через узагальнення і поєднання особистих, колективних і державних інтересів: «Суспільним джерелом виникнення й фіксування цілей є потреби та інтереси людей. Ці вектори цілепокладання в державній економічній політиці є засадними для так званого громадянського суспільства як форми постіндустріального суспільства. Різноманітність потреб, поглядів, підходів, мотивів та інтересів згідно з постіндустріальною концепцією розвитку є необхідною й бажаною, тому що породжує в суспільстві той потенціал, який забезпечує його динамічний розвиток.» [3, с.159]. Таке поєднання і узгодження інтересів потребує планового підходу як в бюджетній сфері загалом так і в податковій зокрема, а отже: постановки цілей і задач; складання програми дій; виявлення необхідних ресурсів та їх джерел; визначення виконавчої інституційної складової цих планів.

Література:

1. Arrow K.J. and G.Debreu (1954) Existence of Equilibrium for a Competitive Economy. Econometrica, v.25, 265-290
2. Уильямсон О.И. Поведенческие предпосылки современного экономического анализа // Thesis. – 1993. Вып. 3. – С. 39−49
3. Державне регулювання економіки: Навч. посіб. / С. М. Чистов, А. Є. Никифоров, Т. Ф. Куценко та ін. – Вид. 2-ге, доопрац. і допов. – К.: КНЕУ, 2004. – 440 с

Мария Крикунова
(Темиртау, Казахстан)

ПЕРВАЯ В КАЗАХСТАНЕ СОЦИАЛЬНО-ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКАЯ КОРПОРАЦИЯ

Постановлением Правительства Республики Казахстан от 31 мая 2006 года № 483 одобрена Концепция по созданию региональных социально-предпринимательских корпораций (СПК), основной целью которых является содействие экономическому развитию регионов путем консолидации государственного и частного секторов, создание единого экономического рынка на основе кластерного подхода.[1] Решение о создании СПК принималось Правительством Республики Казахстан в соответствии с принятыми Стратегиями территориального развития и

среднесрочными планами развития регионов, включающими основные направления развития областей. Отличие социально-предпринимательских корпораций от коммерческих корпораций – в реинвестировании полученной прибыли в социальные проекты того региона, в интересах которого они созданы. При этом под социальной ответственностью следует понимать не только инвестирование прибыли в социальные проекты, но и создание, и ведение конкурентоспособного бизнеса, создание новых производств на базе нерентабельных предприятий, эффективное использование государственной собственности. Каждая такая корпорация должна стать своего рода региональным институтом развития, который будет способствовать усилению кооперации. Социально-предпринимательская корпорация – это национальная компания, которая реализует главную идею, идею государственно-частного партнерства, путем взаимодействия государства и бизнес-структур. Главной задачей СПК является эффективное использование ресурсов, создание необходимых условий для развития экономики и бизнеса региона. СПК призваны совместно с частным бизнесом осваивать недра региона, содействовать развитию регионального бизнеса предоставлением земельных участков, финансовых ресурсов, а также строительством и развитием инфра структуры. Первая СПК была создана на территории Акмолинской и Карагандинской (СПК Сарыарка) области. На данный момент в Казахстане 15 Социально-предпринимательских корпораций.

Главная цель СПК Сарыарка состоит в содействии экономическому и социальному развитию региона, что достигается благодаря:

– консолидации государственного и частного партнерства, в том числе с участием иностранных инвесторов,

– внедрении высокотехнологичных передовых решений,

– создании новых и модернизации существующих конкурентоспособных производств в приоритетных секторах экономики региона.

Финансирование проектов СПК «Сарыарка» осуществляет путем вхождения в уставный капитал создаваемых совместно с инвестором предприятий, а получаемые дивиденды направляем на реинвестирование и финансирование новых проектов, а также реализацию социальных проектов для Карагандинского региона. Главные принципы деятельности Корпорации – эффективность, конкурентоспособность, инвестиционная привлекательность, сбалансированное соблюдение интересов акционеров и партнеров. Приоритетными для «СПК «Сарыарка» направлениями финансирования предпринимательской деятельности являются: сфера недропользования, не сырьевой сектор, в том числе строительство Индустриального парка Металлургия-Металлообработка, сырьевой, агропромышленный сектор, обеспечение продовольственной безопасности в регионе и формирование стабилизационного фонда. Также важными направлениями деятельности является инвестирование в инновационные, производственные и обрабатывающие предприятия, финансирование венчурных старт-апов [2].

В рамках СПК Сарыарка 5проектов: Агро-промышленный комплекс, Недропользование, Индустриальный парк Металлургия-Металлообработка, ТОО «Авиационный Учебно-Тренировочный Центр», ТОО «Сарыарка Technology».

«Агропромышленный комплекс Казахстана» – единственный отраслевой портал в Казахстане, объединяющий интересы производителей, поставщиков и потребителей сельскохозяйственной продукции и средств производства.

Целью агропромышленных комплексов является восстановление орошаемого земледелия в регионе, предоставление машинно-тракторных услуг крестьянским хозяйствам по выращиванию зерновых культур, создание машинно-тракторной станции. В апреле 2012 года акции СПК были включены в официальный листинг Казахстанской Фондовой Биржи (KASE). Успешный листинг акций СПК Сарыарка был лишь первым шагом, который позволил компании заявить о себе на организованном рынке ценных бумаг, поднять репутацию СПК среди инвесторов, а также в будущем привлечь дополнительные средства для реализации своих программ путем размещения облигаций. Целью выхода СПК в листинг стало стратегическое понимание руководства и акционеров корпорации необходимости заявить о прозрачности своей деятельности и эффективности реализации республиканских и региональных программ по поддержке предпринимателей, работающих в разных секторах экономики. Следующим немаловажным шагом в реализации задач СПК станет получение международного кредитного рейтинга компании, что даст возможность партнерам, инвесторам и банкам получить ясное представление о степени кредитной надежности и устойчивости, как самой корпорации, так и Карагандинской области в целом. Наличие международного кредитного рейтинга обеспечит доступ к рынкам мирового капитала, т.е. приток дополнительных инвестиций в экономику Карагандинской области посредством участия в проектах СПК Сарыарка. Всё это, в конечном итоге, способствует повышению уровня промышленного и социального развития Карагандинской области и, как следствие, улучшению качества жизни населения Республики Казахстан.

В сфере недропользования в СПК реализовано 4 проекта (добыча жильного кварца на месторождении Актас; разведка и добыча строительного камня на участке «Первомайский»; добыча и переработка угля на месторождении «Жалын»; разведка, добыча меди и строительство завода по производству катодной меди в г.Балхаш). Также планируется разработать эффективный механизм взаимного сотрудничества СПК, госорганов и недропользователей. Это позволит повысить конкурентоспособность продукции горнодобывающей промышленности, а также уменьшить административные барьеры при оформлении права недропользования. На стадии реализации находятся 16 проектов (по добыче железомарганцевых руд, меди, полиметаллов, каменного угля, метана из угольных пластов, песчано-гравийной смеси); на рассмотрении – три проекта (по добыче барита, жильного кварца, метана с угольных пластов).Как говорил председатель правления СПК «Сарыарка», одним из направлений компании является создание эффективной системы управления активами. В организационную структуру Нацкомпании входит 8 дочерних, 26 зависимых и совместных предприятий. СПК «Сарыарка» создана с целью содействия устойчивому развитию Карагандинской области на основе эффективного использования механизмов ГЧП и формирования инвестиционно-инновационной инфраструктуры для достижения качественно нового уровня конкурентоспособности и диверсификации региональной экономики.

В феврале 2011 года была запущена программа по Модернизации ЖКХ. По первому механизму Программы был произведен капитальный ремонт с элементами термомодернизации. Объем финансирования АО «НК «СПК Сарыарка» на 19 многоквартирных жилых домов составил более 300млн. тенге.

По второму механизму в 2012 году, на капитальный и текущий ремонты 35 МДЖ г.Караганды, КГП «Горкомхоз» акимата г.Караганды выделено 515,625 млн.тенге, освоено – 479,53 млн.тенге, (93%). Из республиканского бюджета на ремонт 73 многоквартирных жилых домов выделено 812,5 млн. тенге[3,с.76].

В конце 2012года в Караганде начались открываться социальные павильоны. Проект направлен на реализацию государственной программы по обеспечению продовольственной безопасности и стабилизации цен.

Кроме того создаются рабочие места – до 160 единиц, которые занимают продавцы социальных павильонов. Также выстроены взаимоотношения с «Центром занятости» города Караганды для привлечения штатных единиц. Первый этап запуска сети социальных павильонов произведен 24 октября 2012 года. На сегодняшний день функционируют 20 павильонов. Основной задачей ТОО «ЦПРК «Арқа-Изобилие» является сдерживание роста цен, вне зависимости от рыночных колебаний. На сегодняшний день разработан и утвержден список цен на социально значимые продукты питания, по которым ТОО «ЦПРК «Арқа-Изобилие» производит реализацию через сеть социальных павильонов. Совместно с Управлением сельского хозяйства Карагандинской области определены формы взаимодействия с субсидируемыми предприятиями в регионе. Таким образом, с момента открытия павильонов цены на социально значимые продукты питания остаются неизменными. Кроме того, расширяется ассортимент реализуемой продукции для удобства осуществления покупок населением города Караганды. На сегодняшний день ассортимент составляет более 100 наименований, с учетом социально значимых продовольственных товаров.

В контексте задач, поставленных Президентом Республики Казахстан по диверсификации экономики и ускоренному развитию обрабатывающих отраслей промышленности и вхождению нашего государства в число 30 наиболее конкурентоспособных стран мира, одним из основных направлений развития города Астаны является создание современной производственной инфраструктуры, то есть комплекса предприятий наукоемких и высокотехнологичных отраслей, обеспечивающих выпуск продукции с высокой добавленной стоимостью. Исходя из этого, в соответствии с Государственной программой по форсированному индустриально-инновационному развитию Республики Казахстан на 2010-2014 годы, нацеленной на достижение устойчивого развития страны путем диверсификации отраслей экономики, в настоящее время развивается новая промышленная зона города Астаны – Индустриальный парк, территория которого отнесена к территории СЭЗ «Астана – новый город». Таким образом, инвесторы, разместившие на территории Индустриального парка высокотехнологичные производства, смогли воспользоваться установленными для СЭЗ преференциями и льготами. Другим несомненным преимуществом Индустриального парка является его территориальная «встроенность» в границы нового административного центра города. Это обеспечивает оснащенность современной инфраструктурой и благоприятные условия для быстрого строительства и последующей эксплуатации промышленных объектов. Территория Индустриального парка составляет 598 га. В настоящее время в Индустриальном парке города Астаны заявлен 42 проекта на общую сумму 135,7 млрд. тенге. Планируется, что на данных проектах будет создано более 7 253 рабочих места. Из 42 проектов 11 проектов будут заняты производством строительных материалов, 5 проектов – химической отрасли и производством медикаментов, 4 проекта производством продуктов питания, 5 проектов металлургической промышленности, 6 проектов – машиностроением, 6 проектов – логистического направления, 5 проектов – производством пищевых продуктов, 2 проекта электрического оборудования, 1 проект – выпуском мебели. Данные проекты занимают 82,5% от территории Индустриального парка, предназначенной под размещение производств. Придавая исключительную важность созданию высокоэффективных и экспортоориентированных производств, способных ускорить развитие обрабатывающих отраслей промышленности и тем самым содействовать диверсификации экономики города в целом, одной из задач, которые призвано решить создание «Индустриального парка», является увеличение совокупного объема налоговых поступлений от его предприятий в бюджеты всех уровней. Планируется, что при выходе всех предприятий на проектную мощность сумма ежегодных налоговых отчислений составит 5 млрд. тенге.

За шесть лет работы СПК Сарыарка реализовала множество проектов, которые привлекли более 40 иностранных инвесторов. Идет активная разведка с последующей добычей полезных ископаемых в регионе. Обороты набирают проекты по «Модернизации ЖКХ» и социальные павильоны «Арка Изобилие», происходит восстановление орошаемого земледелия, предоставление машинно-тракторных услуг крестьянским хозяйствам по выращиванию зерновых культур, создание машинно-тракторной станции. СПК занимается обеспечением продовольственной безопасности страны, занимается развитием мясного животноводства, увеличением поголовья племенного и породного скота, также продвигается строительство теплиц основанных на методе капельного орошения. Самым крупным проектом является строительство Индустриального парка. Построен завод по производству стальных канатов, организация производств стальных труб, завод по производству установки очистки технологических газов, создание производства стекломагнитного листа и многое другое. Все это дает возможность развивать экономику не только региона, но и Казахстана в целом.

Литература:

1. Постановление Правительства Республики Казахстан// http: //www.spk-batys.kz//
2. Официальный сайт СПК «Сарыарка»//http: //spk-saryarka.kz/
3. Журнал институциональных исследований т2, №2.2010г

Научный руководитель:
преподавателТалимова Гульмира Уалихановна.

Яна Кулик
(Черкаси, Україна)

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ УКРАЇНИ

Визначальним критерієм ефективності будь-якого економічного суб’єкта є конкурентоспроможність. Конкурентні переваги економіки України, її окремих галузей, підприємств та регіонів на глобальних ринках обумовлюють відповідно темпи зростання виробництва та національну безпеку. Для ефективної інтеграції національної економіки у світову, необхідно досягнути високого рівня конкурентоспроможності самої країни і окремих її суб’єктів господарювання. Підвищення конкурентоспроможності економіки та перехід на інноваційний шлях розвитку є ключовим завданням державної політики.

Дослідженням проблем конкурентоспроможності займалися такі вчені як І. Коломієць, Т.Б. Харченко, Я. Базилюк, В. Семеноженко, В. Шкардун, О. Шнирков, Г.Р. Чупик, А.В. Войчак, Л. Антонюк, Ю. Полунєєв, Я. Жаліл, Р.В. Камишніков, Ю. Пахомов, А. Мельник та інші.

Метою статті є проведення аналізу сучасних тенденцій конкурентоспроможності української економіки та визначення чинників, які на неї впливають.

Конкурентоспроможність визначають як володіння суб'єктом певними властивостями, які дають йому можливість розвиватись на інноваційній основі та перемагати у конкурентній боротьбі [2,с.132].

Конкурентоспроможність країни являє собою її здатність досягати та підтримувати високі темпи економічного зростання, що виражаються в постійному прирості валового внутрішнього продукту на душу населення. Високий рівень конкурентоспроможності сприятиме такому ж рівню якості життя населення [5, с. 116].

Концепції конкурентоспроможності національної економіки мають велике практичне значення під час розроблення програм щодо вдосконалення конкурентних переваг країни, розвитку її експортної бази в довгостроковому періоді на регіональному і національному рівнях. Конкурентоспроможність країни розглядається науковцями як одна з найвпливовіших концепцій економіки розвитку та практичної політики тому, що вона охоплює не тільки суто економічні показники, а також оцінює економічні наслідки неекономічних явищ, таких як наукова база, рівень освіти, управління суспільством, політичні процеси, законодавство, інформаційна інфраструктура, культура тощо [1,с.88].

Конкурентоспроможність країни та її регіонів досліджується на основі глобального індексу конкурентоспроможності (ГІК), який складається з дванадцяти субіндексів: інститути, інфраструктура, макроекономічна стабільність, охорона здоров'я та початкова освіта, вища та професійна освіта, ефективність товарного ринку, ефективність ринку праці, рівень розвитку фінансового ринку, технологічна готовність, обсяг ринку, конкурентоспроможність бізнесу, інновації.

Основна мета ГІК – оцінити потенціал економічного зростання країн в середньо – і довгостроковій перспективі з врахуванням поточного рівня розвитку.

На сьогодні ГІК – це унікальний інструмент для об'єктивної оцінки сильних і слабких сторін економіки країн і визначення пріоритетних реформ, спрямованих на підвищення конкурентоспроможності та зростання добробуту населення [3,с.125].

За даними останнього звіту Всесвітнього економічного форуму про глобальну конкурентоспроможність у 2012-2013 роках, Україна серед 144 країн посіла 73-тє місце проти 82-го у 2011-2012 роках. Лідируючі позиції займають Швейцарія, Сінгапур та Фінляндія, які складають трійку лідерів. Росія та Казакстан випереджають Україну за показниками конкурентоспроможності, посідаючи відповідно 67 і 51-е місця у загальному рейтингу.

За 2009-2010 роки Україна втратила 16 позицій, що відбулося внаслідок економічних та політичних проблем. Але у 2011-2012 роках стан економіки країни покращився, що дало змогу піднятися в рейтингу на 7 позицій, а за 2012-2013 роки Україна піднялася ще на 9 позицій, продовжуючи демонструвати свої основні конкурентні переваги – освіту та ємність ринку. Високоосвічене населення та значна ємність ринку є хорошою основою для подальшого економічного зростання. Але високі показники у вищій освіті і професійній підготовці зберігаються за рахунок кількості відповідних установ і учнів. Оцінки якості освіти та підвищення кваліфікації персоналу залишаються дуже низькими.

Незважаючи на проведені в Україні економічні реформи, залишається неефективним ринок товарів і послуг (117-е місце) та слабкою система інституцій (132-у місце). Найпроблемнішими показниками, що визначають ефективність ринку товарів, є мала частка іноземної власності, інтенсивність конкуренції на ринку, а також складність митних процедур.

Пріоритетеним напрямком повинна стати стабілізація фінансового сектора України (114-е місце) та підвищення рівня розвитку бізнесу (91-е місце).

Серед основних невикористаних можливостей особливу увагу необхідно приділити субіндексам «Технологічна готовність» та «Інновації». Рейтинг України за субіндексом «Технологічна готовність» у 2012-2013 роках підвищився до 81-го місця проти 82-го у 2011-2012 роках. Слід зазначити, що у 2012-2013 роках майже всі показники даного субіндексу покращилися, такі як «інтернет-користувачі», «рівень освоєння технологій», «іноземні інвестиції та трансфер технологій».

Рейтинг України за субіндексом «Інновації» у 2012-2013 роках відповідає 71-му місцю. Найбільше вплинула на підвищення значення цього рейтингу у 2012-2013 роках, порівняно з попереднім періодом, зміна таких його складових як державні закупівлі новітніх технологій і продукції, якість науково-дослідних інститутів, наявність вчених та інженерів, кількість патентів, отриманих у США на 1 млн. населення.

Висновки національного рейтингу про стан українського бізнесу є негативними. Український бізнес стає все менш інноваційним. У масштабах країни ситуація останніми роками стала критичною. У країні та в регіонах відсутнє венчурне фінанасування, внаслідок чого зниження інноваційної ефективності стає довгостроковим трендом. Український бізнес не здатний успішно конкурувати на глобальному ринку, хоча має відносно високу динаміку змін, а також непоганий потенціал до розвитку в окремих галузях, йому бракує знань, технологій і фінансових ресурсів, а інколи і культури підприємництва. Низький рівень розвитку українського бізнесу, а також його слабка адаптивність до нових умов, що змінюються у зв'язку з глобалізацією є однією з ключових причин низької поточної оцінки конкурентоспроможності України в цілому та її регіонів.

Показник економічної свободи в Україні постійно знижується, що відбувається впродовж останніх дев'яти років. Зазначений показник втратив вже близько десяти балів. Найбільші втрати зафіксовані у такої складової економічної свободи, як свобода фінансова. За цим показником у 2013 році Україна знаходиться на 130-му місці, хоча у 2008 році це місце було 66-им. За останні шість років країна також втратила 58 позицій за фіскальною свободою та 50 позицій – за свободою від корупції.

Виведення економічного зростання України на стабільнішу основу в майбутньому потребуватиме вирішення низки серйозних проблем, з яких найбільш важливою є перебудова її інституційної структури, що страждає від бюрократизму та відсутності прозорості.

Також Україна може підвищити свою ефективність за рахунок розвитку конкуренції на своїх ринках товарів і послуг та продовження реформи фінансово-банківського сектору.

Література:

1. Антонюк Л.Л. Міжнародна конкурентоспроможність країн: теорія та механізм реалізації // Л.Л. Антонюк / [Монографія] – К.: КНЕУ, 2004. – 205 с.
2. Базилюк Я.Б. Конкурентоспроможність національної економіки: сутність та умови забезпечення // Я.Б. Базилюк / [Монографія] – К.: НІСД, 2002. – 232 с.

3. Конкурентоспроможність економіки України в умовах глобалізації // Я.А. Жаліло, Я.Б. Базилюк, Я.В. Белінська та ін. / За ред. Я.А. Жаліла. – К.: НІСД, 2005. – 388 с.
4. Матеріали Всесвітнього економічного форуму (щорічна нарада 2011, 2012, 2013рр.). Електронний ресурс – [режим доступу]: http: //www.weforum.org.
5. Шнипко О.С. Національна конкурентоспроможність: сутність, проблеми, механізм реалізації – К.: Наукова думка, 2003. – 342 с.

Валентина Лопушанська
(Миколаїв, Україна)

СТРАТЕГІЧНИЙ АНАЛІЗ РОЗВИТКУ РОСЛИННИЦЬКИХ ГАЛУЗЕЙ ПІДПРИЄМСТВ АГРАРНОГО СЕКТОРУ

Комплексний стратегічний аналіз як етап стратегічного планування є невід'ємним компонентом ефективного господарювання для підприємств у будь-яких галузях діяльності на різних структурних рівнях економіки України, однією з найбільш значущих серед яких є сільське господарство. Інструментом для практичної реалізації нових підходів до управління сільськогосподарським виробництвом на основі сучасних досліджень у галузі стратегічного менеджменту є застосування сучасних технологій економічного аналізу, що дозволяє здійснити глибоке дослідження зовнішнього мікро – і макросередовища та внутрішнього стану та складових підприємства, виявити тенденції у змінах зовнішнього середовища та можливості і резерви для подальшого розвитку.

Помітний внесок у розробку концепції розвитку аграрного сектора економіки зробили українські вчені-економісти Л. Андрєєва [1], С. Дем'яненко [2] та ін. Дослідженням у галузі стратегічного аналізу як складової стратегічного планування присвячені роботи Г. Мінцберга, М. Портера, А. Стрікленда, А. Томпсона [5], Ф. Хедуорі та ін. Але, не зважаючи на велику кількість наукових досліджень з обраної тематики та на широке коло розглянутих проблем, залишається низка невирішених питань саме з погляду їх використання у стратегічному аналізі розвитку рослинницьких галузей сільськогосподарських підприємств. Необхідність застосування нових підходів до стратегічного аналізу у цій галузі та ряд специфічних аспектів вимагають подальших наукових пошуків.

Метою дослідження є розгляд можливостей застосування розширеної моделі SWOT-аналізу, так названої моделі TELESCOPIC OBSERVATIONS [7] для комплексного стратегічного аналізу галузей рослинництва сільськогосподарських підприємств, побудова матриць стратегічного аналізу та стратегій діяльності на основі використання цієї моделі на прикладі конкретного сільськогосподарського підприємства.

Сільськогосподарське підприємство, як і будь-яка організація, взаємодіє із навколишнім оточенням за допомогою безлічі різноманітних зв'язків і взаємозалежностей. Тому комплексний стратегічний аналіз повинен включати аналіз зовнішнього макро – і мікросередовища функціонування підприємства і їх оцінку, аналіз внутрішнього середовища і його оцінку. Задачею дослідження зовнішнього макросередовища є виявлення чинників оточення, які здійснюють вплив на підприємство, ранжування їх за ступенем важливості у поточний момент часу та їх важливість протягом майбутнього періоду часу тривалістю від 2-3 до 5-7 років.

На нашу думку, для стратегічного аналізу на сільськогосподарських підприємствах великих розмірів, які займаються великомасштабним виробництвом, доцільно використовувати різновид SWOT-аналізу, який запропонував George Panagiotou у 2003 р. під назвою "модель TELESCOPIC OBSERVATIONS" ("Телескопічний огляд", скорочено ТО) [7].

Така модель є розширеним, більш докладним варіантом аналізу порівняно з розповсюдженим SWOT-аналізом [6]. Його можна застосовувати для вивчення поточного і перспективного положення стратегічних бізнес-одиниць (різних видів продукції для підприємства або галузей виробництва) на ринку відносно конкурентів, розробки концепції нової продукції чи ідеї. Структура моделі ТО надає можливість особі, яка приймає рішення, системно й послідовно оцінити організаційне середовище, використовуючи відносно доступні, більш змістовні методи, концентруючи увагу на важливих галузях діяльності. Схема ТО об'єднує у собі аналіз за моделлю п'яти конкурентних сил М. Портера, PESTEL аналіз, концепцію комплексного керування якістю, аналіз ланцюжку цінностей, портфельний аналіз [7].

Спочатку записи факторів виконують у матриці 1 (TELESCOPIC OBSERVATIONS – перші літери від англомовних назв факторів, які досліджуємо), це необхідно, щоб зібрати і структурувати всю інформацію в одному місці. Перелічимо деякі фактори, за якими проводять аналіз (докладне роз'яснення стосовно факторів та їх трактування наведено у [4]).

1. T (Technological Advancements) – Ступінь впровадження технологічних інновацій у виробництво.
2. E (Economic considerations) – Економічна ефективність діяльності.
3. L (Legal and regulatory requirements) – Ступінь легальності бізнесу та дотримання всіх законних і нормативних обмежень.
4. E (Ecological and environmental issues) Екологічні проблеми та проблеми навколишнього середовища.
5. S (Sociological trends) – Соціологічні напрями розвитку, тенденції розвитку суспільства взагалі і сільської громади, зокрема.
6. C (Competition) – Міра напруженості конкуренції у різних сегментах ринку.
7. O (Organisational culture) – Організаційна культура.
8. P (Portfolio analysis) – Портфельний аналіз.
9. I (International issues) – Міжнародні фактори.
10. C (Cost efficiencies and cost structures) – Економічна ефективність і структура витрат.

Потім заповнюють значення змінних середовища у матриці згідно розумінню, які властивості є сильними чи слабкими сторонами підприємства і які фактори є можливостями чи загрозами. Ці змінні слід ретельно дослідити і правильно відобразити у матриці, сортуючи згідно їх важливості. Наприклад, якщо у процесі аналізу, спираючись на вищезгадані змінні, з'ясовують, що швидкість реагування підприємства на зміни середовища, його гнучкість або організаційна структура створила нові переваги, то запис необхідно робити у рядку сил або можливостей. Якщо ж, навпаки, є відповідні організаційні обмеження, то запис роблять у рядках слабкостей або загроз.

Потім фактори ранжують за пріоритетами та класифікують згідно організаційних вимог, і переміщують до схеми, де узагальнено стратегічну структуру і впорядковано змінні аналізу, таким чином, щоб сформулювати

стратегії. Слідуючи за наведеною схемою, необхідно використовувати сильні сторони підприємства, щоб сформулювати стратегії для подолання слабких сторін, скористатися можливостями й уникнути загроз. Тобто стратегічний аналіз за структурою ТО забезпечує більш широкі можливості, є більш тонким, специфічним, точним і послідовним.

Нами розроблено приклад стратегічного аналізу для Приватно-орендного сільськогосподарського підприємства «Золота нива» Новобузького району Миколаївської області за моделлю ТО, фрагмент якого наведено у табл. (у повному обсязі стратегічний аналіз наведено у [4]).

В якості сильних сторін досліджуваного підприємства можна відмітити вдале географічне розташування, забезпеченість якісними земельними ресурсами, стабільні економічні показники розвитку галузей рослинництва, високу рентабельність виробництва зернових, соняшнику, орендну форму використання земельних ресурсів, високий бал конкурентоспроможності окремих видів рослинницької продукції порівняно з середніми по району, наявність конкурентної переваги – паспорт на вирощування елітного насіння озимої пшениці, ярого ячменю та кукурудзи, тенденції до збільшення балу конкурентоспроможності зерна через вдалу маркетингову політику, використання пакету MS Project для оперативного планування розвитку рослинництва.

Виявлено також слабкі сторони діяльності підприємства – недостатній рівень упровадження інноваційних технологій землеробства, моральне старіння і фізичний знос основних технологічних фондів, відсутність інформації про підприємство у загальнодоступних інформаційних джерелах, мережі Інтернет, відсутність власного сайту у мережі, низький рівень освоєності засобів електронної комерції, відсутність власного виходу на міжнародний ринок для експорту продукції рослинництва та ін.

Таблиця – Матриця стратегічного аналізу галузей рослинництва за моделлю ТО у ПОСП "Золота Нива" Новобузького району Миколаївської області (фрагмент)*

	Назва фак-тору	Ступінь впровадження технологічних інновацій у виробництво	Економічна ефективність діяльності	Дотримання вимог законодавства і нормативних обмежень	Екологічні проблеми та проблеми навколишнього середовища	Тенденції розвитку суспільства і сільської громади
Внутрішнє середовище підприємства	Сильні сторони	Використання пакету MS Project для планування розвитку рослинництва. Використання програмного комплексу "1С: Під-приємство" для ведення бухгалтерського обліку	Стабільні економічні показники розвитку галузей рослинництва. Висока рентабельність виробництва зернових, соняшнику	Підприємство засноване на законних засадах, має статут, є членом Аграрного союзу України	Вдале географічне розташування. Наявність якісних земельних ресурсів. Наявність птахофабрики, свиноферми для забезпечення рослинництва органічними добривами	Можливість спрямовувати кошти на соціальний розвиток села. Вдале географічне розташуван-ня
	Слабкі сторони	Недостатній рівень впровадження інноваційних технологій землеробства. Моральне старіння і фізичний знос основних технологічних фондів	Недостатня забезпеченість трудовими ресурсами. 56 % надходжень грошових коштів має сезонний характер	Відсутність власного юриста або юрисконсульта	Зниження вмісту гумусу через недотримання балансу вирощування культур	Поступове зниження кількості і якості трудових ресурсів
Зовнішнє середовище	Можливості	Наявність, розробленість і можливість використання досвіду інших підприємств у запровадженні інноваційних та ресурсозберігаючих технологій	Можливість залучення фінансових ресурсів для запровадження нових технологій (лізинг, кредити тощо). Орендна форма використання земельних ресурсів	Можливість здійснювати вплив на розробку програм галузевого розвитку	Територія області частково знаходиться у ґрунтовій зоні, придатній для вирощування органічної продукції	Наявність в області висококвалі фікованих кадрів (випускників МНАУ)
	Загрози	Висока вартість необхідного обладнання для запровадження нових технологій. Впровадження нових технологій у конкурентів	Нестабільність фінансово-економічної ситуації у державі. Подовження світової економічної кризи	Нестабільність законодавства у сфері державного регулювання галузевого розвитку та у сфері оподаткування	Розташування області у зоні ризикованого землеробства. Недостатня увага держави до дослідження стану ґрунтів	Деформації у структурі сільського населення. Зниження кількості сільського населення і вікових структурних співвідно-шень

**Джерело: власні дослідження на основі даних підприємства*

Серед можливостей, які надає зовнішнє мікро – та макросередовище підприємству, і які можуть бути використані ПОСП «Золота нива» для зміцнення своїх конкурентних позицій можна зазначити такі: територія області частково знаходиться у ґрунтовій зоні, придатній для вирощування органічної продукції; наявність в області висококваліфікованих кадрів (випускників МНАУ); тенденції до збільшення об'ємів експорту продукції рослинництва

– зернових та соняшнику; наявність, розробленість і можливість використання досвіду інших підприємств у запровадженні інноваційних та ресурсозберігаючих технологій; в Миколаївській області створені і діють інформаційно-консультаційні центри для підвищення кваліфікації робітників управління; можливості дистанційної освіти для підвищення кваліфікації менеджерів та ін.

Серед загроз найбільш небезпечними є: деформації у структурі сільського населення (старіння і зменшення загальної кількості сільського населення); поступове зниження кількості і якості трудових ресурсів; диспаритет цін на потрібні у виробництві матеріали і продукцію підприємства, нестабільність законодавства у сфері державного регулювання галузевого розвитку та у сфері оподаткування та ін.

На основі аналізу підприємства за моделлю ТО розроблено стратегічну матрицю ділових і функціональних стратегій діяльності, яку наведено у [4].

При побудові матриць стратегічного аналізу доцільно також використовувати шкали для бальної оцінки інтенсивності впливу зовнішніх факторів або сили прояву внутрішніх. Шкали можуть варіюватися у діапазоні 0..100, 0..5, 0..7. Бальна оцінка є більш об'єктивною, але для її здійснення керівникам вищої ланки необхідно витрачати набагато більше часу, проводити експертні опитування або наради.

Така розширена версія SWOT-аналізу є надзвичайно важливим інструментом для прийняття рішень керівництвом підприємств стосовно виявлення подальших перспектив і резервів для розвитку і зростання або для зміцнення власних позицій у обраній галузі діяльності.

Отже, запропонований підхід до проведення комплексного стратегічного аналізу галузей рослинництва на основі проведення розширеного SWOT-аналізу внутрішнього і зовнішнього середовища підприємств з використанням моделі ТО (який розроблено з урахуванням особливостей сільськогосподарських підприємств Миколаївської області) можна застосовувати для стратегічного планування та аналізу можливих варіантів подальшого розвитку виробництва у сільськогосподарських підприємствах України.

Література:

1. Андреєва Л.О. Стратегічне планування – фундамент довгострокового бізнесового благополуччя / Л.О. Андреєва // Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету. – 2011. – № 4 (16). – С. 32-40.
2. Дем'яненко С. І. Менеджмент аграрних підприємств / С. І. Дем'яненко. – К.: КНЕУ, 2005. – 347 с.
3. Ключник А.В. Ефективний розвиток підприємницької діяльності в аграрному секторі регіону: дис. на здобуття наукового ступеня кандидата екон. наук: 08.07.02 "Економіка сільського господарства і АПК" / Ключник Альона Володимирівна. – Миколаїв, 2007. – 243 с.
4. Лопушанська В. В. Стратегічне планування розвитку і підвищення конкурентоспроможності галузей рослинництва у сільськогосподарських підприємствах: дис. на здобуття наукового ступеня кандидата екон. наук: 08.00.04 "Економіка та управління підприємствами" / Лопушанська Валентина Володимирівна. – Миколаїв, 2013. – 255 с.
5. Томпсон А. Стратегический менеджмент. Искусство разработки и реализации стратегии [Пер. с англ. под. ред. Л.Г. Зайцева, М. И. Соколовой] / А. Томпсон, А. Стрикленд. – М.: Банки и биржи, ЮНИТИ, 1998. – 576 с.
6. Hill, T. SWOT analysis. It's time for a product recall. / Hill, T. R. Westbrook // Long Range Planning, 1997. – 30 (I). – Pp 46-53.
7. Panagiotou, George. Bringing SWOT into Focus / George Panagiotou // Business Strategy Review. – 2003. – Vol 14, Issue 2. – Pp 8-10.

Галина Матвієнко-Біляєва
(Харків, Україна)

РОЗРОБЛЕННЯ СТРАТЕГІЧНОЇ КАРТИ В КОНТРОЛІНГУ ЛОГІСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

Відомо, що контролінг логістичної діяльності забезпечує систему управління підприємства інформацією для координації, організації та регулювання всієї діяльності підприємства. Звідси випливає одна з найважливіших функцій контролінгу логістичної діяльності – формування каналів надходження інформації на підприємство та її обробка.

Особливої актуальності ця функція набуває для сучасних суб'єктів господарювання. Недоліки в побудові системи інформаційного забезпечення можуть бути одним із факторів кризи на підприємстві, оскільки саме на інформації ґрунтується аналіз фінансово-господарської діяльності, оцінювання ризиковості, планування, визначення стратегії розвитку підприємства тощо. Саме тому при розробці концепції функціонування підприємства значна увага приділяється підвищенню ефективності (або створенню) інформаційного забезпечення.

Сучасний рівень організації й аналітична підтримка логістичної діяльності промислового підприємства вимагає оперативної обробки й подальшого аналізу великих обсягів різної інформації. Найважливішою складовою цього інформаційного масиву є документована інформація. Порядок і кінцева ціль її використання повинні узгоджуватися з основними завданнями підприємства. Обробка такого інформаційного потоку можлива тільки за допомогою технічних засобів інформаційних систем, застосування якої вимагає індивідуального підходу з урахуванням умов конкретного підприємства.

Доцільність формування єдиної системи документації в рамках існуючих систем управління якістю на підприємствах очевидна, тому що вона відповідає логіці вимог стандартів ISO серії 9000: 2000. Більше того, таке організаційне рішення при наявності сертифікованої системи якості практично підконтрольна вповноваженому органу сертифікації, що слід розглядати як довгостроковий стабілізуючий фактор.

Єдине методичне керівництво системного інформаційного забезпечення на підприємстві дозволить відносно самостійно розробляти документальний супровід операцій у кожній сфері діяльності підприємства при збереженні єдиних підходів до розробки, обігу й зберіганню документації.

Побудова системи управління інформацією супроводжується виконанням таких завдань:

визначення характеру інформації, яку потрібно зібрати та обробити;

організація системи збору та обробки інформації;

визначення найбільш прийнятних інструментів та методів збору й обробки інформації.

З одного боку, інформація необхідна для планування та контролю, але, з іншого боку, інформація необхідна для вчасного виявлення ризику з метою його нівелювання.

Інформація не тільки являється частиною контролінгу логістичної діяльності, але перш за все, сам контролінг, необхідно розуміти як більш досконалу та оброблену інформацію. У цьому полягає двоїсте функціональне призначення контролінгу.

Узагальнений аналіз наукової літератури дозволяє визначити послідовність етапів системи інформаційного забезпечення контролінгу логістичної діяльності підприємства. Процес інформаційного забезпечення поділяється на певні етапи [1-2]:

обгрунтування інформаційного забезпечення контролінгу логістичною діяльності, тобто визначення інформаційних потреб: яка інформація необхідна, якому отримувачу, з якою точністю, з якою актуальністю і з якими часовими інтервалами;

визначення шляхів і методів збору і обробки інформації про логістичну діяльність, тобто збір і обробка контролінгу логістичної інформації;

визначення шляхів передачі інформації для контролінгу логістичної діяльності, тобто відбір і визначення внутрішніх і зовнішніх інформаційних джерел передача інформації і її інтерпритація, а також вибір шляхів подачі інформації (таблиці, графіки, формули), інтерпритація чисел і показників;

побудова системи зберігання і подальшої обробки контролінгу логістичної інформації, тобто зберігання інформації і її обробка: вибір технічного оснащення для зберігання інформації;

використання інформаційних програм контролінгу логістичної діяльності підприємства, тобто застосування новітніх інформаційних програм.

Інформаційне забезпечення є однією з складових контролінгу логістичної діяльності є сукупністю різноманітних довідників, класифікаторів, каталогів, правил, засобів систематизації даних тощо.

Перш за все, необхідно визначити місце інформаційного потоку, без якого неможливе існування інформаційного забезпечення підприємства.

Підвищення ролі інформаційних потоків обумовлено такими основними причинами [3]:

1) для споживача інформація про статус замовлення, наявність товару, строки постачання, відвантажувальні документи тощо;

2) наявність повної та достовірної інформації дозволяє скоротити потребу в запасах і трудових ресурсах за рахунок зменшення невизначеності рівня попиту;

3) інформація збільшує гнучкість щодо того, як, де і коли можна використовувати ресурси для досягнення конкурентних переваг.

Таким чином, під інформаційним потоком логістичної діяльності слід розуміти безперервний рух сукупності даних, у розрізі складових логістичної діяльності підприємства, який забезпечує систему управління необхідною, достовірною інформацією в повному обсязі своєчасно та при наявності зворотнього зв'язку.

Кожен вид логістичної діяльності несе в собі потік інформації:

закупівельна логістика – враховує специфічні вимоги індивідуальних покупців і їхніх груп; процедура збору замовлень;

виробнича логістика – якість готової продукції й стандарти сервісу;

дистрибуційна логістика – вимоги наявності готової продукції в певних пунктах дистрибутивної мережі й торговельних точках;

логістика запасів – вимоги до поповнення та збереження виробничіх запасів;

транспортна логістика – частота поставки замовлених партій готової продукції;

складська логістика – вимоги до кількості та якості готової продукції на складах підприємства;

інформаційна логістика – інформація про вимоги до готової продукції; інформація про ціни на продукцію та аналогічну у конкурентів; інформація про процедури замовлень; інформація про доставку готової продукції споживачу.

В свою чергу, інформаційний потік характеризується наступними показниками: джерелом появи; спрямованістю руху; швидкістю передачі й прийому; інтенсивністю.

Ціль інформаційного забезпечення в контролінгу логістичній діяльності полягає в тому, щоб отримати можливість управління, контролю і комплексного планування переміщення матеріального потоку. Досягнення даної мети відображується за допомогою стратегічної карти (інформаційний елемент ЗСП).

Базовим інформаційним елементом ЗСП є стратегічна карта, яка дозволяє встановити певний перелік показників ефективності діяльності машинобудівного підприємства. Розробка стратегічної карти повинна здійснюватись «зверху – вниз» з використанням методу каскадування та визначення причино – наслідкових зв'язків. Розробка стратегічної карти на машинобудівному підприємстві включає: визначення стратегії підприємства; формування цілей, які визначаються місією, за такими функціональними сферами: клієнт / контроль, фінанси, навчання та розвиток персоналу, бізнес – процеси; визначення критеріїв оцінки ефективності, які забезпечують реалізацію визначених цілей; обґрунтування переліку локальних показників ефективності.

Створення єдиного інформаційного простору дозволить:

сформувати єдину базу даних, на основі якої розвиваються і вдосконалюються такі інструменти управління і контролю, як управлінський облік, оптимізація грошових і фінансових потоків в режимі реального часу;

скоротити витрати на запровадження і супроводження нових технологій;

усунути дублювання функцій структурних підрозділів;

оперативно і швидко проводити обробку даних в цілому по підприємству.

Як зазначають сучасні закордонні науковці П. Нортон та С. Роберт [4] стратегічну карту потрібно розглядати як певний взаємозв'язок між стратегічними цілями підприємства, а також між їхніми показниками, які пов'язані одна з одною причино – наслідковими зв'язками.

Для вітчизняних машинобудівних підприємств, які у своїй господарській діяльності повинні орієнтуватися на досягнення стратегічний цілей, місію доцільно сформувати як забезпечення населення якісною і доступною продукцією. Місія підприємства отримує наглядне втілення й може бути доведена до всіх співробітників. Вона представлена у вигляді конкретних цілей і стимулів для їхнього досягнення. Це необхідно для зосередження зусиль на найбільш важливих напрямках розподілу ресурсів і установлення цілей. У результаті співробітники навчаються стратегічно мислити й можуть нести власні ідеї й доповнення у формулювання місії й стратегії підприємства, що, у

свою чергу, веде до її переосмисленню на новому рівні. На кожному етапі свого використання стратегічні карти служать засобами широкого поширення місії й стратегії підприємства.

Система показників будується на основі взаємозв'язку між внутрішніми та зовнішніми сторонами діяльності підприємства: фінансові і клієнтські аспекти дозволяють оцінити із зовні підприємства, а бізнес – процеси та персонал – в середині підприємства.

Отже, стратегічна карта забезпечує стратегічну орієнтацію підприємства й збалансованість як фінансових так і не фінансових показників, а також ефективну інформаційну забезпеченість усієї діяльності підприємства.

Література:

1. Матвієнко Г. Л. Визначення інструментів контролінгу на підприємстві / Г. Л. Матвієнко // Управління розвитком. – Харків. – 2004. – № 2. – С. 34–38.
2. Матвієнко Г. Л. Збалансована система показників у контролінгу логістичної діяльності підприємства / Г. Л. Матвієнко // Вісник Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»: зб. наук. пр. Тематичний випуск: Технічний прогрес і ефективність виробництва. – Харків: НТУ "ХПІ", 2006. – № 1. – 190 с.
3. Сергеев В. И. Логистика: учебник / В. В. Дыбская, Е. И. Зайцев, В. И. Сергеев; под ред. В. И. Сергеева. – М.: Эксмо, 2008. – 994 с. (Полный курс МВА).
4. Нортон П. Стратегические карты. Трансформация нематериальных активов в материальные результаты / П. Нортон, С. Роберт.; пер. с англ. – М.: ЗАО «Олимп-Бизнес», 2005. – 512 с.

Олександр Мельник, Наталія Кубата
(Ірпінь, Україна)

ЗОВНІШНЯ ТОРГІВЛЯ УКРАЇНИ ТОВАРАМИ ТА ПОСЛУГАМИ: СТАТИСТИЧНА ОЦІНКА, ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЗРОСТАННЯ

Важливою складовою успішної інтеграції України у світовий економічний простір є створення системи державної підтримки експорту та сприятливих умов для вітчизняних виробників конкурентоспроможних продукції та послуг на зовнішньому ринку.

Питання міжнародної торгівлі як комплексне явище досліджують багато вітчизняних науковців, серед яких Дахно І.І., Циганкова Т.М., Давиденко С.В. при розгляді міжнародних економічних процесів в виокремлюють міжнародну торгівлю як їх важливу складову [5].

У 2012 р. Україна здійснювала зовнішньоторговельні операції з партнерами з-понад 200 країн світу, зокрема з країнами СНД, ЄС, Азіатсько-Тихоокеанського регіону, Африканського регіону, Північної та Латинської Америки (рис. 1).

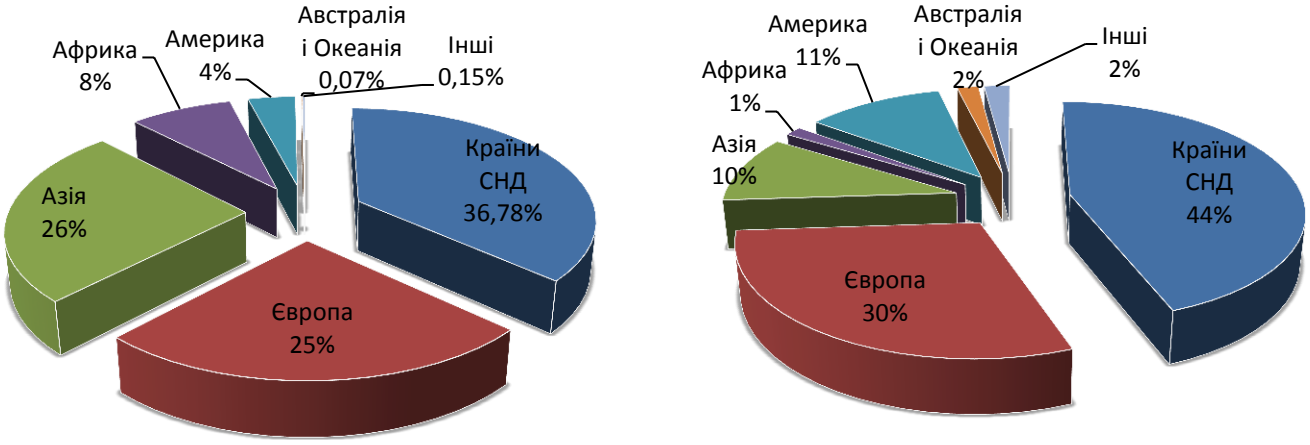

товари послуги

Рисунок 1 – Географічна структура експорту товарів та послуг України у 2012р.

Джерело: побудовано авторами на підставі [3]

Протягом 2000-2012 рр. середньорічний темп зростання обсягів імпортних операцій товарів становив 115%, він перевищив середньорічний темп зростання обсягів експортних операцій товарів, який складав 112,7%.

У 2012 р. кількість експортованих послуг перевищувала кількість імпортованих послуг у 2 рази, для імпортованих послуг середньорічний темп зростання складав 114,6%, для експортованих 111%. Така тенденція призводить до від'ємного сальдо торговельного балансу та свідчить про незбалансованість зовнішньоекономічної політики держави та необхідність вжиття необхідних заходів.

Основу товарної структури українського експорту у 2012 р. становили чорні метали та вироби з них – 27,5 % загального обсягу експорту (відбулось зменшення обсягів на 15% проти 2011 р. та збільшення на 9% проти 2010 р.). Частки продуктів рослинного походження (13,4 %) та мінеральних продуктів (11,1%) також становили значне місце у експорті Найбільшу ж частину імпортованих товарів займають мінеральні продукти 32,5 % (обсяги поставки яких зменшились на 8 % проти 2011 р. та збільшились на 30% проти 2010р.). Частка машин та механізмів (15,6 %) теж займає не малу частину імпортованих товарів (відбулось збільшення на 3% порівняно з 2011р. та на 61% у порівнянні з 2010р.), (табл.1).

Таблиця 1 – Зміна товарної структури обсягів експорту-імпорту товарів в Україні у 2010-2012 р.

Код і назва товарів згідно з УКТЗЕД	Експорт				Імпорт			
	Обсяг за 2012р.		зміна у % до		Обсяг за 2012 р.		зміна у % до	
	тис.дол. США	у % від загаль ного обсягу	2011 р.	2010 р.	тис.дол. США	у % від загаль ного обсягу	2011р.	2010 р
Усього	68809810,6	100	1	34	84658059,9	100	2	39
I. Продукти тваринного походження	961323,1	1,4	3	25	1718371,2	2,0	66	38
II. Продукти рослинного походження	9213900,2	13,4	67	132	2429664,6	2,9	34	55
III. Жири та олії	4211457,2	6,1	24	61	406254,6	0,5	-13	-10
IV. Готові харчові продукти	3493916,9	5,1	19	36	2965370,7	3,5	-2	18
V. Мінеральні продукти	7650416,9	11,1	-25	14	27542301,8	32,5	-8	30
VI. Продукція хімічної галузі	5058919,5	7,4	-6	45	8586389,7	10,1	7	33
VII. Полімерні матеріали, пластмаси та вироби з них	999578,4	1,5	7	46	4467130,5	5,3	-1	22
VIII. Шкури необроблені, шкіра вичищена	135628,1	0,2	-20	-22	247208,1	0,3	24	39
IX. Деревина і вироби з деревини	1060609,3	1,5	-2	28	369568,6	0,4	-6	8
X. Маса з деревини	1132082,5	1,6	2	20	1812615,9	2,1	-1	9
XI. Текстильні матеріали та текстильні вироби	783839	1,1	-9	7	2563720,8	3,0	29	30
XII. Взуття, головні убори, парасольки	175905,8	0,3	-16	1	793677,9	0,9	120	62
XIII. Вироби з каменю, гіпсу, цементу	582779	0,8	6	46	1106945	1,3	-4	24
XIV. Дорогоцінне каміння	139783,4	0,2	39	88	493427,8	0,6	-34	63
XV. Недорогоцінні метали та вироби з них	18889845,9	27,5	-15	9	5238913,5	6,2	-8	27
XVI. Машини та механізми	7026670,7	10,2	4	24	13178672,5	15,6	3	61
XVII. Засоби транспорту	5963468	8,7	23	83	8067049,4	9,5	30	120
XVIII. Прилади та апарати оптичні, фотографічні	296459,3	0,4	5	17	1218888	1,4	16	38
XIX. Різні промислові товари	609039	0,9	10	46	1015028,3	1,2	20	49

Джерело: складено авторами на підставі [3]

Проблема незбалансованості зовнішньої торгівлі України, в якій переважає продукція з низьким ступенем переробки, потребує з боку держави впровадження нових підходів до створення національної експортної політики, спрямованої на диверсифікацію експорту та збільшення в його структурі товарів та послуг з високою доданою вартістю.

Актуальними проблемами, що заважають повною мірою реалізувати експортний потенціал України, є: низька товарна та географічна диверсифікованість українського експорту; невигідні умови кредитування експорту та високі ризики ресурсних втрат під час здійснення експортних операцій; низька конкурентоспроможність вітчизняної продукції; недостатній рівень інвестування в модернізацію та створення експортоорієнтованих виробництв; недостатній розвиток та впровадження систем сертифікації, управління і контролю якості.

Реалізація вищезгаданих комплексів дасть змогу забезпечити формування системи державної підтримки експорту України, функціонування якої сприятиме розвитку експортоорієнтованих виробництв, підвищенню рівня якості та конкурентоспроможності української продукції, яка експортується, покращенню позицій національних виробників на перспективних світових ринках, збільшенню зовнішньоторговельного обороту товарів та послуг.

Джерела:

1. Експорт послуг України за видами представленої діяльності [Електронний ресурс] // Національне рейтингове агентство «Рюрік»: [сайт]. Режим доступу: http: //rurik.com.ua/documents/research/ non_banks_II_2013 _tendency_ukr.pdf
2. Зовнішня торгівля України товарами за І півріччя 2013 року [Електронний ресурс] //«Урядовий кур'єр» [сайт]. – Режим доступу: http: //www.ukurier.gov.ua/media/documents/2013/09/25/specvypusk26-09-13.pdf
3. Експорт (імпорт) товарів та послуг України за регіонами та видами продукції. – [Електронний ресурс] // Держстат України: [сайт]. – Режим доступу: http: //www.ukrstat.gov.ua/
4. Сучасні тенденції та чинники розвитку зовнішньої торгівлі України [Електронний ресурс] // Національна бібліотека України ім. В.І. Вернадського. – 2011[сайт]. – Режим доступу: http: //archive.nbuv.gov.ua/portal /Soc_Gum%20/vknteu/2011_2/1.pdf
5. Вишняков В.М. Напрями зменшення від'ємного сальдо зовнішньої торгівлі України / В.М. Вишняков // Економіка Крима – 17.11.2010. – С. 283-286 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http: //repository.crimea.edu /jspui/handle/123456789/5691

Науковий керівник:

кандидат економічних наук, доцент, завідувач кафедри статистики та математичних методів в економіці Національного університету ДПС України Заєць С.В.

Аліна Мірошніченко
(Пирятин, Україна)

ОБЛІК ТА АУДИТ ЗАРОБІТНОЇ ПЛАТИ НА ПІДПРИЄМСТВІ

За умов ринкового ведення господарської діяльності на кожному підприємстві облік праці та заробітної плати по праву займає одне з центральних місць у всій системі ведення бухгалтерського обліку на підприємстві. Оскільки заробітна плата є основним джерелом доходів працівників і найсильнішим мотиватором трудового потенціалу більшості населення.

Нарахування заробітної плати – одна із найважливіших і складних ділянок роботи, що потребують точних і оперативних даних, у яких відбивається зміна чисельності робітників, витрати робочого часу, категорії робітників, виробничих витрат.

У зв'язку з цим важко переоцінити значення роботи бухгалтера, пов'язаної з обліком витрат на оплату праці.

Вона, як правило, найбільш складна та трудомістка. Помилка у нарахуванні заробітної плати автоматично призводить до цілої серії помилок і порушень, які є найважчими за своїми наслідками.

Політика в області оплати праці є складовою частиною управління підприємством, і від неї значною мірою залежить ефективність його роботи, тому що заробітна плата є одним із найважливіших стимулів у раціональному використанні робочої сили.

У науковій економічній літературі можна зустріти понад два десятки визначень заробітної плати. Найпоширенішими є визначення заробітної плати, як частки суспільного продукту (національного доходу), що розподіляється за працею між окремими працівниками.

Заробітна плата – це одна з найскладніших економічних категорій і одне з найважливіших соціально-економічних явищ. Оскільки вона, з одного боку, є основним джерелом доходів найманих працівників, основою матеріального добробуту членів їхніх сімей, а з іншого боку, для роботодавців є суттєвою часткою витрат виробництва і ефективним засобом мотивації працівників до досягнення цілей підприємства, то питання організації заробітної плати і формування її рівня разом з питаннями забезпечення зайнятості складають основу соціально-трудових відносин у суспільстві, бо включають інтереси всіх учасників трудового процесу [6, с.71].

Прихильники теорії трудової вартості (У. Петті, А. Смітт, Д. Рікардо та послідовники) вважали заробітну плату ціною праці, бо, з однієї сторони, найманий працівник отримує її вже після того як виконає відповідну роботу, а з іншої – її величина залежить від того, скільки часу він працював або скільки продукції та якої якості виробив. Інший підхід розроблено Карлом Марксом, який розробив наукову теорію зарплати, базовану на теорії доданої вартості. Маркс визначив заробітну плату вартістю товару і довів, що як і будь-який товар, вона володіє двома властивостями: споживчою вартістю та вартістю. Споживча вартість робочої сили – це її властивість бути джерелом доданої вартості, а вартість – затрата певної кількості суспільно необхідної праці. Величина вартості – робочий час, необхідний для виробництва засобів для відтворення товару «робоча сила». Відповідно, вартість робочої сили, що виражена в грошових одиницях, є ціною робочої сили, тобто – заробітною платою.

В сучасній науковій літературі не існує одностайного трактування понять «оплата праці» та «заробітна плата», що прослідковується й у діючому законодавстві України.

У нормах ст. 1 Закону України «Про оплату праці», КЗпПУ йдеться про ідентичність понять «оплата праці» та «заробітна плата». Вони означають винагороду, обчислену, як правило, у грошовому виразі, яку за трудовим договором власник або уповноважений ним орган виплачує працівникові за виконану ним роботу [2].

Наприклад, у підручнику Семернікова І.О. «Економіка підприємства», заробітна плата – це виражена в грошовій формі частина національного доходу, що розподіляється по кількості і якості праці, витраченої кожним працівником, що надходить у його особисте споживання.

М. Туган-Барановський вважав заробітну плату часткою робітничого класу в суспільному продукті, яка залежить від продуктивності суспільної праці і соціальної сили робітничого класу [4, с.276]. Держава регулює оплату праці працівників підприємств за допомогою встановлення розміру мінімальної та інших державних норм і гарантій, а також оподатковуючи доходи працівників Мінімальна заробітна плата є державною соціальною гарантією, обов'язковою на всій території України для підприємств усіх форм власності і господарювання [3].

Розрізняють заробітну плату номінальну та реальну. Номінальна заробітна плата – це її вираз у кількості одержаних грошових одиниць. Реальна заробітна плата – її вираз через кількість матеріальних благ і послуг, які може придбати працівник за свою грошову заробітну плату [5, с.179].

Основою організації оплати праці є тарифна система оплати праці, яка включає тарифні сітки, тарифні ставки, схеми посадових окладів і тарифно-кваліфікаційні характеристики (довідники).

Тарифна система оплати праці використовується для розподілу робіт в залежності від їх складності, а робітників – в залежності від їх кваліфікації та відповідальності по розрядах тарифної сітки. Вона є основою формування та диференціації розмірів заробітної плати.

Тарифна сітка – це шкала кваліфікаційних розрядів і тарифних коефіцієнтів, за допомогою яких встановлюється безпосередня залежність розміру заробітної плати працівників від їхньої кваліфікації. Кожному кваліфікаційному розряду відповідає тарифний коефіцієнт, що показує, у скільки разів тарифна ставка цього розряду перевищує тарифну ставку першого розряду. Тарифний коефіцієнт першого розряду завжди дорівнює одиниці. Кількість кваліфікаційних розрядів і коефіцієнтів визначається складністю виробництва і робіт, що виконуються і обумовлюється в колективному договорі. Для оплати праці керівників, спеціалістів і службовців використовуються схеми посадових окладів, розміри яких встановлюються залежно від посад, що займають керівники, спеціалісти і службовці, їхньої кваліфікації, умов праці масштабів і складності виробництва, обсягів, складності і важливості робіт.

Тарифна ставка – це виражений у грошовій формі абсолютний розмір оплати праці за одиницю робочого часу. Тарифна ставка робітника першого розряду обумовлюється в колективному договорі й залежить від фінансових можливостей підприємства і від умов оплати, встановлених галузевою та генеральною тарифними угодами.

Тарифно-кваліфікаційний довідник **–** це довідник, в якому міститься перелік всіх професій на підприємстві, залежно від галузевого підпорядкування. Він складається з двох частин: для робітничих професій; для керівників, спеціалістів, службовців.

Для оцінки розміру заробітної плати найманих працівників застосовують показник фонду оплати праці. До

фонду оплати праці відносяться нарахування найманим працівникам у грошовій та натуральній формі (оцінені у грошовому вираженні) за відпрацьований та невідпрацьований час, який підлягає оплаті, або за виконану роботу незалежно від джерела фінансування цих виплат Отже, заробітна плата – це виражена в грошовій формі частина сукупного продукту, що виплачується працівникові відповідно до витраченої ним праці. Заробітну плату з практичного погляду можна охарактеризувати як плату, що надається за використання праці, або як ціну витраченої праці. Вона може бути у вигляді премій, гонорарів, місячних окладів тощо.

Сьогодні українське законодавство приділяє значну увагу питанням організації оплати праці.

Основні положення з оплати праці регламентовано Кодексом законів про працю України. Кодекс законів про працю України регулює трудові відносини всіх працівників усіх підприємств незалежно від форм власності, виду діяльності і галузевої приналежності, затверджує порядок укладання колективного і трудового договорів, умови праці, висвітлює основні положення робочого часу, нормування праці, оплати праці та інше.

Кодекс законів про працю України визначає правові засади і гарантії здійснення громадянами України права розпоряджатися своїми здібностями до продуктивної і творчої праці [1].

Таким чином, система оплати праці регулюється на основі Кодексу законів про працю (КзПП), який є основним законодавчим актом у сфері трудових відносин. Він регулює трудові відносини працівників незалежно від форми власності, виду діяльності та галузевої приналежності.

Слід зазначити, що на підставі Кодексу Законів про працю України, який регулює трудові правовідносини підприємства з працівниками, на підприємстві повинен бути встановлений єдиний порядок оформлення приймання, звільнення і переведення співробітників.

Отже, основними завданнями обліку праці та її оплати є: правильне нарахування оплати праці кожному працівникові відповідно до діючих положень; повний і своєчасний розрахунок з працівниками по оплаті праці; своєчасне складання та подання бухгалтерської і статистичної звітності по оплаті праці. Забезпечуючи виконання зазначених завдань, бухгалтерський облік оплати праці має великий вплив на трудову дисципліну.

Література:

1. Кодекс Законів про Працю України: Верховна Рада України від 10 грудня 1971 р. № 322-VIII, зі змінами та доповненнями. – Режим доступу: http: //zakon1.rada.gov.ua/laws/show/322-08
2. Закон України «Про оплату праці» від 24.03.95 р., № 108/95-ВР.зі змінами та доповненнями. – Режим доступу: http: //zakon1.rada.gov.ua/laws/show/108/95-%D0%B2%D1%80
3. Інструкція зі статистики заробітної плати № 5: Наказ Державного комітету статистики України від 13.01.2004. – Режим доступу: http: //www.kneu.dp.ua/moodle-new/mod/resource/view.php?id=13905
4. Загородній А.Г. Бухгалтерський облік: основи теорії та практики: [3-тє вид., перероб. і доп.]: навч. посіб. / А.Г. Загородній, Г.О. Партин, Л.М. Пилипенко. – К.: Знання, 2007. – 550 с.
5. Маслов В.П. Інформаційні системи і технології в економіці: навч. посіб. / В. П. Маслов – К.: Слово, 2007. – 264 с.
6. Хом'яка Р.Л. Бухгалтерський облік та оподаткування: навч. посіб. / Р.Л.Хом'яка – Львів: Бухгалтерський центр «Ажур», 2010. – 1220 с.

Шынар Муталляпова
(Астана қ., Қазақстан)

ӨНДІРІСТІК ЕСЕПТЕРДІ ШЫҒАРУДА ЭКОНОМИКАЛЫҚ-МАТЕМАТИКАЛЫҚ ӘДІСТЕР МЕН КОМПЬЮТЕРЛІК ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ҚОЛДАНУ

Осы кездегі заманда қазіргі экономиканың теориялық мәселелерін жақсы түсіну үшін, біліктілік деңгейді және кәсіби мідениетті жоғарылату үшін бүгінгі экономист экономикалық-математикалық әдістерді жақсы білу керек, оларды нақты экономикалық жағдайларды модельдеу үшін қолдану білу қажет.

Экономикалық-математикалық модельдеу әдістері қолданбалы экономикалық ғылымның ең жақсы дамып отырған бөлімі болып табылады. Оңтайлы шешім талап ететін экономикалық және қаржылық есептерді шығаруда ең кеңінен қолданылатын және жақсы әзірленген математикалық программалау әдістерін қолдануға үлкен мүмкіндектері бар.

Экономикалық-математикалық әдістерге назар одан әрі жоғарылайтынын себебі – экономикалық-математикалық есептерді шығаратын қазіргі компьютерлік программалық пакеттердің пайда болуы.

Қазіргі компьютерлік техниканың және оның математикалық қамтамасыздығының мүмкіндіктері үлкен, бірақ олар кеңінен қолданылмайды. Осы уақытта компьютерлік технологияларды практикада қолдану деңгейі әлі төмен, яғни экономистер, финансистер, кәсіпорындардың және ұйымдардың жетекшілері компьютер көмегімен шешімдерді қабылдау үшін қажет талдау жүргізбейді, нарықты зерттеумен байланысты қиын аналитикалық есептерді жүргізбейді, ішкі және сыртқы факторлардың әсер етуімен кәсіпорынның іс-әрекетін жоспарламайды деуге болады.

Егер осы күндерге дейін экономикалық-математикалық әдістер бйынша қолданбалы бағдарламалар көбінесе кәсіби қолданушыларға (математиктер-қолданбашылар) арнаулы болса, онда қазіргі белгілі MS Office онімінің құрамына кіретін кеңінен қолданылатын Excel кестелік процессоры зерттеушіден экономикалық білім беретін бағдарламасынан тыс арнаулы дайындық талап етпейді.

Экономикалық-математикалық есептерді шығаруда компьютерлік технологияларды қолдану мүмкіндігін нақты мысалда қарастырайық.

Есеп. Зауытта 4-түрлі өнім шығарады. Өнімнің әрқайсысын өткізгеннен зауыт 2, 1, 3, 5 ақшалай шама пайда алады. Өнімді өндіруге 3-түрлі қор пайдаланылады: энергия, материалдар, еңбек. Технологиялық үдеріс бойынша мәліметтер келесі кестеде берілген:

Қорлар	1 өнімге кететін қорлардың шығыны				Қор көлемі, шама
	I	II	III	IV	
Энергия	2	3	1	2	30
Материалдар	4	2	1	2	40
Еңбек	1	2	3	1	25

Өнімдерді өткізуден максималды пайда болуы үшін оларды өндірудің оңтайлы жоспарын құру қажет.

Есепті шығару үшін Excel-дегі «***Поиск решения»*** атты оптимизациялық пакетті қолданамыз. Бастапқы мәліметтерді Excel электрондық кестесіне енгіземіз. Есепте ізделетін x_1, x_2, x_3, x_4 айнымалылар үшін орын белгілейміз – бұл B3: E3 диапазоны. Осы ұяшақтар өзгерімді деп аталады (осы ұяшықтарға абсолюттік сілтеме келесі болады – $B$3: $E$3).

Модельдің коэффициенттер матрицасын B7: E9 ұяшақтарына енгізейік. G7: G9 ұяшақтарында шектеулердің белгілерін келтіреміз. Шектеулердің оң жақтағы қорлар көлемдерін H7: H9 ұяшақтарына орналастырамыз. Мақсат функциясының коэффициенттерін B11: E11 ұяшақтарына енгіземіз (1-ші сурет).

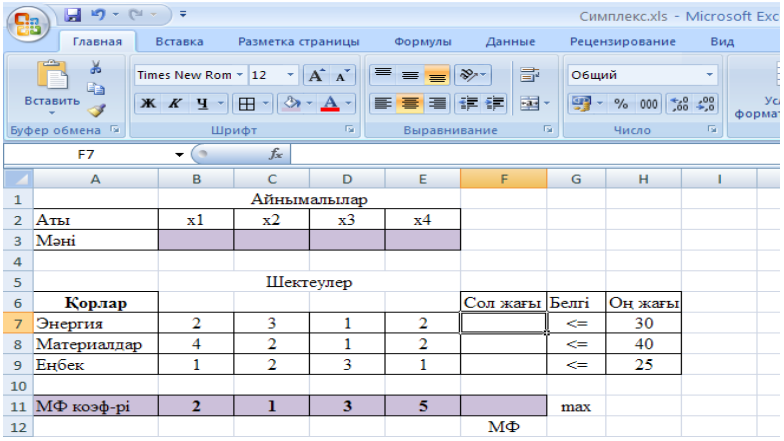

1 сурет – Excel терезесінде модельді енгізу

Шектеулердің сол жақтағы қосынды мәндерін F7: F9 ұяшақтарына енгіземіз. Бұл үшін арнаулы **СУММПРОИЗВ ()** функциясы қолданылады (2 сурет).

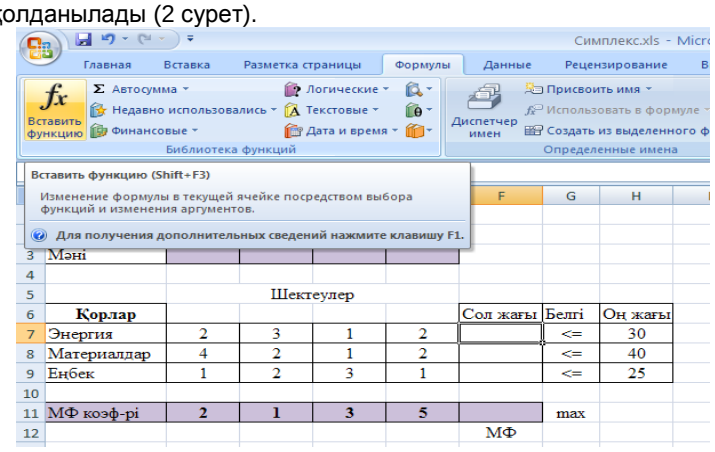

2 сурет – ***Мастер функций*** таңдау көрінісі

Шектеулердің сол жақтары келесі формула бойынша есептелінеді (F7 ұяшағында): **=СУММПРОИЗВ($B$3: $E$3; B7: E7)** – энергия бойынша шектеу үшін.

F7 ұяшағына енгізілген формуланы F8 және F9 ұяшақтарына материалдар және еңбек қоры бойынша шектеулері үшін автотолтыру маркер көмегімен толтырамыз.

Осы формуланы мақсат функциясы үшін де F11 ұяшығына енгіземіз (3 сурет).

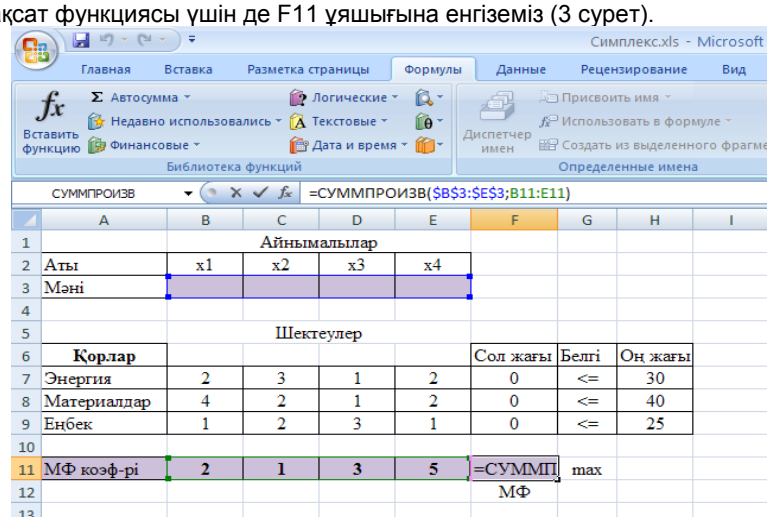

3 сурет – **СУММПРОИЗВ** функциясын қолдану

F11 ұяшағында мақсат функциясының бастапқы мәні шығады (осы кезде 0-ге тең болады, себебі B3: E3 ұяшақтарында 0 сандары тұр).

Есепте оңтайлы шешімді іздестіру Excel-дегі ***«Поиск решения»*** пакетінде келесі алгоритм бойынша орындалады.

Excel электрондық кестеде ***Сервис*** менюдегі ***«Поиск решения»*** пакетін табамыз (4 сурет).

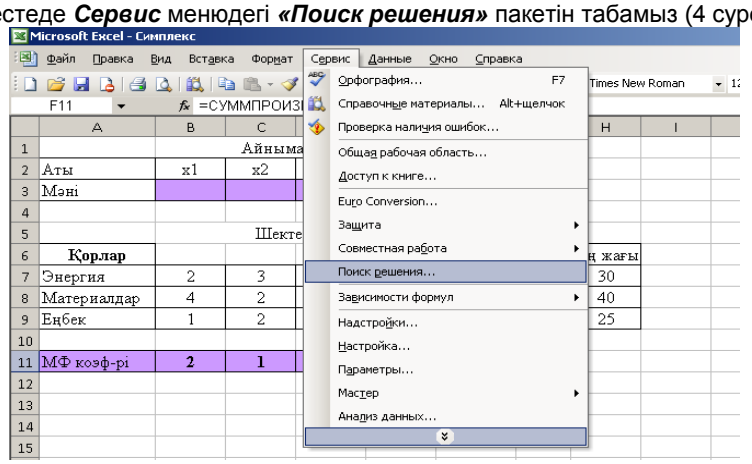

4 сурет – «Поиск решения» пакетін шақыру

«Поиск решения» диалогтік терезесінде (Сурет 5) қажет жолдарды толтырамыз. ***Установить целевую ячейку*** жолында мақсат функциясының орнын көрсетеміз $F$11, екінші жолда ***Равной: максимальному значению*** белгісін орнатамыз. ***Изменяя ячейки*** шағын терезесінде өзгеретін B3: E3 ұяшақтардың диапазонын енгіземіз (диалогтік терезеде келесідей көрініс шығады: $B$3: $E$3).

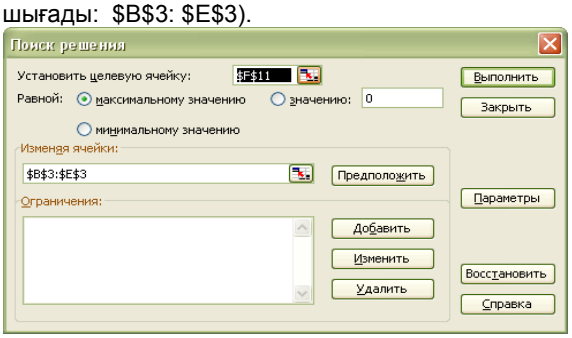

5 сурет – «**Поиск решения»** пакетінің диалогтік терезесі

Әрі қарай курсорды ***Ограничения*** аумағына ауыстырамыз, ***Добавить*** деген пернесін басамыз, одан кейін ***Добавление ограничения*** атты диалогтік терезе шығады.

Добавление ограничения терезесінде айнымалылардың теріс сан болмауы шартын енгізу қажет (6 сурет): $B$3: $E$3 >= 0 (айнымалылардың теріс сан болмауы шарты),

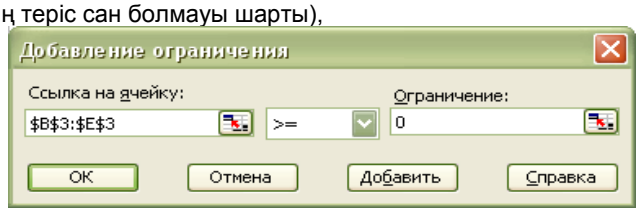

6 сурет – ***Добавление ограничения*** диалогтік терезесі

және шектеулердің сол жақтары мен оң жақтардың қатынастықтарын енгіземіз; барлық шектеулер бір белгіде болғаннан, оларды ұяшықтар диапазоны жайында енгізуге болады:

$F$7: $F$9 <= $H$7: $H$9 (есептің шектеулері).

Шектеулерді енгізгеннен кейін ***Ok*** пернесін басу қажет. Содан кейін экранда енгізілген шарттарымен ***«Поиск решения»*** терезесі шығады (7 сурет).

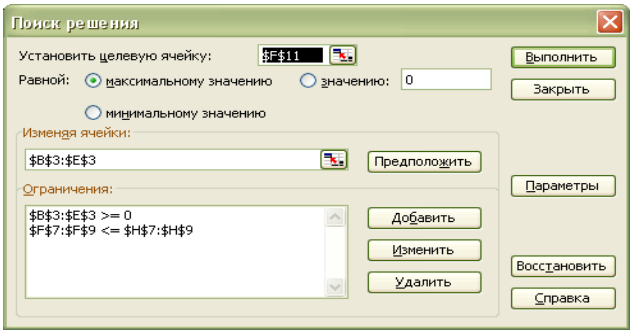

7 сурет – Толтырылған ***Поиск решения*** диалогтік терезесі

Поиск решения терезесінде ***Параметры*** пернесіне тышқанмен басу керек. Ашылған терезеде ***Линейная модель*** жолында белгі қою керек.

Содан кейін ***Ok*** пернесін басып және ***Поиск решения*** диалогтік терезесіне қайта келу керек. Сол терезеде ***Выполнить*** пернесі басылады. Экранда ***«Результаты поиска решения»*** терезесі шығады (8 сурет). Есеп дұрыс қойылған жағдайда осы терезеде келесі жазу шығады: «*Решение найдено. Все ограничения и условия оптимальности выполнены*».

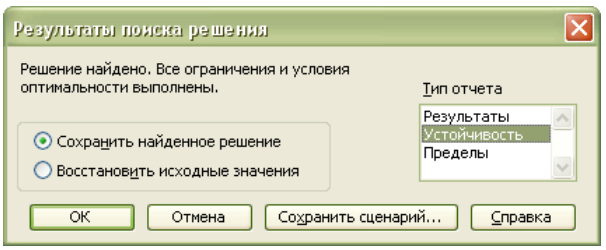

8 сурет – ***Результаты поиска решения*** диалогтік терезесі

«Результаты поиска решения» терезесінде **Тип отчета** аумағында 3 түрлі есеп көрінеді: *Результаты, Устойчивость, Пределы*.

Осы шешім бойныша есептерді жеке шығару үшін ***«Результаты поиска решения»*** терезесінде тышқанмен бір немесе бірнеше есепті біркелкі белгілеу керек. ***Ok*** пернесі басылғаннан соң Excel-дің жеке парақтарында есептің 3 түрі орналасады.

Есептің шешімі бірінші парақта көрсетіледі (9 сурет). Ізделінетін айнымалылардың табылған мәндері өзгерімді ұяшықтарда орналасады.

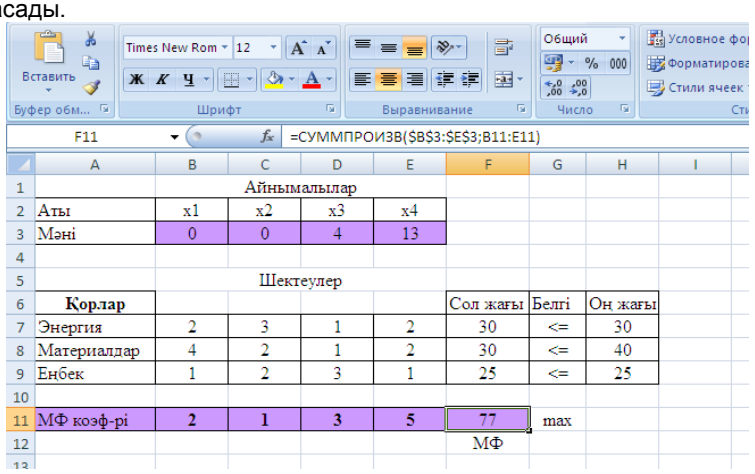

9 сурет – Іздестіру аяқталғаннан кейін Excel терезесінің көрінісі

Табылған шешім бойынша F бағанадағы шектеулердің сол жақтарының (қорлардың пайдаланылған көлемдері) қосындысы мен H бағанадағы шектеулердің оң жақтағы мәндерін (қорлардың берілген көлемдері) салыстыруға болады.

Есептің шешімі: Мақсат функциясы мәні: Z = 77 (F11 ұяшағы);

айнымалылар мәндері: x_1=0; x_2=0; x_3=4; x_4=13 (B3; C3; D3; E3 ұяшақтары).

Қазіргі уақытта экономикада шешімдер қабылдау үрдістері экономикалық-математикалық әдістердің кең алқасына сүйенеді. Салалардың және кәсіпорындардың іс-әрекетін басқару, қорларды үлестіру, даму вариантының ең жақсысын таңдау, болжау, жоспарлау т.б. маңызды мәселелерді туындайтын шешімдер нақты үрдісті немесе оның бөлшектерін алдын-ала математикалық модельдеусіз қабылданбайды.

Математикалық әдістердің дамуына және қолдануына әсер еткен және одан әрі әсер ететін – есептеу техниканың дамуы. Соңғы жылдардың есептеу техникасы алдында тек теориялық тұрғыдан немесе қарапайым мысалдарда сипатталған әдістердің көбісін тәжірибеде қолдануға мүмкіндік жасаған. Сонымен қатар ақпаратты компьютерде өңдеу, жинақтау және сақтау жүйелердің дамуы жаңа кеңейтілген ақпараттық базаны туындайды. Ол шешімдерді іздестіру және қабылдау үшін әлі де белгісіз математикалық әдістерді әзірлеуге тірек болуы мүмкін.

Анастасия Нешкова
(Донецк, Украина)

ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ СТРАН-ЧЛЕНОВ ОЧЭС СО СТРАНАМИ ЕС

Актуальность темы исследования. В условиях современного мирового хозяйства, происходят значительные изменения, становится более свободным передвижение товаров и услуг, капитала, рабочей силы, интернационализация системы управления бизнесом, все это и многое другое является признаками современной эпохи. Создание объединения стран Черноморского региона, направлено на улучшение экономического развития стран, входивших в это объединение. Сотрудничество в рамках ОЧЭС процесс широкого кооперирования, оптимальной мобилизации финансовых и материальных ресурсов, а также эффективного использования природных ресурсов. Взаимодействие национальных хозяйств проявляется в либерализации условий товарообмена и перемещения ресурсов, таких как: капитал, труд и т.д., между странами. На современном этапе одним из региональных экономических объединений в Европе является Черноморское экономическое сотрудничество (ЧЭС), которое предназначено для развития торгово-экономических связей стран Черноморья. Основными формами стран входивших в ОЧЭС, является внешняя торговля, научно-техническое сотрудничество, кредитно-финансовые отношения, международный туризм и т.д.

Цель работы – изучение теоретических основ и разработка практических решений относительно степени и основных сфер взаимодействия стран-членов ОЧЭС со странами ЕС, а также анализ результатов текущего сотрудничества данных объединений.

Предмет исследования – взаимодействие ОЧЭС и ЕС.

Объект исследования – экономические отношения, возникающие между странами ОЧЭС и ЕС.

Участие в ОЧЭС значительного количества Причерноморских государств способствовала исследованию основных направлений ее деятельности в научных центрах практически всех этих стран. В Греции этой проблемой занимается профессор Государственного технологического университета Кастория С. Евангелос, в Болгарии – профессор-ассистент экономического института имени Д. Ценова в г. Свиштов Н. Янков, в Азербайджане – преподаватели Государственного экономического университета в Баку, в Одессе еще с начала 90-х годов прошлого века начал разрабатывать вопросы сотрудничества в черноморском регионе профессор В. Дергачев из Института проблем рынка и экономико-экологических исследований НАН Украины. В течение последних шести лет общие международные конференции по проблемам ОЧЭС проводят коллективы Донецкого национального университета и уже упоминавшегося болгарского института имени Д. Ценова.

Изложение основного материала. Государства-члены ОЧЭС представляют собой огромный потенциальный рынок и являются одним из наиболее привлекательных регионов нового тысячелетия. Регион ОЧЭС предлагает широкий спектр возможностей для развития экономики Украины, т.к. богат природными ресурсами, мощной производственной базой, квалифицированной рабочей силой. Вопросы регионального сотрудничества в том числе и в Черноморском регионе, достаточно широко рассматриваются в современной экономической литературе, однако динамичное развитие процесса предопределяет неослабевающую актуальность проблемы. [4]

Организация Черноморского Экономического Сотрудничества была основана 5 июня 1998 года, когда в Ялте главы 12 государств и правительств подписали устав Организации. Организация Черноморского экономического сотрудничества была создана по инициативе Турции для налаживания многостороннего сотрудничества стран, примыкающих к Черноморскому бассейну, в таких областях, как торговля и экономическое развитие, транспорт, телекоммуникации, связь, туризм и экология. [4]

Основные цели ОЧЭС: более тесное экономическое сотрудничество стран-участниц, свободное передвижение товаров, капиталов, услуг и рабочей силы и интеграция экономик этих стран в мировую экономическую систему.

Одновременно странами-членами ЕС и ОЧЭС являются Греция, Болгария, Румыния. В период с 2008 по 2012гг. среди этих государств главным экспортером в ЕС была Румыния (Рис1).

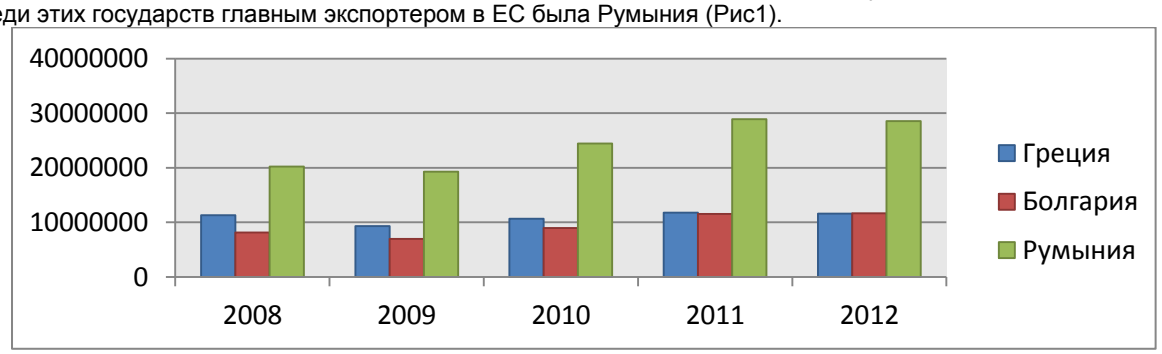

Рис. 1. Импорт в ЕС из Греции, Болгарии и Румынии за 2008-2012гг, тыс. евро [1]

В период с 2008 по 2012гг среди стран-членов ОЧЕС-ЕС главными импортерами из ЕС были Румыния и Греция, причем, в посткризисные годы Греция стала меньше импортировать из стран ЕС, Румыния же наоборот, показала положительную динамику (Рис. 2).

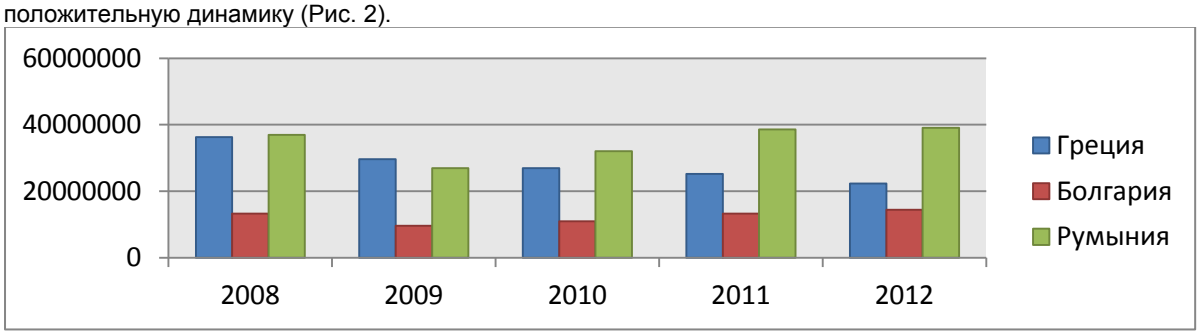

Рис. 2. Экспорт из ЕС в Грецию, Болгарию и Румынию за 2008-2012гг, тыс. евро [1]

В 2012 году среди всех стран-членов ОЧЕС наиболее тесно с ЕС торговала Россия. Почти в три раза отстает в торговом взаимодействии Турция, за ней – Румыния и Украина. Наименее тесное сотрудничество с ЕС у Албании, Армении, Грузии и Молдавии (Рис. 3).

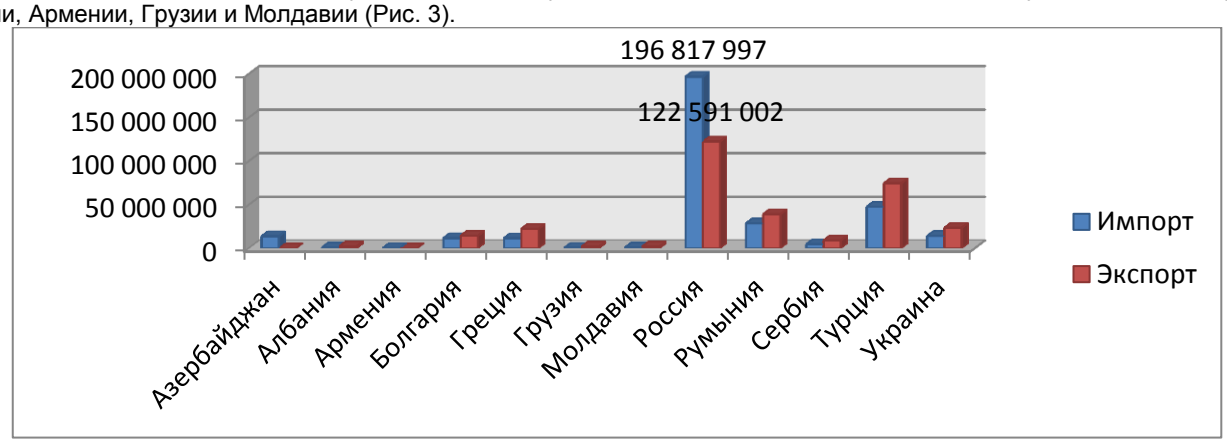

Рис. 3. Торговля стран ОЧЭС и ЕС в 2012году, тыс. евро [1]

Страны ОЧЕС (топ-5: Россия, Турция, Румыния, Украина, Греция), в основном, экспортировали в ЕС в 2012 году машинное и транспортное оборудование, продукцию химической промышленности и промышленные товары (Рис. 4).

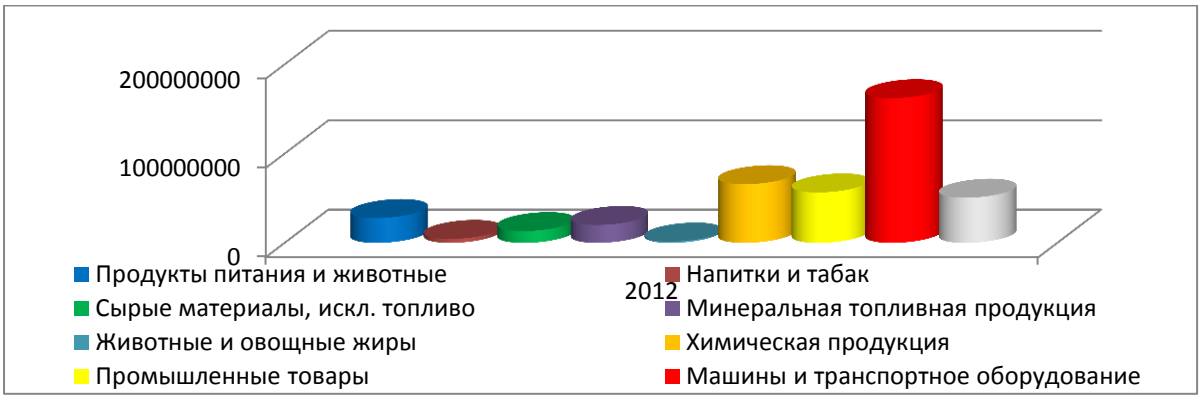

Рис. 4. Экспорт из ОЧЕС в ЕС по видам продукции в 2012году, тыс долл [3]

Страны ОЧЕС (топ-5: Россия, Турция, Румыния, Украина, Греция), в основном, импортировали из ЕС в 2012 году минеральную топливную продукцию, промышленные товары и машинное и транспортное оборудование (Рис. 5).

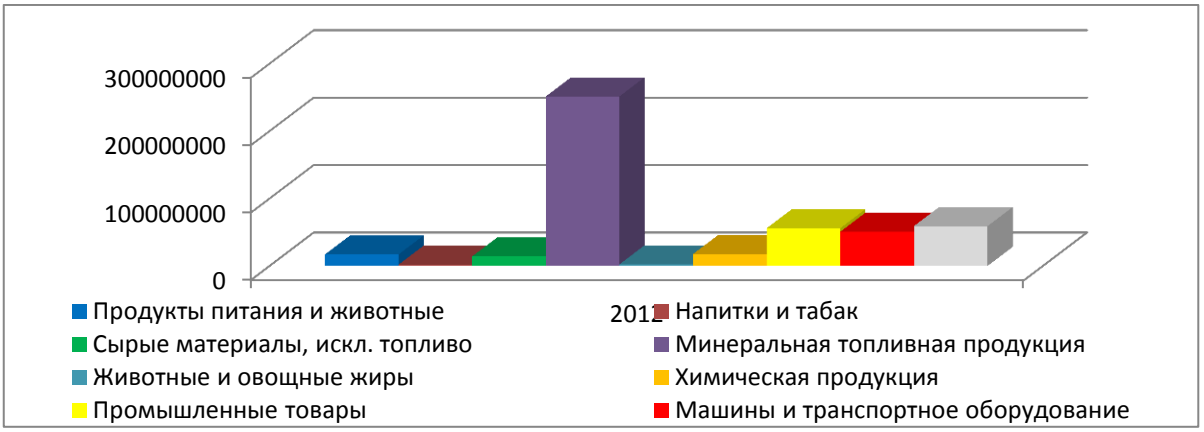

Рис. 5. Импорт в ОЧЕС из ЕС по видам продукции в 2012году, тыс долл [3]

В период с 2000 по 2008 гг потоки прямых иностранных инвестиций из ЕС в страны ОЧЕС возрастали стремительными темпами, однако в связи с мировым финансовым кризисом в 2008-2009гг наблюдается резкий спад. Затем с 2010года потоки ПИИ снова показывали положительную динамику (Рис. 6).

Рис. 6. ППИ в страны ОЧЕС из ЕС за 2000 – 2012гг., млн.долл [3]

В период с 2000 по 2008 гг. потоки прямых иностранных инвестиций из ОЧЕС в страны ЕС возрастали стремительными темпами, однако в связи с мировым финансовым кризисом в 2008-2009гг наблюдается резкий спад. Затем с 2010года потоки ПИИ снова показывали положительную динамику. (Рис. 7).

Рис. 7. ППИ из стран ОЧЕС в ЕС за 2000 – 2012гг., млн.долл [3]

Среди ее 12 участников 3 является членами Европейского Союза, 5 хотя и все более формально, но связанные с Содружеством независимых них государств, Турция имеет соглашение об участии в таможенном союзе с ЕС. Только Албания не относится к другим межгосударственных интеграционных образований.

Поэтому при практической реализации общих для ОЧЭС проектов индивидуального характера участники вынуждены учитывать специфические предписания каждого из приведенных выше интеграционных союзов

относительно установленных ими общих особенностей взаимодействия с партнерами за пределами ЕС или СНГ, ГУАМ, ЕврАзЭС, а с 1 января 2010 г. – Таможенный союз России, Беларуси и Казахстана (последние два примера касаются только России как члена ОЧЭС и двух интеграционных объединений). Вследствие невозможности выхода за круг специфических регламентационных правил этих союзов выполнения проектов в ОЧЭС базируется на формировании особых для каждого случая механизмов взаимодействия участников на базе компромиссного согласования конкретных условий выполнения намеченных работ.

В ЕС наиболее жестко контролируются регламентационные предписания по внешнеторговой деятельности. Поэтому неслучайно, что именно в сфере взаимной торговли в рамках ОЧЭС достигнуты наименьшие результаты по сравнению с такими направлениями сотрудничества, как транспорт, экология, установление прямых бизнес контактов, информационно – консультационные услуги и некоторые другие формы экономического сотрудничества. Регламентационные правила ЕС по всем этим формам более либеральные, и не так императивно влияют на отношения вне его пределов (в данном случае при реализации проектов ОЧЭС).

Выводы. В настоящее время, интеграционные процессы, происходящие в Европе, открывает потенциал для эффективного сотрудничества государств, а члены ОЧЭС придают специфическую важность развитию конструктивных отношений с ЕС.

Важно отметить, что главным торговым партнером из всех стран ОЧЭС является Россия, менее тесное сотрудничество у Турции, Румынии, Украины и Греции. В основном данные интеграционные группировки торгуют машинным оборудованием, продукцией химической промышленности, минеральными топливными ресурсами, промышленными товарами и прочим. Динамика прямых иностранных инвестиций как из стран ОЧЕС, так и из стран ЕС показывает возрастающий тренд.

Тем не менее, следует отметить, что небольшой бюджет ОЧЭС является одним из первостепенных препятствий на пути к полноценному региональному сотрудничеству с ЕС.

На сегодняшний день Черноморский банк торговли и развития имеет ряд соглашений с международными финансовыми институтами, однако эти механизмы не работают из-за отсутствия проекта полноценного сотрудничества с ЕС, отсутствия адекватной правовой базы, не участие деловых и бизнес кругов [2].

Источники:

1. EU trade [Electronic recource]. – Mode of access: http: //trade.ec.europa.eu/
2. European comission [Electronic recource]. – Mode of access: http: //ec.europa.eu/archives/economy_finance/ een/index_en.htm
3. UNCTAD [Electronic recource]. – Mode of access: http: //unctad.org/en/Pages/Statistics.aspx
4. BSEC [Electronic recource]. – Mode of access: http: //www.bsec-organization.org/Pages/homepage.aspx

Научный руководитель:
кандидат экономических наук, доцент Кравченко Виктория Александровна.

Тетяна Пожар
(Суми, Україна)

АУДИТ ЕФЕКТИВНОСТІ ЯК ПЕРСПЕКТИВНИЙ НАПРЯМОК ДЕРЖАВНОГО ФІНАНСОВОГО КОНТРОЛЮ

Сучасний етап розвитку вітчизняної економіки характеризується нестабільністю та невизначеністю загальноекономічної ситуації, зміною законодавчої і нормативної бази, складною політичною і соціальною ситуацією. В таких умовах суттєво зростає роль управління з боку держави і державного фінансового контролю. Проте, традиційні методи, які протягом тривалого часу використовувались при проведенні державного фінансового контролю, сьогодні не виявляють своєї ефективності та результативності. Фінансова дисципліна і відповідальність знаходяться на досить низькому рівні, що, безперечно, посилює синергетичний ефект незаконного та неефективного використання бюджетних коштів [4]. Тому метою бюджетного управління має стати підвищення результативності бюджетних видатків, а одним з інструментів її досягнення – запровадження аудиту їх ефективності.

Проблемами аудиту ефективності, у тому числі удосконаленням його методичного забезпечення та узгодженням з міжнародною практикою займаються вітчизняні науковці, зокрема М. Бариніна, І. В. Басанцов, О. Жадан, М. Петрачкова, Н. Рубан, Н. Шевченко та інші.

Використання аудиту ефективності є дієвим засобом визначення результативності та економічності бюджетних програм, що у підсумку визначає ефективність функціонування як фінансово-бюджетного механізму, так і механізму державного фінансового контролю України. Завдяки проведенню аудиту ефективності можливо отримати повну інформацію щодо всіх зобов’язань і фінансових ресурсів у кожний період часу, що дозволить забезпечити необхідний рівень фінансового контролю над розподілом ресурсів і мінімізувати можливості виникнення непередбачених негативних тенденцій.

Аудит ефективності, на відміну від традиційних методів державного фінансового контролю, а саме інспектування, що здійснюється у формі ревізії, перевірки, визначається як пріоритетний в умовах реформування системи державного фінансового контролю України.

Процес організації та проведення аудиту ефективності дещо подібний до аналогічного процесу фінансового аудиту. Проте, аудит ефективності, на відміну від традиційного фінансового аудиту, дозволяє отримати незалежну думку за результатами оцінки інформації щодо рівня ефективності використання державних фінансових ресурсів при виконанні державних програм (проектів), виявлення чинників, які перешкоджають досягненню максимального результату та обґрунтування пропозицій щодо підвищення ефективності використання державних фінансових ресурсів.

Основні відмінності аудиту ефективності від фінансового аудиту полягають в наступному:

- аудитори мають більш широке поле для дослідження, власних висновків та інтерпретацій;
- критерії оцінки чітко не визначені, а аудитор працює та формує свою думку «знеособлено»;
- докази є швидше переконуючими, ніж безапеляційними;
- звіти мають більш дискусійний характер, а сам процес аудиту – менш формалізований.

На основі вивчення досвіду зарубіжних країн, з використанням міжнародних стандартів, зокрема стандартів

Міжнародної організації вищих органів контролю державних фінансів (INTOSAI), в Україні впродовж кількох років відбувалося напрацювання методичної бази аудиту діяльності бюджетних установ як нового методу державного фінансового контролю, що використовується у багатьох європейських країнах.

Основоположним документом, що визначає ключову роль аудиту ефективності є Лімська декларація керівних принципів аудиту державних фінансів, у якій зазначається, що крім контролю за дотриманням законодавства та правильності фінансового управління, бухгалтерського обліку та звітності, існує також інший вид контролю, що спрямований на оцінювання результативності, ефективності та економічності державного управління. Цим самим аудит ефективності визначається як самостійна і досить важлива форма державного фінансового контролю.

На сьогодні аудит ефективності в Україні перебуває на етапі свого становлення. Він набув легітимності лише як один із методів державного фінансового контролю після прийняття Бюджетного кодексу України, Концепції застосування програмно-цільового методу в бюджетному процесі та Концепції розвитку державного внутрішнього фінансового контролю на період до 2017 р. й реалізується переважно у якості аудиту ефективності бюджетних програм.

Слід відмітити, що результативне запровадження законодавчо регламентованого аудиту ефективності в практику державного фінансового контролю в Україні вимагає, на наш погляд, в першу чергу, науково обґрунтованого підходу до формування його концептуальних та методичних основ, серед яких: понятійний апарат, цілі, класифікаційні ознаки, форми реалізації аудиту ефективності, виконання його рекомендацій. У вітчизняній науковій думці сформувалися певні уявлення щодо базових категорій аудиту ефективності, проте все ж існує необхідність у поглибленні науково-методичних підходів щодо його організації та проведення.

Загалом під аудитом ефективності розуміють форму державного фінансового контролю, яка спрямована на здійснення оцінки досягнення запланованих показників (продуктивності, ефективності, якості), виявлення проблем у виконанні бюджетних програм та розробки пропозицій щодо підвищення ефективності використання бюджетних ресурсів держави [1].

Різноманіття цілей, завдань і напрямів аудиту ефективності бюджетних ресурсів, широке трактування його предмету обумовлює існування різних підходів до класифікаційних ознак, що характеризують аудит ефективності в різних аспектах. Так, виділяють такі різновиди аудиту ефективності:

– аудит ефективності управлінських рішень (фінансово-економічні аспекти);

– аудит ефективності використання державних ресурсів, об’єктом якого є вся сфера державних ресурсів – від майна до природних ресурсів;

– аудит ефективності використання державних фінансових ресурсів: коштів державного бюджету та державних цільових фондів, місцевих бюджетів усіх рівнів (включаючи консолідований бюджет України).

Проте, базова класифікація видів аудиту ефективності надана Міжнародною організацією вищих органів контролю державних фінансів (INTOSAI). До них відносяться:

– аудит економічної діяльності адміністрації, досягнутої завдяки застосуванню ефективних адміністративних принципів, практики та політики управління;

– аудит продуктивності використання трудових, фінансових та інших ресурсів, включаючи дослідження систем інформації, результатів виробничої діяльності, стану внутрішнього контролю та їх моніторинг, а також оцінку заходів, вжитих об'єктом аудиту для усунення виявлених недоліків;

– аудит результативності діяльності щодо встановлення ступеня досягнення об'єктом аудиту накреслених цілей, а також перевірку фактичних наслідків і результатів діяльності порівняно із запланованими [8].

Відповідно в основі аудиту ефективності покладено теорію «трьох Е» («3Е»), тобто тих основних елементів, які характеризують стан використання бюджетних ресурсів та відповідності результатів бюджетних програм поставленим в них цілях:

– економічність (economy) – мінімізація витрат на здійснення діяльності організації в поєднанні зі збереженням відповідної якості роботи, ощадливість, бережливість;

– ефективність (efficiency) – рівень виконання організацією поставлених завдань у вигляді співвідношення між запланованими і фактичними результатами її діяльності;

– результативність (effectiveness) – співвідношення між виходом товарів, послуг та інших результатів діяльності організації та використаними на їх виробництво ресурсами, дієвість, успішність [2].

Пріоритетний розвиток аудиту ефективності обумовлюється стратегічною метою реформування механізму державного фінансового контролю України, зокрема необхідністю:

– підвищення дієвості та ефективності державного фінансового контролю в усіх сферах бюджетної системи;

– формування і реалізації загальноприйнятих міжнародних принципів і правових основ при підготовці проекту державного бюджету, його виконання, контролю за виконанням державного бюджету. Результатом цього буде зростання ступеня прозорості і публічності бюджетного процесу, що також гарантує попередження різного роду зловживань і порушень при витрачанні бюджетних коштів [3];

– суттєвого покращення державного управління в умовах обмеженості фінансових ресурсів;

– публічності і прозорості діяльності державних органів, які використовують фінансові ресурси;

– переходу до бюджетування за результатами діяльності, в результаті чого прийняті рішення будуть базуватися на раціональних рішеннях, віддаючи перевагу фінансуванню найбільш пріоритетних програм.

Ураховуючи стратегічну направленість аудиту ефективності, яка полягає у оцінці управлінських рішень щодо використання державних коштів з метою досягнення конкретного результату, можна конкретизувати основні цілі, а саме:

– оцінка економічності (economy), передбачає перевірку економного використання організацією, яка перевіряється, державних коштів, витрачених на досягнення конкретних результатів її діяльності [7];

– оцінка ефективності (efficiency), передбачає перевірку виконання організацією поставлених завдань у вигляді співвідношення між запланованими і фактичними результатами її діяльності;

– оцінка результативності (effectiveness), передбачає перевірку співвідношення між виходом послуг та інших результатів діяльності державної організації та використаними ресурсами;

– перевірка якості управління органів виконавчої влади з виконання ними державних функцій.

Суб’єктами ж аудиту ефективності в Україні виступають органи, які займаються завданнями проведення

аудиту ефективності, тобто державні органи, наділені відповідними повноваженнями, а також підконтрольні суб'єкти: розпорядники бюджетних коштів, відповідальні виконавці державно-бюджетних програм. Так, в Україні органами, на які покладено повноваження здійснювати аудит ефективності, є Рахункова палата України, Державна фінансова інспекція [5].

Таким чином, аудит ефективності відіграє важливу роль у механізмі дієвого державного фінансового контролю, що, як наслідок, сприяє забезпеченню належного рівня фінансово-бюджетної дисципліни та запобіганню її порушень.

Ураховуючи стратегічну направленість аудиту ефективності, яка полягає у оцінці управлінських рішень щодо використання державних коштів з метою досягнення конкретного результату можна стверджувати, що аудит ефективності є перспективним напрямком реформування механізму державного фінансового контролю України.

Література:

1. Бардаш С. Щодо побудови базової класифікаційної моделі господарського контролю / С. Бардаш // Вісник КНТЕУ. – 2009. – № 2. – С. 66-71.
2. Басанцов І. В. Розвиток державного фінансового контролю в умовах ринкової економіки України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора екон. наук: спец. 08.00.08 «Гроші, фінанси і кредит» / І. В. Басанцов; Національний університет ДПС України. – Ірпінь: [Б. В.], 2008. – 40 с.
3. Дзюба С. Направления преобразований в аудиторской деятельности / С. Дзюба // Экономика Украины. – 2003. – № 1. – С. 36-42.
4. Дорошенко О. О. Методичні аспекти аудиту ефективності виконання бюджетних програм / О. О. Дорошенко // Фінанси, облік і аудит. – 2010. – № 16. – С. 227 – 233.
5. Ловінська Л. Г. Організація бухгалтерського обліку та фінансового контролю в сучасних умовах господарювання в Україні: монографія / Л. Г. Ловінська, І. Б. Стефанюк. – К.: НДФІ, 2006. – 240 с.
6. Рибачук В. Л. Механізми вдосконалення фінансового контролю в системі державного управління: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук: спец. 25.00.02. «Механізми державного управління» / В. Л. Рибачук; Нац. акад. наук України, Рада по вивч. продукт. сил України. – К., 2009. – 20 с.
7. Рябухин С. Аудит эффективности государственного сектора экономики: курс лекций / С. Рябухин, С. Климантов. – М.: Триада, 2006. – 304 с.
8. Удачина І. Аудит ефективності – нова форма контролю/ І. Удачина // Справочник Экономиста. – 2004. – № 9. – С. 20-24.

Галина Рибалко
(Київ, Україна)

СУЧАСНІ ФОРМИ РОЗПОВСЮДЖЕННЯ КНИЖКОВОЇ ПРОДУКЦІЇ

Пройшов час, коли поширення книг повністю залежало від пошуку споживача. Нині просування продукції на ринку є інноваційним в тому, що споживач сам шукає канали розповсюдження видань, до того ж, в основному через мережу Інтернет. Тобто, з розвитком технологій перед нами розкривається все більше і більше можливостей для контакту з реципієнтом та способів впливу на його вибір.

Мета нашого дослідження полягає у вивченні проблеми поширення книжкової продукції та способи (форми) розповсюдження.

Поставлена мета передбачає виконання малих завдань: проаналізувати та зробити висновки щодо сучасних форм розповсюдження книговидавничої продукції.

Об'єктом дослідження є веб-сайти видавництва «Абабагаламага», мережі магазинів «Книгарня Є», а також Інтернет-магазину «Книжная лавка».

Предмет дослідження – робота маркетолога та редактора у процесі розробки стратегії розповсюдження книговидавничої продукції.

Наукова новизна дослідження полягає в розробленні концепції поширення книговидавничої продукції за допомогою соціальних мереж.

Зовсім не простою є проблема поширення книжкової продукції, адже цей вид товару є специфічним для розповсюдження. Розробленні спеціальні методи їх розповсюдження, такі як показано в таблиці.

Маркетингові комунікації	• Види маркетингових комунікацій	• Переваги застосування
Реклама	• реклама у ЗМІ: у періодичних виданнях, радіо, на телебаченні; • реклама в мережі Інтернет; • друкована реклама (кольорові закладки); • зовнішня реклама (афіші); • пряма реклама.	• сприяє поінформованості та обізнаності споживачів в книжковому середовищі; • спонукає до акту купівлі книги або хоча бдо зацікавлення нею.
Персональний продаж	• особистий продаж, який включає виявлення потенційних клієнтів, їх потреб, умов продажу й укладання угод.	• надання послуг клієнтам, у тому числі допомога щодо використання товарів; • збирання інформації для підприємства щодо змін потреб, активності конкурентів, адаптування товару.
Стимулювання збуту	• стимулювання посередницької мережі; • стимулювання торговельного персоналу; • стимулювання споживачів (промоакції, сувеніри, надання знижок).	• активність у відносинах зі споживачами, посередницькою мережею та персоналом; • сприяє підвищенню культури обслуговування, відповідно до формування позитивного враження у споживачів.

Продовження табл.

Паблік релейшнз	• прес-посередництво, сприяння (просування); • ПР-акції.	• формування бажаної громадської думки, створення іміджу, сприяння обізнаності аудиторії.
Прямий маркетинг	• розсилка інформації щодо своєї продукції (каталоги, прейси, поштові відправлення у вигляду рекламних листівок, листів; телефонні звернення, СМС тощо).	• викликає у споживача бажання вступити в діалог із відправником посилання, відгукнутися на звернення.
Виставки та ярмарки	• за напрямками робіт – тематичні; • за територіальним принципом – різних рівнів.	• уможливлюють проведення аналізу ринків збуту і реакції споживачів, вивчення конкурентів.
Реклама на місці продажу і мерчандайзинг	• -різні види POS-матеріалів; • розміщення книг на полицях та площах магазину.	• привернення уваги споживачів до дорогих і відомих видань і видавництв.

Таб.1. Інструменти маркетингових комунікацій та переваги їх застосування [4, с. 98-99]

Тож найефективнішим тепер вважається прямий вплив на споживача, тобто, не через рекламу, а, так би мовити, «з вуст у вуста». Це пояснюється не лише недовірою людей до реклами, а й тим, що оточення людини є унікальним, відповідним до потреб певного індивіда, тобто, людина таким чином фільтрує інформацію.

Про це чітко сказано Котлером «Рынок покупателя» предполагает выпуск тех товаров, которые будет согласен приобретать потенциальный потребитель. В основу производства закладываются данные, полученные в результате изучения запросов различных рыночных сегментов, отдельных групп населения, предприятий, организаций и других потребителей, которым и будет адресована вновь создаваемая продукция». [1, с. 16-17]

А також: «Независимо от своей специализации каждый подписчик находит в журнале полезную для себя практическую информацию». [1, с. 248]

Тож, як бачимо, для споживача книжкової продукції дуже важливо наповнення, контент. Наприклад, людину неможливо переконати купити фантастику, якщо вона її не любить і купує лише навчальну літературу.

Також треба враховувати можливість реципієнтів купити книгу. Адже мало хто купуватиме книги, якщо не матиме коштів на елементарні потреби. Ця поведінка пояснюється дослідженням Маслоу.

Він стверджує, що найважливішим критерієм аналізу особистості є потреби – внутрішні стимули її активності, те, що забезпечує її існування і самозбереження. Американський соціолог Абрахам-Харолд Маслоу (1908-1970) виробив ієрархічну теорію потреб, поділивши їх на базові (постійні) та похідні (змінювані). Базові потреби розташовуються, згідно з принципом ієрархії, у висхідному порядку від нижчих (переважно матеріальних) до вищих (переважно духовних):

- фізіологічні та сексуальні потреби (у відтворенні людей, їжі, диханні, русі, одязі, житлі, відпочинку);
- екзистенціальні (у безпеці свого існування, впевненості у завтрашньому дні, стабільності суспільства, гарантованості праці);
- соціальні (у належності до колективу, групи чи спільноти, у спілкуванні, турботі про інших та увазі до себе, в участі у суспільній трудовій діяльності);
- престижні (у повазі з боку інших, їх визнанні та високій оцінці своїх якостей, у службовому зростанні й високому статусі в суспільстві);
- духовні (у самовираженні через творчість). [3, с.114-115]

Звісно, розповсюджуючи книжкову продукцію, професіонали враховують усі фактори впливу на вибір клієнтом продукції. Нині, щоб спростити цей процес, видавці та рекламісти використовують Інтернет. Ця практика показує чудові результати.

Розглянемо сайт видавництва «Абабагаламага». Він перспективний тим, що враховано вимоги реципієнта до сприйняття інформації. Естетика, досконалість, продуманість, якість – підтримка іміджу бренду «Абабагаламаги». Читач може переглянути не лише усі вже видані книи, а й ті, які є також у планах видавати. Це хороший метод заохочення до купівлі та поширення продукції загалом.

Також розглянемо сайт мережі магазинів «Книгарня Є». Тут сайт наповнено усіма видами книг і наявний Інтернет-магазин, що набагато спрощує продаж та розповсюдження книг і звісно інформації про них.

Останнім часом, з'явився новий сегмент продажу і поширення – соціальні мережі. Люди все більше і більше входять у них, адже головний слоган їхньої діяльності –доступність. Користувачам не треба навіть шукати книги. Варто лише підписатися на групу чи сторінку і їм регулярно повідомлятимуть про нові книги відповідно до їхніх інтересів та потреб.

На прикладі «Книжкової лавки» бачимо, що такий спосіб також мінімалізує зусилля обох сторін до обміну повідомленнями, оплати рахунку черех Інтернет та отримання продукту кур'єром. Це є дуже ефективно.

Отже, специфіка поширення книжкової продукції полягає у правильному визначенні споживчої аудиторії, тому що на відміну від, наприклад, харчової та побутової продукції, книги потрібні не всім, точніше сказати – вони не є життєво необхідними. Адже все ж на першому місці в піраміді потреб людини (за Маслоу) є елементарні біологічні потреби і лиш на останньому духовні, творчі.

Визначення та правильне передбачення у людей творчих та духовних потреб визначають напрями та локалізацію діяльності книговидавничої продукції, що є дуже важливо в контексті вивчення та дослідження особливостей маркетингу книговидавничої справи.

Література:

1. Котлер Ф. Основы маркетинга. Пер. с англ. – М.: Прогресс,1991. – 657с.
2. Сэндидж Ч., Фрайбургер В., Ротцолл К. Реклама: теория и практика. Пер. с англ. – М.: Прогресс, 1989. – 630 с.
3. Хомяков В. Менеджмент підприємства. – 2-гевид., перероб. і доп. – Київ: Кондор, 2009. – 434 с.
4. http: //mmi.fem.sumdu.edu.ua/sites/default/files/mmi2010_1_90_101.pdf. – 05.12.2013
5. http: //book-ye.com.ua/shop/. – 05.12.2013.

6. http: //ababahalamaha.com.ua/uk/%D0%93%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D0%B0_%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D1%96%D0%BD%D0%BA%D0%B0. – 05.12.2013.

Науковий керівник:
заслужений працівник культури, Дяченко Юрій Павлович.

Тарас Родченко
(Гродно, Республика Беларусь)

МЕХАНИЧЕСКИЕ ТОРГОВЫЕ СИСТЕМЫ НА РЫНКЕ ФОРЕКС

С каждым днем валютный рынок Форекс становиться привликательнее для людей желающих заняться интернет трейденгом. Это обусловлено несколькими факторами. Во-первых, условия торговли на рынке Форекс стали настолько доступными, что трейдеру достаточно иметь смартфон и доступ в интернет. Во-вторых, возможность заработать большие деньги за короткий промежуток времени. И в-третьих, торговлю можно рассматривать как хороший досуг.

Однако, профессиональная торговля на рынке Форекс – это работа. Трейдер должен обладать крепкими нервами и быть психологически устойчив для того, чтобы заработать. Поэтому, чтобы уменьшить влияние человеческого фактора, многие трейдеры автоматизируют свою торговлю. Одним из примеров автоматизации торговли на рынке Форекс являются механические торговые системы.

Механическая торговая система, также автоматическая торговая система (МТС, АТС), торговый робот – это программа, предназначенная для полной или частичной автоматизации торговых процессов. Уровень автоматизации может быть разным – от помощи трейдеру в принятии решений, до автономного выставления и снятия заявок на бирже. Также, возможно выполнение программой дополнительных функций – контроль выставленных заявок, мониторинг сделок, анализ торговли с предоставлением графиков и отчетов. [1]

Известно, что интернет трейдинг позволяет совершать операции на рынке Форекс 24 часа в сутки, пять дней в неделю. Но ни один трейдер, не сможет следить за ситуацией круглые сутки, зато это сможет сделать механическая торговая система. Это является еще одним преимуществом, которое дает механическая торговая система трейдерам на рынке Форекс.

Раньше считалось, что на рынке Форекс могут зарабатывать только трейдеры со стальными нервами – трейдеры, которые могут управлять своими эмоциями и быть абсолютно спокойными при совершении операций. Теперь, когда появилась возможность использовать механические торговые системы и автоматизировать свою торговлю, трейдерам нет необходимости непрерывно следить за открытыми сделками, сопровождая каждую от начала и до конца. Теперь механическая торговая система может следить за ситуацией на рынке и, если нужно, совершать сделки по определенному алгоритму. Таким образом, совершенно любой человек может быть валютным трейдером и торговать на рынке Форекс, вне зависимости от своего характера или умения управлять эмоциями и чувствами.

На сегодняшний день одним из лучших торговых терминалов, который позволяет автоматизировать торговлю на рынке Форекс, является Metatrader4. Данное программное приложение позволяет проводить все необходимые операции, анализировать состояние рынка, а также создавать и тестировать различные механические торговые системы.

Для создания механической торговой системы, Metatrader4 имеет встроенный язык программирования MQL4, который позволяет реализовать алгоритмы любого уровня сложности. [2]

Рассмотрим пример создания и тестирования механической торговой системы «Forex-MACD++». Система названа так потому, что в ее основыве лежат показания индикатора Moving Average Convergence/Divergence (MACD), но для того, чтобы исключить ложные сигналы, система использует дополнительные сигналы, например сигнал индикатора Relative Strength Index (RSI).

Индикатор MACD используется в техническом анализе в целях прогнозирования ценовых колебаний. Индикатор полезен для определения точек разворота, проверки направления и силы господствующего тренда. Индикатор MACD – это разность между двумя экспоненциальными скользящими средними цены. Если короткое скользящее среднее превосходит длинное (т.е. MACD поднимается выше нуля) – значит, ожидания инвесторов приобретают бычий характер (т.е. линии спроса/предложения сместились вверх). Дополнительное использование простого скользящего среднего MACD позволяет более точно определить момент подобных изменений в ожиданиях инвесторов (т.е. смещения линий предложения/спроса). [3, с. 27]

Алгоритм механической торговой системы «Forex-MACD++» можно разбить на два последовательных алгоритма открытия и закрытия ордера. Блок-схема алгоритма открытия ордера представлена на рисунке 1, где MACDm(0) – текущее значение главной линии индикатора MACD, MACDs(0) – текущее значение сигнальной линии индикатора MACD, RSI(0) – текущее значение индикатора RSI.

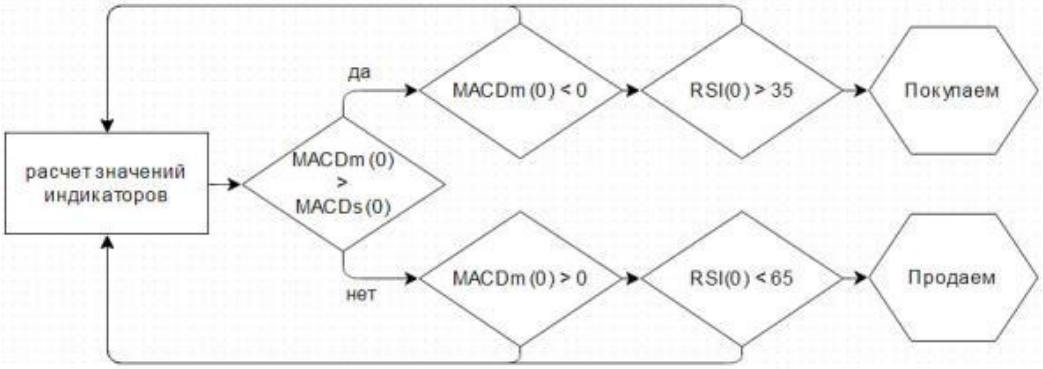

Рис.1. Блок-схема алгоритма открытия ордера.

Данная механическая торговая система не может иметь более одного одновременно открытого ордера, поэтому после открытия ордера система запускает алгоритм закрытия ордера. Блок-схема алгоритма закрытия ордера представлена на рисунке 2.

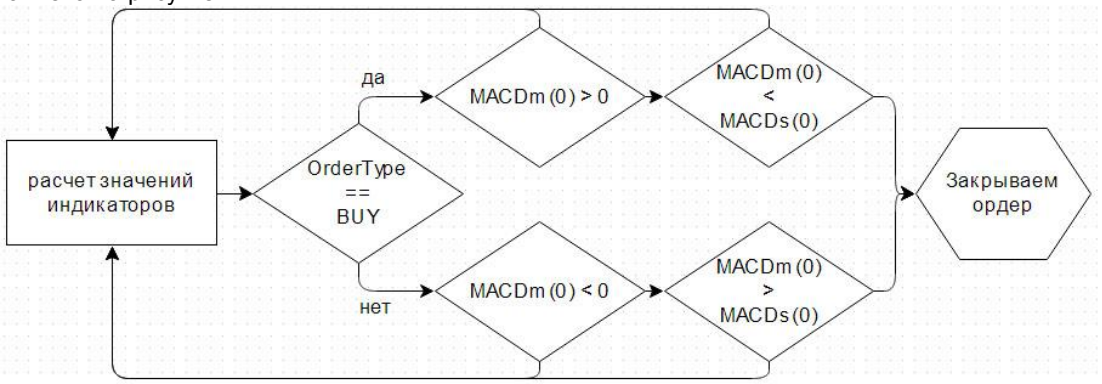

Рис.2. Блок-схема алгоритма закрытия ордера.

Далее необходимо протестировать систему на временном интервале, чтобы убедиться в ее работоспособности и эффективности. Для тестирования данной системы была выбрана валютная пара EURUSD, таймфрейм H1 и период с 01.11.2013г. по 16.12.2013г.

На рисунке 3 представлена линия капитала. Ось X показывает количество сделок, совершенных за выбранный временной период, ось Y показывает сумму депозита в долларах США.

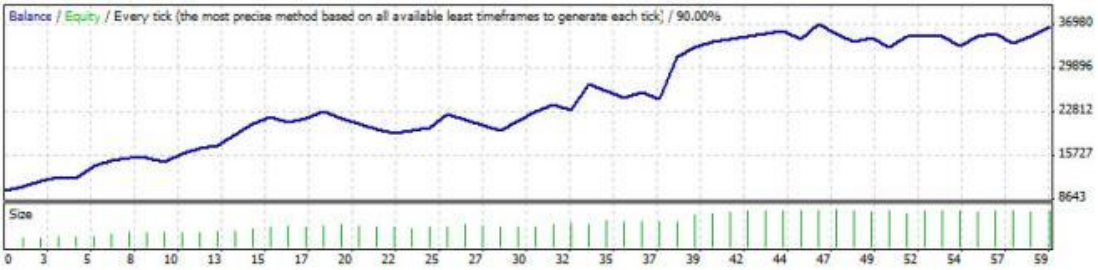

Рис. 3. Линия капитала.

При тестировании механической торговой системы «Forex-MACD++» на валютной паре EURUSD чистая прибыль составила 26657.96 долларов США. Общее число сделок за данный период – 59, из них 37 прибыльных. Максимальная просадка – 4605,30 (12,27%) долларов США, что является очень хорошим показателем для механических торговых систем.

Подводя итоги можно сделать выводы о том, что механическая торговая система является хорошим инструментом автоматизации собственных торговых стратегий. Она охватывает весь промежуток торгового времени, а также исключает человеческий фактор при принятии решений для заключения сделок. Механическая торговая система особенно удобна для начинающих трейдеров, которые более подвержены совершению ошибок, нежели профессионалы. Но не стоит забывать, что не одна система не заменит способности трейдера предугадывать движение рынка, поэтому механическую торговую систему лучше использовать как хорошего помощника, который нуждается в постоянном контроле со стороны трейдера.

Литература:

1. Механическая торговая система / [Электронный ресурс] / / Режим доступа: http: //ru.wikipedia.org/wiki/ – дата доступа: 19.12.2013
2. Информационно-торговая платформа MetaTrader4 / [Электронный ресурс] / / Режим доступа: http: //www.metaquotes.ru/metatrader/ – дата доступа: 20.12.2013.
3. Акелис С.Б. Технический анализ / / С.Б. Акелис. – М.: 1999. – 278 с.

Научный руководитель:
кандидат физ.-мат. наук, доцент Марковская Наталья Вацлавовна.

Мархабат Садуакасова, Ақбота Даниярова
(Қарағанды, Қазақстан)

ҚАЗАҚСТАНДА АУДИТТІҢ ДАМУ ТЕНДЕНЦИЯСЫ

Қазақстан Республикасының егемендік алып, нарықтық экономикаға көшуі қоғамдық өмірдің барлық жағынан өзгеруіне әкелді. Елде кәсіпкерлік қызметтегі әртүрлі субъектілердің ара қатынастарын реттейтін жаңа экономикалық институттар туындау қажеттігі пайда болды. Оның ішінде аудиторлық институтқа деген қажеттілік өзгеше болды. Оның басты мақсаты – бухгалтерлік және салықтық есептілікте көрсетілетін ақпараттардың шынайылығын бақылауды қамтамасыз ету. Ақша қаражаттарын қолдану бойынша, заңды объектілерде сауда операциялары мен инвестицияларды жүзеге асыру бойынша мәліметтер тәуелсіз аудитор көмегімен объективті түрде расталады.

Жеке және ұжымдық меншік иелері акционерлер, жарнашылар, сонымен қатар кредиторларда өз қызметтерінің саласында барлық көптеген қаржылық және шаруашылық операциялардың заңға сәйкес орындалғанына және бухгалтерлік жазбалармен тоқсандық және жылдық есептерде дұрыс көрсетілгеніне өз бетімен көз жеткізу қиындықтары туындады. Ұйым қызметі мен оның заңды орындалуын тәуелсіз аудиторлық тексеру мемлекетке де экономика қаржыландыру, несие беру, инвестициялау, және салық салу саласында қажетті

шараларды қабылдау үшін қажет, жекелеген кәсіпорындар, ұлттық экономика салалары мен аймақтар бойынша жүргізілетін аудиторлық тексерулер өздерін қызықтыратын қаржылық есептеме нақтылығын дәлелдеу үшін республиканың мемлекеттік органдары, министрліктер мен ведомствалар, соттар, прокуратураға және басқаларға қажет.

Елбасы «Қазақстан-2050» атты стратегиясында әлемдегі бәсекеге барынша қабілетті 50 елдің қатарына кіру туралы өз жолдауында атап өткендей, Қазақстан өз дамуындағы жаңа серпіліс жасау қарсаңында, өркенді де өршіл дамып келе жатқан қоғамның іргетасы тек қана осы заманғы, бәсекеге қабілетті және ашық нарық экономикасы бола алады. Қазақстанның әлемдегі бәсекеге барынша қабілетті 50 елдің қатарына кірудің бірінші басымдығы әлемдік экономикаға ойдағыдай кіруі болып табылады. Осыған байланысты мемлекетті дамыту процесінде бухгалтерлік есепке алу, қаржылық есеп беру мен аудит жүйесін бара-бар дамыту ерекше өзектілікке айналады, өйткені бухгалтерлік есепке алудың, қаржылық есеп берудің және аудиттің мақсаты басқару шешімдерін қабылдау үшін мүдделі пайдаланушыларды экономикалық ақпаратпен қамтамасыз ету болып табылады [1].

Отандық және әлемдік тәжірибе көрсеткендей, аудиторлық қызметтерге мұқтаждық мынадай жағдайларға байланысты туындады:

– осы ақпаратты пайдаланушылармен (меншік иелерімен, инвесторлармен, кредит берушілермен) жанжал болған жағдайда әкімшілік тарапынан дәйексіз ақпарат беру мүмкіндігімен;

– қабылданған шешімдер салдарларының ақпарат сапасына байланыстылығымен;

– ақпаратты тексеру үшін арнайы білімнің болуы қажеттілігімен;

– ақпаратты пайдаланушылардың ақпарат сапасын бағалау үшін оның көздеріне қол жетімділігінің ішінара болмауымен.

Барлық осы алғышарттар тиісті дайындығы, біліктілігі, тәжірибесі және осындай қызмет түрлерін көрсетуге рұқсаты бар тәуелсіз сарапшылар қызметтеріне қоғам мұқтажының пайда болуына алып келді. Бұл, расталған ақпараттың болуы барлық мүдделі нарыққа қатысушылардың жұмыс істеу тиімділігін арттыруға және түрлі экономикалық шешімдер салдарларын бағалауға және болжамдауға мүмкіндік беретінімен байланысты.

Елдің микроэкономикасына басқару құралына сай қажетті әр түрлі бизнес салаларындағы шаруашылық жүргізуші субьектілер қызметін талдау, аудит және басқару есебі сияқты арнайы ғылымдарға айырықша маңыз беріліп отыр. Аудитті ұйымдастырудың озық тәжірибесі Халықаралық валюталық қордың, Бүкіл әлемдік банктің, Халықаралық даму бойынша АҚШ агенттігінің, Еуроплық одақтың және Британдық кеңестің белсенді қатысуымен өткізілгендіктен, оны құрудың ағылшын американдық үлгісі негіз етіп алынды [2, б.63].

Біздің елімізде аудит дамуы 1987жылы «Инаудит» акционерлік қоғамы пайда болуынан басталады. Ол КСРО Министрлер Кеңесінің арнайы қаулысына сай құрылған. Оның құрылуы елімізде аудитті әрі қарай дамытуға зор ықпал етті.

Шаруашылық есептегі ревизиялық топтармен салыстырғанда жоғары ұйымдық-құқықтық нысанға ие болғанымен фирма мемлекеттік бақылау органы базасында құрылды, ал құрылтайшылары одақ министрліктері болды.

Бірегей құрылым ретінде «Инаудит» сақталмады, ол бірнеше жеке аудиторлық фирмаларға бөлініп кетті. Оның себептерінің бірі фирмада өз фирмаларын құруға және басқаруға мүмкіндік туған кәсіпқой мамандар мен нағыз көш бастаушылардың көп істеуінде болды.

1989-1993 жылдары КСРО-дағы аудиторлық қызмет туралы заң актілерін қабылдауға ұмтылыс жасалды. Бұл кезеңде елде көптеген коммерциялық ұйымдар, оның ішінде аудиторлық фирмалар пайда болды. Соңғылары жауапкершілігі шектеулі серіктестіктер ретінде тіркелді. 1989 жылы ҚазССР-ының Қаржы министрлігінің бақылау-ревизиялық басқармасы жанында шаруашылық есептегі ревизиялық топ құрылды. Содан соң оның базасында 1990 жылы үкімет шешімімен алғашқы «Шаруашылық есептегі аудиторлық орталық» аудиторлық фирмасы мен оның аумақтық бөлімшелері ұйымдастырылды. Жинақталған тәжірибе, тұрақты түрде өскен аудиторлық қызмет көрсету, қандай да бір дәрежеде әлемдік аудиторлық практика ұсынымы 1992 жылы шаруашылық есептегі орталықты «Қазақстан-аудит» тәуелсіз акционерлік аудиторлық компаниясына айналдыруға мүмкіндік берді. Ол республикадағы аудиторлық қызмет көрсету жөніндегі, меншіктің жеке нысанына негізделген және аудитті үкімет атынан жүргізу құқығы бар лицензияға ие бірінші тәуелсіз кәсіби компания болып табылады.

Қазақстанда аудиттің қалыптасуы мен оның кең танымал болуына «Қазақстан-аудиттің» сіңірген еңбегі зор. Ол республикамызда аудиторлық қызмет туралы заң жобасын жасаудың негізгі дайындаушысы және оның министрліктерде, үкімет деңгейінде және парламент комитеттерінде талқылануында бас кеңесші, сонымен қатар Қазақстан аудиторлары Палатасы жарғысының жобасының авторы болды.

1990 жылдан бастап нарықта «Эрнест энд Янг Сыртқы аудит» пайда болды. Ол орналасқан жері және иелігіне қарамастан, олардың өтініштері бірлескен кәсіпорындарға аудиторлық тексерулер жүргізді. Бұл сол кезде «Үлкен алтылыққа» енген ірі континент аралық аудиторлық фирма еді. Және 1993 жылы аудит «Аудиторлық қызмет туралы» бірінші Заңның қабылдануымен аудит өзінің дүниеге келуін ресми түрде бекітті. Осы уақыт ішінде аудит қаржы нарығы саласында өзінің лайықты орнын тапты, аудит институты ретінде өзінің өмір сүру құқығын дәлелдеді. Алайда дәл осы заңның шикі тұстары табылып, 1998 жылы 20 қарашада жаңа заң қабылданды.

Қазір Қазақстанда аудиторлық қызмет көрсететін ірі халықаралық аудиторлық ұйымдар мен жергілікті аудиторлық фирмалар өз қызметтерін дамытуда. Қазақстан Республикасының Қаржы министрінің 05.04.2001 жылғы №173 «Аудиторлық ұйымдар мен кредиттік рейтингтік агенттіктер тізімін бекіту туралы» бұйрығымен жыл сайын ұйымдар аудитін жүргізу және кредиттік рейтингті ҚР Үкіметінің 2001 жылғы 28-ақпанындағы №290 «Кейбір акционерлік қоғамдар мен республикалық мемлекеттік кәсіпорындар (ұлттық компаниялар) қызметін тиімді басқару мен бақылауды ұйымдастыру жөніндегі шаралар туралы» қаулысына сәйкес дәлелдеу мақсатында «ПрайсуотерхаусКуперс»ЖШС, «КПМГ Жанат»ЖШС, «ЭрнстЭндЯнг»ЖШС, «ВДО Қазақстан-аудит» ЖШС (соңғы аудиторлық фирма ҚР Қаржы министірінің 2004 жылғы 19-шілдедегі №294 бұйрығымен бекітілген) сияқты аудиторлық ұйымдар тізімі бекітілген.

Бүгінде елде 129 аудиторлық компания тіркелгені белгілі болып отыр. Сарапшылардың пайымдауынша, алдағы 3 жылда елде аудиторлық қызметтерге сұраныс артатын болады. Бұл өз кезегінде нарықтың дамуына әсер етеді. Жағымды факторлардың арасында – қаржылық саланың оңалуы, несие ұйымдарының ретке келуі мен несиелік ресурстарға сұраныстың артуы бар. Аудиторлардың негізгі қызметі – тұтынушылардың қаржылық есептерін тексеру болып табылады. Оған баға беріп, заң қойған талаптарға жақын ету. Аудиторлық компаниялардың қызметтеріне – әріптес бизнес құрылымдары, банктер, мемлекеттік компаниялар мен ашық ақпарат алғысы келіп отырған ұйымдар жүгінеді.

Заң бойынша, аудиторлық компаниялардың қызметі нақтыланып отыр. Негізгі міндет – бұл қаржылық аудит. Және оның жанындағы қызметтер – тренингтер мен есеп және бухгалтерлік есеп құру кезінде көмек көрсету. «Эксперт РА Қазақстан» компаниясы жүргізген ресми зерттеу жұмыстарында: тапсырыстардың 92 пайызы жалпы аудитке тиесілі екендігі көрсетілген. Сондай-ақ, сұранысы жоғары: салық, қаржы консалтингі және қаржылық аудитті атап өтсек болады. Қазір оның жиынтық үлесі 5 пайызды құрап отыр.

Қазір Қазақстанда жоғарыда айтып өткендей, 120-дан астам аудиторлық компания еңбек етіп келеді. Елде аудиторлық қызметтер мемлекетіміз тәуелсіздік алған кезде дами бастады. Сол кезде, нарыққа ірі шетелдік компаниялар келе бастады. Бизнестің құрылымын бағалап өту үшін ірі құрылымдар шетелдік компаниялардың қызметтеріне жүгініп келеді. Олардың арасында: KPMG, Price Waterhouse, Ernst&Young, Deloitte & Touch компанияларын атап өтсек болады [3].

Қазақстанда аудитпен байланысты мәселе ол аудиторлық компаниялар санының аздығында, және оның сапасына келіп тіреледі. Статистикалық мәліметтерге сүйенсек, осы жылы бірнеше ірі аудиторлық компаниялардың нәтижелері кеш берілгендігін айтуға болады. Қазақстандағы барлық ұлттық компаниялар «үлкен төрттікте» үш жылға кезекте тұрғанын айтып шағымданған. Үлкен төрттіктің нарықта неше пайыз алатынын айту қиын дегенмен оның үлесі көп екені анық. Барлық ірі компаниялар, банктер, зейнетақы жинақтау қоры, сақтандыру және мұнай өндіру компаниялар осы төрттіктің жұмысына жүгінеді. Себебі ірі компанияларды аудиттау техникалық жағынан өте қиын, және қаржылық есептілік халыраралық стандартқа сай өзгеріске ұшырайды және толықтырылады. Сонымен бірге өте жоғары тәуекел бар, ол операциялық тәуекел, қаржылық құралдар тәуекелі тағы басқа. Сондықтанда жергілікті аудиторлық ұйымдарға мұндай жұмыс жүргізу қиын, тіпті мүмкін емес. Сонымен қатар 2006 жылы «Аудиторлық қызмет туралы Заңға» өзгеріс енгізіліп, халықаралық аудит стандарты қабылданды. Соған байланысты жарты аудиторлық ұйым өз жұмысын тоқтатты. Осы заңға сәйкес аудиторлық ұйымда кемінде 3 сертификаты бар аудитор болуы керек. Осы жылы 328 аудиторлық ұйым бар еді, оның 129 қалды. Аталған заң бойынша соңғы өзгерістер мен толықтырулар 4 шілде 2013 жыл жағдайына.

Аудиторлық қызметтердің құнына – аудитор оған қанша уақыт бөлгені әсер етеді. Эксперт РА Қазақстан рейтингтік агенттігі жүргізген зерттеу жұмыстарына сүйенер болсақ, 2012 жылы 15 ірі аудиторлық компаниялардың кірісі 13,9 пайызға артқандығы белгілі болды. 2011жылмен салыстырғанда төмендеу 5 пайызды құрады. Сала мамандары бұған нарықтың игерілмегендігі мен консалтингтік қызметке сұраныстың артқандығы әсер етті деп отыр.

Қазақстанда нарықтық қатынастар енгізілуімен бірге экономикалық субъектілердің қаржылық қорытынды есебін пайдаланушылардың қажеттіліктерін ол ақпараттардың дұрыстығын дәлелдеу түрінде қамтамасыз етуші тәуелсіз бақылау жүйесі өркендеп дамып келеді. Аудиторлық қызметті реттеуші стандарттар енгізілуде, аудиторлар жұмыстарының сапасына кәсіби бақылау жүйесі жақсарып келеді, сондай-ақ, бұл салада кәсіби мамандар даярлауға қосымша талаптар қойылуда.

Қорытындылай келе, Қазақстанның әлемдік экономикаға кірігуін жеделдету мақсатында аудит жүйесін реформалаудың негізгі бағыттарын, оларды іске асыру жөніндегі нақты тетіктерді жасау, шетелдік инвестициялардың ағынын молайту, халықаралық нарықтарда қазақстандық ұйымдардың бәсекеге қабілеттілігін арттыру, қор нарығын жандандыру керек. Жоғарыда айтылған мәселелерді шешу үшін Қазақстанда нарық жағдайына бейімделудің қиындығына қарамастан, елде ғылыми-теникалық саясатты, маңызды теориялық және іс-тәжірибелік білім саласына айналатын нақты ғылыми әзірлемелерді жинақтаумен әлеуметтік-экономикалық қызметтің жаңа әрі озық нарықтық бағытын түбегейлі және қолданбалы зерттеу белсенділігін арттыра түсу керек. Елдің микроэкономикасын басқару құралына аса қажетті әр түрлі бизнес салаларындағы шаруашылық жүргізуші субъектілер қызметін талдау, аудит және басқару есебі сияқты арнайы ғылымдар мен оқыту пәндеріне айрықша маңыз беру керек. Сонымен бірге аудиторлық ұйымдардың сапасын арттыру үшін арнайы рейтинг жүргізіп, шетелдік «үлкен төрттікке» бәсекелес болатындай, және аудиторлыққа байланысты негізгі мәселелерді шешетіндей бірнеше шағын аудиторлық ұйымдарды біріктіріп үлкен компаниялар құру қажет.

Әдебиеттер:

1. Қазақстан Республикасының Президенті – Елбасы Н.Ә.Назарбаевтың «Қазақстан-2050» стратегиясы: қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Қазақстан халқына Жолдауы
2. Абленов Д.О. Аудит негіздері: Оқулық. – Алматы: Экономика, 2005. – 400б.
3. http: //www.uchet.kz/news/

Мархабат Садуақасова, Меруерт Пердебек
(Қарағанды,Қазақстан)

ҚЫЗМЕТКЕРЛЕРМЕН ЕҢБЕКАҚЫ БОЙЫНША ЕСЕП АЙЫРЫСУ АУДИТІНІҢ ТӘРТІБІ

Қазіргі нарықтық шаруашылықта еліміздің әлеуметтік және экономикалық дамуында, елдің өндіріс тиімділігін арттыруда кәсіпорындардың алатын орны мен қосатын үлесі ерекше. Елдің экономикалық өркендеу жағдайында нарықтық қатынастарға қатысушы мүдделі тұлғалар ұйымның қызмет ету процесіне үлкен көңіл аударатыны белгілі. Сол себепті олар есеп мәліметтеріне сүйене отырып, ұйымның қаржылық жағдайын бағалауға ұмтылады, кәсіпорындар тиімді дамуы үшін бақылауда ұтымды жүйені жетілдіріп, басқарушылық және ақпараттық жүйені құрады. Оны жүзеге асыруда кәсіпорынмен өндірілетін өнімдер мен істелінетін жұмысқа кеткен еңбек пен оған төленетін еңбекақы мөлшерін, еңбек өнімділігін дұрыс бағалау, сонымен қатар жұмсалған еңбектің саны мен сапасын, жұмысшылар мен қызметкерлерге еңбекақы төлеу үшін еңбекақы қорынан бөлінетін қаржыларды бақылау маңызды орын алады.

Кез-келген мемлекеттің әлеуметтік және экономикалық жағдайының бірден-бір көрсеткіші тұрғындарының еңбекақысы мен өмір сүру деңгейі болып табылады. Сол себепті еңбекақымен байланысты мәселелер маңызды болып есептелінеді.

Нарықтық экономиканың дамуымен байланысты кәсіпкерлік қызметтердің жаңа түрлері пайда болуына, акционерлік қоғамдар, жауапкершілігі шекетеулі серіктестіктер, комерциялық банктер т.б. көбеюі аудит қызметтерінің кеңеюіне және өсуіне алып келді.

Нарықтық экономика қатынастарында шаруашылық операциялары жөніндегі шешімге келу көпшілік жағдайда қаржы жөніндегі ақпараттарға негізделген, өйткені олар дұрыс, анық және талапқа сай болуы қажет.

Осылардың барлығы нарық капиталының міндетті түрде үнемді пайдалануына әсерін тигізеді, оларды бағалауға мүмкіндік жасайды және экономикалық дұрыс шешімге келуге көмектеседі. Еңбекке ақы төлеу бойынша қызметкерлермен есептесудің есебі мен аудиті бухгалтерлік есеп аспектілерінде үлкен орынға ие. Осы ақпараттардың дұрыстығын, заңдылығын тек тәуелсіз аудитор ғана анықтап айта алады.

Еңбек ақы бойынша есеп айырысуды аудиторлық тексергенде аудит іскерлік қызметтің бір түрі ретінде шаруашылық жүргізуші субъектінің жұмыс істеу ережесіне қатысты фактілер немесе, сондай-ақ ережелер мен жұмыстар туралы ақпараттар және тексерумен шұғылданады, оны өкілетті тұлға жүзеге асырады, әрі белгіленген нормативтерге сәйкес жұмыстың ереженің немесе ақпараттың сапалық жағы туралы тұжырым береді.

Қызметкерлермен еңбекке ақы төлеу бойынша есеп айырысуды аудиторлық тексеру – аудиторлық қызметтің көп еңбекті қажет ететін процестерінің бірі, ол ұйым қызметінің жекелеген түрлерінің ерекшеліктерін білуді талап етеді. Оның мақсаты – еңбек және еңбек ақы есебінің қолданыстағы заңдылықтарының сақталуын, бухгалтерлік есептің ұйымдастырылуы мен жай–күйін, сондай–ақ жүргізілген есеп айырысулардың дұрыстығын тексеру. Жұмысшылар мен қызметкерлерге еңбекақы төлеуді тексерудің негізгі міндеті – еңбекақы төлеуде нормативтік–құқықтық актілердің сақталуын бақылау, жалақыдан ұстап қалу мен еңбек ақы төлеуде бухгалтерлік есепті жүргізудің дұрыстығын тексеру болып табылады.

Қызметкерлермен еңбекке ақы төлеу бойынша есеп айырысу аудиті кезеңдеріне алғашқы құжаттарды тексеру, есеп айырысу-төлем ведомостері мен еңбек ақыдан ұсталымдарды тексеру жатады. Аудиттің ақпарат көздеріне ұйым жұмысшысын жұмысқа қабылдау, ауыстыру және жұмыстан шығару жөніндегі құжаттар, алғашқы құжаттар, бухгалтерлік есеп пен есептіліктер жатады. Алғашқы құжаттар ретінде жеке құрам есебі бойынша Жұмысқа қабылдау туралы табель, жеке карточка және тағы басқалар пайдаланылады. Бақылау барысында қолданатын ақпарат көздері болып 3350 «Еңбекақы төлеу бойынша қысқамерзімді берешек» шоты бойынша аналитикалық және синтетикалық мәліметтер өнімділіктің есебі және еңбекке ақы төлеуді есептеу жөніндегі бастапқы құжаттар (мысалы, жұмыс істеген уақыт есебі табелі мен нарядтар) уақытша еңбекке жарамсыздық парақтары, еңбек демалысына төлемді есептеу, нормативтік құжаттар, бұл операцияны реттейтін ҚР Еңбек Кодексі, қызметкерлердің еңбегі мәселелері жөніндегі әдістемелік ұсыныстар, олардың орташа еңбек ақысын есептеу тәртібі жөніндегі нұсқаулық және т.б. басшылыққа алынады [1; 136].

Құжаттық тексеруді жүргізерге дейін аудитор ұйымның ұйымдық және технологиялық ерекшеліктерін зерттеп, оның өндірістік қызметінің барлық түрінің сипатын, мамандану аясын, қарқынын және құрылымын анықтауға міндетті.

Еңбекке ақы төлеу аудитінің аталмыш міндеттерін орындауға кіріспес бұрын, өндіріс процесіне жасалатын ішкі бақылаудың әлсіз және мықты жақтарын бағалау мақсатында алдын–ала шолу жүргізу керек. Жалпы мәліметтерді жинау және ішкі бақылау жүйесін бағалау үшін ұйымға арнайы сұрақтар жиынтығын дайындаған орынды. Аудиторлық тексеру барысында еңбекақыны есептеудің дұрыстығын, әрі заңдылығын анықтау қажет.

Аудитор әрбір жұмысшымен еңбекақы бойынша есеп айрысу операцияларын терең зерттеу үшін аудиттің бағдарламасын жасайды.

Аудиттің халықаралық стандартында «Қаржы есептері аудитінің мақсаты қаржылық есеп жасаудың белгіленген тұжырымдық негіздеріне сәйкес қаржылық есептің барлық маңызды аспектілері бойынша әзірленгендігі жөнінде қорытынды жасау болып табылады» деп анықтама берілген. Яғни аудиторлық қызметтің мақсаты – қоғамның талабын қанағаттандыратындай барынша тиімділікке, ең жоғары кәсіби талаптарға сәйкес қызмет көрсету [2].

Мұның шарты аудиторлық қызметтің негізгі төрт қағидасын (тәуелсіздік, объективтілік, кәсіби біліктілік және құпиялылық) үнемі басшылыққа ала отырып, халықаралық стандарттың талабын бұлжытпай орындауды талап етеді. Демек аудиторлық қызметтің қоғамның және клиенттің алдындағы жауапкершілігі, көрсетілген қызметтің сапасы мен мерзімі оның мақсатымен тікелей байланысты. Көрсетілген аудиторлық қызметтің мақсатына жетуінің нәтижесінде: клиенттің коммерциялық қызметінің жақсаруына, табысының өсуіне ықпал етеді; аудиторлық фирманың және аудитордың беделін өсіруге, клиенттердің шеңберін кеңейтуге қолайлы жағдай туғызып табысын арттырады.

Қызметкерлермен еңбекақы төлеу бойынша есеп айырысуларды тексеруді әр айдың бірінші күні 3350 шоты бойынша аналитикалық есеп көрсеткіштерінің және бухгалтерлік баланыстағы, бір уақыттағы Бас кітаптағы жазулармен сәйкестігін анықтап бастаған жөн. Бұл үшін Бас кітаптағы қарастырып отырған айлардың бірінші күнгі 3350 тізімдемесінің ведомосының жиынтық сомасын кәсіпорын баланысындағы сомамен салыстыру қажет.

Еңбек және еңбекақы бойынша есеп айырысудың алғашқы құжаттар тексергенде дайындалған жұмыс есебі үшін тиісті жерлерде жауапты адамның қолдарының бар болуы, толтыру барысында құжаттарда түзетулер, өшіріп қайта жазулардың бар жоқтығын анықтау керек. Сонымен қатар алғашқы құжаттарды төлеу ведомостарын тексеру барысында анықтайды. Еңбекті уақыт бойынша төлеуде тарифтік мөлшерлеме немесе мәміле шарттарын қолданудың дұрыстығы, кесімді төлеуде – жұмыстық сандық және сапалық көрсеткіштерін орындау, нормалар мен баға қолданудың дұрыстығы тексеріледі.

Заңнамаларға сәйкес жалақыдан мыналар ұсталынады: жеке табыс салығы, зейнетақы қорына аударымдар, бұрын берілген аванс бойынша берешекті, сондай–ақ арифметикалық қате нәтижесінде артық төленген соманы өткізуге; есеп беретін сома бойынша берешекті өтеуге; пәтерақы, баланың мектепке дейінгі балаларға мекемеде тәрбиеленгені үшін, еңбеккерлердің ұйымға келтірген материалдық зиянының орнын толтыруға; ақшалай төлемдер (заңсыз жұмсаған қаржыны біреудің мойнына жазу); несиеге сатып алынған тауарға; газет пен журналдарға жазылғаны үшін; орындалатын (үкім) құжаттар бойынша, өнім ақауы үшін. Жалақыдан басқа ұсталымдар еңбеккерлердің келісімімен ғана ұсталады [3; 78].

Аудит есебінің қортындылау бөлімінде аудит қорытындысын жасау қажет. Оның негізгі мақсаты субьектінің қаржы есебінің дұрыстығын, оның мемлекет заңына, нормативтік құжаттар талабына, бухгалтерлік және аудиторлық стандарт талабына сәйкес жасалғандығын көрсету.

Тексеру қорытындысында мыналарды анықтау қажет:

1. Белгіленген мерзімде алынбаған жалақы сомалары дер кезінде депонентте жатқызылатындығы;

2.Депоненттегі сома төленгенннен және талап етілмеген депоненттік борыш табыс құрамының аударылғандығын;

3. Жұмысты қосып атқару бойынша дұрыс төленгендігі;

4. Заң актілерінде қаралған жұмыс істемеген уақыттарына төлем, жұмысқа уақытша қабілетсіздігі бойынша жәрдем ақылардың дұрыс есептелгендігі;

5. Шығындардың еңбек ақы төлеу бойынша қорына дұрыс жатқызылғандығы;
6. Кейбір төлемдердің өнімнің (жұмыс, қызмет) өзіндік құнға жатқызылғандығы;
7. Аналитикалық және синтетикалық есеп жүргізудің жиынтық мәліметтерінің және қаржылық қорынытынды есептеу формаларын толтырудың дұрыстығы;
8. Еңбекақы қоры бойынша бухгалтерлік есеп корреспонденцияларының жұрыс жазылғандығы.

Аудитор аудиторлық тексеру нәтижесі туралы есебін жасайды. Оны тапсырушыға шартында белгіленген мерзімінен кешіктірмей өткізуі қажет. Ол арнайы құжат “қабылдау-өткізу актісі” арқылы орындалады.

Қорыта келе, қазіргі нарықтық экономика жағдайында кәсіпорынның қаржылық-шаруашылық жағдайына жан-жақты объективті баға беруде аудитор мен аудиторлық ірі ұйымдардың алатын орны ерекше.

Әдебиеттер:

1. Сатмурзаев А.А., Укашев Б. Аудиттің теориясы: Ұлағат университеті. – 2007. – 231 б.
2. Халықаралық аудит және сапаны бақылау стандарттарының жинағы, 2009 ж.
3. Ажибаева З.Н. Аудит: Оқулық. – Алматы: Экономика, 2005. – 102 б.

Людмила Сидорець, Ольга Влас
(Миколаїв, Україна)

ЕКОНОМІЧНА СУТНІСТЬ МАЛОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА, ЙОГО МОТИВАЦІЯ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ В УКРАЇНІ

Невід'ємною складовою частиною сучасного ринкового господарства є мале підприємництво, яке надає економіці певну гнучкість, мобілізує крупні фінансові і виробничі ресурси населення, акумулює в собі потужний антимонопольний потенціал, служить серйозним фактором розв'язання соціальних завдань. Але, на розвиток малого підприємництва в Україні негативно впливають проблеми недосконалості й обтяжливості системи оподаткування, адміністративні перешкоди у сфері підприємництва, неврегульованість питань фінансування і кредитування, зокрема мікрокредитування малого підприємництва, практична відсутність державної фінансової допомоги, нерозвиненість інфраструктури підтримки підприємництва. Усунення цих проблем та створення сприятливих умов для розвитку малого підприємництва потребує впровадження в практику господарювання нових методів регулювання економіки , які повинні враховувати ринкові відносини. [4]

Здатність малого підприємництва до структуроутворення ринку висуває перед суспільством питання щодо вияснення основних тенденцій та принципів його функціонування в контексті реалізації цільових пріоритетів держави. Функціонування малого підприємництва, як мікроекономічного явища обумовлено: по-перше, господарським механізмом національної економіки; по-друге, функціями, які виконує сектор малого підприємництва в суспільстві, що вже частково було розглянуто; по-третє, провідною роллю держави по організації та управління економічними процесами; по-четверте, ринковими важелями саморегулювання економіки; по-п’яте, самою мотивацією підприємницької діяльності. [3]

Роль та функції малого підприємництва із загальноекономічних позицій полягають не тільки в тому, що воно є одним із найважливіших дійових факторів економічного розвитку суспільства, яке спирається на ринкові методи господарювання. Його важлива функція – сприяння соціально-політичній стабільності суспільства, тобто воно відкриває простір вільному вибору шляхів і методів роботи на користь суспільства та забезпечення власного добробуту.

Наукові засади функціонування малого підприємництва в національній економіці можна показати схематично на (рис. 1.1).

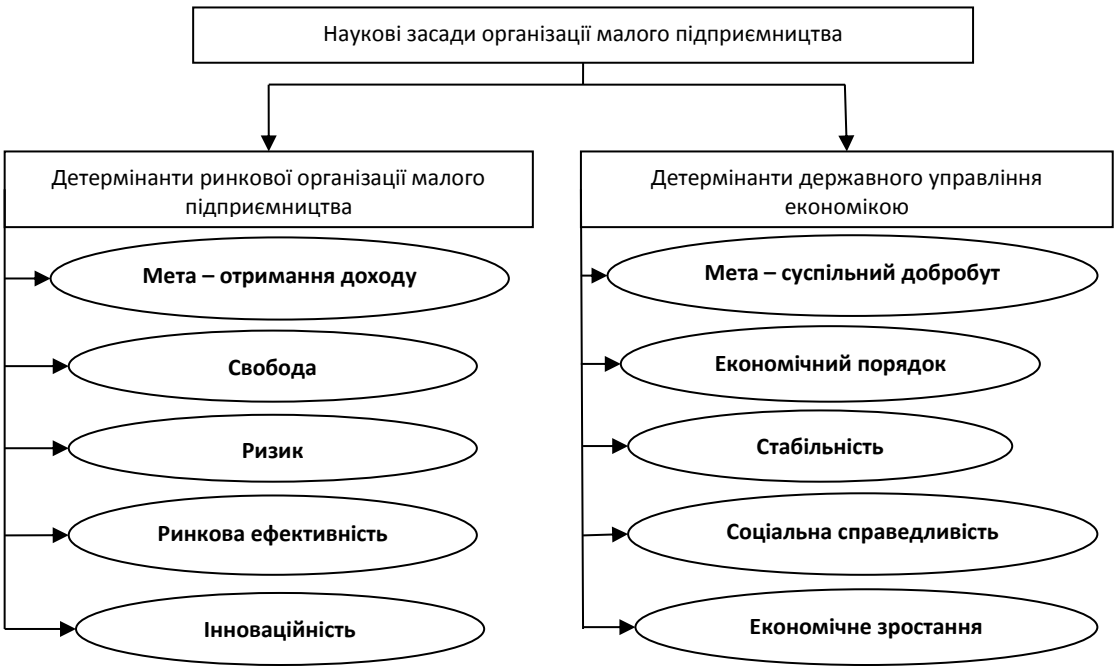

Рис. 1.1. Наукові засади функціонування малого підприємництва в національній економіці

На рис.1.1 видно, що кожній такій детермінанті відповідає адекватна з боку ринкової організації підприємництва: свобода, ризик, ринкова ефективність та інноваційність. Цим самим формується механізм противаг, в результаті дії якого і забезпечується поєднання особистих інтересів та інтересів держави. Функціонування малого підприємництва передбачає, в першу чергу, свободу підприємницької діяльності, тобто свободу вибору видів економічної діяльності та вільний доступ суб'єктів господарювання до інформації, ринків ресурсів та ринків товарів і послуг. Тільки в умовах свободи може проявити себе і реалізуватись ініціатива та підприємливість.

Таким чином, при обґрунтуванні функціонування малого підприємництва, необхідно зважати на те, що підприємництво – це ініціативна, самостійна, інноваційна, систематична діяльність із виробництва продукції, виконання робіт, надання послуг, яка здійснюється на власний ризик і під особисту майнову відповідальність з метою отримання підприємницького доходу. Функціонування малого підприємництва базується на: детермінантах ринкової організації та на детермінантах державного управління економікою. До засадних принципів державного управління економікою необхідно віднести економічний порядок, стабільність, соціальну справедливість та економічне зростання.

Мале підприємництво сформувалось у один з мобільних секторів економіки, що дозволяє швидко вирішувати проблеми зайнятості, інноваційних рішень, використання підприємницького потенціалу трудових ресурсів країни.

Розвиток національної економіки базується на двох засадних принципах:

державному управлінні та ринковій самоорганізації.

З самого виникнення держави мало місце державне управління економікою. Виконання державою будь-якої зі своїх функцій неможливе без мобілізації державних фінансів, які формуються завдяки податковій системі.

Під ринковою розуміється економіка вільної конкуренції, яка в чистому вигляді в реальній практиці дуже важко виокремити.

Під змішаною економікою розуміють поєднання конкуруючих приватних підприємств з елементами централізованого державного регулювання. Економічний механізм такої взаємодії базується на визначенні розподілу ресурсів через індивідуальні рішення в межах механізму цін, тоді як держава коригує сукупний рівень виробництва через податкову, фіскальну грошово-кредитну та бюджетну політику, перерозподілу доходів задля досягнення соціальної гармонії в суспільстві. Особливої ваги набуває державне управління в умовах «змішаної економічної системи». [2].

Суспільна роль держави реалізується через суспільні функції, які є основними напрями її діяльності і які виражають сутність і призначення державного управління суспільними справами. Функції держави встановлюються в залежності від основних завдань, які стоять перед державою на тому чи іншому етапі розвитку, і становлять собою засіб реалізації цих завдань. Зміст цих завдань визначається внутрішніми і зовнішніми факторами. В залежності від того, які завдання стоять перед державою по управлінню у внутрішньому житті чи на міжнародній арені, розрізняють внутрішні (економічна, політична, соціальна, правоохоронна, екологічна) і зовнішні (оборонна, дипломатична, зовнішньополітична, зовнішньоекономічна, культурно-інформаційна, глобального співробітництва) функції держави. Функції держави – це сукупність функцій управління. Основними управлінськими функціями держави є керівництво, координація, організація, контроль, прийняття рішень з метою збереження і розвитку соціуму, впорядкування його структури і діяльності, забезпечення безпеки громадян, створення оптимальних умов для їх різнобічної життєдіяльності.

Тому, можна сказати, що функціонування малих підприємств це – економічна категорія, яка органічно поєднує систематичну діяльність малих підприємств, інтереси підприємця та інтереси держави, створює додаткові робочі місця, допомагає розвитку конкурентних відносин і забезпечує швидке реагування виробників щодо зміни попиту споживачів, з метою отримання доходу, який складає матеріальну та економічну основу мотивації підприємця та суспільний добробут.

Європейська хартія малого бізнесу визнає, що мале підприємництво – це кістяк економіки ЄС, ключове джерело робочих місць та інкубатор бізнес-ідей, а відтак намагання ЄС побудувати нову економіку (за положеннями хартії) будуть успішними лише тоді, коли мале підприємництво перебуватиме у фокусі уваги як держави, так і всього суспільства.

В Акті малого бізнесу, який затверджено Конгресом США, проголошено, що збереження та розширення малого підприємництва є визначальним чинником економічного благополуччя громадян країни, а отже, й національної безпеки США. [1].

В цілому, можна зробити наступні висновки. По-перше, у економічно розвинених державах політика щодо малих підприємств „характеризується єдністю змісту, форм і методів здійснення державної влади у визначеній сфері діяльності, а також певною самостійністю, однорідністю, повторюваністю" [1].

По-друге, можна повністю погодитись з думкою американського вченого П. Друкера, що „підприємництво не можна віднести ні до науки, ні до творчості. Це конкретна діяльність, практика, змістом і функцією якої є нововведення в усіх сферах, у тому числі в управлінні" [1].

По-третє, мале підприємництво, як універсальний інструмент участі мільйонів громадян як в економічному житті власних країн, так і в системі міжнародного розподілу праці, виступає для економічно свідомих громадян своєрідним засобом існування і стимулом до самовдосконалення. У демократичних країнах світу мале підприємництво визнається одним із головних чинників політичної та соціальної стабільності суспільства.

По-четверте, як свідчить зарубіжна література, у західних країнах підприємництво сприймається як особистий, новаторський, антибюрократичний стиль господарювання, в основі якого лежить постійний пошук нових можливостей, орієнтація на інновації, вміння залучати і використовувати для розв'язання постійних задач ресурси із найрізноманітніших джерел. Це процес створення чогось нового, що має цінність, процес, який поглинає час і сили, передбачає фінансову, моральну і соціальну відповідальність, приносить особисте задоволення від досягнутого та грошовий прибуток. Це пошук нових ідей та їх впровадження в конкретний матеріальний результат.

Отже, підсумовуючи внесок сектору малих підприємств за кількісними показниками в забезпечення добробуту суспільства, то без сумнівів необхідно визнати, що цей сектор в розвинених країнах посідає важливе місце, є провідним сектором ринкової економіки, складає основу дрібнотоварного виробництва; визначає темпи економічного розвитку; швидку окупність витрат, свободу ринкового вибору; забезпечує насичення ринку необхідними товарами та послугами, реалізацію інновацій, створює додаткові робочі місця; має високу мобільність, раціональні форми управління; формує новий соціальний прошарок підприємців-власників; сприяє послабленню

монополізму та розвитку конкуренції. Таким чином, підприємницькі структури є тією складовою національної економіки, яка безпосередньо причетна до забезпечення людського розвитку.

Література:

1. Баб'як М. М. Розвиток малого і середнього підприємництва у регіоні // Актуальні проблеми економіки . – 2004. – № 12. – С. 77 – 83
2. Бобиль В . Розвиток малого та середнього підприємництва як складова соціально-економічної стабільності сучасної України //Україна: аспекти праці. – 2008. – № 3. – С. 35-38
3. Власенко І.В. Регіональні особливості розвитку малих підприємств. Вісник Технологічного університету Поділля Том 2 Хмельницький 2009. 154 – 159.
4. Наумова Л. Розвиток малого і середнього підприємництва як фактор фінансової стабілізації в державі // Фінанси України . – 2003. – № 11. – С. 24-29

Науковий керівник:
доцент кафедри, Сидорець Людмила Василівна.

Юлія Соченко
(Київ, Україна)

МЕХАНІЗМ ФІНАНСОВОГО КОНТРОЛЮ ЗА ЗДІЙСНЕННЯМ ЛІЗИНГОВИХ ОПЕРАЦІЙ В УКРАЇНІ

З кожним роком в Україні все більше зростає популярність проведення лізингових угод. Це зумовлено тим, що лізинг має багато переваг в порівнянні з кредитом, орендою чи безпосередньою купівлею устаткування. Оскільки укладення угод з фінансового лізингу передбачає залучення коштів, важливим етапом проведення таких операцій є здійснення контролю за розподілом фінансових коштів на кожному з етапів дії угоди.

Контроль може здійснювати всередині компанії, безпосередньо за участі сторони лізингоотримувача, а також зовні за участі лізингодавця, банківських та державних установ.

Метою проведення внутрішнього фінансового контролю лізингових операцій є покращення ефективності лізингової діяльності, зменшення ризиків втрат та збитків серед сторін-учасників, чіткий розподіл наявних коштів та ведення обліку витрат по операціям, своєчасне інформування керівництва компанії про перебіг лізингових операцій, прогнозування можливих ризиків, негайне виявлення та усунення можливих проблем та загроз.

Для проведення внутрішнього фінансового контролю за лізинговими операціями, можна видіти наступні напрямки формування звітності:

- Операційний – являє собою контроль над забезпеченням оптимальної ефективності операцій з лізингу з метою зведення до мінімуму витрат лізингодавця. Може бути досягнуто за рахунок складення бізнес-планів та чіткому формуванню розподілу фінансів підприємства.
- Нормативно-правовий – перевірка відповідності лізингових угод та проведених по ним операціям діючому законодавству України. Використовується з метою забезпечення відповідності проведених операцій відповідно до умов, тарифів та вимог, що зазначені в договорі лізингової угоди.
- Інформаційно-аналітичний – проведення збору інформації про протікання лізингових операцій, перевірка її достовірності, повноти, надійності та актуальності. Проводиться за рахунок звітності кожного хто бере участь в лізинговій діяльності підприємства.
- Методологічний – розробка рекомендацій та надання пропозицій щодо покращення протікання бізнес-процесів серед учасників лізингових відносин. Таким чином забезпечується ефективність перебігу лізингових операцій.

Також варто дотримуватися наступних принципів організації системи внутрішнього контролю:

- Розподіл обов’язків та відповідальності за їх виконанням між лізингоотримувачем та лізингодавцем на протязі всього періоду дії лізингової угоди; саме таки в такий спосіб відбувається подвійний контроль над здійсненням всіх операцій та здійснюється мінімізація всіх майбутніх ризиків та можливих додаткових витрат.
- Аналіз технічних характеристик предмету лізингу. В наслідок чого, фінансовий контроль над лізинговими операціями включає в себе також і технічний контроль якості предмету, що здається в лізинг.
- Принцип дотримання правил внутрішнього контролю лізингодавцем та лізингоотримувачем з метою уникнення додаткових витрат, зменшення фінансових ризиків та нецільового використання фінансових коштів.
- Принцип контролю за протіканням процесу лізингової операції з метою вчасного виявлення та усунення можливих збоїв.
- Принцип фінансового планування розподілу та надходження коштів з метою дотримання графіку платежів та можливого прискорення виплати боргу.
- Принцип звітності – вчасне подання фінансових звітів по діяльності підприємства для покращення контролю над процесом лізингування.

Зовнішній контроль за протіканням угоди з лізингу відбувається насамперед з боку держави, котра формує нормативно-правові акти, котрі слугують опорою для укладення лізингових угод та їх контролю відповідними закладами. Основні питання, що виникають під час діяльності підприємства регулюються за допомогою Цивільного кодексу України, Господарського кодексу України, Закону України «Про банки та банківську діяльність».

Згідно Декрету Кабінету Міністрів України « Про систему валютного регулювання і валютного контролю» «операції, пов’язані з ввезенням, переказуванням і пересиланням на територію України…» валютних цінностей являються валютними операціями і підпорядковуються регулюванню з боку валютного законодавства [3].

Процес отримання коштів від нерезидентів в іноземній валюті у вигляді кредитів регулюється Положенням про порядок отримання резидентами кредитів, позик в іноземній валюті від нерезидентів і надання резидентами позик в іноземній валюті нерезидентам, затвердженим постановою Правління НБУ від 17 червня 2004р. №270 (надалі – Порядок) [4].

Згідно Порядку процес отримання кредитів позичальниками (резидентами) від нерезидентів відбувається за допомогою банків України, що мають необхідні повноваження. Договори надання кредиту повинні в обов’язковому порядку проходити реєстрацію Національним банком України. Проведення реєстрації здійснює позичальник (резидент) до того моменту як він фактично отримає кредит. Згідно чинного законодавства немає ніяких обмежень

щодо розміру суми надання кредиту та терміну на який надається кредит. Однак розмір процентної ставки за використання кредиту в день подання резидентом документів для реєстрації договору кредиту згідно Порядку не має перебільшувати ставки, що встановлюється Правлінням НБУ на підставі вартості державних позичок на зовнішніх фінансових ринках.

Питання щодо здійснення розрахунків за предмет лізингового договору в іноземній валюті врегульовані Законом України «Про порядок здійснення валютних розрахунків в іноземній валюті». Згідного даного закону виникає ряд певних обмежень щодо здійснення валютних операцій, що впливають також і на лізингові відносини. Зокрема, ускладнює процес проведення лізингової операції «правило 90 днів» згідно якого виплата заборгованостей та зарахування коштів на рахунки резидентів не має перевищувати 90 днів. Враховуючи те, що лізингові відносини мають довгостроковий характер, ці обмеження дещо ускладнюють процес лізингових операцій. Обмеження щодо необхідності отримання ліцензій на проведення лізингових операцій також потребує додаткових часових затрат [2].

При здійсненні лізингових операцій в яких присутній імпорт/експорт, користуються Законом України «Про порядок здійснення валютних розрахунків в іноземній валюті». Якщо дані операції здійснюються на умовах відстрочення поставки і вони перевищують 90 календарних днів з моменту здійснення авансового платежу, то виникає необхідність отримання індивідуальної ліцензії Національного банку України.

Відлік встановленого проміжку часу розпочинається на наступний день після здійснення авансового платежу.

Для того, щоб отримати ліцензію від НБУ, потрібно пред'явити всю необхідну документацію та пояснення потреби в перевищенні термінів платежів, визначених законодавчо. Однією з обов'язкових умов отримання даної ліцензії є остаточний висновок Державної податкової адміністрації про можливість продовження термінів виплати [1].

Порядок здійснення лізингових платежів регулюються статтею 5 Декрету Кабінету Міністрів України «Про систему валютного регулювання і валютного контролю». Згідно неї розрахунки між резидентами та нерезидентами за зовнішньоекономічними контрактами здійснюються в іноземній валюті, а отримання індивідуальної ліцензії Національного банку України не потрібне [3].

Ще одним з учасників лізингових відносин виступає банк, що займається контролем банківських платежів між резидентом та нерезидентом.

Відповідно до Інструкції про порядок здійснення контролю і отримання ліцензій за експортними, імпортними та лізинговими операціями банки мають контролювати всі розрахункові операції своїх клієнтів і обов'язковою є вимога надання всіє інформації про них [5].

Для того щоб забезпечити ефективність проведення лізингових угод в повній мірі, потрібно максимально контролювати їх на кожному з етапів проведення. Це дасть змогу прорахувати можливі ризики, уникнути певних загроз та отримати максимальні вигоди для всіх сторін-учасників лізингової угоди.

Література:

1. Закон України «Про банки та банківську діяльність» від 07.12.2000 № 2121-III.
2. Закон України «Про порядок здійснення валютних розрахунків в іноземній валюті» від 23.09.1994р. № 185/94-ВР.
3. Декрет Кабінету Міністрів України « Про систему валютного регулювання і валютного контролю» від 19 лютого 1993 року N 15-93.
4. Положення про порядок отримання резидентами кредитів, позик в іноземній валюті від нерезидентів і надання резидентами позик в іноземній валюті нерезидентам, затвердженим постановою Правління НБУ від 17 червня 2004р. №270
5. Інструкція про порядок здійснення контролю і отримання ліцензій за експортними, імпортними та лізинговими операціями 28 травня 1999 р. за N 338/3631

Науковий керівник:
доктор економічних наук, професор Терехов Віктор Іванович.

Юлія Супрун
(Київ, Україна)

ОБЛІКОВА ПОЛІТИКА ПІДПРИЄМСТВА: МЕТА, ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ

Однією з важливих складових ефективної діяльності будь-якої організації незалежно від форми її власності та виду діяльності є адекватне, своєчасне, впорядковане інформаційне забезпечення. Відомо, що більш ніж 80 % інформації на підприємстві формується на основі облікових даних. Тому якісне інформаційне забезпечення функціонування підприємства значною мірою залежить від правильно організованого ведення бухгалтерського обліку. Ефективна та раціональна організація бухгалтерського обліку на підприємстві починається з розроблення його облікової політики, що є основою ведення бухгалтерського обліку.

Ґрунтовні дослідження щодо вирішення проблемних питань та різних аспектів в організації обліку й обліковій політиці підприємств знайшли відображення в працях українських вчених: М. Т. Білухи, Ф. Ф. Бутинця, Л. М. Кіндрацької, Ю. А. Кузьмінського, М. В. Кужельного, В. Г. Лінника та ін., а також зарубіжних: Р. А. Алборова, П.С. Безруких, Н. П. Кондракова, С. Л. Коротаєва, М. І. Кутера, Е. С. Хендриксена. Проте механізм формування та ефективної реалізації облікової політики підприємства залишається актуальним і потребує подальших досліджень.

Метою статті є визначення значення облікової політики, дослідження проблем її формування та розробка пропозиції щодо їх вирішення.

Ведення бухгалтерського обліку та складання фінансової звітності на кожному підприємстві здійснюється на підставі нормативно-правових документів, що розробляються органами, на які покладено обов'язки регулювання у країні питань обліку і звітності. Це дає змогу вести бухгалтерський облік і складати фінансову звітність за єдиними принципами й формою і таким чином забезпечувати порівнянність облікової інформації. Однак підприємство, виходячи з конкретних умов господарювання, може вибирати найбільш прийнятні для нього форми ведення обліку [1, с. 190].

Відповідно до Закону України "Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні", облікова політика визначається як сукупність принципів, методів і процедур, що використовуються підприємством для складання та подання фінансової звітності [2].

Більшість авторів облікову політику визначають як сукупність способів ведення бухгалтерського обліку. Так, наприклад, Безруких П. С. дає таке визначення: це вибір підприємством конкретних методик, форм, техніки ведення і організації бухгалтерського обліку, виходячи з встановлених правил і особливостей діяльності (організаційних, технологічних, чисельності і кваліфікації облікових кадрів, рівня технічного оснащення бухгалтерії). Барановська Т.В. вважає, що облікова політика – це вибрана підприємством, з урахуванням встановлених норм та особливостей, методологія бухгалтерського обліку, яка спрямована на досягнення його цілей і завдань та використовується з метою забезпечення надійності фінансової звітності та якісної системи управління [3, с. 203].

В той же час, необхідно погодитись з думкою інших авторів, що облікова політика, крім ведення обліку, включає досить широке поняття його організації. При формуванні облікової політики, на думку Ю. А. Вериги та А. М. Волошина, недоцільно включати вимоги, які чітко встановлені законодавством, а зазначати тільки ті моменти, за якими підприємству надано право вибору. Окрім цього, існують більш широкі погляди на значення та застосування облікової політики. Облікова політика підприємства має бути спрямована на розкриття творчих здібностей підприємців у підвищенні ефективності господарювання, впровадженні нових технологій для задоволення власних потреб і виконання зобов'язань перед державою [4, с. 323].

Облікова політика передбачає: упорядкування облікових процедур на підприємстві; методологічне та методичне відображення майна підприємства, господарських операцій та результатів його діяльності; надання бухгалтерському обліку планомірності та цілеспрямованості; забезпечення ефективності обліку та ін.

Відповідно до призначення, основною метою облікової політики на підприємстві є формування:

– повної об'єктивної та достовірної інформації, що максимально адекватно розкриває його діяльність для зацікавлених осіб;

– правил використання прийомів первинного обліку;

– положень з обліку майна, зобов'язань, основних засобів, фінансових інвестицій, запасів;

– обліку витрат та обчислення собівартості продукції і обсягів незавершеного виробництва, витрат майбутніх періодів і джерел забезпечення наступних витрат, доходів від продажу продукції, робіт, послуг та ін. [5, с. 36].

На рівні підприємства (мікрорівні) облікову політику формує апарат управління та головний бухгалтер.

Формування облікової політики фактично полягає в тому, що на основі діючих нормативно-правових актів з усієї сукупності способів реалізації названих прийомів вибирають прийнятні на певний час у конкретних умовах. Безперечно елементи облікової політики обираються підприємством індивідуально і можуть відрізнятися в різні періоди його діяльності.

Створення облікової політики на підприємстві – трудомісткий і відповідальний процес, оскільки підприємство не один рік працюватиме і враховуватиме свої активи і зобов'язання згідно з розробленою ним обліковою політикою. Це вимагає більш зваженого підходу до її розробки. Однак, на сьогодні дедалі частіше спостерігається вузькоспрямований формальний підхід, що зводиться до складання фінансової звітності відповідно до загальних вимог П(С)БО та зовнішніх користувачів. На таку ситуацію впливають як відсутність достатнього практичного досвіду управління в ринкових умовах, так і недостатнє законодавче врегулювання цього питання [6, с. 96].

Оскільки ефективне формування облікової політики передбачає, окрім знання чинної нормативної бази, ще й уміння творчого її застосування, до основних проблем які виникають при формуванні облікової політики підприємства в Україні, можна віднести:

– чинне бухгалтерське та податкове законодавство, на якому ґрунтуються принципи, прийоми та методи бухгалтерського обліку, недосконале в багатьох питаннях;

– при формуванні облікової політики підприємства керівниками та бухгалтерами присутній фактор ризику, оскільки рішення приймаються під дією суб'єктивного судження;

– неможливість через механізм облікової політики підприємствами вирішувати питання, які безпосередньо не входять до їх компетенції та не врегульовані нормативними документами [7, с. 193].

Серед проблем у сфері законодавчого регулювання слід виокремити відсутність єдиної встановленої законодавством форми наказу про облікову політику, що призводить до неоднозначного тлумачення його розділів.

Більшість вчених вважають, що для кожного підприємства слід виділити три складові частини Наказу про облікову політику: 1) методологічну, що містить положення, які регулюють методологію ведення бухгалтерського обліку; 2) методичну, що повинна складатись із методів ведення бухгалтерського обліку, які описують порядок відображення фінансово-господарських операцій; 3) організаційну, яка описує організацію системи бухгалтерського обліку [6, с. 97].

Другою важливою проблемою є відсутність єдиного нормативного документу стосовно облікової політики підприємства. Так, окремі питання облікової політики регулюються Законом України "Про бухгалтерський облік і фінансову звітність в Україні", Положенням (стандартом) бухгалтерського обліку 1 "Загальні вимоги до фінансової звітності", Положенням (стандартом) бухгалтерського обліку 6 "Виправлення помилок і зміни у фінансових звітах", Листом Міністерства фінансів України "Про облікову політику". Враховуючи політику України щодо вдосконалення методології та організації обліку підприємств, доцільним було б затвердження окремого Положення (стандарту) бухгалтерського обліку "Облікова політика підприємств" [1, с. 191].

Сьогодні вітчизняним підприємствам слід розробляти облікову політику, орієнтовану на максимальне зближення з принциповими положеннями міжнародних стандартів та фінансової звітності. При цьому необхідно враховувати специфіку ведення господарської діяльності підприємства та застосовувати системний підхід.

Для того, щоб облікова політика була ефективною, процесу її визначення має передувати такі етапи: аналіз досягнутого фінансового стану організації; формулювання її основних тактичних цілей; аналіз змін у нормативно-законодавчій базі; виявлення основних проблемних питань у бухгалтерському обліку, що пов'язані з неврегульованістю законодавства за окремими питаннями, та розробка шляхів недопущення порушень.

Враховуючи наведені вище недоліки при формуванні облікової політики на підприємстві, можна рекомендувати наступні етапи:

1) визначення предмету облікової політики для конкретного підприємства відповідно до сукупності об'єктів бухгалтерського обліку (фактів діяльності);

2) виявлення, аналіз та оцінка факторів впливу на формування облікової політики (у т.ч. організаційно-технологічних особливостей – форма власності та організаційно-правова форма, вид діяльності, обсяги діяльності, система оподаткування, технічне забезпечення, рівень кваліфікації кадрів тощо);

3) аналіз загальновизнаних припущень у побудові облікової політики з погляду виявленої сукупності факторів впливу;

4) вибір потенційно придатних для підприємства способів ведення бухгалтерського обліку;

5) безпосередній вибір способів ведення бухгалтерського обліку;

6) документальне оформлення облікової політики у вигляді Наказу про облікову політику.

Отже, облікова політика є важливим інструментом організації бухгалтерського обліку і фінансової звітності. Вдало, попередньо глибоко проаналізована комбінація можливих варіантів облікової політики дає змогу підприємству ефективно здійснювати господарську діяльність. Формування облікової політики – непростий процес, що вимагає наявність організаційних, технічних, кадрових можливостей; він не закінчується після затвердження наказу про облікову політику, а продовжується до моменту припинення діяльності підприємства.

Література:

1. Бойчук А. А., Бойчук В.О. Актуальні проблеми облікової політики підприємств [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http: //archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum%20/Sre/2010_3/189.pdf
2. Про бухгалтерський облік і фінансову звітність в Україні: Закон України від 16.07.1999р. № 996-XIV. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http: //www.zakon.rada.gov.ua.
3. Шпак В. А. Облікова політика – складова організації бухгалтерського обліку / Шпак В. А. // Вісник Хмельницького національного університету. – 2009. – № 6. – С. 203-205.
4. Васільєва Л. М. Принципи формування облікової політики / Васільєва Л. М., Бондарчук Н. В., Павлова Г.Є. // Інноваційна економіка: Всеукраїнський науково-виробничий журнал. – 2013. – № 2. – С. 322-324.
5. Бойчук Т. Формування облікової політики підприємства: мета, побудова та сфера застосування / Бойчук Т. // Економічний аналіз. – 2010 р. – Вип. 6. – С. 36-38.
6. Войнаренко М. П. Проблеми формування облікової політики підприємства / Войнаренко М. П., Аксьонова Т.М. // Вісник Хмельницького національного університету. – 2009 р. – № 4. – С. 96-99.
7. Шмигель О. Є Формування облікової політики на базі креативного фінансового обліку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http: //archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum%20/Sre/2010_3/193.pdf

Науковий керівник:
старший викладач кафедри бухгалтерського обліку Київського національного торговельно-економічного університету Зябченкова Г. В.

Ляззат Темирбекова, Гульжан Мырзахан
(Қарағанды, Қазақстан)

БЮДЖЕТТЕУ ЖӘНЕ БЮДЖЕТТІК БАҚЫЛАУ

Бюджеттеу бюджет жүйесіне негізделеді. Бюджет басқарушылық бақылау жүйесінің шешуші құралы болып табылады және біздің өміріміздің құрамдас бөлігі. Экономикалық әдебиеттерде кең қолданылатын «бюджет» термині ең алғаш рет өткен ғасырдың 90-шы жылдардың бірінші жартысында пайда болды. Басқару есебі бойынша американың куәландырылған бухгалтерлер институтының анықтамасына сүйенсек, бюджет (кірістер мен шығыстар сметасы) ол – белгілі бір кезеңге дайындалған және қабылданған табыстың жоспарлы шамасын көрсететін және осы кезең ішінде жұмсалатын шығындардың, мақсатқа жету үшін тартылған капиталдың ақша түріндегі қаржы жоспары, сонымен бірге жоспардың сандық көрінісі оның орындалуын бақылайтын құрал және реттеу әдісі. Біздің көзқарасымыз бойынша басқарушылық есептің ең ауқымды түсіндірмесі бюджеттеу емес, бәрінен бұрын бюджеттік басқару, бұл негізінен бюджеттеу қағидалары жататын ұйымды басқарудың философиясы [3,б.206].

Бухгалтерлік басқару есебінде бюджеттендіруді жоспарлау процессі деп түсінуге болады. Соған сәйкес бюджет – ол жоспар.

Жоспарлау – бұл тек бір жағдайды ғана емес, барлық кәсіпорынның қызметін тұтастай қамтитын шешім қабылдау процесінің ерекше тұрпаты. Жоспарлаудың негізгі мақсаты – кәсіпорынның өндірістік – қаржылық операцияларындағы қызметін анықтау, уақыт бойынша және кәсіпорынның бөлімшелері бойынша оны нақтылау, алдыға қойған мақсаттарды жүзеге асыруды қамтамасыз ететін қаржы көздерін және ресурстардың қажетті мөлшерін анықтау [1,б.219].

Бюджеттеудің артықшылықтары:

1) ұйымды ынталандыруға және бағыт беруге оң әсерін тигізеді;
2) жалпы кәсіпорын жұмысын үйлестіре алады;
3) бюджеттеуді талдау дер мезгілінде түзетілетін өзгерістерді енгізе алады;
4) өткен кезеңдерінде бюджеттердің құру тәжірибесінде үйренуге көмектеседі;
5) ресурстардың бөлу процестерін жетілдіре алады; байланыс процестеріне әсерін тигізеді;
6) ұйымда төменгі звеноның менеджерлеріне өздерінің рөлін түсінуге көмектеседі;
7) жаңа қызметтерге кәсіпорындардағы «қозғалыстың бағытын» түсінуге және оларды жаңа ұжымға бейімделуге көмектеседі;
8) жетілген және күтілетін нәтижелерді салыстыру құралы болып табылады.

Бюджеттеудің кемшіліктері:

1) бюджеттерді әр адамдардың әрқилы қабылдауы (мысалы, бюджерттер күнделікті, ағымдағы мәселелерді шешуде әрдайым көмектесе алмайды, әрдайым оқиғалар мен ауытқулардың себептерін көрсете бермейді; сонымен қатар барлық менеджерлердің қаржылық ақпаратты таңдау үшін жеткілікті дайындықтары болмайды);
2) бюджеттеу жүйесінің қиындығы мен қымбаттылығы;

3) егер әрбір қызметкерлерге бюджеттер туралы мәлімет жетпесе, онда олар жұмыстың мен нәтижелеріне ешқандай әсерін тигізбейді, ол оның орнына жұмыскерлердің әрекетін бағалау және қателіктерді байқау құралы ретінде қабылданады;

4) бюджет қызметкерлерге жоғары еңбек өнімділігін талап етеді, өз кезегінде бұған кері әрекет етіп, өзінің жүктемесін тым азайта отырып, жанжалға, қауіпті жағдайға әкеледі және жұмыстың тиімділігін төмендетеді;

5) мақсаттардың жетілуі мен олардың ынталандыру эффектілірінің арасындағы қарама – қайшылық: егер қойылған мақсатқа оңай жетсе, онда бюджеттің еңбек өнімділігін жоғарылату үшін ынталандыру эффектісі болмайды, егер мақсатқа қиын жетсе, ынталандыру эффектісі жойылады, өйткені мақсатқа жету мүмкіндігіне ешкім сенбейді.

Бюджет – орталықтандырылған ақша қорының құралу көздері мен жұмсалу бағыттарын сипаттайтын экономикалық категория, ақшалай кіріс пен шығыстың балансы.

Бюджет функциясы бақылау құралы ретінде жоспарлы көрсеткішті нақты көрсеткішпен салыстыру кезінде көрінеді. Бюджеттің функцияларына қысқаша тоқталып кетсек [2,б.94]:

– жоспарлау. Маңызы зор жоспарлы шешім әдетте бағдарламаны әзірлеу барысында жасалады, ал бюджетті әзірлеу процесі мәні бойынша осы жоспарларды нақтылаушы болып табылады;

– үйлестіру. Әрбір жауапты орталықтың қызметі басқа жауапты орталықтардың жұмысына байланысты болып, бір біріне әсерін тигізіп отырады. Сондықтан да жеке қызмет түрлерінің бюджетін әзірлеу процесінде ұйымның ортақ мақсатына ұмтылатын бөлімшелердің ұйымшылдықпен, яғни келісімге келіп жұмыс істеулерін үйлестіреді;

– ынталандыру. Бюджетті жасау процесі тұтас ұйымның да, жауапты орталықтардың да мақсаттарын жүзеге асыруға басшыларды ынталандырудың аса қуатты құралы болуы мүмкін. Әрбір басшы өзінің жауапты орталығының қызметінен қандай нәтиже күтетінін анық білуі керек;

– бақылау. Мұқият әзірленген бюджет – ең жақсы стандарт. Онымен нақты қол жеткен нәтижелерді салыстырады, өйткені ол өзіне әзірлену кезінде болжам жасалған барлық өзгермелілердің тиімділігіне баға беруді де қосады;

– бағалау. Ай сайын бюджетте анықталатын ауытқулар жыл бойы бақылауға алынады. Бір жылдың нақты деректерімен бюджетті салыстыру әрбір жауапты орталықтар мен оның басшыларының қызметін жыл аяғында бағалаудың басты факторы болып саналады;

– оқыту. Бюджет менеджерлерді оқытуға да қызмет етеді. Бюджетті жасау әркімнің өз бөлімшелерінің қызметін толық зерделеп, басқа жауапты орталықтармен қалай қарым-қатынас жасайтынын білуге мүмкіндік тудырады. Бұл әсіресе, жауапты орталықтардың басшылығына тағайындалған тұлғаларға маңызды.

Бюджеттің түрлері 1 – кесте келтірілген.

1-кесте

Бюджеттің түрлері

Белгілері	Бюджет түрлері
Мезгілі бойынша	Ағымдағы – бір жыл Оперативті – тоқсан, ай Сырғымалы
Тағайындалуы бойынша	Операциялық Қаржылық
Әзірлену әдісі бойынша	Тұрақты(қатқыл) Икемді
Нақтылау деңгейі бойынша	Негізгі – тұтас кәсіпорын бойынша Жеке – жауапкершілік орталықтары бойынша
анықтама: [1,б.226] әдебиет бойынша құрылған.	

Оларға нақтырақ тоқталсақ. Ағымдағы бюджет. Көбінесе жылдық бюджет ретінде жауапкершілік орталықтарының табыс табуына арналған компанияның жоспарлы қызметін көрсететін пайда жоспарын қарастырады.

Оперативті бюджет. Бюджетті жасау тұрақты, динамикалық процесс әрі ол тек бірінші тоқсан ғана ай бойынша ғана нақтыланатын және әдетте тоқсан бойынша ірілендіріп әзірленетін жылдық бюджетті қабылдаумен аяқталмайды.

Сырғымалы бюджет. Әдеттен тыс немесе сырғымалы бюджетті қолдану кең тарап отыр. Оның мәні былай: ай немесе тоқсан аяқталғанда бюджетке жыл ішін ұдайы, былайша айтқанда, үздіксіз жоспарлауды қамтамасыз ететін келесі нақтыланған бюджет қосылады, яғни бюджет әрдайым бір жыл бұрын құрылып отырады [5,б.198].

Тұрақты бюджет. Тұрақты бюджетте табыс пен шығын өзгерудің тек бір деңгейімен жоспарланады. Тұрақты бюджет – болжалды (жоспарлы) өндіру мен өткізудің белгілі бір деңгейінде есептелген бюджет.

Икемді бюджет. Икемді бюджет өндіріс көлемінің өзгеруіне байланысты шығындардың өзгеруі мен өндіріс көлемінің әр түрлі деңгейін ескереді. Икемді бюджет ұйым мен оның құрылымдық бөлімшелерінің қызметтін талдау мен бақылауға үлкен мүмкіндік тудырады [1,б.257].

Бас (жалпы) бюджет тұтас ұйым бойынша барлық бөлімшелер мен функцияларды үйлестіретін жұмыс жоспары және ол негізгі бюджеттен – операциялық және қаржылық бюджеттен тұрады.

Сату ұйымның бас бюджеттінің схемасы 1-суретте көрсетілген [5,б.200].

Операциялық бюджет

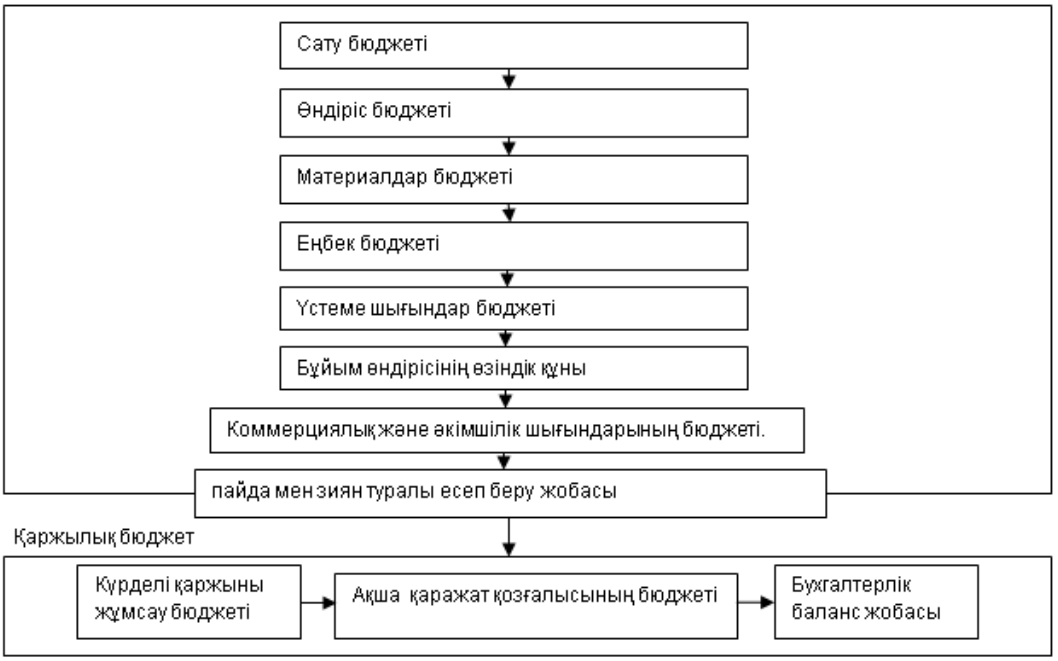

1- сурет. Бас бюджет

1 – суретте көрсетілгендей, оперативтік және қаржылық бюджеттер бір-бірімен байланысты, өзара тәуелді және өзара келісілген жеке бюджеттердің қатарларынан тұрады.

Кез келген ұйымның бас бюджеті екі бөлімнен тұрады:

1) операциялық бюджет – ол қосалқы (жеке) сметалар арқылы өткізілген, ұйымдардың табыстары мен шығыстарының баптарын бейнелейтін, табыстар мен шығыстардың жоспарын қамтитын бас бюджеттің бөлігі. Мақсаты – ол пайда мен зиян жоспарын өңдеу.

2) қаржылық бюджеті – ол күрделі жұмсалымды, ақша қозғалысын және болжаулы баланс бюджеттерін қамтитын бас бюджеттің бөлігі [4,б.295].

Бақылау – жоспарланған және нақты болған жұмыстар арасындағы әрекет. Бақылауды жүзеге асырмас бұрын ең алдымен қолда жоспар болуы керек. Бақылау нақты іс пен жоспардың арасындағы айырмашылық алдын ала анықталған белгілі бір саладағы ауытқудың аясынан шығып кеткенде жүргізіледі. Жоспарлыдан нақты шығынның ауытқуын талдау технологиясы мына кезеңдерді қамтиды: нақты және жоспарлы көрсеткіштерді салыстыру; жоспарлыдан нақты пайданың ауытқу себебін анықтау; баға бойынша, ресурстар бойынша ауытқулардың есебі; ресурстарды пайдалану мөлшері бойынша ауытқулардың есебі. Бақылау – жоспарланған және іс жүзінде болған жұмыстар арасындағы әрекетті айтуға болады. Бюджеттік бақылау нақты шаманы жоспарлы шамамен салыстырады.

Бюджеттік бақылау үш сатыдан тұрады:

1) жоспарлауға әзірлеу;

2) жоспарлау;

3) бақылау.

Жоспарлауға әзірлеу – жеке келіссөздер мен талқылауларды талап ететін процестің аса маңызды бөлігі. Фирманың мақсаттары мен саясаты бастан аяқ баян етілуі керек, өйткені әр түрлі ұйымдардың мақсаттары әр қилы болады.

Жоспарлау процесі шектеуші факторларды іріктеуден басталады. Көптеген кәсіпорындар үшін бұл бәсеке аумағы мен клиент санын қоса ескеріп нақты қол жеткізуге болатын сату көлемі болуы мүмкін. Өткізу жоспарын әзірлегенде мыналарға болжам жасалуы қажет: әрбір өнім түрінің өткізу көлемі мен бағасы; өнім түрлеріндегі мақсатты маржиналдық табыс; бәсекелестердің бағасы; маусымдық факторлар; ағымдағы тапсырыстар; жарнама мен маркетинг шығыстары; жалпы шаруашылық конъюктураның болжамы.

Бақылау – не жоспарланады және нақты не болды, осылардың арасында айырмашылық болғанда қолға алынатын әрекет [2,б.95].

Бюджет, болашақта болатын жоспарланған жағдайлардың сериясын көрсететін қаржылық құжат, яғни болашақ қаржылық операцияларды болжау. Бюджет мемлекеттің қолындағы мықты басқарушы механизм болып табылады. Сонымен қатар, бюджет жауапты орталықтардың жоспарды қалай орындағанын бағалаудың негізі болып табылады.

Қандай да бір кәсіпорын ақшасын қайда жұмсап, оларды қалай табуға болатынын айқын түсіну қажет, сонымен қатар шығындарын, болашақтағы пайдасын жорамалдай алу керек. Тек осылай ғана шығыстарды барынша азайтып, кірісті көбейтіп, пайдалылықты ұстап тұруға болады, сәйкесінше бұл мәселені шешу жолы бюджеттеу болады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Назарова В.Л., ЖапбахановаМ.С., Фурсов Д.А., Фурсова С.Д. Басқару есебі: Оқулық –Алматы: Экономика, 2005. – 298б.
2. Мадиева Қ.С. Басқару есебі 1, Оқулық әдістемелік құралы.-Қарағанды: ҚҚЭУ, 2009. – 160б.
3. Ержанова А.К., Айтанаева Ә.К., Жұманова.Ш., Иматаева М.С. Басқару есебі: Оқулық-Алматы: Экономика,2009.-304б.
4. Волкова О.Н. Управленческий учет. – М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2007. – 472 б.
5. Каренова Г.С., Попова Л.А. Управленческий учет: Учебное пособие – Караганда: «Арко», 2008. – 282б

Данияр Ундербаев
(Шымкент, Казахстан)

ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ СИСТЕМЫ ОБРАЗОВАНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

В настоящее время повсеместно обсуждается значение концепции развития человека, которая постоянно актуальна в осмыслении нашего меняющегося мира и поиске путей повышения человеческого благосостояния. Развитие человека – это не фиксированный и статичный набор предписаний, а эволюционирующая идея, так как по мере изменения мира аналитические инструменты и концепции тоже меняются [1, с. 58].

Поэтому и подход к развитию человека должен быть приспособлен к вызовам нового тысячелетия. В последние 20 лет наблюдался существенный прогресс во многих аспектах развития человека. Большинство людей сегодня более здоровы, дольше живут, имеют более высокий уровень образования и лучший доступ к товарам и услугам. Даже в странах, находящихся в неблагоприятных экономических условиях, люди улучшили свое здоровье и образование. При этом прогресс не сводится только к улучшению здоровья и образования и повышению доходов, но включает в себя также расширение возможностей выбора руководителей, влияния на государственные решения и обмена знаниями.

Глобальный прогресс сочетался со значительной вариабельностью по странам. Это дает основания полагать, что глобальные силы делают его осуществимым для стран на всех уровнях развития, однако страны различаются по степени использования этих возможностей. Одним из наиболее неожиданных результатов исследований в области развития человека в последние годы явилось отсутствие существенной корреляции между экономическим ростом и улучшениями в области здравоохранения и образования [2, с. 44].

Многие инновации позволили странам улучшить здравоохранение и образование при очень низких затратах, что объясняет, почему корреляция между доходом и не связанными с доходом измерениями человеческого развития со временем ослабела.

В столь сложной, быстро меняющейся реальности, все труднее жить и действовать. Все сложнее принимать правильные решения, последствия которых могут повлиять не только на шансы индивидов, но и целых обществ. Большинство стран мира борется с экономическими и социальными проблемами.

В настоящее время народы Европы четко осознали, что метод "плавильного котла" не подходит для достижения их целей. Напротив, в специфических европейских условиях он приведет к нежелательным результатам, особенно в области культуры, образования и исследований. В течение многих веков европейские страны были разобщены и враждебны друг другу, что во многом обусловило культурные, религиозные и лингвистические различия. В настоящее время государства Европы признают отдельные общие черты, но при этом они принимают культурное разнообразие как данность и считают его преимуществом. Идет поиск различных форм сплочения и интеграции.

В процессе создания европейского пространства высшего образования стало ясно, что определенные вопросы однозначно подлежат общественной ответственности, в частности понятная и сходная структура степеней, законодательные рамки обеспечения равного доступа, качества и академической автономии, а также демократическое управление вузами.

Система образования – это то основание, на котором формируются казахстанские кадры, и потенциал развития страны. От того насколько эффективно работает эта система будет зависеть насколько успешно будет развиваться казахстанская экономика.

Правильное развитие системы образования особо актуально еще и потому, что динамика и принципы мировой экономики определяются наиболее развитыми странами (США, Япония, страны Европейского союза и проч.). Чем более развита страна, и чем более развитыми технологиями она владеет, тем выше экономическая эффективность у их компаний и большую прибыль они получают. Если наши специалисты не смогут работать с современными технологиями (будь то технологии в сфере услуг или в промышленности), не будут понимать принципы и законы развития рынков, тогда казахстанские компании не смогут добиться эффективности во многих жизненно важных отраслях. При таком пессимистическом сценарии, развитие Казахстана возможно только при постоянно увеличивающихся объемах производства «легкодоходных» отраслей (добыча энергетических ресурсов, металлов и проч.). В таких условиях любая страна становится сильно зависима от мировых рынков сырья. И вырваться от зависимости и пристрастия к легкодоступным средствам очень трудно.

Кризис повлиял на рынок высшего образования – самый элитный уровень образования в любой стране. С 2007 года численность студентов ежегодно обучающихся в РК сократилась на более чем 100 тыс. человек (падение на 15%). Это говорит о том, что ежегодно количество поступающих абитуриентов в РК сокращается.

Одной из основных причин явилось то, что реальные доходы населения сократились, и соответственно упала и доступность высшего образования. С другой стороны сами ВУЗы значительно повышают цены на свои услуги. Сейчас чтобы получить образование по наиболее популярным специальностям студент в год должен заплатить около 300 тыс. тенге (около 2 000 долл. США).

Эти факторы вызывают снижение количества учащихся в ВУЗах. Нельзя сказать, что это плохо, т.к. высшее образование не должно быть тотально массовым, высокая загруженность университетов и учебных групп, создает большую нагрузку на преподавателей, административный персонал и самих студентов. Да и сам рынок труда не сможет обеспечить всех выпускников рабочими местами, соответствующими степени бакалавра или магистра.

Начиная с 1990 года, до 2007 число учащихся в ВУЗах Казахстана увеличилось более чем 2,5 раза, сейчас в Республике обучается около 610 тыс. человек [3, с.10]. Подобная обеспеченность высшим образованием молодежи Казахстана похвальна, и повышает нас в рейтинге человеческого развития. Также Казахстан опередил таких лидеров высшего образования как Великобритания, Япония. Германия и даже Россию по количеству вузов на один миллион жителей (сейчас в республике действует свыше 130 высших учебных заведения). Но это количественные характеристики и они, к сожалению, не отражают качество нашего высшего образования. А показатель качества образования сегодня является ключевым, как для отдельных ВУЗов так и для всей системы образования страны.

Получение высшего образования всегда было и остается одной из важных вех в жизни человека, особенно в условиях современного мира с его жесткой конкуренцией на рынке труда. Это подтверждает и пример нашей страны, где 35% взрослого населения имеют высшее образование – этот показатель (на уровне 30-35%) характерен и для стран с развитой экономикой [4].

Высшее образование в Казахстане, как обозначение уровня образования, означает верхний уровень профессионального образования в трёхуровневой системе (после среднего общего или профессионального образования) и включает в себя совокупность систематизированных знаний и практических навыков, которые позволяют решать теоретические и практические задачи по профессиональному профилю.

В марте 2010 года Казахстан официально присоединился к Болонской декларации и стал 47-м полноправным членом Европейской зоны высшего образования. 60 казахстанских университетов подписали Великую Хартию Университетов. Таким образом, был осуществлен переход на трехуровневую модель подготовки специалистов: бакалавр – магистр – доктор Ph.D, основанную на принципах Болонской декларации.

Ситуация с низким уровнем качества образования сложилась из-за отставания развития нашей системы образования от требований рынка. После распада СССР казахстанский бизнес начал активно развиваться. Чаще методом проб и ошибок, т.к. научными знаниями о ведении бизнеса владели единицы, при этом система высшего образования очень медленно «привыкала» к новым условиям, и не успевала за развитием бизнеса. Система образования, также как и вся экономика, была в кризисе. Все образовательные программы и методики преподавания устарели и не соответствовали новым условиям свободного рынка.

Без обратной связи с экономикой и рынком труда система высшего образования теряет возможность учиться на своих ошибках, адаптироваться и в итоге улучшаться.

Как правило, уровень образования в рыночных условиях «подстраивается» под уровень развития экономических отношений в стране, но если грамотно использовать систему подготовки студентов, тогда можно влиять на развитие страны. Можно уже сейчас готовить менеджеров, технологов, инженеров по новым «качественным» программам. Впоследствии эти специалисты будут внедрять инновации и новые технологии, что позволит развивать наш бизнес и производство, оздоравливать и укреплять его.

Литература:

1. Доклад о человеческом развитии 2011. Устойчивое развитие и равенство возможностей: лучшее будущее для всех. /Пер.с англ.; ПРООН.-М., Издательство «Весь мир», 2011.-188с.
2. В.Андреев, В.Степанов Реформирование высшего образования в постсоциалистических странах Европы на рубеже веков. –Минск: НИО, 2000.-96с.
3. Агенство по статистике Республики Казахстан //Аналитический сборник. 2009-2012гг.
4. www.stat.kz. Электронные ресурсы Агенства по статистике РК.

Научный руководитель:
Доктор экономических наук, профессор Умбиталиев А.Д.

Ріма Харабара
(Чернівці,Україна)

РИНОК ПРАЦІ В УКРАЇНІ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Досліджено ринок праці України, з’ясовано поняття та визначення основних тенденцій, напрямів його розвитку та регулювання, складання прогнозу ринку праці та пропозиція конкретних заходів щодо сприяння зайнятості населення.

Постановка проблеми. Проблеми ринку праці, зайнятості та безробіття є важливими соціально-економічними проблемами нашого часу. Питання дослідження ринку праці набуває актуальності за умов переходу суспільства до соціально-ринкових засад господарювання, що вимагає формування ефективної й дієвої політики зайнятості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми ринку праці, зайнятості і безробіття досліджують такі провідні українські вчені як Д. Богиня, І. Бондар, В. Васильченко, О. Грішнова, А. Колот, В. Книш, Ю. Краснов, В. Куценко, Е. Лібанова, А. Мельник, О. Моргулець, В. Онікієнко, І. Петрова, В. Петюха, В. Приймак, М. Семикіна, М. Чумаченко та ін. Проблеми зайнятості та ринку праці широко висвітлені також у працях закордонних вчених: Р. Еренберга, В. Іноземцева, Д. Рікардо, А. Пігу, Дж. Пері, Дж. Хікса та інших [1]. Однак дослідження проводились в умовах докризової економіки. У зв’язку з цим зміна економічної ситуації вимагає перегляду окремих положень та підходів, адаптації їх до нових умов, що склалися та прогнозуються надалі.

Постановка завдання. Метою даної роботи є дослідження ринку праці України, з'ясування поняття та визначення основних тенденцій і напрямів його розвитку та регулювання, складання прогнозу ринку праці та пропозиція конкретних заходів щодо сприяння зайнятості населення.

Виклад основного матеріалу. Розвиток суспільства, в першу чергу, залежить від того, як відбувається відтворення людського ресурсу і наскільки ефективно праця застосовується в системі суспільного відтворення. Дискусійними продовжують залишатися питання регулювання ринку праці, форм і методів державного втручання в сферу праці в контексті сучасних соціально-економічних реформ.

У найзагальнішому розумінні ринок – це система економічних відносин між продавцями і покупцями товарів і послуг.

Серед ринків особливе місце займає ринок праці, який є фундаментом ринкових відносин, оскільки управління економікою пропонує, насамперед, управління трудовою діяльністю. Ринок праці – це соціально-економічна система, що включає в себе сукупність суспільних відносин, пов'язаних з купівлею і продажем робочої сили; це також економічний простір – сфера працевлаштування, в якій взаємодіють покупці та продавці робочої сили; нарешті, – це механізм, що забезпечує узгодження ціни та умов праці між роботодавцями і найманими працівниками.

Для того, щоб об'єктивно оцінити наявні проблеми та перспективи ринку праці й обґрунтовано визначити шляхи його розвитку, проводять моніторинг ринку праці.

Специфічними формами в умовах ринку праці виступають зайнятість і безробіття. Зайнятість населення – це діяльність громадян, пов'язана із задоволенням їхніх особистих і суспільних потреб, що приносить їм заробіток або трудовий дохід. На сьогодні для ринку праці в Україні характерними є значні масштаби неформальної

(нерегламентованої) зайнятості, приховане безробіття, низька ціна робочої сили, заборгованість із заробітної плати тощо.

Безробіття – соціально-економічне явище, яке проявляється у невикористанні частини працездатного населення в суспільному виробництві. Безробіття може охоплювати велику кількість людей працездатного віку, які з незалежних від них причин і всупереч їх бажанню виключені з виробничого процесу і не мають заробітної плати [2].

Аналізуючи ситуацію щодо зайнятості населення в Україні, зауважимо, що станом на 1 січня 2013 р. з 22051,6 тис. осіб економічно активного населення зайнятими були лише всього 20266 тис. осіб, при цьому фактичний рівень безробіття становив 8,1%, а рівень зареєстрованого безробіття лише 2%. Це свідчить про те, що в Україні досить високим є рівень прихованого безробіття.

Аналізуючи ринок праці щодо економічної активності населення, необхідно зазначити, що у 2011 р. середньомісячна кількість економічно активного населення віком 15 – 70 років, порівняно з 2010 р., не змінилась і складала 22,1 млн осіб, з яких 20,3 млн осіб або 92,1% були зайняті економічною діяльністю, а решта 1,7 млн осіб були безробітними. Серед регіонів країни найвищий рівень зайнятості зафіксовано в 2011 – 2012 рр. у м. Київ (64,4%) та м. Севастополь (61,9%), а найнижчий – у Івано-Франківській області (52,2%) [3].

Кількість безробітних у віці 15 – 70 років у І півріччі 2012 р., порівняно з І півріччям 2011 р., зменшилася на 100,2 тис. осіб, або на 5,5% і становила 1,7 млн осіб. Серед безробітних дві третини складали мешканці міських поселень (1,2 млн осіб), решту – сільські жителі. Рівень безробіття в цілому по Україні серед населення віком 15 – 70 років знизився на 0,4 в. п. і становив 7,8% економічно активного населення зазначеного віку (серед населення працездатного віку – 8,4%). У міських поселеннях зазначений показник зменшився на 0,6 в. п., проте у сільській місцевості цей показник не змінився.

Проаналізуємо безробіття по регіонах України у 2012 р. (табл. 1, рис. 1)

Таблиця 1.

Безробітне населення (за методологією МОП) за регіонами України, 2012р. (% до кількості економічно активного населення відповідної вікової групи)

Регіон, область	Січень - березень	Січень - червень	Січень - вересень	Січень - грудень
Україна	**9,1**	**8,4**	**8,0**	**8,1**
АР Крим	7,1	6,6	5,9	6,2
Вінницька	10,7	9,9	9,6	9,7
Волинська	10,0	9,2	8,6	8,8
Дніпропетровська	7,8	7,2	6,8	7,0
Донецька	9,6	9,0	8,5	8,5
Житомирська	11,2	10,7	10,6	10,7
Закарпатська	10,2	8,7	8,4	9,2
Запорізька	8,0	7,4	7,2	7,5
Івано-Франківська	9,6	8,3	8,0	8,4
Київська	8,3	7,3	6,6	6,7
Кіровоградська	10,2	9,9	9,1	9,2
Луганська	8,4	7,2	6,7	6,9
Львівська	8,9	8,0	7,9	8,0
Миколаївська	9,5	8,7	8,3	8,4
Одеська	6,9	6,5	6,0	6,3
Полтавська	9,9	9,3	9,0	9,2
Рівненська	11,5	11,2	10,7	10,8
Сумська	10,2	9,8	9,5	9,6
Тернопільська	11,6	11,0	10,6	10,8
Харківська	8,2	7,6	7,3	7,2
Херсонська	9,9	9,3	9,2	9,4
Хмельницька	10,5	9,5	9,1	9,4
Черкаська	10,6	10,0	9,2	9,7
Чернівецька	10,3	9,6	9,2	9,3
Чернігівська	11,9	11,3	11,0	11,0
м. Київ	6,6	6,3	5,8	6,0
м. Севастополь	7,2	6,7	6,2	6,5

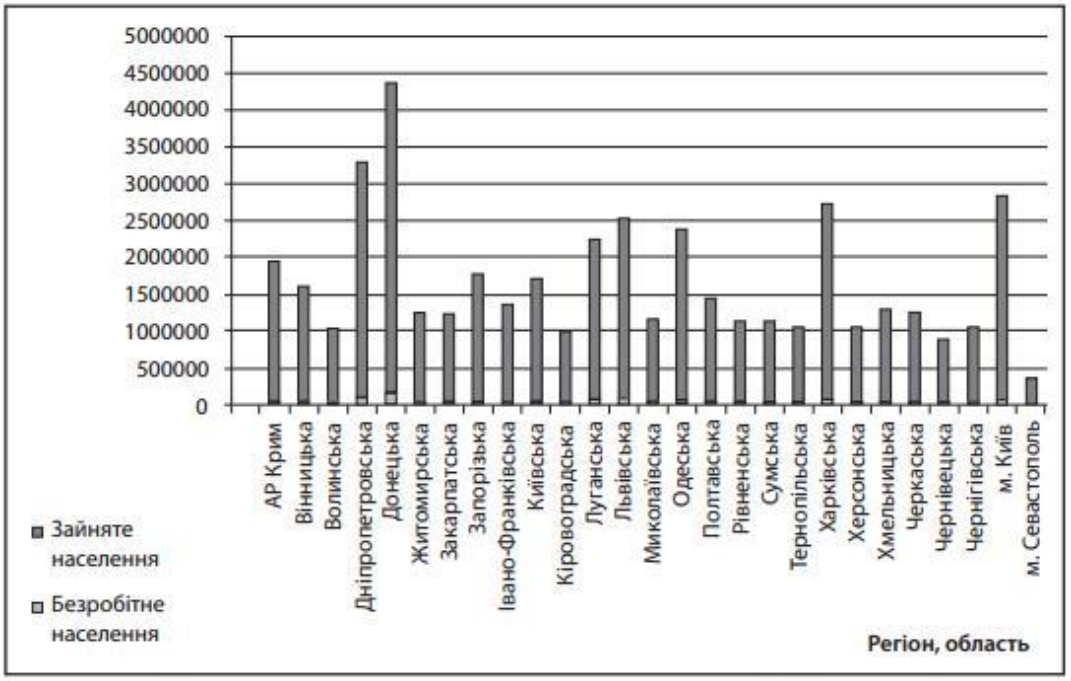

Рис. 1. Чисельність працездатного та безробітного населення за регіонами країни (тис. осіб)

З наведених даних бачимо, що найвищий рівень безробіття серед населення у віці 15 – 70 років спостерігався у Рівненській, Тернопільській, Чернігівській областях, а найнижчий – у м. Київ.

Аналізуючи безробіття за віковими групами, необхідно зазначити, що найбільше безробітних у середньому по Україні серед молоді у віці 15 – 24 років – 18,6% та у віці 25 – 30 років – 9,2% [3]. Це свідчить про те, що саме молодь, яка є найбільш активною, залишає свої домівки у пошуках роботи, оскільки за постійним місцем проживання низькій рівень можливостей для трудової самореалізації, що, у свою чергу, може призвести в певних регіонах країни (особливо сільських) до диспропорцій в соціально-економічному розвитку.

Розглядаючи ринок праці, необхідно звернути особливу увагу на економічну складову, оскільки темпи падіння зайнятості в економіці майже втричі менші за падіння ВВП, згідно з даними офіційної статистики за 2010 – 2012 рр. Однією з причин цієї невідповідності між темпами падіння ВВП і скороченням зайнятості є утримування заробітної плати на досить низькому рівні.

Необхідно відмітити, що максимальне значення індексу розвитку ринку праці протягом 2006 – 2010 рр. належало м. Севастополь, але у 2011 р. місто втратило позиції через високу плинність робочої сили (31,7%) і співвідношення рівнів реєстрованого безробіття та визначеного за методологією МОП (8,8%). Найнижчі сходинки за блоком показників розвитку ринків праці займають Черкаська (0,500), Чернівецька (0,442) і Тернопільська (0,439) області. Несприятливими обставинами для цих областей є високий рівень безробіття населення (Тернопільська – 15,3% при 8,0% по Україні), велика частка працівників, які перебували в адміністративних відпустках (Черкаська – 3,9% при 1,8% по Україні) і низький рівень економічної активності (Чернівецька – 43,3% при 62,6% по Україні) [3]. Найбільше падіння індексу ринку праці відбулося у Чернігівській області, яка опустилася з 14 позиції у 2010 р. на 21позицію у 2011 р.

Гострими залишаються проблеми економічної активності населення, кількісно якісного дисбалансу між пропозицією та потребою у робочій силі, низького кваліфікаційного рівня шукачів роботи та працюючого населення, а також проблеми зайнятості молоді та інвалідів, насамперед у монофункціональних містах, шахтарських регіонах, сільській місцевості, нелегальні зовнішні трудові міграції [4]. Для того, щоб розширити зайнятість та поліпшити її якість, подолати високе безробіття, зменшити соціальне та економічне напруження в Україні, вирішальним моментом державної політики зайнятості повинен бути добре зважений вибір заходів у поєднанні з макроекономічною, політичною та соціологічною політикою держави. З метою подолання регіональних диспропорцій на ринку праці та забезпечення економічного розвитку, доцільно запровадити наступну систему заходів: розширити сферу застосування праці за рахунок створення нових робочих місць через встановлення сприятливого інвестиційного режиму для підприємств, на яких створюються нові робочі місця, надавати державну підтримку сільськогосподарським виробникам, підприємствам у депресивних регіонах; розробляти та запроваджувати програми покращення демографічної ситуації в регіонах шляхом фінансової підтримки найбільш вразливих верст населення; забезпечити гідні та соціальні гарантії для багатодітних родин (встановлення пільг у медичному, освітньому обслуговуванні); реалізовувати механізми щодо працевлаштування випускників навчальних закладів, передбачені Законом України „ Про забезпечення молоді, яка отримала вищу або професійно-технічну освіту першим робочим місцем з наданням дотації роботодавцю”. Запровадження цих заходів дозволить підвищити якість національної робочої сили, подолати регіональні диспропорції на ринку праці в Україні та істотно підвищити попит на робочу силу.

Висновки: Отже, здійснюючи аналіз стану ринку праці в Україні, ми побачили певні недоліки та перспективи. Для подолання існуючих недоліків необхідно здійснити удосконалення трудового законодавства та законодавства про зайнятість населення відповідно до міжнародних норм; удосконалити систему моніторингу та прогнозування на ринку праці; забезпечити збалансування професійної освіти та попиту на робочу силу; стимулювати економічну активність українського населення та підвищення якості професійної освіти; розмежування повноважень державних, регіональних та місцевих органів влади у галузі регулювання ринку праці. При врахуванні зазначених пріоритетів, стане можливою оптимізація ситуації на ринку праці, що забезпечить зростання виробництва та добробуту українського населення.

Література:

1. О.І. Іляш. Особливості системи регулювання ринку праці України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http: //archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum./Prvs/2009_3/1366.pdf
2. В.В. Вербець. Соціальні аспекти зайнятості і безробіття. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http: //pidruchniki.ws/13331222/sotsiologiya/sotsialni_aspekti_zaynyatosti_bezrobittya
3. Статистична інформація Державного комітету статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http: // www.ukrstat.gov.ua.
4. Н. О. Феденко. Тенденції розвитку вітчизняного ринку робочої сили в докризовий, кризовий і після кризовий періоди. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http: //archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum./MiMI/2010_2/4_1.pdf

Науковий керівник: Гилка Марина Дмитрівна.

Ольга Чайка
(Нікополь, Україна)

РОЗВИТОК МІЖНАРОДНОЇ ТУРИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА «МОРЕ ТУРІВ» М. КРИВИЙ РІГ

У нинішньому суспільстві дуже малий відсоток людей не виїжджає за кордон. Здебільшого подорожі здійснюються з метою відпочинку та розваг. Також все більшого масштабу набувають і ділові поїздки за межі країни. Так чи інакше, більшість подорожуючих звертається до туристичних агентств за допомогою у підборі туру чи оформленні потрібних документів для виїзду. У зв'язку зі збільшенням попиту на дані послуги збільшується і їх пропозиції на туристичному ринку країни, що спричинює дуже жорстку конкуренцію турагентств між собою.

Тому і є сьогодні актуальним питання розвитку міжнародної туристичної діяльності вибраної агенції на просторах країни. Кожна туристична агенція має впроваджувати новинки щоб зацікавити туристів та привабити більшу кількість потенційних клієнтів. Саме тому будемо розглядати це на прикладі ТА «Море Турів» м. Кривий Ріг.

Підприємство самостійно планує свою діяльність та перспективи розвитку, згідно з попитом на послуги та необхідності забезпечення виробничого та соціального розвитку підприємства, збільшення власних доходів його працівників.

ТА «Море Турів» реалізує послуги по цінах та тарифах, запроваджених на договірній основі з іншими туроператорами. Фінансовим результатом діяльності підприємства є досягнення максимального прибутку.

За продаж туристичної продукції фірм, з якими співпрацює підприємство, воно отримує комісійні відрахування у розмірі 8-10% від вартості проданого продукту.

Споживачами підприємства є усі громадяни, які хочуть і можуть скористатись послугами турфірми «Море Турів».

Основні показники, що характеризують результативність діяльності ТА «Море Турів» можемо розглянути на основі техніко-економічних показників, що наведені у таблиці 1.

Таблиця 1

Техніко-економічні показники ТА «Море Турів» м.Кривий Ріг за 2013р.

Назва техніко-економічних показників	Одиниці вимірювання	Показник
Річний об'єм реалізації	Тис. грн.	277620
Чисельність персоналу	Осіб	8
Річний ФЗП персоналу	Тис. грн.	168000
Рентабельність	%	4
Річний чистий дохід	Тис. грн.	230517

У цілому, розглядаючи результативність діяльності підприємства протягом останніх 3-х років можна зробити висновок про позитивну динаміку більшості з показників.

Але щоб залишатися і надалі конкурентоспроможними на туристичному ринку потрібні нововведення та цікаві пропозиції від ТА «Море Турів» м. Кривий Ріг. Розглянемо більш детально на прикладі даного тур агентства диверсифікацію напрямів розвитку літнього та зимового відпочинку та розвиток напряму екстремальних турів.

Диверсифікація – (лат. diversus – різний і лат. facere – робити) процес розвитку діяльності підприємства, пов'язаний із збільшенням діапазону видів та проникненням в нові сфери діяльності, освоєнням нових виробництв, розширенням асортименту товару, що включає не тільки диверсифікацію товарних груп, але й розповсюдження підприємницької діяльності на нові та не пов'язані з основними видами діяльності фірми.[1]

В літній сезон, як відомо, найбільшою проблемою являється спека. І все більша кількість людей прагне сховатись від неї у більш «прохолодних місцях землі», тобто гірських місцевостях. В країнах Європи статус відпочиваючих у горах набагато вище статусу тих, хто відпочиває на узбережжі серед широких мас населення. Зазвичай гірські курорти влітку не рекламуються на такому рівні як морські. Хоча і не зрозуміло чому. Адже на морі можна побувати і взимку, а ось відпочинок у горах різний взимку і влітку. В той час як у теплу пору року можна насолоджуватись надзвичайними прогулянками у квітучих лісах та прохолодними джерельними водами річок гірських вершин, так у зимову пору в горах можна відкрити для себе зовсім іншу красу цих країв, а в додачу ще й випробувати гірськолижні спуски.

А для тих хто не любить пасивно проводити свої вихідні чи відпустки, можуть підійти екстремальні тури, такі як дайвінг влітку та рибалка чи альпінізм взимку.

Альпінізм – вид спорту, що основною метою ставить сходження на природні та штучні скелі та стіни, зокрема на гірські вершини.

Як правило, технічна частина маршруту – від сотень метрів до декількох кілометрів, при цьому протягом всьому маршруту, як правило, не існує стаціонарних точок страховки. Сходження в залежності від складності і протяжності маршруту може тривати від декількох годин, до декількох днів, тижнів і навіть місяців[2].

Дайвінґ (англ. Scuba diving) або пірнання – одна з форм підводного плавання, в якому дайвер використовує певні технічні засоби для дихання під водою.

В туристичній агенції «Море Турів», як і у всіх інших, основні ставки роблять на відпочинок на морях влітку та гірськолижний та пляжний – взимку. Я вважаю, що пропонуючи клієнтам декілька вузькопрофільних напрямів відпочинку, яким не віддають перевагу інші агенції, можна привабити певний відсоток туристів.

Таким чином, до основних пропозицій можна включити такі напрямки як альпінізм (в таких популярних альпіністських районах як Альпи, Гімалаї, Кавказ, Тянь-Шань), дайвінг (Червоне море, узбережжя Тайланду) та рибалка (в місцевостях Норвегії, Фінляндії та в Карелії).

Середній по вартості дайвінг-тур – 8000 грн.; риболовний тур – близько 12000 грн.; альпіністський тур – 13600 грн. Припустимо, що за рік у нас буде 10 туристів на дайвінг-тур, 8 чоловік – на риболовний тур, та 5 чоловік забажають покорити якусь гірську вершину. Можемо розрахувати річний прибуток від даних запропонованих програм.

Дохід від дайвінгу:
10 чол * 8000 грн. * 10% (комісійних) = 8000 грн.
Дохід від риболовних турів:
8 чол * 12000 грн. * 10% (комісійних) =9600 грн.
Дохід від альпіністських турів:
5 чол * 13600 грн. * 10% (комісійних) = 6800 грн.
Річний дохід від усіх турів:
8000 + 9600 + 6800 = 24400 грн.

Отже, запровадивши розвиток даних туристичних маршрутів на підприємстві, як свідчать розрахунки, ми можемо гарантувати збільшення клієнтської бази тур агентства на 18%, що в свою чергу призведе до збільшення прибутку на 11% та підвищення рівня конкурентоспроможності ТА «Море Турів» м. Кривий Ріг у своєму регіоні.

Література:

1. Азрилиян А.Н. Большой экономический словарь – М.: Фонд "Правовая культура",1994.-459с.
2. Альпинизм / Под ред. И. И. Антоновича. – М, 1981.

Науковий керівник: доцент Комісcаров Валерій Федорович.

Биржан Шагатаев
(Шымкент, Казахстан)

РАЗВИТИЕ КАДРОВОГО ПОТЕНЦИАЛА И СТРАТЕГИИ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ КАДРОВОЙ ПОЛИТИКИ

Кадровые стратегии должны охватывать все стратегические функции из области управления человеческими ресурсами. Следовательно, принятую кадровую стратегию можно трактовать как результат согласования сценариев стратегических направлений из области таких функций управления человеческими ресурсами, как: определение потребностей в работниках, набор и отбор, развитие, увольнение, общение, мотивирование, оценка, формирование организационной культуры и трудовых затрат [1, с.57]. Как уже отмечалось, стратегическое измерение управления человеческими ресурсами заключается в предвидении будущего облика человеческих ресурсов и разработке программ, служащих достижению этого облика согласно миссии и стратегии всей фирмы. Совокупность исследовательских задач, являющихся предметом анализа человеческих ресурсов и предпосылкой формирования соответствующих стратегий и моделей, можно сгруппировать в четыре основные группы:

– исследование трудового потенциала персонала и кандидатов на трудоустройство;
– изучение поведения работников в организации;
– исследование результатов и трудовых затрат;
– изучение рынка труда.

Кадровая стратегия реализует видение персонала – то есть вытекающие из личного убеждения одного или нескольких членов организации, опирающиеся на реалии и существующий потенциал представления о том, каким должен быть его будущий, лучший образ, а также каковы должны быть направления действий, позволяющих приблизиться к этому видению с помощью соответствующих действий в рамках определенных субстратегий, выбор которых не может опираться (по крайней мере, только) на интуицию.

Кадровая стратегия должна обеспечить, как подчеркивается в литературе, привлечение преданных своему делу работников, так как от них зависит в конечном итоге лояльность и число клиентов. Необходима также ее определенная модификация, когда меняются условия на внутренних и внешних рынках труда или экономическая стратегия фирмы качества, относящегося к квалификации (иначе говоря, к компетенции, хотя этот термин скорее предназначен для подчеркивания связи квалификации и ответственности, предписанной для данной должности или рабочего задания; теоретические знания, являющиеся «продуктом» процесса обучения, а также навыки и практический опыт [2, с.39].

Кадровые стратегии следует ориентировать не столько на констатацию нынешнего состояния, сколько на существующий потенциал. Они не могут быть простым развитием кадровых функций, например, путем расширения рамок планирования, так как они представляют собой совершенно иное качество в связи с принятием других принципов, отличных детерминирующих факторов и специфического аналитического инструментария.

Следует подчеркнуть, что кадровая стратегия выражает связи между так называемыми жесткими (стратегия, структура, система) и мягкими (культура, квалификации, стиль управления, персонал) элементами организации.

Кадровое планирование предприятия не может решить всех проблем занятости или штата работников. Нужно учитывать различные возможности и ограничения на отдельных предприятиях, а также внешние факторы.

Планирование особенно важно тогда, когда трудно оценить экономические требования кадрового хозяйства, а их выполнение связано с растущими рисками и неуверенностью в будущем.

Планирование человеческих ресурсов – это важный элемент кадрового хозяйства предприятия. Оно дает в распоряжение предприятия соответствующее число квалифицированного персонала в нужное время и в нужном

месте. Благодаря планированию цели предприятия должны достигаться в намеченные сроки и в благоприятных условиях. Выгоды от планирования – это:

– предотвращение недостаточной или чрезмерной занятости,

– предотвращение перманентных колебаний требований к работникам,

– предотвращение чрезмерных затрат, связанных с неплановым, неэффективным и дорогостоящим набором персонала,

– ограничение сверхурочной работы,

– мотивация работников[3, с.12].

Определение потребностей в кадрах концентрируется на определенной с точки зрения численности, качества и места популяции, которая в определенный момент будет нужна для выполнения определенных функций на предприятии.

Планирование человеческих ресурсов является основой кадровой деятельности, на которой строятся различные частичные планы. Некоторые из них, например, план профессионального развития предприятия, ориентируются далеко в будущее. Временной горизонт частичных планов рассматривается также как нужный основному планированию. В этих условиях планирование кадровых потребностей, согласно всем правилам, имеет среднесрочный характер.

Системы кадровой информации – это системы, которые собирают и хранят всякую информацию так, чтобы ею можно было воспользоваться в любой момент для планирования и других мероприятий в рамках кадрового хозяйства или для фискальных целей.

Определение состояния человеческих ресурсов, необходимых для достижения целей предприятия называется определением кадровых последовательностей. Благодаря определению потребностей в кадрах на основании запланированных программ производства и производительности, известно, сколько нужно работников соответствующей квалификации и в соответствующее время.

Прежде чем приступить к определению кадровых потребностей, следует подвергнуть оценке целевые параметры, такие как: сегодняшние и будущие заказы, выход на новые рынки, организация производства, инвестиции на развитие технологии производства, состояние рынков труда, текучесть персонала на предприятии и многие др., которые нельзя точно рассчитать. Данные сведения для руководителей предприятия представляют собой очень важную основу для определения кадровых потребностей, содержащую, в частности:

а) стратегические концепции, относящиеся к развитию предприятия,

б) наблюдения за социально-экономическими отношениями в окружении,

в) достижения в развитии в масштабах отрасли,

г) демографические процессы, текучесть кадров и т.д.

На практике, для многих предпринимателей и руководителей кадровых служб определение кадровых потребностей представляет скачкообразное движение между альтернативными решениями – применять или увольнять.

Такая кадровая политика лишает ее эффективности. Что касается многих средних и малых предприятий, то для них определение потребности в персонале как важной составной части кадровой деятельности не представляет особой сложности. Соотношение между объемом заказов и имеющимся трудовым потенциалом может быть правильно и достаточно легко оценено в среднесрочной перспективе предпринимателем или сотрудником, отвечающим за кадровые вопросы.

Информационные каналы на таких предприятиях короткие, прозрачность организационной структуры достаточна, а это значит, что все согласованные решения в данной области могут выполняться быстро и успешно. Поэтому существуют благоприятные условия для получения всей необходимой информации о текущем или желательном состоянии занятости в плане излишков или недобора персонала. В связи с этим нет вопроса, какие шаги следует предпринимать.

На более крупных предприятиях, обладающих собственными кадровыми сферами и разветвленными организационными структурами, дело обстоит более сложно. Сложность объясняется тем, что в процесс определения кадровых потребностей вовлечено больше людей из различных подразделений предприятия. Поэтому процесс согласования усложняется.

Типичным для крупных предприятий явлением часто бывает следующая процедура. Руководитель подразделения информирует отдел кадров о необходимости дополнительной занятости. Отдел кадров, в свою очередь, проверяет фактическое состояние занятости с точки зрения численности и квалификации работников, а также решает вопрос, нужно ли давать объявление в прессе о приеме на работу новых сотрудников. После ознакомления с документами кандидата и выяснения возникших вопросов (например, касающихся перемещения на новое место в пределах предприятия, возможности дополнения или расширения должностных обязанностей, в том числе и совета трудового коллектива подразделения), а также заключения договора с руководством предприятия, предпринимаются последующие необходимые шаги. Часто бывает, что на практике определяется только потребность в человеческих ресурсах. Средние и малые фирмы лучше справляются с этой проблемой, чем крупные предприятия.

Одним из важнейших условий удовлетворения кадровых потребностей является расширение квалификации, и тем самым создание возможности для более универсального использования работников. Учеба и усовершенствование, как и охват работников программой профессионального развития, придают особое значение определению кадровых потребностей, прежде всего тогда, когда речь идет о перспективных решениях в этой области [4, с.20].

Если времени на определение кадровых потребностей немного или рабочие места нужно быстро заполнить, то с помощью усовершенствования квалификации достаточно трудно оптимально согласовать связанные с ним задачи и требования с нужной производительностью работников.

Использование интересных внешних оферт, учебы, семинаров, проводимых высококлассными специалистами, может компенсировать, исправить неправильно составленные, не продуманные планы кадровых потребностей, или же создать для этого необходимые предпосылки.

Нужно сказать, что решающим для оптимального в качественном и количественном отношении набора персонала является среднесрочное планирование потребностей в нем. Поспешные действия в условиях нехватки времени, как правило, дают худшие результаты при поиске кадров.

Литература:
1. Автономов В. Модель человека в экономической науке. СПб.: Экономическая школа. 2008. – 250 с.
2. Беспалов П.В., Гапоненко А.Л., Корниенко В.И. и др. Интеллектуальный капитал – стратегический потенциал организации: Учебное пособие /Под ред. А.Л. Гапоненко, Т.М. Орловой. М., 2003.-272 с.
3. Валентей С., Нестеров Л. Человеческий потенциал: новые измерители и новые ориентиры // Вопросы экономики. 2009. №2. 12-14с.
4. Корицкий А.В. Введение в теорию человеческих ресурсов. Новосибирск: СибУПК, 2000. – 324с.

Научный руководитель:
доктор экономических наук, профессор Касымов С.М.

Юлия Шапкина, Александра Лагутина
(Курск, Россия)

ПОКАЗАТЕЛИ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

Понятие безопасности может быть связано с различными сферами общественной жизни, не исключением стала и экономика. Обеспечение безопасности экономики страны один из важнейших моментов ее благополучного развития, как во внутренней, так, и во внешней среде. Появление угроз для экономики, оказывающих негативное воздействие на хозяйство страны, ущемляющие экономические интересы личности, общества и государства влечет за собой вмешательство специалистов экономической безопасности. Экономические угрозы подразделяются на два вида: внутренние и внешние.

Внутренние угрозы – это неспособность к самосохранению и саморазвитию, слабость инновационного начала в развитии, неэффективность системы государственного регулирования экономики, неумение находить разумный баланс интересов при преодолении противоречий и социальных конфликтов для нахождения наиболее безболезненных путей развития общества. Внешние угрозы на первый взгляд, отражая текущее состояние мировой экономики, не подрывают основ ее развития. Это изменение конъюнктуры мировых цен и внешней торговли, резкие колебания курса рубля, превышение оттока капитала над его притоком (иностранные инвестиции); большой внешний государственный долг и увеличение корпоративного долга, чрезмерная импортная зависимость, перегрузка экспорта сырьевыми товарами. Однако продолжительность их действия и расширение спектра взаимодействия угроз ведут к отставанию России от зарубежных стран в темпах роста экономики, конкурентоспособности и благосостояния граждан. Наиболее чувствительны к внутренним и внешним угрозам политические оппозиционные движения и партии. Как политически активная часть общества, они перерабатывают информационные сигналы опасностей, которые угрожают благоприятному развитию общества и его процветанию в будущем [1, с. 92].

При исследовании проблемы экономической безопасности неизбежно возникает необходимость определения границ безопасного функционирования страны и выработки пороговых значений, позволяющих оценивать предельный уровень изменения параметров развития народного хозяйства, за пределами которого возникают опасности в той или иной сфере. Пороговые значения экономической безопасности – это количественные индикаторы или параметры, характеризующие допустимый уровень безопасности развития, за пределами которого наступают опасности, сопровождаемые потерей контроля со стороны государств в какой-либо сфере. Пороговые значения индикаторов экономической безопасности придают количественную определенность реализации национальных интересов в различных сферах деятельности страны.

Для выработки индикаторов и пороговых значений экономически безопасного развития необходим специфический методологический подход выбора таких показателей и условий, которым они должны отвечать.

К методологическим положениям определения предельных значений экономической безопасности можно отнести:

– при выборе пороговых значений экономической безопасности необходимо исходить из того, что уровень предельных величин зависит от конкретно исторических условий развития;

– проблемы национальной безопасности резко обостряются в периоды кризисов и структурных преобразований. Соответственно меняются предельно допустимые показатели и параметры социальных, экономических, культурных и других сфер жизнедеятельности государства;

– критерии и параметры национальной безопасности являются подвижными. Унифицированные показатели далеко не всегда объективно отражают уровень развития данного общества. Предельные значения развития, вполне приемлемые для развития одной страны, являются весьма низкими, не отвечающими условиям жизнедеятельности другой;

– при определении пороговых значений необходимо, согласно теории социальной устойчивости, оценивать социально-экономическую ситуацию не по отдельно взятому показателю, а по их совокупности, так как из-за критического отклонения одного-двух параметров от предельно допустимых величин далеко не всегда правильно оценивается сложившееся положением в целом [2, с. 325].

Получение пороговых значений показателей экономической безопасности сопряжено с принципиальным определением национальных приоритетов страны. Основные национальные интересы сформулированы в Государственной стратегии экономической безопасности Российской Федерации. В рамках рассматриваемой задачи наиболее важными являются:

– способность экономики функционировать в режиме расширенного воспроизводства. Это означает, что в стране должны быть достаточно развиты отрасли и производства, имеющие жизненно важное значение для функционирования государства, как в обычных, так и в экстремальных условиях, способные обеспечить процесс воспроизводства независимо от внешнего воздействия;

– исключение зависимости экономики от импорта важнейших видов продукции, производство которых на необходимом уровне может быть организовано в стране. Вместе с тем необходимо развивать свою экономику с учетом внешнеэкономического содружества, международной кооперации производства;

– поддержание приемлемого уровня жизни населения, недопущение выхода показателей уровня бедности, имущественной дифференциации населения и безработицы за границы, максимально допустимые с учетом социально – политическойстабильности в обществе;

– устойчивость финансовой системы, банковской системы и национальной валюты. Финансовая система определяется уровнем дефицита бюджета, стабильностью цен, нормализацией финансовых потоков, устойчивостью банковской системы и национальной валюты, степенью защищенности интересов вкладчиков, золотовалютного запаса, развитием российского финансового рынка и рынка ценных бумаг, а также снижением внешнего и внутреннего долга и дефицита платежного баланса, обеспечением финансовых условий для активизации инвестиционной деятельности;

– должный уровень развития российского финансового рынка и рынка ценных бумаг;

– снижение и эффективное управление внешним и внутренним долгом;

– обеспечение финансовых условий для активизации инвестиционной деятельности;

– сохранение единого экономического пространства и развитых межрегиональных экономических отношений, обеспечивающих соблюдение общегосударственных интересов и функционирование единого общероссийского рынка или интегрированной системы региональных рынков с учетом их производственной специализации;

– определение и обеспечение необходимого государственного регулирования экономических процессов, способного гарантировать нормальное функционирование рыночной экономики как в обычных, так и в экстремальных условиях [3, с. 4].

В Стратегии национальной безопасности РФ до 2020 года (далее – Стратегия) сформулированы главные стратегические угрозы национальной безопасности в экономической сфере на долгосрочную перспективу п.55. Там же п.112 приведен перечень основных характеристик состояния национальной безопасности, которые предназначаются для оценки состояния национальной безопасности.

Руководствуясь тем, что угрозы экономической безопасности получают количественное выражение в индикаторах экономической безопасности (далее ЭБ), представим стратегические угрозы ЭБ и основные характеристики

Понятие «национальная безопасность» по своему содержанию шире понятия «экономическая безопасность». Поэтому сопоставлять с указанными угрозами ЭБ на предмет соответствия им необходимо не все индикаторы национальной безопасности, представленные в таблице, а только те из них, которые можно отнести к индикаторам ЭБ. Таковых, получается, пять (с № 1 по № 5 включительно).

Сопоставление угроз ЭБ России (с первой по седьмую) с индикаторами ЭБ (с первого по пятый) дает, на наш взгляд, основание сделать следующие выводы. Во-первых, ни по одной угрозе ЭБ не определены адекватные каждой из них индикаторы ЭБ, за одним, пожалуй, исключением: угрозе ЭБ под № 6 соответствует, хотя весьма и весьма опосредованно, индикатор ЭБ под № 4. Во-вторых, ни один из индикаторов ЭБ не является количественным выражением ни одной из семи угроз ЭБ, за одним исключением: индикатор ЭБ под № 4, по своей направленности, может быть количественным выражением угрозы ЭБ под № 6 [4, с. 110].

Таким образом, экономическая безопасность – это неотъемлемая характеристика экономической системы, позволяющая поддерживать нормальные условия жизнедеятельности населения страны, обеспечивать необходимые ресурсы для благополучного развития хозяйства страны. Разработка показателей экономической безопасности является необходимым условием безопасности функционирования страны.

Литература:

1. Сенчагов В.К. Экономическая безопасность России: Общий курс: Учебник. / Под ред. В.К. Сенчагова. 4-е изд. – М.: Бином. Лаборатория знаний, 2012. – 815 с.
2. Попов А.И. Экономическая теория: Учебник для вузов. 4-е изд.: ЗАО Издательский дом «Питер»; СПб; 2008. – 473 с.
3. Денежкина И.Е. Суздалева, Д.А. Система показателей для мониторинга экономической безопасности региона // Эффективное антикризисное управление. – 2012. – №10. – с. 1-8
4. Удовенко С.П. Экономическая глобализация и проблемы национальной и международной безопасности // Проблемы современной экономики. – 2012. – №2(42). – с. 108-110.

Научный руководитель:
преподаватель Приходченко Ольга Сергеевна.

Ольга Яскілка
(Донецьк, Україна)

ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ПОДАТКОВОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ ПІСЛЯ ПРИЙНЯТТЯ ПОДАТКОВОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

Жодна національна економіка не може ефективно розвиватися без чіткої і прозорої податкової системи та взаємодії податкових відносин. Прийняття Податкового кодексу мало відіграти важливу роль у вирішенні проблем та усунення труднощів, що існують в українській практиці оподаткування, та сприяти формуванню ефективної національної податкової системи [1].

Податкова політика є однією із стрижневих основ економічної системи держави: шляхом отримання податкових платежів держава має можливість розподілити фінансові ресурси за різними напрямками економічного і соціального розвитку. Тому основним завданням уряду є розробка і впровадження податкової політики, що сприяє економічному зростанню країни і підвищенню добробуту народу. Формування ефективної податкової системи і політика її реалізації – важлива економічна проблема загальнодержавного значення.

Нормативно – правова база з питань оподаткування в Україні довгий час залишалася заплутаною та незрозумілою. Податковий кодекс повинен був внести стабільність в бізнес, впевненість в тому, що податки не будуть змінюватися в найближчому часі, а, також, що буде встановлено мораторій на постійні поправки. Але

Податковий кодекс містить в собі досить велику кількість суперечностей, через які складно створити сприятливі умови реалізації ефективних принципів оподаткування.

Актуальність теми даного дослідження зумовлена необхідністю усунення недоліків, які містить Податковий кодекс, тому що саме цей документ регулює відносини стягнення податків і зборів, порядок їх адміністрування, «податкові» права та обов'язки як платників, так і податківців, відповідальність за порушення податкового законодавства тощо.

Досліджування питання привертає увагу вітчизняних вчених: О.В. Балабенко, І.М. Бурденко, О.В. Кравченко, І.В. Баранівської, В.А.Орловскої, А.М. Соколовської та ін.

Податковий кодекс України набрав чинності з січня 2011 р. Удосконалення податкової системи відповідно до Концепції реформування податкової системи України на період до 2015 року, схваленої Кабінетом Міністрів України, має здійснюватися виходячи із стратегічних цілей нашої держави [5].

Податковий кодекс України регулює відносини, що виникають у процесі встановлення, зміни та скасування податків і зборів в Україні, визначає перелік податків та зборів, що справляються в Україні та порядок їх адміністрування, права та обов'язки платників податків, компетенцію контролюючих органів, повноваження і обов'язки їх посадових осіб під час здійснення податкового контролю, а також відповідальність за порушення податкового законодавства.

Податковий кодекс пропонує ряд позитивних змін податкової системи, одним з яких є скорочення кількості податків і зборів, зниження податкового тиску на підприємство. Так, Податковий кодекс України сприяє формуванню цілісної та зрозумілої системи оподаткування. Замість понять «податок», «платіж», «збір» «плата», «внески» Податковий кодекс чітко виділяє два режими обов'язкових платежів: податок і збір.

Істотно змінився склад місцевих податків і зборів. Відмінені комунальний податок, податок з реклами, ринковий збір і збір за видачу дозволу на розміщення об'єктів торгівлі. Однак, з'явився новий податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки. До 2015 р. скасовано буде ще один державний та два місцевих збори, таким чином кількість державних та місцевих платежів становитиме 17 та 3 відповідно.

Особливу увагу в Податковому кодексі приділено оподаткуванню прибутку, а саме: передбачено зниження ставки податку на прибуток до 16% у 2014р., що повинно стати стимулом для інвестиційної діяльності України.

Зниження ПДВ із 20% до 17% також можна віднести до позитивних сторін Кодексу, але, на думку вчених-економістів, такий підхід є шкідливим для економіки, так як це може призвести до зростання цін. На думку українського економіста О. Молдована, даний розділ досить збалансований з точки зору створення стимулів для підвищення ділової активності суб'єктів господарювання, з одного боку, та формування умов для ефективного фіскального контролю за використанням схем мінімізації оподаткування [2]. З іншого боку, основна задача, яка при цьому повинна бути вирішена державою, полягає у легалізації отримання прибутку великими підприємствами. Тому ефективність від впровадження таких новацій буде виражатися в зменшенні обсягу тіньової економіки, а значить, в посиленні можливостей реалізації державних програм з розвитку економіки України та вирішенню соціальних проблем.

Одним із недоліків Податкового кодексу України є відсутність визначення поняття “прибуток”. Відповідно до Податкового кодексу України до доходів від операційної діяльності включаються доходи від реалізації товарів, виконаних робіт, наданих послуг, причому немає жодної згадки про реалізацію продукції, що є одним з упущень законотворців. Це не відповідає поняттю «операційних доходів», встановлено П(С)БО. До операційних доходів, зокрема, включаються: доходи від реалізації оборотних активів, доходи від операцій з іноземною валютою, дохід від операційної оренди активів, одержані штрафи, пені неустойки, відшкодування раніше списаних активів, дохід від списання кредиторської заборгованості, інші доходи операційної діяльності. Таким чином, поняття операційної діяльності за П(С)БО не відповідає аналогічному поняттю в Податковому кодексі.

Багато фахівців звертають увагу на перспективність певних положень Податкового кодексу в частині підвищення ефективності фіскальної функції податку на прибуток [2, 3, 4, 5]. До таких положень належать:

– Зниження номінальної ставки податку на прибуток;

– Зближення бухгалтерського та податкового обліку;

– Відповідність методу визнання доходів і витрат фактом отримання певного права власності;

– Розширення бази оподаткування за рахунок заборони віднесення окремих витрат до таких, що враховуються при оподаткуванні податку на прибуток;

– Зміна правил визначення амортизаційних відрахувань.

Слід також визнати позитивним надану підприємствам можливість віднесення збитку звітного року на витрати наступного періоду.

У результаті дослідження виявлено основні зміни в оподаткуванні та дана оцінка їх впливу на підприємницьку активність у зв'язку зі вступом в дію Податкового кодексу України. Однак, відкритими залишаються питання новацій в адмініструванні податків і зборів, зміни прав та обов'язків як платників податків, так і органів державної податкової служби (зокрема, зміни повноважень останніх і підстав для перевірок платників податків). Податковий кодекс України містить ще безліч норм і положень, які до кінця не з'ясовані і не роз'яснені.

Наявність Податкового кодексу і ті новації, які він приніс, дало можливість сформувати таку систему оподаткування, яка може стати відправною точкою для побудови по-справжньому науково-обгрунтованої податкової системи України.

Податковий кодекс є передумовою виконання завдань податкової реформи і кроком на шляху до створення більш досконалої системи оподаткування. Податковий кодекс має ряд переваг: зменшення кількості податків, зниження певних податкових ставок тощо. Також Податковий кодекс має низку серйозних недоліків (суперечність певних його положень П(С)БО, невизначеність поняття “доходи” тощо). Таким чином, навіть ці окремі зауваження щодо Податкового кодексу свідчать про необхідність подальшої роботи над його удосконаленням.

Крім того, залишається потреба в більш глибокому аналізі практики оподаткування, яка вже починає накопичувати певний досвід роботи в новому законодавчому полі.

Література:

1. Податковий кодекс України от 02.12.2010 року № 2755 – VI [Електронний ресурс]. http: //zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2755-17/ed20120612
2. Молдован О. Податок на прибуток: на що чекати бізнесу / Молдован О. – Економічна правда. – 08.12.2010. – [Електронний ресурс].-Режим доступу: http: //www.epravda.com.ua/publications/2010/12/8/261230/.

3. Фоміна К. Новації проекту податковий кодекс / Фоміна К. – «Правовий тиждень» – щотижнева інформаційно – правова газета. – 2010. – № 27 (205). – С. 1-14
4. Калінеску Т.В. Податкові Механізми моральної ЕКОНОМІКИ / Калінеску Т.В.-Вісник Східноукраїнського національного УНІВЕРСИТЕТУ імені Володимира Даля. – Науковий журнал. – 2010. – № 3 (145). – С. 128-135.
5. Ковальчук М. Новації податкового кодексу України – основа гармонізації до європейськіх стандартів / Ковальчук М. – Юридичний журнал. – 2011. – № 2. – С.1 – 12.

Научний керівник:
кандидат економічних наук, доцент кафедри бухгалтерського обліку, Гейєр Е.С.

СЕКЦІЯ: ІСТОРІЯ

Альона Богуцька
(Кам'янець-Подільський, Україна)

ОСОБЛИВОСТІ ЕТНОКОНФЕСІЙНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ У ПРАВОБЕРЕЖНІЙ УКРАЇНІ НАПРИКІНЦІ XVIII – В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XIX СТ.

Як відомо, з приєднанням Правобережної України до складу Російської імперії для утвердження свого режиму в системі державних, управлінських, соціально-класових і військово-поліцейських заходів щодо її інкорпорації, царизм зробив ставку і на православну церкву задля зміни на свою користь як церковно-релігійної, так і інонаціональної складових.

Цій проблемі присвячено чимало ґрунтовних узагальнюючих досліджень, які розкривають важливі аспекти релігійного життя. Значний науковий інтерес щодо осмислення державно-церковних відносин у регіоні представляють публікації таких відомих сучасних українських істориків, як: Ю. Блажевич, А. Зінченко, О. Крижанівський, С. Плохій, П. Слободянюк, Д. Степовик, Н. Стоколос, А. Філінюк тощо.

Здійснюючи церковну політику в Правобережжі, царизм ставив собі за мету, з одного боку, створити соціальну опору серед православного духовенства, з іншого – організувати власне управління католицькою церквою, убезпечивши її від впливу папи Римського. У зв'язку з тим, що в регіоні православних прихожан була незначна частина, а отже і була дуже обмежена кількість православних священиків. Це спричинило необхідність спонукання уніатів до переходу в православ'я. Таке навернення стало джерелом не тільки для формування православних приходів із російськими чи зросійщеними священиками і церковнослужителями, а також істотно збільшувало чисельність і частку російського або проросійського духовенства.

Якщо до 1793 р. міжконфесійні взаємовідносини в Правобережжі були, за словами М. Грушевського, своєрідним «дисидентським питанням», яке розігрувала російська дипломатія для втручання у внутрішні справи Речі Посполитої [1, с.279], то після 1793 і особливо з 1795 р., вони стали внутрішніми факторами церковного життя і предметом ідейного несприйняття та внутрішньої політики російського самодержавства, спрямованими на нейтралізацію православ'я як конкурента за владу. Питання віросповідання набуло політичного характеру [2, с.114], оскільки міжнаціональні взаємини розглядалися через призму релігійної нетерпимості.

На час приєднання до Росії Правобережжя, православна церква вже функціонувала як державна установа, вона підкорялася розпорядженням імперської влади, а царизм дивився на її служителів як на державних чиновників. З іншого боку, канонічні норми православної церкви вимагали від прихожан безумовного підкорення владі [3, с.82]. Із перших днів свого перебування у Правобережній Україні росіяни втілювали в життя курс на адаптацію релігійного життя до імперських вимог. Взаємодія держави і церкви на світському рівні проявлялася в тому, що держава взяла під свій контроль всі важливі для світської влади питання всередині духовно-релігійної сфери, а православна церква, перемістившись в центр державного та громадського життя і суспільно – політичних процесів нової окраїни імперії, спрямовувала їх на формування певного соціально – культурного простору російського типу й надавала релігійного забарвлення найважливішим заходам російського самодержавства. За таких умов світська влада виявляла турботу про зовнішні питання православної церкви, пріоритетними з яких були поширення та охорона православ'я [2, с.94].

Релігійний характер мала абсолютна більшість внутрішньополітичних заходів, які проводились у регіоні, а релігійна політика царизму була їх стержневою частиною. Навіть імператорські укази формально затверджувались у св. Синоді. Що стосувалося самих самодержавців, а ними на межі XVIII – XIX ст., як відомо, були Катерина II, Павло I та Олександр I, то при всій різниці їх релігійних поглядів вони намагалися грати роль верховних захисників православ'я в Правобережній Україні. Головна роль православної церкви щодо організації суспільного життя та державного управління на її теренах полягала у наданні релігійності найважливішим заходам російського самодержавства.

Юридичною основою розв'язання релігійного питання в Правобережжі стали вимоги, викладені Катериною II на адресу генерал-губернатора Т. І. Тутолміна, в яких імператриця назвала конфесійну стратегію винятково важливою державною справою, а маніфестом від 30 жовтня 1794 р. надала католикам право необмеженого публічного віросповідання та законного володіння їхнім майном. Для отримання нового статусу польські магнати і шляхта, католицькі священики та церковнослужителі повинні були виконати лише дві умови: заприсягтися на вірність самодержавству і відмовитися від духовної зверхності Ватикану та виконання його розпоряджень.

З моменту утвердження своєї влади у Правобережжі самодержавство зіткнулося не тільки з поліетнічним, але й із поліконфесійним населенням, найбільшу частину якого складали українці, що переважно належали до уніатської або греко-католицької конфесії, поляки, які представляли римо-католицьку віру, та євреї, котрі виступали носіями іудейського віросповідання. Це зумовлювало достатньо складну етнорелігійну та соціальну структуру суспільства, сформовану головним чином за часів перебування в складі Речі Посполитої.

На час приєднання панівні позиції в Правобережній Україні мала кількісно невелика, але політично, соціально й економічно сильна римо-католицька церква, що спиралася на польських магнатів, численну шляхту та ослаблену державу й мала величезну власність. Не зважаючи на кількісну більшість і конфесійну близькість уніатів до католиків, вони посідали третю сходинку конфесійної ієрархії. На другому місці в суспільстві та державі перебувала православна церква.

Державно-церковні відносини в Правобережній Україні почали будуватися у контексті політичного курсу царизму в релігійній сфері та відповідно до внутрішнього стану конфесій. Враховуючи це, в регіоні почала утверджуватися нова церковна ієрархія, в якій центральне місце відводилось православ'ю. Характерною її особливістю було безправне становище уніатів, соціальна перевага над ними з боку католиків і православних. Вже на межі XVIII – XIX ст. державно-церковні відносини рішуче повернулись на користь Російської імперії та православної церкви. Держава, в свою чергу, взяла під жорсткий контроль церковне життя, а уніатів стала наполегливо перетворювати у православних.

Слід зауважити на тому, що на уніатську церкву розпочався наступ самодержавства і це стало загрозою її існування. Причина була не в тому, що уніати відрізнялися від православних за багатьма церковними ознаками. Головне полягало в тому, що всупереч намаганням польської світської та католицької церковної еліти перетворити

унію в місток до повної латинізації, уніатська церква перетворилася практично чи не в єдиного виразника національних засад, культури українців, посіла важливе місце в їх духовному житті.

Доречно пригадати, що наступ на уніатів Правобережжя здійснювався і до другого поділу Речі Посполитої. Але тоді його очолювали католики, а допомогу їм надавало російське самодержавство, що підтримувало православне населення. Власне, й сама уніатська церква, внаслідок своєї слабкості, не вселяла до себе скільки-небудь політичної поваги. Тому і поляки, і росіяни дивилися на неї, як на засіб, зручний для утвердження свого впливу [4, с.72].

Необхідно підкреслити, що вся релігійна політика царизму будувалася на тому, що православна церква розцінювалася благочестивою вірою, а уніатська, відповідно, – неблагочестивою і не мала перспективи для існування. Власне, це поставило уніатів перед альтернативою: «возз'єднатися» з православ'ям і тим самим отримати покровительство з боку російських світських і церковних, тобто православних за вірою властей, або перейти у римо – католицьку церкву, втративши при цьому прихильність росіян, але здобути більш ліберальне ставлення з боку поляків – католиків.

Але й повернення на православ'я ні в чому не поліпшило долі української кріпацької маси, а скасування уніатської церкви з її культурними установами спричинило тільки ослаблення одиноких культурних впливів, які досягли цієї мети[5, с.289].

Суперечливе ставлення царської влади до уніатів диктувалося генеральним курсом самодержавства і панівного православ'я, які стояли на заваді русифікації православної церкви в Україні, утворенню «єдиного російського народу».

Розв'язання релігійних проблем імператриця Катерина II розпочала з того, що в акті про поділ Речі Посполитої підтвердила нічим не обмежену свободу своїх нових підданих публічно здійснювати релігійні потреби. При цьому російський уряд налагодив співробітництво з вищим католицьким духовенством з метою встановлення контролю над католиками. Православна церква, захист якої ще до поділів слугував однією з найважливіших підстав для обґрунтування дій царизму, також була реорганізована та підсилена.

Приділяючи особливу увагу трансформації релігійного життя, російське самодержавство утвердило в краї нерівноправну поліконфесійність, провідні позиції в якій все більше відігравало православ'я [6, с.174], а каменем спотикання стали уніати. Ключовою тенденцією міжконфесійних взаємин виступив масовий перехід останніх у православну віру та перетворення православної церкви в державну інституцію [7, с.411].

Слід зауважити, що численні архівні справи переповнені донесеннями та рапортами церковної і світської влади про перехід уніатів у православ'я за їх ініціативою. Вони збережені у Центральному державному історичному архіві в Києві і державних обласних архівах Правобережної України, зокрема у 315 фонді «Подільська духовна консисторія» Державного архіву Хмельницької області [8]. В Центральному державному історичному архіві України у Києві зберігається чимало документів про заходи боротьби російської влади із впливом уніатського духовенства на населення приєднаних областей та обмеження прав уніатських єпархій [9, арк.1-86]. На основі цих документів можна стверджувати, що зміна вірування уніатами представляла собою складне, суперечливе явище, що відбулося під впливом російської інкорпораційної політики, яка спиралася головним чином на військову силу та адміністративні методи [10, с.152]. Православне духовенство Правобережжя після десятиліть поневірянь і принижень у Речі Посполитій було готове служити «вірою і правдою» російському самодержавству, одержуючи від нього надійний захист, матеріальну підтримку і привілеї. Особливо це стосувалося вищого духовенства, яке царська влада спокусила перспективою блискучої духовної кар'єри [11, с.33].

Слід наголосити, що і сама православна церква у Правобережній Україні наприкінці XVIII ст. пройшла через низку заходів уніфікації і зросійщення водночас із реалізацією курсу на ліквідацію Уніатської церкви. Враховуючи, що як і римо-католицька, так і православна церкви, котрі слугували інструментами колонізації Правобережжя, для українців були чужими, а уніатська глибоко не прижилася і знищувалася, їх свідома частина намагалася звільнитися з-під впливу влади та кожної з них й спрямувати свої зусилля на глибинні духовно-моральні цінності [12, с.241]. Тому з метою перетворення православної церкви в державну установу готував остаточну секуляризацію церковного володіння, яка відбулася трохи пізніше.

Отже, наприкінці XVIII ст. в релігійному житті Правобережжя намітилися нові вектори розвитку, зумовлені приєднанням до Російської імперії та інкорпораційною політикою самодержавства. Крім масового переходу уніатів у православ'я, почала змінюватися на користь православної церкви конфесійна ієрархія, а приналежність до кожної з них стала набувати етнонаціонального спрямування.

Література:

1. Грушевский М. Очерк истории украинского народа / М. Грушевский. – К.: Лыбидь, 1990. – 397 с.
2. Слободянюк П. Я. Українська церква: історія руїни і відродження: Наук. видання, присвячене 2000-літтю Різдва Христового / Петро Слободянюк. – Хмельницький: Поділ. відділення ІМФЕ ім. М. Рильського НАН України, Держархів Хмельницької області, 2000. – 266 с.
3. Кондаков Ю. Е. Государство и православная церковь в России: эволюция отношений в первой половине XX века / Ю. Е. Кондаков. – СПб.: Изд-во Рос. нац. библиотеки, 2003. – 360 с.
4. Рибачук М. Ф. Національне відродження і релігія / М. Ф. Рибачук, О. І. Уткін, М. І. Кирюшко. – К.: Україна, 1995. – 208 с.
5. Дорошенко Д. Історія України: В 2 томах. – Т. 2 (від половини XVII століття) / Дмитро Дорошенко. – К.: Глобус, 1991. – 349 с.
6. Блажевич Ю. І. До питання про конфесійну політику самодержавства на Поділлі в умовах інкорпорації краю в Російську імперію на межі XVIII – XIX ст. / Ю. І. Блажевич, А. Г. Філінюк // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету: Історичні науки. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2007. – Т. 17. – С. 160-179.
7. Філінюк А. Г. Політика російського самодержавства щодо греко-католицької церкви в Правобережній Україні на межі XVIII – XIX століть / А. Г. Філінюк // Наук. часопис Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова. Серія 6. Іст. науки. – К.: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2008. – Вип. 6. – С. 405-413.
8. Держархів Хмельницької області, ф. 315, оп. 1, спр. 1101, 18 арк.; спр. 1105, 44 арк.; спр. 1106, 39 арк.; спр. 1123,14 арк. та ін.
9. ЦДІА України у Києві, ф. 212, оп. 1, спр. 2, 86 арк.
10. Історія України: нове бачення / В. Ф. Верстюк, О. В. Гарань, О. І. Гуржій та ін. / Під ред. В. А. Смолія. – К.: Альтернативи, 2000. – 464 с.

11. Хитровська Ю. В. Правобережне православне духовенство та український національний рух у XIX – на початку XX ст. / Ю. В. Хитровська // Інтелігенція і влада: Громадсько-політичний науковий збірник / Редкол.: Г.І. Гончарук (гол. ред.) та ін. Серія: Історія. – Одеса: Астропринт, 2008. – Вип. 13. – С. 15-36.
12. Драгоманов М. Политические сочинения. Т. I: Центр и окраины / М. Драгоманов. – М.: Тип. Т-ва И. Д. Сытина, 1908. – 486 с.

Науковий керівник:
доктор історичних наук, професор Філінюк Анатолій Григорович.

Ірина Верховцева
(Ізмаїл, Україна)

ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНЕ ПРОТИСТОЯННЯ НА ІЗМАЇЛЬЩИНІ У 1918 Р.

Ізмаїльщиною протягом останніх двох сторіч називали і називають різні утворення: від градоначальства у 1830-1856 рр. до області у 1940-1954 рр. та сучасного району, розташованого на півдні Одещини.

У XIX – на початку XX ст. так називали і територію південного повіту Бессарабської губернії, межі якого окреслювались Дунаєм та кордонами сусідніх Акерманського й Бендерського повітів. Особливе географічне розташування (у Північно-Західному Причорномор´ї, на березі могутньої європейської ріки) чималою мірою обумовило складну історичну долю краю: перебуваючи на перехресті між Європою та Азією, у зоні активних геополітичних процесів євразійського масштабу, регіон часто змінював «державну прописку», неодноразово ставав плацдармом для підготовки наступу однієї країни на іншу [1, с. 4; 2, с. 46]. На початку першої світової війни Ізмаїльщина – прифронтова зона, російський тил та об´єкт експансії для Центральних держав. Після більшовицького перевороту 1917 р., як уся Бессарабія, військовими Антанти регіон розглядався в якості своєрідного коридору, що ним мали рухатись білогвардійські частини та сили союзників на Кубань і Дон для з´єднання з військами Каледіна. Водночас сюди прагнули поширити свій вплив радянські сили, Румунія, Українська Центральна Рада і новоутворена молдавська «Сфатул Церій» [3, с. 39-44; 4, с. 64].

Справжньою критичною фазою у перебігу бурхливих подій став для краю початок 1918 року, коли протистояння військових і політичних сил увійшло в «гарячу стадію», а збройні сутички між політичними опонентами і людські жертви стали свідченням того, що на заключному етапі світової війни Ізмаїльщина – один з епіцентрів європейської політики, порубіжжя між імперіалістичним та радянським «світами». Хоча цей відтинок минулого краю не позбавлений уваги істориків [див., зокрема: 3 – 8], усе ж надто насичені подіями початкові місяці останнього року першої світової, безперечно, ще довго даватимуть поживу науковим роздумам, пошукам, рефлексіям вчених. При цьому слід відмітити, що жодна зі спроб описати та схарактеризувати вищезгадану фазу у житті краю досі не може претендувати на усебічне висвітлення подій. Через політичну заангажованість радянським вченим бракувало правдивості у висвітленні минулого Ізмаїльщини, деяким сучасним російським не вдалось звільнитись від усіх амбіцій і подивитись на події майже сторічної давнини, взявши до уваги якомога більше складних специфічних моментів буття краю тими часами. Не претендуючи на підсумковий погляд на цю сторінку історії Ізмаїльщини, спробуємо показати, що у розгляді зазначених подій може бути й дещо інший ракурс, відмінний від традиційного, того, що подає панораму подій лише крізь призму радянсько-румунського протистояння на початку 1918 р.

По закінченні російсько-турецької війни 1806-1812 рр., перейшовши до складу Росії, Ізмаїльщина через втечі частини місцевої людності та виселення звідси татар перетворилась практично на безлюдну зону. Наступними часами влада сприяла заселенню регіону вихідцями з російських та українських губерній, Балкан, півдня і центра Європи, Південного Причорномор´я, за віросповіданням в основному – православних християн, але були серед них протестанти, вірмено-григоріани, іудеї. Питома вага переселенців рятувалась від жорстокості османів. На новій батьківщині вони отримали особливий соціальний статус колоністів, взяли активну участь у господарській та культурній розбудові краю. Протягом 1856-1878 рр. регіон перебував у складі Дунайських князівств, його населення поповнилось за рахунок романських народів, євреїв тощо. У 1864-1878 рр. румунська влада провела тут низку реформ, однією з яких на Ізмаїльщині запроваджувався комунальний устрій: усі місцеві мешканців мали бути приписаними чи до сільських, чи до міських комун, які мали внутрішнє самоуправління. По поверненні краю Росії у 1878 р., аби зберегти соціальну стабільність та мати можливість виконувати фіскальні функції на прикордонні, яким для імперії Романових знов стає край, нова влада у цьому вельми строкатому за етнічним складом населення регіоні (серед місцевих мешканців були росіяни, малороси-українці, молдовани, болгари, греки, серби гагаузи, євреї, вірмени, албанці, німці тощо) залишила незмінним комунальний устрій, усі села та міста краю залишились самостійними громадами-комунами. Вони перетворились на маленькі республіки, кожна характеризувалась специфічними рисами культурного і соціального внутрішнього буття, оскільки проживали у ній представники певних етнічних спільнот. При цьому землеволодіння в Ізмаїльському повіті, як вказували у 1910 р. російські чиновники, було «строго одноосібним» [9, с. 98; 10, ар. 11].

Наприкінці XIX ст. сучасники писали: «Бессарабія вважається однією з кращих, найбагатших провінцій європейської Росії. Це благодатний край, щедро наділений дарами природи, …. житниця усього Півдня…» [11, с. 87]. Враховуючи той факт, що природні умови Ізмаїльщини (тепле підсоння, водні ресурси тощо) сприяли багатим врожаям не тільки зернових, а й городини, садових культур, винограду, розвитку дрібного тваринництва, бахчівництва, рибальства, бджільництва тощо [12, ар. 110-112], слід зробити висновок: нащадкам колишніх переселенців, які вкорінились тут і жили за рахунок власного господарства, в умовах світової війни було *що* захищати перед загрозами реквізиції харчів та худоби для потреб армії, оскільки ставши прифронтовою зоною, цей аграрний край зазнав, м´яко кажучи, усіх незручностей такого становища. Швидко зрозуміли усі принади сумісного з російськими військовими використання ресурсів Ізмаїльщини і румунські союзники. Наприкінці 1917 р. у повіті суттєво збільшилась румунська присутність, російська влада зобов'язала місцеве населення надавати пристанище, постачати харчи та фураж румунським військовим, які поступово перебирали контроль над ситуацією в краї і спрямовували її у бік захисту інтересів Румунії та румунських підданих. Румунські військові залучались до збору податків з місцевого населення, оскільки в умовах руїни військового часу та інфляції люди відмовлялись їх

сплачувати, піддавшись, як повідомляють документи, на агітацію «ворожих» сил (під якими, певно, слід розуміти сили революційні) [8, с. 40].

Характеризує складне становище Ізмаїльщини на цьому етапі і той факт, що, крім білогвардійських сил та Румунії, було чимало бажаючих використати для реалізації своїх політичних намірів вигідне географічне розташування краю (цією територією найскоріше було дістатись як з Північного Причорномор´я на Балкани та Близький Схід, так й у зворотньому напрямку – з півдня Європи на Дон, Кубань і далі) та його природні ресурси, передусім – сільськогосподарські, для забезпечення армії. Доклали значних зусиль для встановлення контролю над Ізмаїльщиною і більшовики. Як відомо, у контексті ідей пролетарського інтернаціоналізму та світової революції, що активно поширювались цими часами агітаторами в армії та на флоті, в якості соціальної бази для майбутніх соціалістичних перетворень розглядався пролетаріат. На півдні Бессарабії його фактичного не було. З огляду на це використовувати поняття «пролетарська революція» стосовно аграрної Ізмаїльщині було б нелогічно, адже на цьому етапі боротьби більшовиків за владу, як відомо, селянство союзниками пролетаріату більшовицькі лідери не вважали. Саме тут, на наш погляд, міститься найслабкіше місце радянської історіографії описуваних подій: дослідники радянської епохи погоджуються з тим, що пролетаріат краю був представлений надто тонким шаром робітників нечисельних підприємств з переробки аграрної сировини чи кустарного виробництва і не міг бути соціальною базою для встановлення тут радянської влади, натомість описують події кінця 1917 – початку 1918 рр. у контексті революційних подій в країні Рад [6, с. 107]. Також історики не заперечують того факту, що з півночі, а саме з Одеси, цими часами йшли потужні більшовицькі імпульси та велась активна агітація серед місцевого населення [4, с. 23]. У Москві голова раднаркому РСФСР тов. Ленін уважно стежив за подіями в Бессарабії і давав чіткі вказівки щодо якнайшвидшого проголошення радянської влади у цьому регіоні [3, с. 80-81]. Складовою більшовицьких заходів по опануванню краєм стала революціонізація румунських військових частин, розташованих у регіоні. Румчерод та місцеві більшовицькі осередки в Ізмаїлі, Рені, Вилковому, Болграді узяли на себе місію проповідування серед місцевого селянства ідей соціалістичної революції. Натомість, як зазначають радянські дослідники, спираючись на спогади учасників подій та інформацію, що містилась на шпальтах тогочасної преси (переважно більшовицької), найзапекліші збройні сутички між політичними опонентами і повна поразка більшовиків мали місце саме на Ізмаїльщині [3, с. 64-67; 4, с. 46-56].

Не гребували агітацією заради встановлення контролю над Ізмаїльщиною і румунські та білогвардійськи сили, їх чисельні союзники й опоненти. Представники США, Франції, Німеччини, Австро-Угорщини мали свої представництва у цьому регіоні, спостерігали за подіями та впливали на кроки місцевих політиків і військового командування. Брали участь у складних політичних комбінаціях представники молдавської «Сфатул церій», яка зазнала розколу на проселянську і пропоміщицьку фракції (відповідно, прорадянські та прорумунські налаштовані), та Української Центральної Ради. Як слідує з опису подій радянськими та сучасними російськими вченими, ситуація у краї змінювалась мало не щогодини, жоден з учасників протистоянь не мав переваги у перипетіях перших місяців 1918 р. І хоча, на відміну від опонентів з більшовицького табору, представники решти політичних сил послуговувались не інтернаціональними соціалістичними гаслами, а пропонували місцевому населенню гасла етнічної солідарності, зокрема, румунізації, у цьому специфічному регіоні, де питому вагу населення складали далекі від будь-яких політичних уподобань селяни, стан етнічної та національної самосвідомості яких в силу об´єктивних обставин (низький рівень освіти та традиційна ментальність) був низьким, розраховувати на підтримку населення згаданим силам навряд чи було доцільно. Не меншу роль, певно, відіграв і той факт, що на Ізмаїльщині в етнічному відношенні домінували слов´янські (росіяни, малороси-українці), а не романські народи. Разом з тим, варто враховувати, що попри гасла етнічної чи національної солідарності, усі військові сили, разом з більшовиками, не гребували реквізиціями харчів, збіжжя, худоби. Особливо жорстко у цьому відношенні діяли румунські військові, які до того ж, ставши союзниками Центральних держав, мали зобов´язані перед останніми, та ще й намагались обґрунтувати свої дії тим, що через більшовицьку революцію Москва не повертала золотий запас Румунії – колишнього союзника царської Росії [3, с. 86-87; 8, с. 40].

Місцеве селянство, як свідчать радянські історики, взяло активну участь у збройних діях цими часами. Більшість дослідників, не демонструючи належної уваги, побіжно повідомляють про організацію в селах та містах краю загонів самооборони та партизанських формувань [3, с. 63-64]. Опір населення румунам радянські вчені кваліфікують як солідарність місцевої людності з радянськими силами [3, с. 85]. Ретельні дослідження подій тих часів ще попереду, натомість зрозуміло наступне: обороняючи свою землю, місцеві мешканці ізмаїльських комун, маючи історичні традиції самоврядування та самозахисту власних господарських і соціальних інтересів, не тільки були активним учасниками військово-політичного протистояння означеними часами, а й чималою мірою вплинули на перебіг подій, не дозволивши зовнішнім по відношенню до ізмаїльських комун-республік силам (чи то більшовицького, чи то пронімецького або прорумунського «ґатунку») [4, с. 33-38] швидко і легко взяти під контроль цей особливий край. У квітні – на початку травня 1918 р. влада на Ізмаїльщині фактично перейшла до Румунії. Її повною мірою можна вважати окупаційною, оскільки історичні традиції, етнічний склад місцевої людності, військово-політичні процеси не дають жодного аргументу для обґрунтування законності її утвердження тут.

Література:

1. Верховцева И.Г. Природно-географические факторы социокультурного развития Украинского Придунавья // Вестник гуманитарного научного образования: Научно-практический журнал. – 2011. – Ноябрь. – № 11 (13). – С. 3-8.
2. Верховцева І.Г. Антиросійські організації у Подунав´ї (60-70-і рр. XIX ст.): за матеріалами двох справ з фондів Державного архіву Одеської області // Південь України: етноісторичний, мовний, культурний та релігійний виміри: збірка наукових праць. IV Міжнародна наукова конференція 26–27 квітня 2013 р. – Одеса: ВМВ, 2013. – С. 43-47.
3. Березняков Н.В., Бобейко И.М., Копанский Я.М., Мурзак У.Г., Платон В.П. Борьба трудящихся Бессарабии за свое освобождение и воссоединение с советской родиной (1918-1940 гг.). – Кишинев: Картя Молдовеняскэ, 1970. – 737 с.
4. Мельник С.К. Борьба за власть Советов в Придунайском крае и воссоединение с Украинской ССР (1917-1940 гг.). – Киев-Одесса, 1978. – 146 с.
5. Виноградов В.Н., Ерещенко М.Д., Семенова Л.Е., Покивайлова Т.А. Бессарабия на перекрестке европейской дипломатии: Документы и материалы. – М.: ИДРИК, 1996. – 380 с.
6. Лебеденко О.М., Тичина А.К. Українське Подунав'я: минуле та сучасне. – Одеса: Астропринт, 2002. – 208 с.
7. Мельтюхов М. И. Бессарабский вопрос между мировыми войнами 1917-1940. – М.: Вече, 2010. – 464 с.

8. Верховцева І.Г. До питання встановлення румунської влади у Подунав´ї у 1918 р. // Проблеми та перспективи розвитку української науки на початку ІІІ тисячоліття: Матеріали ІІІ Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції 14-16 грудня 2011 р.: Зб. наукових праць. – Переяслав-Хмельницький, 2011. – С. 39-40.
9. Верховцева І.Г. Селянське самоврядування в Ізмаїльському повіті Бессарабії (кінець XIX – початок XX ст.) // Український селянин: Збірн. наук. праць. – Вип. 13. – Черкаси: Черкаський національний університет, 2012. – С. 97-99.
10. Російський державний історичний архів (Далі – РДІА). – Ф. 1291. – Оп. 50. – Спр. 26.
11. Приклонский С.А. Очерки самоуправления земскаго, городского и сельскаго. – Спб.: Изд. Ф.Павленкова, 1886. – 380 с.
12. РДІА. – Ф. 1233. – Оп. 1. – Спр. 165.

Володимир Власов
(Київ, Україна)

ЧЕТВЕРТА ЕПОХА ГЛОБАЛІЗАЦІЇ У ПОГЛЯДАХ У. РОБІНСОНА.

Один із аналітиків розвитку капіталізму американський дослідник У. Робінсон у передмові до монографії „Теорія глобального капіталізму: Виробництво, клас і держава у транснаціональному світі” зазначив, що глобалізація є фундаментальною, рушійною силою, яка керує соціальними, політичними, економічними і культурно-ідеологічними процесами у світі[1]. При цьому капіталізм, на його думку, пройшов у своєму розвитку через чотири епохи:

Первинна – це формування капіталізму у межах феодальної Європи в поєднанні згодом зі століттями відкриттів і завоювань (XIV – кінець XVIII ст.).

Друга – епоха класичного капіталізму з його промисловою революцією, піднесенням буржуазії й формуванням сучасних націй-держав (кінець XVIII – початок XIX ст.).

Третя – епоха розвитку монополізації, консолідації єдиного світового ринку і системи національних держав (до 70-х років XX ст.).

Після цього розпочалася глобалізація як основна кульмінаційна, четверта епоха багатовікового розвитку світового капіталізму, яка характеризується всесвітніми змінами соціальної структури, що не тільки модифікують, а й трансформують саме функціонування системи. При цьому технологічно глобалізація – це прихід інформаційного століття, а політична – крах спроб соціалізму і національно-визвольних рухів третього світу запропонувати альтернативу світовому капіталізму [1, p. 4-5].

Більше того, автор вважає, що в цю четверту епоху глобалізації капіталізм витісняє залишки докапіталістичних відносин по всьому світу. При цьому культурні й політичні інститути, що обмежують розвиток капіталізму знищуються, поступаючись місцем тотальній, всесвітній товаризації соціального життя, внаслідок якої навіть первинні сфери людської діяльності – громадська, керована державою і приватна, що пов`язана зі спільнотою і родиною, також руйнуються, товаризуються і стають об`єктом діяльності капіталу.

Зміни, що відбулися в останні десятиріччя XX ст. супроводжувалися значним перевищенням темпів приросту обсягів торгівлі над приростом виробництва, що, на думку У. Робінзона, є свідченням активізації процесу транснаціоналізації, який створює основу економічної глобалізації, яка у свою чергу формує матеріальну базу для утворення єдиної глобальної спільноти з її транснаціональними політичними, культурними процесами і глобальною інтеграцією соціального життя [1, p. 9].

У світлі таких поглядів на глобальну економіку У. Робінсон вважає, що її формування є структурною детермінантою процесу глобалізації.

Якщо попередню епоху, коли кожна країна розвивала національну економіку і всю систему накопичення при взаємозв`язку між ними через торгівлю і фінансові потоки У. Робінсон називає світовою економікою, то нині, коли активно іде процес глобалізації виробничого процесу при глобальній мобільності капіталу відбувається послідовний демонтаж автономних або „аутоцентричних” національних виробничих систем та їх реактивація у якості складових елементів світової виробничої системи, перетворюючи світову економіку у глобальну економіку [1, p. 16].

Спираючись на Доповідь ОЕСР за 1997 рік, У. Робінсон до шести відмінностей світової економіки XX ст. порівняно з його початком, що зазначені у Доповіді: 1. Питома вага торгівлі у світовому ВВП перевищила максимум 1929 р.; 2. Безпрецедентних обсягів досягли обсяги потоків капіталу; 3. За допомогою сучасних інформаційно-транспортних систем іде активна реструктуризація і децентралізація виробничих структур; 4. ТНК стали вагомим фактором глобального розвитку; 5. Зростання мобільності робочої сили за рахунок поширення міграції; 6. Весь світ охоплений глобалізацією – додає сьому: 7. Світові фінансові потоки здійснюються через інтегровану глобальну фінансову систему, а не через національні банківські системи, внаслідок чого транснаціональний капітал перетворився у домінуючу фракцію світового капіталу, яка визначає умови і форми його накопичення [1, p. 20-21].

Оскільки економічна глобалізація породжує культурну глобалізацію місцевого і національного масштабу, то культурні ідентичності під впливом ринкових відносин перетворюються у товар, коли „Дисней” і „кокаколонізація” культурного життя є результатом гомогенезуючих тенденцій універсальної ринкової економіки [1, p. 32].

У цілому процес транснаціоналізації, на думку У. Робінсона, сприяє стандартизації не тільки виробництва та умов праці у всьому світі, а й також соціальної, політичної й культурної сфер. При цьому формується транснаціональна соціальна структура, основні складові якої створюють транскапіталістичний клас і транснаціональну державу (виділено нами – В.В.). Більше того, У. Робінсон вважає, що нація-держава вже не є організуючим принципом капіталізму внаслідок того, що рух капіталу йде окремо від виробництва і звільняється від безпосереднього політичного та інституціонального контролю [1, p. 40].

У нових умовах розвитку людства відбувається поділ світу на глобальну буржуазію і глобальний пролетаріат. Перша, хоча і не є єдиною монолітною групою, оскільки включає піраміду власників транснаціональних компаній, що займають верхівку у глобальній економіці, але вона стає все більше організованою, формуючи, наприклад, на щорічному економічному форумі у Давосі політику, яку проводить через глобальні інститути (додамо – СБ, МВФ, СОТ та ін.), контролюючи, таким чином, важелі впливу не тільки на економіку, а й на політику [1, p. 82-83].

Метою глобального капіталізму, за У. Робінсоном, є деполітизація соціальної поведінки і запобігання протестам через спрямування свідомості людей на споживання та індивідуальне виживання (виділено нами – В.В.).

Характеризуючи риси висунутого ним поняття транснаціональної держави, У. Робінсон сформулював три її

головні риси: 1) транснаціональна держава і транснаціональний капіталістичний клас для захисту спільних інтересів глобального керуючого класу якраз і вимагають створення такої держави; 2) національна держава, з одного боку, цілком не зникає, а з іншого, трансформується та інтегрується у глобальну структуру транснаціональної держави; 3) народження такої держави супроводжуватиметься інституціоналізацією нових класових відносин між глобальним капіталом і глобальною працею [1, p. 136].

На відміну від більшості дослідників, які вважають, що США використовують міжнародні інститути для зміцнення своєї гегемонії у світі, У. Робінсон дотримується думки, що ця найбільша економічна і військово-політична держава діє на міжнародній арені як виразник і захисник спільних інтересів транснаціонального капіталістичного класу і тому глобалізація – це не національний, а класовий проект [1, p. 194].

При цьому У. Робінсон сучасну глобальну спільноту поділяє на три шари: 1-й – 30-40 % – населення у розвинутих державах і менша частка у периферійних країнах, яка зайнята в глобальній економіці; 2-й – 30% населення розвинутих країн і 20-30 % населення периферійних, що формують зростаючу армію тимчасових працівників, які не захищені системою соціального страхування, і 3-й – 30% у розвинутих і 50% у периферійних країнах, які структурно виключені з виробничої діяльності і не захищені соціально [1, p. 157].

У цілому У. Робінсон вважає, що тільки демократичний соціалізм, який базується на народній демократії, є останньою і, можливо, єдиною мрією людства, який при глобальній боротьбі проти транснаціонального капіталу повинен стати глобальною боротьбою за демократичну соціалістичну альтернативу [1, p. 178].

Розвиваючи свої погляди щодо глобалізації як послідовного чотирьохепохального процесу, У. Робінсон у співавторстві з З. Бербахом зазначив, що, можливо, першою подією, яка сповістила початок переходу до епохи глобалізації (4-а епоха капіталізму), стала оголошена Р. Ніксоном, президентом США, відмова у 1971 р. США від золотого стандарту, а другим знаковим індикатором початку нової епохи стало формування в середині 70-х років Трьохсторонньої комісії – провісника послідуючої гегемонії транснаціонального загону буржуазії, а також рішення у 1982 році провідних капіталістичних держав на чолі зі США (Канкун, Мексика) щодо початку ери глобального неолібералізму з нав`язуванням країнам третього світу програми структурного пристосування їх економік до неоліберального процесу.

При цьому автори застерігають проти спроб критиків глобалізації визначити її як просту кількісну аберацію безперервної еволюції світового ринку, вважаючи, що глобалізація глибоко впливає на зміну ролі урядів і національної держави, а також на зміни самої структури спільноти і поглядів населення, яке знаходиться під владою капіталу [2, p.12-14].

На противагу тим аналітикам, у центрі уваги яких є ринок або процес глобальної торгівлі, З. Бербах та У. Робінсон наполягають на тому, що двигуном процесу глобалізації є транснаціоналізація виробництва і виробничих систем разом із транснаціоналізацією володіння капіталом, яке призводить до виникнення транснаціональної буржуазії як верхівки глобального порядку [2, p. 15].

Внаслідок того, що транснаціональний капітал має повну свободу переміщення по всьому світу у пошуках ринків та інтенсивної робочої сили, найнижчих витрат, найліберальнішого державного регулювання і найсприятливіших політичних умов, його влада, на думку авторів, над трудовими ресурсами планети різко збільшилася, що призвело до суттєвого зниження в країнах капіталістичного „ядра” життєвого рівня життя класу трудящих. Більше того, всесвітня конвергенція внаслідок глобальної структуризації капіталізму зумовила те, що поділ країн за географічною ознакою на Північ-Південь, або на „ядро” та „периферію”, або на „перший” і „третій” світ поки продовжує існувати, але багато в чому втрачає своє значення [2, p. 28].

Більше того, автори підкреслюють, що під впливом глобалізації після створення вільної торгівлі між країнами Північної Америки населення найбагатших країн США і Канади в силу зростаючої маргіналізації, поширення міграції з країн третього світу, зниження рівня платні, а також стратегії капіталістичної конкуренції, що базується на використанні найдешевшої і неорганізованої робочої сили, деякою мірою спустилося до рівня країн третього світу.

У силу зростаючої транснаціоналізації наступною рисою глобалізації, на думку авторів, стане витіснення національної держави як організаційного принципу капіталізму і водночас ствердження міждержавної системи як основи капіталістичного розвитку, у межах якої внутрішньодержавні зв`язки набуватимуть глобального характеру, а вся система інститутів національної держави поступово замінятиметься транснаціональними інститутами [2, p. 30].

При цьому уряди здійснюватимуть реструктуризацію і слугуватимуть потребам транснаціонального капіталу внаслідок виникнення на планеті історичного поєднання соціальних сил, яке створило органічну соціальну базу для неоліберальної реструктуризації економіки [2, p. 31].

Розвиваючи ці підходи, автори зазначили, що нині іде процес транснаціонального класоутворення, коли у класі транснаціональної буржуазії суперництво між капіталістами втрачає форму міжнаціональної конкуренції, переходячи у форму конкуренції між олігополітичними групами у міжнаціональному середовищі [2, p. 31]

Разом із тим, автори вважають, що хоча транснаціональний капітал встановив безпрецедентну структурну владу над класами трудящих у світовому масштабі це історично скороминущий момент, а не стійка характеристика системи і тому потрібно об`єднання всіх транснаціональних рухів опору для вироблення транснаціональної платформи боротьби проти капіталу, щоб примусити нову глобальну економіку слугувати потребам більшості, а не купки багатих і могутніх, як то відбувається сьогодні [2, p. 37].

Тобто автори, представники найбагатшої і наймогутнішої держави у світі, характеризуючи процеси глобалізації через оцінку транснаціоналізації й формування транснаціональної верхівки, фактично закликали до об`єднання трудящих на зразок давно відомого гасла „Пролетарі всіх країн, єднайтеся! ”.

Література:

1. Robinson W.I. A theory of global capitalism: Production, class and state in a transnational world / Robinson W.I. – Baltimore, London: Johns Hopkins univ. press, 2004. – 200 p.
1. Burbach R,. Robinson W.I. The Fin De Siecle Debate: Globalization as Epochal Shift// Science and Society. – N.Y., 1999, Vol. 63. №1. – P. 10 – 39.

Олеся Горбатовська
(Черкаси, Україна)

МАНДАТНА СИСТЕМА ЛІГИ НАЦІЙ: СТВОРЕННЯ, РОЗВИТОК ТА ПРОБЛЕМИ

Актуальність. Всі території, на які був виданий мандат Ліги Націй (згідно з рішеннями Паризької мирної конференції 1919–1920 рр., а також конференції в Сан-Ремо 1920 р.), попередньо управлялися державами, переможеними в Першій світовій війні (головним чином Німеччина та Османська імперія). На відміну від протекторату, мандат зобов'язував мандатарія (держави, яким було видано мандат) до дотримання зобов'язань Ліги Націй щодо мешканців підмандатних територій, а також заборонялися работоргівля, торгівля зброєю і алкоголем. На підмандатній території заборонялося будівництво військових баз і укріплень, створення армії з корінного населення. На початку XX ст. тут утворилася особлива система міжнародних відносин, яка багато в чому обумовила статус цих територій в майбутньому.

Загалом дослідженням мандатної системи Ліги Націй та окремих її аспектів від часу її створення займалися такі вчені як: Д. Анцилотті [1], Р.М. Ілюхіна [2], В.І. Прібилов [4], Г.В. Шармазанашвілі [6], О.С. Ходнєв [5] тощо.

Головною проблемою радянської науки міжнародного права було те, що вона довгий час залишалася під впливом відповідних негативних оцінок мандатної системи (як замаскованої форми встановлення колоніального панування держав-переможниць), що заважало об'єктивному дослідженню мандатної системи як міжнародно-правового інституту та його значення для розвитку міжнародного права. Але вже у першій половині 90-х рр. XX ст. такі дослідники, як, наприклад, О. С. Ходнєв привертали увагу до необхідності переосмислити такий наслідок Першої світової війни, як мандати Ліги Націй, та в повній мірі оцінити діяльність міжнародної організації у цій сфері [5]. Тим не менше, сучасна вітчизняна наука не має комплексних досліджень, присвячених даній тематиці.

Метою даної розвідки є висвітлення суті та особливостей мандатної системи.

Мандатна система була запроваджена в 1919 р. провідними державами Антанти для управління захопленими ними колишніми німецькими колоніями і відібраними в Османської імперії територіями.

Мандатна система юридично була встановлена ст. 22 пакту Ліги Націй. У цій статті стверджується, що народи територій, «які в підсумку війни перестали бути під суверенітетом держав, які керували ними перед тим», нібито «не здатні самостійно керувати собою в особливо важких умовах сучасного світу». Тому в ім'я «священної місії цивілізації», пакт Ліги Націй наказує «довірити опіку над цими народами передовим націям, які здійснювали б цю опіку як мандатарії і від імені Ліги» [1, с. 74].

На Паризькій мирній конференції делегати Англії і Франції спочатку вимагали прямої анексії німецьких колоній і колишніх османських володінь. Однак США, розвиваючи свою політику впливу і домагаючись для американського капіталу можливості проникнення в усі колонії, запропонували ввести мандатну систему, що передбачає рівність прав і привілеїв всіх членів Ліги Націй в підмандатних територіях.

Процес встановлення мандатів складався з двох стадій:

- формальна ліквідація суверенітету попередньо керуючих держав;
- передача повноважень мандатарія з числа країн-переможниць.

Території, що підпали під мандат, були визначені згідно з такими угодами та договорами: Версальський (1919 р.), Севрський (1920 р.), Лозаннський (1923 р.) мирні договори, а також на конференції в Сан-Ремо (1920 р.) [1, с. 76].

Підмандатні території за рівнем розвитку державності були розділені на три класи: «А», «В» і «С», останній з яких давав мандатарію право не допускати проникнення іноземного капіталу в підмандатні володіння.

Поділ мандатів на класи було вироблено «відповідно до ступеня розвитку населення». До класу «А» були віднесені мандати, застосовувані до колишніх володінь Османської імперії, які досягли розвитку, що дозволяє стати їм незалежними державами при наданні мандатарія адміністративної допомоги: Месопотамія, Палестина, Сирія. Мандатами цього класу володіли Велика Британія і Франція [2, с. 106].

Мандати класу «В», застосовувані до колишніх німецьких колоній в Центральній Африці, передавали ці території під безпосереднє управління мандатарія при дотриманні ряду умов (рівність прав торгівлі для всіх членів Ліги Націй, заборона работоргівлі і торгівлі зброєю та ін.) (мандати видані 22 липня 1922 р.): Руанда-Урунді, Танганьїка. А також дві колишні німецькі території, окуповані та розділені Великобританією і Францією в ході Першої світової війни: Німецький Камерун та Німецьке Того. Мандати цієї категорії були розподілені між Бельгією, Великою Британією[2, с. 110].

Мандати класу «С», застосовувані до територій в Південно-Західній Африці і островів Тихого океану, являли собою нічим не обмежену анексію з прямою вказівкою, що ці території будуть управлятися «за законами мандатарія в якості складової частини його території». Це стосувалося таких територій: Німецька Нова Гвінея, Німецьке Самоа (Нова Зеландія), Південно-Тихоокеанська територія (Японія), Німецька Південно-Західна Африка, а також місто Уолфіш-Бей. У 1968 р. ООН затвердила назву Намібія, з 21 березня 1990 р. незалежна держава (без Уолфіш-Бею), 28 лютого 1994 р. Уолфіш-Бей і Пінгвінові острови передані Намібії [2, с. 114].

Поділ німецьких колоній був узгоджений на нараді Вільсона, Клемансо і Ллойд-Джорджа 6 травня 1919 р. і на засіданні Верховної ради Антанти 7 травня 1919 р.; поділ турецьких володінь був проведений Верховною радою Антанти на конференції в Сан-Ремо 19–26 квітня 1920 р.

Формальне затвердження мандатів Радою Ліги послідувало 17 грудня 1920 р. по класу «С», 17 червня 1922 р. с по класу «В», 24 липня 1922 р. – по класу «А» (останні вступили в законну силу лише 29 вересня 1923 р.).

Всього до рук держав Антанти на основі мандатної системи потрапили території загальною площею 2 930 тис. км^2 з населенням 17 млн чол.[4, с. 22].

Спочатку США також мали намір отримати мандати на деякі території (об'єктом цих планів були то Сирія, то Вірменія, то зона проток, то навіть вся Туреччина). Однак зміцнення радянської влади в Росії і перемога турецького національно-визвольного руху позбавили США можливості здійснити ці наміри. До того ж ізоляціоністи, що перемогли в американському конгресі, не підтримали планів Вільсона.

Мандатна система не раз засуджувалася радянською дипломатією. Радянський уряд в ноті, направленій 18 травня 1923 р. Англії, Франції та Італії, заявив, що він не визнає мандатної системи і ставиться негативно «до ситуації, створеної в Палестині, Сирії та інших мандатарних територіях». При вступі СРСР до Ліги націй в 1934 р. його представник зробив офіційне застереження про те, що ст. 22 статуту Ліги неприйнятна для Радянського Союзу і її зміст не накладає на СРСР ніяких зобов'язань [3, с. 578–579].

Мандатна система не внесла істотних змін в колоніальний режим. Мандатарій був фактично повновладним господарем підмандатної території. Постійна Мандатна комісія при Раді Ліги Націй розглядала щорічні звіти мандатаріїв, але цей «контроль» носив формальний характер

Протягом всього міжвоєнного періоду не вщухала антиколоніальна боротьба в Південному Китаї, Індії та Лівії, в 1918–1919 рр. відбулося антиколоніальне повстання в Індонезії, 1920 р. – в Іраку, в 1921– 1926 рр. – в Марокко, 1925–1927 рр. – в Сирії. У міру зростання національно-визвольного руху і загострення внутрішньополітичних проблем в самих метрополіях створювалися передумови для перегляду принципів колоніальної політики. Перший крок у цьому напрямку довелося зробити Великої Британії, що володіла великими «білими» (переселенськими) колоніями.

Активна участь у Першій світовій війні дозволила домініонам поставити питання про розширення своїх політичних прав. На імперській конференції 1917 р. Канада, Австралія і Південно-Африканський Союз добилися прийняття резолюції про визнання домініонів в якості «автономних держав Імперської Співдружності», проведенні британським урядом консультацій з урядами домініонів з усіх питань, які мають загальний імперський інтерес [5, с. 213].

Протягом міжвоєнного періоду британській дипломатії довелося брати участь у вирішенні ще однієї складної проблеми постколоніального врегулювання – палестинського питання. Ідея повернення євреїв на «історичну батьківщину» в Палестину (Сіон) мала релігійне коріння і тривалу передісторію, але особливої актуальності набула з кінця XIX ст. На шляху ж переселення до Палестини стояло дві перешкоди – владу над цією провінцією Османської імперії та місцеве арабське населення. Перша з цих проблем вирішилася розпадом самої Османської імперії після закінчення Першої світової війни, при вирішенні другої сіоністи покладалися на підтримку англійців. Уже в 1916 р. Велика Британія і Франція підписали секретний договір про розділ провінцій Османської імперії. 2 листопада 1917 р. міністр закордонних справ Великої Британії А. Бальфур направив лорду Лайонелу Ротшильду, покровителю сіоністських організацій, послання, яке стало відоме як «Декларація Бальфура». У цьому документі визнавалося право євреїв на створення в Палестині єврейського «національного вогнища» і заявлялося про готовність британського уряду «докласти всіх зусиль до полегшення досягнення цієї мети». Крім впливу сіоністського лобі, така позиція диктувалася прагненням британських політичних кіл закріпити свій вплив на Близькому Сході, створити опору в особі єврейських переселенців у стратегічно важливому районі між Єгиптом та Іраком [6, с. 76].

На Паризькій мирній конференції представникам сіоністських організацій вдалося переконати делегації провідних держав у необхідності міжнародно-правового вирішення «палестинської проблеми». Практичне вирішення цього питання було покладено на Великобританію. Остаточно британський мандат на Палестину був оформлений в липні 1922 р. Але до цього часу з'ясувалося, що Велика Британія аж ніяк не беззастережно займає просіоністську позицію. Британське уряд був зацікавлений і в лояльності місцевого арабського населення. Ще в роки війни британські політики зав'язали контакти з впливовими арабськими лідерами, головним чином, з шейхом Мекки Хусейном. Намагаючись отримати підтримку арабів у ході бойових дій проти Туреччини, англійці обіцяли визнати право місцевого населення на створення незалежної Арабської конфедерації. У післявоєнні роки британський уряд спробував знайти прийнятний компроміс між інтересами євреїв-переселенців і арабів. У 1922 р. було прийнято рішення про відокремлення Трансйорданії від Палестини і створення на її території незалежного королівства під управлінням еміра Абдалли. У самій Палестині англійці розраховували організувати умови для припливу єврейських переселенців, але не створення їх моноетнічної держави. Така позиція не влаштувала ні євреїв, ні арабів. У 1920–1930-х рр. Палестина стала осередком гострих етноконфесійних конфліктів. Вирішити цю проблему британська адміністрація так і не зуміла [6, с. 79].

Вихід до початку 1930-х рр. на політичну авансцену Німеччини, Італії і Японії змінив сформований статус-кво в колоніальному питанні. Держави «осі» Берлін-Рим-Токіо жадали нового переділу світу [6, с. 82].

Така політика приносила очевидні результати. Впливові націоналістичні партії Марокко, Алжиру, Тунісу, Єгипту співчутливо ставилися до німецько-італійської пропаганди. У ході військового заколоту проти Іспанської республіки в 1936–1939 рр. на стороні франкістів виступили цілі полки, набрані з марокканців. Частина володарів племінних князівств Лівії підтримала режим Муссоліні і сприяла формуванню підрозділів лівійських арабів у складі італійської армії. У Палестині Німеччина діяла через німецьких колоністів і в 1936–1939 рр. підтримала повстання палестинських арабів під керівництвом муфтія Єрусалиму Ха-Діса Аміна аль-Хусейні. У квітні–травні 1941 р. пронімецьки налаштоване командування іракської армії також виступило проти посилення британського впливу. Лідер повстання Рашид Алі аль-Гайлані став помітною політичною фігурою на Близькому Сході [5, с. 582].

Отже, за результатами Паризької мирної конференції була сформована особлива система контролю країнами Антанти над колоніями Османської імперії та Німеччини в Азії та Африці, що оформилась у вигляді мандатів. Фактично нова система мандатів закріпила залежність підмандатних територій від мандатаріїв. Але внаслідок того, що розподіл мандатних територій відбувся без урахування конфесійних та національних особливостей, це викликало суперечності всередині підконтрольних територій. Криза мандатної системи почала проявлятися ще в 1920–1930-х рр., коли мандатарії з метою посилення свого впливу в підмандатних територіях розпалювали міжнаціональні та міжконфесійні суперечності, але натомість тут розгортався потужний національно-визвольний рух, з яким держави-мандатарії нічого не могли вдіяти, а проголошення незалежності цих територій стало питанням часу.

Література:

1. Анцилотти Д. Введение – общая теория / Д. Анцилотти // Курс международного права: в 3-х т. – М. Изд-во Ленингр. ун-та, 1961. – Т. 1. – 457 с.
2. Илюхина Р. М. Лига Наций 1919–1934 / Р. М. Илюхина. – М.: Наука, 1982. – 357 с.
3. Колісніченко К. С. Особливості мандатної системи Ліги Націй в умовах універсального міжнародного правопорядку у період між двома світовими війнами / К. С. Колісніченко // Держава і право. Юридичні і політичні науки: зб. наук. пр. – 2010. – Вип. 48. – С. 578–583.
4. Прибылов В. И. Польша и Лига Наций в 1919–1926 гг.: создание Лиги Наций, гданьская проблема, вопросы разоружения и безопасности: автореф. дис. … канд. ист. наук: спец. 07.00.03 «Всеобщая история». – М., 1980. – 28 с.
5. Ходнев А. С. Международная организация в ожидании приговора? Лига Наций в мировой политике, 1919–1946: очерки истории / А. С. Ходнев. – Ярославль: ЯГПУ, 1995. – 350 с.

6. Шарманазанашвили Г. В. Право народов и наций на свободу и независимость: критика буржуазных концепций: учеб. пособие / Г. В. Шармазанашвили, А. К. Цикунов. – М.: Изд-во УДН, 1987. – 84 с.

Науковий керівник:
кандидат історичних наук, доцент Іржавська А. П.

Олена Куц
(Київ, Україна)

«ІСТОРИЧНІ» НАЗВИ КИЇВСЬКИХ ВУЛИЦЬ

Досить часто про події минулого нагадують нам не меморіальні дошки та пам'ятники, але й самі назви вулиць. Київ не виняток.

Київ, яким ми його знаємо сьогодні, сформувався у другій половині XIX ст. Саме тоді центральною вулицею міста став Хрещатик і було прокладено більшість київських вулиць. А у 1869 р. переважна більшість з них отримала свої «історичні» назви.

Малопідвальна, Ярославів вал, Золотоворітська повертають нас до часів Київської Русі. Як і переважна більшість вулиць цього району – т.зв. Верхнього міста або за літописом – Гори, де знаходився старовинний центр Києва, – Малопідвальна і Велика Підвальна (сучасний Ярославів вал) були прокладені в першій половині XIX ст. (Малопідвальна в 30-х, а Велика Підвальна – в 40-50-х роках) після знесення залишків стародавнього валу і проходили «під валом» [9, с. 364, 713-714].

Рви та вали – чи не перші штучні укріплення міста, що з'явилися ще за існування найдавнішого Київського городища (злам VI і VII ст.) [4, с. 104-106]. Наприкінці X – на початку XI ст. було зведено «місто Володимира», оточене укріпленим валом, який тягнувся від краю найдавнішого міста уздовж дніпровських круч до яру (тепер тут проходить лінія фунікулера), звідти – у напрямку сучасної Михайлівської площі і далі вздовж вулиці Великої Житомирської до схилів у бік Гончарного яру. Система укріплень мала кілька брам: одна вела на Поділ, друга – у бік Печерська, третя – до Софії (Софійська, або Батиєва) [16, с. 60-61; 17, с. 73-76].

Оборонні споруди «міста Ярослава» – стародавнього Києва XI – XIII ст. – починалися від укріплень «міста Володимира» і прямували на південь до сучасного майдану Незалежності, звідки повертали на захід і по вулицях Малопідвальна і Ярославів Вал простягалися до Львівської площі. Тут вони повертали на південний схід і тягнулися уздовж схилів гори паралельно вулиці Великій Житомирській. Довжина цих велетенських мурів дорівнювала 3,5 км, висота сягала 11 м (разом із дерев'яними заборолами – майданчиками з дерев'яними брустверами та щілинами для стрільби з лука – 16 м), ширина – понад 27 м. Жодне місто Київської Русі не мало подібних фортифікаційних споруд. Оборонне будівництво X-XШ ст. було досить складним. Головну частину давньоруських валів становили рублені зруби – «городні», засипані землею. З обох боків зруби укріплювалися земляними укосами, що стримували розпір землі в нижніх частинах городень. Верхні частини городень виступали над валом. На них і знаходились забороли, які зверху перекривалися дерев'яною покрівлею [8, с. 838-839]. Перед валом розміщувався глибокий рів до 18 м завширшки, схили якого спускалися під кутом в 45 градусів [15, с. 34]. Оборонні рви могли заповнюватись водою.

Площа, оточена новими укріпленнями, збільшилась в сім разів та становила понад 70 га [16, с. 66]. До «міста Ярослава» можна було потрапити через Лядські, Жидівські (Львівські) або Золоті ворота. Останні були не лише парадним в'їздом до Києва, але певною мірою й символом його політичної незалежності. За давніми джерелами, вороги близько 40 разів підходили до Золотих воріт, але взяти їх так і не змогли. Ярослав Мудрий спорудив Золоті ворота з надбрамною церквою Благовіщення як головну тріумфальну браму Києва. Золотоворітська вулиця з XI ст. поєднувала Золоті ворота з Софійським собором. Золоті ворота були діючими до середини XVШ ст. та входили до оборонної системи міста.

Назви вулиць розповідають нам і про давні церкви – Десятинна вела до церкви Богородиці (Десятинної, на утримання якої князь віддавав десяту частину власних прибутків) – першому відомому кам'яному храму Київської Русі. Побудована за Володимира Великого у 989-996 рр. вона ще називалась «мармуровою» («мраморяною») за багате оздоблення різьбленим мармуром [16, с. 62].

В Нижньому місті (Поділ) з XVП ст. існувала фортифікаційна Лінія, зведена із земляного валу зі зрубами нагорі та сімома в'їзними брамами [9, с. 53]. У першій половині XVШ ст. було збудовано Києво-Подільське дерев'яне укріплення з валами і баштами навколо Подолу з боку Дніпра і Оболоні [3, с. 142-143]. Лінія земляних укріплень проходила по річці Глибочиці і пролягала між власне Подолом і т.зв. Плоскою частиною. Після величезної пожежі 1811 р., під час якої згоріло понад 2 тисяч будівель [10, с. 42], почалося перепланування й нова забудова Подолу. Укріплення було розділено проритим до Дніпра каналом – «Канавою», засипаним у 80-х рр. XIX ст. [9, с. 94]. Так з'явилася вулиця, дві сторони якої мають донині різні назви – Верхній Вал та Нижній Вал.

До середини XIX ст. Київ складався з трьох майже самостійних частин – Верхнього міста, Нижнього міста (Подолу) і Печерська. Оборонна система Печерська споруджувалась в три етапи: укріплення Печерського монастиря – перша Печерська кам'яна фортеця (кінець ХП ст.), Стара Печерська фортеця (XVП – початок XVШ ст.) і Нова Печерська фортеця (з 30-х років до кінця XIX ст.).

Старій Печерській фортеці (Цитаделі) завдячує назвою вулиця Цитадельна. До того цитадель знаходилася в Старому місті – в Андріївському укріпленні. На початку 70-х рр. XVII ст. у зв'язку із загрозою турецької агресії у Києві розпочалися значні будівельні та фортифікаційні роботи, що продовжувались приблизно 20 років [1, с. 11].

1672 р. київським воєводою було призначено Ю.П. Трубецького, що запропонував замінити дерев'яні укріплення на земляні. Але будівництво почалось вже за його наступника О.О. Голіцина. 1679 р. реєстрові козаки гетьмана І. Самойловича побудували навкруги Печерської Лаври укріплення у вигляді ровів та валів, які в плані нагадували квадрат [1, с. 62-63].

В 1698 – 1701 рр. навколо Верхньої Лаври було споруджено фортечну стіну завдовжки 1190 м з чотирма вежами і трьома брамами, завтовшки близько 3 м, висотою близько 4 м. Пізніше цей мур увійшов до складу Печерської фортеці [12, с. 77].

Будівництво фортеці саме на Печерській горі вирішено було проводити тому, що вона своїм південним боком прилягала до Наводницького яру і Наводницького шляху, який вів до дерев'яного мосту через Дніпро – міст був тимчасовий плавучий (нині там знаходиться міст ім. Є.О. Патона) [2, с. 39]. Він зв'язував Київ з лівим берегом

Дніпра і, отже, із шляхом на Москву, яким везли на Печерську гору порох, зброю, військове спорядження, амуніцію. На початку XVШ ст. з'являється вулиця Московська, що стає головною вулицею міста до 30-х років XIX ст. [9, с. 400].

Печерську фортецю заклали під час Північної війни Росії зі Швецією у серпні 1706 р. Автори проекту – досвідчені військові інженери Геллерт, Бреклінг, Лямот де Тампій, князь Трубецькой. Керівництво інженерними роботами здійснював офіцер-фортифікатор Гофман. Йому всіляко сприяв київський генерал-губернатор Д.М. Голіцин. Нагляд за будівництвом Печерської фортеці доручено гетьману І. Мазепі. Для надійності Петро І приставив до нього російського полковника Гейсена [3, с. 132]. Основною робочою силою на будівництві були реєстрові козаки.

В 1708 р. Печерська фортеця була в основному побудована. Її оточував могутній земляний вал з дев'ятьма бастіонами. Зведено також три кам'яні в'їздні брами, обладнано три равеліни, глибокий сухий рів. У 1711 р. київський генерал-губернатор залишив стару цитадель (на території Дитинця) і оселився на Печерську. До фортеці перемістилися головні адміністративні та військові установи царської влади в Києві. Таким чином, Печерська фортеця почала виконувати функцію загальнокиївської цитаделі. Остаточне завершення її будівництва припадає на 1723 р.

Новий етап побудови оборонних споруд на Печерську припадає на 30-ті роки XIX ст. Микола І вважав Київ важливим стратегічний пунктом на півдні і наполягав на посиленні його обороноздатності. В березні 1830 р. царем було затверджено план будівництва Нової Печерської фортеці. Автором плану був видатний військовий інженер, начальник Інженерного управління Військового міністерства генерал-лейтенант К.І. Опперман [5, с. 23]. На думку відомого історика і києвознавця М.О. Рибакова спорудження Нової Печерської фортеці було викликано не військово-стратегічною необхідністю, а амбіціями російського царя [14, с. 107]. Печерськ перетворився на фортечну зону, а Московська віддала статус головної вулиці міста Хрещатику [11, с. 228-229].

Спорудження фортеці в основному припадає на 1831-1852 рр., проте фортифікаційне будівництво тривало і пізніше. У 60–80-х рр. XIX ст. будуються, зокрема, саперний табір із саперними дачами та саперне шосе [14, с. 104-107]. Так в Києві з'явилася історична місцевість – Саперна Слобідка, про яку сьогодні нагадує назва вулиці Саперне поле.

Києво-Печерська фортеця зберігала свій статус менш ніж 50 років. Вона не брала участі в бойових діях, з її бастіонів не було зроблено жодного пострілу. Втративши оборонне значення, вона в 1897 р. була перетворена на фортецю-склад.

З будівництвом Нової Печерської фортеці пов'язана назва Еспланадної вулиці. Еспланадою називалася незабудована територія між фортецею та містом, міськими спорудами. За планом площа фортеці з еспланадою становила 908 дес. 456 кв. саж. Для розміщення виселених жителів Печерська (під час спорудження фортеці було зламано 1180 будинків [14, с. 104]) було виділено територію вздовж Васильківського шляху (сучасна вулиця Велика Васильківська) до річки Либідь. Район розселення дістав назву «Нове строєніє». «Еспланадні правила» діяли до 1880 р. [14, с. 104] і значно стримували забудову Печерська. На північному заході фортеці еспланада охоплювала практично всі Липки й тягнулася майже до Хрещатика [7, с. 83]. Навіть після часткового пом'якшення еспланадних обмежень у Липках дозволялось споруджувати лише кам'яні одно – і двоповерхові будинки [6, с. 10-11]. В 40-х роках XIX ст. Еспланадними називались також сучасні вулиці Богомольця та Суворова.

Кріпосний провулок, який проходив по території фортеці, зберіг свою назву дотепер з 1869 р. Тоді після затвердження Міністерством внутрішніх справ Російської імперії пропозицій комісії по найменуванню та перейменуванню вулиць Києва у місті отримали назви близько 140 вулиць [13, с. 176-177].

«Історичних» назв київських вулиць ще багато. Ми зупинилися лише на деяких з них. Ними варто цікавитися і киянам, і гостям столиці. Знати, пам'ятати й дбайливо зберігати для нащадків.

Література:

1. Алферова Г.В., Харламов В.А. Киев во второй половине XVП века. Историко-архитектурный очерк. – К.: Наукова думка, 1982. – 159 с.
2. Анисимов А. Скорбное бесчувствие. На добрую память о Киеве, или грустные прогулки по городу, которого нет. – К.: «TABACHUK Ltd», 1992. – 264 с.
3. Берлинський М.Ф. Історія міста Києва. – К.: Наукова думка, 1991. – 318 с.
4. Брайчевський М.Ю. Коли і як виник Київ. – К.: Вид-во АН УРСР, 1963. – 163 с.
5. Голованов О. Інженерна підготовка міста Києва до оборони напередодні та під час війни 1812 року / Київська старовина. – 2000. – № 4.
6. Друг О.М., Малаков Д.М. Особняки Києва. – К.: «Кий», 2004. – 823 с.
7. Забудова Києва доби класичного капіталізму або коли і як місто стало європейським. – К.: ВАРТО, 2012. – 559 с.
8. Історія української культури У п'яти томах. Т.І: Історія культури давнього населення України. К.: Наукова думка, 2001. – 1135 с.
9. Київ: Енциклопедичний довідник. – К.: Головна редакція УРЕ, 1981. – 735 с.
10. Левицький О. Пожежні тривоги / Хроніка 2000. Вип. 51-52. Тератургіма київська. Київ – свята земля. – 2002.
11. Макаров А.Н. Малая энциклопедия киевской старины. 2-е изд. – К.: Довіра, 2005. – 558 с.
12. Очерки истории Киево-Печерской лавры и заповедника. – К., 1992.
13. Пономаренко Л. Вулиці, площі, провулки Києва (Історичний нарис) / Історико-географічні дослідження в Україні. Збірка наукових праць. – К.: Інститут історії України НАН України, 1998.
14. Рибаков М.О. Невідомі та маловідомі сторінки історії Києва. – К.: «Кий», 1997. – 374 с.
15. Сагайдак М.А. Великий город Ярослава. – К.: Наукова думка, 1982. – 96 с.
16. Толочко П.П. Древний Киев. – К.: Наукова думка, 1983. – 327 с.
17. Толочко П.П. Історична топографія стародавнього Києва. – К.: Наукова думка, 1970.

Юрій Міюц
(Запоріжжя, Україна)

«ІМПЕРСЬКА СЛУЖБА ПРАЦІ» ЯК СКЛАДОВА ОСВІТНЬОЇ МОЛОДІЖНОЇ ПОЛІТИКИ ТРЕТЬОГО РЕЙХУ (1933-1939 рр.)

«Імперська служба праці»(«Reichsarbeitsdienst» або скорочено RAD) – це центральна державна організація, яка керувала та забезпечувала проходження молодими громадянами нацистської Німеччини обов'язкової трудової повінності. Попередницею RAD була Добровільна служба праці («Freiwillige Arbeitsdienst» – скорочено FAD), що була створена 5.6.1931 р. за наказом фюрера НСДАП Адольфа Гітлер. Саме ця інституція займалась пошуком роботи для безробітних членів нацистської партії, та організовувала робочі табори і навіть громадські роботи на містах. Після легального прориву нацистів до влади 30 січня 1933 р., відбулась деяка трансформація серед примикаючих до НСДАП організацій, і FAD у серпні 1933 р. була перейменована у Націонал-соціалістичну службу праці – NSAD. Остання 3 липня 1934 р. отримала нову назву – «Імперська служба праці» або RAD. З початку існування RAD знаходилась під патронатом Міністерства праці, а згодом, через проблеми з фінансуванням, перейшла під завідування Імперського міністерства внутрішніх справ. Дещо згодом, а саме 25 серпня 1943 р. врешті-решт RAD отримає ранг окремого Імперського Міністерства Третього Рейху.

Вже у 1934 р. була запроваджена обов'язкова трудова повинність для абітурієнтів – віднині на навчання до вишів у Німеччині приймали лише тих, хто перед тим її відбув. 26 червня 1935 року фюрер підписав «Закон про трудову повинність», згідно з яким організація добровільної служби праці була перетворена на «Імперську службу праці» – RAD. Вступ на цю службу був обов'язковим для всіх молодих німців віком від 18 до 25 років [1, с.380-381]. Не підлягали призову до лав RAD лише особи виключені з НСДАП, не арійці, євреї та колишні засуджені. Саме цей закон від 26.07.1935 р. відверто проголосив, що відтепер «імперська служба праці це служба ушановування німецького народу» [1, с.380]. Також населенню було чітко роз'яснено, що «Імперська служба праці має виховувати німецьку молодь у руслі націонал-соціалізму заради народної спільноти та справжнього розуміння праці, насамперед уваги до праці власними руками» [2,с.257]. Керуючись ідеєю фюрера залучати до роботи у трудових таборах безработну німецьку молодь обох полів, цей закон встановив загальний термін перебування у лавах RAD – 6 місяців. Щотижня, юнаки і дівчата на службу у RAD мали витрачати – 76 годин, з яких – 35 годин – це суто виробнича праця; 12 годин – ідеологічні та стройові заняття, різноманітні церемонії, ритуали, фізичні вправи тощо; 29 годин – вільний час [3,с.238]. Спочатку, запровадження RAD у повсякденне життя пересічних громадян Третього рейху, вирішувало суто конкретне завдання фюрера – сприяти зниженню рівня безробіття у Німеччині. Дівчата та юні жінки працювали або в багатодітних родинах, або в сільському господарстві. Юнаків відправляли на будівництво стратегічних автошляхів Схід-Захід, на меліоративні роботи, на викорчування залишків лісорозробок тощо [4,с.462]. Не випадково, що емблемою RAD стало саме зображення леза звичайної лопати зі свастикою у центрі, у житних колосках сліва та справа, бо в основному ними виконувались земляні та польові роботи. «Імперська служба праці» спеціалізувалась виключно на тяжких роботах, бо ідеологи НСДАП вважали, що саме трудова повинність та спільний досвід важкої праці має сприяти чимраз глибшому усвідомленню молоді усіх професій розуміння «єдності німецького народу» [5,с.294]. Тобто, двічи на рік, молоді німці та німкені чисельністю до 200 000 чоловік відправлялись до трудових таборів на важку ручну працю, причому їх попередній фах не мав ніякого значення [6,с.242]. Разом із запровадженою протягом 1935 р. військовою повинністю робоча повинність була органічною складовою життя кожного молодого хлопця та дівчини у Третьому рейху. Дещо згодом, RAD перетворилась у парамілітаристську організацію, яка займалась і ідеологічною, і військовою обробкою німецької молоді. Після приїзду до мережі трудових таборів, молоді люди відразу потрапляли до замкнутих товариств, розпочинали життя за жорстким розкладом, на чолі з командирами з колишніх членів загонів СА («Sturmabteilung» – штурмові загони) – «партійної армії» НСДАП доби Веймарської Республіки (1919-1933 рр.). Саме на СА, у Третьому рейху, Гітлер поклав за обов'язок, організацію допризивної підготовки німецької молоді. Відтепер, перебуваючи у лавах RAD, молоді люди щодня мали за обов'язок – шикування вранці та ввечері на процедурі підьома та спуску табірного прапора; стройовий вишкіл з піснями під час маршів на роботу й назад; систематичну ідеологічну обробку, фізичні вправи тощо. Вже у другій половині 30-х рр. XX ст. члени RAD часто-густо почали залучатись до саперних робіт разом зі звичайними частинами вермахту. Також, серед головних завдань RAD було систематичне виховання німецької молоді у руслі ідеології НСДАП. Серед виховних закладів нацистської держави саме перед «Імперською службою праці» постало особливе завдання фюрера – німецька молодь через власний досвід мала усвідомити «моральну цінність праці». Статут RAD, який А.Гітлер підписав 30 жовтня 1936 року за мету обрав «виховання та навчання свідомого, національно та соціально мислячого чоловіка, що буде готов служити власному народу, як робітник та боєць»; передбачалось також культувирування таких якостей, як слухняність, відвертість, чесність, сумлінність, сміливість тощо [7, с.118].

Табори RAD за звичаєм розміщались у сільській місцевості. Будь-яка зручність, розкіш або звичайний комфорт були абсолютно відсутні. Дуже строкатим був і соціальний склад окремих товариств. Все це чітко укладалось у концепцію соціальної уніфікації. Таку мету мало і введення особливої уніформи для підрозділів «Імперської служби праці». Рейхсарбайтсфюрер RAD Костянтин Хірль особисто брав участь у розробці уніформи для власних підлеглих. Саме за його пропозицією, за зразок головного убору взяли старовинну німецьку єгерську шапку, яка згодом стала фірмовою ознакою цієї організації. Річ у тому, що провідні функціонери Третього рейху вважали, що уніформа для будь-якого «народного товариша» має бути з обов'язковими елементами «національного одягу» [8,с.74]. Завершене уніформування членів RAD пройшло навесні 1936 року – для чоловіків ввели темні куртки з коротким комірцем, брунатні штани та коричневі сорочки з чорними краватками; для дівчат – сині ситцеві блузи вельми схожі на звичайні чоловічі сорочки, білий фартух та червоні косинки [8,с.97]. Обов'язковими для членів RAD були також нарукавні пов'язки зі свастикою. Таким чином, навіть візуальне відображення єднання та приналежності до конкретної спільноти – «Імперської служби праці» не переривалось ні на хвилину [8,с.97].

У таборах RAD систематично проводили додаткові заняття, на яких молоді люди вивчали структуру та завдання цієї організації, знайомились з основами техніки безпеки, відточували стройову підготовку тощо. Повсякденне табірне життя якби створювало при цьому альтернативу звичайному попередньому життю пересічних громадян Третього рейху. Романтика перебування у сільській місцевості, на природі, у компанії з однолітками з різних соціальних прошарків; постійні різноманітні церемонії, паради, марши; прапори, уніформа, музика, ритуали, спільна праця викликали у мешканців таборів врешті-решт позитивні емоції, що робило їх більш сприйнятливими до

нацистської ідеології. На теренах Третього рейха інститут RAD сприймався населенням, як справжня «соціальна школа нації» [9,с.242]. Так відомий німецький педагог Герберт Ноль, вже після закінчення Другої світової війни, відмічав, що «саме «Імперська служба праці» повернула власне труду шляхетність та поставила ідею взаємодопомоги у центр суспільного життя» [10,с.4]. Цю ж саму думку підтверджує і відомий американський журналіст та дослідник доби нацистської Німеччини Уїльям Ширер, що писав «обов'язковий труд протягом півроку не приносив ніякої шкоди: діти, хоча й перебували далеко від родинної хати, пізнавали ціну фізичної праці; загартовувались, ближче сходились з товаришами; та взагалі, об'єднання дітей з різних класів та прошарків було здоровою та корисною практикою» [11,с.295]. Але при цьому, у системі RAD були і негативні для деяких батьків моменти. Так, у 1938 році, на підставі того, що конфесійні відмінності не сприяють утворенню у трудових таборах атмосфери загальнонаціонального єднання, рейхсляйтер Мартін Борман підписав директиву щодо загальної заборони участі членів «Імперської служби праці» у будь-яких релігійних заходах [10,с.78].

У другій половині 1930-х рр. була створена досить розгалужена мережа RAD на теренах Третього рейху. На чолі цієї організації перебував Костянтин Хірль – Рейхсарбайтсфюрер (Імперський керівник робочих), чиновник у ранзі рейхсляйтера (партійного керівника вищого ступеня) [3,с.458]. Вся територія Німеччини була розподілена на 32 округи, в межах яких діяли 276 призивних пункти, що займались медичним оглядом призовників, питаннями призову та звільнення, допомагали подальшому працевлаштуванню у громадському житті, переводу до лав вермахту тощо. У жовтні 1939 р. чисельність RAD досягла свого максимуму – 360 тис. чоловік [3,с.239]. Після початку Другої світової війни Адольф Гітлер відмовився ліквідувати інститут «Імперської служби праці», але його члени віднині були переорієнтовані на виконання суто військових завдань – допризивна підготовка, виконання саперних робіт, будівництво оборонних споруд на кшталт «Західного Валу», ознайомлення з навичками протиповітряної оборони тощо. Деякі сучасні дослідники, наприклад Міхаїл Єрін, Олександр Єрмаков та інші вважають RAD аналогом американського «корпусу консервації громадянських ресурсів» [10,с.85]. Автор даного матеріалу вважає, що це була специфічна нацистська організація із числа примикаючих до НСДАП інституцій.

Історію «Імперської служби праці» досить умовно можна розподілити на три періоди. Період становлення – січень 1933 р. – червень 1935 р. Період максимального впливу на життя пересічних громадян Третього рейху – червень 1935 р. – вересень 1939 р. Період перетворення на придаток до вермахту – вересень 1939 р. – травень 1945 р.

Література:

1. История Германии: учебное пособие: в 3 т./ Б. Бонвеча, Ю.В. Галактионова. – М.,2008. – Т.3.Документы и материалы. – 592 с.
2. Deutsche Geschichte in Quellen und Darstellungen/ von T.A. Fudge. – München, 1996. – Bd.9. – 647 s.
3. Залесский К. НСДАП. Власть в Третьем рейхе./ К.Залесский. – М.,2005. – 672 с.
4. Коваль В.С. «Барбаросса»: стоки и история величайшего преступления империализма./ В.С.Коваль. – К.,1989. – 624 с.
5. Історія Німеччини у світлинах/І.Андрущенко, Л.Сандига,О.Кислюк. – К.,2010. – 566 с.
6. Энциклопедия Третьего рейха/ С.Воропаев. – М.,1996. – 587 с.
7. Klönne A. Jugend im Dritten Reich/ A. Klönne. – München, 2008 – 427 s.
8. Васильченко А.В. Мода и фашизм./А.В.Васильченко. – М.,2009. – 288 с.
9. Пленков О.Ю.Тайны Третьего Рейха. Спартанцы Гитлера./О.Ю. Пленков. – М.,2010. – 480 с.
10. Ерин М.Е., Ермаков А.М. «Имперская трудовая повинность» в нацистской Германии (1933-1945)./ М.Е.Ерин, А.М.Ермаков. – Ярославль,1998. – 196 с.
11. Ширер У. Взлет и падение Третьего Рейха. В 2-х т./У. Ширер. – М.,1991. – Т.1. – 652 с.

Науковий керівник:
кандидат історичних наук, професор кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин Запорізького національного Університету Давлєтов Олександр Рашидович.

Юлія Негода
(Донецьк, Україна)

ЗАКОНОДАВЧІ АКТИ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ ЯК ІНФОРМАТИВНЕ ДЖЕРЕЛО З ІСТОРІЇ ЄВРЕЇВ УКРАЇНИ (КІНЕЦЬ XVIII – ПЕРША ПОЛОВИНА XIX ст.)

«Полное собрание законов Российской империи» [1] є універсальним джерелом, в якому найповніше представлено закони Російської держави початку XVIII – початку XX ст. Цей цілісний, історично сформований комплекс джерел дозволяє осягнути основні аспекти урядової політики Росії щодо іноземців. Значний хронологічний період документів цього видання дає можливість простежити еволюцію законотворчості, політичну спрямованість діяльності уряду і особливості регіональної політики.

Протягом досліджуваного періоду політика царського уряду щодо представників єврейського населення не була однозначною і постійно змінювалась у тому чи іншому напрямку, але загалом вона мала обмежувальний характер.

Законодавство Російської імперії відносило євреїв до тієї категорії «інородців», чиї права визначалися особливими законами (виняток було зроблено лише для караїмів та вихрещених євреїв, на яких поширювалися правила загального законодавства). Особливих правил було дуже багато. Вони охоплювали всі сторони життя євреїв і були вміщені майже в кожному томі зібрання законів. Ці правила стосувалися не лише права проживання й пересування, а й віри та зовнішніх виявів релігійного життя євреїв, особистих прав представників цієї національності, а також їхньої економічної діяльності.

Царський уряд обмежував територію розселення євреїв в імперії і, зокрема, в Україні низкою законодавчих актів. У 1791 р. після скарг московського і смоленського купецтва та звинувачення євреїв у «підриві торгівлі» Катерина II визначила особливим списком місцевості, за межами яких представникам цієї національності не дозволялося проживати [2, с. 287].

А в іменному указі від 23 грудня 1791 р. уточнювалося, де можуть проживати нові піддані (Катеринославське намісництво і Таврійська область) й підкреслювалося, що «євреї не мають ніякого права записуватись у купецтво у внутрішніх російських містах і портах...» [3, с. 287]. Це поклало початок створенню «смуги єврейської осілості».

«Смуга єврейської осілості» стала основою подальшого законодавства про євреїв. Її існування було підтверджене «Положенням про євреїв» 1804 і 1835 рр. На початок XX ст. «смуга» охоплювала 15 губерній, 8 з яких були українськими: Київська, Волинська, Подільська, Катеринославська, Херсонська, Таврійська, Полтавська і Чернігівська. Незважаючи на те, що питання про необхідність знищення «смуги осілості» не раз піднімалося в урядових колах, вона проіснувала до 1917 р. і була скасована після Лютневої революції.

Згодом, коли 3 травня 1795 р. вийшов іменний указ про проведення ревізій у південно-західних губерніях, майже всі євреї були приписані до вільних міських станів – купців і міщан за місцем проживання в містах і містечках. Їм дозволялося займатися торгівлею і ремеслами, а єврейським кагалам вказувалося на те, що вони не повинні займатись ніякими справами, окрім відправлення обрядів та богослужіння [4, с. 694].

Іменним указом від 23 червня 1794 р. за дозвіл на міщанські та купецькі промисли євреї були обкладені подвійними (порівняно з особами християнського віросповідання) податками [5, с. 532].

Таким чином, законодавча діяльність царського уряду в цьому напрямку із самого початку свідчила про його намагання взяти під свій контроль економічну та громадську діяльність євреїв.

У той час розроблялися різні проекти влаштування подальшого життя єврейського населення. В 1802 р. урядом Олександра I було створено перший «Комитет о благоустройстве евреев». Офіційно завданням комітету було вироблення загальної єврейської реформи, але фактично головною його метою було вирішення проблеми накопичення євреїв у селах, а також можливості подальшого проживання євреїв у повітах в ролі орендарів і корчмарів.

Результатом діяльності комітету стало затверджене 9 грудня 1804 р. «Положення про євреїв», яке складалося з 54-х параграфів, об'єднаних у 6 розділів [6, с. 731-737]. Воно стало першим систематизовано розробленим законодавством царського уряду щодо євреїв і мало загалом ліберальний характер. У передмові до «Положення» підкреслювалося, що утворення комітету і видання даного закону було викликане скаргами «на різні зловживання і безпорядки на шкоду землеробству і промисловості обивателів у тих губерніях, де євреї проживають...» [7, с. 731].

«Положення» передбачало різні заходи в усіх сферах життя євреїв. У розділі «Про освіту» (§ 1-10) йшлося про надання євреям можливості навчатися в російських народних училищах, гімназіях, університетах, як і дітям інших національностей. Якщо ж євреї не хотіли віддавати дітей до державних шкіл, то мали право за власні кошти засновувати спеціальні єврейські школи з викладанням однієї з мов – російської, польської чи німецької.

«Положення» 1804 р. поділяло єврейське населення на 4 класи: а) землероби; б) фабриканти і ремісники; в) купецтво; г) міщанство. Всі євреї були зобов'язані записатися до одного з них.

До категорії купецтва належали купці I, II і III гільдій, корчмарі, дрібні торгівці, власники постоялих дворів. Євреям-фабрикантам, які бажали заснувати суконні, полотняні та інші фабрики, обіцяно було виділити землі під їх будівництво і грошові кредити. Для цього в кожній з губерній, приєднаних від Польщі, мав бути утворений щорічний капітал до 20 тис. руб. (§21).

Всі євреї-ремісники, фабриканти і землероби звільнялися від подвійного оподаткування (§§ 19, 21, 24).

Значні пільги надавались євреям-землеробам. Їм дозволялося купувати незаселені землі (тобто без кріпосних селян), а також використовувати на ній працю найманих робітників, поселятися на поміщицьких землях на правах орендарів, чи на державних – у губерніях Київській, Волинській, Подільській, Катеринославській, Херсонській, Таврійській. На ці потреби для початку їм відводилося до 30 тис. дес. землі (§§ 13, 14, 17).

Всі поселенці на 10 років звільнялися від податків, крім земських повинностей, і при поселенні могли отримувати кредити (§ 18).

На поміщицьких землях єврейські сім'ї звільнялися від судової влади поміщика, але, залишаючи його, мали неодмінно засвідчити виконання всіх обов'язків щодо власника. Новий закон порушив існуючу для євреїв заборону виходити за смугу осілості, дозволивши фабрикантам, купцям і ремісникам з дозволу губернатора тимчасово селитися з сім'ями у внутрішніх губерніях і столицях (§ 28).

«Положення» 1804 р. містило також ряд обмежень, що стосувалися євреїв. Згідно з § 34, їм заборонялося «мати шинки та постоялі двори в селах і біля великих доріг ні під своїм, ні під чужим іменем, вони не могли продавати в них вина і навіть проживати в них..., хіба-що проїздом» [8, с. 734-735]. Влада карала також і поміщиків, які сприяли правопорушенням євреїв, здаючи їм в оренду свої маєтки. На них накладалися штрафи: вперше – 5 руб., вдруге – 10 руб., а після третього разу такий поміщицький маєток забирався на 10 років під опіку. І все ж в подальшому, незважаючи на ці суворі покарання, євреї намагались, обходячи різними способами закон, володіти шинками й займатися торгівлею спиртними напоями.

«Положення» 1804 р. торкалося й релігійної сфери. Воно зберігало за євреями свободу релігії, але скасувало право кагалів і рабинів застосовувати публічні покарання. Це обмеження було викликане здебільшого релігійною боротьбою між хасидами і миснахідами, яка точилася в той час. Внаслідок цього релігійного розколу їм було дозволено мати власні синагоги і рабинів [9, с. 736-737].

Вирішуючи єврейське питання в імперії, царський уряд особливого значення надавав наверненню євреїв у християнство. Надаючи вихрещеним євреям різні пільги, влада заохочувала їх до прийняття християнської віри. Іменним указом від 20 квітня 1811 р. євреї, які перейшли в християнську віру, звільнялись від рекрутської повинності [10, с. 618].

В січні 1817 р. найважливіші єврейські справи зосередилися в руках обер-прокурора Святого Синоду князя О. Голіцина. Для успішного проведення переходу євреїв у християнську віру того ж року було засноване «Товариство ізраїльських християн», яке «цар взяв під свою опіку» [11, с. 119-123]. Офіційно воно було створене для підтримки вихрещених євреїв і тих, хто ще мав намір перейти в християнську віру. Широкі пільги, які надавались євреям-вихрестам, свідчили про те, що уряд у такий спосіб намагався асимілювати єврейське населення.

Євреям, які ставали членами цього Товариства, уряд безкоштовно роздавав землі у спадкове володіння для домашнього господарства (земля відводилась на все товариство, а не окремому його члену, вона не могла бути продана, закладена чи ще якимось чином передана в інші руки). Таким особам дозволялося займатись різними ремеслами, торгівлею, засновувати й утримувати фабрики і заводи, варити пиво, курити вино та виробляти інші алкогольні напої як для власного споживання, так і на продаж у межах своїх поселень. Вони звільнялися від різних повинностей і податків [12, с. 119-123].

Однак, незважаючи на всі пільги, євреї не поспішали міняти віру. І вже в 1824 р. князь Голіцин, переконавшись у безперспективності цієї справи, доповідав про це Олександру І. Проте Товариство продовжувало існувати (переважно на папері) до 1833 р., коли воно було ліквідоване [13, с. 193].

13 квітня 1835 р. Микола І затвердив нове «Положення про євреїв». У ньому він декларував свій намір привернути євреїв до землеробства. Для цього були розширені пільги: дозволялося одержувати в безстрокове користування не тільки казенні землі, але й купувати, продавати й орендувати землі у смузі осілості. Єврею, який купував ділянку землі і оселяв на ній не менше 50 своїх одновірців, присвоювалося звання «личного почетного гражданина», а якщо чисельність створеної таким чином колонії сягала 100 осіб, це звання ставало спадковим. Колоністам дозволялося займатися промислами і ремеслами [14, с. 308-323].

26 грудня 1844 р. уряд Миколи І видав Положення про євреїв-землеробів, за яким всі витрати по колонізації були віднесені на рахунок єврейського збору «коробочки» (казенного єврейського громадського податку). Подальше переселення євреїв здійснювалося виключно за їх власні кошти. На базі відрахувань із «коробочного збору» в 1847 р. був створений єврейський поселенський капітал як фонд для фінансування їх переселення. У 1849 р. були утворені ощадні і допоміжні каси для євреїв-колоністів. Зазначене Положення надавало право на перші три роки наймати християн для навчання господарству. Цим побічно підкреслювалося, що вживані раніше методи навчання євреїв селянській праці виявилися неефективними [15, с. 910-917]. Безумовно, найнятий досвідчений селянин міг за три роки багато чому навчити початкового землероба. Проблема полягала в тому, що незаможний єврей-землероб не мав засобів для найму.

Таким чином, всі проаналізовані законодавчі акти кінця XVIII – першої половини XIX ст. свідчать, що царський уряд активно намагався вирішити єврейське питання, яке постало перед владою з приєднанням до імперії, за поділами Речі Посполитої, литовських, білоруських і правобережних українських земель, коли понад мільйонна маса єврейського населення потребувала юридичної легітимації. Постанови Сенату та царські укази доби Катерини II, Павла І та Олександра І свідчать про намагання вписати нових підданих в етнічну структуру імперії, взяти під контроль їх економічну та громадську діяльність, врегулювати проблеми єврейського життя. Царська влада прагнула вирішити єврейське питання, ліквідуючи етнічну, соціальну та релігійну специфічність євреїв, намагаючись змінити спосіб занять єврейського населення, зокрема залучити його до землеробства через створення єврейських землеробських колоній, асимілювати його шляхом навернення у християнство.

Однак серед заходів російського самодержавства переважала практика обмежень і заборон, яка сягнула свого апогею за доби Миколи І. Основою антиєврейського обмежувального законодавства було запровадження наприкінці XVIII ст. смуги єврейської осілості, яка проіснувала до 1917 р.

Поставши в Російській імперії в досліджуваний період, єврейське питання не було вирішене і в подальшому залишалося одним з найгостріших, і до нього царська влада змушена була постійно повертатися.

Література:

1. Полное собрание законов Российской империи (далі ПСЗ). – 1-е собрание: В 45 т. – СПб., 1830; 2-е собрание: В 55 т. – СПб., 1830-1884; 3-е собрание: В 33 т. – СПб., 1881-1913.
2. ПСЗ. – 1-е собрание. – Т. 23 (1789 – 31 октября 1796), № 17006. – С. 287.
3. Там само.
4. ПСЗ. – 1-е собрание. – Т. 23 (1789 – 31 октября 1796), № 19327. – С. 694-695.
5. ПСЗ. – 1-е собрание. – Т. 23 (1789 – 31 октября 1796), № 17224. – С. 532.
6. ПСЗ. – 1-е собрание. – Т. 28 (1804-1805), № 21547. – С. 731-737.
7. Там само.
8. Там само.
9. Там само.
10. ПСЗ. – 1-е собрание. – Т. 31 (1810-1811), № 24599. – С. 618.
11. ПСЗ. – 1-е собрание. – Т. 34 (1817), № 26752. – С. 119-123.
12. Там само.
13. ПСЗ. – 2-е собрание. – Т. 8 (1833), № 6085. – С. 193.
14. ПСЗ – 2 – е собрание. – Т. 10 (1835), № 8054. – С. 308-323.
15. ПСЗ – 2 – е собрание. – Т. 19 (1844), № 18562. – С. 910-917.

Науковий керівник:
доктор історичних наук, професор Гедьо Анна Володимирівна.

Павло Роздорожний
(Сміла, Україна)

СТАНОВЛЕННЯ ІМПЕРАТОРСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ У ХАРКОВІ ТА УНІВЕРСИТЕТУ СВЯТОГО ВОЛОДИМИРА В КИЄВІ

На сучасному етапі розвитку історичної науки значно зростає роль історіографічних досліджень. У нових суспільно-політичних умовах, що склались на рубежі 80-90-х років XX століття, дослідники відмовились від застарілих догм у висвітленні минулого і ведуть активний науковий пошук історичної правди. Для того, щоб він здійснювався ефективніше, потрібні спеціальні праці, які б вивели історичну думку на новий рівень узагальнень, вільних від схем та стереотипів, що панували раніше.

На сьогоднішній день існує велика кількість праць, що присвячені університетській освіті в минулі епохи. В першій половині XIX століття на території України діяло два університети: Імператорський Харківський університет та Київський університет святого Володимира.

У зв`язку з розвитком виробничих сил в країні зростала потреба в кваліфікованих спеціалістах різних галузей знань. В 90-х роках XVIII століття та в першій третині XIX століття сітка різних навчальних закладів, в тому числі і вищих, стала розширюватися.

Думка про відкриття університету на Україні виникла в другій половині XVIII століття, її висловив у своїх творах і бесідах про користь освіти Г.Сковорода. В 1764 році група сумських дворян намагалася добитися дозволу відкриття університету в Сумах. В 1784 році таку ж спробу зробили в Єкатеринославі, а через два роки – в Чернігові.

Великий внесок у дослідження історії становлення університету та його діяльності зробив видатний український історик Дмитро Іванович Багалій. У 1876 році він стає студентом історико-філологічного факультету Імператорського університету святого Володимира. У 1883 році молодого вченого обирають доцентом Харківського університету по кафедрі російської історії. З 1887 року, після захисту докторської дисертації – екстраординарний, а з 1889 року – ординарний професор Харківського університету. Багалій Д.І. зібрав і відредагував листи та документи В.Н.Каразіна. Крім того, Багалій Д.І. видає багато праць по історії створення та діяльності університету. У співавторстві з професорами вузу видає історію розвитку та діяльності окремих факультетів.

В роботі Багалія Д.І. “Опыт истории Харьковского университета” ми знаходимо докладний опис подій, що передували відкриттю університету. Він підкреслює важливу роль у створенні вузу В.Н.Каразіна, який був у добрих стосунках з імператором Олександром І, до якого звернувся з проханням про відкриття вищого навчального закладу в Харкові.[9,10]

На початку травня 1802 року в листі до свого друга священика Фотієва, Каразін В.Н. повідомляв, що Олександр І дозволив відкрити університет. Консервативно настроєне дворянство зустріло цю новину негативно. Губернатор Артаков не дозволив скликати збори дворян для обговорення даного питання. Але Каразін В.Н. добився, щоб губернатору було наказано їх провести. Вони відбулися 30 серпня 1802 року. Каразін теж був присутній, зачитав свою доповідь “Предначертание о Харьковском университете”. Основні положення доповіді наводить у своїй роботі Багалій Д.І.: “Університет буде належати до числа вищих училищ імперії. В університеті пропонувалось створити 10 відділів: загальних знань, приємних мистецтв, богослов'я, цивільних знань, лікарський, цивільних мистецтв, вченості, витончених мистецтв. Також при університеті пропонувалось відкрити училище селянського домогосподарства для нижчих станів, а також школу ремесла та рукоділля”.[1ст.18]

По задуму Каразіна В.Н. університет повинен був існувати на кошти громадськості в переважній більшості. 1 вересня 1802 року, щоб залучити до справи поміщиків та купців, Каразін виступає перед ними з палкою промовою.

Дворянські збори та збори купців підтримали ідею створення університету і дали згоду на зібрання коштів. Постанову дворян і купців Харкова Каразін В.Н. розіслав по повітам Харківської губернії, а також предводителям дворянства та губернаторам Курської, Орловської, Чернігівської, Полтавської, Єкатеринославської, Херсонської та інших губерній. [1]. Тут теж підтримали цю ідею і допомогли у зборі коштів.

Як не важко було Каразіну В.Н. провести підписку, зібрати підписні суми виявилось складніше. Спочатку дворянство Слобідсько-Української губернії пообіцяли внести суму по частинам протягом 6 років. Але коли прийшов час першого внеску, то вони стали вимагати, щоб ця сума була виплачена скарбницею, яка була їм винна 70000 крб., які були надані під час російсько-турецької війни 1789-1791 років. Крім того дворяни запропонували передати університету 100000 крб., внесених ними на відкриття військового училища в Харкові [2].

24 січня 1803 року імператор Олександр І видав наказ про відкриття Імператорського Харківського університету.

Внутрішня структура та організація Харківського університету будувалась на університетських статутах 1804 та 1835 років. Статут 1804 року надавав університету широку автономію, університет став на чолі навчального округу. Мета вузу за цим статутом полягала в тому, що: “університет є вищим навчальним закладом, для викладання наук створеним. В ньому підготовлюється юнацтво для вступу на різні державні служби”. Але, починаючи з 1811 року, як говорить Королівський С.М., в Міністерстві народної освіти розпочались хвилювання, пов’язані із широкою університетською автономією. Переломним моментом, який потягнув за собою зміни в самоуправлінні університетів у Російській імперії, стала Вітчизняна війна 1812 року. Почався період містичної, релігійної реакції, який вплинув на роботу вищих навчальних закладів [3].

За статутом 1804 року у складі Харківського університету було затверджено 4 відділи і 25 кафедр.

Професори Харківського університету намагались порушити питання про перебудову відділів. Питання про поділ фізико-математичного відділу на фізико-математичний і природничий піднімалося в 1822, 1823, 1824 роках. Але уряд не йшов на зустріч професорам, а ще більше ускладнював структуру університету.

За статутом 1835 року в Харківському університеті було 3 факультети: філософський, юридичний та медичний.

Університет підпорядковувався Міністерству народної освіти і безпосередньо залежав від попечителя навчального округу. На чолі університету стояв ректор, а при ньому Рада і Правління. До 1835 року Правління підкорялось Раді, а після стало виконавчим органом при ректорі, який його очолював. Членами Правління були декани факультетів і призначений попечителем обов’язковий засідатель із числа ординарних професорів, який за статутом 1835 року був замінений посадовою особою університету – синдиком. Правління завідувало адміністративними, поліцейськими і господарськими справами університету. За статутом 1804 року Правління виконувало обов’язки судової інстанції. Але першою судовою інстанцією був ректор. В його обов’язки входив розгляд справ судового характеру, які виникали серед працівників і студентів за позовом, що не перевищував 15 крб. Ректор мав право арештовувати цих осіб до трьох днів, і в той же час був примируючою інстанцією. У тому випадку, коли справа не вичерпувалась в першій судовій інстанції, вона передавалась в другу – Правління. Якщо і Правління не вирішувало це питання. Справа передавалась на розгляд Ради університету. Рада могла виносити рішення за позовами на суму до 500 крб [4].

Велику увагу істориків привернуло питання влаштування університету за статутом 1804 року у порівнянні зі статутом 1835 року. Статут 1804 року був набагато ліберальніший, ніж статут 1835 року, університету надавались широкі права в самоуправлінні. Закладу належала вся влада по управлінню навчальним округом. Статут 1835 року знищив систему внутрішнього управління і позбавив вуз статусу керівника навчального округу, переклавши ці обов’язки на попечителя, який став офіційно і “керівником університету”.

Наприкінці жовтня Кременецький ліцей відвідав попечитель Харківського навчального округу В.І.Філатьєв. Він оглянув бібліотеку та класи. Звелів перевести діловодство ліцею з польської на російську мову.

Як згадує М.Василенко, за порадою секретаря попечителя, викладачі влаштували В.І.Філатьєву обід. Попечитель був задоволений прийомом і запевнив, що заклад із деякими змінами і надалі буде розташовуватись в Кременці [5].

Якою ж була подальша доля ліцею? В записці міністра народної освіти про переведення ліцею з Кременця до Києва, яку було заслухано в Комітеті міністрів, говорилося: “За височайшим наказом. Який надійшов у серпні 1831

року Волинський ліцей, розташований у Кременці, закрити, а 12 квітня 1832 року наказано перевести його до Києва". Таким чином з вище сказаного випливає, що заклад було закрито за наказом імператора. Але, розглянувши історико-юридичну розвідку М.Василенка, ми бачимо, що ліцей дійсно було закрито, хоча не в серпні, а в березні за розпорядженням волинського військового губернатора під час холери тимчасово.

В 1832 році ліцей теж функціонував. Підтвердження цьому М.Василенко знаходить у поточному листуванні: 13 серпня 1832 року попечитель округу дав розпорядження про прийняття до ліцею Людовіка Жолкевського, 10 грудня він же звернувся з запитом, які книги, журнали та періодичні видання передплачуватиме ліцей на наступний рік.

Таким чином Волинський ліцей ні в 1831, ні в 1832, ні в 1833 роках не був закритий. Припинялися тимчасово заняття. Про скасування ліцею не було і мови, проте виникло і було вирішено питання про його переведення до Києва.

За офіційними даними, як уже говорилося, 12 квітня 1832 року було вирішено перевести ліцей з Кременця до Києва. Крім того, також передбачалось відкриття юридичного інституту імені святого Володимира. Але для того, щоб Київський навчальний округ став повноцінним, необхідно було відкрити університет. Питання про створення вищого навчального закладу в Києві постало ще на початку XIX століття. Проте вирішено його було не відразу [12].

Відкриття ліцею і юридичного інституту не могло замінити університет. Дослідження Рождественського С.В., Шульгіна В.Я., Григор'єва В. показують, що для розробки положень про ліцей у серпні 1833 року в Петербурзі була створена спеціальна комісія у складі віце-адмірала Крузенштерна, статс-секретаря Балуг'янського, графа Вієльгорського і князя Ширенського-Шихматова. 27 жовтня 1833 року відбулось перше засідання комісії по розгляду плану організації "ліцею святого Володимира". Комісія прийшла до висновку, що необхідно відкрити в Києві такий ліцей, який би давав своїм слухачам освіту університетського типу[6].

На відкритті в Києві університету замість ліцею та інституту особливо наполягав попечитель Київського навчального округу Є.Ф.фон Брадке та міністр народної освіти С.С.Уваров. Останній говорив: "Університет покликаний служити об'єднанню польського юнацтва з російським у Києві". До пропозиції С.С.Уварова та Є.Ф.фон Брадке приєднався і київський генерал-губернатор граф В.В.Левашов, оскільки в складі університету передбачалось відкриття юридичного факультету [4].

Остаточно це питання було вирішено 8 листопада 1833 року, коли на ім'я Головуючого Сенату надійшов указ імператора, в якому говорилося: "Загальна безперервна увага Наша на успіхи загального істинного народного виховання в державі, визнали Ми за благо про переведення Волинського ліцею з Кременця до Києва, перетворити його у вищий навчальний заклад, з належним поширенням і на твердих засадах переважно для жителів Київської, Волинської та Подільської губерній. Таким чином обрати місто Київ з давніх літ до заснування університету призначене, рівно дорогоцінне для всієї Росії,.як колиска святої віри наших предків і разом з цим перший свідок громадянської їх самобутності, Ми наказуємо заснувати в ньому університет під особливим покровительством і в пам'ять великого Просвітителя Богом врученої Нам держави [7].

Академік М.Василенко вважає, що перетворення ліцею в університет, яке було спочатку формальним,фактично було зроблено 8 березня 1834 року. Цього дня відбулось перше засідання Ради університету святого Володимира, на якому попечитель Київського навчального округу Є.Ф.фон Брадке прочитав указ від 8 листопада 1833 року про те, що в Києві закладається університет. На засіданні були присутні всі вчителі Волинського ліцею, які були оголошені автоматично викладачами Київського університету. Відомості про це засідання академік Василенко М. знайшов в першому журналі Ради університету [8].

Шульгін В.Я. та Владимирський-Буданов розцінювали призначення польських учителів на посади в університеті як спробу залучити до вузу дітей заможних поляків. Крім того, як вони наголошують, враховувався ще один фактор: всі вони користувались більш або менш вченою популярністю у місцевого населення, що було теж не з останніх причин для їх, призначення. Шульгін В.Я. дає поіменний перелік викладачів університету з їх званнями та посадами [9].

15 липня 1834 року відбулося урочисте відкриття Імператорського університету святого Володимира. В дев'ять годин ранку всі учасники пішли до Печерської Лаври для слухання божественної літургії, котру відправляв митрополит київський і галицький Євгеній. Після літургії професор богослов'я протоієрей Іван Михайлович Скворцов виголосив промову "про якості великого просвітителя святого князя Володимира". По закінченню літургії і молебну рівноапостольному князю всі присутні повернулися до найнятого для університету будинку на Печерську. Тут уже зібралися знатні військові і цивільні чиновники та дворянство західних губерній, що прибули сюди на відкриття нового університету. Також прибув і митрополит Євгеній, якого супроводжувало вище духовенство. Митрополит, здійснивши молебень, покропив святою водою приміщення університету. Коли всі присутні зайняли свої місця, секретарем Ради було зачитано височайші укази головуючому сенату про заснування в Києві університету святого Володимира. Потім синдик університету зачитав записку про становище університету, про подарунки від уряду та пожертвування приватних осіб: графа Ілінського, панів Лохвицького, Рильке, Ковалевського, Пирожкова, Воєйкова, Шмідта і панянок Сулятицької та Іваненкової. "Рада університету – сказано в записці – цінує в цих приношеннях не тільки внутрішню цінність, але і загальну прихильність до нового закладу". Після цього промову виголосив попечитель навчального округу Єгор Федорович фон Брадке. Виступили з промовами губернські предводителі дворянства – київський (граф Тишкевич), волинський (Ленкевич) і подільський (Раковський). Всі троє в своїх промовах висловили в різних формах і фразах одну і ту ж вірнопідданську подяку всього дворянства царю, який подарував південно-західному краю вищий навчальний заклад, і дали обіцянку сприяти успіхам університету [10,11,12].

Після цього ректор університету М.О.Максимович вручив дипломи на звання почесних членів нового університету митрополиту київському і галицькому Євгенію, генерал-фельдмаршалу князю Фабіану Вільгельмовичу фон-дер-Остен-Сакену та генерал-губернатору графу Василю Васильовичу Левашову. Потім були прочитані дві академічні промови – ординарним професором давньої словесності М.Ю.Якубовичем та екстраординарним професором всесвітньої історії В.Ф.Цихом [12].

Аналіз історії управління та освітньо – виховної діяльності вищих навчальних закладів в Україні у першій половині XIX століття, який зроблений на основі архівних матеріалів, відомих і маловідомих сучасному читачеві публікацій, історико-педагогічної літератури, дає змогу зробити такі висновки: появу в першій половині XIX століття на арені історичного розвитку вищих навчальних закладів, зокрема Імператорського Харківського університету та Київського університету святого Володимира спричинили соціально-економічні та суспільно-політичні умови,

громадсько-політичні пошуки, рівень національної самосвідомості та духовно-культурний освітній стан і потреби українського народу.

Література:

1. Багалей Д.И. Опыт истории Харьковского университета. По неизданьїм материалам., т.1., (1802-1815). – Х., 1893.
2. Аврус А.И. История русских университетов. – Саратов, 1998.
3. Багалей Д.И. Опыт истории Харьковского университета. – Х., 1896.
4. Історія України в особах: XIX-XX ст. – К., 1995.
5. Київський університет 1834-1984. – К., 1984.
6. Київський національний університет імені Т.Шевченка. – К., 1999.
7. Коцур В.П., Коцур А.П. Відомий історик М.О.Максимович.-К., 1999.
8. Мартиненко О.М. Організація науково-дослідної роботи викладачів вищих навчальних закладів в Україні (XIX ст.). – Х., 1999.
9. Медицинский факультет Харьковского университета за первыe 100 лет его существования (1805-1905) / И.П. Скворцов, Д.И. Багалий. – Х., 1905-1906
10. Тихий Н. В.Н. Каразин, виновник учреждения университета в Харькове. – Х., 1878.
11. Тимошик М.С. Їх величність книга. Історія видавничої справи Київського університету 1834-1999.-К., 1999.
12. Хіпкулов Л. Перший ректор Київського університету // Історичний календар, 1999.

Катерина Чередник
(Київ, Україна)

ПОЧАТКИ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ БІБЛІОГРАФІЇ ЯК БІБЛІОГРАФІЧНОГО МЕТОДУ ВІДТВОРЕННЯ ІСТОРІЇ АГРАРНОЇ НАУКИ В ПЕРІОД КИЇВСЬКОЇ РУСІ ТА КОЗАЦЬКОЇ ДОБИ

Засобами бібліографічного методу відтворення історії аграрної науки є як довідково-бібліографічні списки, так і цілі видання (покажчики, посібники), котрі дають можливість знайти необхідні матеріали (описи) для здійснення комплексного дослідження та побудови моделі системного вивчення еволюції історії аграрної науки й генезису сільськогосподарської бібліографії як методу її відтворення. Зібрати вичерпно окреслений масив сільськогосподарської літератури, що висвітлює еволюцію історії аграрної науки на теренах України можливо лише з використанням довідково-бібліографічних видань. Переважна більшість документів зберігається у фондах бібліотек, архівах, музеях. За допомогою бібліографічного методу, можна відновити панораму розвитку аграрного сектору і галузевої науки та конкретизувати їх фрагменти.

З виникненням писемності у слов'янських племен, які складали основу української народності, з'явилися літописи, які нині є основним джерелом найдавнішої та середньовічної історії агронауки на теренах України [1]. Літописи трапляються і в наш час [2]. Свою назву ці документи дістали від того, що виклад матеріалу в перших з них починався словами «в літо». Щоправда, деякі з них, наприклад первісний текст «Галицько-Волинського літопису XIII ст.», складалися і без зазначення років. Українські літописні традиції закладалися у Києві, Переяславі, Володимирі-Волинському, Галичі, Львові, Чернігові та інших містах.

Найбільшу цінність мають княжі літописи. До нашого часу дійшли й сотні списків давньоукраїнських та козацьких літописів, що базуються, і в цьому їхня цінність як історичного джерела, на пам'ятках попередніх літописань, хроніках, текстах договірних і уставних грамот, листах, літературних творах, а також міфах, легендах тощо, котрі не дійшли до нас в оригіналах, наприклад: договори київських князів із Візантією, укладені на початку X ст.

Розвиток української бібліографії, у т. ч. з історії аграрної науки, пов'язаний з хронікально-документними та іншими творами проукраїнських істориків. У Київській, а згодом Галицько-Волинській і Литовсько-Руській державах сформувалося відповідальне і дбайливе ставлення до історичної пам'яті та історичних джерел. І хоч для літописців є характерним некритичне ставлення до джерел, є підстави вважати, що перші з них володіли необхідними навичками добору документів, встановлення їхньої повноти і достовірності. До нас на жаль, дійшла незначна кількість бібліографічних посібників того часу, але вони дозволяють більш-менш відтворити картину історії розвитку початків аграрної науки на теренах України. Найдавніші з них належать періоду Київської Русі. За часів князювання Володимира Святославовича (близько 978–1015) були організовані школи для дітей князів, бояр, духовних осіб та багатих городян. Після прийняття християнства розширилися зв'язки Київської Русі з Візантією, південно-слов'янськими і західноєвропейськими державами, посилилося розповсюдження писемності і світських книг.

Великим знавцем і любителем книг був київський князь Ярослав Мудрий (1019–1054). Йому привозили книги з Греції і Болгараї. У 1037 році при Софіївському соборі в Києві ним була заснована перша на Русі бібліотека. Сини, онуки, а також інші князі продовжували започатковану ним справу. За їхнього сприяння створювалися церковні бібліотеки при монастирях. До цього періоду належить поява ще однієї форми бібліографічних посібників – інвентарні описи церковних, монастирських і князівських бібліотек, де, як свідчать згадки у літературних джерелах, збирались фоліанти і світського змісту. Оскільки монастирі і князі були найбільшими землевласниками, це дає нам підстави вважати, що у зазначених бібліотеках зберігалися книги в яких можна віднайти відомості з історії розвитку сільського господарства та аграрної науки.

Разом з канонічними книгами, які визнавалися грецькою православною церквою, до бібліотек у великій кількості надходили апокрифічні твори, які являли вільні перекази Біблії, інші документи. Розібратися у цьому різнорідному потоці починаючи з IV ст. допомагали вказівки видатних візантійських богословів Афанасія Александрійського, Георгія Богослова та ін. На їхній основі розроблялись і затверджувались окремими церковними соборами списки або індекси «істинних» і «заборонених» книг, які потім поширювалися в країнах, де панувала православна християнська віра. Вперше на теренах України такий список зустрічається в «Изборнике Святослава» 1073 р. і вважається однією з перших бібліографічних пам'яток стародавньої Русі. Також були відомі списки «істинних» і «ложних» книг із «Тактикона» (XI ст.) Никона Черногорця, який розповсюджувався у XII–XIII ст.

Особливу цінність для дослідників історії аграрної науки становлять томи «Повісті временних літ»: 1-й (Лаврентіївський літопис), 2-й (Іпатіївський літопис), 17-й (Західноукраїнські літописи) та ін. У 1951–1988 рр. відомий український вчений Л. Махновець здійснив видання Іпатіївського літопису сучасною українською мовою. Аналогічна

робота проведена у 80–90-ті роки щодо публікації українською мовою окремим виданням Галицько-Волинського літопису [3]. Вивчення та видання козацьких літописів почалося ще наприкінці XVIII ст., З козацьких літописів до нас дійшли «Літопис Г. Граб'янки» [4]; Київська Археографічна комісія видала низку збірок літописів, зокрема літописи Самовидця [5]; С. Величка [6]. Згодом вони були перевидані, а окремі видання здійснені вже в наш час.

Численними за кількістю, різноманітними за формою і цінними за значенням є актові історичні джерела [7] Це правові документи, в яких зафіксовано договори, угоди тощо. В науковій літературі прийнято поділяти такі акти на дві підгрупи: приватноправові, публічно правові. Оскільки історія – це наука насамперед про людей, їхнє життя на всіх етапах розвитку суспільства, для історика важливо у дослідженнях спиратися на якомога більшу кількість документів, які разом дають змогу у свій повноті, комплексно розкрити життя, діяльність людей у різні часи. Українська козацько-гетьманська держава часів правління Б. Хмельницького, відроджуючи вікові традиції Київської Русі, створила чимало своєрідних законодавчих і управлінських актів: універсали гетьманів, полковників, кошових отаманів, представників старшини та ін. високих посадових осіб. Велику цінність для дослідників історії становлять універсали гетьмана Б. Хмельницького [8] З них можливо дізнатися про аграрну політику того часу, основною рисою якої було надання земельних наділів українській православній шляхті та монастирям. Також збереглися універсали інших гетьманів [9]

Ми розглянули деякі передумови появи сільськогосподарської бібліографії як бібліографічного методу в дослідженні історії аграрної науки в Україні. Але перші повноправні бібліографічні посібники сільськогосподарської тематики з'явилися лише у кінці XVIII ст.

Література:

1. Величко С.В. Літопис. Т. 1. / С.В. Величко; пер. з книжної укр. мови, вступ. ст., комент. В.О. Шевчука; відп. ред. О.В. Мишанич. – К.: Дніпро, 1991. – 371 с.; Величко С.В. Літопис / С.В. Величко; [пер. з кн. укр. мови, комент. В.О. Шевчука; відп. ред. О. В. Мишанич]. – Т. 2. – К.: Дніпро, 1991. – 642 с.; Волинський літопис / вступне слово, упоряд. Р.М. Федорів. – Львів, 1994; Київський літопис першої чверті XII ст. / за ред. В. Ульяновського та Н Яковенко // Укр. іст. журн. – 1989. – № 2; Котляр М.Ф. Галицько-Волинський літопис XIII ст. – К., 1993. – 150 с.; Літопис гадяцького полковника Григорія Граб'янки / пер. із староукр. Мови В. Г. Іванченка. – К., 1992; Літопис нескореної України: документи, матеріали, спогади. – Львів, 1993. – Кн. 1; 1997. – Кн. 2; Літопис руський за Іпатіївським списком / пер. Л. Махновця. – К., 1989; Літопис Самовидця. – К., 1971. – (Джерела з історії України).
2. Літопис УПА. – Торонто, 1986–1992. – Т. 13-19.
3. Котляр М. Ф. Галицько-Волинський літопис XIII ст. – К., 1993. – 150 с.
4. Літопис Гадяцького полковника Григорія Граб'янки / пер. з староукр. мови Р.Г. Іванченка. – К.: Т-во «Знання», 1992. – 192 с.
5. Жерела з історії України-Руси / видає Коміс. Археологічна Наук. Т-ва ім. Шевченка. – Львів, 1895–1903. – Т. 1-7.
6. Величко С. В. Літопис. Т. 1. / С. В. Величко; пер. з книжної укр. мови, вступ. ст., комент. В. О. Шевчука; відп. ред. О. В. Мишанич. – К.: Дніпро, 1991. – 371 с.; Величко С. В. Літопис / С. В. Величко; [пер. з кн. укр. мови, комент. В. О. Шевчука; відп. ред. О. В. Мишанич]. – Т. 2. – К.: Дніпро, 1991. – 642 с.
7. Памятники русского права. – М., 1952. – Вып. 1: Памятники права Киевского государства / сост. А. А. Зимин; под ред. С. В. Юшкова; 1953. – Вып. 2 / сост. А. А. Зимин; под ред. С. В. Юшкова.
8. Універсали Богдана Хмельницького 1648–1657 / НАН України, Ін-т історії; редкол.: В. Смолій, упоряд.: І. Крип'якевич, І. Бутич. – К.: Альтернативи, 1998. – 183 с.+дод. – (Матеріали до українського дипломатарію).
9. Ділова документація гетьманщини XVIII ст.: зб. док. / упоряд. В. Горобець. – К.: Наук. думка, 1993. – 392 с.

Науковий керівник:
кандидат історичних наук, Анікіна Ольга Петрівна.

Антоніна Шкрибайло
(Київ, Україна)

КЕРАМІКА ПАНТІКАПЕЯ ЗА МАТЕРІАЛАМИ РОЗКОПОК 1959 – 1969 РР.

Кераміка вважається однією із найяскравіших ознак давньої матеріальної культури. Розвиток керамічного виробництва свідчить про високий рівень ремесла у грецьких містах-державах Північного Причорномор'я. Якість, типологія та розписи кераміки дають змогу дослідити не тільки власне виробництво, а й напрямки імпорту керамічних виробів і економічних зв'язків грецьких колоній вцілому. Кераміку, за способом розпису, поділяють на дві групи: червонолакову та чорнолакову. Зосередимося на чорнолаковій кераміці тому, що саме ця група є однією з найчисленніших серед знахідок, під час археологічних розкопок Пантікапея 1959 – 1969 рр. Крім цього вона є важливим джерелом не тільки для визначення економічних зв'язків Криму з іншими регіонами античного світу, а й для хронологічних побудов, тому що присутня в багатьох похованнях того часу.

Отже, чорнолакова кераміка – тип давньогрецької кераміки, що набув поширення у класичний та елліністичний періоди. Створювалася під час обпалу шляхом спікання залізовміщуючих глин. Чорнофігурний посуд – посуд малюнки та орнаменти на якому, формою і кольором подібні до силуетів, а тонкі контури вирізаються у фарбі перед випалом, крім цього деталі можуть підсилюватися, як правило, білим або червоним кольором. Розкопки Пантікапея дають чіткі відомості про поширення методів і стилів декорування античних ваз в другій половині VII – на початку V ст. до н. е., адже саме сюди у столицю Боспорського царства, було імпортовано велику кількість керамічних виробів, зокрема чорнофігурного посуду.

Метою даної роботи є розкриття сюжетів чорнолакової кераміки, та опис форм тих виробів, які зустрічаються на території Пантікапея, включаючи імпорт.

Аналізуючи результати розкопок Пантікапея, кінця VI – початку V ст. до н. е., можемо зазначити, що найбільш популярними сюжетними сценами на вазах стають бенкети, битви, міфологічні сцени, що розповідають про життя Геракла і про Троянську війну. Як і в орієнталізуючому стилі силуети фігур прорисовуються за допомогою шлікера або глянцевої глини на підсушеній необпаленій глині. Дрібні деталі прокреслюють штихелем. Шийка і дно посудин прикрашалися візерунком, в тому числі орнаментами, в основу яких покладенопишні рослини і пальмове листя (так звані пальмети). Після випалу основа ставала червоною, а глянцева глина набувала чорного кольору.

Для того, щоб відобразити білизну шкіри у жіночих фігурах використовували білий колір, що вперше був використаним в Коринфі.

Інші центри виробництва кераміки, наприклад Афіни, запозичили техніку коринфського вазописного стилю. До 570 р. до н. е. Афіни навіть перевершили Коринф за якістю своїх ваз та розмахом виробництва. Ці афінські вази отримали в мистецтвознавстві назву «аттична чорнофігурна кераміка».

Далеко не всі фрагменти, з розкопок Пантікапея, піддаються точному визначенню і датуванню. Більшість можна віднести до того чи іншого класу ваз, та лише в деяких випадках за особливостями уламків вдається визначити гончарний круг майстра.

Одним із найважливіших етапів дослідження чорнофігурної кераміки є безпосередній аналіз форм та сюжетів керамічних виробів, які свідчать про інтенсивність рівня розвитку ремесла та зміст керамічного імпорту. Аналізуючи знахідки на території Пантікапея під час розкопок у 1959 – 1969 рр., можемо зазначити, що весь керамічний посуд за формою можна поділити на декілька груп – кратери, амфори, гідрії, ойнохойї, лекани, лекіфи та ін. Розглянемо основні форми та сюжети даних керамічних виробів.

Кратери.

Греки, рідко пили вино нерозбавленим, зазвичай вони змішували його з водою в пропорції від 1: 1 до 1: 10. Змішування робили в великих посудинах – кратерах. Існують 4 типи кратерів: з колоно– та волютоподібними ручками, чашо– та дзвоноподібні. Загальним для всіх посудин є широке горло, яке дозволяло вільно черпати змішане вино [1, с. 64].

Кратери знайдені під час розкопок Пантікапея головним чином представлені фрагментами так званих кратерів з колонками, поширених в VI ст. до н. е. Для них характерний широкий тулув на невисокій ніжці. З боків можна побачити прямокутні виступи, які зливаються з ручками, що є характерною ознакою цих кратерів. Розпис на більш ранніх екземплярах розташовувався в широкому фризі на тулові, а на плічках біля основи горла містилася смужка язичка.

На кратерах другої половини VI ст. до н. е. домінує декор з клеймами. Спочатку дуже широкі, майже фризоподібні метопи швидко стають більш пропорційними, заповнюють обидва боки вази, залишаючи чорний простір під ручками. По боках їх, як правило, обрамляють вертикальні смуги орнаменту у вигляді гірлянди плюща, зверху зберігається смуга язичків, а знизу метопу обмежують одна – дві смуги пурпура і широка смуга чорного лаку. Над ніжкою кратера поміщається так званий вінок променів, характерний для всіх чорнофігурних ваз великих розмірів.

Під час розкопок 1959 р. було знайдено частину дна кратера з променями над ніжкою, на ньому зображено кут метопи з орнаментом у вигляді плюща. Два невеликих фрагменти, які були знайдені в середині XX ст. у Пантікапеї, мають фігурні зображення. На одному збереглися частина жіночої руки, яка була наповнена білою фарбою, та частина орнаментованого білими крапками предмета, можливо колчана підвішеного до дерева. На іншому видно середню частину жіночої фігури, яка тримала в руці довгий жезл або спис; можливо це зображення богині Афіни [5, с. 74 – 78].

Очевидно, що до більш пізнього періоду відноситься фрагмент кратера, знайдений під час археологічних розкопок в середині XX ст., з двома головами – чоловічої та жіночої – в вінках. Напевне це зображення Діоніса та Аріадни, які завжди зустрічаються поруч в розписах.

На кратерах кінця VI ст. до н. е. мотив людської голови на пластині замінюється орнаментом пальмети. Саме така пластина є серед знахідок на розкопках Пантікапея в 1959 – 1969 рр.

На вінцях кратерів зверху зазвичай зображувалися тварини, що йдуть одні за одними. Під час археологічних розкопок, зазначеного періоду знайдено фрагмент горла кратера, яке зверху покрите чорним лаком, за винятком верхньої частини, закритої відігнутим вінчиком. Зверху на вінчику видно частину фігури тварини і спіральний завиток – частина орнаменту пальмети, яка знаходиться на пластині. На відігнутому краї вінчика поміщений орнамент плюща.

Нерідко вінця кратерів прикрашалися орнаментом, наприклад, у вигляді косих зубчастих смуг. Один з фрагментів, знайдених в Пантікапеї, прикрашений таким орнаментом і має, на відігнутому краї гірлянду плюща, а інший край просто прикрашений чорним лаком. Орнаментом зубчастих смуг прикрашений віночок кратера з гігантомахією, знайденого в 1953 р. в Пантікапеї [3, с. 196]. Можливо кратер, від якого збереглися розглянуті вище уламки з зображенням Афіни, мав такий же віночок – фрагмент з косим орнаментом на вінчику повністю підходить до нього по фактурі лаку.

2) Амфори та гідрії.

Найбільш відомий тип античних ваз – амфори. Вони використовувалися для перевезення і зберігання вина, оливкової олії, пшениці, води. Тулув амфори має яйцеподібну форму. Два найбільш поширені види амфор відрізняються формою горла – у однієї з них воно плавно переходить в тулув, а в іншої можна виділити чітко виражену шийку[1, с. 63].

У середині XX ст. серед фрагментів із Пантікапея було знайдено ще один уламок кришки амфори. На ньому збереглася частина фриза з гірляндою квітів і бутонів лотоса; цей орнамент широко розповсюджений на кришках чорнофігурних посудин другої половини VI ст. до н.е.

Гідрії використовувалися для перенесення і збереження води. Вони представляють собою великий глечик з трьома ручками. Дві горизонтальні ручки, які прикріплені до тулува, використовувалися для підняття посуду, а третя ручка – вертикальна використовувалася під час зливання води. Повну посудину – піднімали за бокові ручки, ставили на голову і несли [1, с. 65].

Амфори та гідрії великих розмірів зустрічаються, серед чорнофігурної кераміки із Пантікапея, в невеликій кількості. За винятком групи фрагментів із зображенням сцени виїзду богів, які заслуговують окремого дослідження.

Великому посуду – амфорі або гідрії належить маленький фрагмент знайдений з частиною голови менади. На розкопках Пантікапея (1959 – 1969 рр.) було знайдено уламок, який належить великій вазі, можливо, типу амфори, горло якої плавно переходить в плічка. Сюжет розпису цієї амфори, на даний момент не піддається точному визначенню.

3) Ойнохойї.

Ойнохоя грец. Οινοχόη – давньогрецька посудина для розливання вина. Це глечик з однією ручкою, овальним корпусом та вінчиком у формі трилисника, тобто з трьома носиками. Професійні виночерпії, запрошувані на сімпосії майстерно розливали за допомогою ойнохої вино одразу в три келихи.

Ойнохойї чітко відділені від плечиків. У пізньому чорнофігурному стилі, вони прикрашалися розписами в

метопах. Вертикальне обрамлення метопи в вигляді гірлянди плюща, на неакуратно виконаних екземплярах, змінюється смугою крапок, хоча під час розкопок в середині XX ст. було знайдено епізоди з метопами без обрамлення.

Фрагменти плечиків знайдених в Пантікапеї (1959 – 1969 рр.) не завжди дозволяють точно визначити форму посуду, до якого вони відносилися. На фрагменті з жіночою головою, ймовірно, також зображена менада. Збереглася частина обрамлення метопи: зліва – вертикальна смуга з точковою гірляндою, зверху – неакуратно виконані язички. Цей фрагмент належить ойнохойї з чітко відділеним від тулова горлом. Він знаходить аналогії серед ваз кінця VI – початку V ст. до н. е. так званого майстра червоної лінії. До гончарного круга майстра належить і фрагмент стінки, на якому збереглася нижня частина фігури задрапірованої людини і обрамлені метопи у вигляді вертикальної полоси з крапками. Знизу метопа обмежена смугою пурпура [5, с. 78 – 80].

4) Лекани.

Лекана – це глибокий кубок на кільцевому піддоні з двома горизонтальними ручками. Край вмістилища лекани мав невеликий виступ для упору кришки. Використовувалися жінками, як шкатулки і часто дарували.

Серед чорнофігурних фрагментів із Пантікапея є невелика група лекан та їх кришок. Нерідко кришки лекан прикрашав більш багатий розпис у вигляді фризів із зображенням тварин і фантастичних істот. На фрагменті кришки збереглася – без голови – фігура сирени з волюто подібним крилом.

Під час розкопок 1959 – 1969 рр. в Пантікапеї було знайдено два фрагменти чорнолакової кераміки, на яких збереглися голови пантер, що відносяться до однієї або двох дуже схожих кришок. На першому збереглася також частина крила птаха або сирени. Над фризом із тваринами, навкруг основи ручки знаходився вінок променів. Малюнок тварин акуратний, плями на шиї пантери нанесені білою фарбою. Такі фризи не рідко прикрашають кришки і інших посудин наприклад кратерів та амфор. Малюнок голів пантер найбільш близькі до чорнофігурних ваз із звіриними фризами другої четверті – середини VI ст. до н. е. До цього ж типу кришок відноситься невеликий фрагмент на якому збереглися покрашена лаком нижня частина фриза, де можна побачити ноги хижака та частину крила [5, с. 81 – 82].

В IV ст. до н. е. в Пантікапеї були розповсюдженими два типи лекан: перший – зі стрічковими ручками із кришкою, другий – масивною круглою ручкою, яка виступає вверх. Чорнолакові лекани цього типу характерні для другої половини V ст. до н. е., а розписні – для другої половини IV ст. до н. е. Кришки в IV ст. не округлі, а конічні. Інший тип – з кришкою, ручка якого оформлена у вигляді кільцевого піддону [1, с. 66].

5) Лекіфи.

Лекіф – це один із найбільш поширених видів посуду, в якому зберігали оливкову олію. Їх в якості супроводжуючого інвентарю поміщали в гробниці. Рідні, які приходили на могилу, ставили лекіфи на східці, біля надгробної стели[1, с. 65]. В Пантікапеї знайдено численні уламки чорнофігурних лекіфів. Цей вид аттичної кераміки вивчений особливо докладно і визначення їх не становить труднощів. Найбільш ранніми із знайдених в Пантікапеї у середині XX ст. матеріалів є фрагменти двох лекіфів, на них можна побачити зображення чоловіка, який біжить, поряд із чоловіком, що стоїть. Перший фрагмент виконаний недбало, на відміну від другого уламка. На третьому фрагменті, який знайдено під час археологічних розкопок 1959 – 1959 рр. в Пантікапеї, збереглася лише частина фігури стоячого чоловіка. Всі три уламки відносяться до великої групи чорнофігурних лекіфів з широким тулувом, який різко звужується до ніжки.

До великих лекіфів відносяться фрагмент плечиків і тулова лекіфа, на якому збереглися зображення двох голів: чоловіча на фоні жіночої. Жінка рукою піднімає край одіяла, накиненого на голову; білою фарбою позначені її лице та рука, пером – борода і волосся над лобом чоловіка. В кінці VI ст. до н. е. розповсюджується інша орнаментація плечиків великих лекіфів – пальмети, які по черзі повернені вверх і вниз, захоплені дугами вусиків.

Отже, чорнолакова кераміка – тип давньогрецької кераміки, яка завдяки імпорту потрапляла у район Північного Причорномор'я. Під час археологічних розкопок в Пантікапеї (1959 – 1969 рр.) було знайдено уламки чорнофігурного посуду, що підтверджує його поширення в даному регіоні. Тому ми можемо припускати, що цей посуд був поширеним по всьому Боспорському царству, завдяки імпорту в його столицю.

Аналізуючи матеріали, що знайдені під час археологічних розкопок античного Пантікапея, можемо зазначити, що тут представлені майже всі форми посуду, які були поширеними в аттичні кераміці того часу – кратери, амфори, гідрії, ойнохойї, лекани, лекіфи та інші [5, с. 71 – 73].

Вивчаючи форми та сюжети аттичної кераміки, ми не тільки дізнаємося про рівень розвитку ремесла столиці Боспорської держави, а й отримуємо інформацію про інтенсивність та зміст керамічного імпорту Пантікапея.

Література:

1. Вдовиченко И. И. Античные расписные вазы из крымских музеев. Каталог коллекций. / И. И. Вдовиченко – Симферополь: СОНАТ, 2003
2. Марченко И. Город Пантикапей. [Електронний ресурс]. – http: //www.e-reading.co.uk/bookreader.php/1002699/Marchenko_-_Gorod_Pantikapey.html
3. Монгайт А. Л. Археология в СССР. / А. Л. Монгайт– М., 1955
4. Павлова В. П. К истории археологических исследований города Пантикапея [Текст] / В. П. Павлова // Молодой ученый. – 2013. – №3. – С. 418-421.
5. Сидорова Н.А. Чернофигурная керамика из Пантикапея: (Раскопки 1959 – 1969) // Сообщ. Государственного музея изобразительных искусств имени А. С. Пушкина. – 1984. – Вып. 7

Науковий керівник:
кандидат історичних наук, доцент Бонь Олександр Іванович.

Наиль Янборисов
(Астрахань, Россия)

ЦЕНТРАЛЬНОАЗИАТСКИЙ КОМПОНЕНТ В ТУРЦИИ

В течение многих веков территория Турции была не только кратчайшим караванным путем, соединявшим Азию, Африку и Европу, но и ареной жестоких сражений, завоевательных походов и нескончаемых миграций

племён и народов, в результате которых исчезали одни государства и возникали другие. По дорогам Малой Азии проходила армия Александра Македонского, войска крестоносцев, воины Тимура...

В XI в. в Малой Азии стали особенно активно расселяться и создавать свои уделы (бейлики) тюрки-сельджуки – пришельцы-кочевники из туркменских (огузских) племён Центральной Азии. Эта племенная ветвь названа по имени их предводителя Сельджука (X – начало XI вв.), создавшего династию Сельджукидов.

Победа сельджуков над византийцами под Малазгиртом (Манцикертом) в 1071 г. многими историками считается свидетельством окончания в Малой Азии эпохи христианского, греческого (румского) владычества и начала новых форм государственности – тюркско-мусульманской. Эта победа, нашедшая на Востоке шумный отзвук, передала. Малую Азию Сельджукидам. Огузы легко и быстро проложили дорогу вглубь страны, отряды акынджы («налётчиков») временами лавинами подступали к Черноморскому Проливу, к воротам столицы Византии – Константинополю.

Недавние пришельцы прочно осели в Малой Азии, они уже «не кочевники, бродящие с места на место, занятые исключительно поисками пастбищ. Они думают о создании государства» – Конийского (Румского) султаната, и его столицей становится Икониум (совр. Конья). [1, с. 8-50]

Объединение сельджуками к XIII в. почти всей Анатолии в единый Румский султанат способствовало оживлению торговли, его столица Конья насчитывала до 100 тыс. жителей, стала благоустроенным городом с развитым ремеслом, торговым обменом, множеством мечетей, медресе, бань. Владениями султаната стали побережья омывающих Малую Азию теплых морей – в 1207 г. они завоевали Анталью, в 1214 г. – Синоп.

Российские историки отмечают интенсивный в этот период процесс разложения родоплеменного строя среди тюркских племён, обосновавшихся в Малой Азии. [2, 46-47] Этносоциальные конфликты между оседлой и кочевой частью населения подрывали стабильность этого государственного образования. После 1243 г. Конийский султанат стал вассалом монгольских ильханов Ирана. К 1307 г. султанат окончательно распался на мелкие княжества. [3, с. 7]

Одно из них было представлено перекочевавшим под натиском монголов в Анатолию огузским племенем кайя. Жизнь этого племени продолжилась сначала в районе Эрзурума, пока туда не пришли монголы, затем в Караджадаге (окрестности Анкары), затем поредевшее племя (оно насчитывало всего 400 шатров) во главе с Эртугрулом Гази перебралось далее на запад в район Сёгюта. В 1231 г. Эртугрул, будучи командиром отрядов акынджы, отличился в походе сельджуков против изникских византийцев. В 1279 г. он был назначен беем уджа (военного поселения) Сёгют. После его смерти (1281 г.) вождем племени и беем уджа старейшины избрали его сына Османа, а после нескольких военных успехов соответствующий фирман ему был послан сельджукским султаном. В 1289 г. власть Османа была закреплена «сверху» присланными дарами – бунчуком, саблей, конем с серебряной упряжью. [3, с.7] Так небольшой приграничный удел стал ядром будущей мировой империи средневековья. Османскому бейлику удалось возвыситься над остальными племенами также и за счёт второй волны притока тюрок-переселенцев из Средней Азии. Среди беженцев было много горожан, улемов, торговцев и ремесленников. Как считает Х. Иналджык, уже «в XIII веке Анатолия во всех отношениях стала выглядеть родиной турок, проезжая Восточную Анатолию в 1279 г., Марко Поло упомянул эту территорию как *Туркмению*». [3, с. 8] С 1289 г. Осман начал расширять за счёт византийских земель границы своего небольшого владения. Столицей этого государства в 1326 г. (при сыне Османа – Орхане) стал город Бруса (Бурса). Постепенно бейлик распространил свою власть по всей Анатолии, а затем и на Балканах.

Турецкие историки, повествуя об исходных причинах возникновения мировой империи, убеждены, что сильнейшим фактором при этом стала идеология газавата. «Обратившийся к газавату на землях Византии и Балкан бейлик Османа в короткое время овладел обширными территориями... Завоевания и переход к оседлости на Балканах способствовали превращению бейлика в империю уже при Баязите Молниеносном...»

Миграционные потоки, происходившие и мирным расселением, и захватом территорий, уже тогда сопровождались идеологией ислама и восхвалением борьбы с врагами, неверными и еретиками, причём отступники из среды мусульман также составляли серьёзную угрозу для суннитов-огузов. Последние стали активно привлекать и на новой родине проповедников-дервишей, наследников влиятельных кругов туркестанской суннитской общины. Централизующая суннитская идеология вносила организационное начало в охваченные шиизмом ближневосточные общества.

Позже, после наведения «внутреннего порядка», идеология газавата окончательно превратила боевые дружины мусульман в передовой отряд ислама в борьбе с христианством, хотя постоянное преследование шиитов в Турции, пусть завуалированное, не прекратилось до наших дней. Благодаря дервишам Ахмеда Есеви Анатолия полностью поменяла свой облик. Хорасанские дервиши выполняли на этой земле волю основателя ордена: «Садись на лошадь и отправляйся на запад; там, где лошадь стала, спешивайся и начинай служить». Эти дервиши-акынджы появились после того, как сила тюрок была объединена в исламе, их молитвы, произнесённые с мимберов в одну из пятниц 1071 г., призвали к единению всех тюрок. «С этими молитвами и восторгами люди вошли в Малазгирт; проявляя героизм и веру в Аллаха, поминая Кылычарслана и Мевляну... они вскоре овладеют Анатолией». [3, с. 10]

На начальном этапе своей государственности турки-османы понесли крупное военное поражение – в 1402 г. близ Анкары от грозного Тимура. Их султан Баязид оказался в плену и вскоре там умер, турецкие историки пишут, что он покончил с собой. Спустя десяток лет османы сумели восстановить свои силы и продолжить завоевания. Даже этот случай в истории Дома Османов не мог прервать династию, ибо выбрать наследника не составляло труда – жены и наложницы падишаха рожали и девочек и мальчиков достаточно регулярно и в немалом количестве. [6, с. 17, 240]

С захватом в 1453 г. турками-османами Константинополя, после многих недель осады и кровопролитного штурма, прекратила существование Византийская империя. Её поверженная столица на три дня была отдана на разграбление воинам султана. Правда, в руки турок не попало и половины того, что захватили и уничтожили крестоносцы ранее в одном из своих походов при взятии Константинополя в 1204 г., но богатства и на этот раз были захвачены огромные, а ущерб, нанесенный культурному наследию,

был невосполнимым. [4, с. 40-52]

С этого момента началась полоса расцвета Османской империи, превратившейся в могущественное государство средневековья. В его руках оказались важнейшие мировые стратегические и торговые пути того времени. После захвата Константинополя Мехмед II ликвидировал независимость Сербии, завоевал Боснию, Герцеговину, Грецию, установил свою власть над дунайскими княжествами – Молдавией и Валахией, над Крымским

ханством, подчинил себе почти всю Анатолию. Сельджукский газават трансформировался в османский, имперский, теперь священный меч пробивал падишаху и его воинам дорогу уже в другое царство благополучия – богатую Европу, к воротам Вены, и призом здесь для них представлялось «кызылэльма» – некое золотое («красное») яблоко («держава») – символ власти, который держит в своих руках император Священной Римской империи. Турецкое нашествие стало постоянной угрозой для многих государств Европы. [5, с. 34]

Для турок это было поистине новым временем – по невиданным темпам и продолжительности захвата под знаменем газавата все новых и новых территорий, преобразований во многих сферах амбициозной молодой империи – в военной организации, хозяйственной жизни, идеологии.

Проанализировав Турцию и Центральную Азию, можно найти много идентичных моментов. Во-первых, большинство Центральной Азиатских стран представляют тюркскую культуру – Туркменистан, Узбекистан, Казахстан и Киргизия. Исключение лишь составляет Таджикистан, культура которого больше относится к персидской культуре. Во-вторых, схожесть языка, большую идентичность представляет по языку Туркмены, относящие когда-то к огузской ветви тюрок, как и турки. Так же схожесть языка прослеживается между Узбеками и Турками, т.к. узбекский язык относится к тюркской группе языков. Казахский и Киргизский языки так же относятся к тюркской группе языков. Таджикский язык относится к иранской языковой группе, но в турецком языке, много заимствованных слов из фарси (иранский). Еще одним компонентом сближающим Турцию и страны Центральной Азию это общая история, которая до определенного периода была единой – примерно до 11 века. Коренной народ Турции – турки – выходцы из центральной Азии. Как гласит история, с 11 века турки-сельджуки начали населять территорию Малой Азии. Кочующие турки-сельджуки поэтапно заселяли восточную Анатолию, продвигаясь на запад, захватив Византию, обосновались там, имея влияние на Балканы. Многие мыслители Центральной Азии до сих пор почитаемы в Турции – Ходжа Ахмед Яссави, Алишер Навои, Мевляна и т.п. Еще одной неотъемлемой идентичностью турок и народов Центральной Азии – ислам. Исходя из выше сказанного схожесть Турции и Центральной Азии – очень сильна, эта идентичность может преодолеть все барьеры в решение многих задач.

Литература:

1. Гордлевский В.А. Избранные сочинения, Том I. М., 1960.
2. Данилов В.И., Егоров В.К., Керим-Заде Р.И. Турецкая республика, М., 2000.
3. Киреев Н.Г. История Турции XX век, М., 2007.
4. Петросян Ю.Л. Османская империя. Могущество и гибель. Исторические очерки, М., 1990.
5. Фодора П. Османская Империя. Проблемы внешней политики и отношений с Россией, М., 1996.
6. Фрили Дж. Тайны Османского двора. Частная жизнь султанов, Смоленск, 2004.

Альбина Ярмухаметова
(Казань, Россия)

РЕПРЕЗЕНТАЦИЯ ТЕАТРАЛЬНОЙ ЖИЗНИ ГОРОДА НА СТРАНИЦАХ КАЗАНСКИХ ГАЗЕТ XIX ВЕКА

Начальный период в истории казанского театра, период существования его при учебных заведениях, относится к 1722 году, когда студенты славяно-латинской академии занимались «на мукийских инструментах и приготовляли комедийные акции для целебрования оных казанской публике». С искусством театра казанская публика знакомилась и на спектаклях учащихся «архиерейской школы» в 1728 году. Традиции школьного театра продолжены были в открывшейся в Казани в 1758 году Императорской мужской гимназии. «Вот, милостивый Государь! – писал директор гимназии М.И.Веревкин в любопытнейшем донесении своем к И.И.Шувалову. – Мольер и в Татарии стал известен!» [10]. О гимназических спектаклях сообщено было даже Екатерине II, видевшей в драматическом искусстве сильнейшее средство воспитания и образования [2, с.66].

XIX век является важнейшим этапом в становлении и развитии казанского театра. В самом начале XIX века дворянин П.П.Есипов добивается разрешения открыть постоянный театр в Казани. На нынешнем месте площади Свободы был построено здание театра, что и определило на долгие годы название площади – Театральная. После смерти П.П.Есипова театр расстроился, а в 1815 году сгорело здание, после чего устраивались временные театры, а в 1833 году губернатор С.С.Стрекалов устроил постоянный театр [8, с.21]. Со сцены казанского театра шагнули на столичную сцену многие корифеи русского театра. В частности в 1836 году М.С.Щепкин в Казани поставил полную редакцию «Ревизора» и играл городничего. Гастроли П.С.Мочалова, В.И.Живокини, А.Е.Мартынова закрепили на казанской сцене принципы реалистичного искусства.

«Поволжскими Афинами» называют Казань в годы антрепризы П.М.Медведева, длившийся с небольшими перерывами с 1867 по 1888 гг. П.М.Медведев формирует оперную труппу, которая 26 августа 1874 года в Казанском театре впервые исполняет оперу Глинки «Иван Сусанин». В 70-х гг. XIX века на базе городского театра постепенно вырастает два театра – драматический и оперный.

Традиции, заложенные П.М. Медведевым, продолжены были М.М.Бородаем, державшим антрепризу с 1893 по 1901 гг. В его труппе начинали А.А. Каширин и П.В.Самойлов, Н.Н.Литовцева и В.И.Качалов, приглашались на гастроли братья Адельгейм, Ю.М. Юрьев, впервые именно в Казани сыгравший своего Чацкого и Хлестакова.

При исследовании истории казанского театра неотъемлемым источником является периодическая печать. Деятельность театра освещалась в периодической печати, начиная с XIX века. На страницах газет имеется большой фактический материал о театральной жизни, позволяющий выявить основные этапы и особенности развития театра города.

Начиная с 1811 года, когда вышел первый номер первого по времени периодического издания в Казани – еженедельной газеты «Казанские известия» казанская публика знакомилась с анонсами спектаклей, рецензиями на спектакли.

Ценным источником для изучения истории казанского театра является газета «Казанские Губернские ведомости» [3] и, прежде всего, ее неофициальная часть (с 1843 года). Газета начала издаваться с 1838 года. Советские историки часто обращались к материалам Казанских Губернских ведомостей как к источнику исторических фактов (Г.Н.Вульфсон, А.Н.Иванов, В.Г.Карцов, В.В.Мавродин, Н.С.Чугунова). Значительное место на страницах Казанских Губернских ведомостей занимали публикации на темы культурной жизни губернии, в том

числе и театральной. В разные годы, помимо афиш и объявлений о текущих и предстоящих спектаклях, бенефисах, выступлениях гастролеров, мы находим и сведения исторического характера, в которых даются исторические сведения о начальной истории казанского театра [10]. В 1843 году появляется Неофициальный отдел ведомостей, который содержал более обширный и разнообразный материал, чем Официальная часть. Появление Неофициального отдела профессором Казанского университета Н.П.Загоскиным расценивается как приобретение газетой «общественного характера» [9, с.422].

В 1868 году профессор А.К.Чугунов выступает основателем общественной, политической, литературной и коммерческой газеты «Казанский Биржевой листок». Что касается театральной жизни Казани, то она представлена преимущественно афишами. В рубрике «Местный отдел» периодически появляются заметки о театре Казани, имеющие общие сведения о гастролях, бенефисах, об открытиях сезонов, оценке игры актеров [12, с.2]. Прекращается издание 1892 году.

Обширный материал по театральной жизни Казани встречается в ежедневной газете «Волжско-Камское слово», которое начало издаваться в декабре 1881 года профессором С.М.Шпилевским, но просуществовала лишь до конца 1882 года. В программу газеты, состоящей из 22 разделов, отдельной рубрикой вынесена «Хроника казанского театра и других общественных собраний и увеселений» [6, с.1]. В «Театральной хронике», как правило, дается общий обзор театральной жизни Казани, с указанием действующих антрепренеров, гастролирующих труппах, о постановках на сцене казанского театра [7, с.2-3]. В одной из статей газеты за 1882 год, мы можем найти исторический очерк развития казанского театра в период с 1860-1866 гг., с указанием состояния театра после пожара 1860 года, основных постановках этого периода [13, с.2].

С 1882 года Н.П.Загоскин начинает издание «Волжского вестника» (в 1904 году издание прекращается). Газета «Волжский Вестник», игравшая важную роль в культурной жизни Казани, использовалась И.А.Крути для привлечения исторических фактов по истории русского театра в Казани и написания первой обобщающей работы по истории казанского театра [11].

М.С.Берсон в своем диссертационном исследовании «Культурная жизнь Казани 1880-х годов в освещении «Волжского вестника» [1] указывает на то, что в «Волжском Вестнике» достаточно полно отражены вопросы развития театра и зрелищ [1, с.8]. История казанского театра без такого источника, как «Волжский Вестник», невозможна. В издании давалась подробная хроника театральной жизни, рецензии на спектакли, театральные обозрения в виде редакционных статей и фельетонов. Как отмечалось в одном из номеров «Волжского Вестника» – «дело театра – дело общественное» [5]. Причем порой статьи обретали явно общественно-политический подтекст: «Сообщенный нами слух о намерении П.М.Медведева возобновить у нас с будущего сезона русскую оперу – подтверждается[...] Будем надеяться, что на этот раз городская дума не лишит казанскую публику приятного и развивающего эстетическое чувство развлечения, во всяком случае, более облагораживающего душу, нежели опереточная свистопляска, преобладавшая в репертуаре казанского театра в последние годы» [4]. На основании многих статей имеется возможность установить как полный состав труппы городского театра, так и весь репертуар, оценить мастерство актеров и, главное, отношение к репертуару редакции [14]. Кроме того, в «Волжском Вестнике» имеются материалы, отражающие гастроли артистов, театральные постановки в помещении Общества сценического искусства [15].

Таким образом, материалы местной периодической печати позволяли жителям города знакомиться с анонсами спектаклей, получать сведения по истории развития театра Казани, знакомиться с репертуаром на предстоящий театральный сезон и множество других конкретных сведений о культурной жизни Казани и региона в целом. Театр в XIX века занимал особое место, обладая наибольшими возможностями массового воздействия. Поэтому столь велико влияние, которое оказывал театр на формирование общественных настроений, что непосредственно отражалось и на страницах газет. Преподаватель Казанского Императорского университета Н.М.Ибрагимов, частенько, прерывая собственные лекции, любил озадачить студентов вопросом «А что, господа, не пора ли нам в театр?».

Литература:

1. Берсон М.С. Культурная жизнь Казани 1880-х годов в освещении «Волжского Вестника». Дисс. на соис. уч.степ. канд.ист. наук. Науч. рук. Г.Н.Вульфсон. – Казань, 1982.
2. Благов Ю.А. Начало Казанского театра// Казань № 10-11/2006. – С.65-75.
3. Бурмистрова Л.П. «Губернские ведомости» как исторический источник эпохи падения крепостного права (на материале Поволжья и Урала). Дисс. на соиск. уч.степ. канд.ист.наук. Науч.рук Г.Н.Вульфсон. – Казань, 1968.
4. Волжский Вестник, 1884, № 23.
5. Волжский Вестник, 1884, № 25.
6. Волжско-Камское слово, 1881, № 1.
7. Волжско-Камское слово, 1881, № 5.
8. Дубровин А.С. Указатель города Казани и достопримечательностей с кратким очерком древностей Казанской губернии. – Казань, Типография Имп.Каз.Ун-та, 1890.
9. Загоскин Н.П. Спутник по Казани. Иллюстрированный указатель достопримечательностей и справочная книжка города. – Казань, 1895. Переизд. ООО «DOMO «Глобус». – Казань, 2005. – 847 с.
10. Казанский театр// Казанские губернские ведомости, 1853, №№ 42, 44, 45, 46, 48.
11. Крути И. Русский театр в Казани. Материалы к истории провинциального драматического театра. – М.: Искусство, 1958. – 396 с.
12. Летний театр// Казанский Биржевой листок, 1882, № 36.
13. Материалы для истории казанского театра (1850-1866 гг.)// Волжско-Камское слово, 1882, № 225.
14. см. Наш театр// Волжский вестник, 1884, № 14; Театр и музыка// Волжский Вестник, 1884, № 10; Репертуар казанского театра// Волжский Вестник, 1884, № 161.
15. Польский спектакль// Волжский Вестник, 1884, № 17, 7(19) февраля
16. Театр в Казани// Казанские губернские ведомости, 1849, № 40.

СЕКЦІЯ: МАТЕМАТИКА

Катерина Дьохтяр, Маргарита Новік
(Переяслав-Хмельницький, Україна)

РОЗРІЗАННЯ ТРИКУТНИКІВ НА ПОДІБНІ ТРИКУТНИКИ

При вивченні геометрії важливу роль відіграють перетворення, особливо перетворення подібності, оскільки такі перетворення часто зустрічаються і є складними. Різноманітні задачі на розрізання та складання плоских і просторових фігур походять від античних геометрів і містять низку питань, які не вирішені донині. Актуальною залишається і абсолютно практична теорія раціонального розрізання матеріалів [1].

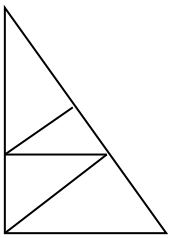

Рис. 1

Зі шкільного курсу математики відомо, що будь-який прямокутний трикутник можна розрізати висотою, проведеної до основи на два подібні трикутники, які будуть подібні вихідному. Очевидно, що в отримані трикутники можна розрізати на нескінченну кількість подібних між собою та подібних початковому трикутнику, проводячи висоти до гіпотенузи. (Рис.1). Проведення висоти до гіпотенузи збільшує кількість подібних трикутників на один.

За допомогою проведення трьох середніх ліній трикутника можливе розрізання будь-якого трикутника на чотири рівні трикутники, які будуть подібні вихідному з коефіцієнтом подібності 2. (Рис.2)

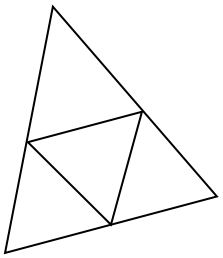

Рис. 2

Перед пошуком інших трикутників, які можна розрізати на два подібних введемо поняття трансверсалі. Трансверсаль – це пряма, яка проходить через вершину кута трикутника та перетинає протилежну сторону.

Отже, якщо шукане розрізання існує, то воно має бути здійснене за допомогою трансверсалі, інакше ми отримаємо чотирикутник та трикутник.

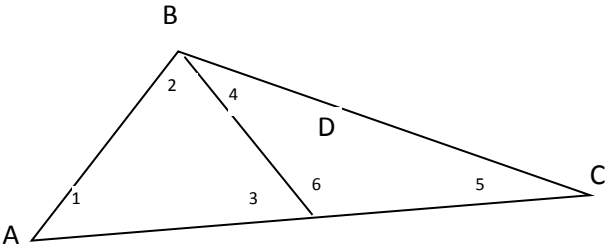

Рис. 3

Проведемо у трикутнику ABC трансверсаль BD і пронумеруємо отримані кути. (Рис.3.). Кути 3 і 6 не можуть бути рівними, оскільки отримаємо прямокутні трикутники і подібність таких трикутників вихідному неможлива. Припустимо, що рівні кути 1 і 4, тоді кут 3 має бути рівний куту 5, а кут 2 рівний куту 6. В цьому випадку сторони трикутника будуть паралельні, причому утворюються дві пари паралельних сторін (кути 3 і 5 – відповідні, а кути 2 і 6 – внутрішні різносторонні). Що неможливо. Отже, тоді кути 1 і 5, 2 і 6, 3 і 4 рівні. Початковий трикутник рівнобедрений, а кути 2 і 6, 3 і 4 – лежать навхрест. Сторони знову паралельні. Отже, випадок неможливий.

Чи можливе розрізання трикутника на три подібні між собою трикутники та подібні вихідному?

Можливі три варіанти положення розрізів.

Варіант I. Дві трансверсалі CC′ та CC″ проведені із однієї вершини трикутника ABC. (Рис.4).

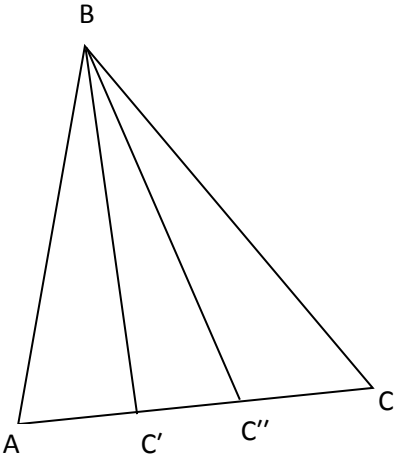

Рис. 4

Якщо CC′ – висота, то CC″ – також має бути висотою, але дві висоти проведені із однієї вершини співпадають. Якщо CC″ не висота, то два трикутника обов'язково мають тупий кут, а інший трикутник – гострокутний. Очевидно, що вони не можуть бути подібними і такий розріз неможливий.

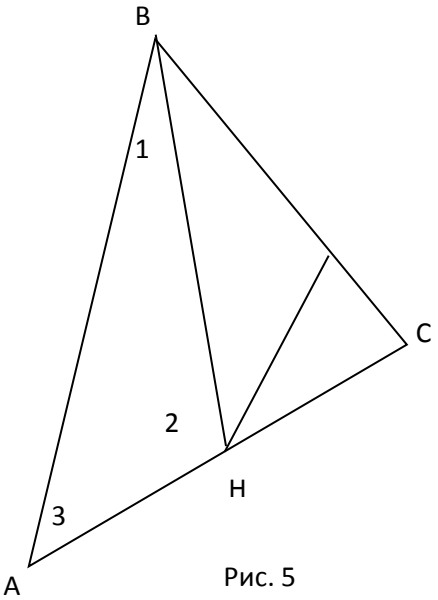

Рис. 5

Варіант II. Проведемо трансверсалі HB і HC у трикутнику ⊿BAH. (Рис.5). Кут∠HBC не може дорівнювати 2, інакше AC || BC. Отже, він може дорівнювати 3 або 1. Тоді кут ABC або дорівнює 3 або 2, якщо він дорівнює 3, то ABC – рівнобедрений і єдиний спосіб його розподілу на 2 подібні – проведені висоти до основи. Отже, кут ABC рівний. У такому випадку, кут дорівнює 1, так як кути в трикутнику ABC теж повинні бути 1, 2, 3. Тоді трикутник HBC рівнобедренний, отже і всі решта трикутників теж рівнобедренні, звідси BH є висотою і друга

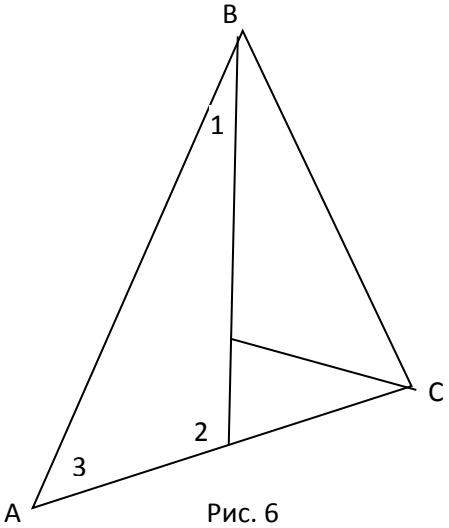

Рис. 6

трансверсалль – теж висота трикутника НВС. Кут 3 прямий, отож це прямокутний трикутник, що і було описано раніше.

Варіант III. Кут, суміжний з 2 може бути або 3, або 1. Обидва випадки неможливі, так як сума двох кутів – 180˚,третій кут – 0. (Рис.6).

Отже, залишається варіант, розрізання трикутників, не за допомогою трансверсалі. Будь-який трикутник можна розрізати на число n рівних (отже, подібних) трикутників яке дорівнює квадрату цілого числа, тобто на $n=k^2$. Основна ідея такого поділу показана на (рис.7) Розділимо кожну сторону трикутника на k рівних частин і через точки поділу проведемо прямі, паралельні його сторонам. Тоді число малих трикутників дорівнюватиме $1+3+5+\ldots+(2k-1)=k^2$. Очевидно, що кожен трикутник розрізається на будь-яке парне число n ≥ 4 подібних між собою трикутників. Залишимо малі трикутники тільки в нижній смузі (трапеції), а всі інші об'єднаємо в один. (Рис.8). Тоді число частин, на які розрізано трикутник, дорівнює (2k – 1)+1=2k, k ≥ 2, і всі частини подібні між собою. Легко побачити, що число таких частин може бути будь-яким непарним числом n≥7: верхній з чотирьох трикутників розбитий на 2k (k≥2) частин, і ще є три нижніх, так що загальне число частин дорівнюватиме n=2k+3, де (k ≥ 2).

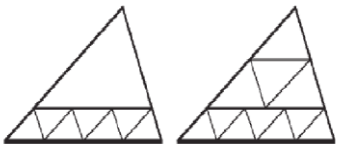

Рис. 7

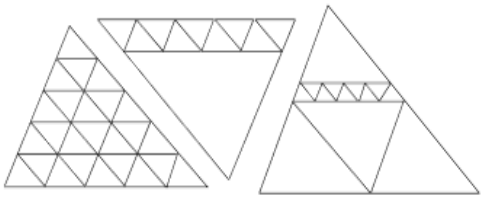

Рис. 8

Отже, будь-який трикутник можна розрізати на будь-яке число n подібних між собою трикутників, за винятком n= 2, 3, 5.

Отже, трикутник з незалежними кутами не можна розрізати на 2 або 3 подібних трикутнику: число частин повинно бути ≥4. Припустимо, що такий трикутник Т розрізаний на 5 подібних трикутників. Три з них відрізані від кутів. Тоді середній шматок повинен бути трикутником або чотирикутником, так як 5 – і 6-кутник не можна розрізати на два трикутника (Рис.9).. Нехай середня частина є трикутник. (Рис.10). Тоді він розрізається на два трикутника, подібних між собою, що не можливо. Отже трикутник Т не можна розрізати на 5 подібних трикутників. Залишається випадок, коли середня частина трикутника є чотирикутником. (Рис. 11) Ця частина розрізається на два трикутника своєю діагоналлю MN. Ця діагональ відтинає від вихідного трикутника Т трикутник BMN, який розрізаний на два подібних. Знову, як і вище отримуємо протиріччя.

Висновок: будь-який трикутник можна розрізати на будь-яку кількість *n* подібних трикутників, крім випадків, коли *n* = 2,3 або 5. Розрізання довільного трикутника на n рівних трикутників можливе тільки тоді, якщо $n = k^2$, тобто на будь-яке число число *n*, яке дорівнює квадрату цілого числа. Якщо трикутник Т розрізаний на подібні трикутники, то вони будуть подібні не тільки між собою, але й подібні до вихідного трикутника Т. У цьому випадку кути трикутника Т не розрізаються на частини, а відтинаються від кутів трикутника Т.

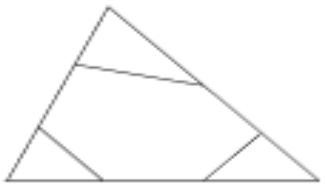

Рис. 9

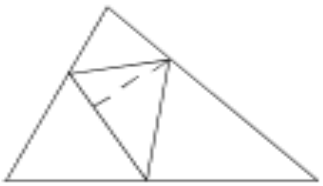

Рис. 10

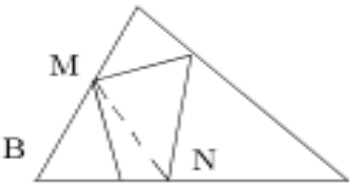

Рис. 11

Література:

1. О разрезании треугольника на подобные ему / Френкин, Б. // Квант. – 2008. –№4. – С.39-42.
2. Понарин Я.П. Элементарная геометрия: В 2 т. – Т.1: Планиметрия, преобразования плоскости. – М.: МЦНМО, 2004. – 312 с.

Науковий керівник:
кандидат педагогічних наук, Довбня Петро Іванович.

Айман Искакова, Даурен Салипов
(Астана, Казахстан)

О ПРИБЛИЖЕНИИ ЭКСПОТАНЦЕАЛЬНОЙ ФУНКЦИИ ДЛЯ ЛОТЕРЕЙНОЙ СИСТЕМЫ

На сегодняшний день исследование лотерейного рынка является хаотичным и неинституционализированным, в следствие отсутствия исследований математического характера. Значимость темы в национальном масштабе определяется включением данной проблемы в список первоочередных поручений правительству РК для разработки надлежащих мер по развитию, связанная с необходимостью разработки новой модели эффективного развития Национальной лотерейной системы, идея которой была выдвинута Президентом Республики Казахстан во время официального послания народу в Поручении 16.[1]

Необходимость заявленного исследования подтверждается необходимостью поступательного развития данного рынка как перспективного направления как с точки зрения спроса так и с точки зрения потребления, что подтверждает факт очень маленького объема лотерейного рынка в РК, мизерную значимость его в формировании ВВП страны.

Таким образом, существует потребность в новых и эффективных моделях лотерейной системы. Тем не менее, модели, которые используются в настоящее время, имеют общий теоретический характер. В то же время, современное общество в лице государства и бизнеса более элегантно относится к лотерейной системе и понимает срочную потребность в разработке прогностическую функцию в соответствии с возможностями высоких информационных технологий.

Актуальность эффективной лотерейной системы увеличивается, учитывая не только ускорение социальных процессов и их тесной связи с переходным трансформациями современного Казахстана в условиях глобализации.

К примеру по результатам некоторого сбора статистической информации определенных лотерейных процессов k единиц статистических периодов. Представим эти данные в следующем виде: $x_1,\ldots, x_k$ – статистические периоды, $x_1,\ldots, x_k$ – статистические данные. Нас интересует, как выглядит функциональная зависимость между x_i и y_i, где i принимает любые натуральные конечные значения.

Пусть y – функция одной переменной с двумя параметрами a и b. В качестве набора выбора функций, из которых будем иметь эмпирическую зависимость, рассмотрим:

1) линейную функцию
$$y = ax + b;$$
2) показательную функцию
$$y = ab^x;$$
3) дробно-рациональную функцию
$$y = \frac{1}{ax+b};$$
4) логарифмическую функцию
$$y = a\ln x + b;$$
5) степенную функцию
$$y = ax^b;$$
6) гиперболическую функцию
$$y = a + \frac{b}{x};$$
7) дробно-рациональную
$$y = \frac{x}{ax+b}$$

Для наилучшего выбора вида аналитической зависимости $y=f(x,a,b)$ выстраем следующие промежуточные вычисления. На заданном отрезке изменения независимой переменной выбирают точки, достаточно надежные и, по возможности, далеко отстоящие друг от друга. Будем считать, что это x_1 и x_k.

Вычислим среднее арифметическое
$$x_{ар} = \frac{x_1 + x_k}{2},$$
среднее геометрическое
$$x_{геом} = \sqrt{x_1 x_k}$$
и среднее гармоническое
$$x_{гарм} = \frac{2x_1 x_k}{x_1 + x_k}.$$

По вычисленным значениям независимой переменной нахожим из статистических данных таблицы 1 соответствующие значения переменной
$$x_{ар} \to y_1^*,\ x_{геом} \to y_2^*,\ x_{гарм} \to y_3^*$$
для пока еще неизвестной аналитической зависимости $y=f(x,a,b)$.

Вычислим среднее арифметическое крайних значений
$$y_{ар} = \frac{y_1 + y_k}{2},$$
среднее геометрическое
$$y_{геом} = \sqrt{y_1 y_k}$$
и среднее гармоническое
$$y_{гарм} = \frac{2y_1 y_k}{y_1 + y_k}.$$

В итоге после проделанных вычислений оцениванием следующие погрешности:
$$\left|y_1^* - y_{ар}\right| = \varepsilon_1,\ \left|y_1^* - y_{геом}\right| = \varepsilon_2,\ \left|y_1^* - y_{гарм}\right| = \varepsilon_3,\ \left|y_2^* - y_{ар}\right| = \varepsilon_4,$$
$$\left|y_2^* - y_{геом}\right| = \varepsilon_5,\ \left|y_3^* - y_{ар}\right| = \varepsilon_6,\ \left|y_3^* - y_{гарм}\right| = \varepsilon_7.$$

Следующая теорема позволяет определить приближение к функциональной зависимости статистических данных финансовых активов страховой компании.

Теорема. Пусть
$$\varepsilon = \min\{\varepsilon_1,\ldots,\varepsilon_7\}.$$

Тогда

1. если $\varepsilon=\varepsilon_1$, то в качестве аналитической зависимости для данного графика хорошим приближением служит линейная функция

$$f(x,a,b)=ax+b;$$

2. если $\varepsilon=\varepsilon_2$, то в качестве аналитической зависимости для данного графика хорошим приближением служит показательная функция

$$f(x,a,b)=ab^x;$$

3. если $\varepsilon=\varepsilon_3$, то в качестве аналитической зависимости для данного графика хорошим приближением служит дробно-рациональная функция

$$f(x,a,b)=\frac{1}{ax+b};$$

4. если $\varepsilon=\varepsilon_4$, то в качестве аналитической зависимости для данного графика хорошим приближением служит логарифмическая функция

$$f(x,a,b)=a\ln x+b;$$

5. если $\varepsilon=\varepsilon_5$, то в качестве аналитической зависимости для данного графика хорошим приближением служит степенная функция

$$f(x,a,b)=ax^b:$$

6. если $\varepsilon=\varepsilon_6$, то в качестве аналитической зависимости для данного графика хорошим приближением служит гиперболическая функция

$$f(x,a,b)=a+\frac{b}{x}$$

7. если $\varepsilon=\varepsilon_7$, то в качестве аналитической зависимости для данного графика хорошим приближением служит дробно-рациональная функция

$$f(x,a,b)=\frac{x}{ax+b}.$$

Доказательство теоремы можно найти в разных учебниках по таким направлениям как «Численные методы», «Математический анализ», «Теория вероятностей и математическая статистика».

Таким образом, из выше предложенной теоремы определяется вид эмпирической функции $f(x,a,b)$. Коэффициенты a и b эмпирической функции $f(x,a,b)$, можно определить несколькими способами, оптимальным из которых является метод наименьших квадратов.

Литература:

1. Текст послания президента народу от 10 июля 2012 года.
2. Б.М. Демидович, И.А. Марон. Основы вычислительной математики.,М 1996
3. Б.М. Демидович, И.А. Марон, Шувалова Численные методы анализа., М 1996
4. Н.П. Калиткин. Численные методы, М 1978
5. И.С. Березин, Н.П. Жидков. Методы вычислений, часть I,II, М 1978

Научный руководитель:
кандидат физико-математических наук, доцент Искакова Айман Сериковна.

Динара Толпашева, Елена Артамонова
(Саратов, Россия)

О МАТЕМАТИЧЕСКОМ МОДЕЛИРОВАНИИ В ЗАДАЧАХ РАСЧЕТА ЭЛЕМЕНТОВ КОНСТРУКЦИЙ НА ОСНОВАНИИ

Большой опыт проектирования и строительства зданий и сооружений в сложных грунтовых условиях показывает, что прогнозирование ожидаемых перемещений и усилий в несущих конструкциях желательно проводить с учетом фактора времени. При этом следует учитывать не только развитие деформаций земной поверхности во времени, но и реологические свойства конструкций сооружения и грунтов основания.

Рассмотрим вопросы построения математической модели для расчета плит на подстилающем грунтовом основании с учетом вязкоупругости. Проектирование по предельным деформациям сводится к удовлетворению условия: $\varepsilon_{ос}\leq \varepsilon_{пр}$, где $\varepsilon_{ос}$ – характеристика деформируемости основания, в которой можно учесть его общее инженерно-геологическое строение; $\varepsilon_{пр}$ – предельная величина осадки конструкции. Выделим из основания плиты, лежащей на его поверхности, вертикальный столбик с размерами dx, dy в плане и высотой H, равной глубине деформируемой толщи (рис.1).

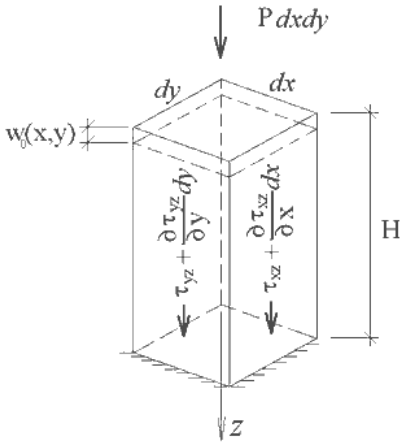

Рис. 1. Элемент основания

Выразим осадку w=w(x,y,o) столбика на уровне контакта его с нижней поверхностью плиты. В процессе деформации стенки столбика останутся вертикальными, а его поперечное сечение постоянным. Вследствие этой предпосылки горизонтальные перемещения точек элементарного столбика u(x,y,z)=0; v(x,y,z)=0.

Касательные напряжения $\tau_{zx(i)}$, $\tau_{xy(i)}$, действующие вертикально по боковой поверхности столбика, в пределах каждого i-го слоя характеризуются некоторыми криволинейными эпюрами. Можно рассматривать полную относительную деформацию слоев грунта как сумму мгновенной и изменяющейся во времени деформации. Тогда уравнение состояния будет иметь следующий вид:

$$e(t)=\frac{\sigma(t)}{E_o}+K(t-t_0)\sigma(t_0)\Delta t_0,$$

где *e(t)* и *σ(t)* – относительная деформация и напряжение, изменяющееся во времени; $K(t-t_0)$ – ядро затухающей ползучести, которое, как показывают опыты, хорошо описывается выражением: $K(t-t_0)=\delta e^{-\delta_1(t-t_0)}$; δ, δ_1 – параметры ползучести, определяются по результатам длительных испытаний монолитов [1, с.23].

Уравнение изогнутой поверхности плиты можно записать в следующем виде [2, с.14]:

$$D_1\frac{\partial^4\Delta w}{\partial x^4}+2D_3\frac{\partial^4\Delta w}{\partial x^2\partial y^2}+D_2\frac{\partial^4\Delta w}{\partial y^4}+cw=\Delta q(x,y), \quad (1)$$

где

$$D_1=\frac{E_1^* h^3}{12(1-\mu_1\mu_2)};\ D_2=\frac{E_2^* h}{12(1-\mu_1\mu_2)};$$

$D_3=D_1\mu_1+2D_k$; $D_k=Gh^3/12$; D_1; D_2; D_3 – жесткости изгиба и кручения для главных направлений; *c* – коэффициент постели основания; E_1; E_2 – интегральные операторы; μ_1, μ_2 – коэффициенты Пуассона; *G* – модуль сдвига для главных направлений.

Таким образом, задача сводится к решению уравнения (1) для случая загружения плиты нагрузкой, распределенной по контактной площади. Для упрощения решения задачи первоначально рассматривают изгиб прямоугольной плиты с размерами сторон *a* и *b*, шарнирно опертыми краями. В этом случае решение уравнения (1) можно записать в виде двойного ряда Фурье:

$$\Delta w=\sum_m\sum_n a_{mn}\sin\frac{m\pi x}{a}\sin\frac{n\pi y}{b}.$$

Нагрузка Δ*q*=f(x,y), приложенная к плите, может быть разложена в аналогичный ряд:

$$\Delta q=\sum_m\sum_n q_{mn}\sin\frac{m\pi x}{a}\sin\frac{n\pi y}{b}.$$

Если считать, что нагрузка распределена по площади прямоугольника с координатами ξ_1, ξ_2 и η_1 η_2, то

$$\Delta q_{mn}=\frac{4\Delta q}{mn\pi^2}(\cos\frac{n\pi\xi_2}{a}-\cos\frac{m\pi\xi_1}{a})(\cos\frac{n\pi\eta_2}{b}-\cos\frac{n\pi\eta}{b},$$

для расчета бесконечной плиты достаточно принять *a*=*b*≥2π*S*, где *S* – упругая характеристика плиты, равная $S=\sqrt{\frac{4D}{c}}$ (*a*,*b* – размеры плиты).

При каждой ступени Δ*q* деформация протекает постепенно затухая.

Это связано с постепенным изменением происходящих в грунте процессов, при которых, постепенно наслаиваясь и сменяя друг друга, происходят смещения и разрушения структурных элементов грунта, сопровождающиеся контактными деформациями адсорбированных пленок на грунтовых частицах с вытеснением рыхлосвязанной воды. Увеличение последовательных нагрузок вновь вызывает появление остаточных деформаций.

Литература:

1. Веселов В.А. Расчет фундаментов и оснований. – М.: Стройиздат, 1980. – 174 с.
2. Петров В.В. Расчет балок и плит на упругом неоднородном основании – Саратов: Изд-во СГТУ, 2005. – 80 с.

Нургуль Шаждекеева, Анара Кукенова
(Атырау, Казахстан)

ОБ ОДНОЙ МОДЕЛИ ВОССТАНОВЛЕНИЯ ПРИВЕДЕННОГО ДАВЛЕНИЯ НА КОНТУРАХ ВОДОНАПОРНОГО БАССЕЙНА

Обратные задачи для пластовых систем в большинстве случаев является некорректными. Для них характерна неустойчивость по исходным данным, выражающаяся в том, что небольшие вариации в исходных данных могут вызывать значительные вариации решения. Соответсвующие задачи предпологают, что известны коллекторские свойства пласта и изменение их по обьему залежи, а также начальные пластовые давления и температура, состав газа, продуктивные характеристики скважин, допустимые режимы их эксплуатации, параметры водоносног бассейна и т.д. задана зависимость изменения во времени отбора нефти и газа из месторождения.

В них используется уравнение материального баланса в виде следующего дифференциального уравнения:

$$\frac{\partial}{\partial x}\left(a\frac{\partial P}{\partial x}\right)+\frac{\partial}{\partial y}\left(a\frac{\partial P}{\partial y}\right)=b\frac{\partial P}{\partial t}+F \quad (1)$$

Где a=a(x,y)-коэффициент гидропроводности, P=P(x,y,t) – пластовое давление, F(x,y,t)-функция плотности отбора.

Впервые методики уточнения коллекторских свойств пласта основывались на проведении исследований отдельных скважин при установившихся и неустановившихся режимах фильтрации. В рервом случае на скважинах снимали индикаторные линии (диаграммы), во втором – кривые, коэффициенты фильтрационных сопротивлений в уравнении притока газа (жидкости) к скважине при нарушении линейного закона фильтрации (закон Дарси)6 параметр гидропроводности и коэффициент пъезопроводног пласта. Это означает, что на основе специальных исследований скважин интерпретации получаемых результатов уточнению подверглись параметры, имеющие отношение к отдельно взятой скважине.

Задача идентификации фильтрационных и ёмкостных параметров пласта сводится к задаче минимизации некоторого целевого функционала вида:

$$J(k,m)=\int_0^T\sum_{i=1}^n\left[P(x_i,t)-P_{фи}(e)\right]^2 dt. \quad (2)$$

Где k,m – искомые фильтрационные и ёмкостные параметры: P-расчётные давления, получаемые в результате решения прямой краевой задачи, описывающей фильтрации, в пласте: Pф(t) – реальные (фактические) давления в скважинах; T-период времени наблюдения; x-координаты точки, в которой проводится замер давления.

Требуется найти такие давления на контурах выделенных областей питания Pп и разгрузки Pр, а также фактического распределение фильтрационного параметра bф(x,y), которые предопределили замеренные значения давлений и фильтрационных параметров в разных точках водоносного пласта и установленную конфигурацию газовой залежи.

Алгоритмы решения обратных задач базируется на алгоритмах решения прямых краевых задач. Поэтому в работе рассматриваются постановки и алгоритмы решения как прямых, так и обратных задач теории фильтрации.

Рассмотрим постановку прямой краевой задачи:

Пусть: G-произвольная область R^n с границей $Г_0$ и $Г_1$: точнее: $Г_i$-есть непрерывно дифференцируемое многообразие размерности n-1, G находится по одну сторону от $Г_i$, i=0,1.

Пусть A-эллиптический дифференциальный оператор в G второго порядка:

$$AU=-\sum_{i,j=1}^n\frac{\partial}{\partial x_i}\left(a_{i,j}(x)\frac{\partial U}{\partial x_j}\right) \quad (3)$$

где $a_{i,j}\in C^3(G),\ \sum_{i,j=1}^n a_{i,j}(x)T_iT_j\ge\alpha_1\left(T_1^2+...+T_n^2\right),\ \ \alpha_1>0$ (4)

Предположим что граница $\Gamma_0=\Gamma_2+\Gamma_3+\Gamma_4$. пусть функция U «A-гармонична» в G, т.е. является решением уравнения AU=0.

Другими словами, фильтрация воды в неоднородном по коллекторским свойствам водоносном пласте с выделенной газовой (нефтяной) залежью описывается следующим образом дифференциальным уравнением эллиптического типа относительно приведенного давления P^*:

$$\frac{\partial}{\partial x}\left[k(x,y)h(x,y)\frac{\partial P^*}{\partial x}\right]+\frac{\partial}{\partial y}\left[k(x,y)h(x,y)\frac{\partial P^*}{\partial y}\right]=0 \quad (5)$$

Для решения интересующей нас прямой задачи интегрирование уравнения (3) осуществляется при следующих краевых условиях:

$$\frac{\partial P^*}{\partial n}=0,\quad (x,y)\in\Gamma_1,\Gamma_2; \quad (6)$$

$$P^*=P_n^*=const,\ (x,y)\in\Gamma_3;\ P^*=P_p^*=const,\ \ (x,y)\in\Gamma_4; \quad (7)$$

Итак, для естественного фильтрационного потока в водоносном пласте с выделенной газовой (нефтяной залежью справедлива прямая краевая задача (3)-(5) где $P^*=P\pm\rho_B gl; P-$ давление в точке с координатами x и y; ρ_B -плотность воды; g-ускорение свободного падения; l-расстояние по вертикали от данной точки с координатами x и y до плоскости приведения; n-внешняя по отношению к G нормаль; к-коэффициент проницаемости пласта; h-

толщина пласта; Γ_1-граница разовой (нефтяной) залежи; Γ_2 – непроницаемые границы водоносного пласта; Γ_3 – контур области питания; Γ_4 – контур области разгрузки.

Уравнение (3) описывает процесс стационарной фильтрации. Граничное условие (4) учитывает непроницаемость внешних границ пласта и газовой, нефтяной залежи (непроницаемость для потока воды до начала ее разработки).

Условие (5) характеризует значения приведенных давлений на контурах областей питания и разгрузки.

Для решения прямой краевой задачи (3)-(5) необходимо задать также зависимости к(x,y) и h(x,y).

Согласно работе [1], для единственности решения задачи об определении параметра проводимости b(x,y)=k(x,y) h(x,y) вдоль некоторой линии тока необходимо, чтобы в одной из точек этой линии было известно значение параметров b. Поэтому до решения рассматриваемой нами задачи необходимо по результатам исследования пьезометрических скважин или с помощью эмпирических формул, либо по выражениям, получаемым после обработки результатов экспериментальных исследований керной определить параметр b, задать приближенно построенную карту значений проводимости пласта.

В результате решения прямой краевой задачи (1)-(5), при заданном распределении фильтрационного параметра b, можно установить распределение приведенного давления P по всей площади водоносного пласта.

В данной работе исследуется два подхода к постановке обратных задачпо восстановлению условий на контурах областей питания и разгрузки и идентификации фильтрационных параметров водонапорного бассейна. Такие задачи являются некорректными. Для их решения строятся итерационные алгоритмы.

Если значения приведенных давлений: P_n^* и P_p^* являются искомыми, то они могут быть найдены в результате постановки и решения обратной задачи. Для этого вводим в рассмотрение функционал невязок (сумма средних квадратических отклонений расчетных P_{pac}^* и фактических P_{ϕ}^* приведенных пластовых давлений):

$$J = J\left(P_n^*, P_P^*\right) = \sum_{i=1}^{N}\left[P_{pac_{\phi}}^* - P_{\phi_{ii}}^*\right]^2 \quad (8)$$

$P_{pac_i}^*$ – расчетные давления в i-й точке (скважине), получаемые в результате решения прямой краевой задачи (3)-(5), описывающей фильтрацию в пласте; $P_{\phi_i}^*$ – реальные (фактические) давления в i-й точке (скважине); N-число точек (скважин) – источников информации о значениях пластовых давлений в соответствующих точках водоносного бассейна.

Задача восстановления условий на контурах областей питания и разгрузки водонапорного бассейна заключается в следующем: требуется найти $\overset{(s)}{P_n^*}, \overset{(s)}{P_p^*}$ такие, что $J\left(\overset{(s)}{P_n^*}, \overset{(s)}{P_p^*}\right) = \overset{(s)}{J}, \ \overset{(s)}{J} = \inf\limits_{P_n^*, P_p^* \in W} J\left(P_n^*, P_p^*\right)$, (9)

Множество W можно записать достаточно просто, например,
$W\left(P_n^*, P_p^*\right) = \left\{(x,y) \in G : P_{n_{\min}}^* < P_{n_{\max}}^*, P_{p_{\min}}^* < P_p^* < P_{p_{\max}}^*\right\}$.

Если же искомыми являются приведенные давления P_n^*, P_p^* и фильтрационные параметры b,то они могут быть найдены в результате решения обратной задачи, где показателем качества идентификации расчетной модели пласта служит функционал повязок вида:

$$J = J\left(P_n^*, P_P^*, b\right) = \sum_{i=1}^{N}\left[P_{pac_{\phi}}^* - P_{\phi_{ii}}^*\right]^2 + \sum_{i=1}^{N}\omega_i\left[b_{pac_{ii}}^* - b_{\phi_i}^*\right]^2 \quad (10)$$

Где ω_i – весовая функция (множитель): b_{ϕ_i} – фактические значения фильтрационного параметра в i-й точке (скважине); b_{pac_i} – расчетные значения фильтрационного параметра в i-й точке (скважине).

Решением обратной задачи будем считать такие функции $\overset{(s)}{P_n^*}, \overset{(s)}{P_p^*}$ и $\overset{(s)}{b}$, что

$$J\left(\overset{(s)}{P_n^*}, \overset{(s)}{P_p^*}, \overset{(s)}{b}\right) = \inf_{\substack{b \in B \\ P_n^*, P_P^*}} J\left(P_n^*, P_P^*, b\right). \quad (11)$$

Где множества $B\left(b_{\min}, b_{\max}\right) = \left\{(x,y) \in G : b_{\min} < b < b_{\max}\right\}$. Рассматриваемые обратные задачи будем решать с использованием градиентных процедур. Известно, что градиентные процедуры сходятся хорошо в случае, если известны значения используемых при этом функциональных производных. Поэтому перейдем к выводу выражений для функциональных производных. Известно, что для минимизации функционалов вида (11) эффективными являются методы, использующие значение градиента функционала, такие как методы скорейшего спуска и сопряженных градиентов, различные квазиньютоновские методы. Специфика каждого из них заключается в построении соответствующего направления поиска на каждой итерации. Так как основой всех перечисленных методов является определение градиента функционала, получим необходимые выражения для gradJ. Определение производных от функционала $J\left(P_n^*, P_P^*, b\right)$ основываетсяна получении разложение вариации J по независимым вариациям $бP_n^*, бP_p^*, бb$. Коэффициентами такого разложение являются искомые производные:

$$бJ\left(P_n^*, P_p^*, b\right) = \frac{\partial J}{\partial P_n^*} бP_n^* + \frac{\partial J}{\partial P_p^*} бP_p^* + \frac{\partial J}{\partial b} бb \quad (12)$$

Используем следующее свойство дельта-функции Дирака:

$$J = \int_G f(x,y)\delta(x - x_i, y - y_i)dxdy = f(x_i, y_i) \quad (13)$$

Из (12) с применением (13) получим:

$$J = \int_G \sum_{i=1}^{N} \left[P^*_{рас_ф} - P^*_{ф_{ii}}\right]^2 \delta(x - x_i, y - y_i)dG + \int_G \sum_{i=1}^{N} \omega_i \left[b^*_{рас_ш} - b^*_{ф_i}\right]^2 \delta(x - x_i, y - y_i)dG \quad (14)$$

Для простоты последующих выкладок введем следующее обозначение:

$\delta = \delta(x - x_i, y - y_i)$.

С учетом введенных обозначений (14) будет иметь вид

$$J = \int_G \sum_{i=1}^{N} \left[P^*_{рас_ф} - P^*_{ф_{ii}}\right]^2 \delta dG + \int_G \sum_{i=1}^{N} \omega_i \left[b^*_{рас_ш} - b^*_{ф_i}\right]^2 \delta dG \quad (15)$$

Воспользовавшись определениями вариаций, находим

$$\delta J = 2\int_G \sum_{i=1}^{N} \left[P^*_{рас_ф} - P^*_{ф_{ii}}\right]^2 \delta\delta P^* dG + 2\int_G \sum_{i=1}^{N} \omega_i \left[b_{рас_ш} - b_{ф_i}\right]^2 \delta\delta b dG \quad (16)$$

Запишем задачу относительно вариации δP^*, пренебрегая членами выше первого порядка малости относительно вариации давление δP^*:

$$div\left(b\nabla\delta P^*\right) + div\left(\delta b\nabla\delta P^*\right) = 0 \quad (17)$$

Или $div\left(b\nabla\delta P^*\right) = -div\left(\delta b\nabla\delta P^*\right)$ (18)

$$\frac{\partial\left(\delta P^*\right)}{\partial n} = 0, \qquad (x,y) \in \Gamma_1, \Gamma_2; \quad (19)$$

$$\delta P^* = 0, \qquad \Gamma_3, \Gamma_4; \quad (20)$$

Отметим, что сделанное выше допущение не имеет принципиального характера. Оно может быть достаточно просто учтено. Но это приведет к усложнению уровнений, слабо сказываясь в то же время на конечном результате.

Введем множитель Лагранжа $U(x,y)$, называемый сопряженной функцией, и рассмотрим интеграл: $\int_G U div b\nabla\delta P^* dG$. По формуле Грина имеем

$$\int_G U div b\nabla\delta P^* dG = \oint_\Gamma U b\nabla\delta P^* dl - \int_G b\left(\nabla\delta P^*, \nabla U\right)dG, \quad (21)$$

Аналогично

$$\int_G \delta P^* div b\nabla U dG = \oint_\Gamma \delta P^* b\nabla U dl - \int_G b\left(\nabla U, \nabla\delta P^*\right)dG. \quad (22)$$

Здесь dl – элемент длины вдоль границы Г, замыкающей площадь G: $\left(\nabla\delta P^*, \nabla U\right)$ и $\left(\nabla U, \nabla\delta P^*\right)$ – скалярные произведения векторов градиентов.

Потребуем, чтобы введенная ранее сопряженная функция $U(x,y)$ удовлетворяла следующей краевой задаче:

$$div b\nabla U - 2\sum_{i=1}^{N}\left(P^*_{рас_i} - P^*_{ф_i}\right) = 0, \quad (23)$$

$$\frac{\partial U}{\partial n} = 0, \ (x,y) \in \Gamma_1, \Gamma_2; \quad (24)$$

$$U = 0, \ (x,y) \in \Gamma_3, \Gamma_4; \quad (25)$$

здесь U – некоторый фиктивный потонциал поля, вызванного действием системы источников с плотностями, пропорциональными величинами невязки между расчетными и фактическими давлениями в точках расположения скважин:

$$\delta(x - x_i)\delta(y - y_i) = \begin{cases} \infty, & x = x_i, y = y_i \\ 0, & x \neq x_i, \ или \ \ y \neq y_i \end{cases}$$

при условии $\iint \delta(x - x_1)\delta(y - y_1)dxdy = 1$.

Итак, в качестве коэффициентов в разложении вариации функционала δJ по вариациям параметров $бP_n^*, бP_p^*, бb.$ получаем следующее выражения функциональных производных:

$$\frac{\partial J}{\partial P_n^*} = \oint_{\Gamma_3} b\nabla U dl, \ \ (x,y) \in \Gamma_3; \quad \frac{\partial J}{\partial P_p^*} = \oint_{\Gamma_4} b\nabla U dl, \ \ (x,y) \in \Gamma_4;$$

$$\frac{\partial J}{\partial b} = \int_G \left[\left(\nabla U, \nabla P^*\right) + 2\sum_{i=1}^{N} \omega_i \left(bpac_i - b\phi_i\right)\delta \right] dG, \ \ (x,y) \in G, \ где \left(\nabla U, \nabla P^*\right) = \frac{\partial U}{\partial x}\frac{\partial P^*}{\partial x} + \frac{\partial U}{\partial y}\frac{\partial P^*}{\partial y}.$$

Таким образом, необходимые условия оптимальности получены.

Литература:

1. Закиров С.Н., Лапук Б.Б. Проектирование и разработка газовых месторождений. М., Недра, 1974 г., – 374 с.
2. Карцев А.А. Гидрогеология нефтяных и газовых месторождений. М., Недра, 1972 г., – 280 с.

СЕКЦІЯ: МИСТЕЦТВО

Эльмира Адеева, Екатерина Рева
(Харьков, Украина)

В системе общего школьного образования каждый учебный предмет выполняет определённые функции. Известно, что способности (музыкальные, математические, изобразительные, конструкторские и др.) развиваются в специальных видах деятельности. На уроках музыкального искусства выделяются такие виды музыкальной деятельности, как восприятие, творчество, исполнительство, музыкально-образовательная деятельность. Каждый вид музыкальной деятельности школьников, имея свои особенности, выступает как средство, путь проникновения в закономерности музыкального искусства. В основе урока оказывается то, что Б. Асафьев называл «обширностью и многогранностью самого музыкального искусства», благодаря чему осуществляется музыкальное и общее развитие младших школьников.

Целью статьи является анализ комплекса функций музыкальной деятельности направленных на творческое развитие младших школьников на уроках музыкального искусства.

Одной из наиболее важных функций музыкальной деятельности школьников является *развивающаяся функция*, которая направлена на развитие культуры восприятия музыкальных произведений, органов чувств, общекультурного и музыкального кругозора, интеллекта, логического и музыкального мышления. В современном педагогическом словаре Г. М. Коджаспирова, *развивающая функция* педагогического процесса трактуется как «развитие и формирование познавательных психических процессов и свойств личности, логических приемов, операций, суждений, умозаключений; познавательной активности, интересов, способностей» [2, с. 378].

Познание музыкального искусства ввиду специфики музыки осуществляется через её эмоциональное восприятие. В современных программах по музыкальному искусству задача последовательного развития культуры музыкального восприятия в разнообразных музыкальных «действиях» является приоритетной. Восприятие музыки – это внутренняя сущность любой формы проявления музыкальной деятельности. Вспомним высказывание Г. М. Когана: «В основе всякой культуры лежит культура восприятия. Там, где она не развита или потеряна, не может быть никакой культуры. Где не умеют читать – не умеют писать, где не умеют слушать – не умеют играть». [1, с. 21].

На уроках музыкального искусства, в процессе различных видов музыкальной деятельности, развитие слуховых и певческих навыков младших школьников связано с развитием мышления, памяти, воображения, внимания и воли. Музыка – это движение звуков, различных по высоте, тембру, динамике, длительности, определённым образом организованных в музыкальных ладах (мажорном, минорном), имеющих определенную эмоциональную окраску, выразительные возможности. В каждом ладу звуки соотносятся друг с другом, взаимодействуя между собой (одни воспринимаются более устойчивыми, другие – менее). Чтобы глубже воспринять музыкальное произведение ученик должен обладать способностью дифференцировать движущиеся звуки слухом, различать и воспринимать выразительность ритма. Музыкальные звуки обладают различными свойствами: они имеют высоту, тембр, динамику и длительность. Три первых названных свойства музыкальных звуков (высота, тембр и динамика) составляют основу соответственно звуковысотного, тембрового и динамического слуха. Развитию тембрового и динамического слуха способствует глубине восприятия музыкальных произведений, выразительности исполнительства (импровизация попевок, мелодий на музыкальных инструментах, музыкально-ритмические движения и пения). Музыкальная деятельность развивает не только музыкальные, но и общие способности: мышление, креативность, воспитывается творческое воображение, укрепляется воля, способность удерживать произвольное внимание.

В современных условиях увеличивается роль музыкальной культуры, как составляющей общей культуры. Преподаватель, который понимает общекультурную функцию музыкальной педагогики, должен, прежде всего, видеть по-другому школьную программу, которая направлена на формирование музыкальной и общей культуры и творческого развития школьников. Учитывая современные исследования музыкально-педагогической науки о том что, нецелесообразно изучать предметы гуманитарного цикла (литературу, изобразительное искусство, музыкальное искусство) изолировано друг от друга, основной концепцией современной программы по музыкальному искусству стал интегрированный подход к организации всей музыкальной деятельности младших школьников. Межпредметная и внутрипредметная интеграция на уроках музыкального искусства способствует активизации познавательно-творческой деятельности школьников, формирует их полихудожественные компетентности и осуществляется на таких уровнях:

- Духовно-мировозренческом (через общий тематизм, который отображает связь всех видов искусств с жизнью);
- Эстетико-искусствоведческом (через обобщенные взгляды на искусство, универсальность эстетических категорий);
- Психолого-педагогическом (через технологии интегрированных уроков разного типа).

Следующая функция – *аффективно-регулятивная* – призвана развивать природу человеческих чувств. Человек, как высший продукт природы наделен уникальным в своем роде физиологическим механизмом внутренней регуляции – эмоциями и чувствами. Музыка может с огромной непосредственностью и силой передавать эмоциональное состояние человека, все богатства чувств и оттенков существующих в реальной жизни. Видный психолог Б. М. Теплов писал: «В наиболее прямом и непосредственном смысле содержанием музыки являются чувства, эмоции, настроение» [4, с. 7].

Область эмоций является основной сферой музыки, где музыка не просто информирует слушателя о выражаемом чувстве, но и погружает его в соответствующие эмоциональное состояние. Наиболее сильное эмоциональное воздействие на младших школьников оказывают музыкальные произведения, в которых используемые композитором выразительные средства постоянно находятся в контрастном соподчинении между собой и, тем самым, способствуют явному столкновению в организме человека процессов возбуждения и торможения. В результате этого возникающие эмоции у слушателей являются мерой для оценки яркости музыкального исполнения.

В. В. Медушевский выделяет как один из признаков эмоции её психологический знак – положительный или отрицательный. Давно стало закономерностью для человека ассоциировать светлые тона с положительной эмоцией, тёмные – с отрицательной. Аналогичным образом происходит эмоциональный настрой на восприятие

тембральных, тесситурных и регистровых характеристик при слушании музыкального произведения. Музыкальное произведение может быть оценено на основе одних эмоций без осознания того, что в нем выражено. Но если ученик, пусть элементарно, высказывает свои впечатления о музыке, он способен глубже её прочувствовать и познать. Эстетическая эмоция объединяет эмоциональное и интеллектуальное отношение к музыке. Эстетическая эмоция может стать показателем всей духовной культуры школьника, если она перерастает в эстетическое переживание. Это достигается при побуждении детей к эмоциональной отзывчивости на музыку, более глубокому её познанию.

Значимой функцией музыкальной деятельности является *потребностно-мотивационная.* Ни одна деятельность, в том числе и музыкальная, не будет плодотворной и полезной, если у человека нет потребности в ней. *Потребности* – это причины, которые побуждают человека к активным действиям. Наряду с естественными потребностями, заложенными от рождения, необходимо развивать высшие, в частности, эстетические потребности, как неотъемлемую жизни человека. Только с помощью определённого педагогического воздействия можно направить потребности младшего школьника в русло того, чтобы сделать эстетические потребности (общение с музыкой, произведениями искусства) первоосновой для качественного формирования его как личности.

Потребность, по выражению Л. В. Школяр, – «это подлинное осознание ребенком необходимости достижения нового, оно и есть константа всякого творческого развития» [5, с. 67]. Далее она поясняет, что ученику перед тем, как что-либо делать, необходимо понять смысл своей деятельности. Конечно, необходимо осознавать и значимость предстоящих действий, поэтому его внутренняя работа, мыслительный процесс оказываются, гораздо важнее законченного результата, особенно на начальных этапах вхождения в музыку.

Известно, что в качестве *мотивов* могут выступать осознанные потребности школьника участвовать в исполнении песни, сюжетно-ролевой игре, импровизации. Например, ученик не ограничивается только разучиванием песни, он следит за выразительностью исполнения, добиваясь чёткой дикции, нужного темпа, динамики, а если необходимо, то участвует в инсценировке.

Формирование мотивированной оценки музыкальных произведений помимо накопления слухового опыта предполагает определенные знания о музыке, её видах (народной, классической, вокальной, инструментальной), композиторах, музыкальных инструментах, средствах музыкальной выразительности, музыкальных жанрах, формах, накопление «словаря эмоций» (для характеристики настроений, выраженных в произведении, отдельных частях), владение некоторыми музыкальными терминами (регистр, темп, фраза, часть, вступление и т. д.).

Своеобразным инструментом воздействия для решения многих учебных задач является *коммуникативная* функция. Для учителя музыки умение образно, эмоционально, убедительно, доступно говорить о музыке, а также владеть игрой на музыкальном инструменте, дирижерско-хоровой техникой, вокальными навыками являются показателями высокого уровня его профессиональной подготовки. Коммуникативная функция подразумевает умения общаться, устанавливать доброжелательные отношение с учениками, родителями, коллективом педагогов, находить подход к каждому воспитаннику, учитывать его склонности, интересы, уровень развития музыкальных способностей, умение предотвращать конфликтные ситуации.

Таким образом, только при правильном психологическом и музыкально-педагогическом воздействии учителя музыкального искусства у школьников формируется стойкий интерес к музыке и происходит реализация многих функций музыкальной деятельности, направленной на творческое развитие школьников.

Литература:

1. Коган Г. Избранные статьи. М., 1972, вып. 2, с. 214.
2. Коджаспирова Г. М., Коджаспиров А. Ю. Словарь по педагогике. – Москва: ИКЦ «МарТ»; Ростов н/Д: Издательский центр «МарТ», 2005. – 448 с.
3. Медушевский, В. В. О закономерностях и средствах художественного воздействия музыки / В.В. Медушевский. – М.: Музыка, 1976. – 254 с.
4. Теплов Б. М. Психология музыкальных способностей.– М.; Л., 1947. – С. 7.
5. Теория и методика музыкального образования детей: науч.-метод. Пособие / Л.В. Школяр [и др.]. 2-е изд. – М.: Флинта: Наука, 1999. – 336 с.

Науковий керівник:
старший викладач, Аржанухіна Світлана Василівна.

Гульфия Муртазина
(Казань, Россия)

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ФОЛЬКЛОРНО-ЭТНОГРАФИЧЕСКОГО АНСАМБЛЯ «СОРНАЙ» КАК ФАКТОР СОХРАНЕНИЯ И РЕВИТАЛИЗАЦИИ МУЗЫКАЛЬНОГО ФОЛЬКЛОРА ТАТАР

Важную роль в решении государственных задач по поддержке, сохранению и трансляции в современное общество ценностей национальной культуры призвана играть деятельность фольклорно-этнографических коллективов. Именно они активно решают непосильную задачу возрождения, развития национальной культуры народов и этнических групп, сохранения накопленного культурного потенциала, обеспечивают преемственность культурных традиций.

Внимание к фольклору, древним пластам культуры, традиции в целом, проявляется в последние годы особенно активно. Это связано с функциональными особенностями жанров фольклора, с глубокой духовностью и мудростью народного творчества, с непрерывностью процесса передачи национальной культуры из поколения в поколение.

Сохранение и развитие национальной культуры, своих корней – это важнейшая задача, которая требует бережного отношения к памятникам истории и культуры, к традиционному народному художественному творчеству. Возрождение фольклора, народных обычаев, обрядов и праздников – это актуальная проблема современности. Фольклор, его жанры, средства, методы наиболее полно восполняют всю картину народной жизни, дают яркую картину быта народа, его нравственности, духовности. Фольклор раскрывает душу народа, его достоинства и

особенности. С точки зрения науки, фольклор – это феномен, который заслуживает особого изучения и внимательной оценки.

Традиционная музыкальная культура представляет одну из важных составных частей духовного наследия татарского национального сообщества. Вписать традиции в современное общество, помочь ему обрести ценный опыт прошлого и создать базу для его воспроизводства может и должны фольклорно-этнографические ансамбли.

В Республике Татарстан насчитывается несколько татарских фольклорно-этнографических ансамблей, это: фольклорно-этнографический ансамбль «Салям» (г.Казань), «Бигэш» (с.Старое Гришкино, Менделеевский р-н РТ), «Матур ял» (г.Казань), «Җиз кынгырау» (г.Нижнекамск). Среди них большой интерес представляет ансамбль «Сорнай» (Казань).

Татарский фольклорно-этнографический ансамбль «Сорнай» был организован в 1983 году в г.Казани. Руководителем коллектива является Заслуженный работник культуры Республики Татарстан Ринат Гарафеевич Гилязов.

Название ансамбля не случайно, связано с традиционным музыкальным инструментом сорнай, который использовался еще во время всяческих войн, битв, в качестве сигнального инструмента. Сорнай изготавливался в форме рога и имеет два значения: 1) «сор» – рог, «най» – камыш; 2) «сернай» – душевная тайна.

Основной целью ансамбля является пропаганда лучших образцов культурного наследия татарского народа различных этнических групп, ознакомление зрителей с обрядовыми традициями, песнями, танцами, национальным инструментальным искусством.

В 2006 году в состав коллектива влились молодые артисты – выпускники Казанского государственного университета культуры и искусств, Татарского государственного гуманитарно-педагогического университета (сейчас Казанского федерального университета), Казанской государственной консерватории. Это профессиональные музыканты, певцы, танцоры. Каждый из них владеет несколькими музыкальными инструментами, одновременно танцует, поет и играет.

Одна из целей активной работы коллектива – возрождение забытых музыкальных инструментов, песен, танцев, игр, праздников и костюмов татарского народа. Особого внимания заслуживает богатейший арсенал инструментов. За период деятельности коллективом собранно и восстановлено более 60 забытых музыкальных инструментов, это: сорнай, мөгез, быргы, саз, ятаган, гусли, думбыра, кыл-кубыз, камыш курай, җәя кубыз, камыш сорнай, камыл курай, кәккүк, үрдәк, таш сыбызгы, чыпчыклар, төрле хайваннар (су салып уйный торган яки тишекле) и многие другие.

В репертуаре фольклорно-этнографического ансамбля «Сорнай» музыкальные композиции на традиционных татарских национальных инструментах, татарские песни и танцы по обрядам, обычаям, играм татар. Около двухсот старинных ранее неизвестных ритуальных песен стали самыми популярными. Это – «Тала-тала», «Әннәги», «Яр-яр», «Әнә шул сүзең», «Тары җире-киндер җире», «Рузалина-малина», «Дубая», «Зәк-зәк».

Музыкальный татарский фольклор предлагается фольклорно-этнографическим ансамблем «Сорнай» в виде очень выигрышных театрализованных представлений, которые убедительно доводят до зрителя музыкальное наследие татарского народа, дошедшее до нас из глубины веков.

Кроме того ансамбль восстанавливает и пропагандирует образцы старинных костюмов, головных уборов и украшений. В этом отношении «Сорнай» уникален. Впервые на выступлениях были использованы меховые головные уборы. Меховые головные уборы у татар, особенно у высших слоев были широко распространены.

В архиве ансамбля накоплено удивительно богатое культурное наследие татарского народа – малоизвестные и редко исполняемые песни казанских, сибирских, крымских, нижегородских, пензенских татар, крещеных татар и татар, живущих в Башкортостане, Турции, Румынии.

Ансамблем выпущено множество CD и DVD дисков с различными композициями, это:

Историко-музыкальная композиция «Память о Булгаре»

1. Чакыру, Васыятнамә (читает Руслан Габитов)
2. Болгар кызлары җыры (татарские народные песни)
3. Сәламләү (инструментальные наигрыши Рината Гилязова)
4. Болгарларның дәвамы – Татарлар исән (татарские народные песни)
5. Пар-пар үрдәкләр йөзәләр (a capella, поет Зарина Хайруллина)

Инструментальная композиция «Татарские народные инструменты»

1. Авыз кубызында уйнап бию «Чума урдәк-чума каз»
2. 12 кыллы гөсләләрдә «Субаш» һәм «Арча» көйләре
3. Җәяләрдә (танцевальные ритмы)
4. Ике тишемле тел курае «Тәскирә» (исполняет Ильмир Ямалов)
5. Ике кыллы думбыра һәм курай «Алдым кулга думбыра»
6. Камыл курай «Бала елаганда» (исполняет Ринат Гилязов)
7. Тальян-гармун (исполняет Ринат Гилязов)
8. Агач кубызга охшатып такмак әйту «Бези, бези-безибәт»

Фольклорная композиция «Из фольклора татарского народа»

1. Казан приказчиклары җыры
2. Наза
3. Агымсу
4. Рузалина-малина
5. Исемләп әйтешеп бию

Самые исполняемые и популярные жанры татарских народных песен составляют репертуар «Сорная», среди которых «Уныш теләү», «Сорән», «Чир куу», «Туй йолаларыннан «Кыз елату», «Хан кызы», «Кыз озату», «Нәүруз», «Болгар хатирәсе» и другие.

Министерство образования и науки Республики Татарстан в целях пропаганды национальной культуры, народного творчества порекомендовал организовать совместную акцию с фольклорно-этнографическим ансамблем «Сорнай» «Ерак яшьлектә калган ядкәрләр» в школах республики с концертами-лекциями о национальных музыкальных инструментах. За один-два года было организовано более одной тысячи таких концертов.

Деятельность ансамбля обширна. Одним из направлений его деятельности – проведение татарских свадеб национального содержания, включающее забытые вековые свадебные традиции, свадебный фольклор.

Таким образом, ансамбль «Сорнай» работает в следующих направлениях: концертная деятельность; педагогическая деятельность, просветительская деятельность в том числе, направленная работа с гостями, туристами; организация и проведение татарских и мусульманских свадеб, предлагая оригинальные сценарии мероприятий, таких как «Кыз озату (Проводы невесты)», «Кияу ягында кәләш каршылау (Встреча невесты в доме жениха)», народных праздников, игр; дни рождения в национальном колорите; заказ, ремонт, реставрация и изготовление музыкальных инструментов.

За тридцатилетний период работы ансамбля был создан разновозрастный творческий коллектив, составлен репертуар из народных песен и традиционного пляса, построенный на традициях татарского фольклора и обретенный благодаря активной экспедиционной работы,.

На сегодняшний день задействована небольшая мастерская для реконструкции и реставрации татарских музыкальных инструментов. Изготовленные мастером Р.Г.Гилязовым инструменты выставлены в экспозициях музея Национального культурного центра «Казань», в Музее г.Арска и за рубежом в музеях Турции, Вены.

Таким образом, фольклорно-этнографический ансамбль «Сорнай» способствует восстановлению жизнеспособности традиционного татарского фольклора, который ведёт большую работу по сохранению, ревитализации и пропаганде исконных обрядовых, музыкальных (вокальных и инструментальных), танцевальных традиций.

9. Авыз кубызында уйнап бию «Чума урдәк-чума каз»
10. 12 кыллы гөсләләрдә «Субаш» һәм «Арча» көйләре
11. Җәяләрдә (танцевальные ритмы)
12. Ике тишемле тел курае «Тәскирә» (исполняет Ильмир Ямалов)
13. Ике кыллы думбыра һәм курай «Алдым кулга думбыра»
14. Камыл курай «Бала елаганда» (исполняет Ринат Гилязов)
15. Тальян-гармун (исполняет Ринат Гилязов)
16. Агач кубызга охшатып такмак әйту «Бези, бези-безибәт»

Фольклорная композиция «Из фольклора татарского народа»

6. Казан приказчиклары җыры
7. Наза
8. Агымсу
9. Рузалина-малина
10. Исемләп әйтешеп бию

Самые исполняемые и популярные жанры татарских народных песен составляют репертуар «Сорная», среди которых «Уныш теләү», «Сорән», «Чир куу», «Туй йолаларыннан «Кыз елату», «Хан кызы», «Кыз озату», «Нәүруз», «Болгар хатирәсе» и другие.

Министерство образования и науки Республики Татарстан в целях пропаганды национальной культуры, народного творчества порекомендовал организовать совместную акцию с фольклорно-этнографическим ансамблем «Сорнай» «Ерак яшьлектә калган ядкәрләр» в школах республики с концертами-лекциями о национальных музыкальных инструментах. За один-два года было организовано более одной тысячи таких концертов.

Деятельность ансамбля обширна. Одним из направлений его деятельности – проведение татарских свадеб национального содержания, включающее забытые вековые свадебные традиции, свадебный фольклор.

Таким образом, ансамбль «Сорнай» работает в следующих направлениях: концертная деятельность; педагогическая деятельность, просветительская деятельность в том числе, направленная работа с гостями, туристами; организация и проведение татарских и мусульманских свадеб, предлагая оригинальные сценарии мероприятий, таких как «Кыз озату (Проводы невесты)», «Кияу ягында кәләш каршылау (Встреча невесты в доме жениха)», народных праздников, игр; дни рождения в национальном колорите; заказ, ремонт, реставрация и изготовление музыкальных инструментов.

За тридцатилетний период работы ансамбля был создан разновозрастный творческий коллектив, составлен репертуар из народных песен и традиционного пляса, построенный на традициях татарского фольклора и обретенный благодаря активной экспедиционной работы,.

На сегодняшний день задействована небольшая мастерская для реконструкции и реставрации татарских музыкальных инструментов. Изготовленные мастером Р.Г.Гилязовым инструменты выставлены в экспозициях музея Национального культурного центра «Казань», в Музее г.Арска и за рубежом в музеях Турции, Вены.

Таким образом, фольклорно-этнографический ансамбль «Сорнай» способствует восстановлению жизнеспособности традиционного татарского фольклора, который ведёт большую работу по сохранению, ревитализации и пропаганде исконных обрядовых, музыкальных (вокальных и инструментальных), танцевальных традиций.

СЕКЦІЯ: ПЕДАГОГІКА

Айнур Абдиева
(Қазақстан, Қызылорда)

БОЛАШАҚ ПЕДАГОГТАРДЫҢ КРЕАТИВТІК ПОТЕНЦИАЛЫН ЖЕТІЛДІРУ ӘДІСТЕРІ

Қоғамдағы адамзаттық қажеттіліктер артқан сайын, кез-келген өзгерістерге шығармашылық арқылы жету, мәселелерді дәстүрлі емес және сапалы шешетін, қоғамның жылдам ырғақпен дамуына байланысты, адамдарды жағдайлары тез ауысатын өмірге дайындау қажет. Қоғамның жеке тұлғаның шығармашылық ынтасына деген қажеттілігі неғұрлым табанды болса, соғұрлым шығармашылық мәселелердің стимулын және жағдайын, оның шығу көзін теориялық тұрғыда тереңірек қарастыру қажет.

Қазіргі білім беру стратегиясы барлық білім алушыларға өз таланттарын және шығармашылық талаптарын, жеке жоспарларын іске асыруларына мүмкіндік жасауда. Бұл позициялар Отандық мектептердің гуманистік даму тенденциясына сәйкес келеді. Білім алушылардың жеке мүмкіндіктерімен педагогтар хабардар болып, оларды үздіксіз дамытып «арттырулары» қажет. Ұжымдық немесе жеке оқу түрі болсын бүгінгі таңда бастауыш сынып оқушыларының шығармашылық әрекеттерімен байланысты ойлау қабілеттерін дамыту өзекті мәселе[1,б. 44].

Негізгі құндылықтарды білмей, балалар жалған, күмәнді құндылықтарды тез қабылдайды. Білім берудің негізгі мақсаты өсіп келе жатқан ұрпақты болашаққа дайындау болып табылады. Шығармашылық – бұл осы мақсатты тиімді іске асырушы жол.

Шығармашылық – дамудың көрсеткіші креативтілік болып табылады. Психологиялық зерттеулерде креативтілік ұғымы индивидтің жеке және ақыл-ой ерекшеліктерін, мәселелерді дербес шеше алуға қабілеті бір тума ойлардың туындауы және оларды шеше білу кешенімен түсіндіріледі.

Креативтілікті индивидтің жеке және тұлғалық ерекшеліктерімен көптеген тұлғаларға тән үрдіс және кешен деп қарастыру қажет.

Қазіргі ғылыми зерттеулер тұлғада шығармашылық дамыту бұл жалпы дамуға қайталанбас ықпал беретінін дәлелдейді: эмоциялық сферасы қалыптасады, ойлауы жетіледі, әсемдікке, өнерде және өмірде бала сезімтал бола бастайды. Сабақтағы шығармашылық тапсырмалар тұлғаның жалпы шығармашылығының дамуына, бұл өз кезеңінде қайырымдылықты, қиялды, образдық – ассосиациялық ойлауды, есті белсендіріп, байқампаздықты, интуицияны тәрбиелеп, баланың ішкі әлемін қалыптасуына себепші болады.

Интеллектуалдық белсенділіктің креативтілік деңгейіндегі адамдар құбылыстардың себептерін түсінуге тырысады, ал бұл өз кезегінде зерттеудің жаңа мақсаттарына айналады, талдау үрдісін тереңдетеді.

Болашақ мамандардың интеллектуалдық капиталы осы көрсетілген барлық талаптардан тұратындықтан, педагогика және психологиядан алынатын білім де оны биік деңгейде, яғни ғылыми жаңалықтар ашу, жоғары технологияларды күнделікті қолдану сияқты талаптарға сай болуы керек. Педагогика мен психологияға деген қызығушылықты, ол арқылы адамның креативтік қабілетін ашу, оның шығармашылық ойлауын қалыптастыру, әлемді өзінше тани білуге жетелеу арқылы дамытуға болады.

Қазақстан Республикасының үздіксіз білім беру жүйесі саясатының басты мақсаттарының бірі жан – жақты, жоғары білімді, шығармашылық қабілетті жеке тұлғаны қалыптастыру. Жақсы мұғалім – бұл қай кезде де ең алдымен кәсіби деңгейі жоғары, интеллектуалдық, шығармашылық әлеуеті мол тұлға. Ол оқытудың жаңа технологияларын өмірге ендіруге дайын, оқу-тәрбие ісіне шынайы жанашырлық танытатын қоғамнын ең озық бөлігінін бірі деп ссептеледі. Жоғары оқу орнында білікті мұғалімді даярлау үшін оқытушының да, студенттің де қажымас еңбегі қажет. Педагогикалық практика мұғалімді кәсіби даярлау жүйесінде басты элемент болып табылады. Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған Мемлекеттік бағдарламасының педагог кадрларды даярлау, қайта даярлау және олардың біліктілігін арттыру саласында «педагог кадрларды даярлау бағдарламаларына оқытудың бүкіл жылдар бойы үздіксіз педагогикалық және психалогиялық-педагогикалық практиканы енгізу» қажеттігі көрсетілген[2, б 36].

Студенттердің креативтілік белсенділігін қалыптастыруда оқу материалдарының маңыздылығы дәрежесіне қарай оның құндылығын анықтап, сабақ беру мен оқу үрдісін ұйымдастыра білудің маңызы зор.

Зерттеуші ғалымдар оқудағы креативтілік белсенділікті қалыптастыру мәселелерін тәжірибеде шешудің түрлі жолдарын бөліп көрсеткен. Олар мына төмендегілер:

– оқу үрдісіне қатысушылардың екі жақты сипаты әсері негізінде оқытушы мен студенттің бірлескен іс-әрекеті арқылы (Т.Сабыров, Н.Хмель, Е.Галант, Б.А.Оспанова);

– креативтілік іс-әрекеттің дербестігін қалыптастыратын өзіндік жұмысты ұйымдастыру мен оқу міндеттерін іріктеп шешу арқылы (Н.Меньчинская, П.Пидкасистый, Т.Шамова, А.Әбілқасымова, Р.Омарова, А.Мустояпова);

– оқытудағы әдістемелік білімдер элементтерін енгізу арқылы (И.Лернер, Б.Коротяев);

– іс-әрекеттің бағдарланушылық негізін құрайтын жалпылама білімдерді енгізу арқылы (П.Гальперин, Н.Талызина, Ш.Т.Таубаева)[3,б. 15-16].

Оқыту үрдісінде студенттің креативтілік белсенділігін қалыптастыру үшін білімдер мен әрекет тәсілдерін алуды қажеттендіруді қалыптастыратын шарттарды, өзін-өзі бейімдеу шарттарын, мәселелерді шешудің түрлі нысандарын ұйымдастыру дағдыларын дамытудың шарттарын қамтамасыз етілуі тиіс.

Студенттердің креативтілік белсенділігінің даму деңгейлеріне тоқталатын болсақ, оның ең жоғары деңгейі креативтілік міндеттерді өз бетінше қоюмен, тапсырмалардың шешімін табуда неғұрлым тиімді жолдарын болжаумен және өз бетінше айқындаумен, өздігінен бағалаумен сипатталады. Ал, орташа деңгей жоғары деңгейдің кейбір элементтерінің оқытушының көмегімен орындалатынымен сипатталады. Төменгі деңгейде студентке белгілі бір әрекеттің үлгісі болғанда, оларды орындау тәсілдері туралы көмек болғанда ғана креативтілік әрекетін ынталандыруға, белгілі тәсілдерге бағдарлануда көрініс табады[4,б. 23].

Креативтілік ізденімпаздық пен белсенділік жеке тұлғаның алуан қырлы болмыс-бітімі болып табылады. Ол – сезімталдық, креативтілік және еріктік үрдіс нәтижесі, креативтілік уәж бен өз бетінше әрекет тәсілдерінің жиынтығы, танымға деген тұрақты құлшыныс болып табылатын креативтілік әрекетке бейімделу.

Студенттердің креативтілік белсенділігін арттырудың негізгі факторларына олардың өз мүмкіндігін сезінуі, студенттердің өз таңдауымен жұмыс істеуі, оларға оқытушы тарапынан қойылатын талап пен қабілеттерінің сәйкес болуы, т.б. жатады.

Студенттердің креативтілік іс-әрекетін белсендіруді қалыптастырудағы тиімді әдістерге жеке-жеке тоқталайық.

Проблемалық – дамыта отырып оқыту әдістер жүйесі. Бұл әдістер жүйесі мынадай негіздер бойынша топталды: проблема деңгейіне байланысты; мұғалім әрекеті түріне байланысты (оқытушының баяндау әдісі: монологты, көрсету, диалогты; студенттердің өзіндік жұмысын ұйымдастыру әдісі, эвристикалық, зерттеу).

Монологты оқыту әдістері. Белгілері: оқытушының оқу материялын ауызша баяндауы, фактілерді қызғылықты суреттей отырып түсіндіруі, т.б., проблемалық жағдайлардың пікірталас түрінде пайда болуы. Студенттердің орындаушылық іс-әрекеті басым: белсенді ойлау, бақылау, тыңдау және есте сақтау, іс – әрекеттің үлгі бойынша орындалуы; білімін, сапасын бағалау.

Көрсету әдісі. Белгілері: оқу-креативтілік немесе ғылыми проблеманың шешілу логикасы көрсетіледі; дәлелдеме, пікірлер үлгілері беріліп, шындыққа жету жолы көрсетіледі.

Диалогты әдіс. Негізгі белгілері: оқу материалын әңгіме формасында беру.

Эвристикалық әдіс. Негізгі белгілері: материалды оқыту эвристикалық әңгіме ретінде ұйымдастырылады; креативтілік сұрақтар қойылады; креативтілік тапсырмалар шешіледі; оқу проблемалары қойылып, оны студент мұғалім көмегімен шешеді.

Зерттеу әдісі. Негізгі белгілері: оқытушы проблемалық сипаттағы тапсырмаларды береді, жұмыстың мақсатын студентпен бірлесе отырып құрайды, студенттердің өзіндік жұмыстарын ұйымдастырады. Теориялық және практикалық сипаттағы проблемалық жағдайлар студенттердің тапсырларды орындауы барысында туындайды.

Алгоритмдік әдіс. Негізгі белгілері: студенттің ауызша жауап беруі; әрекет үлгісін көрсету және оның орындалу алгоритмін көрсету (ережелер біртұтастығы); студенттердің өздері жасағанда мүмкін болатын жағдайлар.

Интерактивті әдіс. Оқу процесінде оқу ақпаратын меңгеру және қабылдау өзара креативтілік қарым-қатынас арқылы жүзеге асады. Интерактивті оқыту әдістері тұлғааралық қарым – қатынасқа негізделе отырып, «жеке тұлғаны дамытуға бағытталатын» қазіргі білім беру парадигмасын қанағаттандырады. Сонымен бірге, сапалы білім алудың алғышарттары болып табылатын таным белсенділігі мен ізденіс дербестігін қалыптастырып қана қоймай, ары қарай дамытады. Қазіргі кезеңдегі студенттердің белсенділігін қалыптастырудың шарттарының бірі – оқытушы мен студенттердің өзара қарым-қатынасындағы ынтымақтастық болып табылады. Білім берудің ұлттық моделіне көшуде ойшыл, зерттеуші, өз ісінде жаттандылықтан аулақ, тәжірибелік қызметте педагогикалық үйлестіруді шебер меңгерген психолог – педагогтік диагностика қоя білетін іскер оқытушы қажет. Оқытушының бағыттаушы рөлінің арқасында студенттердің білімді игеруге бағытталған, әрі қарай өз бетімен білім алуды қажетсінуі, ізденуі креативті түрде ойлауы қалыптасады. Оқу-креативтілік және ғылыми ізденістер жүйесі студенттердің көзқарасын кеңейтуде интеллектін көтеруде, болашақ маманның әлеуметтік-психологиялық мінезіндегі жеке қасиеттерінің дамуына елеулі әсер етеді[5,б. 15-16].

Демек, студенттердің креативтілік белсенділігі – олардың жеке дамуын қамтамасыз етеді, өзіндік шығармашылық ой-өрісін кеңейте білуімен сипатталатын жеке тұлғаға тән қасиет.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Қазақстан Республикасының Президенті Нұрсұлтан Назарбаевтың Қазақстан халқына жолдауы. – Астана: Елорда, 2006. – 44 б.
2. Қазақстан Республикасы «Білім туралы» Заңы – Астана, 2007. – 36 б
3. Хайдарова С. Оқушының шығармашылығын дамыту. // Бастауыш мектеп. – 1997. – №4. – 15-16 бб.
4. Шевченко Л.Л. Педагогическое творчество. – М., 1996. – 23 б.
5. Козырева Л.А. Лекции по педагогике и психологии творчества. – Пенза, 1994. – 65 б.

Бакытгуль Абыканова, Саламат Идрисов,
Гульдана Бекова, Сандугаш Ильясова
(Атырау,Казахстан)

ЖАҢА ТЕХНОЛОГИЯНЫҢ МҮМКІНДІГІН ПАЙДАЛАНЫП АЙНЫМАЛЫ ТОК ТІЗБЕГІНДЕГІ ИНДУКТИВТІҢ ЖӘНЕ СЫЙЫМДЫЛЫҚТЫҢ КӨРСЕТКІШТЕРІН МОДЕЛЬДЕУ

Жоғары оқу орындарының студенттеріне радиоэлектроника, электротехника және автоматикадан зертханалық сабақтарды қызықты және тиімді өткізіп, орындау барысында теориялық және практикалық жағынан мамандандырылған ақпарат жүйелерін пайдалану негізгі мәселелердің бірі болып саналады.

Сондай мамандандырылған ақпаратты жүйелердің бірі-Interactive Image Technologies (www.interactiv.com) фирмасы құрастырған Electronics Workbench бағдарламасы. Electronics Workbench бағдарламасы қиындық дәрежесі жоғары үлкен аналогтық, цифрлік және цифро-аналогтық схемалардың үлгілерін жасауға мүмкіндік береді. Бағдарлама жеңіл игеріле отырып, жұмыста қолданылу тиімділігі артады. Зертханалық жұмысқа қажетті физикалық құрал – жабдықтар бағдарламаның негізгі менюінің тақталарынан алынады. Қолданбалы бағдарламада электр тізбектерін жинастыру, оның жұмыс істеу тәртібін қалыптастыру, элементтердің параметрлерін әртүрлі шарттарға сай орналастыру, графикалық нәтижелерін бейнелеу жолдары ұтымды шешілген. Дәстүрлі зертхана жұмыс, тәжірибе дайындауға үлкен уақыт шығымын талап етеді. Енді, Electronics Workbench бағдарламасының пайда болуымен, электрондық зертхана әрқашан қол астында болады, ал ол электрлік схемаларды зерттеуді бірнеше есе жеңілдетіп, қолайлы етеді.

Бұл бағдарламаның ерекшелігі бақылау-өлшеуіш құралдарының сыртқы түрі мен ішкі параметрлері өндірісте қолданылатын аналогымен сәйкестендірілген. Бағдарлама жеңіл игеріледі және жұмыста қолданылуы тиімді.

Төменде осы Electronics Workbench бағдарламасын қолданып зертханалық жұмысты жүргізу мысалы көрсетілген.

Жұмыстың тақырыбы: Айнымалы ток тізбегіндегі индуктивтің және сыйымдылықтың көрсеткішін модельдеу

Қажетті құрал-жабдықтар: миллиамперметр, вольтметрлер, осциллограф, резистор, катушка, айнымалы ток көзі, амплитуда-жиіліктік және фаза-жиіліктік сипаттамаларын өлшеуіш құрал, жалғағыш сымдар.

Жұмыстың мақсаты: айнымалы ток тізбегіндегі индуктивтік және сыйымдылық тізбегінің осциллограммасын, амплитуда-жиіліктік және фаза-жиіліктік сипаттамаларын алу.

Теориядан қысқаша түсінік

Тізбектей жалғанған RLC-тізбегі арқылы өтетін үрдістерді тереңірек қарастырайық. Түсіну үшін тізбектей жалғанған RL және RC-тізбегін қарастырған жөн.

Тармақталмаған электр тізбегі тізіле жалғанған дербес активті кедергіден – **R**, индуктивтіліктен – **L**, конденсатордан – **C** құрылсын және синусоидалы айнымалы ток көзіне – **U** қосылсын (1-сурет).

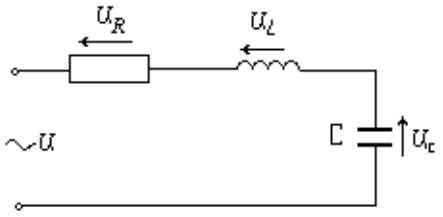

1-сурет. Тармақталмаған электр тізбегі

Кирхгофтың екінші заңы бұл тізбек үшін элементтердегі кернеулердің лездік мәндерін пайдалана отырып былай жазылады:

$$U = U_R + U_L + U_C \qquad (1)$$

Бұл теңдеуді кернеулердің әсерлі мәндері арқылы векторлық және комплекстік түрде де жазуға болады:

$$\vec{U} = \vec{U}_R + \vec{U}_L + \vec{U}_C \qquad (2)$$

$$\dot{U} = \dot{U}_R + \dot{U}_L + \dot{U}_C \qquad (3)$$

Соңғы теңдеудің әрбір мүшесі тізбектегі ток пен сәйкес кедергінің көбейтіндісі ретінде табылады:

$$\dot{U}_R = R\dot{I}$$

$$\dot{U}_L = jX_L\dot{I} \qquad (4)$$

$$\dot{U}_C = -jX_C\dot{I}$$

Бұларды ескере отырып (3) – ші теңдеуді төмендегідей өрнектеуге болады:

$$\dot{U} = R\dot{I} + jX_L\dot{I} - jX_C\dot{I} = \dot{I}(R + jX) = \dot{I}Z \qquad (5)$$

Бұл жерде $X = X_L - X_C$ – тізбектің толық реактивті кедергісі;

$Z = R + jX = Z \cdot e^{j\varphi}$ – тізбектің толық комплекстік кедергісі (импедансы);

$Z = \sqrt{R^2 + X^2}$ – оның модулы;

$\varphi = arctg\dfrac{X}{R}$ – тізбектегі ток пен кернеудің арасындағы фазалық ығысу бұрышы.

Осыған орай айнымалы ток көзіне қосылған тармақталмаған тізбек үшін Ом заңының комплекстік түрін анықтауға болады:

$$I = \frac{U}{Z} = \frac{U}{Z}e^{-j\varphi} \qquad (6)$$

Ток мөлшерін оның модулы арқылы табуға болады:

$$I = \frac{|U|}{|Z|} = \frac{U}{\sqrt{R^2 + X^2}} = \frac{U}{\sqrt{R^2 + (X_L - X_C)}} \qquad (7)$$

1-суреттегі тізбектей жалғанған RL-тізбегі үшін (8) және (9) өрнектерді пайдаланып төмендегі (10) өрнекті аламыз:

$I_m = U_m/|Z| = U_m/\sqrt{R^2 + (\omega L - 1/\omega C)^2}$, (8)

$tgB_r = (\omega L - 1/\omega C)/R, -90^0 \le Br \le 90^0$ (9)

мұндағы: $X_L = \omega L$ -индуктивтік кедергі, $X_C = 1/\omega C$ -сыйымдылық кедергі, $X = X_L - X_C = \omega L - 1/\omega C$ -тізбектің реактивті кедергісі, $|Z| = \sqrt{X^2 + R^2}$ -тізбектегі толық кедергінің модулі.

$I_m = U_m/|Z| = U_m/\sqrt{R^2 + (\omega L)^2}$; $tgB_r = \omega L/R$, $B_r \le 90^0$. (10)

1-суретте көрсетілген құрауыштар параметрлерінің жиілігі $\omega = 2\pi F = 2\pi \cdot 159{,}155 \approx 1000$ рад/с-қа тең болғанда RL-тізбегінің толық кедергісінің модулі төмендегі түрге келеді:

$|Z| = \sqrt{1000^2 + (1000 - 1)^2}$ =1414 Ом.

Токтың фазасы және амплитудасы:

$I_m = U_m/|Z| = 10/1414 = 7{,}07$ мА; $tgB_r = (1000 \cdot 1)/1000 = 1$, $B_r = 45^0$.

Кедергі мен индуктивтілікке түскен кернеу:

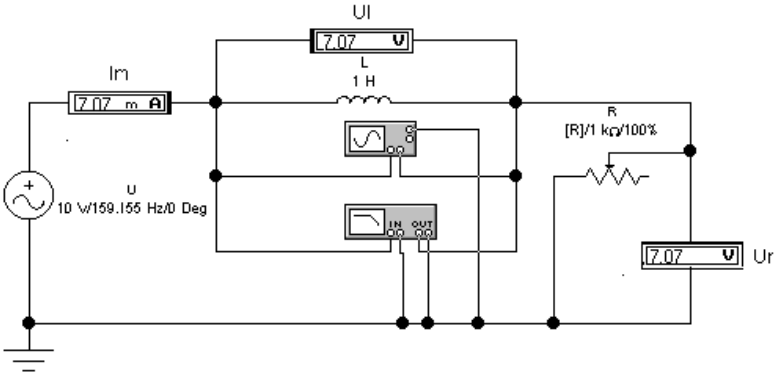

1-сурет. Тізбектей жалғанған RL-тізбегінің схемасы

$U_r = I_m R = 0{,}00707 \cdot 1000 = 7{,}07$ В; $U_l = I_m X_l = 0{,}0070 \cdot 1000 = 7{,}07$ В, яғни 1-суреттегі құралдардың көрсетулеріне сәйкес келеді.

Фазалар қатынасын анықтау үшін 2-суреттегі осциллограмманы қарастырамыз. Мұндағы RL-тізбегінің кірісіндегі кернеу (А осциллограммасы, көрінетін сызығы 1) R тізбегіндегі кернеуден (В осциллограммасы, көрінетін сызығы 2) озып отырады, яғни соған сәйкес тізбектегі ток

T2-T1=0,000785 с-қа артып отырады. Берілген жағдайдағы тербеліс периодының мәні 1/159,155=0,0063 с-қа тең болғандықтан, осы уақыт аралығын градустық өлшемге ауыстырсақ $(360^0 \cdot 0{,}000785)/0{,}0063 = 44{,}98^0$ – қа тең болады, яғни модельдеудің қателігі 0,05%.

Ескерту. Жиілікті жоғарылатқан сайын осы бұрыш 90^0-қа ұмтылады, оны АЖС және ФЖС өлшеуіш құралының көмегімен PHASE режимінде (ФЖС режимі) бақылау ыңғайлы. Өлшеу нәтижелері 3-суретте көрсетілгендей, яғни 12 кГц жиілікте (осы жиілікте көріну сызығы тұр) RL-тізбегіндегі ток оның кірісіндегі кернеумен салыстырғанда 89^0-қа қалып отырады.

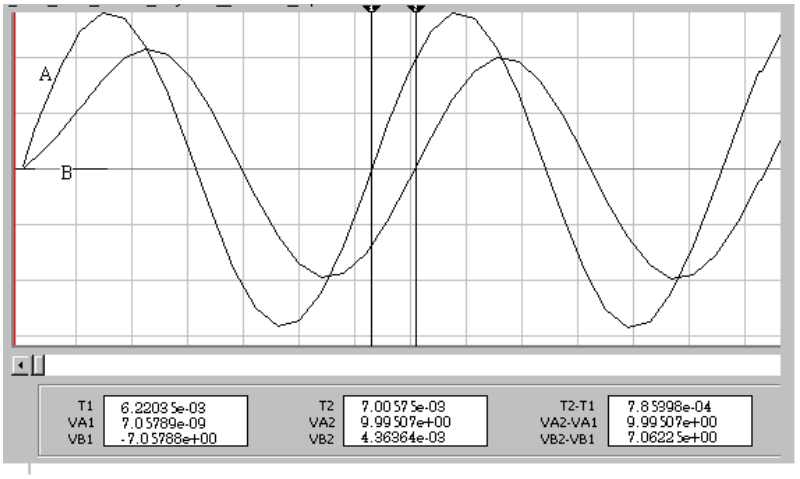

2-сурет. Тізбектей жалғанған RL-тізбегінің осциллограммалар сигналдары

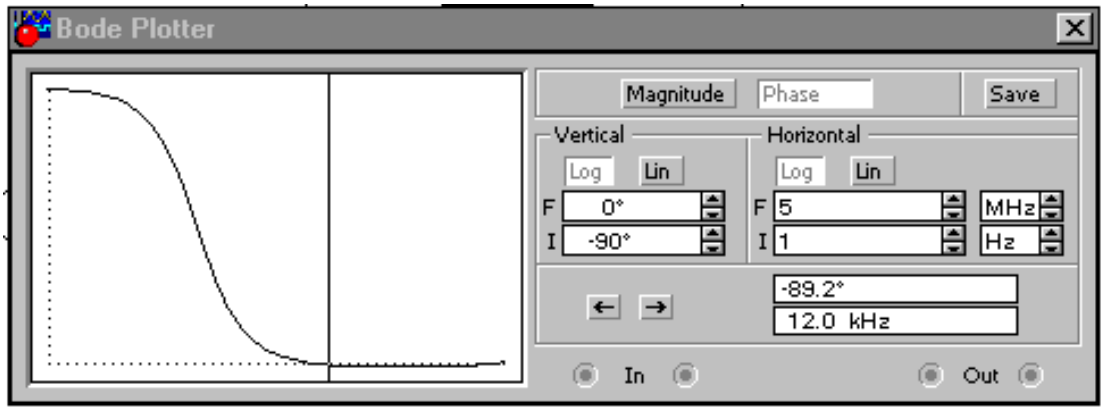

3-сурет. Тізбектей жалғанған RL-тізбегінің фаза-жиіліктік сипаттамасы

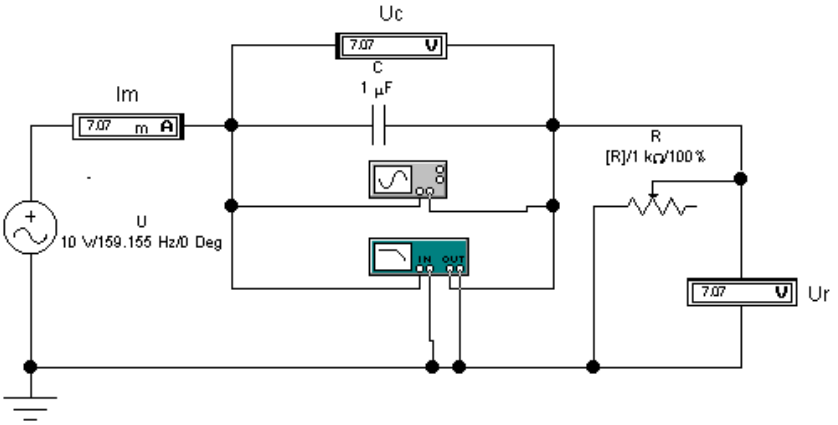

4-сурет. Тізбектей жалғанған RC-тізбегінің схемасы

Тізбектей жалғанған RC-тізбегі (4-сурет) үшін (8) және (9) өрнектерден төмендегі өрнекті аламыз:

$I_m=U_m/|Z|=U_m/\sqrt{R^2+(1/\omega C)^2}$; $tgB_r=-1/\omega RC$, $B_r \geq -90^0$.

Тізбектей жалғанған RC-тізбегінің есептеу нәтижелері алдыңғы RL-тізбегіне ұқсас.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Под ред. Д.И. Панфилова. ЭЛЕКТРОТЕХНИКА И ЭЛЕКТРОНИКА В ЭКСПЕРИМЕНТАХ И УПРАЖНЕНИЯХ. Практикум на Electronics Workbench. Том 1,2. Москва, 2001.
2. С.Г. Герман-Галкин. СИЛОВАЯ ЭЛЕКТРОНИКА. Лабораторные работы на ПК. Санкт-Петербург, 2002.
3. Ф.Е. Евдокимов. Общая электротехника. М.: «Высшая школа», 1980 г. (стр.110-114)

Назгуль Аужанова, Гульмира Галиева
(Талдыкорган, Казахстан)

ЖЫНЫСТЫҚ ТӘРБИЕ БЕРУДІҢ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРІ

«Адамды бақытты етуге болмайды,
алайда бақытты болу үшін
адамды тәрбиелеу керек». А. С. Макаренко

Өнегелі жыныс тәрбиесі дегеніміз не?

Жастарға өнегелі жыныс тәрбие беру жалпы тәрбие берудің көрнекті бөлігі. Бұл өз алдына бөлек зерттелетін үлкен және маңызды проблемалардың бірі. Бұл маңызды жұмыс әрқашанда балалардың жас ерекшелігіне қарай жүргізіліп отыруы тиіс. «Рухани таза болсаң, денең де таза болады» – деген қағиданы ұстану қажет.

Ауруды жасыруға болмайды. «Ауруын жасырған – өледі», – дейді халық даналығы. Өнегелі жыныс тәрбиесі жергілікті аймақтың құқықтық, мәдени-этикалық ерекшеліктерін ескере отырып беріледі. Өнегелі жыныс тәрбиесі сәбидің туған сәтінен басталып, үздіксіз жүргізіліп отырады [1, 3].

Өнегелі жыныс тәрбиесінің мақсаттары:

1.Өнегелі жыныс тәрбиесінің бағдарламасы жастардың жыныс денсаулығына деген құқығына және оны қорғау туралы ақпаратқа қол жеткізу ретінде негізделінуі керек.

2. Өнегелі жыныс тәрбие үрдісіне қатысушыларына бағдарламаға сай:

а) өнегелі жыныс бүкіл өмір бойына, әрі дені сау жастарға тән қасиет екендігі жөнінде сенімді ақпарат қолдарына ұстатылады;

б) ересек балалар жаңа сатыдағы тіршілік өміріне дайындала бастайды;

в) отбасы құндылықтары «отбасына деген табынушылық» және жалқылық (моногамия) қатынас өрбіту саулығының негізі екендігі туралы пікір мейлінше балалардың ойларына сіңірілуі тиіс;

г) өнегелі жыныс тәрбиесі үрдісінде оқушылар қажетті білімін оқытушылардан, ата-аналарынан; құрбы-құрдастарынан алады да, дағдыларын қалыптастырып, қабілеттерін арттырып отырады;

1) өзін сыйлайтын мінез-құлық қалыптасады;

2) денсаулығын бағалай білетін болады;

3) көпшіл, икемді болуға бейімделе бастайды.

Жыныстық білім тәрбиесі және оның негізгі бөлімдері

Ақпарат	**Оларға деген құндылықтарды қалыптастыру**	**Дағды**	**Қолдау және көмектесу**
Ағзаны өрбіту функциялары. Жүктіліктің алдын алу тәсілдері.	Денсаулық, отбасы, түсік және т.б.	Өз-өзін бекіне ұмыттылдыру және қатынасуға деген ынғай.	Құрбы-құрдастар, ересектердің әлеуметтік міндеттері.
Ақпаратты қабылдау.	Қатынасты анықтау.	Дағдылар мен ынғайды жаттықтыру.	Өкінуді пайдалану тәжірибесі.
Түсіну қолданыс және дамыту, шешім қабылдау.		Өз-өзіңді біле білу.	

Жеткіншектердің өзін-өзі бағалау белгілері. Ол үшін мына төмендегі бағыттарды әрқашанда естен шығармауымыз керек [2].

1. Білім және ақпарат (информация);
2. Өзін-өзі бағалау;
3. Дағды және іскерлік;
4. Ағзаның құрылысы және қызметі;
5. Өрбіту жүйесі;
6. Контрацепция;
7. Жыныс қатынастарынан жұғатын аурулар түрі (сифилис, гонорея, СПИД, ВИЧ).

Еркекті (ұлды), әйелді (қызды), қалыптастыратын адамгершілік өнегелі жыныс тәрбиесіне маңызы және мақсатын айқындай келе, мына төмендегі фактылардың сақталуына мән берген дұрыс.

Жыныс қатынасынан жұғатын аурулар: сифилис, гонорея, гениталдық герпес, хламидия, жыныс мүшелерішң гениталды сүйелдері (полип), вагинит, АҚТҚ (адамның қорғаныш тапшылығының қоздырғышы) инфекциясы – адам ағзасында қорғаныш тапшылығының бар екенінен хабар береді.

ВИЧ қай уақытта СПИД-ке айналады?

Бұл ауруға шалдыққандардың бәрі азғындаған адамдар деген түсінік қайдан қалыптасты?

Осы арада оқырмандарымызға адамдар бірден СПИД-пен ауырмайтындығын, ВИЧ жұққанан кейін иммунтапшылығынан адамның жүре келе иммундық жүйесі әбден әлсірігенде ғана ағзада қауіпті инфекциялық немесе рак аурулары дамып, СПИД-ке айналатынын еске салуға тиіспіз.

Осыдан 9 жылдай бұрын ВИЧ инфекциясын толығымен емдемесе де дамуы тежейтін тиімді әдіс табылды. Тіпті, ВИЧ-тен дерті СПИД-ке айнала бастаған адамдар арасында да қазіргі тиімді препараттарды қабылдау арқылы денсаулықтарын дұрыстап, өмірге деген құлшыныстарын қайта оятқандар да жеткілікті [4].

Қарап отырсақ, қазіргі жастарға қарағанда, ересек адамдарда ВИЧ және СПИД ауруларын синоним сөздер ретінде қабылдап, ол туралы түсініктері шатасып жатады. СПИД, ол ВИЧ инфекциясының кезекті асынған сатысы ғана. ВИЧ СПИД-ке айналғанға дейін көп жылдар өтпек. Бұл жылдардың нақты мерзімі әрбір науқастың өз денсаулығын одан әрі қарай қалай күтуіне байланысты болмақ. Басқа сөзбен айтқанда, адамда өмір бойы ВИЧ инфекциясы болуы, бірақ СПИД-ке айналмауы да мүмкін. Қысқасы, иммунтапшылығы вирусы адамның қанындағы CD 4 немесе Т-жасушаларын зақымдайды. Бұл жасушалар ағзаны инфекциялардан қорғайтын иммундық жүйенің қалыпты қызмет етуінде ерекше маңызға ие. ВИЧ инфекциясы қанға түскеннен кейін, көбейе келе жоғарыда аталған жасушаларды өлтіре бастамақ. Өз кезегінде иммундық жүйе «жоғалған» жасушаларды жылдам қалпына келтіріп үлгере алмай қалады. Осының салдарынан иммундық жүйе бұзылып, жайшылықта аса қауіпті емес инфекциялардың алдында адам ағзасы шарасыз болып қалмақ.

Бұл инфекциялар оппортунистер деп аталады, яғни «жағдайды пайдаланушылар». ВИЧ-пен ауыратындарда оппортунистік инфекциялардың пайда болуы СПИД диагнозын қоюға негіз болмақ.

ВИЧ/СПИД жұқтырғандардың бәрі азғындаған адамдар деген түсініктің теріс екендігін уақыт көрсетуде.

Сонымен мәселенің өзегіне, мақаланың мақсатына қайта оралайық. Біз осы арада ВИЧ/СПИД-тен халықтың өлердей қорқып, зәре-құты қалмауына және оны абайсызда жұқтырып алған адамдардың қоғамнан оқшаулануына журналистердің қосқан үлесі «қомақты» екендігін мойындауға тиістіміз. Осы аурудың аты шығып, анықталғаннан кейін-ақ оған әлемдегі БАҚ өкілдері «XX ғасыр індеті», «Ғасыр обасы» деген ат қойып, оны жұқтырған адамдар санаулы жылдардың ішінде-ақ іріп-шіріп өледі деген түсінік тарата бастады. Тіпті, бұл тақырыпты жазғанда қаншама рет көптеген басылымдардың қолына орақ ұстаған қара шекпенді жаналғыш әзірейілдің суретін қатар бергені де есімізде.

Шындығында, ВИЧ жұқтырған адам қанша өмір сүреді? «ВИЧ инфекциясы» диагнозы бар адам ең бірінші өзіне осы сауалды қоймақ. Бұған мамандар қазірге: «Ешкім білмейді», деген бір ғана екіұшты сауалмен жауап береді. Кейде оның 15, 10, тіпті, 5 жыл деген «мерзімі айтылып та қалады. Осы арада мына бір мәселеге назар аударалық. СПИД эпидемиясы 25 жылдан астам уақыт ауыра бастаса, содан бері осы диагнозбен өмір сүріп келе жатқан адамдар да кездеседі. Олар әлде де өмір сүре бермек. Бұл ағзаның онымен өмір сүру циклінің шегі емес, сондықтан ВИЧ эпидемиясымен әлі қанша алысатындығымыз да белгісіз.

Қазақстанда ВИЧ/СПИД ауруының алдын алу жұмыстары 10 жылдан бері жүргізіліп келеді. Бірақ, соған қарамастан, өтінішке қарай, біздің елімізде де ВИЧ позитивті адамдардың саны жыл сайын ұлғайып бара жатқандығын несіне жасырамыз. Осы уақытқа дейін халықтың арасында бұл ауру тек моральдық азғындаған адамдарда ғана болады деген түсінік қалыптасып келді. Оны жыныстық қызмет көрсетіп жан бағып жүрген қыз-келіншектеріміз жұқтырады, онымен осылардың қызметін пайдаланатындар, немесе гомосексуалдар мен нашақорлар ауырады деген біржақты пікірде болдық. Біздің үлкен сорымызға қарай бүгінде иммунтапшылығы дерті жағдайы түзу, орта жастан асқан отбасылы жандардан да табылып отыр. Адамның ағзасындағы төрт сұйықтықта болатын бұл вирус иненің ұшымен де, жыныстық қатынаспен де, қан арқылы да, ананың сүтімен де оңай жұғады. Осы вируста аяғын анықтап басып, адал жүрген адамға тіс дәрігері де, маникюр-педикюр мамандары да өз кәсіби жұмысын жауапкершілікпен дұрыс атқармаса, абайсызда жұқтыруы мүмкін.

Дәрігерлердің өз кәсібіне жүрдім-бардым қарағанынан Оңтүстік облыстағы балалардың жаппай ВИЧ жұқтыруы, оқиға жұртқа жария болғаннан кейін бұл дерттің жай-жапсарын білетін де білмейтін де, ерінбеген журналистердің бәрі осы оқиғаны елірте жазып, соның салдарынан балаларына ВИЧ инфекциясы жұққан 7 бірдей әйелді күйеу үйден қуып шығып, отбасынан айырылғанын біз білеміз бе? Бұл сәбилер өз бастарында не болып жатқанын әлі түсінбесе де, есесіне олардан көршілері, туыстары түгілі, тіпті, ең жақындары олардан бас тартып үлгерді.

Мұның бәрі біздің әу бастағы осы ауру туралы қалыптасқан қате түсініктеріміздің салдары. Кезінде ВИЧ жұқтырғандарға қатысты «жезөкше», «нашақор», «гомосексуал» сияқты біржақты ойланбай қолданған орынсыз сөз, байыбына бармай жатып қалыптасқан пайымның тақсіретін енді көптеген адамдар тартып жатыр.

Статистика деректері: Қазақстанда ЖЖБИ кең тараған, жылда бұл кеселге әр 10-20 адамнан 1 адам ұшырайды. ЖЖБИ деген не?

ЖЖБИ – жыныстық жолмен берілетін инфекциялар. Бұларға мерез, гонорея, урогениталдық хламидиоз, гепатиттердің В, С түрлері, гарднереллез, микоплазмоз, гениталдық кандидоз, ано-гениталдық ұшық, ано-гениталдық өткір ұшты кандиломалар және басқалар (барлығы 20-дан астам ауру түрлері).

ЖЖБИ немен қауіпті? ЖЖБИ-дің көптеген қоздырғыштары әйелдердің бала туу мүшелерін зақымдайды, бедеулік, импотенция, жатырдан тыс жүктілік, түсік тастауды туғызады. Мерезді емдемесе, ол ішкі мүшелердің орталық жүйке жүйесінің қатерлі өзгерістеріне әкеп соғады және ұрпаққа беріледі.

Кейбір ЖЖБИ қатерлі ісіктердің себебі болуы да мүмкін. ЖЖБИ бар адамдарда АҚТҚ-ға (адамның қорғаныш тапшылығының қоздырғышы) жыныстық жолдар арқылы шалдығу қатері ондаған есе өседі.

Көптеген әйелдер мен еркектерде жыныстық инфекциялар айқындалмаған күйінде қала береді, өйткені олардың белгілері көрінбейді немесе әлсіз болады, сол себептен адамдар өздерінің аурулары туралы ештеңе сезбей, әрі қарай ауырып басқаларға жұқтыра береді.

ЖЖБИ дертінен қалай сақтануға болады?

– Некеден бұрын жыныстық қатынастарды тежеу:

– Сүйікті адамға адалдығыңды сақта;

– Есіңде болсын, презерватив пайдаланғаның барлық ЖЖБИ-ден 100% қорғаныс бермейді.

ЖЖБИ дертіне шалдықтым деп ойласаң, не істеуің керек?

– Міндетті түрде тексеріл және маман (венеролог) дәрігерде емделуді баста. Егер сен уақытымен емдеуді бастасаң, емдеудің толық мерзімінен өтсең, көптеген ЖЖБИ емделеді.

– Міндетті түрде өзіннің серігіңмен сөйлес. Егер сендер екеуіңде бұл дерттен айықпасандар, сендер тағы да бір-біріңе ауру жұқтырасыңдар!

ЖҚБТ/АҚТҚ-ның алдын алу.

Статистика деректері: қазіргі кезде АҚТҚ инфекциясы Қазақстанның барлық обдыстарында тіркелді. 2002 жылдың 1 ақпанында республикада АКТҚ жұқтырған 2584 адам тіркелген, олардың 58 ЖҚТБ/АҚТҚ инфекцияларына шалдығуда ең осал топ болып табылатын – жастар. АҚТК, жұқтырғандардың 80 пайызын есірткіні инъекция арқылы қабылдайтындар құрайды [5].

АҚТҚ адам ағзасына қандай жолдармен берілуі мүмкін?

АҚТҚ адам ағзасына одан бұрын АҚТҚ-ға шалдыққан адам қолданған лас шприцтердегі, инелердегі сақталған қан қалдықтарымен беріледі. Ауруға шалдығу ластанған, қан жұққан құралдарды, алмастарды, ұстараларды, пышақтарды, қайшыларды, инелерді инемен таңба салу үшін пайдаланған жағдайда болады. Құралдар ішіндегі болмаса сыртындағы қан бөліктері көзге көрінбеуі мүмкін. Егер олар есірткіні бір құтыдан алса, мейлі әрбіреуінің шприц әр түрлі болса да инъекциялы есірткі тұтынушылардың, АҚТҚ-ны жұқтыру қатері өте жоғары. Егер есірткі дайындау барысында қан пайдаланылса да, АҚТҚ-ны жұқтыру қаупі өте жоғары болады.

АҚТҚ берілуінің басқа жолы – жыныстық жол. Адамның қорғаныш тапшылығының қоздырғышы, АҚТҚ жұқтырған анадан балаға жүкті кезінде, туу кезінде, емшек сүтімен емізген кезінде берілуі мүмкін.

АҚТҚ қалай берілмейді? Адамның қорғаныш тапшылығының қоздырғышы ауамен, тамақ, су, ыдыс, төсек, киім, аяқ киім арқылы, жүзу бассейнінде, қол алысқанда, «құрғақ сүйіскенде», түшкіргенде және жөтелгенде, моншаға түскенде, жалпы дәретханаларды пайдаланғанда, соңдай-ақ, жәндіктер шаққанда берілмейді [4].

АҚТҚ жұқтырған адамдарды қоғамнан аластауға ешқандай негіз жоқ. Керісінше, бұл адамдар сіздің қолдауыңызды және түсінгеніңізді қалайды.

Басқа адамның қанының, шәуетінің, қынап бөлінділерінің шырышты қабатқа немесе теріге түсуін болдырма!

Әдебиеттер:

1. Аужанова Н.Б. Валеологическое образование и воспитание учащихся. – Алматы: ТОО «Фирма ДАИР», 2009. – 200 с.
2. Зайцев Г.К. Школьная валеология: Педагогические основы обеспечения здоровья учащихся и учителей. – СПб.: Акцидент, 1998. – 112.
3. Мустафина Т.Қ. Валеология негіздері. – Алматы: Ғылым. 2001. – 176 б.
4. Сәтбаева Х.К., Нілдібаева Ж.Б. Валеология (оқу-әдістемелік құрал). – Алматы: Ғылым. 1999. – 15 6.
5. Ты и я. /Под ред. Л.В.Капцановой. – М.: Мол.гвардия. – 1989. – 365 с.

Назгуль Аужанова, Ринат Айтбеков
(Талдыкорган, Казахстан)

СОДЕРЖАНИЕ ПТИЦ В УГОЛКЕ ЖИВОЙ ПРИРОДЫ

Уголок живой природы является важной частью материальной базы в учебно-воспитательном процессе. Уголок живой природы – необходимая составная часть биологического кабинета – это биологическая лаборатория, где животные доступны для наблюдений и опытов в жизни всего учебного года. Животные уголка живой природы прекрасный наглядный и экспериментальный материал для уроков биологии [2, 4].

Комната для уголка живой природы должна быть хорошо освещена, отвечать нормам и требованиям для содержания животных и выращивания растений. В уголке живой природы следует поддерживать постоянную температуру: это является оптимальным условием для роста растений и содержания животных.

Основная цель работы в уголке живой природы – расширение знаний учащихся о природе, развитие биологической эрудиции, выработка грамотного экологического мышления, приобретение навыков комплексного изучения и сохранения биоразнообразия.

Задачи: в процессе длительных наблюдений за растениями и животными у школьников должны накапливаться знания, позволяющие правильно понять, от чего зависит их рост и развитие, какова взаимосвязь растений и животных с окружающей средой, что способствует формированию понимания явлений и процессов, происходящих в живых организмах.

Тщательное планирование уголка живой природы обеспечивает выполнение различных видов практических и исследовательских работ, способствующих подтверждению знаний на практике, а затем использованию приобретенных знаний на уроках биологии и географии.

Птицы – один из наиболее интересных объектов для содержания и наблюдения в условиях школы. Однако прежде чем заводить птиц, следует учесть возможность длительного содержания этих животных. Птицы нуждаются в определенных условиях содержания, и несоблюдение этих условий приводит к их гибели. Ввиду подвижности птиц им должно быть предоставлено достаточно просторное помещение, а в связи с интенсивным обменом веществ – регулярное и правильное кормление.

Для содержания птиц в уголке живой природы необходимо создать определенные условия, так как птицы в отличие от земноводных и пресмыкающихся более требовательны к условиям жизни [3].

Наиболее подходящие виды птиц для содержания в живом уголке это обыкновенная чечевица, обыкновенная овсянка, зеленушка, лесная, снегирь. А из многочисленного количества певчих птиц, которые могут содержаться в неволе, для школы рекомендуются следующие: чечетки, щеглы, чижи, попугаи, канарейки.

Наилучшим помещением для содержания, птиц является вольера сделанная из деревянных рам, обтянутых мелкой металлической сеткой (использование вольер возможно только в том случае, если для содержания животных отведено специальное помещение). В вольере можно разместить часть сухого дерева, искусственные гнездовья, кормушки, поилки, купалки и т. д.

При отсутствии специального помещения птиц следует содержать в клетках с деревянным основанием и металлическими прутьями, с выдвижным поддонником и узкой выдвижной кормушкой. Внутрь клетки плотно вставляют деревянные жердочки. Толщина жердочки должна быть такой, чтобы птица не могла полностью охватить ее пальцами. На поддонник клетки насыпают чистый речной песок, подвешивают поилку и ставят (или подвешивают) купалку. Размеры клеток определяются размерами птиц, содержащихся в них. Для мелких птиц (чижи, зяблики, зеленушки и т. п.) можно использовать клетки размером ~ 50х30х40 см, для более крупных птиц (скворцы, дрозды и т. п.) – 80х60х70см.

Очень важным моментом в содержании птиц является их кормление. Зерноядных птиц следует кормить 1-2 раза в сутки, а насекомоядных – 3-4 раза. Воду в поилке необходимо менять ежедневно.

Клетки с птицами следует размещать в светлой части помещения, при этом необходимо помнить, что птицы не переносят сквозняков и резких колебаний температуры. Очень важно следить за чистотой клеток. Песок в поддоннике меняют один раз в 2-3 дня, жердочки один раз в месяц чистят ножом и обдают кипятком, клетки ошпаривают один раз в 2-3 месяца для уничтожения паразитов. Удобно содержать зерноядных птиц, так как для них легче заготовить корм [2].

При содержании животных в живом уголке особое значение имеет правильный уход и полноценное кормление. Ежедневно следует чистить клетки, тщательно мыть поилки и кормушки. Один раз в неделю клетки, поилки, кормушки и инвентарь по уходу за животными необходимо дезинфицировать кипятком и раствором щелока.

Зерноядные птицы – щеглы, чижи, чечетки, снегири, клесты – менее прихотливы, чем насекомоядные. Они охотно едят смесь из овса, проса, льняного, конопляного, репейного и канареечного семени. Конопляное семя нельзя давать в большом количестве: в нем есть некоторые вредные для птиц вещества и слишком много жира. За день птице можно дать не больше 2-3 чайных ложек зерна. Зимой к обычному зерновому корму надо добавить тертую морковь, капусту, клюкву, а также мучных червей, кусочки вареного мяса. В мелко накрошенный корм вливают 1-2 капли рыбьего жира, подсыпают немного дрожжей, костяной муки, соли. Некоторым птицам необходим специальный корм. Например, снегирям нужно давать ягоды рябины, черемухи, семена клена, ясеня, клестам – еловые и сосновые шишки, зимой им надо давать проращенный овес или пшеницу и, кроме того, ветви лиственных и хвойных деревьев с почками.

Насекомоядные птицы – синицы, скворцы – не выносят и одного дня голодания. Зимой основной корм для этих птиц – куколки муравьев, так называемые муравьиные яйца. Куколки распаривают в духовке, отжимают избыток влаги и прибавляют к ним натертую и отжатую морковь, смешанную с натертыми сухарями. Кроме того, каждой птице нужно ежедневно давать от 4 до 10 личинок мучного хрущака. Летом птицам дают различных насекомых.

Галки, вороны, грачи, сороки, сойки – **всеядные птицы.** Они хорошо едят мясо, хлеб, кашу, мучных и земляных червей.

При кормлении птиц в уголке важно соблюдать режим питания и разнообразие рациона. Лучшим кормом считается тот, которым животные питаются в природе. Каждое животное должно получать корм хорошего качества. Нельзя кормить испорченными (гнилыми, тухлыми, заплесневелыми) продуктами. Корм дается в определенное время.

Для поддержания порядка, чистоты и режима в уходе и кормлении животных в уголке живой природы должны ежедневно дежурить школьники.

На клетках необходимо прикрепить этикетки. На них записываются название, систематическое положение, краткая характеристика животного, его биологические особенности, область распространения и характерные места обитания, пища, температура содержания, значение для человека и т. д.

В результате занятий учащиеся должны научиться уверенно работать с литературой (учебной, научно-популярной, справочной и др.). Исходя из этих требований, методы работы в кружке должны быть разнообразными, но преимущественно такими, которые давали бы возможность школьникам максимально проявлять творчество, активность, изобретательность, развивали бы эмоциональное восприятие [1]. Работу учащихся в кружке следует рассматривать и как средство воспитания. Нередко учителя ставят условиями приема в кружок хорошую успеваемость по биологии и хорошую дисциплину. Однако опыт лучших учителей показывает: в результате занятий в кружке неуспевающие учащиеся начинают интересоваться биологией, а учащиеся с плохим поведением – вести себя значительно лучше.

В кружке важно сочетать индивидуальную самостоятельную творческую и ответственную работу каждого учащегося с работой коллективной, общественной.

Работа кружка, поэтому организуется таким образом, чтобы учащиеся воспитывались в совместном коллективном действии, в общем стремлении к одной цели, чтобы у них развивались коллективистские, общественные навыки. «Правильно воспитывать коллектив – это, значит, окружить его сложной цепью перспективных представлений, ежедневно возбуждать в коллективе образы завтрашнего дня, образы радостные, поднимающие человека и заражающие радостью его сегодняшний день», – говорил А.С. Макаренко [6].

Овладение основами науки означает не только познание конкретных фактов и общих закономерностей, но и знакомство с методами, при помощи которых они устанавливаются. Поскольку рамки школьной программы ограничивают возможность использования на уроках многих научных фактов, перед учителем стоит задача научить школьников самостоятельно приобретать знания. Выполнение любой исследовательской работы требует большого терпения, умения наблюдать и анализировать. И задача учителя – помочь ученику «научиться видеть», сопоставлять факты, делать выводы, познакомиться с методикой наблюдений в природе.

Таким образом, уголок живой природы способствует наилучшему осуществлению экологического и природоохранного воспитания, формирования нравственных чувств живой природе.

Тщательное планирование уголка живой природы обеспечивает выполнения различных видов практических и исследовательских работ, способствующих подтверждению знаний на практике.

При определении содержания кружковой работы следует учитывать не только общие задачи, но и возрастные, индивидуальные особенности учащихся, интерес и уровень их подготовки по тем или иным предметам. Целесообразно разнообразить формы и методы, кружковых занятии: беседы, доклады, рефераты, экскурсии, походы, лабораторные практические работы, наблюдения, опыты, конкурсы и.т.д. [5].

Литература:
1. Аужанова Н.Б. Внеклассная работа по биологии. Учебное пособие. – Алматы: Даир, 2008. – 240 с.
2. Никишов А.И. и др. Внеклассная работа по биологии. – М.: Просвещение, 1977.
3. Пугал Н.А., Розенштейн А.М. Кабинет биологии. – М.: Просвещение, 1983.
4. Трайтак Д. И. Как сделать интересной внеклассную работу по биологии. – М.: Просвещение, 1971.
5. Хмель Н.Д. Педагогический процесс в общеобразовательной школе. –Алма-Ата: Галым, 1989. – 134с.
6. Энциклопедия современного учителя. – М.: Просвещение, 2000. – 333с.

Гүлайым Байдаулетова
(Қазақстан, Қарағанды облысы,
Шет ауданы, Нілді станциясы)

ҚАЗІРГІ БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНДЕГІ МАМАННЫҢ ҚҰЗЫРЕТТІЛІГІ

Қазіргі білім беру жүйесінің мақсаты – бәсекеге қабілетті маман дайындау. Мектеп – үйрететін орта, оның жүрегі – мұғалім. Ізденімпаз мұғалімнің шығармашылығындағы ерекше тұс – оның сабақты түрлендіріп, тұлғаның жүрегіне жол таба білуі. Ұстаз атана білу, оны қадір тұту, қастерлеу, арындай таза ұстау – әр мұғалімнің борышы. Ол өз кәсібін, өз пәнін, барлық шәкіртін, мектебін шексіз сүйетін адам. Өзгермелі қоғамдағы жаңа формация мұғалімі – педагогикалық құралдардың барлығын меңгерген, тұрақты өзін-өзі жетілдіруге талпынған, рухани дамыған, толысқан шығармашыл тұлға құзыреті. Жаңа формация мұғалімі табысы, біліктері арқылы қалыптасады, дамиды. Нарық жағдайындағы мұғалімге қойылатын талаптар: бәсекеге қабілеттілігі, білім беру сапасының жоғары болуы, кәсіби шеберлігі, әдістемелік жұмыстағы шеберлігі.

Біліктілік арттыру жүйесінде педагогтардың оқу қажеттіліктері нақты білімнің мәнін түсінуге, соның нәтижесінде өзіндік іс-әрекетке енуге және жеке өміріндегі тәжірибені жетілдіру мақсаттарына байланысты қалыптасады. Осы заманғы мұғалім оқуға үлкен потенциалдық мүмкіндіктермен келеді.

Сондықтан олардың функционалдық сауаттылықтарын кәсіби шеберлікпен ұштастыру үшін нәтижеге бағытталған білім беру үлгісінде мақсатты түрде білім беретін, қалыптастыратын, дамытатын андрогогикалық процесс қажет. Қазіргі білім беру парадигмасы «білікті адамға» бағытталған білімнен «мәдениет адамына» бағытталған білімге көшуді көздейді.

Сондықтан бүгінгі күні еліміздің білім жүйесінде оқыту үдерісін тың идеяларға негізделген жаңа мазмұнын қамтамасыз ету міндеті тұр.

Француз қайраткері «Адамға оқып–үйрену өмірде болу, өмір сүру үшін қажет» дегендей оқыту процесін технологияландыру, осыған сәйкес оқу бағдарламаларын жасау, ғалымдар мен жаңашыл педагогтардың еңбектерімен танысу жұмыстары мұғалімдердің үздіксіз ізденісін айқындайды. Жаңа педагогикалық технологиялардың негізгі мәні пассивті оқыту түрінен активті оқытуға көшу оқу танымын ұйымдастырудағы бастамашылдығына жағдай туғызу, субьективтік позицияны қалыптастыру.

Білім сапасын арттыру және нәтижеге бағытталған үлгіге беталуы барысында мұғалімдер мемлекеттік стандарт берілген нәтижелерге жетуде кәсіби шеберлікпен меңгерген зерттеу біліктері мен дағдылары нәтижесінде проблеманың шешімін таба алатын, ақпараттық–коммуникативті мәдениеті жоғары тұлғалық-дамытушылық функцияны атқарады. Қазіргі заман адамның осы құзыреттілікті меңгере отырып тек «кәсіби икемділігін оңтайландыруды қамтамасыз ету ғана емес, іске асырылу мүмкіндігін « үнемі оқып–үйрену және өзін-өзі жасау талабын қалыптастыра алады.

Қазақстандағы білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы жобасында Қазақстанда оқитындарды сапалы біліммен қамтамасыз етіп, халықаралық рейтингілердегі білім көрсеткішінің жақсаруы мен қазақстандық білім беру жүйесінің тартымдылығын арттыру үшін, ең алдымен, педагог кадрлардың мәртебесін арттыру, олардың бүкіл қызметі бойына мансаптық өсуі, оқытылуы және кәсіби біліктілігін дамытуды қамтамасыз ету, сондай – ақ педагогтердің еңбегін мемлекеттік қолдау мен ынталандыруды арттыру мәселелеріне үлкен мән берілген. Осыған байланысты қазіргі таңда еліміздің білім беру жүйесіндегі реформалар мен сындарлы саясаттар, өзгерістер мен жаңалықтар әрбір педагог қауымының ойлауына, өткені мен бүгіні, келешегі мен болашағы жайлы толғануына, жаңа идеялармен жаңа жүйелермен жұмыс жасауына негіз болары анық. Олай болса, білімнің сапалы да саналы түрде берілуі білім беру жүйесіндегі педагогтердің, зиялылар қауымының деңгейіне байланысты. Дәстүрлі білім беру жүйесінде білікті мамандар даярлаушы кәсіби білім беретін оқу орындарының басты мақсаты – мамандықтарды игерту ғана болса, ал қазір әлемдік білім кеңестігіне ене отырып, басекеге қабілетті тұлға дайындау үшін адамның құзырлылық қабілетіне сүйену арқылы нәтижеге бағдарланған білім беру жүйесін ұсыну – қазіргі таңда негізгі өзекті мәселелердің бірі. Жалпы алғанда «құзырлылық» ұғымы жайлы ғалым К.Құдайбергенова «Құзырлылық ұғымы – соңғы жылдары педагогика саласында тұлғаның субъектілік тәжірибесіне ерекше көңіл аудару нәтижесінде ендіріліп отырған ұғым.

Құзырлылықтың латын тілінен аудармасы «сомпетенс»белгілі сала бойынша жан–жақты хабардар білгір деген мағынаны қамти отырып, қандай да бір сұрақтар төңірегінде беделді түрде шешім шығара алады дегенді білдіреді» деп көрсетеді. Бұл жайлы Б.Тұрғанбаева «... өзінің практикалық әрекеті арқылы алған білімдерін өз өмірлік мәселелерін шешуде қолдана алуын – құзырлылықтар деп атаймыз» деп анықтаса, Ресей ғалымы Н.Кузьминаның көзқарасы бойынша, «Құзырлылық дегеніміз – педагогтің басқа бір адамның дамуына негіз бола алатын білімділігі мен абыройлығы».

Латын тіліндегі «компетенс» сөзін ғалым К.Құдайбергенова «Құзырлылықты білімін, біліктілігін, дағдысын, тұлға мінез-құлқын, ең бастысы тұлға мүмкіндігін бағалаудың критерийі мақсатында қарастыру құзырлылық маңызын толық аша алады. Олай болса, құзырлылық, нәтижеге бағдарланған жаңа білім беру жүйесінің сапалық критерийі ретінде әлеуметтік және өмірлік көзқарастарды есепке алу қажет» деп жазса, Б.Тұрғанбаева «Құзырлылыққа бағытталған оқыту үрдісінде тәжірибелік жолмен мәселені шешу мүмкіндігі молаяды. Осы жағдай біліктілікті арттырудағы екінші үлгіге көшірудің негізі бола алады. Өйткені, құзырлылыққа бағытталған үлгіде білім алушылардың өздерін ұйымдастыру – басты мақсаты» деп көрсетеді.

Қ.Құдайбергенова «Құзырды әртүрлі кенеттен болған ситуацияларда мәселелерді шешу үшін қажетті білімді немесе әрекетті көрсете білу қабілеті, білім мен өмірлік ситуация арасындағы байланысты орнату мүмкіндігі ретінде, ал құзырлылықты адамның өзіндік деңгейіне, даралық қасиеттеріне тікелей байланысты тұлғалық, теориялық,

практикалық өлшеу дәрежесі жоғары деңгейде кіріктірілген құрылым ретінде қарастыру ұсынылады» деген тоқтам жасайды.

Қазақстан Республикасының 12 жылдық білім беру тұжырымдамасында педагог кадрлардың кәсіби-тұлғалық құзыреттілігін қалыптастыру басты мақсат екендігін атай келе, 12 жылдық білім беруде педагог төмендегідей құзыреттіліктерді игеруі міндетті деп көрсетілген.

- Арнайы құзыреттілік – өзінің кәсіби дамуын жобалай білетін қабілеті.
- Әлеуметтік құзыреттілік – кәсіптік қызметімен айналысу қабілеті.
- Білім беру құзыреттілігі – педагогикалық және әлеуметтік психологияның негіздерін қолдана білу қабілеті. Ендеше құзыреттілік дегеніміздің өзін қазіргі заман талабына сай педагог қауымының өзін-өзі өзгерте алу қабілеттілігі деп түсінуге болады. Білім саясатындағы түбегейлі өзгерістерді күнделікті оқу үрдісінде берілетін тапсырмалардан бастау қажет екендігі айқын көрсетілген. Студенттер оқытушы қауымнан тек білімге ғана емес, өмірге үйрететін қабілеттілікті қажет етіп отыр. Демек, болашақ педагогтеріміз осы ақпараттық қоғамнан қалыспай: жедел ойлаушы: жедел шешім қабылдаушы: ерекше ұйымдастырушылық қабілетті: нақты бағыт-бағдар беруші болып шығуы – бұл қазіргі заманның талабы. Міне, құзыреттілік қалыптастыру дегеніміздің өзі болашақ мұғалім – қазіргі студенттердің шығармашылық қабілеттерін дамыта отырып ойлаудың, интеллектуалдық белсенділіктің жоғары деңгейіне шығу, жаңаны түсіне білуге, білімнің жетіспеушілігін сезінуге үйрету арқылы ізденуге бағыттауды қалыптастырудағы күтілетін нәтижелер болып табылмақ. Бұның өзі өз кезегінде қазіргі ұстаздардан шәкіртті оқытуда, білім беруде, тәрбиелеп өсіруде белгілі бір құзіреттіліктерді бойына сіңірген жеке тұлғаны қалыптастыруды талап етеді.

Мұндай құзырлылықтың қатарына мыналар жатады:

- бағдарлы құзыреттілік (азаматтық белсенділік, саяси жүйені түсіну, баға бере білу, елжандылық, т.б);
- мәдениеттанымдылық құзыреттілік (ұлттық ерекшеліктерді тани білу, өз халқының мәдениеті мен өзге ұлттар, әлем мәдениетін салыстыру, саралай білу қабілеті);
- оқу-танымдық құзыреттілік(өзінің білімділік қабілетін ұйымдастыра білу, жоспарлай білу, ізденушілік-зерттеушілік әрекет дағдыларын игеру, талдау, қорытынды жасай білу);
- коммуникативтік құзыреттілік (адамдармен өзара қарым-қатынас тәсілдерін білу, мемлекеттік тіл ретінде қазақ тілінде, халықаралық қатынаста шетел тілінде қатынас дағдылары болуы);
- ақпараттық-технологиялық құзыреттілік (ақпараттық технологиялармен, техникалық обьектілер көмегімен бағдарлай білу, өз бетінше іздей білу, таңдай, талдай білу, өзгерте білуді жүзеге асыра білу қабілеті);
- әлеуметтік еңбек құзыреттілігі (әлеуметтік-қоғамдық жағдайларға талдау жасай білу, шешім қабылдай білу, түрлі өмірлік жағдайларда жеке басына және қоғам мүддесіне сәйкес ықпал ете білу қабілеті);
- тұлғалық өзін-өзі дамыту құзыреттілігі (отбасылық еңбек, экономикалық және саяси қоғамдық қатынастар саласындағы белсенді білімі мен тәжірибесінің болу қабілеті).

Аталған құзыреттілік қасиеттерді тұлға бойына дарытуда педагог қауымның арнайы әлеуметтік білім беру құзыреттіліктерінің жан-жақты болуы талап етіледі. Егер педагог өзінің кәсіби өсу жобасын дұрыс жолға қоя отырып, өзінің кәсіптік қызметіне нақты берілу арқылы тұлғаның алған білімін өмірде қолдана білетіндей тапсырмалар жүйесін ұсына алатын жағдайда болғанда ғана студент құзыреттілігін қалыптастыруға мүмкіндік табады.

Психологтер де, педагогтер де адамның рухани интеллектуалдық, кәсіби шығармашылықпен өзін-өзі дамытуы өмірінің әр кезеңінде әр қалай деп көрсетеді. Мысалы, ұлы педагогтер А.Дистерверг, К.Ушинский, А.Макаренко, В.Сухомлинский, т.б. мұғалімдік еңбекті адамтану ғылымы, адамның жан дүниесі, рухани әлеміне бойлай алу өнері дей отырып, педагогикалық шеберліктің дамуына зор үлес қосқан. Осы тұрғыдан алып қарағанда педагогикалық шеберлік-кәсіби әрекетті жоғары деңгейге көтеретін мұғалімнің жеке қасиеттерінің, оның білімі мен білігінің жүйесі. Осы мәселені терең зерттеген А.Маркова мұғалімнің кәсіби деңгейге көтерілуінің төмендегідей психологиялық критерийлерін анықтаған.

Обьективті критерийлер. Мұғалімнің өз мамандығына қаншалықты сәйкес әлеуметтік тәжірибеге қосар үлесі қандай екендігі. Жоғары еңбек көрсеткіші, әртүрлі мәселелерді шығармашылықпен шеше алу біліктері, т.б. жататындығын атап өтеді.

Субьективті критерийлер. Адамның мамандығы қаншалықты оның табиғатына, қабілеттері мен қызығушыларына сәйкес қаншалықты ол өз ісінен қанағат табатындығымен байланысты. Мұғалім еңбегіндегі субьективті критерийлерге кәсіби–педагогикалық бағыттылық, кәсіптің маңыздылығын, оның құндылығын түсіну, маман иесі ретінде өзіне позитивті көзқарастың болуын жатқызады.

Нәтижелі критерийлер. Мұғалім өз ісіне қоғам талап етіп отырған нәтижелерге қол жеткізіп отыр ма деген мәселе тұрғысынан қарастырады. Біреулер нәтиже ретінде оқушылардың білімдерінің стандартқа сай болуын алса, енді біреулер олардың қарым – қабілетін дамытуды алады, ал кейбіреулері оқушылардың өмірге дайындығын басты назарда ұстайды, ал оқыту нәтижесі біз үшін баланың психологиялық функцияларын жетіліп, өзінің педагогикалық әрекеті арқылы алған білімдерін өз өмірлік мәселелерін шешуге қолдана алуы.

Шығармашылық критерийлер. Мұғалім өз кәсібінің шекарасынан шыға алуы, сол арқылы өз тәжірибесін, еңбегін өзгерте алуы жатқызылады. Шығармашыл мұғалім үшін біреудің тәжірибесін қайталағаннан гөрі өз жаңалықтарын, білгендері мен түйгендерін басқаларға ұсына алуының, шығармашылық бағыттылықтың болуының мәні зор. А.Маркова оның кезеңдерін төмендегідей етіп бөледі: мұғалімнің өз мамандығына бейімделу кезеңі: мамандықта өзін-өзі өзектендіру кезеңі: мамандықты еркін меңгерген кезең: мамандықта шығармашылық деңгейге жеткен кезең.

Ең бірінші кезекте мұғалімнің «өзіндік жаңалығы» болуы қажет. Ғылым жаңалығын түрлендіруде өз үлесін қосу арқылы жасаған нәтижелі жұмысы өзгелердің тәжірибесін толық көшірмей, жаңа ортаға икемдеп, өзіндік іс-әрекет жиынтығы арқылы айтарлықтай нәтижеге қол жеткізу керек. Қазіргі кәсіптік-педагогикалық қызмет қандай мұғалімді талап етеді. Мұғалім – оқушылардың жеке тұлғасын дамытуға басымдық беретін, күрделі әлеуметтік-мәдени жағдайларда еркін бағдарлай алатын, шығармашылық процестерді басқара алатын, адам туралы ғылымның жетістіктерін, оның даму заңдылықтарын, компьютерлік оқыту өнерін терең меңгерген жан-жақты дамыған шығармашыл тұлғаны талап етеді.

Ал, білім беруде кәсіби құзырлы маман иесіне жеткен деп мамандығы бойынша өз пәнін жетік білетін, оқушының шығармашылығы мен дарындылығының дамуына жағдай жасай алатын, тұлғалық-ізгілілік бағыттылығы жоғары, педагогикалық шеберлік пен өзінің іс-қимылын жүйелілікпен атқаруға қабілетті, оқытудың жаңа технологияларын толық меңгерген және білімдік мониторинг негізінде ақпараттарды тауып, оларды таңдап сараптай алатын, отандық және шетелдік тәжірибелерді шығармашылықпен қолдана білетін кәсіби маман педагогті айтамыз.

Әдебиеттер:
1. Макаренко А.С. Педагогическая сочетания. – Москва, 1980. – 133 с.
2. ҚР Білім берудің дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламаСЫ. – Астана, 2010. 37-38 бет.
3. Анонашвили Ш.А., Лисенкова С.Н., Шаталов В.Ф. Педагогикалық ізденіс. –Алматы: Рауан, 1990. – 59-62 бет.

Дар'я Бінецька
(Київ, Україна)

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ ДО РЕАЛІЗАЦІЇ ПРОБЛЕМНОГО НАВЧАННЯ

Здатність до здійснення проблемного навчання у майбутнього вчителя іноземної мови не є сталим явищем, багажем, який людина носить все життя у незмінному вигляді. Він змінюється, розвивається, збагачується і в цьому розумінні є невичерпним. Не може бути й певної норми розвитку творчого потенціалу або якого-небудь загального стандарту. Рівень розвитку творчого потенціалу в кожного педагога свій. Цей факт виключає усереднення в освіті, обумовлює необхідність особистісно-орієнтованого навчання, врахування специфіки професійної підготовки студентів, їх інтересів та потреб, здібностей та можливостей. Слід пам'ятати й про те, що творчість ніколи, ні за яких обставин, ні в якій діяльності не виникає під тиском чи примусом. Тому усі змістовні компоненти і форми педагогічної творчості мають відповідати принципам гуманної педагогіки, їх необхідно будувати на основі суб'єкт-суб'єктної взаємодії учасників навчального процесу, що дасть можливість створити доброзичливий психологічний клімат у ВНЗ, який у свою чергу позитивно впливатиме на розвиток інтелектуальних, професійно-трудових здібностей і соціальних якостей майбутнього фахівця.

Розглянемо вплив гуманістичної спрямованості викладача на якість формування у майбутнього вчителя іноземної мови здатності до реалізації проблемного навчання.

Гуманізм (від лат. humanus – людський, людяний) – 1) Система ідей і поглядів на людину як найвищу цінність. 2) В історичному аспекті гуманізм – прогресивна течія західноєвропейської культури епохи Відродження, спрямована на утвердження поваги до гідності й розуму людини, її права на земне щастя, вільний вияв природних людських почуттів і здібностей. [3, с.25].

Ще у XVII столітті чеський педагог-гуманіст Ян Амос Коменський мріяв дати своєму народові зібрану воєдино мудрість світу. Він порівнював учителя із садівником, який з любов'ю вирощує рослини в саду, з архітектором, який дбайливо забудовує знаннями всі куточки людської істоти, зі скульптором, який старанно обтесує і шліфує уми й душі дітей, з полковадцем, який енергійно веде наступ проти варварства і неуцтва [4].

XIX сторіччя є досить суперечливим періодом для гуманістичних педагогічних поглядів, оскільки з одного боку відбувалися процеси популяризації і засвоєння дарвінізму, заперечення гуманно-ціннісних ідеалів, а з іншого боку неабиякої популярності набували погляди й переконання таких вчених як М.Пирогов, Г.Спенсер, Дж.Дьюї, М.Драгоманов та ін. Ядром їхньої педагогіки була ідея гуманності, яка полягала в тому, щоб виховувати в дітях людяність і добропорядність. Сенсаційним було проголошення М.І.Пироговим ідеї про те, що особистість дитини так само є недоторканою як і особистість дорослої людини [5, с.108]. Видатний вітчизняний педагог К.Д.Ушинський заклав теоретичні основи національної гуманістичної педагогіки. Ідеальний вчитель, на його думку, тонко відчуває душевний стан своїх учнів, убачає в них особистості, які гідні такої самої поваги та визнання своїх прав, як і дорослі люди. Такий педагог прагне створювати взаємини, за яких виникає можливість особистісного впливу вчителя, його розуму, моральності, волі, характеру на особистість вихованця.

Вже у XX ст. проблема гуманізації освіти стала важливою і безперечною складовою нового педагогічного мислення, що передбачає перегляд і переоцінку всіх компонентів педагогічного процесу у функції людинотворення. Згідно з гуманістичними теоріями, формування людини як унікальної особистості, її самовизначення – це основне завдання виховання та навчання.

Вагомий внесок у розвиток гуманістичної педагогіки XX ст. зробили як зарубіжні так і українські вчені – С.Русова, А.Макаренко, Я.Корчак, В.Сухомлинський, М.Монтесорі, Р.Штайнер, Ш.Амонашвілі та ін. Їх усіх об'єднувало одне спільне бажання – активно боротися за гуманізацію і демократизацію школи, засуджуючи зубріння, муштру, придушення особистості дитини.

Зрозуміло, що певні якості особистості можуть бути (або не бути) сформованими залежно від того, в якому освітньому середовищі (психологічний клімат, матеріальна база, технології) здійснюється навчально-пізнавальна діяльність цього індивіда.

Зрозуміло, що для того, щоб сприяти повноцінному розвитку кожного студента, діяльність педагога, і зокрема, викладача коледжу, повинна базуватися на принципах гуманізму, толерантного ставлення до особистості.

Отже, вимоги до знань студента в умовах гуманного навчання, ніколи не повинні приводити його до стану виснаження (капітуляції). Крім втрат здоров'я, такий стан викликає зневіру в себе, пасивність в суспільному житті і т.ін.

В контексті сказаного варто зупинитися на ідеї особистісно орієнтованого навчання та його можливостей у питанні реалізації проблемності.

Сучасне розуміння особистісного підходу визначили в 60-х роках минулого століття відомі зарубіжні вчені К.Роджерс, А.Маслоу, В.Франкль. Утверджуючи напрям гуманістичної психології, вони доводили, що повноцінне виховання можливе лише в тому випадку, коли школа служитиме лабораторією для відкриття унікального «Я» кожної дитини, допомагатиме їй в усвідомленні, розкритті власних можливостей, становленні самосвідомості, в здійсненні особистісно значущого і суспільно прийнятного самовизначення, самореалізації та самоутвердження. Більшість поглядів К.Роджерса та А.Маслоу лягли в основу особистісно-зорієнтованої педагогіки. Зародження ідеї особистісно-зорієнтованого навчання у нашій країні можна віднести до кінця 90-х років XX ст.

Проте, особистісно-зорієнтований підхід до студентів у ВНЗ взагалі, і під час проблемного навчання іноземній мові, який визнається сьогодні пріоритетним, на нашу думку, залишається декларативним і таким, що не знайшло застосування в сучасній загальноосвітній школі під час вивчення різних предметів, а також у вищому навчальному закладі.

Оскільки проблемне навчання – це організований відповідним чином процес пізнання, то в такій організації, перш за все, повинно постійно знаходитися в полі зору викладача матеріальне і психологічне забезпечення кожного пізнавального завдання, яке є молекулярною, органічною частинкою навчальної діяльності.

Цілком очевидно, що процес розуміння студентами навчального матеріалу з іноземної мови відбувається тим успішніше, чим вища їх активність. Залучення учнів та студентів до активної навчальної пізнавальної активності відбувається через створення проблемних ситуацій у процесі навчання (Н.І.Махмутов, П.Л.Момот та ін.), які ми розглянули вище. Розглянемо ще одну, на нашу думку, не менш важливу умову успішної реалізації здатності у майбутнього вчителя іноземної мови до реалізації проблемного навчання є мотивація учіння.

Пізнавальна діяльність – це єдність чуттєвого сприймання, теоретичного мислення та практичної діяльності [6]. Учіння ж, як специфічний вид діяльності, має свою структуру, закономірності розвитку і функціонування. Можливість його здійснення зумовлена здатністю людини регулювати свої дії у відповідності з поставленою метою.

Мотив можна визначити як внутрішню спонуку до діяльності, що надає їй особистісного змісту. Саме аспект особистісної значущості впливає на час і якість виконання завдання, а також на розвиток здібностей під час цього процессу. *Мотивація* – це сукупність мотивів, які спонукають людину до досягнення мети, а також сукупність психічних процесів, які дають поведінці спрямованість та вольовий імпульс.

Наступний компонент учіння – навчальні дії (операції), що здійснюються у відповідності з усвідомленою метою. Вони виявляються на всіх етапах розв’язування проблеми чи виділення проблеми з проблемної ситуації і можуть бути зовнішніми (спостережуваними) та внутрішніми (не спостережуваними). До зовнішніх можна віднести всі види предметних дій (письмо, та ін.), перцептивні дії (слухання, розглядання, спостереження та ін.), символічні дії, пов’язані з використанням мови. До внутрішніх – мнемічні дії (запам’ятовування матеріалу, його узагальнення та систематизація), дії мислення (інтелектуальні). Рівень розвитку кожної із зовнішніх дій автор мав можливість шляхом спостереження виявляти в процесі вирішення проблеми під час заняття та фіксував у спеціальній відомості (див. додаток А).

І, нарешті, останнім компонентом учіння є *контроль, оцінка та аналіз результатів.* Це, власне, є перевірка правильності вирішення студентом проблеми. Самоконтроль, самооцінка та самоаналіз формуються в учнів в процесі навчання на основі аналогічних дій вчителя. Сприяють формуванню цих дій, як засвідчив експеримент, прийом залучення учнів до спостереження діяльності своїх одногрупників, організація взаємоконтролю, взаємооцінки та взаємоаналізу результатів діяльності на основі встановлених критеріїв.

Вважаємо, що розвиток пізнавальної мотивації на заняттях з іноземної мови, необхідно пов'язувати із засвоєнням високої методологічної культури мислення, усвідомленням громадського та особистого сенсу діяльності, утвердженням самоцінності кожної людини, прищепленням потягу до самостійного набуття знань, що, на нашу думку, забезпечить створення сприятливих умов для саморозвитку дослідницьких здібностей майбутнім учителем іноземної мови під час навчання у ВУЗі та в ході самостійної професійної діяльності. При цьому зміст навчальних курсів, на нашу думку, повинен виходити за межі загальноприйнятих програм, визначатися більшим рівнем узагальненості, враховувати інтереси студентів, стиль і темп засвоєння ними знання.

В основі природного людського потягу до знань лежать переважно позитивні імпульси – потреба в розумінні, цікавість тощо. Створення позитивної навчальної мотивації – процесс формування і закріплення в студентів позитивних спонук до навчальної діяльності.

Підсумком раніше сказаного є висновок, що для формування здатності у майбутніх учителів іноземної мови до реалізації проблемного навчання необхідно створити відповідні умови, а саме: гуманістична спрямованість особистості викладача та розвиток пізнавальних мотивів до вивчення іноземної мови та фахових дисциплін.

Література:

1. Амонашвілі Ш.О. Школа Життя. /Пер. з російської. – Хмельницький: Подільський культурно-просвітительський центр ім.. М.К.Реріха, 2002. – 172 с.
2. Бех І. http: //hklib.npu.edu.ua/cgi-bin/irbis64r_71/cgiirbis_64.exe?Z21ID=&I21DBN=KST&P21DBN=KST&S21STN=1&S21REF=1&S21FMT=fullwebr&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=M=&S21STR=Виховний процес з глибинним психозануренням// Початкова школа. – 2010. – N 2. –. 5-7.
3. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник. – К.: Либідь, 1997.
4. Коменский Я.А. Избранные педагогические сочинения: Под редакцией с биографическим очерком и примечаниями проф. А.А. Красновского / Ян Амос Коменский. – М.: Государственное учебно-педагогическое издательство Министерства Просвещения РСФСР, 1955. – 652 с.
5. Пирогов Н.И.Вопросы жизни // Избр. пед. соч. – М.: 1985. – с.108.
6. Тихомиров О.К. Психология мышления: Учебное пособие. – М., 1984. – 272с., с.147Пирогов Н.И.Вопросы жизни // Избр. пед. соч. – М.: 1985. – с.108.

Науковий керівник:
кандидат пед. наук, доцент Піскун О. В.

Лариса Борисенко
(Київ, Україна)

ЗАСТОСУВАННЯ МЕТОДІВ ПРОБЛЕМНОГО НАВЧАННЯ У ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІЙ ПІДГОТОВЦІ СТУДЕНТІВ ЕКОНОМІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Мислити людина починає, коли в неї виникає потреба щось зрозуміти. Мислення зазвичай починається з проблеми чи запитання, з подиву чи нерозуміння, з протиріччя… (С.Л.Рубінштейн)

Однією з найбільш цінних якостей сучасного фахівця-економіста є його здатність до наукового пошуку та інновацій у конкретній сфері професійної діяльності. Тому пріоритетного значення набуває формування науково-дослідницької компетентності майбутніх економістів. Необхідно зазначити, що забезпечення високого рівня інтелектуально-особистісного розвитку студентів, формування дослідницьких умінь, активізації пошукової активності може бути досягнутим через модернізацію технологій, методів та засобів навчання, серед яких вагоме місце посідають методи проблемного навчання.

Аналіз наукових розробок і публікацій показав, що проблемному навчанню приділяли і приділяють значну увагу такі науковці як В. Бондар, В. Галузинський, М. Євтух, О. Євдокимов, О. Киричук, І. Лернер, А. Матюшкін, М. Махмутов, Н. Ничкало, В. Сластьонін, Д. Чернилевський. Відзначаючи ґрунтовність проведених наукових досліджень, варто зазначити, що деякі питання проблемного навчання потребують подальшого наукового опрацювання, а саме: психолого-педагогічні аспекти застосування методів проблемного навчання під час засвоєння студентами-економістами дисциплін психолого-педагогічного циклу. Немає сумніву, що сьогодні проблемне навчання є найбільш перспективним в практиці вищих навчальних закладів економічного профілю, що відповідає сучасним вимогам. Входження національної системи освіти до спільного європейського простору висуває вимоги вищим навчальним закладам: вдосконалення змісту та структури, форм і методів підготовки майбутніх фахівців; впровадження інноваційних технологій навчання, а також використання методів проблемного навчання.

Оскільки ефективність навчання на будь-якому етапі слід оцінювати за рівнем інтелектуального розвитку особистості, то реалізація на практиці ідеї взаємозв'язку навчання з науковим пошуком породила своєрідну дидактичну систему, яку назвали проблемним навчанням, а основні її елементи – навчальна, наукова проблема і проблемна задача.

Необхідно зазначити, що ідея проблемного навчання має глибоке історичне коріння, оскільки окремі елементи проблемного навчання мали місце ще в античні часи, зокрема евристична бесіда, яку започаткував грецький філософ Сократ. Відомо, що головним елементом методики грецького мудреця була його іронія. Він удавав що, не знаючи розв'язку проблеми, хоче послухати думку співрозмовника, а насправді ж своїми запитаннями підводив його до правильної відповіді.

Також вагомий внесок у розвиток ідеї проблемного навчання здійснив американський філософ-прагматик та педагог Джон Дьюї. На його думку, учнів насичують досвідом минулого й зовсім не готують до зустрічі з проблемами в майбутньому. Тому замість традиційної моделі освіти він запропонував нову, метою якої стало озброєння учнів методами вирішення проблем. Вчений припускав, що людина зі сформованими навичками прийняття рішень набагато краще буде підготовленою до життя у швидко змінюваному світі з його численними труднощами і екстремальними ситуаціями, що постійно виникають.

Як вказує М. Махмутов, *проблемне навчання* – це організований викладачем спосіб активної взаємодії студента з проблемно-представленим змістом навчання, у ході якого він залучається до об'єктивних протиріч наукового знання та способів їхнього розв'язання, навчається мислити, творчо засвоювати знання [3, с. 30-36]. Тобто, проблемне навчання ґрунтується не на передачі готової інформації, а на отриманні певних знань та вмінь шляхом вирішення теоретичних і практичних проблем.

Проблемне навчання передбачає створення проблемних ситуацій, усвідомлення, прийняття та розв'язання цих ситуацій в процесі спільної діяльності викладача та студентів (І. Лернер [2, с. 56]).

Отже, проблемне навчання сприяє реалізації таких навчальних цілей:

– сформувати у студентів необхідну систему знань, дослідницьких умінь та навичок;

– досягти високого рівня розвитку здібностей студентів до самоосвіти, самовдосконалення;

– сформувати особливий стиль розумової діяльності, дослідницьку активність та самостійність студентів.

Розглянемо сутність методу проблемного викладу навчального матеріалу. Вона полягає в тому, що необхідною умовою його реалізації є проблемна інтерпретація наукової, навчальної інформації [1, с.177]. При цьому важливо враховувати, що на кожному етапі організації роботи необхідно вирішувати такі дидактичні задачі:

● організація проблемної ситуації; під проблемною розуміється така ситуація, коли той, хто навчається, стикається з деякими новими умовами та інформацією, в яких він не може прийняти рішення на основі вже наявних в нього знань і досвіду, тому він має здійснити дії з пошуку нової інформації і набуттю нового досвіду;

● формулювання проблеми;

● індивідуальне або групове вирішення проблеми суб'єктами навчання;

● верифікації (перевірка, тлумачення і систематизація) отриманої інформації;

● використання засвоєних знань у теоретичній та практичній діяльності.

Тепер з'ясуємо, які існують вимоги до навчальних проблем:

● навчальна проблема за змістом має відповідати тій навчальній інформації, що вивчається;

● їх вирішення студентами має бути максимально самостійним;

● проблема має бути достатньо актуальною, цікавою;

● в основі проблеми завжди полягає певна суперечність;

● формулювання проблеми має бути максимально чітким і зрозумілим;

● проблема не повинна мати однозначного вирішення.

Структура методу проблемного вивчення матеріалу включає в себе такі етапи: створення проблемної ситуації; формулювання проблеми; висунення гіпотез; перевірка висунутих гіпотез; аналіз результатів перевірки гіпотез; висновок і узагальнення; повернення до проблемної ситуації.

Тепер розглянемо психологічну сутність методу проблемного навчання та його вплив на формування пошукової активності студентів, дослідницьких вмінь та науково-дослідницької компетентності на прикладі викладання дисциплін психолого-педагогічного циклу у Київському національному економічному університеті.

Базовий зміст психолого-педагогічної підготовки студентів-економістів охоплює засвоєння таких навчальних дисциплін: "Психологія та педагогіка", "Психологія діяльності і навчальний менеджмент", "Психологія ділового спілкування", "Методика викладання економіки". Організація навчального процесу з вивчення цих дисциплін відповідає загальному напрямку інновацій, що проводяться в КНЕУ. Головною з них є орієнтація на самостійну навчальну та наукову діяльність, мета якої – сформувати у майбутнього фахівця здатність до самостійного наукового пошуку та здатності "самостійно вчитися", що мають бути найсуттєвішим надбанням для всієї наступної життєдіяльності.

Засвоєння навчального матеріалу з дисциплін психолого-педагогічного циклу включає послідовне досягнення чотирьох рівнів: відтворення, розуміння, використання й створення. Особливого значення набуває творчий рівень засвоєння знань, що репрезентує уміння "використати" та "створити". Цей рівень забезпечується на проблемних лекціях, практичних та індивідуально-консультативних заняттях і в ході самостійної та науково-дослідної роботи.

Ефективним інструментарієм формування науково-дослідницької компетентності студентів, які застосовуються під час лекційних, практичних та тренінгових занять в навчальному процесі з опанування дисциплін психолого-педагогічного циклу, є три групи методів: проблемний виклад, частково-пошукові та дослідницькі методи.

В свою чергу, вони акумулюють низку методів, які відносяться до розвиваючих особистість інтенсивних, інтерактивних технологій, які побудовані на цілеспрямованій спеціально організованій груповій і міжгруповій діяльності для вирішення проблемних ситуацій, “зворотньому зв’язку” між усіма її учасниками для досягнення взаєморозуміння і корекції навчального процесу, рефлексивному аналізі або дебрифінгу [4, с.224].

Вказані методи використовуються тому, що вони стимулюють самостійність, пошукову активність студентів; надають їм можливість інтелектуального розвитку, сприяють формуванню в них дослідницьких вмінь, комунікативних умінь, уміння працювати в команді, партнерської взаємодії, швидко перебудовувати діяльність у зв’язку зі зміною вимог [5, с. 117-120]. До цієї групи відносяться такі методи, як: робота в “малих групах”, “кейс-метод”, “мозковий штурм”, “евристична бесіда”.

Формування дослідницьких умінь майбутніх економістів забезпечується впровадженням у навчальний процес збірників міні-кейсів та тренінгів з усіх дисциплін психолого-педагогічного циклу [4, с. 227]. Збірники міні-кейсів містять завдання проблемного характеру, вправи та творчі завдання, вирішення яких сприяє активізації творчого потенціалу студентів, мобілізації їхніх організаційних, комунікативних, дослідницьких та проектувальних вмінь; створенню інноваційних форм навчання із залученням до участі в роботі всієї академічної групи та можливості оцінити вклад кожного учасника в загальному результаті діяльності.

Дослідженням встановлено, що застосування методів проблемного навчання має такі переваги: вчить мислити логічно, науково, творчо; робить навчальний матеріал більш доказовим та переконливим; сприяє формуванню стійких знань; впливає на емоційну сферу студентів, формує впевненість, радість, задоволення від розумової діяльності; формує навички пошукової, дослідницької роботи; активно формує та розвиває позитивне ставлення та інтерес до навчання.

Висновки. Отже, психолого-педагогічна підготовка студентів КНЕУ здійснюється з активним впровадженням та застосуванням методів проблемного навчання, які є важливим інструментом формування професійної компетентності майбутніх фахівців-економістів. Перевагою застосування проблемного навчання в КНЕУ є те, що воно змінює мотивацію пізнавальної діяльності (провідними стають пізнавально-інтелектуальні мотиви), сприяє формуванню творчої особистості майбутніх фахівців та й загалом формує здатність приймати обґрунтовані рішення в нестандартних ситуаціях.

Література:

1. Гулай О.І. Перспективи впровадження проблемного навчання у вищих навчальних закладах // Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах. – 2009. – № 3. – С. 170-178.
2. Лернер И. Я. Дидактические основы методов обучения/ Исаак Яковлевич Лернер. – М.: Педагогика, 1981. – 186 с.
3. Махмутов М. И. Принцип проблемности в обучении / М.И.Махмутов // Вопросы психологии. – 1984. – № 5. – С. 30-36.
4. Психолого-педагогічні аспекти реалізації сучасних методів навчання у вищій школі: Навч.посіб. / За ред.М.Артюшиної – К.: КНЕУ, 2007. – 528 с.
5. Снісар О.А. Значення психолого-педагогічних якостей викладача вищої школи для організації ефективного навчання на засадах проблемності // Вісник Черкаського університету. – 2009. – № 165. – С. 117-120.

Оксана Вашак
(Полтава, Україна)

ДО ПРОБЛЕМИ ЕКОЛОГІЧНО БЕЗПЕЧНОЇ ПОВЕДІНКИ ОСОБИСТОСТІ У ПРИРОДІ

Одним із пріоритетних напрямків національної освітньо-виховної системи є всебічний і гармонійний розвиток особистості. Його реалізація неможлива без піклування про здоров’я і здоровий спосіб життя дітей. Адже міцне здоров’я і добре розвинута здатність адаптації організму до дії екологічних чинників навколишнього середовища є однією з найбільш важливих умов виховання екологічно безпечної поведінки дітей дошкільного віку. Тому, на сучасному етапі розвитку вітчизняної освіти, уведення валеологічних та екологічних знань у навчально-виховний процес дошкільних навчальних закладів які є основою для подальшої підготовки дитини до безпечної життєдіяльності.

Освіта та виховання у сфері безпеки життєдіяльності спрямовані на одержання фундаментальних знань, умінь і навичок формування поглядів, цінностей і поведінки з метою запобігання усіляких ризиків, спрямованих проти життя і здоров’я людини. Відтак, екологічна безпека стає більш фундаментальним критерієм ефективності суспільного розвитку, усуваючи на другий план економічні показники.

У процесі роботи над проблемою у нас виникло певне протиріччя між необхідністю виховання екологічно безпечної поведінки дошкільників у ситуації критичного погіршення екологічного стану навколишнього середовища та відсутністю у педагогічній науці чіткого визначення поняття «екологічно безпечна поведінка», а також розуміння сутності поведінки, яка визначається поняттям «екологічно безпечна». Тому постає нагальна необхідність проаналізувати феномен з позицій сучасних наук про людину, розглядаючи теоретичні підходи до виховання екологічно безпечної поведінки у психології, екології, валеології, а також виявити педагогічні основи виховання у дошкільників екологічно безпечної поведінки в природному довкіллі.

Визначимося з структурою екологічно безпечної поведінки особистості у природі. Виходячи з того, що емоційне передбачення виступає механізмом регуляції поведінки дитини, а потужним фактором мотивації та регуляції поведінки особистості є цінності, одним із компонентів екологічно безпечної поведінки нами визначено емоційно-ціннісний.

Емоційний компонент, вказує Сварковська Л.А., впливає, насамперед на підготовку позитивного ставлення до об’єкту діяльності і до осіб, що беруть у ній участь [3, с.67]. Ціннісне ставлення передбачає не просто формування розуміння певних етичних і моральних норм поведінки у довкіллі та їх дотримання в діяльності, а й здатності аналізувати взаємодію людини і природи. Ціннісне ставлення спрямоване на формування в особистості певного ідеалу поведінки в довкіллі, потреб, що обумовлені формами природного середовища, поглядів і переконань, інтересів, мотивів взаємодії з природою на основі усвідомлення цінностей природи, а також світогляду (розуміння цінності природи, розуміння єдності «людина-природа»), що в свою чергу, є результатом формування ціннісного ставлення до природи. Емоційно-ціннісне ставлення передбачає формування певних ціннісних орієнтацій,

емоційної готовності до усвідомлення цінностей природи, особистого досвіду емоційно-ціннісного ставлення до навколишнього середовища [2, с.81].

На основі емоційно позитивного ставлення до природи розвивається природно пізнавальний інтерес у дошкільників, формуються ціннісні мотиви, орієнтації, які регулюють поведінку дітей у довкіллі. Таким чином, емоційний компонент впливає, насамперед на підготовку позитивного ставлення до об'єкту діяльності і до осіб, що беруть в ній участь.

Для сучасної людини безпечна поведінка стає нагальною потребою для забезпечення свого існування без перешкод і небезпек в умовах забрудненого природного середовища. Так само як, і соціальне середовище, природне середовище у певній мірі може бути «агресивним» до здоров'я та життя людей. Адже ніхто не може гарантувати захищеність від небезпек навіть за умови правильного виконання всіх вказівок з безпеки та дотримання правил поведінки в навколишньому середовищі. Виникає необхідність у певних знаннях як діяти в тому чи іншому випадку. Такі знання доцільно формувати з дитинства, привчаючи дітей до безпечної життєдіяльності.

Психолого-педагогічною наукою доведено, що саме у дошкільному віці з'являються передумови для формування когнітивного компоненту екологічної свідомості (Б.Ф. Ломов, С.Д. Дерябо, В.А. Ясвін), що є дуже важливим у вихованні екологічно безпечної поведінки особистості. На думку вченого В.А.Сітарова, когнітивність, належить до числа тих психічних процесів, за допомогою яких люди отримують, зберігають, інтерпретують і використовують інформацію; когнітивність включає в себе різні види процесів відчуття, розрізнення, запам'ятовування, уявлення, міркування, прийняття рішень, і все це пов'язано з накопиченим людиною життєвим досвідом та її поведінкою.

Відтак, у контексті наукової проблеми, ми розглядаємо екологічно безпечну поведінку не тільки як певну діяльність, а й як результат набуття дитиною певної суми знань, це її екологічна обізнаність, що й дозволяє нам ввести в структуру екологічно безпечної поведінки особистості когнітивний компонент, який визначає індивідуальні особливості пізнавальних процесів кожної дитини, розуміння суті безпечних та небезпечних явищ, які відбуваються в природі, а також цінності самої природи в житті людини. Даний компонент включає в себе знання норм безпечної поведінки, їх розуміння та уміння застосовувати їх практично.

Поведінковий компонент являє собою систему взаємопов'язаних дій, які здійснюються суб'єктом з метою реалізації функції збереження та зміцнення індивідуального й суспільного здоров'я, його наполегливістю щодо особливої позиції у взаємозв'язку із зовнішнім середовищем [1, с.56].

Практична діяльність, у свою чергу, – це результат відносин які формуються, критерій розвиваючої свідомості та чуттів людини. У той же час сама діяльність формує ставлення людини до оточуючого середовища [4,с.78].

Таким чином, структура екологічно безпечної поведінки дає можливість більш глибоко зрозуміти її сутність. Окремі складові кожного із зазначених компонентів виступають показниками екологічно безпечної поведінки особистості. Екологічно безпечна поведінка виступає як складне психологічне утворення, в структуру якої входять емоційно-ціннісний, когнітивний та поведінково-діяльнісний компоненти. Емоційно-ціннісний компонент включає систему почуттів людини, пов'язаних з певним об'єктом чи подією. Когнітивний компонент складають знання про об'єкт, оцінні судження про нього. Поведінково-діяльнісниий компонент – це готовність діяти певним чином стосовно об'єкта, котрий має для людини особистісну значущість.

Відтак, виховання екологічно безпечної поведінки особистості завжди передбачає єдність, по-перше свідомості, а по-друге, практичної дії. По суті екологічно безпечна поведінка має комплексний характер. Екологічно безпечна поведінка насамперед виявляється у свідомому позитивному сприйнятті природного середовища, почутті особистої соціальної відповідальності за свої дії, які так чи інакше пов'язані з перетворенням навколишнього середовища, упевненості в необхідності бережливого ставлення до природи.

Ми вважаємо, що екологічно безпечна поведінка дитини це:

- здатність оцінити ситуацію в природному довкіллі;
- передбачення наслідків особистої поведінки як для власного життя і здоров'я, так і оточуючих;
- відповідний вчинок, який не несе шкоди, ані собі, ані іншим людям, ані навколишній природі.

Як бачимо, акцент має бути поставлений на збереженні власного життя і здоров'я дитини.

Вивчення наукових робіт, дотичних проблематиці нашого дослідження, дозволяє дійти таких висновків:

– відсутність єдиного та чіткого визначення понять безпека та небезпека;

– у наукових дослідженнях не вдалося віднайти чіткого визначення поняття екологічно безпечна поведінка.

Наведені узагальнення стали підставою для подальших теоретичних пошуків і експериментального дослідження проблеми виховання у старших дошкільників екологічно безпечної поведінки.

Література:

1. Абдульханова К. А. Психология и педагогіка / Абдульханова К. А. – М.: Академия, 2002. – 304 с.
2. Сагай О. М. Проблема виховання емоційно-ціннісного ставлення до природи в учнів молодшого шкільного віку. / Теоретико-методологічні проблеми виховання дітей і учнівської молоді: зб. наук. праць / Сагай О. М. – Вип. 10, Т.1. – Кам'янець-Подільськ. – 2007. – С. 405.
3. Сварковська Л.А. Формування у дітей 5-6 років мотивації до занять з фізкультурою: дис. на здобуття вченого ступеня канд. пед. наук: 13.00.08 / Сварковська Ліна Андріївна. – Київ, 2000. – 233с.
4. Симонова Л.П. Экологическое образование в начальной школе: уч. пос. /. – Л.П. Симонова. – М.: Академия, 2000. – 160с.

Шаріпхан Есенғабылов, Заида Нусупова
(Талдықорған, Қазақстан)

ӨЗІН-ӨЗІ ТАНУ ПӘНІНІҢ БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНДЕГІ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Қазақстан Республикасының бұрынғы Премьер-Министрі К.Қ. Мәсімовтің хаттамалық тапсырмасына сәйкес (08.10.2009 ж. № 20-47/007-634 (2.2-бап)) 2010-2011 оқу жылынан бастап «Өзін-өзі тану» пәні аптасына бір сағат көлемінде білім жүйесінің барлық деңгейіне базалық пән ретінде енгізілді. Осы тапсырманы жүзеге асыру мақсатында, сондай-ақ, жұмысты жүйелі түрде ұйымдастыру және үйлестіру үшін Білім және ғылым министрлігі

2010-2011 оқу жылынан бастап «Өзін-өзі тану» пәнін енгізу бойынша ұйымдастыру шаралары жоспарын әзірледі және оны бекітті.

Бастауыш, негізгі орта, жалпы негізгі орта білімнің Мемлекеттік жалпыға міндетті стандартына өзгерістер мен толықтырулар енгізілді. Сонымен қатар, «Өзін-өзі тану» пәні бойынша жалпы білім беретін мектептердің 1-11 сыныптарына арналған оқу бағдарламалары бекітілді.

«Өзін-өзі тану» пәнін оқу үдерісіне енгізуді ақпараттық тұрғыдан қамтамасыз ету мақсатында медиа-жоспар әзірленді, осыған орай облыстық телеарналарда рухани-адамгершілік білім бойынша телехабарлар ашылды, **«Самопознание.KZ»** республикалық ғылыми-әдістемелік журналы басылып шығарылады.

2010 жылы Қостанай қаласында халықаралық ғылыми-практикалық семинар өткізілді, онда эксперимент қорытындылары жасалынып, «Өзін-өзі тану» пәнін оқыту және оны білім жүйесіне енгізуге даярлау бойынша ұсынымдар дайындалды [1].

Еліміздің егемендігі нығайып, ертеңіне сеніммен қадам басқан шағында заманына сай адамын тәрбиелеу басты міндет. Осы өрелі жолда ұрпақ өнегесі, олардың адамдық болмысы жайлы ой толғап, рухани-адамгершілік білім беруді басты идея етіп ұстанатын «Бөбек» қорының президенті С.Назарбаеваның «Өзін-өзі тану» авторлық бағдарламасының алға қойған мақсатының өзі ерекше.

Себебі өзін-өзі тану баланы өзінің қадірін өзі білуге, өзін сыйлауға, өзгелердің талқы-талдауына тәуелді болмауға, өзін-өзі жетілдіруге, рухани өмірде және қоршаған өмір жағдайларында өзінің бағыт-бағдарының болуына, өз бетінше шешім қабылдай алуына және өз сөзі мен әрекеттері үшін жауапкершілікті сезіне білуге тәрбиелейді.

Жалпыадамзаттық құндылықтар болып саналатын адамгершілік мұраларды, рухани-адамгершілік қасиеттерді бүгінгі ұрпақтың бойына сіңіру, жақсылыққа үйрете білу аса маңызды.

Осы орайда «Өзін-өзі тану» пәнінің басты ерекшелігі өскелең ұрпақтың тұлғалық потенциалының дамуына, өзіндік қасиетінің ашылуына, шығармашылық және танымдық белсенділігін ынталандыруға, балаларға сүйіспеншілік, мейірімділік, ақиқат, адалдық, шыншылдық, сұлулық, рақымдылық, мінез-құлық дұрыстығы арқылы үйлесімді жан-жақты дамыған адам қалыптастыруға бағдарланған.

Өзін-өзі тану пәні әлемдегі ең басты құндылық – адамның өмір сүруі үшін, бақыт үшін, қуаныш үшін жаралғандығына негізделеді. Өмірдің осындай қарапайым ақиқатына – жақсы адам болуға баланы жастайынан үйрету керек. Бұл тұрғыда мұғалімнің рөлі аса зор. Өйткені ол оқыту мен тәрбиелеудің қазіргі әдістемесін жеткілікті меңгеріп, балалар психологиясын терең талдай отырып, белгілі бір жастағы балаларға бағытталған педагогикалық процесті ұйымдастыра алады. Бастауыш сынып оқушыларының өздеріне, өз ортасына, құрбыларына және үлкен адамдарға байланысты эмоционалды-мотивациялық ұстанымдарын қалыптастыруда балалардың жас ерекшеліктерін ескеріп, әр сабақтың мазмұндылығы мен мәнін байыта түсуде методикалық әдіс-тәсілдерді және ойын, жаттығулар, жағдаяттарды сәтті пайдалану арқылы мұғалім зор мақсаттарға қол жеткізе алады.

«Әр бала – керемет рухани күш иесі. Ол шетсіз шексіздікті танып-білуге ұмтылады. Мұндай ұмтылыс адам баласының бойында дүниеге келген сәтінде-ақ пайда болады. Сондықтан да мұғалім әр балаға рухани күш иесі ретінде қарауы керек. Мұғалімнің мұндай көзқарасы баланың белсенділігін арттырады. Білімге деген құштарлығын көбейтеді. Балаға сеніммен қарау баланы тек қуаттандыра түседі», – деп белгілі педагог Ш.Амонашвили айтқандай мұғалім шеберлігі мен білімділігі «Өзін-өзі тану» пәнінің құндылығы мен маңыздылығын аша түседі [2].

Жаңа ғасыр толқыны әкелген жаңалықтарға сәйкес қазіргі заманда адамның тұлғалық дамуына баса назар аударылып, жас жеткіншектерге берілетін білім негіздері олардың жеке даралық қабілеттерін жетілдіруге қызмет етеді. Әр баланың ішкі мүмкіндігі мен өзіндік қарымын дамытуға әсер ететін рухани адамгершілік қағидалары жеке тұлғаның өзін-өзі дамытуының, өзін-өзі жүзеге асыруының аса қажетті шарты болып табылады.

Осы тұрғыдан келгенде еліміздің бірқатар мектептерінаде тәжірибеден өтіп жатқан өзін-өзі тану пәнінің оқыту мен тәрбие үрдісіндегі орны өзгеше. Оның өзгеше болатын себебі, бұл пәннің мазмұнын мектептегі басқа пәндердегідей ғылыми тұрғыдағы білім негіздері емес, керісінше руханилық бағдардағы тәрбиелік мәнді ұғымдар, оқушылардың өзіндік «Менін» қалыптастыруға ықпал ететіндей дәрежедегі адамгершілік құндылықтар қамтиды.

Өзін-өзі тану пәнін оқытуда оқыту үдерісіндегі ұтымдылық көрсететін оңтайлы әдіс-тәсілдерді пайдалану білім сапасының қажетті деңгейіне жетуге негіз болады. Ол өзін-өзі тану пәні мен өзге оқу пәндерінің инновациялық әдіс-тәсілдер арқылы өзара сабақтасып, ықпалдасуын қажет етеді. Оқу пәндерінің өзара ықпалдасуы пәнаралық байланысты дамытуды ғана емес, ол сонымен қатар әр пәннің өзіндік мақсаты мен міндетінің айқындала, толыға түсуін де қамтамасыз етеді. Сол себепті мектепке дейінгі білім беру ұйымдарынан бастау алып, үздіксіз білім беру жүйесін тұтас қамтитын және болашақ 12 жылдық білім беру жүйесіне негізгі пәндердің бірі ретінде ендірілгелі отырған «Өзін-өзі тану» мен мазмұндық өзегі өзара өрімделген «Қазақ әдебиеті» пәндерін ықпалдастыру тиімді деп санауға болады.

Қазіргі кезде көп айтылып жүрген интеграция яғни салалас пәндердің өзара ықпалдасуы олардың мазмұндық, құрылымдық, ғылыми-теориялық, лингво-семантикалық және жалпыпедагогикалық аспектілерінің кірігуімен ерекшеленеді. Кіріктірілген пәндердің өзара байланысын төмендегідей белгілеріне қарай сипаттауға болады:

– ықпалдасу негізділігінің пәндік мазмұнға, оқыту нысаны мен әдістеріне сәйкестігі;

– білім мазмұнын сұрыптауда білім, білік дағдыларының құндылықты бағдарлы мәнділігін сақтау ұстанымының ескерілуі;

– оқушылардың компетенттілігін, тұлғалық дамуын қамтамасыз ететін жаңа технологиялық әдіс-тәсілдердің жиынтығы болуы қажет [3].

Рухани-адамгершілік білім берудің негізгі мақсаты – үйлесімді дамыған және бойында адамгершілік қасиеттері бар оқушы тұлғасын қалыптастыру болып табылады.

Мониторинг «Өзін-өзі тану» рухани-адамгершілік білім беру туралы ақпаратты үздіксіз жинау және өңдеу жүйесі ретінде:

- оқу үдерісінің тиімділгін көтеру үшін басқару шешімдерін қабылдауға;
- өзін-өзі тану бойынша білім стандарттарын және оқу-әдістемелік кешендерін жетілдіру мен дамытуға;
- өзін-өзі танудың оқушы тұлғасының рухани-адамгершілік қалыптасуына әсерінің тиімділік дәрежесін анықтауға бағытталған.

Оқу үдерісін үздіксіз, ұзақ уақыттық бақылау және оны педагогикада басқару мониторинг деп аталады. Мониторинг – бұл нәтижені бақылау емес, іс-әрекет барысын, оның даму динамикасының тенденцияларын анықтау. Мониторинг «Өзін-өзі тану» пәнін енгізу бойынша эксперименттің толық жүйесінің ажырамас құрамдас бөлігі болып табылады және өз алдына білім үдерісін қадағалайтын байқау жүйесін көрсетеді.

«Өзін-өзі тану» пәнінің мониторинг мақсаты – оқушылардың шынайы оқу жетістіктерін және жеке тұлғалық мүмкіндіктерін анықтау болып табылады. Дәстүрлі түрде оқу және тұлғалық жетістіктер мониторингі үш аспектіде қарастырылады, мотивациялық аспект мінез-құлықтыққа кіреді:

- когнитивті аспект;
- эмоциялық-құндылықтық аспект;
- мінез-құлықтық аспект.

Мониторингті өткізу кезіндегі педагогтың негізгі міндеті – оқушының шығармашылық мүмкіндіктерін анықтау, алынған нәтижелерді оқушылардың шынайы жетістіктері тұрғысынан бағалау болып табылады. Мониторингті дұрыс ұйымдастыру үшін педагогтың жиналған ақпаратқа батып кетпеуін қадағалау керек және мониторинг нәтижелерін толық көлемде қолдана алатындай құрастыру қажет [4].

Қорыта келе, «Өзін-өзі тану» пәні баланы өзінің қадірін өзі білуге, өзін сыйлауға, өзін-өзі жетілдіруге, рухани өмірде және қоршаған өмір жағдайларында өзінің бағыт-бағдарының болуына, өз бетінше шешім қабылдай алуына және өз сөзі мен әрекеттері үшін жауапкершілікті сезіне білуге тәрбиелейді.

Рухани-адамгершілік білім беру – жас ұрпақтың бойына өмірдің мәні, сүйіспеншілік, бақыт, сыйластық, татулық, бірлік, төзімділік сынды құндылықтарды дарыту арқылы адамның қоғамда өз орнын табуына, қабілет-дарынының ашыла түсуіне, ақыл-парасатын дамытуына яғни сәнді де мәнді өмір сүруіне қызмет етеді.

Қолданылған әдебиеттер:

1. «Самопознание.kz» журналы-2010.
2. А.С. Сейтақов, «Өзін-өзі тану пәнін оқыту ерекшеліктері», «Самопознание.kz» журналы – 2011.
3. Б. Айтуқызы, «Өзін-өзітану» рухани-адамгершілік білім беру бағдарламасының ықпалдастыру әлеуеті», «Самопознание.kz» журналы – 2011.
4. Райымбекова Т.Қ., Жаңабекова Г.Ж., «Өзін-өзі тану» рухани-адамгершілік білім беру бойынша ғылыми тұрғыда сапалы мониторинг өткізудің ерекшеліктері», «Самопознание.kz» журналы – 2011.

Камшат Забиева
(Казахстан)

ФОРМИРОВАНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ БУДУЩИХ СПЕЦИАЛИСТОВ

Республика Казахстан признана мировым со-обществом как государство с рыночной экономикой. За короткий исторический период независимости страна достигла значительного роста в экономике, интегрируясь с мировым сообществом.

В условиях быстроизменяющегося мира и увеличения потоков информации фундаментальные предметные знания являются обязательной, но не достаточной целью образования. Обучающиеся должны не просто овладеть суммой знаний, умений и навыков, на что направлена система казахстанского образования. Гораздо важнее и сложнее привить обучающимся умение самостоятельно добывать, анализировать, структурировать и эффективно использовать информацию для максимальной самореализации и полезного участия в жизни общества(компетентность) [1].

Исследования многих педагогов и психологов подтверждают, что в образовательных учебных программах не отводится специального времени для овладения студентами основных понятий компетенции.

Однако следует отметить, что до сих пор не существует единства в понимании сущности терминов «компетенция» и «компетентность». Так, во многих психолого –педагогических источниках выявлены следующие определения: компетенция– результат образования, выражающийся в готовности субъекта эффективно со-организовывать внутренние и внешние ресурсы для достижения поставленной цели;

компетенция:

• способность и готовность субъекта достигать результат, используя все имеющиеся в наличии ресурсы;

• образовательный процесс, направленный на формирование компетентностей;

компетентность– непосредственный результат образования, выражающийся в овладении учащимся определенным набором(меню) способов деятельности;

компетентность:

• овладение способами деятельности и управление ими;

• свободное ориентирование в какой-либо сфере деятельности.

Также многие ученые компетентность в свою очередь рассматривают и как коммуникативную, информационную, регулятивную и интеллектуально-педагогическую компетентности.

• коммуникативная компетентность – профессионально значимое, интегративное качество, основными составляющими компонентами которого является: социальная устойчивость;

способность конструировать прямую и обратную связь;

• информационная компетентность включает объем информации(знания) о себе, об опыте работе других педагогов;

• регулятивная компетентность предполагает наличие умений, управлять собственным поведением, т.е. сюда относится целеполагание, планирование, мобилизация и устойчивая активность, оценка результатов деятельности, рефлексия;

• интеллектуально-педагогическую компетентность можно рассматривать как комплекс умений по анализу, синтезу, сравнению, абстрагированию, обобщению, конкретизации, как качество интеллекта: аналогия, фантазия, гиб-кость и критичность мышления.

Таким образом, можно сделать следующий вывод того, что приверженцы компетентностного подхода, используя термины «компетентность» и «компетенция», четко не дифференцируют их. Однако все эти определения объединены специфическими признаками:

– во-первых, компетентность и профессионализм рассматриваются в контексте таких понятий, как знания, умения, навыки;

– во-вторых, в качестве основных критериев этих понятий выступают индивидуально– личностные характеристики, система ценностей.

Так, к примеру, в австрийской системе образования «компетентностная модель» для общеобразовательной школы или общеобразовательной школа гимназического типа(от10 до14 лет) вы-глядит следующим образом, все компетенции раз-делены на три группы:

1. Компетенции в определенных сферах деятельности.
2. Социальные компетенции.
3. Компетенции, направленные на самореализацию (личностная компетенция).

По мнению Н.А. Заграничная, Р. Г. Иванова, компетентность в решении проблем включает в себя:

• знания о проблемах(проблемы познания, моделирования и практического преобразования действительности), причинах их возникновения, интенсивности, масштабах и т.д.;

• знания о способах решения проблем и владение ими;

• опыт решения проблем(ощущение радости от успеха и огорчения от неудачи в процессе решения проблем, эмоциональная оценка проблем-ной ситуации, удовлетворённость от выполнения деятельности в прошлом);

• готовность к решению проблем (наличие эмоциональных стимулов, мобилизация энергии, настойчивость, целеустремлённость, уверенность в способности преодолеть трудности, осознание ценности многообразия вариантов, способов, путей достижения цели).

Из всего выше сказанного, можно отметить, что наиболее конкретно понятия «компетентность» и «компетенция» определяют как первоначальную ступень формирования профессионально– педагогической компетенции.

Литература:

1. Концепция непрерывного педагогического образования педагога новой формации Республики Казахстан// Казахстанская правда. Астана, 2012.

Ўктам Зубайдуллаев
(Самарқанд,Ўзбекистон)

SHARQ MUTAFAKKIRLARI MEROSIDA MA’NAVIY-AHLOQIY TUSHUNCHALARNI –SHAKLLANTIRISH

Jonajon O’zbekistonimiz zaminidan jahon sivilizatsiyasi taraqqiyotiga salmoqli hissa qo’shgan, umumjahon miqyosida e’tirof etilgan qanchadan-qancha buyuk mutafakkirlar va qomusiy allomalar yetishib chiqqan. Ajdodlarimizdan qolgan boy meros o’zining o’ta muhimligi va ilmiy salohiyati bilan hanuzgacha butun dunyo xalqlarini lol qoldirib kelmoqda. Vatanimiz tarixining ibrat olsa arzigulik zarvaraqlarini holisona o’rganish va ana shunday meros namunalaridan foydalangan holda komil insonlarni shakllantirish bugungi kunning dolzarb vazifalaridan hisoblanadi.

Komil inson tarbiyasiyada o’zidan o’lmas meros qoldirgan ajdodlar xazinasidan foydalanish bugungi kunning vazifalaridandir.

Yurtboshimiz I.A.Karimov “Buyuk maqsad yo’lidan og’ishmaylik” (O’zbekiston Respublikasi Oliy Kengashining o’n ikkinchi sessiyasidagi) nutqida ta’kidlagan: “Xalqimizning tayanchi ma’naviy merosning o’zi bir katta xazina. Bu xazinadan oqilona foydalanish lozim. Ajdodlar vasiyatiga sodiq va munosib bo’lmog’imiz kerak”[1].

Darhaqiqat, ajdodlar merosi o’zligimiz, ma’naviyatimiz, aslimizdir. Tarbiya muammolari, komillik va inson kamoloti masalalarini o’z asarlarida dasturilamal qilgan ajdodlar ijodiga to’xtalsak.

Hadisshunos olimlar ichida eng kuchlisi Imom al-Buxoriydir. Uning 20 dan ortiq katta va kichik kitoblari mavjud bo’lib, ular orasidan “Al-jome’ as-saxix” alohida o’rinda turadi. Bu shoh asar ahamiyati jihatidan Qur’ondan keyingi ikkinchi diniy manba deb e’lon qilingan.

Imom al-Buxoriy o’z asarlarida axloq-odob haqida fikr yuritar ekan, odamlarni ota-onani e’zozlashga, ular oldidagi o’z burchlarini mukammal ado etishga da’vat etadi.

Inson sifatlari haqidagi qarashlarida jaholat kishiga o’lim keltiruvchi fojea deb qaraladi. U odamlarni to’g’ri so’zli bo’lishga, va’daga vafo qilishga chorlaydi. Munofiq kishining uchta belgisini ko’rsatadi, ular: yolg’on gapirish, va’daga vafo qilmaslik va omonatga xiyonat qilishdan iboratligini aytadi. U insonning kuch-qudratini jismonan paxlavonlikda emas, balki jahil chiqqanda o’zini tuta olishda, deb hisoblaydi.

Oilaviy muhitning barqaror, tinch, oila a’zolarining sog’-salomat, to’q bo’lishi, kichiklarga izzatda, kattalarga hurmatda bo’lish... kabi umuminsoniy axloqiy qadriyatlar uning asarlarida aks ettirilgan.

Hadisshunos alloma at-Termiziy hadislarida odamlarni ahil bo’lishga, jamoaga foyda keltirishga, do’stlik va birodarlikka da’vat etuvchi hadislar ko’p uchraydi. “Barcha musulmonlar o’zaro birodardurlar. Ular hech qachon bir-birlariga yomonlikni ravo ko’rmasliklari kerak. Kimda-kim o’zining musulmon birodariga yordam qilsa, oxiratda Ollox unga yordam qiladi. Kimda-kim o’z birodari hojatini yengillatsa, Olloh ham uning oxiratini yengil qiladi”.

Alloma, sog’lom tanda sog’ fikr bo’ladi, degen xalq maqoliga amal qilib, yoshlikdanoq sog’liqni saqlashga, vaqtni bekor o’tkazmaslikka da’vat etadi: “Ikki narsa borkim, ko’pchilik ularning qadriga yetmaydi; biri sog’lik, ikkinchi bo’sh vaqt”.

Imom at-Termiziyning “Sunan” kitobida keltirilgan kishi ijtimoiy sifatlariga oid fikrlar ko’p uchraydi. Chunonchi: “Xayrli va yaxshi ishlar qilishga da’vat etishing va zulmdan qaytarishing – sening sadaqang”, “Adashgan kishilarga to’g’ri yo’l ko’rsatishing ham – sening sadaqang”, “O’z paqiringdan boshqalarning idishiga suv solib berishing ham – sening sadaqang hisoblanadi”.

Buyuk mutafakkir olimlardan yana biri Muhammad ibn Muso Xorazmiy o’z qarashlarida ta’limda talabaning shaxsiy kuzatishlariga katta e’tibor bergan. U sezgi orqali bilish – qisman bilish, mantiqiy bilishni esa haqiqiy bilish deb hisoblagan.

Xorazmiy bilish nazariyasiga muhim hissa qo’shgan. U insonni aqliy kamolga etkazishda ilm-fan va ta’lim-tarbiya birlamchi deb hisoblagan.

Abu Nasr Farobiy esa komillikning asosiy mezoni jamiyat talablariga javob bera oladigan va shu jamiyat uchun xizmat qiladigan yetuk insonning asosiy sifatlarini tuzib chiqqan.

Farobiy fikricha, insonning eng yuksak xususiyati uning baxtga erishganligidir. Baxtga esa, deydi alloma, faqat foydali bilimlarni o’zida jamlash orqali erishish mumkin. Chunki inson dil rohatining eng yuqori cho’qqisi – bilim olish jarayonidir.

[1] Каримов И.А. “Буюк мақсад йўлидан оғишмайлик” Ўзб.Рес. Олий Кенгаши XII сессиясидаги нутқи 1993 й.

Insonning deyarli barcha ijtimoiy sifatlari tashqi ijtimoiy muhit ta'sirida shakllanadi va rivojlanadi. Shuning uchun kishining insoniy sifatlarini shakllantirishda maqsadga yo'naltirilgan ta'lim va tarbiya hamda tarbiyalanuvchining erkin tanlovi yetakchi o'rin egallaydi, deydi Farobiy.

Qomusiy olim Abu Rayxon Beruniy ta'limotida bilim oluvchilarga qalbingni yomon illatlardan, inson o'zi sezishi mumkin bo'lmagan holatlardan, qotib qolgan urf-odatlardan, hirsdan, ochko'zlikdan va shon-shuhratdan saqlashi lozimligini aytadi.

U barcha illatlarning asosiy sababi bilimsizlikda, deb bilgan. Bilimlarni o'zlashtirishda kishida bilimga intilish, qiziqish va ijtimoiy muhit o'rnini alohida ta'kidlaydi.

Beruniy faxrlanishni yaxshi xulk ma'nosida ishlatib, "Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar" asarida shunday deydi: "Faxrlanish – haqiqatda yaxshi xulq va oliy fe'llar oldin ketishi, ilmu-hikmatni egallash va imkoniyat boricha mavjud nopokliklardan tozalanishdir. Kimda shunday sifatlar topilsa, hukm uning foydasiga va kimda bular yetishmasa, hukm uning zarariga bo'ladi"[2].

Beruniy inson kamolatida uch narsa muhimligini ta'kidlaydi. Bu hozirgi ma'rifat, ilm-fanni ham e'tirof qiluvchi – irsiyat, ijtimoiy muhit va to'g'ri tarbiyadir.

Beruniy nazarida inson kamolga yetishining muhim omillari ko'p bilimga ega bo'lish va yuksak ahloqiylikdir.

Ibn Sino boshqa mutafakkirlar kabi o'zining komil inson to'g'risidagi qarashlarini falsafiy, ijtimoiy fikrlari bilan bog'liq holda ifodalagan. Olimning ijodida "komil inson tarbiyasi to'g'risida"gi qarashlariga to'xtalsak.

Abu Ali ibn Sino kamolotga erishishning birinchi mezoni sanalgan bilimlarga erishishni da'vat etadi. Buning sababi shundaki, ilm-fan tabiat va jamiyat qonuniyatlarini ochib, avlodlarga yetkazadi. Bu maqsadga yetishish uchun inson duch kelinadigan qiyinchiliklardan qo'rqmasligi zarur, deydi.

"Ey birodarlar: Odamlarning botiri mushkilotdan qo'rqmaydi. Kamolot hosil qilishdan bosh tortgan kishi odamlarning eng qo'rqog'idir"[2]. Zero bilimli kishi jasur, o'limdan ham qo'rqmaydigan, faqat haqiqatni bilish uchun harakat qiladigan bo'ladi, deydi u fikrini davom ettirib.

Ibn Sino insonning shakllanishida uning atrofini o'rab turgan muhit alohida ahamiyat kasb etishini, ana shu muhit insonning atrof dunyoni bilishigina emas, balki uning xulqida ijobiy yoki salbiy jihatlarning tarkib topishiga ham ta'sir etishini uqtiradi. Shu bois ham bolalarni tarbiyalashda ehtiyotkor bo'lish, ularni yomon ijtimoiy muhitdan uzoqroq saqlash zarur deb hisoblaydi.

Ibn Sinoning ta'lim-tarbiya va ahloqqa oid qaysi asariga ahamiyat bermaylik bu asarlarning bugunga qadar barkamol avlodlarimizning ta'lim-tarbiyasida, ularning zamon talablariga javob bera oladigan dono, bilimli va kuchli bo'lishlaridagi ahamiyati kattaligiga amin bo'lamiz.

Yetuk mutafakkir Yusuf Xos Hojib ta'limotida ham inson komilligi, kamoloti masalalari keng o'rin olgan.

Olimning eng mashhur "Qutadg'u bilig" (Saodatga eltuvchi bilim) ta'lim tarbiyaga oid, har tomonlama komil inson qilib tarbiyalaydigan yetuk ma'rifiy asari, pand-nasihatlari yoshlarni chin ma'noda komillikka yetaklovchi asardir.

Asarda ahloqiy xislatlar – insoniylik, rostgo'ylik, ishonch, to'g'rilik, soflik, mehr-muhabbat, vafo, insof, sodoqat, aql-zakovat, halollik... kabilar ulug'lanadi.

Faxr va iftixor bilan ayta olamizki, jonajon zaminimizdan jahon sivilizatsiyasi rivojiga hissa qo'shgan allomalar, faylasuf olimlar juda ko'p yetishib chiqqan. Ularning merosidan foydalanib, milliy mentalitimizni, qadriyatu an'analarimizni, ma'naviyatimizni, insoniy go'zal hislatlarimizni, tafakkurimizni, samimiy dunyoqarashlarimizni yanada boyitish hamda o'zlashtirish mumkin. Bu har bir qalb uchun faxrga aylansin!

Adabiyotlar ro'yxati

1. Каримов И.А. "Буюк мақсад йўлидан оғишмайлик" Ўзб.Рес. Олий Кенгаши XII сессиясидаги нутқи 1993 й.
2. Абу Райхон Беруний. "Танланган асарлар" 1 том Тошкент Фан 1968 й 151-б

Научной руководитель:
проф: Narziqul Shodiyev

Любомира Ілійчук
(Івано-Франківськ, Україна)

РОЗВИТОК КРЕАТИВНОСТІ ЯК СКЛАДОВА ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ

Динаміка соціально-економічного розвитку суспільства, демократизація й гуманізація освіти зумовлюють необхідність визначення ефективних шляхів і засобів, що забезпечують підготовку висококваліфікованих фахівців із творчим підходом до педагогічної діяльності. Звідси актуальною проблемою сучасної психолого-педагогічної науки і практики є розвиток творчої особистості майбутніх учителів, оскільки від її вирішення значною мірою залежить якість професійної підготовки і майбутньої педагогічної діяльності студентів.

В сучасних умовах вчитель повинен володіти здатністю до творчого мислення та інноваційної діяльності, самостійності й нестандартності рішень, інтелектуальної компетентності. Тому одним із найважливіших завдань вищих педагогічних навчальних закладів на сучасному етапі є пошук найбільш ефективних і дієвих форм роботи щодо розвитку творчих здібностей майбутніх учителів, формування їхнього креативного потенціалу, підготовка до застосування елементів творчості у майбутній педагогічній діяльності.

Питання розвитку творчих здібностей особистості висвітлюють В. Андрєєв, Л. Виготський, М. Волах, Дж. Гілфорд, В. Дружинін, О. Кульчицька, А. Маслоу, О. Матюшкін, Дж. Рензуллі, В. Роменець, С. Рубінштейн, Р. Стернберг, Б. Теплов та ін.; психолого-педагогічні аспекти проблеми формування творчої особистості досліджують М. Гнатко, Д. Богоявленська, Г. Костюк, О. Кульчицька, В. Моляко, Я. Пономарьов, В. Рибалка, К. Роджерс, Р. Семенової, С. Сисоєва, Е. Торранс, С. Шандрук та ін.

Метою статті є виявити особливості і шляхи розвитку креативності майбутніх вчителів початкових класів як складової професійної підготовки студентів педагогічних ВНЗ.

[2] Абу Райхон Беруний. "Танланган асарлар" 1 том Тошкент Фан 1968 й 151-б

Один із головних напрямів гуманізації освіти є спрямування навчального-виховного процесу на формування, розвиток і саморозвиток суб'єктів педагогічної взаємодії. Звідси найважливішим завданням освітніх систем є забезпечення творчого розвитку особистості, про що наголошується у численних освітніх документах нашої держави. Зокрема, у Державній національній програмі "Освіта" (Україна XXI століття) одним із стратегічних завдань окреслено створення умов для формування освіченої, творчої особистості громадянина, реалізації та самореалізації його природних задатків і можливостей в освітньому процесі [1].

Носієм педагогічної творчості є вчитель, який стоїть біля витоків розвитку особистості кожної людини. Саме вчитель значною мірою супроводжує і надихає творчий розвиток людини у найбільш сензитивні до педагогічного впливу періоди її життя. Метою і результатом педагогічної творчості є творчий розвиток учнів, який передбачає поступове формування в учнів здатності до творчості – інтегральної якості особистості, що об'єднує спрямованість й мотиви, творчі уміння й психічні процеси, характерологічні якості особистості, які забезпечують успіх у творчості і піднімають діяльність людини до творчого рівня [7, с. 11].

На відміну від особистісного підходу до вивчення процесу формування творчої особистості учня, при дослідженні творчості вчителя пріоритет віддається діяльнісному підходу: творча професійна діяльність учителя розглядається як провідний фактор, що впливає на розвиток творчих можливостей учня і забезпечує його ефективність. Одночасно саме в процесі творчої професійної діяльності розкриваються творчі можливості педагога, відбувається їх реалізація та розвиток. За таких умов виникає необхідність підготовки вчителя до усвідомлення рівня власної творчої професійної педагогічної діяльності, формування у нього потреби аналізувати власний педагогічний досвід і впроваджувати педагогічний досвід інших з урахуванням своєї творчої індивідуальності [7, с. 97].

У процесі підготовки вчителів початкових класів необхідно враховувати особливості особистості і якості творчої людини, серед яких: спрямованість на самореалізацію, де проявляються духовно-естетичні якості особистості; бажання досягнути мети, коли творчість є сенсом життя; самостійність і незалежність думок і суджень; відкритість і щирість особистості, її аутентичність; оригінальність рішення проблеми при створенні художнього образу, ініціативність і гнучкість особистості; віра у власні сили і їх адекватна оцінка; високий рівень рефлексії, самокритичність і критичність у судженнях; відкритість досвіду, сприйняття незвичайного, нового, оригінального у навколишньому світі й передача власного ставлення до світу [4, с. 77].

Професійно-педагогічна підготовка майбутнього вчителя має свої особливості і передбачає подвійні цілі: по-перше, розвинути творчі здібності студентів і стимулювати їх творчий пошук засобами навчальної, позанавчальної, науково-дослідної та самостійної роботи; по-друге, озброїти майбутніх педагогів прийомами, методами, технологіями стимулювання та розвитку творчого потенціалу школярів у процесі навчальної та позакласної роботи [2, с. 27].

Надзвичайно важливу роль у розвитку креативності студентів відіграє аудиторна робота. Проведення семінарських, практичних і лабораторних занять дозволяє оптимально поєднувати лекційні заняття із систематичною самостійною навчально-пізнавальною діяльністю студентів, їх теоретичну підготовку з практичною; розвивати уміння і навички розумової праці, творчого мислення, використовувати теоретичні знання для вирішення практичних завдань; формувати у студентів інтерес до науково-дослідної роботи і залучення їх до наукових досліджень; удосконалювати уміння і навички здійснення різних видів майбутньої професійної діяльності.

Формуванню креативної особистості майбутнього педагога у навчальному процесі сприяє застосування нетрадиційних форм і методів навчання, інноваційних технологій, тренінгів, спрямованих на розвиток творчих здібностей, розв'язання професійно орієнтованих задач, моделювання та вирішення педагогічних ситуацій, мікровикладання, творчі паузи, дидактичні, рольові і ділові ігри, діалогічні форми та методи взаємодії суб'єктів освіти, виконання дослідницьких проектів, конкурси, творчі майстерні, дискусії про проблеми сучасної школи тощо. Здійснення таких видів роботи має перевагу перед простим сприйняттям готової інформації, яка полягає в тому, що в умовах розв'язання певних проблем студент активно і творчо мислить, а це призводить не тільки до міцності та ґрунтовності знань, а й до надбання цінної розумової якості – уміння орієнтуватися в будь-якій ситуації, та самостійно знаходити шляхи вирішення незвичайної проблеми. Для їх розв'язання студент повинен уміти встановлювати зв'язок як із раніше засвоєними поняттями, термінами, закономірностями, так і з тими, які необхідно засвоїти, що сприяє формуванню у майбутнього вчителя початкових класів цілісного системного сприйняття сутності і творчого характеру педагогічної діяльності.

Розвитку креативності студентів під час навчання у педагогічному ВНЗ сприяє індивідуально-диференційований підхід до їх професійного навчання, який являє собою відбір змісту, методів і форм навчання на основі урахування індивідуально-психологічних особливостей навчальної діяльності студентів, їх соціально значимих відмінностей від інших людей, своєрідності психіки, особистих якостей та уподобань [5, с. 113].

Індивідуально-диференційована система навчання, яка ґрунтується на індивідуально-диференційованому підході, створює гнучкі умови для активного перетворення власної навчальної діяльності студентів і пристосування їх до педагогічних вимог викладачів. Кожен студент, виходячи з педагогічних вимог, які висуваються йому індивідуально-орієнтованим планом, визначає особистісну програму навчальної діяльності. Це пов'язано, насамперед, з тим, що дана система навчання забезпечує взаємозв'язок спонукуваної й регуляційної сторін поведінки за рахунок широкого використання механізмів мотивації, стимулювання успішності навчання. Цьому сприяє передбачена індивідуально-диференційованою системою відповідність пізнавального навантаження можливостям студентів, різноманітність видів навчальної діяльності, підвищення ролі самостійної роботи, установка на розвиток їх творчих здібностей [5, с. 47].

Важливою складовою навчального процесу ВНЗ є науково-дослідна робота, яка є органічною складовою частиною освіти, базовим елементом і рушійною силою її розвитку [3, с. 554]. Вона є необхідною умовою підготовки майбутніх учителів, яка сприяє розвитку творчого мислення, креативних здібностей, умінь і навичок дослідницького характеру, поглибленню знань з певного предмета.

Науково-дослідна робота здійснюється як у структурі навчального процесу (організація та проведення загальноуніверситетських наукових заходів, публічних читань, написання курсових і дипломних робіт, рефератів, участь у науково-практичних конференціях тощо), так і поза навчальним процесом (участь у роботі проблемних груп, наукових гуртків, підготовка різноманітних дослідницьких проектів). Така робота є логічним продовженням аудиторної, сприяє активізації навчально-пізнавальної діяльності студентів, виявленню творчої активності, формуванню пізнавального інтересу, творчому оволодінню знаннями, розвитку креативних здібностей майбутніх фахівців.

Важливе значення у процесі розвитку креативності майбутніх фахівців відіграє педагогічна практика студентів, яка спрямована на озброєння їх комплексом умінь та навичок, необхідних для вивчення всіх видів навчально-виховної роботи у школі; оволодіння майбутніми педагогами-вихователями формами, засобами, технологіями навчально-виховної роботи у різних типах загальноосвітніх навчальних закладів; розвиток у студентів умінь застосовувати у практичній діяльності знання з основ теорії педагогіки, психології та методик навчання, усвідомлення ними професійної значущості цих знань; виховання у студентів потреби постійного вдосконалення професійних знань, умінь, навичок та їх педагогічної майстерності; розвиток творчої ініціативи кожного студента; удосконалення дослідницьких умінь у конкретній професійній діяльності; формування творчого підходу до організації педагогічної діяльності [6, с. 4]. Вона забезпечує розвиток та закріплення особистісних властивостей студентів, які є передумовою формування їх педагогічної майстерності, індивідуального стилю професійної діяльності майбутніх фахівців

Як бачимо, педагогічна творчість відображає процес особистісної і професійної реалізації та самореалізації педагога у професійно-педагогічній діяльності. Сутність і специфіка педагогічної творчості, які обумовлюють її особливе і одиничне серед інших видів творчості, виявляються в особистісно орієнтованій розвивальній взаємодії суб'єктів навчально-виховного процесу (педагога і учня), яка зумовлена специфікою психолого-педагогічних взаємовідносин між ними і спрямована на формування творчої особистості учня і підвищення рівня творчої професійної діяльності педагога [7, с. 113].

Отже, креативність педагога є обов'язковою характеристикою цілісної особистості, що зумовлена відповідними психолого-педагогічними умовами та високим рівнем сформованості її професійних та особистісних якостей. Тому стратегія креативного підходу до організації освітнього процесу у вищій школі повинна передбачати усвідомлення майбутніми вчителями власних особистісних і професійних можливостей, розвиток педагогічних здібностей до рівня креативних; задоволення потреби у новизні і нестандартних способах розв'язання професійних проблем; установку на творчість і подолання стереотипних способів та формалізму у професійних діях; прогнозування шляхів і вдосконалення творчого потенціалу особистості майбутнього фахівця.

Література:

1. Державна національна програма "Освіта" (Україна XXI століття). – К.: Райдуга, 1994. – 61с.
2. Дубасенюк О. А. Креативний підхід до професійно-педагогічної підготовки майбутніх учителів / О. А. Дубасенюк // Креативна педагогіка. – 2011. – № 4. – С. 23-28.
3. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; гол. ред. В. Г. Кремень. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
4. Личность: внутренний мир и самореализация: идеи, концепции, взгляды / сост. Ю. Н. Кулюткин, Г. С. Сухобская. – СПб., 1996. – 175 с.
5. Овчаров С. М. Індивідуально-диференційована система професійного навчання майбутніх учителів інформатики: монографія / С. М. Овчаров. – Полтава: АСМІ, 2010. – 120 с.
6. Педагогічна практика: навчально-методичний посібник / уклад. А. В. Іванченко, О. А. Дубасенюк, А. А. Сбруєва, О. Є. Антонова. – Житомир: Житомир. держ. ун-т, 2005. – 126 с.
7. Сисоєва С. Основи педагогічної творчості: підручник / С. Сисоєва. – К.: Міленіум, 2006. – 344 с.

Гүлжанат Қайырбек
(Талдықорған, Қазақстан)

COREL DRAW ГРАФИКАЛЫҚ РЕДАКТОРЫНЫҢ МҮМКІНДІКТЕРІН ОҚУ ПРОЦЕСІНДЕ ҚОЛДАНУ ӘДІСТЕРІ

Қазіргі кезде компьютерлік графикасыз жұмыс істеу ете қиын. Ол тек мультфильм, компьютерлік ойын, көркем иллюстрация жасайтын мамандардың ғана емес, көптеген адамдардың іскерлік, ғылыми және инженерлік қызметінің ажырамас бөлігі.

Компьютерлік графикамен жұмыс – дербес компьютерді пайдаланудың кең тараған түрлерінің бірі. Бұл жұмыспен тек кәсіпқой суретшілер мен дизайнерлер ғана жұмыс істемейді. Уақыт өткен сайын кез-келген мекемелерде газет-журналдарға, жарнамалық хабарландыру жариялауға немесе жарнамалық үндеу парақтары мен буклеттер шығарып таратуға қажеттілік туындап отыр. Ірі фирмалар мұндай тапсырыстарды арнайы бюролар немесе жарнамалық агенттіктерге тапсырыс беру арқылы жасатады. Бюджеті шектелген шағын мекемелер мұны көбінесе өз күштерімен және тиімді программалық құралдардың көмегімен шешеді. Қазіргі мультимедиялық бағдарламалардың бір де бірі компьютерлік графикасыз жұмыс істей алмайды. Көпшіліктің пайдалануына арналған программа дайындайтын программалық ұжымның 90%-на дейінгі жұмыс уақыты графика бойынша жұмыс атқаруға жұмсалады екен. Редакция және баспахана қызметінде жұмсалатын негізгі еңбек шығындары да графикалық программаның көмегімен көркемдеу және безендіру жұмысынан құралады. Сондықтан да, әр түрлі жұмыстар атқаруда көпшілікке тиімді компьютерлік графика бағдарламаларының бірі ол – Corel Draw [1].

Corel Draw – машиналық графиканың нағыз шедеврлерін жасау үшін қолданылатын компьютерлік дизайнердің құралы. Бұл программа түрлі-түсті көркемдеулерді; күрделі сызбаларды, кітаптар мен журналдар мұқабаларын, фотографиялық шын және фантастикалық шын емес бейнелейлерді; дайын бейнелеулерді редактрлеу үшін, графикалық Web-беттерді құру үшін, т.б. жасау үшін қолданылатын қолайлы игеруге қарапайым құрал [2].

Corel Draw бағдарламасының мүмкіндіктерін, біз, 7-сынып оқушыларының **Ақпараттық – коммуникациялық технологиялар** бөлімінде бөлінген 4 сағатқа тиімді қолдану жолын ұсынбақпыз. Осыған мысалы ретінде, оқушыларға «Жаңа жылдық құттықтау» парақшасын жасаудың әдістемесін ұсынайық. Ол үшін ең алдымен *құрал-саймандар тақтасы → Основные фигуры* командасынан ұшбұрышты таңдап аламыз. Осыдан кейін салынған ұшбұрышты Ctrl+C (көшіру), Ctrl+V (қою) перне көмегімен көшірме жасап, шыршамызды құра береміз (1-сурет).

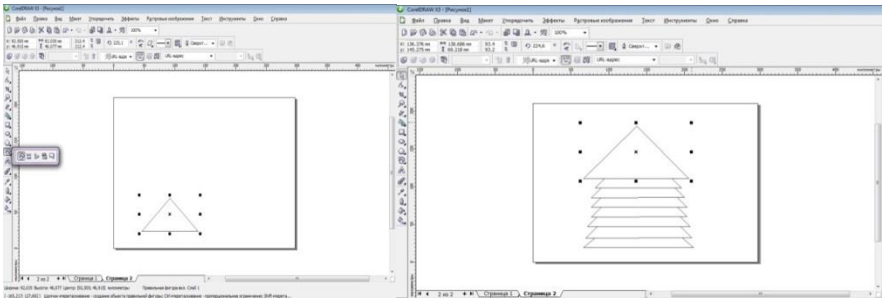

1-сурет. Ұшбұрыш кескіні.

Шырша кескінін жасап алғаннан кейін ұшбұрыштарды белгілеп, У*порядочить Формирование Объединить* командасын орындап, оларды біріктіреміз. Бұдан кейін оң жақтан керекті түс таңдап, шыршамызды бояумен толтырамыз (2-сурет).

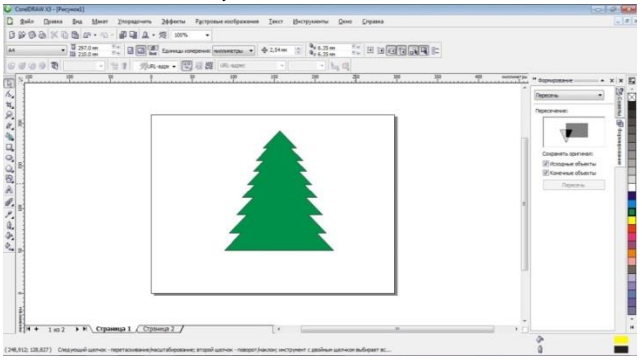

2-сурет. Шырша бейнесі.

Міне, шыршамызда дайын болды енді шырша жаңа жылдық болу үшін оған әдемі ойыншақтар ілуіміз керек. Шырша ойыншығын құрмас бұрын бізге дайын ойыншық суретін Ctrl+I перне көмегімен негізгі тереземізге қойып аламыз. Одан кейін осы ойыншыққа қарап, бағдарлама көмегімен ойыншық құрастырамыз. Ең алдымен, құрал-саймандар тақтасынан шеңбер сызып, оны керекті түске бояу керек. Енді ойыншық ішіне өрнек салу үшін өзімізге ұнаған автофигуралардың бірін таңдап, оны шеңбер ішіне қою үшін, *Эффект → PowerClip→ Поместить в контейнер* командасын орындаймыз (3-сурет).

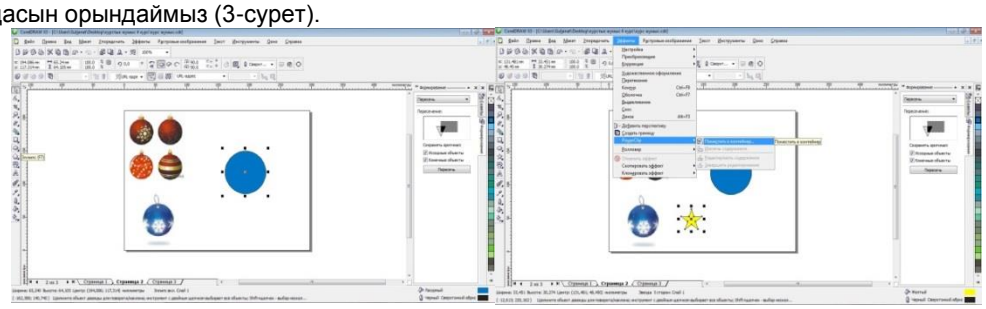

3-сурет. Шырша ойыншығының көрінісі.

Осыдан кейін ойыншықтын ілгіштерін қарапайым автофигура, қалам секілді құрал-саймандар тақтасының құралдарымен саламыз. Нәтижесінде осындай жолдар арқылы әртүрлі ойыншықтар жасай аламыз. Дайын болған ойыншықтарды жасаған шыршамызға қоямыз (4-сурет).

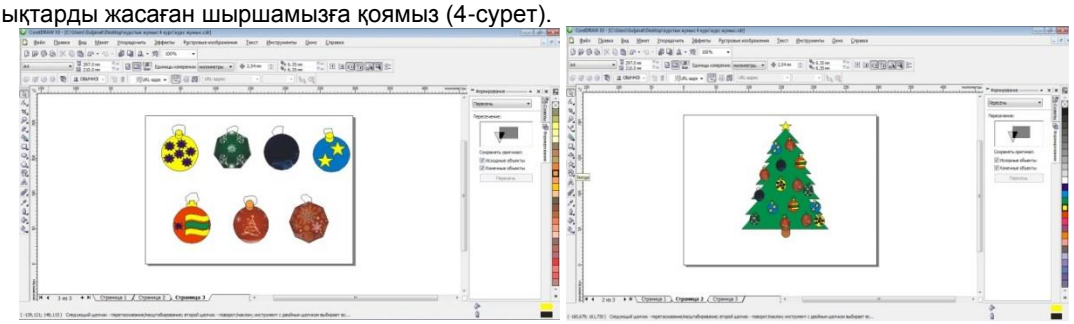

4-сурет. Жаңа жылдық ойыншықтар және шырша кескіні.

Ендігі кезекте жаңа жылдық шыршамыздың жан-жағына әдемі қарлар мен құттықтау сөздерін қояйық. Ол үшін, құрал-саймандар тақтасынан *художественное офрмление* құралынан өзіңізге керекті қар, мерекелік кескіндерді таңдап, әдемілеуіңізге болады. Дайын болған мерекелік шыршаға әдемілеп құттықтау сөзін кіргізуімізге болады. Ол үшін, құрал-саймандар тақтасынан *кривая через 3 точки* құралын таңдап, бас мәзірдегі *Текст → Текст вдоль пути* командасының көмегімен сызық бойына құттықтау жазамыз (5-сурет).

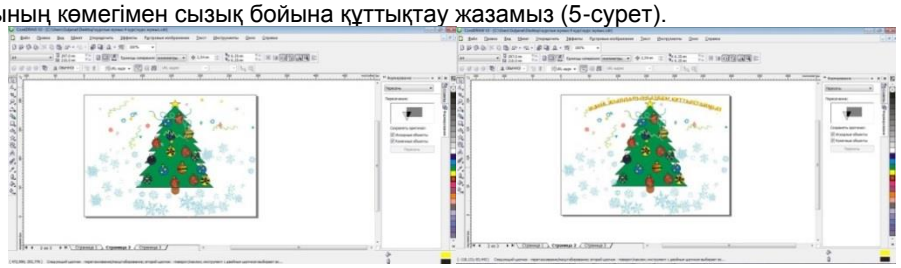

5-сурет. Corel Draw бағдарламасымен жасалған мерекелік шырша.

Мінеки, жаңа жылдық шыршамыз да дайын болды. Corel Draw бағдарламасымен осы секілді басқа да кескін, бейнелермен жұмыс жасай аламыз. Әр түрлі жарнама парақшаларын, газет-журналдарды жасауға өте тиімді бағдарлама.

Жоғарыда ұсынылған әдістеме сияқты, орта мектеп курсында информатика пәні бойынша қарастырылатын компьютерлік графика тарауына берілген тақырыптық материалдарға да сәйкес әдістемелік нұсқаулар жасауға болады.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Э.А. Абдыкеримбекова: Компьютерлік графика және модельдеу курсынан лабораториялық практикум – Ақтау, 2011
2. Ю.Гурский, И.Гурская, А.Жвалевский: CorelDrawX3 – Москва, 2006

Ғылыми жетекші:
п.ғ.к., доценті, Алдабергенова Айгүл Оңалбекқызы

Олександр Куценко
(Переяслав-Хмельницький, Україна)

ПРАКТИЧНІ НАВИЧКИ РОБОТИ В ХІМІЧНІЙ ЛАБОРАТОРІЇ

Для вирішення багатьох технологічних задач в галузі хімічної технології (chemical technology) необхідні практичні навички роботи в хімічній лабораторії стосовно техніки безпеки; техніки лабораторних робіт; методів вилучення та очищення органічних речовин; властивостей органічних речовин і якісних реакцій на їх функціональні групи (functional group); синтезу органічних речовин; вилучення цінних речовин із вторинної технічної сировини з метою їх модифікування та подальшого використання.

Основні правила і організація робочого місця: перед початком лабораторного практикуму необхідно вивчити правила техніки безпеки, а також засоби надання першої медичної допомоги при хімічних опіках і отруєннях токсичними речовинами; підготовку до лабораторної роботи варто починати з детального вивчення методики експерименту і, у разі потреби, з вивчення правил техніки безпеки, що визначаються особливостями даної роботи; робоче місце необхідно утримувати в чистоті та порядку, не захаращувати робочий стіл не потрібними в даний момент предметами: приладами, книгами тощо; після закінчення роботи упорядкувати і здати лаборанту або викладачу робоче місце, прилади і устаткування.

Робота з хімічними реактивами теж має свої особливості. Усі органічні речовини тією чи іншою мірою отруйні, а багато з них – вогне – та вибухонебезпечні. Тому, працюючи в хімічній лабораторії, необхідно суворо дотримуватись перерахованих нижче основних правил техніки безпеки при роботі з хімічними реактивами [1]:

– забороняється працювати одному в лабораторії. Приступати до роботи можна тільки в присутності викладача або лаборанта; забороняється проводити досліди, які непередбачені темою лабораторної роботи;

– під час роботи в лабораторії слід дотримуватися тиші, чистоти і порядку на своєму робочому місці та в лабораторії.Не можна відволікатися від роботи і відволікати своїх товаришів; забороняється працювати в лабораторії без спецодягу. Халат повинен бути тільки бавовняним. Забороняється тримати на лабораторному столі сумку та інші сторонні предмети. Для них повинно бути відведене спеціальне місце; у лабораторії забороняється пити воду, вживати та зберігати їжу, палити;

– обов’язково використовувати окуляри при проведенні таких робіт: визначення температури плавлення за допомогою приладу з концентрованою сульфатною кислотою; перемішування кислот і лугів, подрібнення твердого лугу, цинк хлориду, сплавлення у відкритій чашці тощо, оскільки можливе розбризкування цих речовин; перегонка рідин при зниженому тиску та робота з вакуум-приладами; робота з ампулами та запаяними трубками, виготовлення скляних капілярів; робота з лужними металами та плавиковою кислотою;

– з отруйними речовинами, що подразнюють органи дихання, з речовинами, що мають сильний запах, необхідно працювати тільки у витяжній шафі в гумових рукавичках, а іноді – і у протигазі; забороняється працювати в лабораторії при несправній вен-тиляції;

– не можна брати хімічні речовини незахищеними руками. Сипкі реактиви потрібно відбирати тільки сухим шпателем або спеціальною ложкою; перед виконанням роботи необхідно ознайомитись із властивос-тями речовин, які використовуються у синтезі – з їх вогненебезпечністю, токсичністю тощо; перш ніж взяти необхідну кількість речовини, потрібно уважно прочитати надпис на етикетці лабораторного посуду, у якому вона зберігається; забороняється залишати без нагляду установки, нагрівальні прилади тощо;

– не можна наглухо закривати установки для проведення реакцій, нагрівання розчинів і перегонки рідин, тому що це може призвести до вибуху; не можна тримати при нагріванні пробірку або колбу отвором до себе або у напрямку людини, що стоїть поряд; забороняється нагрівати леткі та легкозаймисті рідини і речовини (етери, петролейний етер, бензин, спирт, ацетон, сірковуглець і ін.) на відкритому полум'ї. Для цього використовують водяну баню або електричну плитку із закритою спіраллю. При перегонці таких речовин обов'язково застосовують холодильники з водяним охолодженням. Не можна переганяти рідини досуха – це може призвести до вибуху або пожежі;

– не можна нахилятися над установкою, в якій протікає реакція, нагрівання або перемішування хімічних речовин; забороняється виливати в раковини залишки кислот і лугів, вог-ненебезпечних і отруйних речовин, що погано змиваються водою, або мають сильний запах. Залишки цих речовин необхідно виливати у спеціальні ємності, які добре закриваються;

– не дозволяється кидати в раковину папір, вату, залишки скла від розбитого хімічного посуду; забороняється пробувати хімічні речовини на смак, всмоктувати ротом будь-які рідкі речовини в піпетки. При визначенні запаху рідини її пари слід обережно направляти до себе легким рухом руки;

– категорично забороняється зберігати ртуть у відкритому по-суді. Усі прилади, що містять ртуть, повинні бути розміщені в спеціаль-них піддонах з досить високими боковими стінками. У випадку поломки приладу, що містить ртуть, необхідно попередити про це викладача або лаборанта. Виливати ртуть у раковину забороняється. Розлиту ртуть збирають за допомогою амальгамованої мідної пластинки в спеціальну товстостінну

склянку, яка закривається пробкою. Залишки ртуті, що потрапили в щілини у підлозі, столі тощо, слід обробити 20 %-ним водним розчином ферум(III) хлориду або порошком сірки;

– металевий натрій слід обов'язково зберігати під шаром гасу, толуолу або ксилолу, що не містять води. Не можна працювати з металевим натрієм поруч з водопровідним краном. Перед початком роботи потрібно насухо витерти стіл і висушити посуд, у якому буде проводитися реакція з металевим натрієм. Після закінчення роботи не можна відразу мити цей посуд водою – слід спочатку розчинити залишки натрію у спирті. Великі шматочки натрію слід помістити в окрему ємність з гасом (толуолом або ксилолом);

– концентровані кислоти, луги, отруйні речовини або речовини, які мають сильний запах, потрібно обов'язково зберігати в добре вентильованій витяжній шафі; концентровані хлоридну та нітратну кислоти потрібно переливати тільки у витяжній шафі. При розведенні кислоти необхідно обережно, невеликими порціями, при постійному перемішуванні додавати кислоту до води, а не навпаки! Очі при цьому повинні бути захищені окулярами;

– при попаданні кислоти на шкіру потрібно швидко промити пошкоджене місце струменем холодної води, а потім – 2 – 3 %-ним розчином соди. При опіку їдкими лугами треба також добре промити пошкоджене місце водою, а потім – 2 – 3 %-ним розчином оцтової кислоти. При попаданні кислоти або лугу в очі слід негайно промити їх великою кількістю води, а потім обробити тампоном, який змочений у розчині соди або борної кислоти, і знову промити водою;

– категорично забороняється зберігати бром у тонкостінному посуді. Для цього застосовують товстостінні склянки із притертими пробками. Усі роботи із бромом слід проводити тільки в добре вентильованій витяжній шафі, у гумових рукавичках і захисних оку-лярах. При попаданні брому на шкіру необхідно негайно протерти пошкоджене місце спиртом, а потім змастити гліцерином;

– перед початком роботи в лабораторії потрібно ознайомитися з місцезнаходженням наявних засобів протипожежної безпеки (ящика з піском, азбестових або вовняних ковдр, вогнегасників тощо), місцезнаходженням та вмістом аптечки з набором необхідних засобів надання першої допомоги; легкозаймисті та вибухонебезпечні рідини потрібно зберігати в металевих шафах у кількості, що не перевищує щоденної норми;

– забороняється переганяти етер або діоксан без попередньої перевірки вмісту в них пероксидів. Це може призвести до вибуху! не можна без спеціального дозволу викладача або лаборанта переносити прилади або реактиви з однієї лабораторії в іншу;

– до роботи зі стисненими газами (балонами) допускаються особи, що пройшли спеціальний інструктаж з техніки безпеки та склали відповідні іспити; якщо біля запаленого пальника відчувається запах газу, не-обхідно перекрити газ, що надходить до пальника. Потім перевірити герметичність гумового шланга та самого пальника. При виявленні витікання газу в лабораторії необхідно виключити газову магістраль і ретельно провітрити лабораторію. Категорично забороняється користуватися сірниками, а також вмикати і вимикати електричне світло;

– у випадку загорання одягу необхідно негайно накинути на пост-раждалого халат, ковдру, піджак тощо. У жодному разі не давати йому бігти, оскільки це підсилює полум'я. При виникненні пожежі потрібно відразу вимкнути вентиляцію та електроенергію і вжити заходів для ліквідації загоряння. При необхідності викликати пожежну команду. При запаленні етеру, бензолу, бензину не можна застосовувати для гасіння воду. У цих випадках полум'я гасять піском або азбестовою ковдрою; необхідно дбайливо і акуратно поводитись з посудом, приладами та устаткуванням, намагатися розумно заощаджувати реактиви, воду, газ і електроенергію; перед виходом з лабораторії перевірити чи вимкнені газ, електроенергія та витяжна система, чи закритий водопровідний кран на робочому місці [2].

Досягнення необхідного результату багатьох хімічних реакцій неможливе без суворої підтримки оптимального температурного режиму, оскільки підвищення температури на кожні 10 °С викликає збільшення швидкості хімічних перетворень приблизно у 2 – 4 рази. Такі розповсюджені операції, як розчинення, перегонка, сублімація, висушування, кристалізація та ін. потребують, як правило, нагрівання або охолодження, а нерідко того та іншого.

У лабораторії найчастіше всього для нагрівання використовують різні бані (водяні, масляні, піщані та ін.). Для нагрівання низько-киплячих рідин, особливо пожежо – та вибухонебезпечних використовують водяну баню, воду для якої підігрівають в іншому місці. Для нагрівання в інтервалі температур 80 – 200 °С і вище використовують піщані бані. У залежності від того, до якої температури необхідно охолоджува-ти реакційну суміш, використовують різні охолоджувальні суміші: до 0 °С – крижану воду (суміш льоду з невеликою кількістю води); до мінус 20 °С використовують суміш товченого льоду з натрій хлоридом у співвідношенні 3: 1.

Для успішного проведення більшості хімічних процесів, які пов'язані з тепло – або масообміном, потрібно примусове перемішування. Перемішування вручну збовтуванням або за допомогою скляної палички використовують лише для процесів, що відбуваються досить швидко. У більшості випадків переважно використовують механічне перемішування. У лабораторних умовах використовують електродвигуни різної потужності. При необхідності швидкість обертання регулюють за допомогою ЛАТРа (лабораторного автотрансформатора). Стержень мішалки з'єднують за допомогою короткого відрізка гумовового шланга з віссю електродвигуна.

Метою органічного синтезу є одержання чистої речовини. Однак органічні реакції часто супроводжуються побічними процесами, тому реакційні суміші містять залишки вихідних речовин та продуктів прямих і побічних реакцій. Це положення ще більшою мірою стосується виділення цінних речовин із вторинної промислової сировини (відходів промислових підприємств) з метою їх подальшого використання.

Знання загальних методів виділення та очищення органічних сполук є необхідною умовою при виконанні лабораторних робіт. Продукти органічного синтезу виділяють із розчинів, суспензій (suspension) та твердих сумішей. Методи виділення та очищення залежать від фізичних та хімічних властивостей органічних речовин. Найбільш поширеними у лабораторній практиці є методи перекристалізації твердих речовин, очищення органічних речовин простою перегонкою та перегонкою з водяною парою, екстракція та інші, що у випадку реагентного оброблення вторинної промислової сировини повинні бути простими як з точки зору хімії, так і в апаратурному (технологічному) відношенні.

Перекристалізацію застосовують для очищення твердих речовин. У порівнянні з іншими методами вона найбільш універсальна, відносно мало трудомістка, при правильному проведенні забезпечує високий ступінь очищення. Проте інколи при перекристалізації можливі значні втрати речовини. Цей метод *ґрунтується на різниці у розчинності речовини, яку очищають, у певному розчиннику за різних температур: без нагрівання та при нагріванні до температури кипіння розчинника.* Для проведення перекристалізації використовують спеціальний хімічний посуд та лабораторне обладнання. Процес перекристалізації здійснюють у кілька стадій: вибір розчинника;

приготування насиченого гарячого розчину; "гаряче" фільтрування; охолодження розчину; відділення кристалів, що утворилися; промивання кристалів чистим розчинником; висушування.

Правильний вибір розчинника – основна умова при проведенні перекристалізації. До розчинника висувають ряд вимог: значна різниця між розчинністю речовини у певному розчиннику за кімнатної температури та при нагріванні; розчинник повинен розчиняти при нагріванні лише речовину і не розчиняти домішки. Ефективність перекристалізації зростає при збільшенні різниці у розчинності речовини та домішок; розчинник повинен бути індиферентним як до речовини, так і до домішок; температура кипіння розчинника повинна бути нижчою за температуру плавлення речовини на 10 – 15 °С, інакше при охолодженні розчину речовина виділиться не у кристалічній формі, а у вигляді масла [3]/

Експериментально розчинник вибирають так: невелику пробу речовини вміщують у пробірку, додаючи до неї кілька крапель розчинника. Якщо речовина розчиняється без нагрівання, такий розчинник не придатний для перекристалізації. Вибір розчинника вважається правильним, якщо речовина погано розчиняється в ньому без нагрівання, добре – при кипінні, а при охолодженні гарячого розчину відбувається її кристалізація. Як розчинник при перекристалізації використовують воду, спирти, бензол, толуол, ацетон, хлороформ та інші органічні розчинники або їх суміші.

Література:

1. Глубіш П. А. Органічний синтез: в 2 ч. / П. А. Глубіш. – К.: ІЗМН, 1997–.– Ч. 1. – 1997. – 318 с. Ч. 2. – 1997. – 220 с.
2. Общий практикум по органической химии / [В. П. Черных, И. С. Гриценко, М. О. Лозинский, З. И. Коваленко]. – Харьков: Изд-во НФау; Золотые страницы, 2002. – 592 с.
3. Артёменко А. И. Практикум по органической химии / А. И. Артёменко, И. В. Тикунова, Е. К. Ануфриев. – М.: Высшая школа, 1991. – 174 с.
4. Аверина А. В. Лабораторный практикум по органической химии / А. В. Аверина, А. Я. Снегирёва. – М.: Высшая школа, 1980. – 183 с.
5. Рево А. Я. Малый практикум по органической химии / А. Я. Рево, В. В. Зеленцова. – М.: Высшая школа, 1980. – 175 с.
6. Штеменко Н. І. Органічна хімія та основи статичної біохімії / Н. І. Штеменко, З. П. Соломко, В. І. Авраменко. – Дніпропетровськ: В-цтво ДНУ, 2003. – 665 с.
7. Шабаров Ю. С. Органическая химия: учеб. для вузов: в 2 ч. / Ю. С. Шабаров.– М.: Химия, 1996–.– Ч. 1: Нециклические соединения. – 1996. – 493 с. Ч. 2: Циклические соединения. – 1996. – 846 с.

Науковий керівник:
кандидат історичних наук, доцент Ольга Федорівна Глоба.

Світлана Маліновська
(Київ, Україна)

ПІДГОТОВКА ПЕДАГОГІВ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ КРІЗЬ ПРИЗМУ СЬОГОДЕННЯ

В умовах зростання інтелектуальної змістовної праці, конкуренції освітніх послуг, особливого значення набуває проблема якості підготовки фахівця інноваційного типу, який здатний реалізувати освітні стандарти, впроваджувати нові освітні технології. Ефективність роботи освітніх закладів залежить не лише від програм навчання і виховання, а й від особистості педагога, його взаємин з дітьми. Кожен талановитий, висококваліфікований, спостережливий педагог поєднує у своїй практиці загальнотеоретичні досягнення педагогіки, власний досвід, особистісні переваги та особливості дітей, з якими він працює. Тому навіть найдосконаліша теорія не може дати вичерпної відповіді, яким бути педагогу, однак вона є основою, на яку мусить опиратися навіть найобдарованіший з них. Очевидно, саме ці їхні якості мав на увазі дослідник народної педагогіки О. Духнович, стверджуючи, що людина, яка присвячує себе вихованню дітей, повинна «від природи на це бути обраною».

Я.А. Коменський порівнював педагога з архітектором, садівником, полководцем, скульптором. Нарівні з великою соціальною роллю він цінував гуманістичну спрямованість особистості педагога, який повинен бути керівником, другом своїх вихованців. За словами Ф. Фребеля, між вихователем і дитиною має бути внутрішнє єднання в настрої, житті, спільній діяльності, грі. Дитина розкриється, якщо з нею працюватиме митець педагогічної справи, а не ремісник.

Ідеї видатних педагогів стосовно особистості вихователя актуальні й сьогодні. Сучасний педагог має прагнути самовдосконалення у контексті ідей гуманізації виховання, повинен знати і вміти використовувати досягнення науки, формувати оригінальні методики навчання дітей, ефективно працювати з батьками, громадськістю. Запорукою успішної педагогічної діяльності вихователя є і його ерудованість, сучасний світогляд, об'єктивна самооцінка, педагогічний такт, високорозвинуті професійні якості, психолого-педагогічна освіченість, уміння працювати з дітьми. Хороший педагог, зауважував В. Сухомлинський, це насамперед людина, яка любить дітей, знаходить радість у спілкуванні з ними, вірить у те, що кожна дитина може стати доброю людиною, вміє дружити з дітьми, бере близько до серця дитячі радощі й прикрощі, знає душу дитини, ніколи не забуває, що й вона сама була дитиною [4, с.6].

Реформування дошкільної освіти передбачає радикальну перебудову управлінської ланки, що вимагає істотного підвищення професіоналізму керівних кадрів. Задоволення зазначеної потреби передбачає пошук нових і більш ефективних шляхів підготовки управлінського персоналу, здатного здійснювати ефективне керівництво з опорою на досвід і сучасні досягнення психолого-педагогічних дисциплін, взяти на себе ініціативу щодо перебудови освітнього процесу, трансформуючи його в межах нової моделі дошкільного навчального закладу.

Гнучкими є системи підготовки кадрів для дошкільних закладів за кордоном. У Японії дошкільні заклади виховують більше половини дітей. Висока якість виховної роботи забезпечується тим, що педагогів для них готують на педагогічних факультетах університетів, у педагогічних інститутах і коледжах. Французьких педагогів готують спершу в університеті, згодом – у «нормальних школах», які мають статус вузів професійного профілю. Навчальний план охоплює 3 блоки дисциплін: загально педагогічний; предметної підготовки, ознайомлення з новою технікою і

технологією; підготовки до виховної та адміністративної роботи. Для того щоб працювати помічником вихователя, необхідно пройти дворічну педагогічну підготовку.

У США кожен штат має свої стандарти підготовки педагогічних кадрів. Фахівці з дошкільного виховання отримують загальну дворічну академічну підготовку, потім протягом двох–чотирьох років опановують дисципліни, які стосуються психічного і фізичного розвитку дитини. Випускники одержують ліцензійний сертифікат, високий бал якого дає змогу продовжити навчання ще протягом двох років у аспірантурі й здобути вчений ступінь магістра[4, с.3].

Отже, для успішної діяльності вихователь дошкільного закладу повинен оволодіти певною сукупністю знань, умінь, виховувати в собі позитивні особистісні якості. Єдність і взаємодія їх є передумовою ефективної реалізації професійних функцій вихователя дошкільного закладу, серед яких виокремлюють: догляд за дітьми, полягає у забезпеченні життєдіяльності дітей на основі передових методик і технологій педагогічної діяльності; турботі про їхнє здоров'я; формуванні позитивних емоцій; створенні раціонального виховного середовища; наданні за необхідності першої медичної допомоги; проведенні загартовуючих та інших оздоровчих заходів; профілактиці порушень стану здоров'я дітей. Вихователь повинен мати на меті вивчення індивідуально-особистісних особливостей дітей; збір і аналіз фактів їхньої поведінки, встановлення причин і наслідків учинків вихованців; проектування розвитку особистості кожної дитини і дитячого колективу загалом; засвоєння передового досвіду, нових педагогічних технологій.

Реалізація програмних завдань у ДНЗ великою мірою залежить від компетентності педагогічних кадрів, а це передусім – представники методичних служб усіх рівнів. Реалізація нових концепцій дошкільної освіти, яких вимагає від педагога активного і творчого запровадження ідей інтерактивного особистісно орієнтованого виховання і навчання, здатного вносити у свою діяльність прогресивні ідеї, змінювати вже застарілі підходи новими.

На сьогодні актуальним є розгляд проблем підготовки педагогів дошкільної освіти до організації методичної роботи в ДНЗ. Нові тенденції освіти потребують розробки та впровадження нової моделі організації методичної роботи та формування готовності як завідувача, так і методиста дошкільної установи до пошуку сучасних її форм і методів. Сьогодні ці проблеми у галузі дошкільної освіти розробляють Бєлєнька Г.В., Богуш А.М., Гавриш Н.В., Крутій К.Л., Маковецька Н.В. та ін. Відтак, фахова підготовка майбутніх організаторів та методистів дошкільної освіти вимагає якісних знань студентів не тільки з педагогіки, психології, методик дошкільної освіти, але й з соціології, маркетингу освіти, менеджменту дошкільної освіти, її моніторингу.

Аналіз сучасної практики засвідчує існуючі протиріччя між сьогоденними вимогами до методичної служби та рівнем сформованості знань, умінь і навичок студентів – майбутніх організаторів дошкільної освіти, що забезпечує успішне виконання цих вимог. Одним з найслабших місць підготовки майбутнього педагога є те, що йому дають знання основ наук, які він викладатиме і майже не дають знань про те, як виховувати дитину. Організатор дошкільної освіти покликаний удосконалювати методичну майстерність дошкільних педагогів, згуртовувати педагогічний колектив на реалізацію творчих завдань виховання і розвитку дитини-дошкільника, реалізуючи у методичній роботі творчі набутки педагогічної спадщини. Тому основними завданнями методиста мають бути: вивчення стану роботи підлеглих організацій; надання їм дієвої методичної допомоги; неперервне вдосконалення теоретичної підготовки та фахової майстерності дошкільних педагогів; розширення культурного світогляду вихователів, керівників дошкільних навчальних закладів; використання та впровадження у практику здобутків педагогічної науки, передового досвіду, інноваційних технологій відповідно до завдань, що стоять перед дошкільною освітою. Методична робота у відділах освіти показує, що методисти є ланкою, яка з'єднує всю управлінську систему освіти з конкретним дошкільним закладом, а також своєрідним ланцюжком від науки до кожного конкретного педагога [3, с.22].

Отже, сучасний організатор дошкільної освіти покликаний бути насамперед організатором методичної роботи. Для цього йому важливо володіти такими вміннями: ставити мету, конкретизувати її у вигляді завдань; проектувати і планувати методичну роботу загалом та за окремими блоками; раціонально будувати власну діяльність; регулювати й коригувати заплановане; аналізувати стан здійснення навчально-виховної роботи, рівень майстерності вихователів, ефективність методичної роботи з кадрами; обґрунтовано здійснювати контроль та аналіз здобутих результатів; робити висновки й прогнозувати вдосконалення управління процесом підвищення кваліфікації педагогічних працівників.

Саме тому, слід учити студентів досліджувати зміст і структуру діяльності методиста, класифікувати функціональні обов'язки, віднаходити шляхи вдосконалення його праці. Варто зазначити, що на сучасному етапі зростають вимоги до якості та ефективності роботи вихователів. Важливу роль в удосконаленні їхньої психолого-педагогічної підготовки та підвищенні педагогічної майстерності відіграють методичні служби. Першою ланкою є методична служба дошкільного навчального закладу. Вона має так організувати роботу, щоб вихователь міг не лише поповнювати свої фахові знання, а й впроваджувати їх у практичну роботу з дітьми, сприяючи становленню дитини як особистості. Водночас завдання методиста – допомагати вихователям усвідомити необхідність змінювати тактику спілкування з дитиною, а саме: відмови від диктату, коли домінують заборона, вимога, погроза, наказ, окрик, перехід до партнерської діяльності з вихованцями, до діалогу, до встановлення довірчих стосунків, що забезпечує дитині почуття захищеності, емоційного благополуччя довіри, радощів життя.

Не відкидаючи основних методичних форм роботи з педагогічними кадрами, якими є педрада, консультації, педгодини, колективні перегляди занять, семінари, семінари-практикуми, слід прагнути наповнювати їх новим сучасним змістом, узгоджуючи його з Базовим компонентом дошкільної освіти. Як стверджують розробники нової програми, її відмінність від попередніх полягає у тому, що це перша програма розвитку, акцент у якій із дидактичного зміщено на розвивальний і виховний, що відповідає сучасному трактуванню завдань. Тому програма досить складна, вимагає ґрунтовних психолого-педагогічних знань вихователів ДНЗ [1, с.8].

Відтак, ознайомлення з програмою нового зразка та підготовка студентів до її реалізації у практичній діяльності – першочергові завдання всіх викладачів. Методична підготовка майбутнього організатора дошкільної освіти, полягає в тому, щоб він освоїв діяльність, яка обумовлена структурою і функціями дошкільних методик виховання і навчання дітей як самостійних наукових галузей. Майбутній фахівець з дошкільної освіти має оволодіти науково-методичною підготовкою з цілої низки навчальних дисциплін: організації і керівництва дошкільними закладами, теорії і методики фізичного виховання дітей, теорії і методики розвитку рідного мовлення дітей, теорії і методики формування елементарних математичних уявлень, основ образотворчого мистецтва. Науково-методичний комплекс навчальних дисциплін кафедр слід розглядати як ефективний засіб, який підвищує ефективність усіх видів діяльності. Особливого значення у науково-методичному комплексі надається базовим дошкільним навчальним закладам, де студенти мають можливість спостерігати та аналізувати постановку роботи з дітьми, з вихователями, а також реалізовувати власні освітні проекти навчання та виховання дітей. сучасні інноваційні технології дошкільної

освіти. Викладачі повинні забезпечити студентів як підручниками, так і авторськими лекціями, які вчать орієнтуватися в інформаційному просторі, розвивають аналітичні та пошукові здібності дітей[2, с.14].

Сучасні реалії вимагають запровадження в навчальний процес новітніх технологій дошкільної освіти, що потребувало поліпшення навчально-методичного забезпечення освітнього процесу. На сучасному етапі розвитку український освітній простір потребує кардинальних змін. Потрібно вдосконалити не лише освітню систему, а й поліпшити підготовку педагогічних кадрів. У першу чергу, від учителя, його компетентності, сформованої під час професійного навчання, залежить якість педагогічного процессу.

Сучасні дошкільні заклади потребують вихователів-майстрів, які мають постійно удосконалювати свою педагогічну майстерність, підвищувати свій професійний рівень. Проте для цього необхідна глибока внутрішня мотивація, прагнення працювати самостійно над собою. Навчальна діяльність повинна мати творчий характер, враховувати специфіку майбутньої професійної діяльності, індивідуально-психічні особливості студентів, їхні нахили, здібності, зацікавлення, життєві орієнтири і намагання.

Лытература:

1. Базова програма дитини дошкільного віку «Я у Світі» / Наук. ред. та упоряд. О.Л. Кононко. – К.: Світич, 2008. – 430 с.
2. Бєлєнька Г.В. Вихователь дітей дошкільного віку: становлення фахівця в умовах навчання. Монографія. – К.: Світич, 2006. – 304 с.
3. Методичні аспекти реалізації Базової програми розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі» / О.Л. Кононко, З.П. Плохій, А.М. Гончаренко та ін. – К.: Світич, 2009. – 208 с.
4. Пєхота О.М. Індивідуалізація професійно-педагогічної підготовки вчителя: Автореф. дис. докт. пед. наук: 13.00.04. – К., 1997. – 52 с.
5. Рогальська Н.В. Педагогічний супровід наукової діяльності студентів. – Умань: РВЦ «Софія», 2008. – 116 с.

Науковий керівник:
кандидат філософських наук, доцент Покулита Ірина Костянтинівна.

Людмила Медвідь
(Київ, Україна)

ІННОВАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ У ВИЩОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ЕКОНОМІЧНОМУ ЗАКЛАДІ: ІННОВАЦІЙНА ЛЕКЦІЯ ТА КОНТАКТНЕ ЗАНЯТТЯ

Актуальність теми зумовлена світовими глобалізаційними та інтеграційними викликами, які поставили перед сучасною вищою школою такі провідні завдання: підготовку фахівців, здатних швидко реагувати на зміни у соціально-економічному середовищі, адаптувати свою професійну діяльність до нових умов, володіти незаперечними конкурентними перевагами, впроваджувати інноваційні технології у навчальний процес.

Проблема впровадження інноваційних технологій у навчальний процес вищого навчального закладу є пріоритетною серед психолого-педагогічних досліджень. Нині плідно розробляються такі її аспекти: методологічний (І.М. Дичковська, Г.Б. Корнетов, А.С. Нісімчук, О.С. Падалка, С.О. Сисоєва, О.Т. Шпак, Н.Р. Юсуфбекова), аксіологічний (М.С. Бургін, М.В. Кларін), праксиологичний (С.Н. Сєдова, А.І. Пригожин), методичний (А.А Вербицький, А.З. Кіктенко, О.М. Любарська, Н.Г. Опухова, Е.А. Плеханов), але недостатньо розроблено питання впровадження у навчальний процес економічного університету таких інноваційних технологій, як інтерактивна лекція та контактне заняття, що й склало мету нашого дослідження. Для її реалізації необхідно розв'язати такі завдання: розкрити особливості проведення інтерактивної лекції у вищому економічному навчальному закладі та визначити конкурентні переваги контактного заняття.

Проаналізувавши і узагальнивши досвід роботи професорко-викладацького складу ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана» (далі КНЕУ), вважаємо, що успішному впровадженню нової парадигми освітньої діяльності, зокрема, переходу від викладання дисципліни до освоєння науки сприятиме інтерактивна модель навчання. Вона є спеціальною формою організації пізнавальної діяльності, яка має конкретну, передбачувану мету – створити комфортні умови навчання, за яких кожен студент відчуває свою успішність та інтелектуальну спроможність [1, с. 4]. Викладачі і студенти виступають "рівноправними суб'єктами" кооперативного навчання (парне, групове, колективне, навчання у співпраці), а провідною у навчальному процесі є інтерактивна лекція. В межах інтерактивної моделі навчання розглянемо конкурентні переваги контактного заняття та особливості проведення інтерактивної лекції.

Інтерактивна лекція – спрямована на активізацію мислення і поведінки студентів, носить здебільшого проблемний та пошуковий характер, сприяє налагодженню оперативного зворотнього зв'язку викладача зі студентами, забезпечує інтенсифікацію педагогічної праці, стимулює самостійне здобуття знань студентами та забезпечує високі результати навчальної діяльності.

Серед студентів найбільшою популярністю користуються наступні види інтерактивної лекції: проблемна, інтегрована, бінарна, провокаційна, лекція-прес-конференція, лекція-візуалізація.

Викладачі обирають інтерактивну лекцію, бо вона:

1. Сприяє активізації мислення і поведінки студентів.
2. Передбачає опрацювання великого масиву інформації.
3. Зводить до мінімуму монолог викладача, надаючи перевагу його діалогу зі студентами, де максимально використовує знання попередніх тем курсу, інших предметів, загальноекономічні та наукові знання.
4. Носить здебільшого проблемний та пошуковий характер.
5. Сприяє налагодженню оперативного зворотнього зв'язку зі студентами.
6. Створює умови інтенсифікації педагогічної праці.
7. Забезпечує досягнення високих результатів навчальної діяльності.
8. Активізує самостійне здобуття знань студентами.
9. Сприяє саморозвитку студентів та викдалача.

Щоб ефективно провести інтерактивну лекцію необхідно підготувати належним чином аудиторію до її читання: по-перше, укомплектувати аудиторію необхідними технічними засобами: комп'ютером, мультимедійним проектором, інтерактивною дошкою (типу SMART Board).

По-друге, викладач повинен розробити принципово нові навчально-методичні матеріали:

а) мультимедійний підручник;

б) електронний конспект лекції;

в) презентаційну версію курсу в форматі Power Point;

г) електронну версію курсу залишити на кафедрі, на інформаційно – консультативному сайті кафедри або викладач повинен її мати при собі на флешці.

Таким чином, проведення інтерактивної лекції у вищому навчальному закладі передбачає серйозну підготовку з боку викладача, а також готовність студентів до інновацій.

Значний інтерес у викладачів та студентів КНЕУ викликає контактне заняття.

Перші спроби проведення контактного заняття в КНЕУ були зроблені автором уже в 1995 році при викладі предметів психолого-педагогічного циклу «Комунікативні процеси у навчанні», «Психологія діяльності: навчальний менеджмент» на другому та третьому курсах фінансово-економічного, обліково-економічного факультетів, а також на факультетах економіки агропромислового комплексу, економіки та управління. А через кілька років окремі викладачі магістратури почали їх використовувати при викладанні дисципліни «Макроекономіка».

Переходу від традиційної форми проведення занять в режимі «лекція – практичне» до нової форми «контактне заняття», передував тривалий період вивчення та адаптації досвіду зарубіжних бізнес-шкіл.

Вперше контактний формат занять був реалізований в Центрі магістерської підготовки (далі ЦМП) на програмі МБА, оскільки вона найбільшою мірою залучена в міжнародне співробітництво. Починаючи з 2004 року в ЦМП викладачі активно включилися в реалізацію українсько – канадського проекту міжнародної технічної допомоги «Потенціал України в області регіонального тренінгу та консалтингу». На базі ЦМП був проведений майстер-клас з методики викладання економічних дисциплін за участю викладачів університету МакГілл, які поділилися своїм досвідом проведення занять в даному режимі, зокрема познайомили викладачів КНЕУ з різними видами самопрезентації студентів, розкрили можливості часткового опитування засвоєного матеріалу на лекції.

Впровадженню контактної форми занять у ЦМП сприяла також співпраця за програмою МБА з Міжнародною вищою школою комерції та Комерційним інститутом м. Нансі (Франція). Саме французькі професори почали по суті контактне викладання навчальних курсів студентам програми МВА в інтерактивному режимі.

Сьогодні в ЦМП програма МБА реалізується за участю британської міжнародної бізнес-школи м. Борнмута (BBSI). Провідним бізнес-тренером BBSI є доктор Найел Фостер, який викладає кілька курсів (маркетинг, стратегічний, інноваційний, міжнародний менеджмент) та проводить заняття саме в контактній формі.

Вивчивши і узагальнивши досвід зарубіжних бізнес-шкіл, професорсько-викладацький складу КНЕУ, з 1 вересня 2011 року в ЦМП була впроваджена в навчальний процес нова форма занять – контактне заняття. Аудиторні заняття на всіх магістерських програмах проводяться у форматі контактних.

Як показали результати дослідження контактне заняття є найбільш ефективною формою проведення занять, при створенні належних умов. А саме:

1. Готовність і бажання викладачів проводити контактні заняття, а також усвідомлення того факту, що від них будуть потрібні додаткові витрати власних зусиль і часу для пошуку нових форм і методів роботи в аудиторії.

2. Адміністрація університету додатково організовує семінари й майстер-класи, які сприяють підготовці викладачів для такого формату роботи.

3. В університеті має бути належне матеріально-технічне забезпечення навчального процесу, щоб викладач міг активно використовувати сучасні технологій, у тому числі інформаційні.

4. Обов'язкова попередня ретельна підготовка викладача до проведення аудиторних занять, враховуючи вікові та індивідуальні особливості студентів.

5. Формат контактних занять передбачає наявність в групі не більше 25-30 чоловік тому, що забезпечує використання викладачем не тільки різних методів навчання, але й сприяє адекватному контролю знань студентів.

При дотриманні вище названих умов контактне заняття має суттєві конкурентні переваги перед традиційними формами.

Контактне заняття:

– передбачає інтерактивний формат навчання, що істотно розширює діапазон використання дидактичних методів навчання (лекція-дискусія, бінарна, проблемна, мозковий штурм, кейс-метод, бізнес-тренінг, ситуаційні вправи, реальні проекти, комп'ютерні симуляції, дебрифінг, робота в малих групах, рольова гра та інші);

– забезпечує раціональне поєднання теорії і практики;

– містить міждисциплінарний компонент і забезпечує постійний зворотний зв'язок викладачів зі студентами;

– стимулює попередню самостійну підготовку студентів до заняття;

– формує у студентів науково-дослідні компетенції;

– дозволяє створити портфоліо, яке може містить електронний конспект лекції; презентацію заняття; список основної та додаткової літератури для кожної теми; перелік обов'язкових та вибіркових завдань, вправ, досліджень, тестів; карту самостійної роботи, яка видається на початку кожної сесії, де зазначені основні і вибіркові завдання для самостійної та індивідуальної роботи (видається на початку кожної сесії), інтелект-карти до тем (за вибором), творчі завдання, бізнес-плани;

– сприяє здійсненню постійного моніторингу ступеню засвоєння студентами навчального матеріалу.

Висновки:

1. Розкрито особливості проведення інтерактивної лекції у вищому економічному навчальному закладі.

2. Визначено конкурентні переваги контактного заняття.

3. Доведено, що ефективність впровадження інтерактивної лекції та контактного заняття залежить від рівня професіоналізму професорського-викладацького складу та готовності студентів навчатись за сучасними технологіями, а також від мети та завдання конкретної технології.

4. Як показали результати дослідження впровадження інтерактивної лекції та контактного заняття в навчальний процес сприяють формуванню професійних і особистісних компетенцій економістів щодо здатності швидко реагувати на зміни у соціально-економічному середовищі, адаптувати свою професійну діяльність до нових умов, володіти незаперечними конкурентними перевагами.

Література:
1. Інтерактивні технології навчання /О.І. Пометун, Л.В. Пироженко, Г.І. Коберник та ін. – К.: Наук. світ, 2004. – 85 с.

Луиза Мингазова
(Казань, Россия)

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОРИЕНТИРЫ ФОРМИРОВАНИЯ ЭТНОКУЛЬТУРНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ СОВРЕМЕННОЙ МОЛОДЕЖИ

Значимым методологическим ориентиром формирования этнокультурной компетентности выступает *принцип диалога.* Диалог означает множество смыслов или разные смыслы; множество значений. Он подразумевает живой равноправный обмен мнениями двух и более собеседников, результатом которого должна стать выработка общей позиции или общего взгляда на какое-либо явление. В широком понимании Универсальный Диалог – это способ организации совместной жизни людей на нашей планете, ибо диалогичность – это «спектр разных форм соприкосновения, взаимодействия, сопряжения в настоящем прошлого и будущего, которая была свойственна всем переходным периодам» [1.]

Диалог может быть рассмотрен с разных позиций. Например, как способ познания, общения и средство обучения. Можно выделить несколько *видов диалогов.*

1. Информационный диалог характерный для ситуаций, в которых к началу общения между партнерами имеется разрыв в знаниях.

2. Интерпретационный диалог, реализуемый в ситуациях, когда знания у партнеров примерно одинаковы, но получают разное осмысление.

3. Познавательный диалог (как синтез информационной и интерпретационной форм диалога), направленный на увеличение объема информации у каждого участника диалога по обсуждаемой теме, а также на овладение методологией диалогического познания. В результате познавательного диалога его участниками могут быть совершены не только субъективные открытия (для себя), но и получена социально-значимая информация (новые способы решения тех или иных проблем, новые аспекты понимания темы обсуждения и т.д.).

Диалогичность позволяет принять чужие аргументы, чужой опыт и в тоже время не отказываться от своих взглядов, всегда ищет баланса, компромисса. Целью участников диалога является достижение взаимного понимания. Диалогический принцип подразумевает, что в процессе взаимодействия происходит самоизменение, самодостраивание, саморазвитие личности. В результате этих процессов происходит необратимое событие «перемены ума» в направлении развития критического, креативного мышления, рефлексии, расширения мировоззрения, обогащения ценностных ориентаций.

Диалог рассматривается не только в качестве способа усвоения знаний и получения информации, он также является действующей основой в развитии и взаимодействии культур. Принцип диалога, распространяемый в сферу межэтнического взаимодействия, означает уважение и признание всех национальных культур в структуре современной мировой культуры. Диалогичность культур рождается в поиске нового без разрушения старого, в сопряжении с иным, в стремлении к взаимопониманию и признании за обеими культурами относительной истинности. Диалог – это взаимодействие этнокультур, обеспечивающее адекватное взаимопонимание и духовное обогащение представителей разных этнических общностей.

Важно, что бы принцип диалога (*межличностный диалог и диалог культур*) был заложен в содержание образования, в формы и методы учебно-воспитательного процесса. Это даст возможность, во-первых, избежать этнического капсулирования в знаниях, культуре, системе образования и т.д., во-вторых, расширить культурный кругозор учащихся, в-третьих, осознать взаимовлияние, взаимопроникновение и взаимообогащение культур различных этнических общностей России и мира, в-четвертых, сформировать толерантное отношение к «другому», уважение к иной точке зрения, иному образу жизни, в-пятых, освоить общечеловеческие ценности, в-шестых, приобрести необходимые умения и навыки, позволяющие достигать взаимопонимания и согласия конструктивными, мирными средствами, в-седьмых, найти лучшее решение проблемы и др.

Следующим весьма важным принципом формирования этнокультурной компетентности является *принцип междисциплинарности и вариативности*. Так, содержание полиэтнического образования, в ходе которого и происходит формирование этнокультурной компетентности, многоаспектно и отличается высокой степенью междисциплинарности и вариативности. Как показывает практика ни одна учебная дисциплина, взятая в отдельности, не может охватить и объяснить все аспекты жизни, культуры, социальных и др. проблем этнических групп. Кроме того, рассматривание этих аспектов с позиции одной дисциплины может привести к искаженной их интерпретации и оценке. В полиэтническом образовании любая учебная дисциплина перестает быть самодовлеющей и становится органической частью единого целостного процесса не только по усвоению нового знания, но и полиэтнического развития личности. Полиэтничность должна пронизывать методику преподавания в учебном заведении. При этом речь не идет об искусственном создании русской, ингушской, татарской или другой этнокультурной методике преподавания какой-либо учебной дисциплины. Необходимо лишь, когда это возможно и оправдано, отображение некоторых элементов культуры различных этнических групп, которые способствуют обогащению социального и практического опыта учащихся, развитию понимания возможности вариативного метода постижения мира и его практического преобразования, содействию принятия и солидарности по отношению к конструктивным культурным отличиям. В распоряжение учащихся должна быть представлена разнообразная информация этнокультурной направленности, а сами этнические общности изучены в социальном, психологическом, антропологическом, экономическом, политическом и др. аспектах. Неизбежным является разработка и внедрение в образовательный процесс учебных учреждений специальных курсов по истории и культуре отдельных народов, интегрированных междисциплинарных предметов (например, «народоведение»), реализация межпредметных связей через самые разнообразные формы.

В логике полиэтнического образования целесообразно знакомить учащихся с собственной историей, художественным искусством, традициями в контексте культурного развития России и мира. Это позволяет более четко определить роль и место родной культуры в общецивилизационном процессе, не допустить самоизоляции

этноса, обеспечить единое культурное и образовательное пространство и в конечном итоге содействует расширению социальной мобильности личности.

В основе формирования этнокультурной компетентности лежит *принцип полилингвизма,* заключающийся в освоении личностью родного (не обязательно своего этнического), государственного и международных (иностранных) языков. Язык из всех элементов этнической культуры обладает четко выраженной этнодифференцирующей функцией. Родной язык, являясь культурным наследием, выступает как средство познания культуры своего народа. Следовательно, знание родного языка является значительным фактором сохранения и развития этнической культуры, а значит и народа. В тоже время в многонациональном российском государстве особую роль в становлении личности и реализации ее творческих возможностей играет государственный язык, а именно русский язык как язык межнационального общения. Обучение русскому языку является важной государственной задачей, решение которой вносит вклад в обеспечение целостности государства, достижение межнационального согласия. Владение языком межнационального общения расширяет образовательные, научные и культурные перспективы личности, приобщает к культурным, научным и техническим достижениям России. Очевидно, что развитие национально-русского двуязычия в образовательных учреждениях – объективная необходимость, так как создает благоприятные условия для более полного развития личности, формирования сопричастности и ответственности за судьбу российского общества. Вместе с тем русско-национальное двуязычие, то есть изучение русскими языка этнических сообществ, входящих в состав Российской федерации, содействует включению носителей русской культуры в уникальный мир российских этносов, формированию уважительного отношения к другим народам. Интеграция мировых сообществ нацеливает личность на освоение иностранных языков. Изучение других языков позволяет не только развивать лингвистическую компетенцию, но и знакомить молодых людей с культурой стран изучаемых языков, что в конечном итоге способствует формированию этнокультурной компетентности личности. Таким образом, этнокультурно компетентная личность представляется также как человек владеющий родным, русским и как минимум одним из иностранных языков. Принцип полилингвизма важен еще и потому, что владение несколькими языками является благодатной почвой для развития мышления, интеллектуальных способностей человека.

Заметим, что человек может обладать энциклопедическими знаниями в области этнических культур, однако проявлять при этом интолерантность к представителям других национальностей, не владеть приемами ненасильственного взаимодействия. Поэтому немаловажное значение имеет *принцип комплексности,* а именно формирование этнокультурной компетентности учащегося на познавательном, эмоциональном и поведенческом уровнях. Содержание, формы и методы формирования этнокультурной компетентности эффективны прежде всего тогда, когда приобретаемые учащимися этнокультурные знания являются инструментом, помогающим им осуществлять созидательную деятельность в межэтнической сфере при этом не испытывая негативной эмоциональной напряженности при взаимодействии с представителями иной культуры.

Познавательный уровень выражается в наличии у учащихся совокупности представлений, знаний истории, культуры, традиций, языка своего этноса и других, прежде всего, с которыми осуществляется процесс общения; знаний национально-психологических особенностей представителей различных культур; понимания существования этнокультурного разнообразия, общего и единичного в этнических культурах, их взаимовлияния; знаний теории и практики межэтнических взаимоотношений; ориентации в таких категориях, как культура, нация, этнос, этническая культура, этническая идентичность, этничность, предубеждения, этнические стереотипы и конфликты, их причины и пути разрешения, культурный шок, моно – и полиэтничность, толерантность, мигрант, беженец и др.; умения интерпретировать иную этническую культуру (ее символы, образы, традиции, стиль одежды, прически и т.д.); умения видеть культурную односторонность или многосторонность учебника, художественной и публицистической литературы, в высказываниях людей, в средствах массовой информации; знаний международно-правовых документов и современного международного опыта по решению межэтнических проблем; осведомленности о социально-политических событиях; самостоятельности суждения.

Теоретическая подготовка учащихся должна найти реализацию на *поведенческом уровне*. А именно предусматривается владение учащимися этноспецифическими умениями (например, владение традиционными ремеслами, видами деятельности); умениями находить контакт в иноэтнической среде; способами установления позитивных взаимоотношений между этнофорами, например, выбирать оптимальный стиль речи и тона, демонстрировать заинтересованное отношение, оказывать поддержку и т.д.; навыками конструктивного разрешения конфликтов, возникающих на этнической почве; средствами вербальной и невербальной коммуникации, соответствующих культуре тех или иных представителей этнических групп; умениями искать и анализировать информацию этнокультурной направленности; моделями многокультурного поведения в полиэтнической среде.

На эмоциональном уровне необходимо развивать у воспитанников эмпатию и рефлексию в межэтническом взаимодействии; чувство национальной гордости; положительную готовность к межэтническим контактам; принятие этнокультурного разнообразия; уважительное отношение к национально-культурным особенностям людей; способность преодолевать личностно-психологические барьеры в межэтническом общении; стремление к снижению межэтнической напряженности; умения не страдать от наличия иных точек зрения, мнений, терпимости к инаковости; интерес и внимание к иным культурам и их проявлениям; непримиримость к национализму, шовинизму, расизму, геноциду; способность участливо и тактично откликаться на запросы, интересы и поступки представителей других этнических культур; объективную оценку любой ситуации, проявление своего отношения к ней.

Литература:

1. Астафьева О.Н. Глобализация как социокультурный процесс // http: //spkurdyumov.narod.ru/D45Ostapheva.htm

Неоніла Моцик
(Кам’янець-Подільський, Україна)

ІНТЕРАКТИВНІ МЕТОДИ НАВЧАННЯ В ПРАКТИЦІ РОБОТИ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

У сучасному суспільстві навчання можна організувати таким чином, що джерелом знань буде не тільки вчитель, але й комп'ютер, телевізор, відео. Учні, відповідно, повинні вміти осмислювати отриману інформацію, трактувати її, застосовувати в конкретних умовах; водночас думати, розуміти сутність речей, уміти висловити

особисту думку. Саме цьому сприяють інтерактивні технології навчання.

Інтерактивні технології потребують певної зміни у житті всього класу, а також значної кількості часу для підготовки як учнів, так і вчителя. Розмірковуючи про інноваційні інтерактивні технології навчання та методику їх використання за різних форм організації навчання, слід пам'ятати, що діти вчаться ефективно, коли:

- мають мотивацію до навчання;
- перебувають у приязному комфортному середовищі;
- використовуються методи, що відповідають різним стилям і способам навчання;
- використовуються їхні знання і вміння;
- мають почуття контролю над процесом навчання;
- досягають успіхів;
- мають можливість випробовувати нові знання на практиці й використати отриману інформацію;
- повністю залучаються до процесу навчання;
- мають достатньо часу для засвоєння нових знань і вмінь;
- можуть побачити використання здобутих знань та вмінь на практиці.

Тому мета введених на сучасному етапі інтерактивних методів навчання полягає у тому щоб навчальний процес відбувався за умови постійної активної взаємодії всіх учнів. Це співнавчання, взаємонавчання, де і учень і вчитель є рівноправними, рівнозначними суб'єктами навчання, розуміють, що вони роблять, рефлексують із приводу того, що вони знають, уміють і здійснюють.

Організація інтерактивного навчання передбачає моделювання життєвих ситуацій, використання рольових ігор і спільне розв'язання проблеми на основі аналізу обставин та відповідної ситуації. Воно ефективно сприяє формуванню навичок і вмінь, виробленню цінностей, створенню атмосфери співробітництва, взаємодії, дає змогу педагогові стати справжнім лідером дитячого колективу.

Під час інтерактивного навчання учні вчаться бути демократичними, спілкуватися з іншими людьми, конструктивно мислити, приймати продумані рішення.

Технологія інтерактивного навчання – така організація навчального процесу, за якої неможлива відмова від участі у процесі пізнання:

- кожен учень має конкретне завдання, за виконання якого він повинен публічно відзвітуватися;
- від діяльності кожного учня залежить якість виконання поставленого перед групою завдання.

Призначення інтерактивного навчання полягає утому, щоб, по-перше, передати знання, по-друге, усвідомити цінність інших людей. Має воно і свої завдання: розв'язання навчальних поведінкових завдань; надання підтримки членам групи.

Застосування інтерактивних технологій висуває певні вимоги до структури уроку. Структура таких уроків складається з п'яти етапів.

I. Мотивація

Мета етапу: сфокусувати увагу учнів на проблемі й викликати інтерес до обговорюваної теми. Мотивація чітко пов'язана з темою уроку, вона психологічно готує учнів до її сприйняття, налаштовує їх на розв'язання певних проблем. Без виникнення мотивів учіння і мотивації навчальної діяльності не може бути ефективного пізнання. Матеріал, поданий під час мотивації, наприкінці підсумовується і стає «місточком» для подання мети уроку. Мотивація допомагає також викликати в учнів інтерес до теми уроку, налаштувати їх на ефективний процес пізнання, викликати власну зацікавленість, психологічно підготувати учнів до сприйняття теми уроку.

Для цього можуть бути використані прийоми, що створюють проблемні ситуації, викликають у дітей здивування, зацікавленість до знань та процесу їх сприймання. Це може бути короткочасна розповідь учителя, бесіда, демонстрування наочності.

Мотивація має займати не більше ніж 5 % часу уроку.

З інтерактивних вправ можуть бути використані такі: «Вилучи зайве», «Роз'єднай слова», «Криголам», «Банани», «Мікрофон», «Задом наперед», «Скринька скарг».

II. Оголошення, подання теми та очікуваних навчальних результатів.

Мета: забезпечити розуміння учнями змісту їхньої діяльності, тобто того, чого вони повинні досягти і що від них очікує вчитель. Без чіткого і конкретного визначення та усвідомлення учнями навчальних результатів їхньої пізнавальної діяльності, особливо на уроках із використанням інтерактивних технологій, учні можуть сприйняти навчальний процес як ігрову форму діяльності, не пов'язану з навчальним предметом.

Цей етап уроку має займати не більше ніж 5 % часу уроку.

Доречно використати такі інтерактивні вправи: «Дешифрувальник», «Морський бій», «Загадкові будиночки», «Мікрофон».

III. Актуалізація знань, надання необхідної інформації.

Мета етапу: дати учням достатньо інформації, щоб потім на її основі виконувати практичні завдання. Це може бути читання роздавального матеріалу, виконання домашнього завдання. Для того щоб зекономити час, можна подати інформацію в письмовому вигляді для попереднього (домашнього) вивчення. На самому уроці вчитель може ще раз розглянути її, особливу увагу звернути на практичні поради; за потреби, прокоментувати терміни або організувати невеличке опитування.

Ця частина уроку займає приблизно 10-15% часу.

Під час повідомлення необхідної інформації доречними будуть такі інтерактивні вправи: «Мозковий штурм», «Мозкова атака », «Карусель», «П'ять слів – три слова», «Ґронування», «Кубування», «Системний оператор», «Діаграма Венна», «Морський бій».

IV. Інтерактивна вправа (центральна частина заняття).

Мета етапу: практично засвоїти навчальний матеріал; досягти поставленої мети уроку.

Ця частина уроку займає 50-60 % часу.

Послідовність роботи під час її проведення:

- інструктування (2-3 хв.);
- об'єднання учнів у групи та розподіл ролей (1-2 хв.);
- виконання завдання в групах (самостійна робота), співпраця (5-15 хв.);
- презентація результатів виконання вправи (3-15 хв.);
- рефлексія результатів учнями (5-15 хв.).

Серед центральних інтерактивних вправ доцільними є: «Система позначок "Допомога"», «Ажурна пилка», «Читання з передбаченням», «Пошуки людського скарбу», «Пішохідний тур», «Добре – погано», «Навчаючи – вчуся».

V. Рефлексія (підбиття підсумків),оцінювання результатів уроку.

Мета етапу: згадати, виявити й усвідомити основні компоненти діяльності: її зміст, тип, способи, проблеми, шляхи їх розв'язання, отримані результати тощо.

Послідовність роботи під час підсумкового етапу:

Встановлення фактів. (Що відбулося?)

Аналіз причин. (Чому це відбулося?)

Планування дій. (Що нам робити далі?)

Рефлексія займає 20 % часу уроку.

На етапі рефлексії доцільними є інтерактивні вправи: «Незакінчені речення», «Інтерв'ю», «Абетковий суп», «Від А до Я», «Виграш у лотереї», «Тестування», «Крісло автора».

Для подолання труднощів у застосуванні інтерактивних технологій слід пам'ятати, що:

- інтерактивні технології потребують певної зміни всього життя класу, а також значної кількості часу для підготовки як учнів, так і педагога;
- можна провести з учнями організаційне заняття й разом розробити правила роботи в класі. Спочатку використовувати прості інтерактивні технології;
- використання інтерактивних технологій – не самоціль. Це лише створення тієї атмосфери в класі, що найліпше сприяє співробітництву, порозумінню, доброзичливості, надає можливості дійсно реалізувати особистісно-орієнтоване навчання;
- для ефективного застосування інтерактивних технологій, для того щоб охопити весь необхідний обсяг матеріалу й глибоко його вивчити, а не перетворити технології на безглузді ігри заради власне ігор, педагог повинен старанно планувати свою роботу;
- дати завдання учням для попередньої підготовки: прочитати, продумати, виконати самостійні підготовчі завдання;
- дібрати для уроку такі інтерактивні вправи, які дали б учням «ключ» до засвоєння теми;
- під час проведення інтерактивних вправ дати учням час подумати над завданням, щоб вони виконували його серйозно, а не механічно або «граючись»;
- на одному занятті можна використовувати одну (дві) інтерактивні вправи, а не цілий калейдоскоп;
- дуже важливо провести спокійне глибоке обговорення за підсумками інтерактивної вправи;
- проводити швидкі опитування, самостійні домашні роботи з різноманітних матеріалів теми, що не були пов'язані з інтерактивними завданнями.

Для зміцнення контролю за ходом навчання на підставі інтерактивних технологій вчитель має попередньо добре підготуватися:

- глибоко вивчити й обміркувати матеріал, у тому числі й додатковий; ретельно планувати й розробляти урок: визначати хронометраж ролі учасників, підготувати питання і можливі відповіді, виробити критерії оцінювання ефективності уроку;
- мотивувати учнів до вивчення теми шляхом добирання найцікавіших випадків, проблем, оголошувати очікувані результати (мету) уроку та критерії оцінювання роботи учнів;
- передбачати різноманітні методи привертання уваги учнів, налаштування їх на роботу, підтримання дисципліни, необхідної для нормальної роботи аудиторії; цьому можуть сприяти різноманітні вправи – розминки, письмовий розподіл ролей у групах тощо.

Отже, інтерактивна технологія навчання – це така організація навчального процесу, за якої кожен учень має конкретне завдання, за яке він повинен публічно прозвітувати, адже від його діяльності залежить завдання, якість виконання поставленого перед групою та класом. Інтерактивні технології навчання містять чітко спланований очікуваний результат кавчання, окремі інтерактивні методи і прийоми, що стимулюють процес пізнання, розумові й навчальні умови і процедури, за допомогою яких можна досягти запланованих результатів.

Ростислав Моцик
(Кам'янець-Подільський, Україна)

МУЛЬТИМЕДІЙНІ ДОШКИ В НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОМУ ПРОЦЕСІ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

Сучасну школу вже неможливо уявити без комп'ютерної техніки та комп'ютерних технологій. Вони так міцно увійшли в наше життя, так закріпилися в ньому, що, неможливо уявити людину, яка б не розуміла про що йдеться. Освіта не стала виключенням з цього процесу.

Навчання молодших школярів за допомогою електронних засобів є актуальним з декількох причин. По-перше, електронні засоби навчання допомагають унаочнити те, що вивчає дитина. А це в свою чергу йде в тандемі з психологічними особливостями дитини 6-9 років: зокрема абстрактно-образне мислення дитини, яке поступово переходить в абстрактне у початковій і завершується у середній школі. Наявність наочності завдяки електронним засобам створює своєрідну опору для запам'ятовування, яка сприймається школярами емоційно, що сприяє зосередженню їх уваги на об'єктах вивчення, а це важливо для інтенсифікації і підвищення ефективності навчального процесу. По-друге, електронні засоби навчального призначення виступають джерелом знань, систематизації, закріплення, повторення іншомовного матеріалу, а також засобом діагностики і контролю навчальних досягнень учнів початкової школи.

Все частіше в навчальних закладах можна почути термін «Інтерактивна дошка» і навіть «Мультимедійна дошка», дедалі більше учнів та викладачів зі щирим захопленням оглядають це «чудо техніки».

В умовах відсутності понятійного апарату й визнаної термінології в галузі інформатизації освіти, термін «Інтерактивна дошка» хоча і є очевидно некоректним, але покликаний відобразити суб'єктивні відчуття користувача від інформації, яка «ожила» під пальцями, що торкаються поверхні дошки. При цьому інтерактивна дошка у

більшості випадків при поверховому ознайомленні з нею сприймається як деякий самодостатній пристрій, який з якоїсь причини підключений до комп'ютера й інколи – до мультимедійного проектора.

Інтерактивна дошка являє собою периферійний пристрій комп'ютера і виконує роль додаткового комп'ютерного монітора. Інтерактивна дошка відрізняється від звичайного монітора поверхнею, яка чутлива до дотику та має великі розміри – для зручності в роботі з аудиторією.

Подібно до звичайного комп'ютерного монітора управління прикладними програмами комп'ютера здійснюється або курсором мишки, або з екранної клавіатури, що виведена на поверхню дошки. Роль курсору мишки на цьому вторинному моніторі з сенсорною поверхнею виконує будь-який твердий предмет, зокрема палець, фломастер або указка.

Дошки відрізняються ціною, габаритами, вагою, матеріалами виготовлення та технологією, яка використовується для зчитування координат курсору мишки із сенсорної поверхні дошки.

Інтерактивна дошка створена для використання у комплекті з комп'ютером і мультимедійним проектором і складає програмно-технічний або програмно-технологічний навчальні комплекси.

Такі комплекси, головним чином, відрізняються один від одного не вагогабаратними й технічними характеристиками інтерактивних дошок, проекторів і комп'ютерів, а можливостями програмного забезпечення інтерактивної дошки, що входить до комплекту з ними.

Сьогодні у світі існує декілька основних виробників інтерактивних дошок. Перший і безперечний лідер серед них – компанія SMART Technologies Inc., яка спільно зі своїм акціонером та стратегічним партнером корпорацією Intel створила якісно інший програмний та технологічний продукт – SMART Board Interactive White Board, який став основним компонентом програмно-технологічних навчальних комплексів [3, с. 67].

Подібні комплекси з 2000 року стали базовим інструментом ІКТ в системах освіти 150 країн світу, зокрема в США та країнах-учасницях Болонської угоди.

Шкільна дошка **–** це невід'ємна складова будь якого навчального класу, місце обміну інформацією між учнями та вчителем. Інтерактивна дошка – це жива взаємодія вчителя і учнів, управління процесом обміну інформацією між ними. Вона не тільки відображає, що відбувається у комп'ютері, а й дає можливість вносити виправлення й корективи, робити кольорові позначки й коментарі, зберігати матеріали уроку для подальшого використання й редагування. До комп'ютера і, як наслідок, до інтерактивної дошки можна підключити мікроскоп, Web-камеру, цифровий фотоапарат або відеокамеру. І з усіма цими відображеними матеріалами можна продуктивно працювати прямо під час уроку [1, с.97].

Працюючи з інтерактивною дошкою, ми завжди перебуваємо в центрі уваги, завжди ведемо спілкування з учнями на пряму й підтримуємо постійний контакт із класом**.**

Використання інтерактивної дошки на уроці може збільшити ефективність навчання учнів у школі. За рахунок чого це відбувається? Як розкрити потенціал інтерактивної дошки й зробити її незамінним супутником учителя?

Визначено такі ключові напрямки застосування інтерактивної дошки:

- ✓ презентації, демонстрації й моделювання.
- ✓ підвищення активності учнів на уроці.
- ✓ збільшення темпу уроку при використанні інтерактивної дошки.

Інтерактивна дошка – коштовний інструмент для навчання всього класу. Це – візуальний ресурс, що може допомогти вчителям зробити уроки живими й привабливими для учнів. Інтерактивна дошка дозволяє піднести учням інформацію, використовуючи широкий діапазон засобів візуалізації (карти, таблиці, схеми, діаграми, фотографії тощо)[2, с.70].

Інтерактивні дошки дозволяють учителеві:

- супроводжувати демонстраційний матеріал помітками та зауваженнями, імпровізувати, більш гнучко готувати матеріал під відповідну аудиторію;
- робити записи на дошці «електронним маркером» різних кольорів на поверхні малюнку, який проектується з комп'ютера;
- зберігати та друкувати зображення на дошці;
- зберігати на комп'ютері увесь хід роботи на дошці;
- працювати з зображенням у відповідний час роботи на дошці;
- створювати прості й швидкі виправлення в наявному методичному матеріалі прямо на уроці, під час пояснення матеріалу, адаптуючи його під конкретну аудиторію, під конкретні завдання, поставлені на уроці.
- подавати досліджуваний матеріал захоплюючими й динамічними способами;
- дозволяє моделювати абстрактні ідеї й поняття, не доторкаючись до комп'ютера, змінити модель, перенести об'єкт в інше місце екрана або встановити нові зв'язки між об'єктами;
- працювати в режимі реального часу.

Інтерактивні дошки схожі на звичайні дошки, але в той же час вони допомагають учителеві використати засоби навчання легко й невимушено, перебуваючи в постійному контакті з класом.

Така дошка дозволяє учителеві збільшити сприйняття матеріалу за рахунок збільшення кількості ілюстративного матеріалу на уроці, як то картинка з Інтернету або великомасштабна таблиця, текстовий файл або географічна карта. Вона стає незамінним супутником учителя на уроці, відмінним доповненням його слів.

Учні сприймають інформацію швидше, беруть участь у групових дискусіях, роблячи обговорення ще більш цікавими. Вони дозволяють їм виконувати спільну роботу, вирішувати загальне завдання, проводити перевірку знань відразу у всьому навчальному класі, організувати грамотний зворотний зв'язок "учень – вчитель".

Використання інтерактивної дошки на заняттях в початковій школі є однією з вимог сучасного освітнього процесу в умовах інформаційного суспільства.

Література:

1. Данилова О.В. Мультимедія власноруч: текст, графіка, анімація, відео / О. Данилова, В. Манако, Д. Манако. – К.: Видавничий дім „Шкільний світ": Вид. Л. Галіціна, 2006. – 120 с.
2. Кивлюк О. Аналіз наукових досліджень з проблематики пропедевтики інформатики в початковій школі//Інформатика та інформаційні технології в навчальних закладах. – 2006. – №6. – С.69-72.
3. Лапінський В.В. Мультимедійна дошка. / В. В. Лапінський, Л.А. Карташова. – К.: Шкільний світ, 2011. – 128 с.

Оксана Подольская
(Гомель, Беларусь)

ПЕРЕХОД К НОВОЙ МОДЕЛИ ОБРАЗОВАНИЯ ДЛЯ ДОСТИЖЕНИЯ ЦЕЛЕЙ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ ОБЩЕСТВА

Одной из приоритетных задач устойчивого развития любого современного общества является образование на всех его уровнях и этапах. Именно образованию уделяется повышенное внимание со стороны мирового сообщества, так как именно оно необходимо для реализации целей устойчивого развития. Необходимость перехода к модели образования для обеспечения устойчивого развития обусловлена фундаментальными противоречиями развития как общества (мирового сообщества), так и самого образования. Основное противоречие мирового образовательного процесса имеет отношение к проблеме времени.

Во-первых, под образованием зачастую понимают передачу, накопление и воспроизводство знаний и культуры от прошлых поколений настоящим и будущим. Образование в такой трактовке неспособно удовлетворить потребности современного общества, так как в школах и вузах наблюдается слишком много традиционного, устаревшего и даже архивного.

Во-вторых, современный образовательный процесс вступил в кардинальное противоречие не только с настоящим, но и будущим. Не удовлетворяя жизненно важные потребности настоящего, существующая система образования практически игнорирует будущее. Система ценностей, идеалов и целей, которая сегодня существует в процессе образования, не имеет ориентации на будущее и не адаптирована к нему. Такая система все больше отстает от настоящего и не позволяет решать проблемы выхода мирового сообщества из все более усугубляющегося глобального социоприродного кризиса [2, с. 9].

Таким образом, на основании всего вышеизложенного можно отметить, что перечисленные выше противоречия образовательного процесса носят не просто социальный, а социоприродный характер. Современная система образования не устраивает не только общество и природу, но и усиливает планетарно-системный кризис цивилизации и способствует дальнейшей деградации биосферы и потере ее устойчивости [2, с. 10].

Итак, для обеспечения устойчивого развития необходима фундаментальная трансформация мировой системы образования и переориентация ее на цели устойчивого развития. Именно качественные изменения в системе образования, повышение уровня и расширение масштабов образованности и культуры позволят сделать развитие современного общества безопасным и устойчивым. Для этого образование должно прекратить свое экстенсивное развитие, линейный рост и быть направлено на новые общечеловеческие принципы, ценности и цели.

На наш взгляд, модель образования для реализации целей устойчивого развития должна соответствовать следующим основополагающим принципам:

1. Образование должно носить междисциплинарный характер и включать в себя понятия и аналитические инструменты из целого ряда дисциплин.
2. Расширение роли неформального образования, включая просвещение общественности, в дополнение к консервативной системе формальных образовательных институтов.
3. Разработка международных руководящих принципов переориентации подготовки преподавателей, так как именно последние могут выступить в роли инициаторов изменений в поддержку устойчивого развития.
4. Формулирование новой педагогической задачи – формирование экологической культуры молодого жителя города [1, с. 55].
5. Образование как информационный процесс должно в равной степени сочетать традиционную (повторение и тиражирование известного) и инновационную составляющие для адекватного удовлетворения современных и будущих потребностей общества [1, с. 56].
6. Система образования должна ориентироваться на подготовку граждан, для которых существующее сообщество является осознанной и высшей социальной ценностью [1, с. 56].

Таким образом, подытоживая все вышесказанное, можно заключить, что для достижения устойчивого развития современного общества необходимо построить новую образовательную модель, которая будет способна удовлетворить безгранично растущие потребности нынешнего и будущего поколений. Но следует подчеркнуть, что данная модель образования для устойчивого развития должна синергетически изменить функции всего образования в обществе. Для этого в образование должны быть включены функции развивающего опережения и антикризисного поведения, что позволит подготовить человечество к решению кризисно-катастрофических ситуаций и переходу на путь устойчивого развития.

Литература:

1. Друянов, В. Экологическое образование и устойчивое развитие // Энергия: экономика, техника, экология. – 2003. – № 3. – С. 53-57.
2. Урсул, А., Романович, А. Всемирный саммит по устойчивому развитию: итоги, надежды, перспективы // Alma Mater. – 2003. – № 4. – С. 3-12.

Научный руководитель:
доктор экономических наук, профессор Давыденко Леонид Николаевич.

Лариса Попова
(Кам’янець-Подільський, Україна)

ЕЙДЕТИКА В УКРАЇНСЬКІЙ ПЕДАГОГІЦІ

Серед здобутків сучасної психологічної та педагогічної науки варта уваги ейдетика (наука про образну пам'ять), можливості якої успішно використовуються у світовій практиці для кращого запам’ятання дітьми навчальної інформації. Однак у роботі вітчизняних учителів методи навчання, які опираються на образне мислення, ще не знайшли достатнього поширення. Істотними причинами низької популярності ейдетики є переважання в сучасній

педагогічній науці й практиці раціональної педагогічної парадигми, що й зумовлює несприйняття як вченими, так і вчителями образної педагогічної технології.

Огляд літератури з проблеми свідчить про її нечисленність, епізодичність використання ейдетики, відсутність науково обґрунтованих і апробованих методичних систем, що базуються на її засадах. Однак вражає те, що саме в умовах розквіту й процвітання раціональної педагогіки (50-ті роки двадцятого століття) було розроблено унікальну методику використання можливостей образного мислення дітей у навчанні грамоти, автором якої став маловідомий у той час директор сільської школи Василь Олександрович Сухомлинський.

До необхідності творчих пошуків нових шляхів у навчанні грамоти нині всесвітньо відомого педагога підштовхнули роздуми, викликані спостереженнями за навчальним процесом у першому класі: „Я бачив, як на уроці дитина напружує зусилля, щоб розпізнати літери, як ці літери скачуть у неї перед очима, зливаються у візерунок, у якому неможливо розібратися” [2, с.77].

За його переконанням, „процес навчання письма й читання буде легким, якщо грамота стане для дітей яскравим, захоплюючим шматком життя, сповненим яскравими образами, звуками, мелодіями. Те, що дитина повинна запам’ятати, насамперед має бути цікавим. Навчання грамоти треба тісно пов’язувати з малюванням”. В.Сухомлинський стверджує, що „діти повинні жити в світі краси, гри, казки, музики, малюнка, фантазії, творчості. Цей світ повинен оточувати дитину і тоді, коли ми хочемо її навчити читати і писати”» [2, с.78].

Джерелом естетичних відчуттів дитини В. Сухомлинський вважає природу. Першим кроком у створенні оригінальної методики, за спогадами Василя Сухомлинського, була звичайна подія в його щоденному учительському житті. «Ми пішли з маленькими дітьми – шестирічними дошкільнятами – в гай, посідали на галявині, і я почав розповідати про метеликів і жуків. Нашу увагу привернув великий рогатий жук, що повзав по траві. Кілька разів він силкувався піднятися в повітря, і ніяк не міг відірватися від трави. Малюки вивчали жука в усіх подробицях. Переді мною лежав альбом, і я намалював жука. Хтось з дітей попросив підписати. Я підписав великими друкованими літерами – ЖУК. Зацікавлені малюки почали повторювати це слово і роздивлятися букви, які були для них малюнками. Хтось повторив ці літери-малюнки на піску, хтось виплів слово із стеблинок трави. Кожна літера щось нагадувала дітям: приміром, у літері *ж* вони побачили нашого жука-невдаху в той час, коли він розправивши крильця, хотів злетіти…За кілька місяців я пішов на урок до тих самих дітей – вони вже вчилися в школі. Вчителька бідкалась: важко з читанням. І треба ж було трапитися такому збігу обставин: саме на цьому уроці вивчали літеру *ж*. Обличчя дітей розцвіли посмішками, в класі задзижчало: малюки повторювали слово *жук*, виділяючи *ж*. Потяглися вгору руки, вчителька була здивована, почувши, що всі діти можуть написати слово *жук*. Яким радісним, веселим був цей урок… Це був для мене один з уроків, що їх дає життя педагогіці» [2, с.78].

А далі Василь Сухомлинський приводив своїх вихованців у створену ним, поряд із звичайною школою, «Школу радості». Основний вид діяльності у ній – споглядання голубого неба, саду, села, сонця, а ще – малювання.

„Для більшості малюків літери – це малюнки. І кожний малюнок щось нагадує. Що ж? Стеблинку трави. Зігнув стеблинку – і вийшов малюнок *Л*. Склав 2 стеблинки – ось вам і новий малюнок – *У*. Діти підписують малюнки словом *луг*. Потім ми читаємо це слово. Чутливість до музики природи допомагає дітям відчути звучання слова. Запам’ятовується начертання кожної літери, діти вкладають у кожний малюнок живе звучання, і літера легко запам’ятовується. Малюнок слова сприймається як щось ціле, слово читається – це читання не є результатом тривалих вправ за звуковим аналізом і синтезом, а свідомим відтворенням звукового, музичного образу, що відповідає зоровому образу, щойно намальованому дітьми. За такої єдності зорового і звукового сприймання, пройнятого багатством емоційних відтінків, що вкладені і в зоровий образ, і в музичне звучання слова, – одночасно запам’ятовується і літера, і маленьке слово»[2, с.81].

У цьому ж методичному контексті з’явився всесвітньо відомий вислів українського педагога про «світ у краплинці роси»: «Ми приходимо вранці до шкільного саду, зустрічаємо сонце. Трава на галявині, листя на деревах, грона винограду, жовті груші й сизі сливи – все це обсипано краплинами роси. В кожній краплині горить сонячна іскорка. …Потім ми дивимося на крапельки роси, що виблискують на квітах айстр, настурцій, канн, троянд. Я малюю стеблинку трави, квітку настурції, сонце і крапельку роси з палаючими іскорками. Діти теж малюють. Під картинками ставимо підпис: «Роса». Ці літери нагадують дітям сонце, крапельки роси. Читаємо літери-малюнки. Кожна дитина по-своєму малює літери, передаючи в намальованому свої уявлення про навколишній світ. От Сергійко говорить своїм товаришам:

– Це крапелька роси висить на стеблині трави – так він уявляє літеру Р. – Скоро вона скотиться на землю. Ця крапелька чекає-не дочекається сонця – такою хлопчик бачить літеру О. А в цій крапельці уже горить сонячна іскорка: – Сергійко ще раз обводить олівцем контури літери С»[2, с.81].

Далі вчитель пропонує кожній дитині намалювати стеблинку трави з крапелькою роси у великому альбомі і підписати свої малюнки словом *роса.*

Однак, зазначає вчений, «це легко сказати: діти намалювали і підписали. Для них і малюнок, і підпис – цілий світ образів, звуків, кольорів, почуттів. Кожна літера в свідомості дитини пов’язується з наочними образами, тому легко запам’ятовується і все слово, і кожна літера» [2, с.81].

Упродовж року вчитель здійснював з дітьми все нові й нові «подорожі» до джерел живого слова. На основі яскравих асоціацій діти вчилися читати слова *село, бір, дуб, верба, ліс, дим, крига* та багато-багато інших. В альбом «Наше рідне слово» кожного разу малювала картинку та дитина, в якої слово пробуджувало найяскравіші уявлення, почуття спогади. Найважливішим результатом такої роботи видатний педагог вважає насамперед те, що ніхто з його учнів не залишався байдужим до краси рідної мови, але не менш важливим здобутком спільної праці вчителя й учнів стало знання учнями всіх букв, а також уміння читати й писати, що є основним завданням навчання грамоти.

У середині ХХ століття, не претендуючи на створення власного методу, В.О. Сухомлинський не замислювався над його науковим обґрунтуванням й був далекий від думки, що може якоюсь мірою замінити методи навчання грамоти, перевірені десятиліттями. «Анахронізм? Руссоїзм? Пастораль у дусі ХУІІІ століття? Притримаємо скептичні посмішки, попереджував з приводу описаної методики ще у 1969 році відомій російський педагог Симон Соловейчик, – як би вісімнадцяте століття Сухомлинського не обернулося двадцять першим. Бо Сухомлинський, навчаючи, вторгнувся в святая святих педагогіки, куди дуже й дуже багато вчителів ризикують зазирнути, … – галузь емоцій, почуттів, неусвідомленого» [1]. Емоційність для В.О. Сухомлинського – не додаток до інших, основних методів навчання, а єдина можливість зацікавити дитину, розвивати її розум.

На жаль, ідеї Василя Сухомлинського не знайшли великої кількості прибічників серед сучасників ні в науковій теорії, ні в практичній діяльності класоводів. Початок ХХІ століття ознаменувався пошуками інноваційних освітніх технологій, здатних удосконалити навчально-виховний процес. Серед них і ті, що основані на здатності

дитини до образного мислення Отже, не помічена, навіть критично сприйнята як ненаукова методика навчання грамоти Василя Сухомлинського випередила час. «Вісімнадцяте століття Сухомлинського обернулося двадцять першим».

Література:

1. Соловейчик С. Учитель Сухомлинський и его новая книга / С. Соловейчик. «Комсомольская правда», 1969 г., 18 сентября.
2. Сухомлинський В.О. Серце віддаю дітям // Вибрані твори в 5 т. / В.О. Сухомлинський – Т.3. – К.: Радянська школа, 1977. – С. 76-85.

Ольга Попова
(Кам'янець-Подільський, Україна)

ІНТЕГРОВАНЕ НАВЧАННЯ В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ

Одним з ефективних шляхів оновлення змісту і методів навчання в сучасній школі є інтеграція, під якою мають на увазі процес зближення і поєднання різних навчальних предметів.

У практиці початкової освіти ця ідея не нова. Нею вперше скористався К.Д.Ушинський, передбачивши в курсі навчання грамоти одночасне формування двох найважливіших типів умінь – читання і письма. Принцип синхронного навчання першокласників читати і писати не втратив своєї актуальності і у наш час. Інтегрованим є також сучасний початковий курс математики, в якому поєднуються елементарні відомості з арифметики, алгебри і геометрії. На думку вчених, найбільш виправданою формою інтеграції в практиці початкової освіти є викладання всіх основних дисциплін одним учителем.

За останні роки зроблено чимало нових спроб створення інтегрованих курсів для молодших школярів. Найчастіше вчителі-практики намагаються поєднати дисципліни гуманітарного циклу (рідна мова – літературне читання – народознавство, рідна мова – літературне читання – музика, рідна мова – літературне читання – образотворче мистецтво), рідше гуманітарного та природничого (літературне читання – природознавство – образотворче мистецтво – літературне читання – природознавство – трудове навчання тощо).

Інтенсивне впровадження таких курсів у навчальний процес показало як переваги інтегрованого навчання, так і його істотні недоліки. Так, варті уваги висновки вчителів-експериментаторів про те, що внаслідок одночасного вивчення учнями різних предметів їхні знання набувають системності, уміння стають комплексними, посилюється **світоглядне** спрямування інтересів дітей, досягається більш високий рівень розвитку їх інтелекту.

Разом з тим в організації інтегрованого навчання на рівні **початкової** школи виявлено й низку серйозних педагогічних прорахунків. **Насамперед,** вони викликані стихійністю цього процесу, відсутністю **в педагогічній** науці загальних вимог та рекомендацій щодо побудови **блоків** навчальних дисциплін, спеціальних програм з них, методик **їх викладання,** а це призводить до невиправданого руйнування апробованих **часом** стабільних програм з навчальних предметів та методичних систем їх викладання.

Як свідчить аналіз публікацій з проблеми, у спробах деяких експериментаторів створити інтегровані курси для наймолодших школярів часто ігнорується одне з основних завдань початкової освіти – формування в дітей надзвичайно важливих для наступної навчальної діяльності умінь: читання, письма і рахунку, що, як доведено багаторічною практикою, потребує попредметного засвоєння. Хоча процес інтегрування в цей період і можливий, однак психологи застерігають, що здійснювати його слід дуже обережно, враховуючи особливості розумової діяльності дітей молодшого шкільного віку.

Дослідники процесів дитячого мислення (Л.І.Айдарова, Ю.З.Гільбух, М.І.Жинкін, Л.В.Занков, Ю.О.Самарін, О.В.Скрипченко та ін.) вважають, що психологічним обгрунтуванням можливостей інтеграції шкільного навчання можуть слугувати результати досліджень асоціативного мислення учнів різного віку, головним з яких є висновок про те, що будь-які знання є системою асоціацій. У психології виділяються чотири їх види: локальні, окремосистемні, внутрішньосистемні та міжсистемні.

Найпростішим нервовим зв'язком, який утворює елементарні знання про предмет чи явище, є локальна асоціація. Цей зв'язок відносно ізольований, він не співвідноситься з іншими знаннями, тому може забезпечити лише елементарну розумову діяльність учнів.

Окремосистемні асоціації – це найпростіші системні асоціації. Вони виникають на основі вивчення школярами якихось окремих предметів, явищ. Пізнання цих підметів чи явищ супроводжується відбором нових фактів і ознак, порівнянням їх із засвоєними раніше. Здійснюється найпростіше узагальнення знань, але одержані знання ще не співвідносяться з суміжними. На цьому рівні виникає аналітично-синтетична діяльність дітей.

Внугрішньосистемні асоціації забезпечують усвідомлення школярами цілісних систем знань. Відбувається широке використання знань у межах предмета, що вивчається, оскільки внутрішньосистемні асоціації відображають причинно-наслідкові, часові, просторові, кількісні та інші **зв'язки.**

Формування міжсистемних асоціацій дозволяє використовувати знання **з** різних навчальних предметів, підпорядковувати їх процесу всебічного глибокого пізнання предмета чи явища. На рівні цих асоціацій виникають загальні поняття. Уміння виявляти міжпредметні зв'язки є показником вищого рівня розумової діяльності школярів.

Як стверджують психологи, дітям молодшого шкільного віку притаманні два перших види асоціацій – локальна й окремоситемна. Тому слушним є висновок дослідника дитячого мовлення Н.М.Светловської про те, що нормою для початкових класів є елементи інтегрування в межах навчального предмета, а не інтегровані курси. **Такий** процес в педагогіці та методиках традиційно називається використанням внутрішніх та міжпредметних зв'язків у навчанні. Він певною метою є передумовою інтегрованого навчання, але аж ніяк не інтеграцією. Тому автор радить стосовно початкової школи не користуватися терміном «інтеграція», а вживати вислів «елементи інтегрованого навчання».

Відомий український методист М.С. Вашуленко загалом приєднується до думки Н.М.Светловської, однак вважає висновки російського вченого надмірно категоричними та передчасними, оскільки проблема ще не повністю досліджена.

Вдалими зразками інтегрування навчального матеріалу з рідної мови та читання автор переконливо доводить доцільність, можливість застосування інтеграції навчальних дій на мотиваційному, змістовому і процесуальному рівнях.

Незважаючи на відсутність у теорії та практиці початкового навчання однозначної думки щодо можливостей інтегрування, цей процес знаходить все більше прихильників серед науковців та вчителів-практиків. Однією **з** причин такої уваги для інтеграції **є** необхідність усунути перевантаження дітей, скоротити кількість навчальних годин протягом тижня, вилучити їх для предметів розвивально-виховного спрямування.

Результатом нашого пошуку **є** розробка методичних рекомендацій щодо інтеграції **навчального** матеріалу з **читання** та музики. Доцільність інтегрування **цих предметів** зумовлена тим, що вони грунтуються на спільних дидактичних цілях і в їх основі лежать одні й ті ж види діяльності – слухання, розуміння, читання, мовлення. Образи й асоціації, які виникають у процесі сприймання музики, як і образи художньої літератури, сприяють створенню певних естетичних почуттів. У мові й музиці є багато спільного: вони звучать, мають свою мелодику, що особливо відчувається у поетичних творах, виявленню внутрішнього світу людини.

Дидактичним матеріалом, на основі якого будувалися інтегровані завдання, стали відібрані з читанок ліричні твори, які належать до класики української літератури і стали хрестоматійними. Художні образи в них досить "прозорі" і доступні усвідомленню молодшими школярами. Серед текстів вибрано ті, які покладені на музику, а також ті, що співзвучні з певними інструментальними творами. При доборі музичних творів зверталася увага на високохудожність та різнохарактерність музики, відповідність музичного твору літературному тексту, а також доступність змісту для сприймання учнями.

В структурі основної частини уроку, на якому одночасно вивчаються поетичний та музичний твори, виділено три етапи. На *першому* передбачається виразне читання вірша, перевірка його первинного сприйняття учнями, лінгвістичний аналіз слів, ужитих в переносному значенні, порівнянь та інших виражальних можливостей вірша, словесне та графічне малювання.

Другий етап – прослуховування музики та її характеристика (емоційний відгук про почутий твір, реакція на звучання музики, словесна характеристика (музики, мелодії, ритму, темпу, тембру, динаміки тощо). Основні ознаки перелічених характеристик музичного твору пропонуються учням у таблицях.

На *третьому етапі* здійснюється порівняння поетичного та музичного творів, з'ясування спільного в них, їх головної думки.

Залежно від характеру поетичного образу та музики вчитель може ускладнювати прийоми їх одночасного сприйняття.

Безумовно, повна інтеграція предметів читання і музики не можлива, але як показав досвід, використання інтегрованого матеріалу позитивно позначається на результативності формування у молодших школярів літературночитацьких і музикознавчих знань і вмінь. Запропонована методика роботи над поетичними творами значно полегшує сприйняття учнями художніх образів ліричних творів, кількісно і якісно збагачує їх словник, розвиває творчу уяву. Крім того, постійне звертання до музики вчить глибше розуміти її, відчувати красу і гармонію, що **в** комплексі значною мірою сприяє естетичному вихованню дітей.

В цілому ж інтегроване навчання, як один з активних шляхів підвищення ефективності шкільного навчання, залишається актуальною проблемою педагогіки. Вона потребує спеціальних експериментальних досліджень, у яких мають взяти участь і дидакти, і психологи, методисти.

Література:

1. Светловская Н.Н. Об интеграции как методическом явлении и ее возможностях в начальном обучении / Н.Н. Светловская // Начальная школа. – 1990. – С.57-60.
2. Вашуленко М.С. Інтегрування завдань з рідної мови й читання / М.С. Вашуленко // Початкова школа. – 1994. – №6. – С.13-17.

Наталія Сергієнко
(Переяслав-Хмельницький, Україна)

СОЦІАЛЬНА ПЕДАГОГІКА ТА СОЦІАЛЬНА РОБОТА У СУЧАСНОМУ ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРІ

На початку 90-х років XX століття в Україні паралельно і досить активно почали розвиватися соціальна робота та соціальна педагогіка. Впродовж останніх двадцяти років їх автономність, взаємозв’язки, особливості були предметом наукових дискусій вітчизняних соціологів, філософів, соціальних педагогів, психологів тощо. Свідченнями цього є праці В. Андрущенка, Т. Алєксєєнко, Р. Вайноли, І. Звєрєвої, А. Капської, О.Карпенко, Г. Лактіонової, М. Лукашевича, І. Миговича, В. Поліщук, Т. Семигіної, С. Толстоухової, С. Харченка та інших. За цей період соціальна робота та соціальна педагогіка як науки та сфери професійної діяльності збагатилися новими концептами та технологіями, проте дотепер чітко невизначеними залишаються як точки перетину, так і перспективні вектори розвитку соціальної роботи та соціальної педагогіки. Тому у пропонованій статті ми ставимо собі за мету визначити спільне та відмінне в соціальній педагогіці та соціальній роботі з урахуванням набутків періоду 90-х років XX – початку XXI століть. Проводити такий порівняльний аналіз вважаємо за доцільне у трьох взаємозв’язаних і взаємообумовлених площинах «теорія – професійна діяльність – сфери практичної роботи».

Основна частина. У більшості публікацій соціальна педагогіка та соціальна робота розглядаються як галузі окремих наук, оскільки мають свій предмет дослідження та понятійний апарат [5; 7; 11; 12; 13]. Акумулюючи підходи російських та українських науковців можна визначити, що предметом соціальної педагогіки є педагогічні аспекти соціалізації та соціального розвитку особистості, процеси соціального виховання, підтримки досягнутих і відновлення втрачених соціальних характеристик особистості. Така позиція дає можливість виокремити наступні базові поняття соціальної педагогіки: соціалізація, соціальне виховання, соціальне середовище, адаптація, соціальний розвиток, корекція, соціально-педагогічна профілактика, реабілітація, соціально-педагогічна підтримка, соціальний супровід.

Предметом соціальної роботи як науки є соціальні відносини, що виникають у процесі взаємодії людей, спільнот, організація соціальних інститутів щодо подолання труднощів і надання соціальної допомоги особистості. З

цього логічно випливає розуміння соціальної роботи як науки про закономірності та принципи функціонування й розвитку конкретних соціальних процесів, явищ, відносин, їх динаміку під цілеспрямованим впливом організаційних, психолого-педагогічних та управлінських чинників у захисті громадянських прав і свобод особи в суспільстві [7, с. 13-14]. Відповідно, у тезаурусі соціальної роботи основними поняттями є соціальний захист, соціальна політика, соціальна допомога, соціальне обслуговування, соціальні послуги, соціальний патронаж, соціальна профілактика, соціальна реабілітація, соціальний супровід.

Як бачимо, у порівнянні із соціальною педагогікою, яка ставить у центр уваги розвиток і становлення особистості як суб'єкта соціального життя, забезпечення педагогічно доцільного впливу різних факторів соціального середовища, у теорії соціальної роботи акцент переміщується на соціальний захист, досягнення змін (соціальних та особистісних) як умови, що сприяє вирішенню проблем окремої людини, соціальної групи чи суспільства загалом.

Разом із цим маємо констатувати наявність спільних базових понять, що підтверджує взаємозв'язок соціальної педагогіки та соціальної роботи.

Якщо соціальна педагогіка офіційно визнана як окрема галузь педагогічної науки, то соціальна робота, яка до 2007 року була у переліку соціологічних наук, наразі зарахована до галузі знань «соціальне забезпечення», яка не внесена до переліку галузей наукових знань в Україні.

Підтвердженням того, що соціальна педагогіка є галуззю педагогічної науки, є те, що вона, відповідно постанови президії експертної ради ВАК України від 14 вересня 2006 р., має шифр наукової спеціальності 13.00.05 і паспорт спеціальності, у якому визначені напрямки наукових досліджень цієї науки.

Саме у них і простежуються певні точки перетину соціальної педагогіки та соціальної роботи. Так, окремі напрямки досліджень у цьому паспорті подано у такому формулюванні: «Теорія та історія соціальної педагогіки та соціальної роботи в Україні й за рубежем», «Зміст, форми та методи соціально-педагогічної та соціальної роботи», «Фахова підготовка соціального педагога, спеціалістів із соціальної роботи». За останні чотири роки було захищено близько 60 дисертації за шифром 13.00.05 – соціальна педагогіка. Серед них всього лише кілька робіт, присвячених питанням соціальної роботи. Варто наголосити, що всі вони стосуються або аналізу зарубіжного досвіду соціальної роботи, або ж підготовки соціальних працівників [2; 4; 6; 9]. Проте, було б не об'єктивно стверджувати, що решта дисертацій, захищених за шифром 13.00.05 – соціальна педагогіка, стосуються проблем суто соціальної педагогіки. Багато дисертацій присвячені проблемам реабілітації, профілактики, діяльності соціальних служб різного типу.

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, хочемо наголосити, що у статті стисло представлено авторську позицію з означеної проблеми. Очевидно, що у межах однієї публікації неможливо досить ґрунтовно висвітлити всі актуальні питання соціальної роботи та соціальної педагогіки в контексті їх взаємозв'язків та особливостей. Тому заявлена нами проблема може бути темою для широкої дискусії на сторінках фахових видань із соціальної педагогіки та соціальної роботи.

Література:

1. Байдарова О. О. Рефлексивне забезпечення соціального втручання в соціальній роботі: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.05 / О. О. Байдарова. – К., 2009. – 20 с.
2. Видишко Н. В. Професійна підготовка майбутніх соціальних працівників у коледжах Канади: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.04 / Н.В. Видишко. – Вінниця, 2010. – 20 с.
3. Грабовенко Н. В. Соціально-педагогічна робота з сім'ями, що виховують дітей з обмеженими фізичними можливостями, в умовах реабілітаційного центру: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.05 / Н. В. Грабовенко. – К., 2008. – 20 с.
4. Дєдов Є. Г. Професійна підготовка майбутніх соціальних працівників до менеджменту в соціальній роботі: автореф. дис. на здобуття наук. Ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.05 / Є. Г. Дєдов. – Луганськ, 2009. – 20 с.
5. Енциклопедія освіти / гол. ред. В. Г. Кремінь; Акад. пед. наук України. К.: Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
6. Кулікова А. Є. Підготовка соціальних працівників до роботи з дітьми та молоддю у вищих навчальних закладах Швеції: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.05 / А. Є. Кулікова. – Луганськ, 2009. – 20 с.
7. Лукашевич М.П., Семигіна Т.В. Соціальна робота (теорія і практика): підручник. – К.: Каравела, 2009. – 368 с.
8. Ніколаєва В. І. Соціально-педагогічна реабілітація підлітків із сімей груп ризику в центрах соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.05 / В.І. Ніколаєва. – Луганськ, 2009. – 20 с.
9. Ольгович О. В. Підготовка соціальних працівників до роботи з біженцями у вищих навчальних закладах США та Канади: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.04 / О.В. Ольгович. – Тернопіль, 2008. – 20 с.
10. Сила Т. І. Соціально-психологічні особливості професійної інтеракції у соціальній роботі: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.05 / Т. І. Сила. – К., 2007. – 20 с.
11. Соціальна педагогіка: мала енциклопедія / [Т. Ф. Алєксєєнко, Т. П. Басюк, О. В. Безпалько та ін.]; за ред. І.Д. Звєрєвої. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 336 с.
12. Соціальна робота в Україні: навч. посіб. / [І. Д. Звєрєва, О. В. Безпалько, С. Я. Харченко та ін.]; за заг. ред. І.Д. Звєрєвої, Г. М. Лактіонової. – К.: Наук. світ, 2003. – 233 с.
13. Соціальна робота: технологічний аспект: навч. посіб. / за ред. А. Й. Капської. – К.: ДЦССМ, 2004. – С. 73-82.
14. Терницька С. В. Соціально-педагогічні умови взаємодії державних і громадських організацій з профілактики ВІЛ/СНІДу серед учнівської молоді: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.05 / С.В. Терницька. – К., 2009. – 20 с.

Науковий керівник:

кандидат історичних наук Самойленко Неля Іванівна.

Алина Чечет
(Киев, Украина)

ПРОБЛЕМЫ ДИСТАНЦИОННОГО ОБУЧЕНИЯ В УКРАИНЕ

Развитие информационных технологий сделало актуальной проблему модернизации системы образования, в том числе и высшего образования, в современном обществе. Концепция дистанционного образования является ярким примером такой модернизации, которая, благодаря интернету, охватывает широкие слои общества и становится важнейшим фактором его развития.

Дистанционное образование – это система образования, которая предусматривает активное общение студента с преподавателем при помощи современных информационных технологий и дает свободу выбора места, времени и темпа обучения [3; с.18].

Благодаря дистанционному обучению, круг потенциальных студентов существенно расширяется. Это связано с тем, что получить образование дистанционно могут не только студенты, а и молодежь, у которой нет возможности совмещать учебу с работой или которая проживает в отдаленной от областных центров местности; домохозяйки; военнослужащие; управляющие, желающие получить второе образование; студенты, желающие параллельно получить два образования и т.д. Такая форма образования подходит почти всем, является очень удобной и доступной, дает возможность совмещать учебу с повседневной жизнью.

Очень часто термин «дистанционное обучение» путают с заочной формой обучения, домашним образованием, самостоятельным изучением, экстернатом. Все эти формы обучения относятся к одной проблемной области, но имеют несколько разные значения.

Безусловно, дистанционное обучение имеет огромное количество преимуществ перед другими формами обучения. К ним можно отнести обучение в индивидуальном темпе, свободу и гибкость графика, доступность, мобильность, технологичность, социальное равноправие, творчество, индивидуальный подход, интенсивность, комфортные условия и т.д.

Как и любая отрасль человеческой деятельности, дистанционное образование имеет как достаточно объемный перечень достоинств, так и немалый ряд недостатков. Во-первых, это усложненная идентификация студентов, проходящих обучение. Довольно сложно проверить, кто же на самом деле сдает экзамен по ту сторону экрана компьютера. Не менее весомой проблемой является несовершенство и низкая пропускная способность сети интернет во время учебных и экзаменационных коммуникаций. Дистанционное обучение, в первую очередь, подразумевает упрощение учебного процесса студентам из небольших городков, удаленных от научных центров. Именно они, в этом случае, испытывают сложности с получением образования. Стоит также выделить недостаточный непосредственный контакт преподавателя и дистанционного студента из-за чрезвычайной профессиональной загруженности педагогов [1; с.19]. Кроме этого, важной проблемой является нежелание преподавателей ознакомиться с новейшими технологиями дистанционного обучения. Большинство педагогов считают дистанционное образование, как, впрочем, и заочную форму обучения, неполноценным, так как во время сдачи экзамена дистанционно невозможно отследить действия студента. Очень сложно объективно дать оценку знаний человеку, который во время сдачи экзамена может использовать интернет, учебные материалы, помощь третьего лица. Основа дистанционного обучения письменная, что ограничивает учащегося излагать свои знания в словесной форме. Недостаток практических занятий, также, носит негативный характер для студента, который желает получить полноценное образование. В конце концов, результат зависит от самодисциплины студента. Для дистанционного обучения необходимы самостоятельность и сознательность [2; с.18].

В целом, дистанционное образование в Украине не может полностью соответствовать требованиям информационного общества и не может обеспечить полноценное вхождение Украины в международное образовательное пространство.

Для полноценного внедрения дистанционного образования в систему высшего образования Украины стоит поставить такие задачи:

- Осознание всеми участниками процесса дистанционного обучения его необходимости и возможности внедрения в современное общество;
- Создание разнообразных подсистем дистанционного образования и соответствующих им телекоммуникационных сетей с выходом в интернет;
- Разработка и сертификация учебно-методических материалов дистанционного обучения;
- Обеспечение выхода в интернет учебных заведений и формирование их сайтов;
- Подготовка кадров для дистанционного обучения;
- Формирование экспериментальных учебных групп, их дистанционное обучение и сравнительный анализ знаний со студентами стационарной формы обучения.

Итак, дистанционное образование подходит всем желающим получить знания, независимо от пола, возраста и социальной принадлежности. Безусловно, данная форма обучения больше расчитана на людей с определенной базой знаний и навыков, поэтому дистанционное образование рекомендуется в качестве второго образования или повышения квалификации, так как учащийся уже имеет профессиональные навыки в области изучаемого предмета и имеет возможность продолжать образование без отрыва от повседневных дел.

Литература:

1. Богданова Д., Федосеев А., Христочевский С. Телекоммуникации для образования. // Информатика и образование. 1993. – №2.
2. Пидкасистый П.И., Тыщенко О.Б. Компьютерные технологии в системе дистанционного обучения // Педагогика. – 2000. – №5.
3. Шахмаев Н.М. Технические средства дистанционного обучения. М. – «Знание», 2000. – 276 с.

Научный руководитель:
кандидат философских наук, доцент кафедры философии НТУУ «КПИ»
Покулита Ирина Константиновна.

СЕКЦІЯ: ПОЛІТОЛОГІЯ

Анна Васильєва
(Київ, Україна)

ВИКОРИСТАННЯ PR У ПОЛІТИЧНІЙ КАМПАНІЇ В УКРАЇНІ

Особливу систему має політичний час, воно може уповільнити розвиток суспільства на довголіття, а може надати несамовитий стрибок продовж декількох років. Політична ситуація в Україні постійно змінюється і майже щодня народжується щось нове.

В Україні за невеликий час створені державні інституції, впроваджені нові демократичні процедури функціонування державних структур, розроблена самостійна правова система, відроджується національна свідомість, патріотизм, а також сформоване стійке розуміння переваг життя в незалежній державі.

На жаль, розвитку української державності заважає консерватизм старих управлінських кадрів. У багатьох випадках вони виявилися неспроможними до продуктивних реформаторських змін. «Совковий» менталітет до сьогодні не сприймає демократичні стандарти і цінності. Українські влада, як за в радянських часів, прагне до централізму, до утворення різних форм монополії та закритості влади від народу.

Згідно соціологічних опитувань, підтвердилося твердження, що стабільна політична ситуація необхідна для подальшого економічного і соціального розвитку. Легітимні демократичні вибори є фундаментальною основною для політичної стабілізації в країні.

Вибори – це конкретна форма соціального діалогу між різними політичними силами, в ході якого вони досягають консенсусу і забезпечують консолідацію громадських інтересів через об'єднання зусиль різних політичних суб'єктів, здатних ефективно використовувати владний потенціал [3; 6-7].

вибори навряд чи як не єдина форма масової участі в політиці і передвиборна ситуація як чи не єдина маніфестація публічної політики, що перевіряє свою здатність формувати громадську думку і конвертувати політичний вплив власне у владу, – спонукають пильніше подивитися на виборчу практику в пошуках соціокультурних підстав для можливостей демократичної консолідації в перехідному процесі [2; 81].

Сучасні наукові досягнення, відомої у світі як Public Relations, активно використовуються в українській політиці. PR є ефективним способом формування демократичного менталітету, нової політичної культури, нових управлінських технологій, основаних на взаємовідносинах влади і громадян. Використання PR інструментів на політичному ринку значно підніме можливість отримання влади саме тими політичними силами, які здатні професійно та ефективно використовувати народну довіру політичною діяльністю.

Інформаційний вплив на виборців через систему PR досягає своєї результативності тільки завдяки перетворенню цього посилання на внутрішнє мотиваційний порушення, яким виборець поступово звикає і перетворює його в своє власне бажання, що стає переконливим способом вирішення його відповідних інтересів [3; 29].

Основне завдання політичних піар технології – створити добровільне взаєморозуміння між кандидатами і виборцями.

З кожним роком спостерігається все більше активне використання PR у виборчих кампаніях в Україні.

PR – кампанії в Україні створюються з обов'язковим урахуванням етнонаціональних особливостей виборців. Зокрема це проявляється, коли Україну поділяють за регіональним ознаками: «східна », «західна ». Але сепаратистські настрої останніх президентських виборів вказали на погану реакцію електорату. Реакцією політтехнологів було створення нової піар компанії основаної на єдності української нації.

Ви́борчі технолóгії – це система заздалегідь продуманих, запланованих, а також спонтанно використовуваних заходів, планів, процедур, технічних та інформаційних засобів для забезпечення успішного висунення кандидатів та їх обрання.

Це також сукупність засобів і методів впливу на виборців, заснованих на відповідних наукових розробках, даних соціологічних досліджень у поєднанні з політичною рекламою і методами public relations, що спрямовані на досягнення успіху на виборах певною політичною силою.

Як засвідчує практика, далеко не всі кандидати, вступаючи в передвиборну боротьбу, орієнтовані на перемогу. Деякі з них розглядають виборчу компанію як можливість привернути увагу до своєї особи, пройти попереднє «розкручування» з метою участі в наступних виборах або ж просто « відтягти» на себе частину голосів сильних суперників якогось із кандидатів. Виборча кампанія може бути ототожнена з особливим видом політичного управління [4].

Використання політичної технології в ході виборчої кампанії передбачає фігуру професійного політичного іміджмейкера, який в умовах « уречевлення » і подальшої міфологізації (процес конструювання позитивної репутації) організовує управління виборчою компанією окремого політичного кандидата або політичного руху. У більш вузькому сенсі слова політичної технології виборчої компанії можна назвати певний метод боротьби за електорат, що співвідноситься із загальною концепцією проведення виборчої компанії, з одного боку, певними засобами її проведення – з іншого, і показують елементом системи політичної технології виборчої компанії [1; 60 – 62].

Формування іміджу кандидата має бути сформованим таким чином, щоб створити його максимальну наближеність до виборців, але в той же час вказувати на відмінності, а також переваги, завдяки яким він – найкраща кандидатура.

Найкращим способом розташувати до себе виборців – максимально наблизитись до них, дати зрозуміти, що інтереси кандидата співпадають с інтересами виборця, тому саме цій кандидат заслуговує на підтримку на виборах. Особливістю PR, використаного у виборчих кампаніях в Україні є «принцип зближення».

Література:

1. Джабасов А.А. Политические технологии избирательных кампаний: проблема категориального осмысления // ВМУ, серия 12, 2000, №2, с. 56-62.
2. Костенко Н. Медиа в выборах: ценностные ориентации украинской политической прессы // Полис, 1999, № 6, с. 81-92.
3. Лиснічий В. В. Сучасний виборчий PR. – Сєвєродонецьк: «Евріка», 2001. – 480 с.
4. Вікіпедія. Вільна енциклопедія wikipedia.org.

Научный руководитель: к.ф.н., доцент НТУУ «КПІ», Галушко Михайло Михайлович.

СЕКЦІЯ: ПРАВО

Крістіна Боберська
(Полтава, Україна)

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СВОБОДИ ТОРГУ, ПРАВА НА ЗАЙНЯТТЯ ПРОМИСЛОМ ТА ПРИВАТНОГО ПІДПРИЄМСТВА У ПЕРІОД УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ (1917 – ПОЧ. 1920-Х РОКІВ)

Економічною основою становлення України як демократичної, соціальної та правової держави є право на зайняття підприємницькою діяльністю, що визнається важливою суспільною цінністю, а дослідження розвитку даного права з урахуванням історичного досвіду розвитку конституційного законодавства є невід'ємною частиною правової спадщини України та необхідною умовою подальшого розвитку конституціоналізму нашої держави. Період 1917 – поч. 1920-х років в Україні характеризується революційними подіями, швидкими змінами влади та урядів, а також вирізняється значною кількістю конституційних актів, які мали обмежений в час термін дії. Науковий інтерес також становлять проекти конституцій вищезазначеного періоду.

Незважаючи на значну кількість наукових розробок про період Української революції, у вітчизняній науці конституційного права відсутні комплексні дослідження історичного розвитку права на зайняття підприємницькою діяльністю цього періоду, чим і зумовлена актуальність обраної для статті теми. Науковцями дана проблема побіжно піднімалась лише в загальному контексті розвитку економічних прав людини і громадянина та становлення Конституції України. В 1917 – поч. 1920-х років в Україні не було закріплено поняття «права на зайняття підприємницькою діяльністю», оскільки воно виражалося у близьких за значенням правах та свободах людини і громадянина.

Метою даного дослідження є встановлення особливостей розвитку свободи торгу, права на зайняття промислом та приватного підприємства в конституціях і конституційних актах періоду Української революції в Україні.

Активізація створення конституцій, їх проектів та інших нормативно-правових актів розпочалася у 1918 р. із створенням Директорії УНР. Відразу після зайняття Києва Директорія оприлюднила ряд актів, спрямованих проти поміщиків і буржуазії, а 26 грудня 1918 р. Директорія УНР видала Декларацію, з прийняттям якої розпочалася аграрна реформа. У даному документі було заявлено про намір експропріювати державні, церковні та великі приватні землеволодіння для перерозподілу їх серед селян. В той період підприємницька діяльність отримала назву «спекуляції» й жорстко переслідувалася владою.

Декларація УНР передбачала, що «Всі зусилля свої Директорія УНР направить на таку організацію народнього господарства, яка б відповідала сучасному переходовому моментові, коли нищиться старий капіталістичний світ й на його руїнах сходять паростки нового всесвітнього ладу, який не знатиме ніякого гніту і визиску. Директорія УНР вважає своїм обов'язком взяти під керування УНР головні галузі української промисловості і направити господарство в них в інтересах працюючих класів і всього громадянства, а не малої групи класа великовласників. Всі форми спекуляції Директорія УНР нищитиме безпощадно, не зупиняючись перед карами військового часу. Для цього по всій Україні будуть організовані «комісії боротьби з спекуляцією» [5, с. 102-103].

Проект Конституції (Основних державних законів) УНР у параграфі 321 Загальних засад закріплює право кожного громадянина «має право цілком вільно визначати рід своїх занять в галузі економічної або якої іншої діяльності, що не заборонена законами, і вільно розпоряджатися прибутками от своїх заробітків і майна» [5, с. 213].

Період Української революції знаменується діяльністю Центральної Ради (березень 1917 – 28 квітня 1918 рр.) і прийняттям нею чотирьох Універсалів та Конституції УНР (29 квітня 1918 р.). В жодному з цих конституційно-правових актів не проголошувалося право на зайнятя підприємницьою діяльністю чи інших прав і свобод, пов'язаних з підприємництвом чи торгівлею.

«Грамота до всього українського народу» (29 квітня 1918 р.) проголошувала встановлення одноосібної влади гетьмана. На думку вітчизняної дослідниці Н.В. Єфремової, встановлення Гетьманату не можна вважати занепадом української державності. Конституційна діяльність П. Скоропадського – це початок спроби відродження незалежної української державності з тимчасовим використанням диктатури та історичної національної самобутності українського народу. Щодо законодавчої діяльності гетьманської адміністрації, то вона розпочалась з визначення правових основ самого процесу законотворчості. Українська Держава базувалась на основі законів, виданих належним чином. Тобто системний підхід до реалізації ідеї правової держави був покладений гетьманом в основу законодавчої діяльності з перших днів його правління [3].

У порівнянні з попередніми документами вона вперше закріплює свободу торгу: «В області економічній і фінансовій відбудовується повна свобода торга і відчиняється широкий простір приватного підприємства і ініціятиви» [6, с. 341]. Окрім цього слід наголосити на сучасності вживаних у вищезазначеному документі термінів, що торкаються прав і свобод людини і громадянина, в тому числі підприємництва: «широкий простір приватного підприємства і ініціятиви», «повна свобода торга» тощо. Цьому підтвердженням може слугувати той факт, що у чинних Конституціях Італії (1947 р.) та Люксембурга (1868 р.) право на зайняття підприємницькою діяльністю закріплено як «приватна господарська ініціатива» та «свобода торгу». Причому у конституційних актах та проектах конституцій періоду Української революції неодноразово зазначалося, що автори зверталися до досвіду західних демократій.

Також уваги заслуговують конституційні проекти цього періоду, одним з яких є Проєкт Правительственної Комісії по виробленню Конституції Української держави (1920 р.), де в артикулі 30 забезпечується «вільність торгу та промисловости, ремества, а також вільність складання умов в межах діючих законів».

Слід підкреслити цілковиту деідеологізацію даного проекту Конституції – він повністю грунтується на правах людини і загальнолюдських вартостях і відображає досягнутий на той час світовим співтовариством рівень цивілізованості [2, с. 84].

Відповідно до артикулу 30 Нарису Проєкту основних законів (Конституції) Української держави Миколи Сціборського на державу покладається функція планування та контролю, а також забезпечення «громадян усіма можливостями творчого вияву приватної ініціятиви та здорового змагу в господарській діяльности» [1, с. 314].

Наступним документом, який мав значний вплив на закріплення права на зайняття підприємницькою діяльністю в Україні є проект Конституції Західно-Української Народної Республіки С. Дністрянського (1920 р.), який

містить 130 розгорнутих положень (окремих параграфів), логічно та змістовно об'єднаних у три глави: «Держава і право», «Державна влада» та «Право народів на самовизначення».

У параграфі 22 підрозділу «Свободи» на державу покладається обов'язок «взяти під захист економічно слабшого перед економічно сильнішим». До того ж, наголошується, що держава не може втручатися у підприємницьку діяльність, але у випадку, коли важливішими виявляються економічні цілі суспільства, допускаються обмеження «законами індивідуальної свободи дій окремих людей». Параграфом 23 підкреслюється важливість підприємництва у даний період, як наслідок проголошується свобода та рівність у праві на зайняття промислом. Тож право на зайняття підприємницькою діяльністю у Конституції Західно-Української Народної Республіки С. Дністрянського закріплюється у стст.22, 23 у вигляді «здійснення господарської свободи людини та свободи промислу» [4].

Отже, проаналізувавши все вищесказане, можна зробити висновок про те, що генезис права на зайняття підприємницькою діяльністю був нерозривно пов'язаний з процесом державного будівництва та боротьбою українського народу за демократію. Дане право знаходило своє відображення як свобода торгівлі (торга), господарська свобода (ініціятива) людини тощо, що свідчило про різноманітність тогочасних поглядів державної влади на дане явище.

Література:

1. Історія української Конституції: навчальний посібник / Микола Томенко. – К.: Освіта, 2009. – С.136.
2. Гончаренко О.М. Розвиток економічних прав людини і громадянина в Україні: дис.... канд. юрид. наук: 12.00.02 / О.М. Гончаренко; Національний педагогічний ун-т ім. М.П. Драгоманова. – К., 2006. – 203 арк.
3. Єфремова Н.В. Розвиток конституційного законодавства в Україні (1917 – 1920): автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Н.В. Єфремова; Одес. нац. юрид. акад. – О., 2002. – 20 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http: // www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=S&I21DBN=ARD&P21DBN=ARD&S21FMT=fullwebr&S21ALL=(%3C.%3EU%3D%D0%A2(4%D0%A3%D0%BA%D1%80)612-%3C.%3E)&FT_REQUEST=&FT_PREFIX=Z21ID=&S21STN=1&S21REF=20. – Назва з екрану.
4. Конституційні акти та проекти доби Української революції (1917-1920 рр.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http: //www.history.univ.kiev.ua/download/Library-KNU-History/Sources/Constitutionalism%20PyzhykAM%20-%20Konstitutsiyni%20akty%20ta%20proekty%20oby%20Ukrains'koi%20revolyutsii.pdf. – Назва з екрану.
5. Конституційні акти України 1917-1920: Невідомі конституції України. – К.: Філософська і соціологічна думка, 1992. – С.102-103.
6. Хрестоматія з історії держави і права України: навч. посіб. / Упоряд.: А.С. Чайковський, О.Л. Копиленко, В.М. Кривоніс, В.В. Свистунов, Г.І. Трофанчук.– К.: Юрінком Інтер, 2003. – 656 с.

Науковий керівник:
доктор юридичних наук, Лаврик Галина Володимирівна.

Алия Жангушукова
(Қазақстан, Талдықорған қаласы)

ҚЫЛМЫСТЫҚ ІС ЖҮРГІЗУ ҚҰҚЫҒЫНДАҒЫ КӘМЕЛЕТТІК ЖАСҚА ТОЛМАҒАНДАРДЫҢ ҚҰҚЫҚТАРЫ МЕН МІНДЕТТЕРІ

Кәмелеттік жасқа толмаған айыпталушылардың (сотталушылардың) құқықтық қорғау мәселелерінің үлкен маңызы бар. Кәмелеттік жасқа толмаған құқық бұзушылардың психикасы мен жасының ерекшеліктерін ескеріп, БҰҰ Бас Ассамблеясы 1985 жылы «Пекиндік Ереже» деген атпен белгілі «Кәмелеттік жасқа толмағандарға қатысты сот төрелігін жүзеге асыруға байланысты Біріккен Ұлттар Ұйымының минималды стандартты Ережелерін» бекітті, ол әрбір елдің заңдарында ескерілуі тиіс және осы санаттағы істерді тергеу және сот талқылауы барысында қолданылуы керек.

Осы Ережелерде мазмұндалған ұсыныстарға байланысты, қылмыстық іс жүргізу кодексінде бекітілген кәмелеттік жасқа толмағандардың істері бойынша іс жүргізу тәртібінде мұндай тұлғалардың жас ерекшеліктері мен құқықтық жағдайы ескерілген. ҚР ҚІЖК 11-бөлімінің нормалары кәмелеттік жасқа толмағандардың құқықтары мен мүдделерін қорғауға, сотта жүргізудің тәрбиелік ықпал етуін қамтамасыз етуге бағытталған және кәмелеттік жасқа толмағандардың істері бойынша іс жүргізуде қолданылатын ерекше ережелерді көздейді. Оларда кәмелеттік жасқа толмағандардың құқықтары мен заңды мүдделеріне қосымша кепілдіктер мазмұндалған, сондықтан іс жүргізу әрекеттерін реттейтін жалпы нормаларды ауыстырмайды, тек толықтырады. Бұл нормалар қылмыс жасаған сәтте 18 жасқа толмаған адамдардың істеріне қолданылады.

Кәмелеттік жасқа толмағандардың қылмыстары туралы істерді қозғаудағы прокурорлық қадағалау, анықтау, алдын ала тергеу органдарының және соттың заңдылықты тура орындауы мен сақтауына кепілдік болып табылады. Кәмелеттік жаска толмағандардың істері бойынша тергеуші іс жүргізген кезде:

– тергелушінің жасы (туғанжылы, күні, айы); кәмелеттік жасқа толмағанның тура жасы туу туралы куәлікпен немесе төлқұжатпен расталуы тиіс. Мұндай фактіні анықтау бұл тұлғаны қылмыстық жауапкершілікке тарту, оған қандай жаза шарасын қолдану туралы мәселелерді дұрыс шешу үшін қажет. Іс материалдарына кәмелеттік жасқа толмағанның жасын растайтын құжат көшірмесі қоса тіркеледі. Адам 14,16,18 жасқа туған күні емес, туған күнінен кейінгі тәуліктік нөл сағатында толады деп есептеледі [3].

Кәмелеттік жасқа толмағанның жасын айқындайтын құжаттар болмаған жағдайда немесе олардың түп нұсқалылығына күмән келтірілген жағдайда, жас мөлшерім анықтау үшін ҚІЖК 240-бабының тәртібімен сараптама тағайындалады. Дегенмен сот медициналық сараптамасы кәмелеттік жасқа толмағанның жасын тура анықтап бере алмайды. Соттық тергеу тәжірибесі көрсетіп отырғанындай, медициналық сараптамасы тексерілушінің дене бітімі мен интеллектуалдық дамуына қарап, оның жасын шамалай анықтайды, мысалы, «тексерілушінің жасы (аты-жөні көрсетіледі) 14–17 жасқа сәйкес келеді». Мұнда қылмыстық қудалау органдары сараптамада болжанған жасты ескереді. Ал жылдың соңғы күні, яғни 31 желтоқсан туған күні болып есептеледі [2].

– тұлғаның еркі, интеллектуалдық және психикалық даму деңгейі; кәмелеттік жасқа толмағанның жеке басын зерттеу барысында жасты анықтаумен катар, оның жалпы даму деңгейін, яғни нақты жағдайға бейімделуін, өз тәртібін ақылмен баға беруі мен өз әрекеттеріне басшылық етуін анықтаудың маңызы зор.

– мінез-құлығының ерекшеліктері, оның сұранысы мен қызығушылықтары; заңда істі тергеу процесінде сотты прокурорды, тергеушіні және анықтау жүргізуші тұлғаны әрбір іс бойынша кәмелеттік жасқа толмағанның өмірі тәрбиелену жағдайын анықтауға, сондай-ақ қылмыс жасауға әсер еткен себептер мен жағдайларды айқын міндеттейді. Оны кәмелеттік жасқа толмағандардың іс бойынша кез келген жауап алу кезінде ескеру қажет.

– тергелудегі адамға ересек адамдар мен басқа кәмелеттік жасқа толмағандардың ықпалының қандай екенін анықтау; кәмелеттік жасқа толмағандардан, сондай-ақ куәлер мен жәбірленушіден жауап алған кезде олардан айыпталушыға теріс ықпалын тигізетін қандай мән-жайларды білетіндіктерін анықтау керек. Ол үшін тергеуді қадағалайтын прокурор тергеушіден, кәмелеттік жасқа толмағанның ата-аналарынан, қорғанушыларынан, қамқоршыларынан, мұғалімдерінен, сынып жетекшілерінен, тәрбиешілерден, шеберлерден, көршілерінен, жолдастары мен жасөспірім қатарластарынан, сондай-ақ оның өмірі мен тәрбие жағдайын жақсы білетін басқа адамдардан міндетті түрде жауап алынуын талап етуі тиіс [1].

Бала құқықтары туралы БҰҰ Конвенциясында, қылмыстық заңдарды бұзған немесе оны бұзды деп айыпталған әрбір баланың, оның кінәсі заңға сәйкес делелденбейінше кінәсіздік презумпциясы кепілдігіне ие болу керектігі көзделген. Балаға оған қарсы айып тағылғандығы жөнінде дереу және тікелей хабарлау керек, ал қажет болған жағдайларда оның ата-аналары немесе заңды қамқоршылары арқылы жеткізу қажет. Оған өзін қорғауға дайындалған және қорғауды жүзеге асырған кезде құқықтық және басқа да қажетті көмек көрсетілуі тиіс. Кәмелеттік жасқа толмағанның жасырын болу (конфиденциалдық) құқығы оған керексіз жариялылық келтірмеу үшін немесе абыройына нұқсан келтірмес үшін барлық сатыда құрметтелуі қажет.

Бала құқықтары туралы Конвенцияда ешқандай бала әрекет немесе әрекетсіздік арқылы, оны жасаған сәтте оған ұлттық немесе халықаралық құқықта тыйым салынбаса қылмыстық заңдарды бұзған адам қылмыс жасаған деп танылмайды және оған айып тағылмайды деп көзделген. Егер күдікті немесе айыпталушы кәмелеттік жасқа толмаса, онда қандай ауырлықтағы қылмыс жасалғандығына қарамастан қылмыстық іс бойынша іс жүргізуге қорғаушының қатысуы міндетті. Егер кәмелеттік жасқа толмаған күдікті немесе айыпталушы ешқайда кетпеу туралы қолхат берсе немесе біреудің қарауында болса, қорғаушы бірінші жауап алу кезінде жіберілуі тиіс. Егер кәмелеттік жасқа толмаған бала ұсталса немесе қамауға алынса, онда оны бірден адвокатпен қамтамасыз ету керек. Кәмелеттік жасқа толмағанды ата-анасы немесе заңды өкілдері адвокатпен қамтамасыз етпесе, онда мұндай мүмкіндік болмаған жағдайда, тергеуші, прокурор және сот қорғаушының қатысуын қамтамасыз етулері тиіс.

Кәмелеттік жасқа толмағандардың қылмыстары туралы істерде қорғаушыдан басқа оның заңды өкілдері – ата – анасы, қамқоршылары немесе қорғаншылары қатысады. Олардың мынадай құқықтары бар:

- кәмелеттік жасқа толмағанға не үшін күдік келтіріліп немесе айып тағылып отырғанын білуге;
- жауап алуға қатысуға;
- тергеушінің рұқсатымен кәмелеттік жасқа толмаған мен оның қорғаушысының тергеу іс-әрекеттеріне қатысуына;
- тергеу іс-әрекеттерінің хаттамаларымен танысуға және ондағы жазбалардың дұрыстығы мен толықтығы туралы жазбаша ескерту жасауға;
- өтінімдер мен қарсылықтар мәлімдеуге, тергеуші мен прокурордың іс-әрекеттері мен шешімдеріне шағым жасауға;
- дәлелдемелер ұсынуға;
- тергеу аяқталғаннан кейін істің барлық материалдарымен танысуға, одан кез келген көлемде кез келген мәліметті көшіріп алуға құқығы бар.

Мұндай жағдайда заңды өкіл көптеген өкілеттіктерге ие болады. Бірақ оның іс-әрекеттері кәмелеттік жасқа толмағанның мүдделеріне зиян келтіреді немесе істі объективті тергеуге кедергі келтіреді деп есептелсе, онда тергеушісі; өзінің қаулысымен заңды өкілді іске қатысудан шеттеуі мүмкін. Егер айыпталушы немесе сезікті 16 жасқа толмаған болса, онда психолог немесе мұғалім іске міндетті түрде қатысуы керек [4, б. 192].

Кәмелеттік жаска толмаған күдікті, айыпталушы тергеушіге немесе сотқа оның ата-аналары немесе басқа заңды өкілдері арқылы, ал олар болмаған жағдайда қамқоршы және қорғанушы органдары аркылы шақырылады. Кәмелеттік жасқа толмаған айыпталушыдан, күдіктіден жауап алу қорғаушының, заңды өкілдің, ал қажет жағдайларда психологтің, мұғалімнің қатысуымен жүргізіледі. Қорғаушы жауап алушыға сұрақтар қоюға, ал жауап алу аяқталғаннан хаттамамен танысуға жене айғақтар жазбасының дұрыстығы мен толықтығы туралы ескертулер жасауға құқығы бар. Кәмелеттік жасқа толмаған куәгерден және жәбірленушілерден жауап алу, негізінде, тыныш жағдайда, онымен әңгімелесу нысанында жүргізілуі тиіс, жасөспірімнің көңілін ешкім және ештеңе аудармауы тиіс. Кәмелеттік жасқа толмағанның жауаптарын хаттамаға жазу одан сұралған оқиғаны немесе мән-жайларды ол мазмұндап берген соң ғана жүргізіледі. Кәмелеттік жасқа толмаған күдіктіден, айыпталушыдан жауап алу тәуліктің күндізгі уақытында жүргізіледі және үзіліссіз екі сағаттан артық, ал жалпы алғанда – күніне төрт сағаттан артық жалғастырылуға тиіс емес. Кәмелеттік жасқа толмаған анық шаршаған жағдайда жауап алу осы уақыт аяқталмай-ақ тоқтатылуы тиіс.

Қазақстан Республикасы ҚІЖК-нің 215-бабына сәйкес, 14 жасқа дейінгі куәгерден немесе жәбірленушіден жауап алуға қатысу үшін, ал тергеушінің қалауы бойынша 14 жастан 18 жасқа дейінгі куәгерден немесе жәбірленушіден жауап алуға қатысу үшін педагог шақыртылады. Кәмелеттік жасқа толмаған куәгерден немесе жәбірленушіден жауап алу кезінде оның заңды өкілдері қатысуға құқылы. 16 жасқа дейінгі куәгерлер мен жәбірленушілерге айғақ беруден бас тартқаны үшін және көрінеу жалған айғақ бергені үшін жауапкершілік туралы ескертілмейді, өйткені көрінеу жалған айғақ бергені үшін қылмыстық жауапкершілік 16 жастан басталады.[2] Мұндай куәгерлер мен жәбірленушілерге іс жүргізудегі құқықтары мен міндеттері түсіндірілген кезде оларға тек шындықты ғана айтудың қажет екені атап көрсетіледі. Мұғалім, психолог тергеушінің, соттың рұқсатымен жасқа толмаған күдіктіге, айыпталушыға сұрақтар жоюға құқығы бар. Ал іс жүргізу әрекеті аяқталғаннан кейін оларға тергеу қимылының хаттамасымен танысуға ондағы жазбалардың дұрыстығы мен толықтығы туралы жазбаша ескерту жасауға, тергеушінің, соттық ұйғарымы бойынша кәмелеттік жасқа толмағанның жеке басын сипаттайтын іс материалдарымен танысуға құқық берілген. Кәмелеттік жасқа толмағандардың істері бойынша іс жүргізудің аталған ерекшеліктері мемлекеттің кәмелеттік жасқа толмаған күдіктінің (айыпталушының) құқықтары мен заңды мүдделерін тиісті қорғауды қамтамасыз етуге ұмтылыс жасап жатқандығын көрсетеді.

Әдебиет

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы 30.08.1995ж.
2. ҚР Қылмыстық іс жүргізу кодексі
3. ҚР Қылмыстық қодексі
4. Оқулық / А.Ибраева, Б.Қуандыков, Ш.Маликова, С.Есетова. – Алматы: «Мектеп» баспасы, 2007. – 192 бет. ISBN 9965-36-002-2

Галина Лаврик
(Полтава, Украина)

СУЩНОСТНОЕ СОДЕРЖАНИЕ КООПЕРАЦИИ И ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВЫЕ ПРИНЦИПЫ ЕЕ РАЗВИТИЯ

Понятийное понимание кооперации как обобщенной категории, которая получила не только институционное, но и нормативно-правовое закрепление, открывает возможности, чтобы реально «опредметить», четко определить соответствующую сферу правового регулирования, следовательно, и в дальнейшем способствовать выработке научно прагматического восприятия этой сферы правового регулирования как единого кооперативно-правового комплекса. Рассуждения, изложенные на страницах научных трудов из истории экономики, организации и правовых проблем кооперации, развитие практики кооперативного движения позволили авторскому коллективу учебника «Кооперативное право» в составе специалистов Высшей школы права при институте государства и права им.В. М. Корецкого НАН Украины, Национального университета, им. Тараса Шевченко, Одесской государственной юридической академии, Львовской коммерческой академии, Института аграрной экономики УААН, Института последипломного образования руководителей и специалистов МинАПК Украины в 90-х годах прошлого века раскрыть вопрос относительно его предмета, системы, принципов, субъектов и тому подобное как принципиально новой отдельной, самостоятельной, комплексной отрасли [7, с. 3, 5].

Несколько другая практика сложилась в зарубежных странах, не только в тех, где кооперация не пользуется популярностью и не находит своего развития, но и в “постсоветских странах”, где к началу 90-х годов прошлого века, кооперативные организации представляли значительный сектор экономики, который назывался кооперативным, а кооперативное право (колхозное, колхозно-кооперативное право) считалось одной из ведущих отраслей советского права рядом с гражданским и хозяйственным. В большинстве случаев кооперативное право не признается отдельной отраслью права. Правоотношения, которые можно отнести к кооперативным, в Российской Федерации регулируются главным образом нормами гражданского права. Кооперативное право рассматривается как специфический институт, предметом правового регулирования которого в соответствии со специальными законами о кооперации (“кооперативными законами”) как нормативными актами гражданского права есть имущественные и личные неимущественные общественные отношения, которые возникают в процессе создания, деятельности, реорганизации и ликвидации кооперативных организаций [12, с.9,10].

Более детальное и углубленное изучение сущностного содержания и функционального назначения кооперации в контексте общетеоретических представлений о становлении принципов ее развития станет полезным созданию совершенного механизма кооперативно-правового регулирования.

Исключительно важная роль при этом принадлежит достаточно глубокому осознанию и обоснованию опосредствованной понятием “кооперация” категории, которая стала приобретать широкое распространение во второй половине XIX ст. – в начале XX ст. и подтверждать реальность существования «взаимной активности между людьми для достижения общеполезного результата», «любой организованной коллективной (групповой) деятельности», а также «объединения людей, для неотложного решения вопросов, которые представляют коллективный интерес» [2, с. 9; 3; 4, с.11-12; 6, с.7-14]. Как в конечном итоге выяснилось – на полностью приемлемом не только для институционного, но и нормативно-правового закрепления этой категории теоретико-познавательном уровне. В действующем законодательстве, в частности у ст. 1 Закона Украины «О кооперации», понятием «кооперация» охватывается система кооперативных организаций, созданных в целях удовлетворения экономических, социальных и других потребностей своих членов [9].

В целом понятие «кооперация» происходит от латинского слова cooperatio, что означает сотрудничество, а понятие «кооператив» – от латинского слова cooperativus – тот, который сотрудничает. Слово «cooperativus», в свою очередь, состоит из префикса «со», что означает общность, объединение, и «operari» – работать [8, с.340]. Поэтому понятие кооперации является отображением, во-первых, процесса сотрудничества людей, во-вторых, организационно-правовой формы их совместной деятельности – кооператива, который предусматривает целесообразность соответствующего нормативно-правового закрепления. Должны констатировать, что определения понятия кооперации и понятия кооператива располагаются в Законе Украины «О кооперации» рядом друг с другом. К тому же определение понятия кооператива подается с учетом традиционного подхода к его пониманию как «объединению лиц, которые осуществляют свою деятельность согласно нормам права и собственным принципам и ценностям» [14, с. 17]. В соответствии со ст. 2 Закона Украины «О кооперации» кооператив является юридическим лицом, образованным физическими и/или юридическими лицами, добровольно объединившихся на основе членства для ведения совместной хозяйственной и иной деятельности в целях удовлетворения своих экономических, социальных и других потребностей на основах самоуправления [9].

В любом случае следует отметить последовательное и согласованное распространение применения предписания ст. 3 Закона Украины «О кооперации» от 10 июля 2003 года о том, что целью кооперации является удовлетворение экономических, социальных и других потребностей членов кооперативных организаций на основе предусмотренного этой статьей сочетания их личных и коллективных интересов, разделения между ними рисков, затрат и доходов, развития их самоорганизации, самоуправления и самоконтроля [9]. Оно происходит путем предоставления преимущества содержащимся в принятой XXXI конгрессом и Генеральной ассамблеей Международного кооперативного альянса (МКА) в сентябре 1995 года в г. Манчестере (Великобритания) Декларации о кооперативной идентичности общим, фундаментальным принципам, которые предусматривают, в частности, восприятие кооператива исключительно как автономную ассоциацию людей, объединившихся добровольно для удовлетворения своих общественно-экономических, социальных и культурных потребностей посредством демократически управляемого предприятия, находящегося в совместном владении его членов [1, с. 73-74].

Достижение цели кооперации связывается с решением ее основных заданий. В соответствии со ст. 3

Закона Украины «О кооперации» от 10 июля 2003 года кооперация должна обеспечивать повышение жизненного уровня членов кооперативов, защиту их имущественных интересов и социальных прав; создание системы экономической и социальной самопомощи населения и субъектов хозяйствования; привлечение в производство товаров, работ, услуг, дополнительных трудовых ресурсов, повышение трудовой, и социальной активности населения; создание и развитие инфраструктуры для осуществления хозяйственной и иной деятельности кооперативов с целью роста материального благосостояния их членов и удовлетворения потребностей в товарах и услугах; содействие устойчивому развитию и становлению основ демократического развития общества [9].

От создания первого в Великобритании (и в мире) потребительского кооператива «Общество честных пионеров» г. Рочдель в 1844 году исходные основополагающие принципы деятельности кооперативных организаций служили становлению определенной взаимно согласованной системы, к которой рядом с такими кооперативными ценностями, как взаимопомощь, личная ответственность, демократия, равенство, справедливость и солидарность; а также такими этическими нормами, как честность, открытость, социальная ответственность, и забота о других в настоящее время относятся такие кооперативные принципы как добровольный и открытый характер членства; демократический контроль со стороны их членов; участие членов кооперативов в экономической деятельности, их самостоятельность и независимость; образование, повышение квалификации и информатизация; сотрудничество между кооперативами; и забота об обществе [10; 11].

Исходя из предпосылок и причин ревизий международных кооперативных принципов, а также всестороннего анализа обновленных редакций – см., в частности [5; 13] обосновывается их существование как совокупности направляющих идей, устоявшихся требований, правил или факторов внедрения в жизнь в значительной степени и главным образом тех ценностей, которые составляют идейную и моральную сущность кооперации. При этом обращается внимание на кооперативные принципы, которые касаются не вообще кооперации как определенной деятельности, а создания и функционирования кооперативов как самостоятельной организационно-правовой формы кооперации, и на принципы кооперации. Высказывается мысль о том, что следует различать, во-первых, фундаментальные идеи (принципы), которые составляют базу, основу всех кооперативных форм ведения хозяйства, независимо от вида, времени и обстоятельств, и которые на практике довели свою важность как ориентиры для нормального функционирования кооперативных организаций, и, во-вторых, практические механизмы и принципы деятельности, разработанные кооператорами или законодателями отдельных стран в свое время как наиболее приемлемые для деятельности кооперативов определенного вида в соответствии с фундаментальными кооперативными идеями [2, с. 24]. Как нам выдается, в формулировке данного и ей подобных предложений, исследователи выходят из собственного, специфического понимания содержательного единства между кооперативными принципами и принципами кооперации. Возможность обобщения и закрепления в документах влиятельных международных организаций наиболее важных для эффективной деятельности кооперативов исходных основополагающих принципов в виде их характерных черт (признаков) является еще одним доказательством существования такого содержательного единства.

Таким образом, выработка инструментария понятийного понимания кооперации как обобщенной категории, определение ее цели, основных заданий, неминуемо подчиняется исходным принципам кооперативного движения и общества в целом. Отображение в существующей системе правовой регуляции исходных принципов кооперативного движения в качестве принципов кооперации в сочетании с основополагающими принципами жизнедеятельности общества предопределяет возможность и необходимость в установлении таких правовых норм, которые бы наиболее полно учитывали стремление кооперативных организаций к удовлетворению экономических, социальных и других потребностей путем осуществления кооперативной деятельности.

Литература:

1. Абова Т.Е. Производственные кооперативы в России. Правовые проблемы теории и практики / Т.Е.Абова // Государство и право. – 1998. – № 8. – С.73–74.
2. Бабенко С.Г. Трансформація кооперативних систем у перехідній економіці: Монографія /С.Г.Бабенко. – К.: Видавництво «Наукова думка», 2003. – 332 с.
3. Батрин С.В. Корпоративні та кооперативні правовідносини [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http: //www.lex-line.com/ua
4. Быстров Г.Е. Кооперативное законодательство России: перспективы развития и совершенствования. – Евразийский юридический журнал. – 2012. – № 3 (46) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http: //www.eurasialaw.ru/index.php?option
5. Вісин В.В. Ретроспективний аналіз формування і розвитку міжнародних кооперативних принципів у XIX-XX ст. // Економічний форум. – 2011. – № 1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Ekfor/2011_1/1.pdf
6. Конституція України. Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року // Офіційний вісник України. – 2010. – № 72/1. – Ст. 2598.
7. Кооперативне право**.** Підручник для кооперат., сільськогосп., економ., юрид. вищих навч. закладів і фак. / За ред. чл.-кор. НАН України В.І.Семчика. – К.: Ін Юре, 1998. – 336 с.
8. Кучеренко І.М. Кооператив // Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К.: «Укр. енцикл.», 2001. – Т.3: К–М. – С. 340-341.
9. Про кооперацію: Закон України «Про кооперацію» від 10 липня 2003 року // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 5. – Ст. 35.
10. Рекомендація про сприяння розвитку кооперативів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ilo.org.ua/DocLib/Рекомендації/R193_ukr.dok Рекомендація 193
11. Рекомендация № 193 Международной организации труда «О содействии развитию кооперативов» [рус., англ.] (вместе с «выдержками из декларации о кооперативной идентичности, принятой на Генеральной ассамблее Международного кооперативного альянса в 1995 году») (принята в г. Женеве 20.06.2002 г. на 90-ой сессии Генеральной конференции Мот) [Електронный ресурс]. – Режим доступа: http: //www.lawmix.ru/abro.php?id=3059
12. Ромашкова И.И. Кооперативное право. Учебное пособие / И.И. Ромашкова. – Саратов: Ай Пи Эр Медиа – 232 с.
13. Савинова Е.Ю. Принципы и деятельность кооперативов в Великобритании в начале XXI в. [Текст]: дисс.... канд. истор. наук: 07.00.00, 07.00.03 / Е. Ю. Савинова. – М., 2008. – 340 с.
14. Чернов К.В. Организация и деятельность сельскохозяйственных кооперативов Испании: правовые проблемы: Дисс. … канд. юрид. наук: 12.00.06. – М., 2006. – 288 с.

СЕКЦІЯ: ПСИХОЛОГІЯ

Бибігүл Альмухамбетова, Ақмарал Смаилова
(Қазақстан, Талдықорған)

ДІНИ АҒЫМДАРДЫҢ ЖАСТАР ПСИХОЛОГИЯСЫНА ӘСЕРІ

Қазақстанннның тәуелсіздікке ие болуы және оның құқықтық, демократиялық мемлекет ретінде дамуы аясында діни сенім бостандығының саяси-құқықтық негіздері қалыптасты. Қазақстан Республикасында дәстүрлі діндер қатарына ислам және првославие діндері жатса, дәстүрлі емес діни ұйымдар да Қазақстан аумағында өздерінің діни ілімдерін кеңінен тарату және бекіту жолында белсенді қызмет жүргізе бастады. Дәстүрлі емес діни ұйымдардың қызметіне баға беру өте күрделі. Дегенмен, әлемдік тәжірибе бойынша көптеген елдерде дәстүрлі емес діни ұйымдардың тіркелуіне уақытша шектеулер енгізіліп отырғанын атап өтуге болады. Сонымен қатар дәстүрлі емес діни ұйымдардың бірқатары өздері орналасқан елдің Конституциясы мен заңдарына қайшы келетін қызметі үшін мемлекеттік органдардың да, қауымдастықтың да тарапынан қатты сынға алынып отырғандығы, тіпті тыйым салынатыны белгілі. Көбінесе бұл дәстүрлі емес діни ағымдар тұлғаның және жеке әлеуметтік топтардың, бірінші кезекте, жастар санасының ауытқуына, халқымыздың мәдени құндылықтарынан қол үзуіне әкеліп соғады.

Дәстүрлі емес діни ұйымдардың идеологиялық және басқа да жұмыстарының нысанына жастар алынатындығы жиі кездесетін жағдай. Жастар әлеуметтік-демографиялық топ ретінде өзіндік, соның ішінде рухани сипаттағы ерекшеліктерге ие. Көпшілік өмірдің рухани негіздерін іздеу, өмір сүрудің мән-мағынасы туралы сұрақтарға жауап іздеу жолында дінге келеді. «Соңғы кездері біз қандай да бір діннің тереңіне бойламай, діндердің ізгілігіне, шынайылығы мен жалпыға ортақ басқа да қырларына тереңдеп енбей жатып діндарлықтың сәнге айналғанын көріп отырмыз. Адамдарды қандай да бір дінді қабылдауға мәжбүрлеуге болмайды. Сондықтан жастарға ерекше назар аудару қажет», – деп Н.Ә.Назарбаев Қазақстан халқы Ассаблеясында сөйлеген сөзінде айтып өтті [1. 2б.].

Қазақстан аумағында «дәстүрлі емес» діни ұйымдардың таралуының келесі себептерін көрсетуге болады. Сенім мен сенімсіздік аралығында күмәнданушы «дін төңірегіндегі» тұрғындар санының едәуір көп болуы. Мұндай «дінсымақ» адамдар «дәстүрлі емес» діндердің миссионерлері үшін қолайлы жағдай тудырады.

Екіншісі, бұқаралық діни сауатсыздық, негізгі діни білімнің жоқтығы. Бұл қазіргі діни жағдайда адамдардың бағыт-бағдарын бұрмалауға және оларды діни насихат жүргізуде ыңғайлы нысанаға алуға мүмкіндіктер тудырып береді.

Үшіншісі, бұл «дәстүрлі емес» діни ұйымдардың догмалық, культтық, ұйымдастырушылық ерекшеліктері. Догмалық тұрғыда жаңа діни ағымдар жеңіл жол мен жауап іздеген бұқаралық тұтынушы қоғам адамының санасына негізделген тиімді догматтармен ерекшеленеді. Культтік тұрғыда, діни қызметтің қазіргі адам талғамдарына жауап беретін, бір көзбен қарағанда, өзіндік демократтық пішіні айқындалады. Зерттеуші Г.Т.Телебаев көрсеткендей, «ислам мен православиеге қарағанда дәстүрлі емес діндер жас ұрпақтың өзгермелі талғамын ескеретін жаңашылдыққа неғұрлым ашық». Социолог М.Вебердің пікірі бойынша, Қазақстандағы жаңа ағымдардың басым көпшілігі этикасы, кәсіпкерлікке, қаржылық табысқа негізделген ұйымдар болып отыр [2.58б.].

Төртіншісі, жаңа діндерді ұстанушылар өз миссионерлік қызметін белсенді атқарады. Олар түрлі жағдайларға икемделіп, елдегі әртүрлі топтардың психологиялық ерекшеліктерін ескере әрекет ете алады. Олар жастарға, олардың ауыспалы талаптары мен талғамдарына баса назар аударыды. Алматы қ. «Қазақстан жастарына діни ұйымдардың ықпалы» атты тақырып бойынша ГЗО жүргізген зерттеулер «дәстүрлі емес» діндердің, соның ішінде жаңа протестанттық діни ұйымдар мүшелерінің басым көпшілігі жастардан құрылғанын анықтады. Бұл феномен былай түсіндіріледі: «Бұл жерде жастардың бойына тән жалпы қарсыластық қасиет, «басқалардан ерекше болуға талпыныс» ықпал етеді (респонденттердің жауаптары бойынша). Сонымен бірге, жас адамдар «дәстүрлі емес» діндер тарапынан жастарды өздеріне тарту үшін қазіргі психологиялық технологиялар қолданылатынын, діни ағымдардың уағыздаушыларының психологиялық дайындығы жоғары екендігін атап көрсетті» [3.45б.].

Дәстүрден тыс діни ұйым шырмауына ұшыраған адам өзін қалай сезінеді? Психологтардың айтуынша, "ұстазына" құлдық ұрған "шәкірттің" көкірек көзі ашылып, ақиқатқа көз жеткізеді, құдайдың нұрын сезінеді. Оның бойында жаңа психологиялық қасиеттер дамиды. Қарапайым тілмен баяндар болсақ, дәстүрден тыс діни ұйымдардың алдап-арбауының салдарынан сәби қалпына қайта оралғандай күй кешеді. Ол өзінің бұрынғы қадір-қасиеттерін тәрк етіп, сол ұйымдарға ұнамды бейнені қабылдайды. "Ұстаз" бен "таңдаулылардың" айтқаны ол үшін бұлжымас қағидамен тең.

Діни ағымдардың қоғамға қауіп төндіретіні рас. Сондықтан мемлекетіміз осы мәселеге қатысты заңды тез арада қатайтып, діни басқарманың мәртебесінің көтерілуіне күш салуда. Қит етсе, «дін мемлекеттен бөлек» деген сөзді алға тартамыз. Батыстың кейбір елдерінде «дін мемлекеттен бөлек» дегенмен, дінге кәдімгідей мән беріледі. Олай етпеген жағдайда, ертең елімізде «бөліп ал да, билей бер» қағидасы орнауы әбден мүмкін. Яғни осылайша қоғамда іріткі пайда болады. Дін үлкен идеология ғана емес, ол – мемлекет біртұтастығының кепілі. Сондықтан мемлекет тарапынан оған мән берілгені жөн.

Қорыта айтқанда, еліміздің ақпараттық кеңістіктегі түрлі діни сайттардың жұмысын қадағалауды күшейтумен қатар балабақшаларда тұлға ретінде қалыптастыру, мектеп қабырғасында тілімізді, мәдениетімізді қастерлеуге, жоғарғы оқу орындарында ұлттық құндылықтарымызды тереңдете игеру жолдарын қарастыру керек. Тек осы қағидаларды бойымызға сіңірген жағдайда ғана осындай теріс пиғылды діни ағымдарға және діни экстремизмге тосқауыл қоя аламыз. Халқымыздың мақсаты – ынтымақ пен бірлік және бейбіт өмір кешу.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Егемен Қазақстан, 27 қазан 2009 ж., 2 б.
2. Телебаев Г.Т. Ценностные ориентации казахстанцев в религиозной сфере// Глобализация и диалог конфессий в странах Центральной Азии: Материалы международной научно-практической конференции – Алматы: Институт Философии и Политологии МОН РК, 2002.-277б.−Аударған мақала авторлары.
3. Курганская В.Д., Дунаев В.Ю., Косиченко А.Г., Подопригора Р.А., Садовская Е.Ю., Чупрынина И.Ю. Влияние религиозных организаций на молодѐжь в Казахстане (Научно-исследовательский отчет). – Алматы: Центр гуманитарных исследований, 2003, с.30. – Аударған мақала авторлары).

Наталія Дембовська
(Дрогобич, Україна)

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПОВЕДІНКИ АКЦЕНТУЙОВАНИХ ПІДЛІТКІВ

Труднощі соціально-психологічної адаптації у підлітковому віці можуть бути пов'язані з таким психологічним феноменом як акцентуації характеру. Їх прояв у різних сферах життєдіяльності школярів, безперечно, визначає результативність психічної активності та можливості самореалізації особистості на цьому етапі онтогенезу. Знання особливостей прояву та можливостей врахування у навчально-виховному процесі школи типових ознак поведінки акцентуйованих підлітків є основою розробки практикуючим психологом оптимальних умов особистісного зростання школярів.

Акцентуація характеру – це надзвичайне підсилення окремих рис характеру, за якого наявні відхилення в психічних проявах та поведінці людини, що не виходять за межі нормативної поведінки, але межують з патологією.

У другій половині XX століття роботи К. Леонгарда щодо акцентуацій особистості викликали неабиякий інтерес усіх психологів і педагогів. Саме ця теорія дозволила по-новому подивитися на відхилення в поведінці дітей, створити методики, які дозволяли б не тільки визначити риси характеру, які є акцентуйованими, а й проводити ефективну роботу з усунення причин, що їх викликали.

Акцентуації, будучи крайніми варіантами норми, стали предметом дослідження багатьох науковців (В.М. Бехтєрєв, П.Б. Ганнушкін, О.В. Кербіков, Е. Кречмер, К. Леонгард, А.Є. Лічко) і водночас латентним явищем для навколишніх, в тому числі для батьків, педагогів, психологів, соціальних працівників. Доведено, що загострені риси характеру виступають детермінуючим чинником багатьох поведінкових проявів суб'єкта (Г.В. Ложкін, Н.І. Пов'якель).

Акцентуація рис характеру виробляється за суспільних умов життя під впливом суспільної спрямованості інтересів, специфіки контактів у колективі, але, як свідчать дослідження, засадовими стосовно них є своєрідні вроджені індивідуальні особливості, що і створюють ґрунт для виникнення акцентуації за відповідних соціальних умов [1].

За підсумками систематики формування психопатій П.Б. Ганнушкіна [2], визначають чинники, що впливають на виникнення та розвиток акцентуацій характеру особистості. Йдеться про біологічний та соціально-психологічний контекст їх генези.

Серед біологічних чинників провідними є:

- пренатальні, натальні і ранні постнатальні шкідливі впливи на мозок людини в ранньому онтогенезі;
- несприятлива спадковість, що включає у собі певний тип ВНД, алкоголізм батьків тощо;
- органічні ушкодження мозку, тобто: черепно-мозкові травми, мозкові інфекції;
- «пубертатна криза», зумовлена нерівномірністю розвитку серцево-судинної і кістково-м'язової системи, обтяження фізичним самопочуттям, підвищена активність ендокринної системи тощо.

До соціально-психологічних чинників належать:

- порушення системи виховання дитини в сім'ї (вплив сімейного середовища на формування особистості є найважливішим в силу того, що сім'я є першим інститутом соціалізації особистості);
- шкільна дезадаптація;
- особливості перебігу підліткової кризи;
- психічна травматизація особистості.

Як бачимо, генетико-психологічні аспекти виникнення акцентуацій характеру є різноспрямованими та багатогранними, що вказує на складність цього психічного прояву, і його полідетермінованість.

Існують дві класифікації типів акцентуації характеру. Перша запропонована Карлом Леонгардом (1968) [3], друга – Андрієм Лічко (1977) [4].

Систематизація наукової інформації дала змогу науковцям розрізняти явну і приховану акцентуації характеру (А.Є. Личко, А.О. Александров). Аналізуючи теоретичні підходи вищезазначених авторів до розуміння поняття «акцентуація характеру», було окреслено основні види акцентуацій та їх особливості.

Розглянемо класифікацію акцентуацій характеру запропоновану А.Є. Лічко [4], що відображає акцентовані риси притаманні підліткам.

Гіпертимний тип акцентуації виражається в постійному підвищеному настрої і життєвому тонусі, нестримній активності і прагненні до комунікативної активності, в тенденції розпорошувати власну активність на різні сфери життєдіяльності і не доводити розпочате до завершення.

Особи з циклоїдною акцентуацією переживають циклічні зміни настрою, коли пригніченість змінюється підвищенням. Не зважаючи на це, вони ініціативні, життєрадісні і товариські.

Лабільний тип акцентуації має вкрай виражену мінливість настрою. Такі індивіди демонструють товариськість, добродушність, щиру прихильність і соціальну чуйність. Цікавляться спілкуванням, прогнуть до контактів з однолітками, водночас, можуть задовольнятися роллю опікуваного.

Астено-невротичний тип характеризується підвищеною стомлюваністю і дратівливістю. У осіб з цим типом акцентуації можуть спостерігатися раптові афективні спалахи з незначного приводу, емоційний зрив в разі усвідомлення нездійсненності намічених планів.

Люди з сенситивним типом акцентуації дуже вразливі, характеризуються почуттям власної неповноцінності, боязкістю, сором'язливістю. Їхні інтереси лежать в інтелектуально-естетичної сфері, їм важливо соціальне визнання.

Психастенічний тип визначає схильність до самоаналізу і рефлексії. Такі суб'єкти демонструють акуратність і розсудливість. Їх характерною рисою є самокритичність і надійність. Настрій зазвичай рівний, без різких змін.

Шизоїдна акцентуація характеризується замкненістю індивіда, його відгородженістю від інших людей. Шизоїдним особам бракує інтуїції та вміння співпереживати. Вони важко встановлюють емоційні контакти. Водночас мають стабільні та постійні інтереси.

Епілептоїдний тип акцентуації характеризується збудливістю, напруженістю і авторитарністю індивіда. Особи з цим типом акцентуації схильні до періодів злобно-тужливого настрою, роздратування з афективними вибухами, пошуку об'єктів для зняття злості.

У осіб з істероїдним типом яскраво виражений егоцентризм і прагнення бути в центрі уваги. Для них характерні завзятість, ініціативність, комунікативність та активна позиція.

Нестійкий тип акцентуації характеру визначає лінь, небажання вести трудову чи навчальну діяльність. Ці особи мають яскраво виражений потяг до розваг, дозвільного проведення часу, неробства.

Особи з конформним типом акцентуації доброзичливі, дисципліновані і неконфліктні. Шкідливі звички залежать від ставлення до них у найближчому соціальному оточенні, на яке вони орієнтуються при формуванні своїх цінностей [4].

Отже, описані акцентуації характеру не тільки відображають основні характерологічні особливості підлітків, але й вказують на проблемні моменти їх взаємодії з навколишніми та визначені поведінкові стратегії.

Аналіз теоретичних підходів до дослідження акцентуацій характеру спонукав нас до проведення емпіричного дослідження поведінки акцентуйованих підлітків та виявлення домінуючих типів акцентуацій у сучасних школярів. Отримані результати представлені на мал.1.

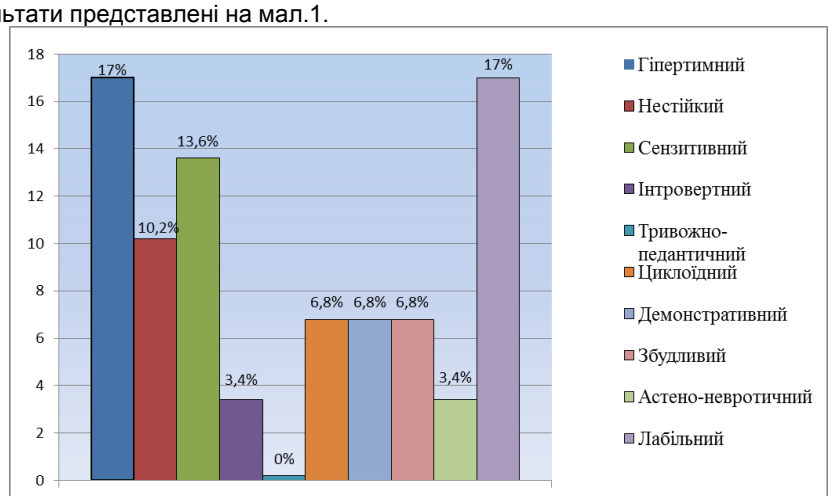

Мал. 1. Розподіл домінуючих типів акцентуацій характеру

Як видно з гістограми, у сучасних підлітків виявлена тенденція до переважання гіпертимного та лабільного типу акцентуацій характеру. Це вказує на домінування у поведінкових проявах жвавості, активності, оптимістичності, веселості та неконтрольованості. Водночас йдеться про достатньо високий рівень домагань, високу мотивацію до пізнавальної діяльності та прояв лідерських якостей. Ці підлітки характеризуються бажанням контролювати інших людей, що підсилюється надміром емоційних реакцій та критичністю. Саме ці прояви можуть детермінувати виникнення частих конфліктів з навколишніми.

Бесіди з педагогічним колективом показали, що хоч більшість опитаних учнів і проявляють неабиякий інтерес до навчання і завзято виконують поставлені завдання, їм бракує постійності та стриманості в поведінці, часто вони не контролюють вияву своїх емоцій і навіть вступають у відкритий конфлікт з учителями.

Нестійкий тип акцентуацій характеру був виявлений у дещо меншої кількості опитаних учнів. Поведінка таких підлітків характеризується лінню, небажанням вести трудову чи навчальну діяльність. Вони мають яскраво виражене прагнення до розваг, довільного проведення часу, неробства. Їх ідеал – залишитися без контролю зі сторони і бути наданими самим собі. Вони схильні до виявів девіантної поведінки.

Цікаво, що в групі досліджуваних нами підлітків не було виявлено жодного учня, в якого б домінував тривожно-педантичний тип акцентуації (нерішучі, тривожні, підозрілі тощо). Ми це пов'язуємо з наявністю у таких осіб гіперкомпенсації такими рисами, що виявлені нами у гіпертимній та сенситивній акцентуаціях.

Скрита акцентуація характеру спостерігається у 20,4% досліджуваних. У таких учнів у буденних, звичайних умовах межі певного типу характеру виражені слабо або не виявляються зовсім. Якщо ж такі риси і виявляються, це, як правило, не приводить до помітної соціальної дезадаптації.

У 64,6% досліджуваних спостерігається виражена акцентуація, вона відрізняється наявністю досить постійних меж певного типу характеру. У підлітковому віці особливості характеру часто загострюються, а при дії психогенних чинників можуть наставати тимчасові порушення адаптації, відхилення в поведінці.

У 27,2% досліджуваних показник акцентуації був перебільшений за декількома типами.

Отже, проведене дослідження акцентуацій характеру дає змогу констатувати різноплановість вияву цього явища серед такої вікової категорії як підлітки. В ході дослідження нами були виявлені як явні, так і приховані акцентуації. Важливим фактом стали випадки наявності змішаних типів акцентуації. Таким чином, особистісне зростання та соціальний розвиток підлітків супроводжується загостреним проявом окремих рис характеру школярів або їх поєднанням.

Література:

1. Бушай І.М. Особливості психокорекції «Я-образу» підлітків – акцентуантів в системі психологічної служби школи // Психологія. Збірник наукових праць. Випуск 3(10). (НПУ ім. М.П.Драгоманова). / І. М. Бушай. – К.: НПУ, 2000. – С. 233-238.
2. Ганнушкин П.Б. Клиника психопатий: их статика, динамика, систематика, некоторые общие соображения и данные. / Психология индивидуальных различий. Тексты / Под ред. Ю.Б. Гиппенрейтер, В.Я. Романова. – М.: Изд-во МГУ, 1982. – С. 262-269.
3. Леонгард. К. Акцентуированные личности. /К. Леонгард. – К.: Вища шк., 1989. – 374 с.
4. Личко А.Е. Психопатии и акцентуации характера у подростков. / А.Е. Личко. – СПб.: Речь, 2010. – 256 с.

Науковий керівник:
кандидат психологічних наук, доцент Галян Олена Іванівна.

Анна Клименко
(Костанай, Казахстан)

ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ НАПРАВЛЕННОСТЬ И САМООЦЕНКА УЧИТЕЛЯ

Проблема изучения личности учителя, его педагогической деятельности – это одна из центральных проблем в психологической науке.

То, насколько будет полноценным психическое и личностное развитие современной молодежи, а также развитие государства в целом, во многом зависит от учителя как личности и как профессионала.

Исследователи психологии труда учителя [1], [2], считают, что основным в формировании структуры личности учителя является педагогическая направленность его деятельности. Именно педагогическая направленность как устойчивая система мотивов определяет поведение учителя, его отношение к профессии, к своему труду. Формирование педагогической направленности зависит от многих факторов. Одним из факторов, влияющих на педагогическую направленность учителя, на наш взгляд, является его самооценка.

Целью нашего исследования было изучить характер влияния самооценки учителя на его педагогическую направленность. Исследование проводилось в школе № 2 города Костаная вне учебных занятий. Испытуемые – учителя-предметники, в количестве 40. Возрастной диапазон от 25 до 57 лет. Стаж работы от 7 до 25 лет. Для изучения самооценки была использована методика изучения самооценки личности (С.А. Будасси). Для изучения профессиональной, педагогической направленности учителя мы использовали следующие методики: 1.Методика «Оценка профессиональной направленности личности учителя» (Рогов Е.И.).

2. Ориентировочная анкета (В.Смекалова и М Кучера).

Результаты исследования самооценки у учителей по методике С.А. Будасси представлены в Таблице 1.

Таблица 1

Уровень самооценки учителя по методике С.А.Будасси

№ п/п	Испытуемый	Стаж работы	Возраст	Коэффициент ранговой корреляции	Уровень самооценки
1	Р.Е	7	31	0,69	высокий
2	М.А	25	48	0,34	средний
3	В.Т	7	33	0,6	высокий
4	А.П	25	53	0,5	средний
5	Л.Д	10	40	0,77	высокий
6	Ч.В	10	35	0,25	низкий
7	Щ.Н	27	50	0,51	средний
8	А.Е	25	49	0,35	средний
9	Е.К	10	34	0,67	высокий
10	М.П	7	29	0,33	средний
11	А.Е	15	47	0,35	средний
12	С.В	13	40	0,20	низкий
13	Ф.И	20	46	0,85	высокий
14	К.Е	20	45	0,45	средний
15	П.П	18	42	0,12	низкий
16	К.Н	23	48	0,6	средний
17	Б.Н	17	39	0,86	высокий
18	Ч.О	12	38	0,74	высокий
19	К.В	10	36	0,12	низкий
20	У.П	17	40	0,20	низкий
21	Е.Ш	20	50	0,12	низкий
22	Ш.Г	12	35	0,25	средний
23	Я.У	9	31	0,33	средний
24	Ж.Д	15	38	0,42	средний
25	И.Е	20	50	0,65	высокий
26	И.Е	15	45	0,35	средний
27	Е.Г	25	47	0,97	высокий
28	З.Ш	22	46	0,49	средний
29	М.Е	20	43	0,68	средний
30	О.Л	15	40	0,5	средний
31	М.А	14	38	0,35	средний
32	Е.О	10	33	0,25	низкий
33	И.П	12	36	0,24	низкий
34	К.Т	7	30	0,35	средний
35	В.К	20	47	0,7	высокая
36	М.В	20	45	0,83	высокая
37	К.И	10	35	0,56	средний
38	И.Н	17	40	0,23	средний
39	Б.О	14	38	0,56	средний
40	М.А	12	35	0,45	средний

По результатам, представленным в Таблице 1, можно сказать, что в нашей выборке присутствуют учителя с высокой, средней и низкой самооценкой. Средний уровень самооценки у 21 испытуемого (52 %), что говорит о ее адекватности. Высокий уровень самооценки имеют 10 человек (25%). Низкий уровень самооценки имеют 8 человек

(20%) из общей выборки. В целом по нашей выборке 45% испытуемых обладают неадекватной самооценкой, либо завышенной, либо заниженной, и 52% испытуемых имеют адекватную самооценку.

Результаты изучения профессиональной направленности личности учителя по методике Рогова Е.И. представлены в Таблице 2.

Таблица 2

Оценка профессиональной направленности личности учителя
(по методике Рогова Е.И.)

№ п/п	Испытуемый	Стаж работы	Возраст	Шкалы				
				1	2	3	4	5
1	Р.Е	7	31	5	9	10	5	7
2	М.А	25	48	8	5	5	8	9
3	В.Т	7	33	5	5	8	8	5
4	А.П	25	53	10	7	7	5	8
5	Л.Д	10	40	10	5	5	7	8
6	Ч.В	10	35	8	4	4	5	8
7	Щ.Н	27	50	8	9	10	7	10
8	А.Е	25	49	7	7	5	8	8
9	Е.К	10	34	8	9	7	5	5
10	М.П	7	29	10	5	5	4	5
11	А.Е	15	47	7	8	5	5	7
12	С.В	13	40	5	5	4	7	7
13	Ф.И	20	46	10	5	5	7	8
14	К.Е	20	45	7	5	10	5	4
15	П.П	18	42	2	5	3	7	5
16	К.Н	23	48	8	8	9	8	9
17	Б.Н	17	39	8	8	5	2	5
18	Ч.О	12	38	5	8	5	2	7
19	К.В	10	36	2	3	4	5	5
20	У.П	17	40	1	5	2	6	4
21	Е.Ш	20	50	4	4	5	7	5
22	Ш.Г	12	35	5	5	4	5	7
23	Я.У	9	31	8	8	5	8	4
24	Ж.Д	15	38	8	9	4	5	4
25	И.Е	20	50	8	8	4	5	3
26	И.Е	15	45	5	4	3	7	7
27	Е.Г	25	47	4	8	10	8	8
28	З.Ш	22	46	5	6	6	6	4
29	М.Е	20	43	6	6	8	9	8
30	О.Л	15	40	7	7	5	5	4
31	М.А	14	38	8	6	7	7	7
32	Е.О	10	33	2	8	2	2	8
33	И.П	12	36	2	8	3	5	8
34	К.Т	7	30	5	8	8	7	9
35	В.К	20	47	5	5	7	8	8
36	М.В	20	45	8	8	7	8	9
37	К.И	10	35	5	5	4	8	8
38	И.Н	17	40	5	8	7	8	7
39	Б.О	14	38	2	5	9	5	8
40	М.А	12	35	8	9	10	5	5

Примечание: 1 – организованность, 2 – направленность на предмет. 3-коммуникабильность, 4 – мотивация одобрения, 5 – интеллигентность.

Из Таблицы 2 видно, что 20 учителей, в нашей выборке, имеют ярко выраженную направленность педагогической деятельности по шкале «организованность», что составляет 50%; у 19 учителей – по шкале «направленность на предмет», что составляет 47,5%; 15 учителей – по шкале «коммуникатор» (37,5%); по шкале «мотивация одобрения» – 19 учителей (47,5%); 25 учителей – по шкале «интеллигентность», что составляет 62,5% от общей выборки испытуемых.

Были проанализированы средне выборочные значения по шкалам профессиональной направленности личности учителя у испытуемых с адекватной и неадекватной самооценкой. Результаты представлены вТаблице 3.

Таблица 3

Средне выборочное значение профессиональной направленности личности учителя у испытуемых с адекватной и неадекватной самооценкой

№ п/п	Шкалы	Хв Испытуемые с адекватной самооценкой	Хв Испытуемые с неадекватной самооценкой
1	Организованность	6,7	5,3
2	Направленность на предмет	6,6	5,3
3	Коммуникатор	6,4	4,1
4	Мотивация одобрения	6,7	5,3
5	Интеллигентность	7,09	6,1

Табличные данные показывают, что для учителей с адекватной самооценкой наибольший показатель профессиональной направленности по шкале «интеллигентность», по остальным шкалам эти значения не имеют значительных различий между собой. Все они находятся на среднем уровне развития. Учителя идут на контакт с коллегами, учениками. Они умеют организовать свою деятельность и деятельность учеников. Стремятся познать что – либо новое по своему предмету, увлечены своей работой.

Для учителей с неадекватной самооценкой наибольший показатель также по шкале «интеллигентность». По остальным шкалам наблюдаются значительные различия, по сравнению с учителями с адекватной самооценкой. И данные показатели находятся на среднем и низком уровне. Такие учителя не очень увлечены своей работой, преподаваемой дисциплиной, стремлением познать что – либо новое в своей дисциплине. Значительное различие по шкале «коммуникатор», говорит о замкнутости в общении, желание быть одним, круг общения в коллективе очень узок. Такие люди малообщительны, предпочитают работать в тишине и одиночестве.

Результаты диагностики стиля педагогической деятельности по методике В.Смекалова и М.Кучера «Ориентировочная анкета» представлены в Таблице 4.

Таблица 4

Результаты исследования стиля педагогической деятельности («Ориентировочная анкета» В.Смекалова и М.Кучера)

№ п/п	Испытуемый	Стаж работы	Возраст	Шкалы		
				1	2	3
1	Р.Е	7	31	25	23	42
2	М.А	25	48	20	42	28
3	В.Т	7	33	30	20	40
4	А.П	25	53	50	20	20
5	Л.Д	10	40	36	31	23
6	Ч.В	10	35	30	12	50
7	Щ.Н	27	50	25	36	29
8	А.Е	25	49	50	17	23
9	Е.К	10	34	20	26	44
10	М.П	7	29	50	22	18
11	А.Е	15	47	40	32	18
12	С.В	13	40	16	34	40
13	Ф.И	20	46	33	20	37
14	К.Е	20	45	18	53	19
15	П.П	18	42	23	24	43
16	К.Н	23	48	24	30	36
17	Б.Н	17	39	20	20	50
18	Ч.О	12	38	25	15	50
19	К.В	10	36	30	15	45
20	У.П	17	40	32	25	33
21	Е.Ш	20	50	30	23	37
22	Ш.Г	12	35	26	34	30
23	Я.У	9	31	36	34	20
24	Ж.Д	15	38	30	40	20
25	И.Е	20	50	36	34	20
26	И.Е	15	45	30	32	28
27	Е.Г	25	47	38	27	25
28	З.Ш	22	46	28	22	40
29	М.Е	20	43	28	42	20
30	О.Л	15	40	40	30	20
31	М.А	14	38	30	20	40
32	Е.О	10	33	33	33	24
33	И.П	12	36	32	30	28
34	К.Т	7	30	25	28	37
35	В.К	20	47	25	30	35
36	М.В	20	45	42	30	18
37	К.И	10	35	12	47	35
38	И.Н	17	40	30	20	40
39	Б.О	14	38	26	26	38
40	М.А	12	35	30	38	22

Примечание: 1 – направленность на себя, 2 – направленность на взаимодействие, 3 – направленность на задачу

По результатам, представленным в «Таблице 4», можно отметить, что 12 испытуемых имеют пик по шкале « направленность на себя», что составляет 30% от общей выборки. Максимальное значение по шкале « направленность на взаимодействие» имеют 10 человек, что составляет 25% от общей выборки испытуемых. По шкале «направленность на задачу» максимальное значение имеют 19 испытуемых, что составляет 47,5% от общей выборки.

Полученные результаты так же были проанализированы на предмет того, какие существуют различия в проявлении стиля педагогической деятельности у учителей с адекватной и неадекватной самооценкой. Результаты представлены в «Таблице 5»

Таблица 5

Средне выборочное значение стиля педагогической деятельности у испытуемых с адекватной и неадекватной самооценкой

№п/п	Шкалы	Хв испытуемые с адекватной самооценкой	Хв испытуемые с неадекватной самооценкой
1	Направленность на себя	30,8	29,2
2	Направленность на взаимодействие	27,6	36,2
3	Направленность на задачу	33,8	24,8

Табличные данные показывают, что для испытуемых с неадекватной самооценкой характерен такой стиль педагогической деятельности как направленность на взаимодействие. Такие педагоги, как правило, уступают давлению школьного коллектива и испытывают трудности в организации работы целого класса на уроке и руководстве им. Стремятся поддерживать хорошие отношения с коллегами по работе и отличаются потребностью в эмоциональном общении со своими учениками. Для них первостепенное значение имеет теплая, эмоциональная атмосфера на уроке, а не его логика построения, поэтому ученики чувствуют себя у таких учителей свободно и непринужденно. Причем учителя, ориентированные на развитие, проявляют интерес не к конечному результату, а к развитию самой совместной деятельности, поэтому они воспринимают учеников как своих партнеров и стремятся к их развитию и воспитанию, что им удается тем лучше, чем меньше возраст детей.

У учителей с адекватной самооценкой преобладающим стилем педагогической деятельности является направленность на задачу. Такие педагоги отличаются преобладанием мотивов, связанных с достижением учебной группой поставленной цели. Они берут в свои руки руководство классом, когда речь идет о выборе задачи. У них практически не бывает проблем с организацией ученического коллектива на уроке. Учителя, ориентированные на результат, могут работать интенсивно и увлеченно, успешно овладевая новыми навыками и умениями, добиться высоких достижений в учебной работе у своих учеников. С учениками держатся строго и официально, стремятся отстраниться от их личных проблем и переживаний, поэтому в присутствии таких учителей ученики могут испытывать некоторую напряженность, страх и отчужденность.

На основе результатов исследования можно сделать вывод, что самооценка оказывает влияние на соотношение компонентов в структуре педагогической направленности. Самооценка является одним из факторов, влияющих на формирование педагогической направленности.

Литература:

1. Митина Л.М. Психология профессионального развития учителя. – М.: Академия, 2004.-320 с.
2. Якиманская И.С. Психология труда и профессионального развития учителя. М.: Академия, 2004.-320 с.

Ірина Михайлова
(Київ, Україна)

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ ТУРБОТИ ПРО СЕБЕ В РАННЬОМУ ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ

Актуальність дослідження особистісного феномену турботи про себе в ранньому юнацькому віці полягає у зростаючих вимогах суспільства до посилення самостійності та автономності підростаючої особистості. Психологічне здоров'я молодої людини в сучасних умовах політичних, економічних та соціальних змін залежить від розвитку вміння турбуватися про себе. Завдяки даному психічному утворенню особистість конструктивно та оптимістично ставиться до майбутнього, свідомо переживає фрустраційну толерантність та досягає самоефективності.

В попередніх наукових статтях ми висвітлювали сутність турботи про себе, розкривали її зміст в психологічних теоріях та концепціях різних вчених, вивчали її особистісні детермінанти: ставлення до майбутнього, фрустраційну толерантність, самоефективність, а також розглядали методи дослідження даного феномену.

Мета цієї статті – розкрити особливості прояву соціальної установки турботи про себе в ранньому юнацькому віці.

Рання юність (15-17 років) – надзвичайно суперечлива, складна і визначна стадія життєвого шляху, відмінними рисами якої є відкритість та самоусвідомлення, сприйняття самоцінності своєї особистості та самопідтримка, зростання впевненості в собі та посилення автономності. З точки зору Т.Н.Лук'яненко, закінчення кризи підліткового віку і початок юності є сигналом відриву від батьківської опіки і початку повноцінної турботи про себе [1].

За умови підтримки батьків, які сприяють розвитку самостійності та ініціативності, у молодої людини формується довіра до себе, саморозуміння, автономність: «Головна риса самосвідомості і спрямованості в ранній юності – спрямованість у майбутнє. Це прагнення визначити місце в житті, нетерпляче очікування свого майбутнього й бажання взяти участь у життєвих справах. Своє життя юнаки і дівчата уявляють яскравим, насиченим важливими подіями і великими звершеннями» [2, с.76].

Нова соціальна ситуація пов'язана з тим, що старшокласник опиняється на порозі реального дорослого життя і дивиться на теперішнє з позицій майбутнього, шукає смисл свого життя. Згідно поглядів І.С.Кона, юність – фаза переходу від залежного дитинства до самостійної та відповідальної дорослості, що передбачає, з одного боку, завершення фізичного, зокрема статевого дозрівання, а з другого – досягнення соціальної зрілості. Вчений підкреслює, що перехід із зовнішнього контролю до автономності пов'язаний із зміною часової транспективи: «Часова перспектива розширюється, охоплюючи минуле і майбутнє, а також включає як особисту, так і соціальну перспективи» [3, с.87]. Саме це дає можливість проявляти турботу про себе в тілесному, соціальному та духовному вимірах.

Провідною діяльністю в цьому віковому періоді виступає учбова-професійна діяльність, яка набуває нових модальностей та характеристик. Юнаки починають навчатися «для себе», обираючи предмети з перспективою

вибору майбутньої професії. Зростає самоефективність, тому турбота про себе набуває нових якостей, передбачає зміни в структурі самосвідомості.

Провідна діяльність пов'язана з виникненням мотиву самовдосконалення та потреби в досягненні, які виявляються в прагненні покращити свої успіхи в навчанні, свої знання з різних предметів, розширити світогляд. Старшокласник намагається бути самоефективним, турбуватися про свої досягнення і регулювати власну поведінку. Для даного віку характерна перевага внутрішньої мотивації над зовнішньою: «Внутрішня мотивація дає можливість школяру усвідомлено керувати своїми потребами і прагненнями, опановувати свій внутрішній світ, формувати життєві плани і перспективи» [4, с.17].

Головним новоутворенням ранньої юності виступає особистісне і професійне самовизначення (4; 3; 5). «Самовизначення пов'язано з новим сприйняттям часу – співвідношенням минулого і майбутнього, сприйняттям теперішнього з точки зору майбутнього» [6, с.168]. В зв'язку з цим на перший план виходить побудова життєвого плану, що полягає в усвідомленні способів досягнення намічених цілей [3; 5]. Згідно М.Р.Гінзбурга: «...самовизначення особистості можна уявити як вивчення життєвих планів і суб'єктивно представлених перспектив юнаків та дівчат – ступінь усвідомлення етичних ідеалів, перспектив на різних етапах становлення особистості, їх протяжність, деталізованість, динаміку взаємовідносин між двома аспектами самовизначення – конкретним вибором професії і загальним пошуком сенсу свого існування» [7, с.24]

На думку В.В.Барцалкіної, феномен самовизначення як усвідомлений акт виникає в онтогенезі лише на етапі ранньої юності, разом зі здібністю критично ставитись до себе, стати по відношенню до себе в позицію внутрішнього «іншого», що допомагає зрозуміти себе [8, с.23]. Саморозуміння та саморефлексія розвиваються і під впливом однолітків, які допомагають один одному в спілкуванні розкрити власне внутрішнє Я, подивитися на себе зі сторони іншої людини. Тому юнацька дружба виступає провідною потребою в прихильності та розвитку саморозуміння: «В основі юнацького потягу до дружби – потреба в розумінні іншого та себе іншим та в саморозкритті» [3, с.149]. У разі незадоволення цієї потреби розвивається алекситемія, яка перешкоджає становлення турботи про себе.

Інколи передумовою дружби є бажання позбутися відчуття самотності і непотрібності, компенсувати дефіцит емоційного тепла, що обумовлено розвитком відчуженості. Разом з тим, потреба в самотності – природна характеристика раннього юнацького віку, оскільки на самоті юнак вчиться турбуватися про себе, обдумує і корегує власні вчинки, переживає знову позитивні чи негативні емоції, намагається зрозуміти себе. На самоті він програє ролі, які потім використовує в дорослому житті [3; 5].

Психосоціальна, психологічна відчуженість є характеристикою депривації потреб старшокласника та недостатній розвиток вміння турбуватися про себе в соціальному плані. У самосвідомості юнака та дівчини посилюється процес ідентифікації – відособлення. І якщо порушуються інтеграційні механізми цього процесу з переважанням відчуженості, то формується синдром «афективної тупості». За словами Т.Н.Лук'яненко, виникнення емоційної відчуженості виражається в нездатності до прихильності та любові, холодності, відсутності емоційного зв'язку з іншими людьми та емпатії, в знехтуванні себе та інших [1, с.49]. Отже, турбота про себе йде по регресивному шляху, коли юнак наштовхується на нерозуміння оточуючих референтних людей, які не підтримують його ні в особистісному, ні в професійному планах.

В ранньому юнацькому віці змінюється співвідношення тілесних та морально-психологічних компонентів структури особистості в сторону турботи про духовне. Юнак намагається пізнати себе, що сприяє саморозвитку та самовихованню, а також формує певні моральні переконання, якими вона буде керуватися в житті [9]. Моральна самосвідомість досягає інтерналізації принципів та набуває автономії, що свідчить про посилення розвитку таких почуттів як совість та відповідальність.

Пізнання життя і свого місця в ньому просуває старшокласника до глибокого розуміння своїх зв'язків, стосунків з іншими людьми, правил цих відносин, тобто моральних основ, до усвідомлення потенційної потреби у духовності. Підсумком роздумів про себе, діалогів з самим собою, самоаналізу, саморефлексії стає обґрунтування моральних мотивів і визначення моральної позиції, а це стає найкращим ґрунтом для формування самоустановки турбуватися про себе в духовному вимірі людського існування.

На думку Х.Ремшмідта, в ранній юності відбувається перегляд цінностей та звільнення від егоцентризму, що пов'язано з встановленням принципу взаємності моральних обов'язків. Серед характеристик цього принципу виділяють оцінювання себе за такими ж критеріями як і інших; використання загальних принципів як основи моральної поведінки; здатність враховувати інтереси інших так як власні [5]. Виходячи з цих думок, ми висловлюємо припущення, що турбота про себе в ранньому юнацькому віці виходить на якісно новий рівень – молода особистість починає проявляти турботу про оточуючих людей.

Ще одним новоутворенням раннього юнацького віку є почуття особистісної ідентичності, яке відкривається в «Я-переживанні» і означає переживання тотожності людини самій собі та розвиток саморозуміння [10; 5]. Основними складовими ідентичності Е.Еріксон вважає часову транспективу, впевненість в собі, прагнення до успіху, статеву ідентичність, лідерську та ідеологічну поляризацію [10].

Зокрема, О.М.Ічанська розглядає особистісну ідентичність як «...динамічне переживання внутрішньої цілісності та безперервності особистості» [11, с.58]. Вона підкреслює, що динамічність структури особистісної ідентичності дозволяє індивіду раннього юнацького віку знаходитися в процесі постійного становлення, особистісного зростання, не втрачаючи переживання внутрішньої цілісності та безперервності власної особистості. Внутрішня цілісність ґрунтується на пізнанні сутності «Я», усвідомленні та прийнятті цінності власної особистості, оптимальній самоприхильності, подоланні надмірного звинувачення. В основі переживання безперервності лежить наступність різночасових аспектів становлення Я: минулого, теперішнього, майбутнього. Отже, дані погляди дають право припускати, що формування особистісної ідентичності відбувається за умови становлення турботи про себе в ранній юності.

За даними дослідження О.М. Прихожан, І.І. Чеснокової, центральним новоутворенням самосвідомості в ранній юності є емоційно-ціннісне ставлення до себе. О.М.Прихожан відзначає, що в той час як підліток – це «особистість для інших», то юнак – це «особистість для себе» [12, с.74]. За умови сприятливого розвитку особистості в цей період відбувається становлення життєвого плану, глибокої часової перспективи майбутнього, аутосимпатії та автономії. І, навпаки, при несприятливому розвитку, який часто зустрічається у юнаків з аддиктивною поведінкою (що вживають алкоголь, наркотики), та у випадку девіантної поведінки фіксується значне звуження часової перспективи, тенденція жити сьогоднішнім днем, не турбуючись про власне майбутнє, не довіряючи собі та світу, посилюючи залежність до хімічних речовин [12, с.168].

Автономія від батьківських установок продовжується, але відбувається діалог з батьками. Разом з турботою про себе розвивається почуття самоповаги, самоприйняття та самопідтримки.

В цей період розвиток самостійності та автономії від сім'ї залежить від стилю спілкування батьків та їх готовності до сприйняття власної дитини вже як дорослої особистості. Надлишок емоційного тепла може призвести до залежності і стійкої потреби в опіці та турботі інших людей. В такому випадку юнак не прагне відділитися від батьків, володіє низьким рівнем фрустраційної толерантності та самоефективності, а турбота про себе розвивається по регресивному шляху [3; 5].

Завдання розвитку Я в ранній юності передбачають незалежність в плануванні власного часу і прийняття рішень, зростання довіри до себе, посилення стійкості до фрустрацій, поглиблення самооцінки та самоповаги, підвищення вимогливості до себе та побудова реалістичних планів на майбутнє [3; 5]. Вирішення цих завдань взаємопов'язано з розвитком турботи про себе як особистісного утворення, що обумовлене посиленням самоусвідомлення, самоприйняття та самопідтримки.

Отже, сенситивним періодом для становлення турботи про себе, згідно вивченої наукової літератури, є ранній юнацький вік, в якому суттєву роль починає відігравати ставлення до майбутнього, розвиток фрустраційної толерантності та самоефективності. Саме ці психологічні утворення є ключовими особистісними детермінантами для розвитку установки турботи про себе в ранньому юнацькому віці

Література:

1. Лук'яненко Т.Н. Психологічні особливості прояву амбівалентності особистості в ранньому юнацькому віці: дис. … канд. психол. наук: 19.00.07 / Тетяна Никифорівна Лук'яненко. – К., 2003. – 230 с.
2. Бех І.Д. Виховання особистості: Сходження до духовності: [наук. видання] / Іван Дмитрович Бех. – К.: Либідь, 2006. – 272 с.
3. Кон И.С. Психология ранней юности: Книга для учителя / И.С.Кон. – М.: Просвещение, 1989. – 225 с.
4. Божович Л.И. Проблемы формирования личности // Избр. психол. труды.–М.,Воронеж: НПО «МОДЕК», 1995.–352 с.
5. Ремшмидт Х. Подростковый и юношеский возраст: Проблемы становления личности / Х.Ремшмидт; [пер с нем. Г.И.Лойдиной]. – М.: Мир, 1994. – 320 с.
6. Кулагина И.Ю. Возрастная психология: Развитие ребенка от рождения до 17 лет / Ирина Юрьевна Кулагина. – М.: УРАО, 1997. – 176 с.
7. Гинзбург М.Р. Психологическое содержание личностного самоопределения / М.Р.Гинзбург // Вопросы психологии. – 1994. – №3. – С.43-52.
8. Барцалкина В.В. Развитие самосознания в подростковом и юношеском возрасте как основа личностного самоопределения / В.В.Барцалкина // Психологические условия формирования соц. ответственности школьников: [сб. науч. тр.]. – М.: Изд-во АПН СССР, 1987. – С.22-28.
9. Булах І.С. Психологія особистісного зростання підлітка: [монографія] / Ірина Сергіївна Булах. – К.: НПУ імені М.ПДрагоманова, 2003. – 340 с.
10. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис / Эрик Эриксон; [пер. с англ. А.Д.Андреева и др.]. – М.: Изд. Группа „Прогресс", 1996.–334 с. – (Б-ка зарубежной психологии).
11. Ічанська О.М. Становлення особистісної ідентичності в ранньому юнацькому віці: дис... кандидата псих. наук: 19.00.07 / Ічанська Олена Михайлівна. – К., 2002. – 225 с.
12. Прихожан А.М. Психология сиротства / А.М.Прихожан, Н.Н.Толстых. – [3-изд.]. – СПб: Питер, 2007. – 416 с.

Степан Станибула
(Беларусь, Гомель)

ОСОБЕННОСТИ ЭМОЦИОНАЛЬНОЙ СФЕРЫ ЛИЧНОСТИ ДЕТЕЙ-СИРОТ И ДЕТЕЙ, ОСТАВШИХСЯ БЕЗ ПОПЕЧЕНИЯ РОДИТЕЛЕЙ

Проблема сиротства остается актуальной для всех стран СНГ. Например, в Республике Беларусь по состоянию на 2012 г количество детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей, составило 23 955 [3]. В Российской Федерации на начало 2013 года число детей-сирот составляет 118 тысяч человек [4]. На сегодняшний день в Украине под опекой в приёмных семьях и детдомах семейного типа на данный момент находится почти 96 тыс. сирот и детей, лишённых родительской опеки. Из них 80% — это сироты при живых родителях [7].Эмоциональная сфера личности является одним из основных личностных образований, без которой представить полноценную личность просто невозможно. Известно, что у данной категории детей исходя из специфики их развития формируются особые индивидуально-типологические аспекты личности. Особенности индивидуально-психологической сферы нашли отражение в работах М. Ю. Кондратьева, В. С. Мухиной, А. М. Прихожан, О.Е. Мирновой. Изучены особенности самоопределения, роль взаимодействия со значимым взрослым в формировании личностного опыта воспитанников детского дома, особенности самопринятия ребенка, развивающегося в семье и без семьи, проведен анализ формирующих средовых условий и субъективных

факторов развития, особенностей эмоциональной сферы воспитанников (и сотрудников) детского дома и др. Задачей же данной работы является рассмотрение особенностей эмоциональной сферы личности детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей.

Обобщая материалы многолетних исследований, Дж.Боулби высказал предположение, что долговременная разлука ребенка с матерью в первые 3–5 лет жизни приводит, как правило, к нарушению его психического здоровья и оказывает влияние на весь дальнейший ход его личностного развития. Тип личности, формирующийся у ребенка, с рождения, оказывающегося в условиях материнской депривации, Дж.Боулби обозначил как «безэмоциональный характер». Обобщенный портрет этого типа личности он представлял следующим образом: интеллектуальное отставание, неумение вступать в значимые отношения с другими людьми, вялость эмоциональных реакций, агрессивность, неуверенность в себе. Существует мнение, что в отличие от ребенка, с рождения оказавшегося без материнской заботы, развитие личности ребенка, имевшего мать, но в какой-то момент лишившегося ее, идет по так называемому невротическому типу, когда на передний план выступают разного рода защитные механизмы. Дж. Боулби отмечал, например, что дети, разлученные с матерью,

приспосабливаясь к новым условиям жизни, часто как бы забывают ее и даже начинают относиться к ней негативно: не хотят узнавать, ломают полученные от нее игрушки [1, с.18].

Согласно результатам исследования А.Х.Пашиной и Е.П.Рязановой, для детей-сирот характерно катастрофическое однообразие качественной окраски эмоциональной сферы. Они выражают меньше легко распознаваемых эмоций, чем «благополучные» дети, и хуже распознают выражение эмоций. Для воспитанников интернатов характерна также высокая личностная тревожность и низкий уровень эмпатии [6, с.22]. Дети-сироты испытывают дефицит общения, что отражается в том, что развитие эмоциональной сферы страдает по целому ряду характеристик. У них меньше эмоций по количеству, чем у детей из семьи, имеющиеся же эмоциональные проявления бедны, невыразительны. За скудностью экспрессии стоит бедность переживаний детей. Помимо уплощенности эмоциональной сферы у воспитанников дома ребенка наблюдаются менее точное различение эмоций взрослого, задержка дифференцировки положительных и отрицательных эмоциональных воздействий. Из-за слабой чувствительности к отношению взрослого в определенной мере тормозятся развитие познавательной деятельности детей, овладение ими предметными манипуляциями и, в конечном счете, их общее психическое развитие. [6, с.22]. Так же для данной категории детей характерно проявление таких эмоциональных комплексов, как чувство тревоги, непринятие происходящей с ними ситуацией, чувство одиночества, потребность в чувстве защищенности, стабильности и др [2, с.164].

В результате развития ребенка формируется определенная агрессивная установка. Агрессивность является одной из основных характеристик личности подростка-сироты. Негативная, агрессивная позиция по отношению к другим людям является следствием дефицита теплоты и принятия в общении и распространяется даже на сибсов, то есть братьев и сестер. Дети практически не имеют родственной привязанности к собственным братьям и сестрам и в процессе общения оказываются не способными устанавливать конструктивные, эмоционально адекватные отношения с другими. [5, с.23] Агрессивность проявляется в том, что любые действия окружающих, в том числе членов семьи, воспринимаются подростком-сиротой как повод для конфликта. Межличностные отношения, как правило, недолговечны и формальны. Зачастую подросток ничего не может сказать даже о судьбе родных сестер и братьев, равнодушно либо агрессивно реагирует на разрыв отношений с близкими некогда людьми.

Из выше сказанного можно сделать основные выводы, что у детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей эмоциональная сфера обладает следующими отличительными характеристиками: однообразие качественной окраски эмоциональной сферы, меньше эмоций по количеству, эмоциональные проявления бедны, невыразительны. Так же мы выяснили о высокой степени агрессивного эмоционального поведения свойственного детям-сиротам. Эти аспекты будут интересны при построении эффективного психолого-педагогического взаимодействия, как педагогу, так и социальному педагогу. Только учитывая эти аспекты можно строить эффективные программы психологической коррекции и социально-психологической адаптации личности ребенка. Исправление ситуации, которая сложилась в странах СНГ, касательно сиротства возможно только учитывая все факторы психологического и педагогического сопровождения. Сложившаяся ситуация требует детального решения на уровне глав правительств, за основу могут быть положении такие стратегические подходы какие например были использованы в Республике Беларусь в рамках программы «Дети Беларуси» на 2006-2010 г, данная программа не являлась единичным фактом и сейчас в Республике Беларусь действует программа «Дети Беларуси» на 2011-2015 в котором учитываются все аспекты по социальной защите и адаптации детей-сирот.

Литература:

1. Березин С.В., Евдокимова Ю.Б. Социальное сиротство: дети и родители: Материалы к курсу «Педагогическая психология» // С.В. Березин. Самара: Изд-во «Универс-групп», 2003. –52 с.
2. Васильева К.Е. «Эмоционально-волевое развитие детей дошкольного возраста, оставшихся без попечения родителей. Психическая депривация детей в трудной жизненной ситуации: образовательные технологии профилактики, реабилитации, сопровождения. Сборник научных статей. / Ред: В.Н. Ослон, Е.В. Селенина.– М.: ГБОУ ВПО МГППУ, 2013. – 194 с.
3. Зайцев, А. В. В Беларуси сокращается количество сирот и детей, оставшихся без попечения [Электронный ресурс] / А. В. Зайцев. – Режим доступа: http: //naviny.by/rubrics/society/2013/05/15/ic_news_116_416697. – Дата доступа: 15.05.2013.
4. Количество детей-сирот в России вновь растёт [Электронный ресурс] – Режим доступа: http: //www.metronews.ru/novosti/kolichestvo-detej-sirot-v-rossii-vnov-rastjot/Tpomcv---Dd6jcgiLUzIU/. – Дата доступа: 15.12.2013.
5. Ослон В.Н., Холмогорова А.Б. Замещающая профессиональная семья как одна из моделей решения проблемы сиротства в России// «Вопросы психологии». 2001. №3. – 20– 28 с.
6. Пашина Е.П., Рязанова А.Х. Особенности эмоциональной сферы у воспитанников и сотрудников детского дома//Психологический журнал. 1993. №1. – 19– 33 с.
7. Стецура. Р. Детский фонд ООН начал сокращать количество сирот в Украине. [Электронный ресурс] / Р. Стецура. – Режим доступа: http: //www.epochtimes.com.ua/ru/ukraine/society/detskiy-fond-oon-nachal-sokrashchat-kolichestvo-sirot-v-ukraine-106505.html/. – Дата доступа: 10.12.2013.

Научный руководитель:
кандидат педагогических наук Селиванова Лариса Ивановна.

Галина Федоришин
(Івано-Франківськ, Україна)

СИБЛІНГОВА ПОЗИЦІЯ ЯК ПРЕДМЕТ ПСИХОЛОГІЧНОГО АНАЛІЗУ

Наріжним каменем особистісного розвитку дитини є спілкування з дорослими. Саме дорослі члени сім'ї вводять дитину у світ людської культури. Однак не менш важливим для дітей є спілкування з однолітками. Дослідження американських учених доводять, що трирічні діти, які мали досвід спілкування з однолітками, на відміну від тих, хто перебував в оточенні виключно дорослих, були більш самостійними, незалежними, орієнтувалися

здебільшого на власні можливості у вирішенні конфліктних ситуацій. У дітей, які спілкувалися переважно з дорослими, були відсутніми здатність критично ставитися до чужої думки, незалежність суджень, самостійність учинків. Навчивши дітей виконувати певні дії, психологи попросили оцінити, чи правильно виконують аналогічні дії інші люди. З'ясувалося, що, відрізняючи помилки на рівні своїх однолітків, більшість дітей заздалегідь неправильні дії дорослих оцінювали як правильні. Причина полягає у відмінному ставленні дитини до об'єкта контролю. Дорослий – це переш за все керівник, організатор, зразок поведінки, з ним будуються односторонні взаємини: «зверху вниз». Закладаючи при такій позиції зразки критичного мислення, він сам зазвичай залишається поза критикою [1].

Спілкування «на рівних» дає можливість дитині включитися в ієрархізовані, несиметричні стосунки з окремими партнерами, а це розвиває в дітей потребу враховувати позицію іншої людини, оцінювати її, приймати або не приймати, погоджуватись або заперечувати, і головне – мати власну позицію, відрізняти її від іншої, вміти відстоювати власну думку.

Мета повідомлення: здійснити психологічний аналіз феномену сиблінгової позиції дитини в сім'ї та його впливу на становлення підростаючої особистості.

Першою найближчою групою однолітків для дитини є її брати і сестри. Усі разом вони утворюють особливу соціальну групу – групу сиблінгів (від англ. siblings, sibs – брат або сестра) – генетичний термін, що позначає нащадків одних батьків, рідних братів і сестер. Взаємини між братами і сестрами відрізняються від взаємин з батьками. Схоже, що вони «живуть, не знаючи одягу» у психологічному розумінні. Ця відвертість зумовлює широкий спектр людських стосунків на базальному рівні: відданість одне одному, презирство, відносини любові/ненависті, що зберігаються протягом усього життя. І хоча батьки часто скаржаться на суперництво своїх дітей, яке призводить до сварок і бійок, сиблінгів поєднує міцна прив'язаність і дружба.

Сиблінгова позиція – це позиція дитини серед братів і сестер. Одним із перших, хто звернувся до дослідження впливу дитячих відносин у родині на подальше доросле життя людини, був Зігмунд Фрейд. Згодом до дослідження значення сиблінгової позиції звертались Альфред Адлер і Луцілла К.Форер.

Найбільш повно особливості впливу сиблінгової позиції на розвиток особистості представлені в працях австралійського психолога Уолтера Тоумена. Він вивчав тисячі нормальних сімей і незмінно виявляв, що люди, які займають однакові позиції в структурі сім'ї, мають тотожні характеристики. Саме розробки У.Тоумена були адаптовані Мюрреєм Боуеном стосовно теорії сімейних систем. Основна теза У.Тоумена полягає в тому, що сиблінги вчать один одного тому, як здійснювати тісні взаємини з однолітками. Дружба в дорослих і вибір чоловіка (дружини), а також батьківський стиль значною мірою залежать від досвіду, отриманого сиблінгами у дитинстві.

Згідно з У.Тоуменом, сиблінгова позиція характеризується кількістю дітей у сім'ї, їх статтю, черговістю народження, інтервалом між народженнями. Основні сиблінгові позиції такі [2]:

1) найстарша дитина: старший брат братів, старший брат сестер, старша із сестер і старша сестра братів;
2) наймолодша дитина: молодший брат братів, молодший брат сестер, молодша із сестер і молодша сестра братів;
3) середуща дитина;
4) єдина дитина;
5) близнюки: двоє, троє, четверо і т. д.

Ситуація ускладнюється за наявності дітей різних статей. Старший брат братів і сестер може поєднувати в собі властивості старшого брата братів і старшого брата сестер. Якщо різниця у віці складає більше, ніж п'ять чи шість років, кожен з дітей буде наближатися за своїми характеристиками до єдиної дитини, хоча до них будуть додаватися деякі якості тієї позиції, до якої він найближче. Наприклад, старша сестра брата з різницею у вісім років буде швидше єдиною дочкою (якою вона й була до народження брата), але в її поведінці будуть помітні й риси старшої сестри братів.

Рудольф Дрейкурс стверджував, що риси особистості й характеру розвиваються завдяки конкуренції в сім'ї між братами й сестрами. Конкуруючі сторони спостерігають одна за одною, щоб зрозуміти ті способи і прийоми, за допомогою яких опонент досягає успіху або зазнає невдачі. Там, де один із дітей досягає успіху, інший, особливо наступний за віком, може поступитись; там, де один проявляє слабкість і невдачі, інший, навпаки, може досягти успіху [3].

Тільки в останні роки біхевіористи почали досліджувати факти про можливий вплив порядку народження дитини на розвиток її особистості. Але серед усіх напрямів психології саме школа А.Адлера надавала найбільше значення складу сім'ї та взаєминам у ній. Представники вказаного психотерапевтичного напряму вважають, що для розуміння консультантом поглядів дитини та її переконань необхідно знати, яку психологічну позицію в родині займає кожен з дітей. Володіючи цим знанням, консультант здатний донести до батьків та їхніх дітей, з ким і як вони конкурують і як впливають один на одного. Батькам і дітям допомагають зрозуміти їхнє сприйняття позиції, яку вони займають у сім'ї, а також відчути, що їх люблять і не люблять так само, як іншого члена сім'ї, і що вони потрібні сім'ї. Це спонукає їх ставитися до інших саме так, як ті від них очікують [3].

У науковій літературі описано п'ять типів стосунків між сиблінгами: суперництво, прив'язаність, близькість і відвертість, загальні фантазії (які реалізовуються в рольових іграх), реципроктність (взаємність) і комплементарність стосунків.

У стосунках братів і сестер виділяють декілька загальних негативних моментів, яскравою ілюстрацією яких є притча про Каїна та Авеля, – суперництво (егоїстичне почуття, сумніви в батьківській любові і боротьба з іншими дітьми за цю любов, прагнення їх перевершити); ревнощі (суперництво, сумніви в любові близької людини); заздрість (супутнє почуття досади, викликане успіхом і благополуччям іншого); труднощі адаптації первістка до появи другої дитини. Проблеми посилюються недосвідченими й некоректними діями батьків. Зокрема, вони часто порівнюють дітей між собою, не усвідомлюючи тієї шкоди, яку може завдати таке порівняння. Часто від них можна почути: «Я просто не можу цього зрозуміти. В обох дітей одні й ті ж батьки, вони отримали одне й те ж виховання. Чому вони такі несхожі?»

Таким батькам необхідно зрозуміти, що чим більше вони хвалять одну дитину, тим гнітючіше це впливає на іншу, особливо в тому випадку, коли діти близькі за віком. За рідкісним винятком дитина, яка зазнала критики, не буде наслідувати свого більш благополучного брата чи сестру, і розвиватиметься в зовсім іншому напрямі. Вона не впевнена, чи зможе бути достатньо хорошою і чи батьки будуть любити її так само, як ту дитину, якою вони пишаються. Дитина, яка бажає зайняти помітне місце в сім'ї, може провокувати своїх батьків з допомогою

асоціальної поведінки, змушуючи їх увесь час турбуватися про неї або ж бажаючи помститися їм за несправедливість.

Слід рекомендувати батькам утримуватися від порівняння своїх дітей, а замість цього заохочувати кожного, хто розвиває свою індивідуальність і не намагається бути схожим на іншого. Порівняння є абсолютно протипоказаним у сфері шкільних успіхів, інтелектуальних здібностей, привабливості чи схожості з неблагополучними родичами (присутній елемент критики) [4]. Також під час представлення своїх дітей треба будь-якою ціною уникати фраз типу: «Це Ліза, моє маленьке бридке каченя». Матері часто порівнюють пережиті ними труднощі або відсутність труднощів при народженні дітей, а також під час перших місяців і років життя дитини. «З Данилком було так легко няньчитися» або «З Миколкою було важко із самого його народження» – типові фрази, у яких міститься порівняння і яких слід уникати.

Немає двох дітей, які, народившись в одній сім'ї, виросли б в абсолютно ідентичній сімейній атмосфері. Також не існує двох дітей, до яких батьки ставились або любили абсолютно однаково. Вони можуть любити всіх своїх дітей, але кожна дитина займає в їх серці особливе місце [5]. На першу дитину батьки зазвичай реагують інакше, ніж на другу чи третю; по-різному реагують на хлопчиків і дівчаток і т. д.

Як уже зазначалося вище, на формування позиції сиблінга істотно впливає різниця у віці дітей [1]. Так, якщо в сім'ї двоє дітей із різницею до двох років, то особливості старшої і молодшої дитини будуть мало виражені. Вони ще не усвідомили відмінності у ставленні з боку батьків. Якщо при цьому діти різної статі, то у психологічному розумінні й молодша дитина для батьків – «первісток», психологічно перша дитина, наприклад, перший син. Тому закономірності, що стосуються первістка, будуть стосуватися і її, адже її розвиток для батьків – знову відкриття нового. Різниця між дітьми в 4–5 років складна, оскільки до старшої дитини вже висуваються вимоги на зразок: «Ти старший, поступися». У старших дітей таким чином формується своєрідна «втома» від молодших: їм доводиться залишатися з молодшими вдома, забирати їх із дошкільних установ тощо. У них можуть виникати негативні почуття стосовно молодших. Інколи невмілий підхід батьків може «підлити масла у вогонь»: «Дай їй цукерку, бо вона маленька». Старших часто карають за конфлікти з молодшими, не розбираючись, у чому справа. Бачачи свою недоторканність, молодша дитина може провокувати конфлікти зі старшою.

При різниці в 10 років слід пам'ятати, що старша дитина довший час виховувалась як єдина в сім'ї (у неї вкладали багато духовних і матеріальних зусиль). До появи другої дитини вона вже зайняла свою нішу серед однолітків, сформувала коло своїх інтересів. Тому ставлення до молодшого брата чи сестри в неї досить індиферентне (відповідне). Інший розвиток ситуації відбувається в тому випадку, коли на старшу дитину покладають усю тяжкість турбот про молодшу. «Вона виросла на моїх руках», – говорить вже старша сестра про молодшу. Таким чином у первістка надто різко виділяються риси старшого. Уже у дорослому віці така особа характеризується відповідальністю, скрупульозністю, дещо занудністю. Вона виглядає старшою за свій паспортний вік. Старшій дочці буває складніше утворити власну сім'ю, або ж вона пізно народжує дитину (свідомо через утому від турбот про молодших братів і сестер). При суттєвій різниці (15–20 років) старша дитина зростає як єдина. Така різниця між дітьми трапляється у дводітних сім'ях, особливо коли це діти від різних батьків. Якщо діти від одного батька, то друга дитина може відігравати роль стабілізатора шлюбу. При цьому пізня дитина знову зростає як єдина в сім'ї. Виховання такої дитини – окрема тема для дослідження. Слід лише зазначити, що в цьому випадку спостерігається більше усвідомлення власного батьківства.

Висновки. Вивчення специфіки розвитку, поведінки дитини повинно відбуватись у сімейному контексті. Саме сімейний підхід дозволить дослідити етимологію особистісних порушень у дитини, виробити чіткі критерії для виявлення дитячо-батьківських конфліктів, оцінювання порушень ролей «материнства» і «батьківства», впливу дитини на батьків і функціонування сім'ї в цілому, а також оцінити баланс інтеграційних і дезінтеграційних процесів сімейного життя. У цьому контексті значущим є аналіз позиції дитини в структурі сім'ї.

Проведений психологічний аналіз феномену сиблінгової позиції дитини в сім'ї дозволяє стверджувати, що позиція сиблінга, особливості сприйняття дитиною свого статусу в сім'ї, намагання знайти свою неповторну ідентичність, нішу в сім'ї є хоч і не абсолютними, але вагомими детермінантами становлення підростаючої особистості.

Література:

1. Крайг Г. Психология развития / Крайг Г. – С. Пб.: Питер, 2002. – 992 с.
2. Хьел Л. Теории личности / Хьел Л., Зиглер Д. – С. Пб.: Питер, 2005. – 607 с.
3. Адлер А. Воспитание детей: Взаимодействие полов / А.Адлер; [пер с англ. А. А. Валеев, Р. А. Валеева]. – Ростов н/Д: Феникс, 1998. – 448 с.
4. Гагай В. В. Семейное консультирование: учебник для студентов высших учебных заведений / В. В. Гагай. – С. Пб.: Речь, 2010. – 317 с.
5. Дрейкурс Р. Счастье вашего ребёнка / Р.Дрейкурс // Родители и дети / под ред. Д. Я. Райгородского. – Самара: БАХРАХ-М, 2003. – С. 321–405.

Віталія Шебанова
(Київ, Україна)

РІЗНОВИДИ ТА ФУНКЦІЇ ХАРЧУВАННЯ У ПРОЦЕСІ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ ЛЮДИНИ

У фізіологічній складовій харчової поведінки можна виокремити два боки. Перший – біологічний, пов'язаний з потребою в їжі та фізіологічними процесами, що відбуваються на рівні організму. Бажання або небажання їсти обумовлюються біологічними (фізіологічними) відчуттями *голоду, спраги,насиченості, ситості.* Ці відчуття на цьому рівні майже не мають відмінностей у людини та тварини. Відсутність їжі та води викликає відчуття голоду та спраги, що ініціює харчову поведінку (яка спрямована на пошук їжі та води). Отже, голод і спрага — це гомеостатичний потяг, драйв, який спрямований на одержання організмом їжі та води у кількості, що є достатньою для забезпечення виживання. Ці драйви відносяться до вроджених (інстинктивних) та не потребують спеціального навчання. Однак, протягом життя можуть модифікуватися під впливом різноманітних чинників середовища.

Другий бік – це сам процес харчування, завдяки якому у людини підтримується енергетичний баланс (за умови відповідності надходження енергії та її витрат на хімічні процеси, м'язову роботу, відновлення тканин, втрату

тепла, зростання та формування усіх систем організму та ін.). За допомогою харчування можна довільно підсилювати або послаблювати трофіку тканин, органів та систем, впливати та змінювати функціонування організму. Отже, за умовою здорового (раціонального) харчування їжа (її склад) виступає багатокомпонентним чинником, який забезпечує фізичне та психічне здоров'я, подовжує тривалість життя людини, сприяє її гармонійному розвитку, підвищує адаптацію до негативного впливу оточуючого середовища тощо.

Сучасні дані науки про харчування (В.С. Лиходід, О.В. Владімірова, В.В.Дорошенко) дають змогу виділити 4 сторони біологічної дії їжі на організм і відповідно 4 різновиди харчування:

1) специфічна дія – запобігає виникненню і розвитку синдромів недостатнього і надмірного харчування (аліментарні захворювання) – раціональне харчування;

2) неспецифічна дія – перешкоджає розвитку і прогресуванню неінфекційних (неспецифічних) захворювань – превентивне харчування;

3) захисна дія – підвищує стійкість організму до несприятливих впливів виробничих чинників – лікувально-профілактичне харчування;

4) фармакологічна дія – відновлює порушені хворобою гомеостаз і діяльність функціональних систем організму – дієтичне (лікувальне) харчування [10].

Раціональне харчування – це фізіологічно повноцінне харчування здорових людей.

Превентивне харчування – це раціональне харчування, скориговане з урахуванням чинників ризику неінфекційних захворювань, що враховує наявність у кожної людини властивої йому біохімічної і фізіологічної індивідуальності внаслідок несприятливих впливів навколишнього середовища. Тривалий аліментарний дисбаланс, у тому числі порушення режиму харчування, є одним із первинних патогенних чинників, що сприяють розвитку і прогресуванню захворювання. Боротьба з неінфекційними захворюваннями (атеросклерозом, ІХС, гіпертонічною хворобою, цукровим діабетом, патологією органів травлення тощо) значною мірою залежить від своєчасної корекції раціонів харчування з урахуванням чинників ризику їх виникнення.

Лікувально-профілактичне харчування близьке до раціонального, але відрізняється від нього тим, що посилені функції їжі, котрі протистоять несприятливим впливам виробничих чинників. Якісний склад лікувально-профілактичного харчування пом'якшує дію на організм працівників шкідливих виробничих чинників: хімічних, фізичних і біологічних. У лікувально-профілактичному харчуванні використовують спеціальні раціони, молоко, кисломолочні продукти, пектин, вітамінні препарати.

Дієтичне (лікувальне) харчування є невід'ємною частиною комплексної терапії різних захворювань у лікувально-профілактичних закладах, а також лікувально-оздоровчих заходів у санаторно-курортних закладах і санаторіях-профілакторіях. Дієтичне харчування на виробничих підприємствах – важливий чинник оздоровлення працівників, попередження загострення хронічних захворювань, підтримання високої працездатності. У дієтичному (лікувальному) харчуванні широко використовують фармакологічну дію харчових речовин шляхом їх збільшення чи зменшення з урахуванням реадаптивних механізмів, що виникають у процесі дієтичної терапії.

За даними Н.М.Зубар, серед чинників що формують здоров'я людини, на харчування припадає 45–40% (на цьому тлі інші чинники впливають значно менше: генетика людини – 18%; охорона здоров'я – 10%; чинники довкілля – 8%, інші – 19-24%) [3]. Отже, здорове (раціональне) харчування, з одного боку, є найважливішою потребою організму, а з іншого – надзвичайно впливає на життя та здоров'я через виконання різноманітних функцій у життєдіяльності людини (див. табл.1).

Таблиця 1

Функції раціонального харчування у процесі життєдіяльності людини

Функції раціонального харчування	Зміст функції	Фактори забезпечення
Енергетична	постачання організму енергетичними речовинами	Вуглеводи, жири, білки
Пластична	забезпечує зростання, формування та розвиток організму: постачання організму пластичними речовинами для побудови клітин, тканин і органів	Білки, мінеральні речовини, ліпіди, вуглеводи та інші
Біорегуляторна	забезпечує нормальну репродуктивну функцію, сприяє активності та тривалості життя: постачання необхідних речовин для утворення ферментів та гормонів	Вітаміни, білки, мікроелементи, ПНЖК (полінезамінні жирні кислоти)
Імуннорегуляторна	профілактика та підтримка здоров’я, зменшення ризику виникнення та тяжкості перебігу захворюваності: постачання речовин, з яких в організмі утворюються імунозахисні речовини	Білки, вітаміни, ПНЖК, біомікроелементи (Fe, Zn, I)
Пристосувально-регуляторна	захищає від впливу несприятливих екологічних умов, шкідливих виробничих та побутових чинників, відновлює працездатність людини: постачання нутрієнтів, які відіграють специфічну роль у регуляції функцій організму	Вітаміни, амінокислоти, харчові волокна, мінеральні речовини
Реабілітаційна	відновлює порушені функції за допомогою нутрієнтів з лікувальними властивостями	продукти спеціального призначення; певна якість та кількість нутрієнтів; певна кулінарна обробка тощо
Мотиваційно-сигнальна	регуляція харчової мотивації (апетиту), формування харчових звичок (споживання продуктів, що смакують, збуджують, доставляють смакове задоволення тощо)	Смакові, екстрактивні та ароматичні речовини (антиоксиданти, ефірні олії, фітонциди, органічні кислоти тощо)

Правильно організоване харчування повинне забезпечувати виконання їжею всіх її функцій в організмі.

Отже, здорове харчування (що традиційно розглядається як забезпечення організму енергією та нутрієнтами) та раціональна харчова поведінка (ХП) виступають основою здоров'я людини. І, навпаки,

нераціональне харчування та неадекватні стратегії харчової поведінки (у крайньому варіанті – розлади харчової поведінки) призводять до негативних наслідків у здоров'ї, зокрема:

- поширення кількості дітей та дорослих з надлишковою масою тіла й ожирінням. Так, за даними О.Швець, (спеціалісту МОЗ України з дієтології) 16 % українських чоловіків та 20% жінок страждають на ожиріння, а близько 50% усіх українців – на надмірну вагу. Експерти ВООЗ зазначають, що у порівнянні з 1980 роком, кількість людей із надмірною вагою у світі подвоїлася. Зважаючи на темп зростання кількості людей хворих на ожиріння Всесвітня організація охорони здоров'я оголосила про початок всесвітньої епідемії ожиріння. Занепокоєність фахівців цим питанням обумовлена негативними наслідками цієї хвороби (ішемічна хвороба серця, гіпертонія, атеросклероз, цукровий діабет, дискінезія жовчного міхура, остеохондроз хребта, поліартрит, тромбофлебіт вен нижніх кінцівок, лімфостаз та ін.), що скорочує життя в середньому на 10-15 років (та відповідно може коштувати світовій економіці 30 трлн. доларів).
- поширення кількості підлітків та молоді з анорексичною поведінкою. Відповідні результати досліджень за останні роки показують, що це захворювання зафіксовано у 5% людей (у той час як лише 30 років тому воно фіксувалося у 2-3 % населення Землі). Показники анорексії у fashion-сфері (моделі, балерини, танцюристи тощо) понад 70%. З'явився навіть науковий термін, який описує таку тенденцію, як «анорексічний вибух в популяції». Така тенденція до зростання викликає зрозумілу занепокоєність спеціалістів, тому що смертність від анорексії, при відсутності ефективного лікування становить 10-20% (тобто кожний п'ятий хворий гине від втрати контролю над процесом схуднення). При цьому найпоширеніші причини смерті – виснаження організму, серцева недостатність, приєднання вторинних інфекцій наслідком яких є пневмонія, набряк легенів, туберкульоз тощо, а також суїциди. За даними численних опитувань, анорексія посідає третє місце серед найпоширеніших хронічних захворювань у підлітків. Середній вік початку розладів харчової поведінки – 11-13 років. Понад 50% дівчат у віці між 13 і 15 роками вважають, що у них надлишкова вага (що не відповідає об'єктивним показникам). Близько 80% тринадцятирічних дівчат намагалися скинути вагу за допомогою «модної дієти» або іншими способами. За результатами опитування жінок після 40 років – 85% мають бажання знизити вагу.
- порушення гуморального та імунного статусу (з різними видами імунодефіциту), що обумовлює зниження резистентності до інфекцій, передчасне виснаження організму і зростання смертності; порушення репродуктивної функції (зниження ймовірності запліднення, кволе та хворе потомство з незначною потенціальною тривалістю життя, генетичними вадами);
- зростання захворюваності у дорослих та дітей, що обумовлено аліментарним дефіцитом мінералів і мікроелементів (залізодефіцитна анемія, захворювання щитоподібної залози, захворювання опорно-рухового апарата, затримка росту та ін.); гальмування фізичного та психічного розвитку молодого організму (що обумовлює зниження соціального статусу особистості).

Розлади (хвороби, патологічні стани, порушення), що виникають внаслідок неадекватної харчової поведінки та нераціонального харчування (тривалого недостатнього або надлишкового надходження живильних речовин) називаються *аліментарними.* До хвороб на ґрунті недостатнього харчування належать аліментарна дистрофія (внаслідок білкової недостатності), цинга, пелагра, анемія та ін. (що пов'язані з мінеральною та вітамінною недостатністю: С, РР, групи В та ін.). До хвороб з аліментарним фактором ризику також відносять атеросклероз (внаслідок надлишкового вживання тваринних жирів, холестерину, легкозасвоюваних вуглеводів), злоякісні пухлини (копчені продукти, тваринні жири), цукровий діабет (легкозасвоювані вуглеводи, тваринні жири), подагра (пуринові основи, нуклеїнові кислоти, сечова кислота та інші азотовмісні екстрактивні речовини). Саме тому державне регулювання харчовою поведінкою та харчуванням населення є актуальним питанням державної політики сьогодення. Одним із напрямків вирішення цієї проблеми є підвищення рівня знань з питань здорового харчування та раціональної харчової поведінки шляхом розроблення відповідних освітянських програм для дітей, молоді та дорослих.

Література:

1. Зубар Н.М. Основи фізіології та гігієни харчування: Підручник / Н.М.Зубар – К.: Центр учбової літератури, 2010. – 336 с.
2. Лиходід В.С. Оздоровче харчування / В.С. Лиходід, О.В. Владімірова, В.В.Дорошенко. – Запоріжжя: ЗНУ, 2006. – 273 с.

СЕКЦІЯ: СОЦІОЛОГІЯ

Владислав Дорош
(Київ, Україна)

СОЦІАЛЬНИЙ ПРОЕКТ ЯК ЕЛЕМЕНТ РЕАЛІЗАЦІЇ КОРПОРАТИВНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Соціальне проектування – це науково-практична діяльність, націлена на діагностику актуальних і перспективних соціальних проблем, вироблення ресурсно-забезпечених оптимальних варіантів їх вирішення. Соціальне проектування – це конструювання індивідом, групою чи організацією дії, спрямованої на досягнення соціально значущої мети, яка є локалізованою за місцем, часом і ресурсами. Сутність соціального проектування полягає в конструюванні бажаних станів майбутнього [2, с.120].

Соціальне проектування відноситься до інноваційної діяльності. Воно у своїй основі передбачає певні соціальні зміни. Ці зміни створюються, отримують обґрунтування, плануються, тобто являє собою різновид свідомої інноваційної діяльності. У великих соціальних проектах багато схоже з соціальними реформами: вони також схильні до небезпеки перегляду, скасування або ревізії в силу обставин, які пов'язані з особливостями функціонування вищих рівнів влади. Мікропроекти зачіпають інтереси невеликих груп людей, наближені до звичайних проблем і менш залежать від загальнополітичної обстановки. Саме на таких проектах добре видно суб'єктна орієнтація соціального проектування, яка проявляється в тому, що цілі, завдання, зміст соціального проекту несуть на собі риси ціннісно-нормативної системи ініціатора проекту.

У процесі проектної діяльності створюється соціальний проект.

Соціальний проект – науково обґрунтована модель конкретного рішення соціальної проблеми, виражена в певній знаковій формі (системі документації); сконструйоване ініціатором проекту соціальне нововведення, метою якого є створення, модернізація або підтримання в середовищі матеріальної чи духовної цінності, яка має просторово-часові та ресурсні межі і вплив якого на людей визнається позитивним за своїм соціальним значенням. Під соціальним нововведенням розуміється різновид управлінського рішення, задум якого передбачає цілеспрямована зміна того чи іншого соціального явища або процесу, а реалізація полягає у здійсненні цього задуму. Ініціатором проекту може бути як індивід, так і організація або співтовариство. У другому визначенні проекту підкреслюється. що вплив формованої цінності на людей визнається позитивним. Залежно від цілей і масштабу проекту це можуть бути і мала група, і спільнота думку якої прийнято називати суспільною думкою. Проект повинен бути визнаний багатьма. Крім цього, необхідно, щоб проект був визнаний фахівцями-експертами.

В організаційному аспекті проекти оцінюються за такими ознаками: масштаб проекту; терміни реалізації; якість; ресурсне забезпечення; місце і умови реалізації проекту.

Проект, в якому названі ознаки врівноважують одна одну, є рівноправними, називають ідеальним типом проекту. У реальних проектах домінує один з факторів, і за цими домінантами можна виділити типи проектів [1, с.55].

Соціальні проекти різноманітні за особливостями фінансування, масштабами, термінами реалізації, ступеня складності, характером проектованих змін, напрямками діяльності. Ці особливості важливо усвідомити до початку роботи за проектом, що дозволить з максимальною ефективністю скористатися перевагами кожного їх проектних типів і заздалегідь передбачити можливі труднощі.

Виділяють такі типи проектів за різними ознаками. Типи проектів за характером проектованих змін: інноваційні, завдання яких – впровадження принципово нових розробок, чим визначається їх тісний зв’язок з науково-технічними проектами (наприклад, створення Інтернету); підтримуючі, які вирішують завдання екологічного характеру, в тому числі в рамках екології культури. Підтримуючі проекти називаються також реанімаційними або реставраційними.

Типи проектів за напрямками діяльності: освітні проекти, завдання яких – представлення освітніх послуг, метою яких є придбання знань, умінь, навичок; науково-технічні проекти також можуть виступати як проекти соціальні, якщо своїми наслідками безпосередньо зачіпають суспільне життя. Науково-технічні проекти можуть мати пошуковий, експериментальний характер і через представлення результатів громадській думці набувати соціальну функцію (викликати суспільний інтерес, сприяти утворенню асоціацій і клубів, надавати якості публічних діячів особам, які брали участь у проекті і т.д.); культурні проекти можуть по основній своїй спрямованості виступати як проекти художні, символічні, екзотичні та ін.. Їх спільна риса як соціальних проектів полягає в тому, що вони виявляються вплетеними в тканину соціального життя, тобто люди в цьому випадку звертають увагу не на естетичні сторони проекту, а на його соціальну функцію.

Типи проектів за їх масштабами. Оцінка масштабу проекту ґрунтується на наступних показниках: наскільки велике число людей (груп, організацій), які зможуть скористатися результатами проекту; яка потреба проекту в кадрових ресурсах, скільки сумарного часу всіх зайнятих у проекті необхідно для його реалізації; як багато фінансових коштів і матеріально-речових ресурсів потрібно затратити, щоб проект був реалізований в планованому обсязі; наскільки складний проект за своєю структурою, формами організації, звітності тощо; на який час і для якій території розраховане виконання проекту.

З урахуванням цих показників виділяють: мікропроекти, малі проекти та мегапроекти.

Мікропроекти – це форма подання індивідуальної ініціативи, що одержує визнання оточуючих. Мікропроект може не вимагати зовнішнього фінансування, спеціального обладнання. Такий проект є мікросоціальних дією, але за певних умов його масштаби можуть бути розширені.

Малі проекти. Вони не передбачають великого числа споживачів, досить прості в управлінні, не вимагають великого фінансування. Специфіка малих проектів полягає в тому. Що їх складання і реалізація допускає деякі спрощення у процедурі проектування і реалізації (простий графік, керівник – одна особа, не обов’язково створення команди проекту).

Мегапроекти, у якості яких зазвичай виступають цільові програми, що складаються з взаємопов’язаних проектів. Їх специфіка полягає в необхідності масштабної координації виконавців; аналізі макропоказників середовища (країни, регіону світу); виділенні розробки концепції проекту в якості самостійної фази; необхідності моніторингу проекту і т.д. У ролі інвестора може виступити держава в особі органів державної влади, органів

місцевого самоврядування, приватного власника, самого ініціатора проекту (індивідуальний чи колективний) [2, с.176].

Спонсорські проекти, кредитні проекти, бюджетні проекти здійснюються в рамках державної соціальної політики та вирішення місцевих завдань. Такі проекти фінансуються з відповідних бюджетів у вигляді асигнувань для здійснення планової діяльності державного або муніципального установи, а також субсидій територіальним органом влади і місцевого самоврядування та недержавними організаціями.

Ініціатори проекту-фікції зацікавлені в отриманні фінансування під проект, яке насправді планується використовувати на інші цілі, або використовувати на проект тільки частково, пізніше склавши звіт про витрачання коштів і представивши реалізацію проекту на окремих вдалих об'єктах. Квазіпроекти володіють всіма ознаками справжнього проекту, але планують нововведення, які насправді такими не є.

Як висновок, у процесі проектної діяльності проектується створення (модернізація, збереження в зміненому середовищі) цінності. Форми, в яких нова цінність постає в ході реалізації проекту, різноманітні: нова річ, предмет (будівля, споруда, комплекс, місто); нові властивості старої речі; зміна функцій; послуга; галузь виробництва, галузь управління; організація (громадське об'єднання, фірма, художня студія); система впливу (ідеологія, система виховання з відповідними інструментами впровадження); новий канал комунікації; заходи; запрограмована поведінка, реакція (такі дії реклами, маркетингових заходів); мода; імідж (розробка іміджу лідера, організації, товару); проектування людиною самого себе; глобальні зміни у світі (подолання світової продовольчої проблеми, встановлення нового світового економічного порядку і ол.); законопроект або інший нормативний правовий акт.

Саме завдяки соціальному проекту, корпорація провадить свою корпоративну політику в суспільстві і завдяки правильному аналізу, прогнозування, розробці та втіленню проекту в життя, корпорація може розширити свою цільову аудиторію.

Література:

1. Аверин А.В. Социальная олітика и социальная ответственность предприятия. – М: Приор. 2008.-С.280
2. Зарецкий А.Д., Иванова Т.Е. Корпоративная социальная ответственность: мировая и отечественная практика// Учебное пособие. Краснодар: Издательство КСЭИ, 2012. 231 с.

Науковий керівник:
кандидат філософських наук, профессор Федорова Ірина Ігорівна.

Оксана Сердюк
(Київ, Україна)

УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ В ІВЕНТ МЕНЕДЖМЕНТІ

Івент менеджмент як нова індустрія в сфері управління та економіки набуває дедалі більшого розвитку, оскільки позиціонується як комерційно значиме явище, як засіб підприємницької комунікації та активізації цільових груп. Івент менеджмент – це управління спеціальними, унікальними в своєму роді подіями, такими як, наприклад фестивалі, ярмарки, виставки, бізнес-зустрічі, конференції, особисті святкування тощо. Організація заходів як специфічна форма діяльності існує вже довгий час, хоча в самостійну галузь вона почала виділятись приблизно з 1990-х років, а до тих пір була складовою таких галузей економіки як готельний бізнес, туризм, шоу-бізнес та ін.

Як і в будь-якому соціальному процесі в івент менеджменті управління персоналом є найважливішим фактором успіху. З огляду на те, що івент менеджмент є достатньо новим напрямком в науковому середовищі, ступінь теоретичної розробки проблеми управління персоналом у цій галузі є занадто низьким, саме тому, на нашу думку, необхідно привернути увагу до цього питання.

Аналіз вітчизняної та зарубіжної літератури показує, що більшість дослідників розглядають управління персоналом в івент менеджменті як управління людськими ресурсами. В науковій практиці прийнято розмежовувати ці поняття, оскільки під управлінням людськими ресурсами розуміється стратегічна політика організації щодо управління кадровим потенціалом, а під управлінням персоналом – оперативне управління щодо задоволення потреб саме працівників [1, ст.13].

Німецький дослідник У. Хальцбаур до основних функцій управління персоналом в івент менеджменті відносить функцію мотивування та налагодження комунікації, функцію формування складу команди. Також він вважає, що витоками ефективного управління персоналом є своєчасне визначення потреби в співробітниках відповідних кваліфікацій і в постановці актуальних завдань. Використовуючи робочий структурний план можна окреслити ділянки робіт і види діяльності, а також кількість необхідних співробітників з відповідною кваліфікацією для виконання цих робіт. Визначивши потребу в персоналі необхідно перейти до аналізу наявного кадрового складу, за допомогою якого з'ясовують, наскільки потреба в персоналі вже задоволена. Якщо наявні кадри не задовольняють потребу в персоналі або відсутні фахівці певної кваліфікації, можна задіяти сторонні фірми з надання відповідних послуг або забезпечити додаткове навчання співробітників [4, ст.204]. Особливу увагу У. Хальцбаур приділяє питанню мотивації команди та методам налагодження ефективної комунікаційної системи всередині всієї організаційної структури.

Інший підхід до управління людськими ресурсами та персоналом пропонує О.Шумович, директор компанії Eventum, член міжнародної асоціації ISES (International Special Events Society). Він вважає, що основними функціями управління людськими ресурсами є наймати, розвивати, організовувати, мотивувати, утримувати або звільняти персонал. На його думку, оскільки івент менеджмент має справу з людьми, то основні теоретичні принципи управління персоналом, які склались в науковій практиці діють так само в івент менеджменті, як і в інших галузях [3, ст. 176]. Раціональне управління персоналом є ключовим моментом в організації заходів, оскільки саме люди є основним виробничим інструментом, і не варто його втрачати на користь конкурента. Втрата працівника означає втрату не тільки його знань, а й усіх інвестицій, вкладених у навчання цього співробітника. Івент являється результатом командної роботи, і тому потрібно стимулювати обов'язково всю команду, заохочувати її взаємодію та колегіальність у прийнятті рішень. Методом управління персоналом є розподіл робіт, який має два підходи. Розподіл робіт за проектами передбачає призначення менеджера, який

відповідає за весь проект в цілому. У його розпорядженні можуть бути кілька помічників, асистентів, між якими він розподіляє поточні роботи щодо підготовки заходу. А розподіл робіт за функціями підходить для тих компаній, які мають досить багато однотипних заходів або захід, що готується є дуже великим і складним. Суть такого підходу полягає у тому, що різним менеджерам доручаються різні частини заходу, за які вони відповідають [3, ст. 181-183]. На нашу думку, найбільш раціональним є поєднання цих видів розподілу робіт, оскільки одна людина не може охопити весь обсяг інформації, що з'являється при організації івенту. Для цього необхідно назначити координатора проекту, який розподілив би завдання між командою та збирав кінцеву інформацію. До того ж безпосередньо під час проведення заходу, на кожній ділянці повинен бути співробітник, що контролює перебіг справ. Такий підхід до управління персоналом в процесі підготовки та проведення івенту застосовується, наприклад, в Національному олімпійському комітеті України, зокрема під час проведення Всеукраїнського Олімпійського уроку.

Особлива увага при розгляді проблеми управління людськими ресурсами в івент менеджменті приділяється питанню залучення тимчасового персоналу, який може виступати у ролі оплачуваних найманих працівників і в ролі волонтерів. Наприклад, К. Сайназаров наголошує, при управлінні волонтерами слід пам'ятати, що мотиви, через які волонтери залучаються до організації івенту не є матеріальними, тому будь-яка робота, що виконується волонтером, повинна бути відмічена керівництвом колективу [2, ст.20]. Часто така винагорода і визнання можуть бути виражені в досить простій формі, наприклад, грамота чи подяка, роз даткові матеріали тощо. Від їх наявності надалі залежить, чи залишиться волонтер в організації, чи піде в пошуках іншої організації, де його працю оцінять.

Отже, івент менеджмент поступово закріплюється на світовому ринку та ринку України. Однією із важливих складових процесу організації подій є управління персоналом, яке на нашу думку здійснюється компаніями переважно виходячи із емпірики, а не з теоретично обґрунтованих досліджень. Тому актуальним є привернення уваги та активізація розробки теоретичних досліджень в сфері управління персоналом в івент менеджменті.

Література:

1. Виноградський М. Д., Виноградська А. М., Шканова О. М. Управління персоналом. 2-ге видання: Навч. посіб. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 502 с.
2. Сайназаров К.Б. Управление волонтерами / Кенешбек Сайназаров. – Б.: 2007. – 52с.
3. Шумович А. Великолепные мероприятия: технологии и практика event management / Александр Шумович. – М.: Эксмо, 2007. – 320 с.
4. Event-менеджмент / [Хальцбаур У., Йеттингер Э., Кнаусс Б., Мозер Р., Целлер М.]; [пер. с нем. Т. Фоминой]. – М.: Эксмо, 2007. – 384 с.

Науковий керівник:
кандидат наук фізичного виховання і спорту Веселова Вікторія В'ячеславівна.

Жанна Степаненко
(Київ, Україна)

ПРОБЛЕМИ МОТИВАЦІЇ ПЕРСОНАЛУ ТА ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ

В наш час менеджмент базується на вмінні ефективно поєднувати цілі всіє команди із індивідуальним підходом до кожного учасника. З цього витікає необхідність, при побудові мотиваційної стратегії, враховувати як цілі усієї організації, так і потреби кожного працівника.

Мотивація – це бажання людини виконувати певну роботу, зумовлене тим, що це задовольняє ту чи іншу її потребу [2, с. 15].

Одна з головних проблем мотивації – велике різноманіття життєвих орієнтирів співробітників – те, що є привабливим для одних, не зацікавить інших. Очевидно, що топ-менеджер та некваліфікований працівник потребують різної мотивації, і це справедливо не лише для працівників різного рівня. Справжня проблема побудови мотиваційної стратегії полягає в тому, що навіть персонал одного рівня має різні потреби і це необхідно враховувати. На нашу думку, доцільно виявити потреби та мотиви кожного учасника трудового процесу. Для цього доцільно використовувати існуючі методи соціології, а саме метод опитування (анкетування та інтерв'ю), метод спостереження, відкриті групові дискусії, нарративні інтерв'ю та аналіз документів. З нашої точки зору, найбільш ефективним є використання анкетування для первісного аналізу будь-яких організацій і нарративних інтерв'ю для більш глибокого аналізу.

Попри важливість індивідуального підходу, мотивація персоналу не має обмежитись виключно задоволенням потреб конкретних учасників. Тільки поєднання індивідуального та колективного підходу до мотивації здатне принести найбільшу користь організації.

Крім того, не дивлячись на різноманітність запитів, персонал організації об'єднує дещо спільне – а саме, робота, яку вони виконують. Тому доцільно звернути увагу на загальні потреби, які однаково стосуються усіх працівників: відносини в колективі, винагорода, безпека, особистий розвиток, професійне зростання, відчуття причетності, інтерес. Успішне задоволення цих потреб для усіх працівників є основою для ефективної мотивації, ігнорування ж призведе до суттєвих проблем.

За умови поганих відносин в колективі, персонал втрачає можливість ефективно взаємодіяти і якісно виконувати свої обов'язки. Тому організації доцільно вкладати час і ресурси в створення такої атмосфери, яка б відповідала потребам працівників і сприяла виконанню поставлених задач.

Незадоволеність працівників винагородою спричиняє напруження у колективі і плинність кадрів. Керівнику доцільно аналізувати роботу підлеглих і відзначати хорошу роботу. Справедлива винагорода є одним з найважливіших факторів мотивації.

Працівники рідко прикладають максимум зусиль, не відчуваючи себе захищеними. Почуття захищеності визначається не лише впевненістю в наявності роботи, а й відчуттям поваги колективу. Важливо сформувати і підтримувати у колективу почуття безпеки.

Працівники, що якісно виконують свої обов'язки навряд затримаються на роботі, де не матимуть можливості до особистісного і професійного розвитку. Одним з найбільш ефективним способів збільшення продуктивності персоналу є сприяння особистісному і професійному розвитку працівників.

Відсутність почуття причетності заважає персоналу докладати максимум зусиль. Більшість людей потребує відчувати себе частиною організації, де вони працюють. Керівник має докладати зусиль до формування почуття причетності у кожного працівника.

Великим недоліком будь-якої роботи є нудьга. Багато талановитих працівників бажає вирішувати нестандартні задачі. Керівник повинен, за можливості, урізноманітнювати роботу своїх підлеглих.

Окремо варто наголосити на необхідності самомотивації. В більшості ситуацій, знайдеться співробітник, на якого не вплине загальна мотивація, спрямована на увесь робочий колектив. В такій ситуації, працівник сам має подбати про власну мотивацію. Для таких випадків доцільно ознайомити персонал з основами самомотивації. Далі ми розглянемо основні проблеми самомотивації і шляхи їх вирішення.

Самомотивація до виконання робочих завдань може здаватись апріорною через свою виробничу необхідність, проте часто виявляється неробочою з ряду причин: приховане небажання, невміння відпочивати, внутрішній конфлікт, страх невдачі, страх успіху, відсутність чіткого плану дій [1, с. 116].

Приховане небажання полягає в тому, що насправді працівник не зацікавлений у виконанні певної роботи і його не приваблює успішний результат. Вирішення проблеми: визнати власну незацікавленість, сконцентруватись на необхідності виконання. Наведемо приклад. Працівник не бажає складати обов'язковий звіт про свої успіхи за останній рік на роботі для конкурсу, переможці якого отримають відзнаки у вигляді грамот. Працівникові доцільно визнати, що він не хоче витрачати час на цей звіт і йому не потрібна ця грамота, але, в той же час, все одно доведеться скласти цей звіт, щоб не отримати догану. Подібний прийом є надзвичайно ефективним, так як допомагає людині виконувати свою діяльність усвідомлено.

Невміння відпочивати полягає в тому, що працівник занадто сильно концентрується на робочих задачах і швидко виснажується. Вирішення проблеми: чітко окреслити для себе час (робочий і неробочий), який доцільно витратити на вирішення певного завдання, у вільний від роботи час не обдумувати шляхи вирішення робочих задач. Наведемо приклад. Фахівець працює над важливим проектом і постійно обдумує деталі, зациклюється на ньому навіть у вільний час і, як наслідок, виснажується і не має сил довести проект до кінця. Працівникові доцільно скласти графік виконання проекту, розписати час, який він витратить на проект, а крім того обов'язково виділити час на відпочинок від роботи взагалі і чітко дотримуватись цього плану.

Внутрішній конфлікт полягає в тому, що працівник не може абстрагуватись від своїх особистих проблем і сконцентруватись на виконанні робочих завдань. Вирішення проблеми: зробити перерву у роботі, за можливості взяти вихідний і розібратись з особистими питаннями. Наведемо приклад. Працівниця не може ефективно виконувати роботу, постійно відволікається і сумує через сварку із батьками. Працівниці доцільно зробити перерву і зателефонувати батькам, в разі, якщо конфлікт не може бути вирішений по телефону, доцільно взяти вихідний і поговорити з батьками особисто, вирішити із ними усі хвилюючі питання.

Страх невдачі полягає в тому, що працівник сумнівається у власній здатності досягти успіху. Вирішення проблеми: усвідомлення страху, аналіз можливих наслідків невдачі, їх передчасна мінімізація. Зазвичай, людина схильна прибільшувати свої страхи, а тверезий аналіз ставить все по місцях. Наведемо приклад. Недосвідчений працівник вперше отримує самостійне завдання і не може зосередитись на його виконанні через страх виконати його погано. Працівникові необхідно, перш за все, усвідомити свій страх і його причину. Потім необхідно проаналізувати можливі наслідки поганого виконання завдання – це не призведе до звільнення, скоріше за все не призведе до штрафу, можливо призведе до отримання догани, гарантовано призведе до зауваження від керівника. Після цього працівник вже почувається відносно комфортно, бо усвідомлює, що його тривожний психологічний стан детермінований об'єктивною причиною, але ця причина не достатньо серйозна, щоб спричинити фатальні для нього наслідки. Далі можна спробувати мінімізувати можливі наслідки невдачі – зробити завдання заздалегідь і домовитись з керівником про попередню перевірку або попросити про це більш досвідчених колег.

Страх успіху полягає в тому, що працівник сумнівається у власній готовності до наслідків успіху. Вирішення проблеми: проаналізувати усі можливі наслідки успіху, як позитивні, так і негативні, зважити їх і зробити вибір. Наведемо приклад. Один досвідчений працівник з відділу продажів хоче запропонувати свою кандидатуру на посаду керівника відділу продажів, але не впевнений в тому, що впорається. Працівникові доцільно проаналізувати, що зміниться в його роботі і житті в разі заміщення бажаної посади – зменшення кількості вільного часу, збільшення заробітної платні, збільшення кількості повноважень, збільшення кількості обов'язків» – а після цього зважити всі «за» і «проти» і зробити вибір.

Відсутність чіткого плану дій полягає в тому, що працівник знає, що йому треба зробити, але не знає як. Вирішення проблеми: розділити велике завдання на сукупність малих і визначити послідовність їх виконання, скласти для себе чітку покрокову інструкцію і дотримуватись її, при необхідності корегувати. Наведемо приклад. Працівник отримує від керівника завдання влаштувати конференцію з обміну досвідом між різними філіями організації, працівник не має досвіду проведення подібних заходів і не уявляє, що йому робити. Працівникові доцільно розділити велике завдання «влаштувати конференцію» на ряд малих «дізнатись у керівника порядок проведення подібних заходів», «розіслати запрошення», «підготувати ознайомлювальні матеріали», «підготувати презентацію» тощо, чітко прописати для себе послідовність їх виконання і братися до роботи.

Безумовно, використання методів індивідуального та колективного підходів до мотивації та самомотивації сприятиме успішному функціонуванню організації. Але тільки вдале поєднання усіх трьох підходів здатне вивести роботу організації на якісно новий рівень.

Література:

1. Вилюнас В. К. Психологические механизмы мотивации человека / В. К. Вилюнас. – М.: Изд-во МГУ, 1990. – 288 с.

2. Мотивация персонала в современной организации: Учебное пособие / Под общ. ред. С. Ю. Трапицына. – СПб.: ООО «Книжный Дом», 2007.

Науковий керівник:
кандидат філософських наук, Препотенська Марина Петрівна.

Юля Яценко
(Київ, Україна)

СУЧАСНІ ТЕХНОЛОГІЇ СОЦІОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ В РОБОТІ ЗМІ

Інформація є необхідним атрибутом життя кожної сучасної людини. Інформація про минулі події, про те, що відбувається саме в цей момент, дані, викладені у прогнозах – це все допомагає кожному члену суспільства намалювати для себе реальну картину того, що відбувається у світі. Передача та трансляція найактуальнішої та найважливішої інформації наразі покладена на мас-медіа. Засоби масової інформації (ЗМІ) на сьогодні мають безліч способів передачі даних до читача або слухача. Окрім звичайних друкованих ЗМІ, телебачення та радіо на арену виходять інтернет, он-лайн трансляції з місця події, зйомки за допомогою новітніх технологій, накшталт дронів, які знімають панораму події з висоти пташиного польоту – це все дозволяє передати потрібну інформацію в режимі реального часу і продемонструвати її з різних боків. Однак іноді навіть цього буває замало, аби серед великої кількості ЗМІ, представлених у наш час, стати найбільш популярним серед людей. Аби вивчити свою аудиторію та їх вподобання мас-медіа активно залучаються до використання сучасних технологій соціологічних досліджень, зокрема дослідження телевізійної аудиторії України проходить за допомогою використання ТВ-панелі [1,89].

Дослідження телевізійної аудиторії – одне з найважливіших джерел інформації для телевізійного ринку. Його метою є визначення обсягів аудиторії телевізійних каналів, програм, рекламних роликів. За допомогою цього дослідження люди, що створюють телебачення, отримують інформацію, яким саме програмам віддається глядацька перевага, хто дивиться ці програми, тощо. Знаючи це, телеканали можуть побудувати свою роботу таким чином, щоб кількість глядацької аудиторії збільшувалася, передачі та фільми подобалися глядачам та йшли у зручний для них час [2,121].

Панеллю називається група людей, що відібрана для проведення дослідження. Суть панельного дослідження полягає в тому, щоб безперервно отримувати протягом деякого періоду часу інформацію від кожного з учасників панелі. Інформація збирається щосекунди. Домогосподарства, що беруть участь в дослідженні відбираються за спеціальною методикою.

Завдяки тому, що обрані домогосподарства за своїми соціально-демографічними та технічними (тип прийому телесигналу, телевізійне обладнання) характеристиками відтворюють структуру населення України, вони формують розгорнуту картину телеперегляду всіма глядачами країни.

Робота ТВ панелі здійснюється за допомогою спеціальної технології. В кожному домогосподарстві, що бере участь в дослідженні, встановлюється спеціальний пристрій – піплметр. Він під'єднується до кожного телевізора і за його допомогою перегляду кожного члена домогосподарства (у віці від 4-х років) реєструється з точністю до секунди. Цей вимірювальний пристрій – зокрема дозволяє вимірювати цифрове телебачення [4,12].

Результатами таких досліджень користуються телевізійні канали, рекламні агенції та інші учасники телевізійного ринку. Отримавши дані за допомогою вимірювання ТВ-панелі телевізійні канали можуть дослідити особливості своєї аудиторії та її поведінку, обрати найвдаліші програми і транслювати їх у прайм-тайм – саме у той час, коли за екранами телевізорів знаходиться найбільша кількість глядачів. Поряд з традиційними методами дослідження (кількісними та якісними) застосовуються найновіші методологічні досягнення, наприклад, он-лайн та креативні фокус групи, сегментаційні інструменти тощо.

Останнім часом через активний розвиток сучасних інформаційних технологій люди почали активно дізнаватися про нові події з інтрнет-ЗМІ. Вони передають інформацію найбільш оперативно та можуть транслювати її в режимі реального часу – без часових витрат на написання статті або зйомки сюжету. Тому дуже важливим є вивчення інтернет-аудиторії. Залежно від розглянутих часових рамок або регулярності відвідувань виділяються різні види аудиторії сайту: максимальна аудиторія, нерегулярна аудиторія, постійна (тижнева або місячна), активна аудиторія, ядро аудиторії. Кількісні оцінки цих груп інтернет-користувачів враховуються веб-аналітикою. Кожного тижня провідні українські інтрнет-ЗМІ отримують аналіз запитів користувачів. За його допомогою можна дослідити вподобання читачів та вивчити, які події їх цікавили найбільше, а які залишилися поза увагою.

Основним методом якісного дослідження аудиторії інтернет – ресурсу є онлайн-опитування, що проводиться по електронній пошті, або розміщений безпосередньо на сайті. Істотними особливостями інтернет-аудиторії є по-перше, її активність, коли інтерактивність інтернет-середовища дозволяє не тільки споживати, а й виробляти ед. ори дукт, а по-друге, легкість, з якою члени аудиторії можуть спілкуватися і налагоджувати зв'язки між собою [3, 26].

Отже, використовуючи сучасні методи соціологічних досліджень ЗМІ можуть трансформувати свою роботу, активно долучати читачів, слухачів, телеглядачів та інтрнет-користувачів до створення контенту. Використання соціологічних досліджень та веб-аналітики в роботі ЗМІ допомагають підвищити рейтинги мас-медіа та створювати продукт, потрібний людям.

Література:

1. Методы измерения ед. ори СМК – Психология общения. Энциклопедический словарь Под общ. ед.. А.А. Бодалева. – М. Изд-во «Когито-Центр», 2011 г
2. Городяненко В. Г. Социологический практикум. Учебно-методическое пособие.–К., 1999.
3. Темиров Н. С. Анкетирование без анкет // СОЦИС. –1993.
4. Stoddard Jr., Laurence R. 'The History of People Meters. How we got where we are(and why)', Journal of Advertising Research, Oct/Nov 87, Vol. 27 Issue 5.

Науковий керівник: кандидат філософських наук Свідло Тетяна Миколаївна.

СЕКЦІЯ: СУЧАСНІ ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ

Асхат Бозтаев
(Астан, Казахстан)

ИСКУССТВЕННЫЙ ИНТЕЛЛЕКТ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ КАЗАХСКОМУ ЯЗЫКУ

Современное образование быстрыми темпами пополняется все более новыми инновационными технологиями. Исследования отечественных и зарубежных ученых, педагогов-практиков свидетельствует о том, что применяемые адекватным образом современные методы искусственного интеллекта могут существенным образом содействовать эффективности преподавания и изучения казахского языка. Теперь же, в информационный век перед системой образования встали новые задачи: формирование нового менталитета, базирующегося на обмене информацией и знаниями; создание новых видов когнитивной методологии для генерации новых знаний; создание новой образовательной среды для удовлетворения потребностей получения образования в удобное время, в любом месте на протяжении всей жизни человека.

Совершенствование технологий обучения занимает одно из первых мест среди многочисленных новых направлений развития образования, привлекающих, в последние два-три десятилетия, особое внимание исследователей проблем процесса обучения казахскому языку в высших учебных заведениях. В этой связи важно помочь обучающимся стать активными участниками процесса обучения и формировать у них потребность в постоянном поиске новых знаний посредством использования методов искусственного интеллекта.

Уже на протяжении около 30 лет относительно немногочисленная группа исследователей пытается иногда более, иногда менее успешно создавать программы, позволяющие ЭВМ "разумно" решать задачи. В середине 70-х годов после двух десятилетий медленного и едва заметного прогресса в этой новой области искусственного интеллекта исследователи пришли к следующему фундаментальному выводу о разумном поведении вообще: оно требует колоссального количества знаний, которыми люди обладают, как чем-то само собой разумеющимся, но которые нужно постепенно "скормить" машине [1, с. 57].

Термин “искусственный интеллект” был введен Дж. Маккарти в 1956 г. Сам термин “искусственный интеллект” имеет два основных значения: во-первых, под искусственным интеллектом понимается теория создания программных и аппаратных средств, способных осуществлять интеллектуальную деятельность, сопоставимую с интеллектуальной деятельностью человека; во-вторых, сами такие программные аппаратные средства, а также выполняемая с их помощью деятельность [2, с 239].

Также необходимо отметить что, искусственный интеллект – это наука (а не прибор типа искусственного сердца или искусственной почки), основными проблемами которой являются 1) формализация знаний, опыта и сообразительности (фундаментальная составляющая искусственного интеллекта и 2) использование полученных результатов для решения интеллектуальных задач и в конечном счете – создание интеллектуальных информационных технологий, т.е. систем, основанных на знаниях (прикладная составляющая искуственного интеллекта) [3, с. 13].

Возникновение ИИ как самостоятельной науки принято датировать 1956 годом. Первые локальные успехи (персептрон Розенблатта, программа "Логик-теоретик", доказывавшая некоторые теоремы логики высказываний, "Общий решатель задач" Ньюэлла-Саймона) вселили надежды на быстрое продвижение по первому пути – пути моделирования процессов мозга. Эти надежды базировались на так называемой компьютерной парадигме: предположении о том, что мозг – это "биокомпьютер", т.е. что его устройство аналогично компьютеру и что в терминах базовых алгоритмических моделей информатики можно адекватно описать информационные процессы мозга. Постепенно выяснилось, что это не так [3, с.14].

Это говорит о том, что существенное отличие компьютера от мозга заключается в том, что компьютер предназначен для обработки символьной информации, а мозг человека – для обработки образной информации.

Итак, прежде всего, отметим преимущества применения искусственного интеллекта перед человеком-преподавателем в процессе обучения казахскому языку. Конечно же, люди не способны работать настолько быстро как машины и к тому же человек обладает чувствами (страх, усталость, гнев, равнодушье и т.д.), которые могут помешать объективному оцениванию результатов учащегося. Здесь же, применение методов искусственного интеллекта позволит оценить любые результаты учащегося более точно и эффективно. Еще одним немаловажным преимуществом внедрения искусственного интеллекта в процесс обучения казахскому языку является то, что система искусственного интеллекта будет вести обучение или оценивание, не учитывая такие факторы как внешность, социальная, религиозная принадлежность.

Преимущества искусственного интеллекта перед человеком-учащимся заключается, прежде всего в том, что часто учащиеся прерывают свои мыслительные процессы во время выполнения определенного задания, что способствует потере времени учащегося. Применение же искусственного интеллекта позволит учащимся сэкономить время, так как искусственному интеллекту не нужны перерывы на такие человеческие потребности как сон, еда, отдых. Так же необходимо отметить, что когда люди принимают решения, часто эти решения основаны на эмоциях, а не логики. Это не всегда лучший способ принимать решения. Решения задачи или проблемы любой сложности путем применения искусственного интеллекта полностью основаны на логике. В процессе обучения казахскому языку обучающимся необходимо на слух воспринимать любой текст, что позволит им более эффективно обучаться языку. При помощи методов искусственного интеллекта обучающийся может в любое время слушать и переводить любые тексты, так как на сегодняшний день, существуют ряд программ, читающие тексты любым голосом, и притом в режиме реального времени, и выполняющие их переводы.

Как и в любой системе, в искусственном интеллекте есть и свои недостатки. В частности эти недостатки заключаются в технической базе системы. Основной недостаток заключается в сохранении информаций в больших объемах. Человек способен воспринимать довольно большое количество информации, переосмысливать его делать некоторые выводы из полученной информации. Для системы же искусственного интеллекта сложно получать информацию больших объемов. Зачастую для переработки какой-либо информации

требуется обрабатывать лишь небольшое количество информации, что само собой является неудобством. Еще одним минусом являются технические неполадки, происходящие, иногда, в процессе работы.

Несмотря на свои недостатки, искусственный интеллект набирает популярность на всех уровнях жизни человека, в частности в образовании. Следует отметить, что применение искусственного интеллекта в процессе обучения казахскому языку поможет обучающимся намного быстрее и эффективнее выучить язык.

Использование искусственного интеллекта создаёт предпосылки для перехода на качественно новую ступень в обучении казахскому языку, а значит и повышению производительности труда учащихся, что является, на сегодняшний день, основной задачей процесса обучения языкам.

Литература:

1. Дуглас Б. Ленат / Современный компьютер. Сб. науч. попул. статей. Пер. с англ. М. Мир 1986. – 116 с.
2. Финн В.К. **//** Искусственный интеллект: Методология, применения, философия, 2011. – 448 с.
3. Стефаненко П.В., Джура С.Г., Чурсинов В.И. Особенности использования искусственного интеллекта в дистанционном образовании // Сб. трудов XVII международной научно-техн. конференции «Машиностроение и техносфера XXI века». Том 3. – Донецк: ДонНТУ, 2010. – 286 с.

Научный руководитель:
кандидат технических наук Абдыкалыкова Гульсара Зарденовна.

Дмитрий Дорошев
(Гомель, Беларусь)

ПОДХОДЫ К КЛАССИФИКАЦИИ ОБЪЕКТОВ ИНФОРМАТИЗАЦИИ ПО УРОВНЮ БЕЗОПАСНОСТИ

Под объектами информатизации понимают автоматизированные системы, устройства, информационные компоненты различной степени сложности и назначения, которые реализованы на основе электронно-вычислительной техники и информационных технологий и обеспечивают важные функции управления основными процессами объектов инфраструктур. В настоящее время критически важные объекты информатизации, которые представляют собой основу управления объектами инфраструктур, важных для жизнедеятельности непосредственно государства, общества, граждан, наиболее подвержены атакам различного рода.

В мировой практике выделяют два основных вида компьютерных систем, которые могут рассматриваться как критически важные объекты информатизации – это информационные системы и управляющие системы.

Критически важные информационные системы выполняют сбор, обработку и предоставление информации в удобном для человека виде. Основная роль принадлежит человеку, а компьютер в свою очередь играет вспомогательную роль, выдавая пользователю необходимую информацию.

Критически важные управляющие системы обеспечивают не только сбор информации и ее обработку по специальным алгоритмам, но и выдачу управляющих команд непосредственно исполнителям или другим исполнительным механизмам. Управляющие системы работают обычно в реальном масштабе времени, т.е. согласуются с технологическими или производственными операциями. Безусловно, наиболее важная роль здесь отводится машине, а человек контролирует и решает наиболее сложные вопросы, которые по различным причинам не могут решить вычислительные средства управляющей системы.

Существующая система классификации информационных систем по важности относится к категорированию систем организационного типа, используемых или эксплуатируемых органами государственной власти, организациями, работающими по контракту с государственными органами, или им подчиненными [1, с.9]. Информационная безопасность обычно рассматривается через обеспечение задач безопасности – конфиденциальности, целостности, доступности.

Категория важности информации связывается как с информацией пользователя, так и с системной информацией, может быть применима к информации в электронной и в традиционной форме. Определение соответствующей категории безопасности для каждого вида информации, можно сказать, требует выявления потенциального влияния невыполнения каждой задачи безопасности, связанной с использованием информации конкретного вида, на организацию или отдельных лиц:

– низкая (Low) – требования по обеспечению всех задач безопасности низкие;

– умеренная (Moderate) – требования по обеспечению хотя бы одной задачи безопасности оцениваются как умеренные и в то же время ни одна задача безопасности не превышает уровень «умеренная»;

– высокая (High) – требования по обеспечению хотя бы одной задачи безопасности оцениваются как высокие.

Ущерб при нарушении этих задач информационной безопасности оценивается степенью нарушения деятельности организации, экономическими потерями, стоимостью потерянных активов или прибыли, ущербом репутации владельца организации и др. Конкретное содержание показателей ущерба для отнесения объектов информатизации к критически важным объектам может устанавливаться как актами информационного законодательства, так и владельцами информации или системы.

Широкое применение компьютерной техники в автоматизации процессов управлении важными производственными процессами, необходимость оценки их безопасности требует более детального подхода к классификации объектов информатизации, такого подхода, который учитывает особенности функционирования объектов информатизации в реальных условиях эксплуатации.

Определение классификации может состоять из сочетания детерминированного и вероятностного подходов к оценке важности функциональности объектов информатизации для выполнения основных процессов, которая применяется ко всем системам, устройствам, компонентам, автоматизирующим функции объекта инфраструктуры на основе электронной вычислительной техники [2, с.14].

Детерминированный подход требует подробного анализа функций объекта управления,

осуществляемых объектом информатизации (включая операции персонала, средств технического обслуживания, оборудования и др.), оценки их влияния на миссию объекта инфраструктуры и возможные последствия отказа или сбоя в работе объекта информатизации.

Вероятностный подход требует оценки риска, т.е. анализа уязвимости ресурсов объекта информатизации, выделения актуальных угроз уязвимым ресурсам, определения вероятности отказов функций, реализуемых этими ресурсами, анализа надежности функционирования объекта информатизации с учетом качества его разработки, изготовления и контроля до поставки (при контроле, сборе, испытаниях) и оценки надежности в эксплуатации [3, с.5].

Опасность нарушения безопасности оценивается произведением вероятности отказа системы на размер средневзвешенного ущерба объекту инфраструктуры по причине этого отказа. Классификация объектов информатизации по безопасности с применением описанных выше подходов может осуществляться по следующей схеме:

а) исходя из важности основных процессов или функций объекта инфраструктуры, определяется категория важности объекта информатизации, который реализует функции или управление ими: высокая, средняя, низкая;

б) исходя из оценки последствий отказа, снижения качества выполнения функций или разрушения объекта информатизации, определяются последствия отказа объекта информатизации (тяжесть ущерба для объекта инфраструктуры): высокая, средняя, низкая;

в) с учетом тяжести ущерба и вероятности отказа объекта информатизации определяется риск невыполнения важных функций и процессов объекта инфраструктуры;

г) исходя из категории важности объекта информатизации и уровня риска, осуществляется отнесение объекта информатизации к соответствующему классу безопасности в соответствии с таблицей 1.

Таблица 1 – Классификация объектов информатизации по уровню безопасности

Вероятность отказа	Ущерб		
	Высокий	Умеренный	Низкий
	Класс безопасности уровня риска		
Высокая	G Максимальный	H Высокий	M средний
Средняя	H Высокий	M средний	L низкий
Низкая	M средний	L низкий	Базовый уровень

Требования класса G соответствуют максимальным требованиям безопасности, класса L – самому низкому уровню информационной безопасности. Исходным для назначения требований информационной безопасности является базовый состав требований, который обязателен для объектов информатизации всех классов. Каждому классу объектов информатизации соответствуют специальные требования, дополняющие требования базового уровня.

Для назначения требований объектам информатизации в зависимости от уровня безопасности используются основные характеристики объектов информатизации различных уровней безопасности и основные требования безопасности [9, с.23].

Базовый уровень. Требования базового уровня безопасности устанавливаются для объектов информатизации, которые характеризуются незначительным уровнем риска. Требования безопасности для таких объектов не являются жесткими – отказ в доступе может составлять несколько десятков часов в год, степень конфиденциальности сведений не высока.

Класс L. Основные характеристики – обеспечение конфиденциальности информации не требуется; ошибки могут быть допущены, если они не срывают выполнение задач; не допустим долговременный отказ в доступе к системе, однако допустимы умеренные периоды простоя.

Класс M. Основные характеристики – гарантируется защита важной информации, предназначенной для использования только внутри учреждения; допустимы незначительные ошибки; ошибки, которые существенно нарушают выполнение задач, должны быть обнаружены и устранены; надежность системы должна попадать в диапазон от 0,75 до 0,80.

Класс H. Основные характеристики – защита критичной информации должна соответствовать требованиям законодательства и быть повышенной в важных областях; обрабатываемая информация должна быть точной, любые ошибки должны быть обнаружены и исправлены; на процессы, которые действуют в пределах жесткой временной шкалы, приходятся основные области деятельности; широкомасштабные задачи объекта инфраструктуры выполняются только с применением информационных технологий; разрешаются только короткие периоды простоя, надежность в пределах от 0,87 до 0,93.

Класс G. Основные характеристики – защита критичной информации в важных областях деятельности должна быть гарантированной и соответствовать строгим требованиям секретности; информация должна быть максимально точной; основные задачи учреждения не могут выполняться без использования объектов информатизации; малое время реакции для принятия важных решений требует постоянного наличия актуальной и вовремя обновляемой информации; время простоя не допускается, надежность системы выше 0,95.

Защита объектов информатизации от полного набора угроз требует использования методов многоуровневой защиты, ориентированной на человеческие, технические и эксплуатационные аспекты. Это необходимо из-за высоко интерактивного характера различных систем и сетей инфраструктур и того факта, что любой отдельный объект информатизации не может быть максимально защищен и функционировать с высокой надежностью, если остальные взаимодействующие с ним объекты информатизации не защищены на том же уровне.

Следовательно, для обеспечения безопасности объектов информатизации, вместе с основными

задачами, относящимися к применению технических средств, обеспечивающих защиту его функций, должны учитываться и нетехнические факторы, такие как политика безопасности, эксплуатационные процедуры, уровень подготовки пользователя.

Литература:

1. СТБ П 34.101.38-2009. Информационные технологии и безопасность. Классификация объектов информационных технологий по требованиям информационной безопасности.
2. СТБ 34.101.30-2007. Информационные технологии. Методы и средства безопасности. Объекты информатизации. Классификация.
3. ГОСТ Р ИСО/МЭК 19791 – 2008: Информационная технология. Методы и средства обеспечения безопасности. Оценка безопасности автоматизированных систем.
4. Профили защиты на основе «Общих критериев». Аналитический обзор. Бетелин В.Б., Галатенко В.А., Кобзарь М.Т., Сидак А. А., Трифаленков И. А. – JET INFO, 2003 год.

М. Серік, М.Н. Бакиев, Г.Ф. Нурбекова
(Казахстан, Астана)

К ВОПРОСУ ИЗУЧЕНИЯ РОБОТА MINDSTORMS NXT ИЗ СОДЕРЖАНИЯ ИНФОРМАЦИОННО-ДИДАКТИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ

Целью работы является научить студентов создавать программу обнаружения роботом черной линии. Для этого напишем программу для робота, который обнаружив черную полосу, должен остановиться. Для данной программы датчик освещенности должен быть направлен вниз. Для выполнения данной работы достаточно иметь лист белой бумаги с начерченной на ней черной полосой, толщина которой примерно 1-2 см (рисунок 1).

Рисунок 1 – Обнаружение роботом черной линии

Калибровка датчика освещенности

Датчик освещенности для нашей рабочей поверхности показал следующие значения (см. рисунок 2):

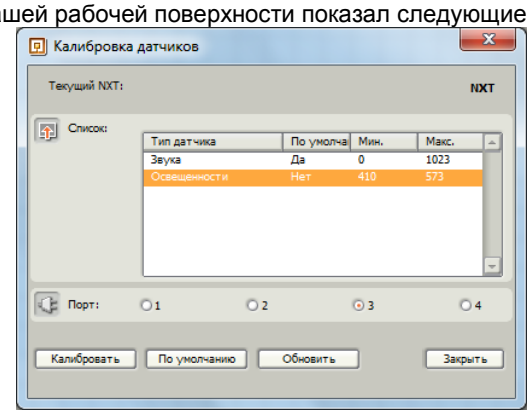

Рисунок 2 – Окно "Калибровка датчиков"

Для калибровки датчика освещенности следует выполнить нижеуказанные действия:

1. Вызвать окно "Калибровка датчиков" с помощью команд строки меню Инструменты-Калибровка датчиков;
2. В вызванном окне нажать на кнопку "Калибровать";
3. На экране NXT для фиксирования обнаруженного минимального значения датчика освещенности, находящегося на черной полосе, должна высвечиваться команда Enter. После нажатия на кнопку Enter NXT, минимальное значение будет зафиксировано.
4. Далее на экране NXT высвечивается команда Enter для фиксирования максимального значения освещенности. При этом датчик освещенности должен находиться на белом фоне. После нажатия на кнопку Enter NXT, фиксируется максимальное значение освещенности.
5. Для завершения калибровки в окне "Калибровка датчиков" нажимаем на кнопку "Обновить".
6. Результат калибровки отражен на рисунке 2.

В окне нового документа поместим блок "Движение" с настройками: порты: B и C; направление движения: вперед; поворот: прямо; мощность: 50%; время: ограничения нет.

Программа состоит из трех блоков (рисунок 2):

Рисунок 2 – Программа для обнаружения роботом черной полосы

Основная настройка среднего блока "Ожидание": освещенность меньше 40%.

Настройка последнего блока "Движение" следующая: порты: B и C; направление: стоп; мощность: 50%; следующее действие: тормозить. [1]

Литература:

1. “Роботы и автоматизация производства”, Асфаль Р., М.: Машиностроение, 1989г.

Елена Туровская (Новочеркасск, Россия),
Сергей Безуглов (Ростов-на-Дону, Россия)

ПРИМЕНЕНИЕ МЕНТАЛЬНЫХ КАРТ, КАК ИНСТРУМЕНТА ПРЕДСТАВЛЕНИЯ ДОЛЖНОСТНЫХ ИНСТРУКЦИЙ

Уникальная методика, построенная на использовании ментальных карт, известна тем, что позволяет, активизируя естественные процессы мозга, получить неоспоримые преимущества при работе с информацией любого вида. Ментальные карты (также майндмэппинг (от англ. Mindmapping), интеллект-карта, диаграмма связей или карта мыслей) – эффективная техника визуализации мышления в форме альтернативной записи, применяемая для создания и записи новых идей, анализа и систематизации информации, принятия решений и др.[1,2]

Авторами предлагается использование технологии ментальных карт как метода разработки должностных инструкций сотрудников предприятия, в качестве примера которых выступают официанты кафе.

Как инструмент ментальные карты были выбраны методом парных сравнений (версия Т. Саати), позволяющим оценить достоинства и недостатки нескольких вариантов по различным критериям.

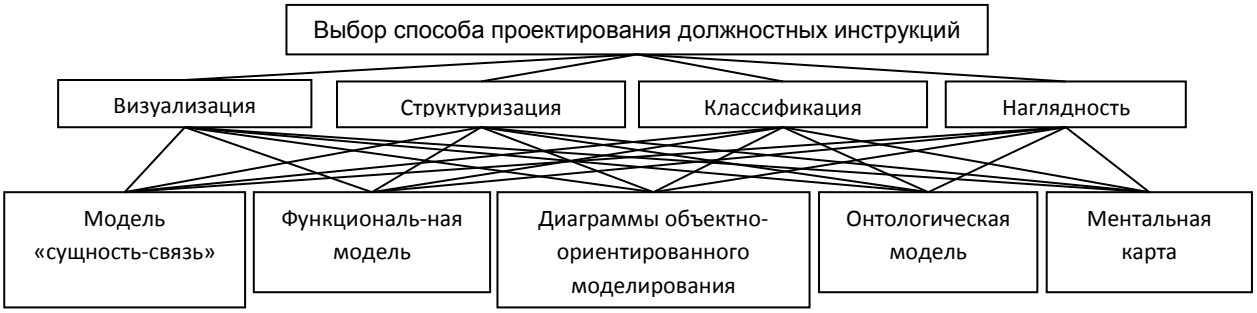

Рис. 1. Иерархия, подлежащая анализу методом парных сравнений

Пусть имеются несколько альтернатив для представления информации об обязанностях, возлагаемых на сотрудника:

– модель сущность-связь – модель, основывающаяся на некой важной семантической информации о реальном мире и предназначенная для логического представления данных, обладающая высоким коэффициентом структуризации и классификации относительно других моделей представления данных;

– функциональная модель – технология описания системы в целом как множества взаимозависимых действий, или функций, которая обладает высокой наглядностью и хорошей степенью визуализации;

– объектно-ориентированное моделирование (диаграммы) – моделирование контекста системы, подсистемы или класса либо моделирование требований, предъявляемых к поведению указанных элементов (высокая степень наглядности и визуализации);

– онтологическая модель – модель, которая определяет общий словарь для ученых, которым нужно совместно использовать информацию в предметной области и включает машинно-интерпретируемые формулировки основных понятий предметной области и отношения между ними; и, соответственно, является моделью, с хорошо классифицированными и структурированными данными;

– ментальная карта – эффективная техника визуализации мышления в форме альтернативной записи, также обладает высокой наглядностью и степенью структуризации. [4,5]

Критерии, по которым будет производиться оценка альтернатив, определим следующим образом:

– визуализация;
– структуризация;
– классификация;
– наглядность.

Для фиксации результатов сравнения пар альтернатив были использованы оценки (приоритеты) для критериев в соответствии с табл.1.

Шкала оценок (приоритетов)

Таблица 1.

№ пп	Оценка	Смысл
1	1	равная важность критериев
2	3	умеренное превосходство одного критерия над другим
3	5	существенное превосходство одного критерия над другим
4	7	значительное превосходство одного критерия над другим
5	9	очень сильное превосходство одного критерия над другим
6	2, 4, 6, 8	соответствующие промежуточные значения

На основании представленной шкалы оценок были построены матрицы сравнения соответствия каждого варианта представления информации о служебных обязанностях выбранным критериям (табл. 2.).

Матрицы сравнения по критериям

Таблица 2.

Визуализация	Модель сущность-связь	Функциональная модель	ООМ (диаграммы)	Онтологическая модель	Ментальная карта
Модель «сущность-связь»	1/1	½	1/3	½	1/9
Функциональная модель	2/1	1/1	½	2/1	1/8
ООМ (диаграммы)	3/1	2/1	1/1	2/1	1/6
Онтологическая модель	2/1	½	½	1/1	1/7
Ментальная карта	9/1	8/1	6/1	7/1	1/1

Структуризация	Модель сущность-связь	Функциональная модель	ООМ (диаграммы)	Онтологическая модель	Ментальная карта
Модель «сущность-связь»	1/1	4/1	3/1	2/1	1/1
Функциональная модель	¼	1/1	1/3	1/3	1/5
ООМ (диаграммы)	1/3	3/1	1/1	½	½
Онтологическая модель	½	3/1	2/1	1/1	½
Ментальная карта	1/1	5/1	2/1	2/1	1/1

Классификация	Модель сущность-связь	Функциональная модель	ООМ (диаграммы)	Онтологическая модель	Ментальная карта
Модель «сущность-связь»	1/1	5/1	3/1	2/1	1/1
Функциональная модель	1/5	1/1	1/3	¼	1/5
ООМ (диаграммы)	1/3	3/1	1/1	½	1/3
Онтологическая модель	½	4/1	2/1	1/1	½
Ментальная карта	1/1	5/1	3/1	2/1	1/1

Наглядность	Модель сущность-связь	Функциональная модель	ООМ (диаграммы)	Онтологическая модель	Ментальная карта
Модель «сущность-связь»	1/1	1/5	¼	1/3	1/6
Функциональная модель	5/1	1/1	2/1	3/1	½
ООМ (диаграммы)	4/1	½	1/1	2/1	1/3
Онтологическая модель	3/1	1/3	½	1/1	¼
Ментальная карта	6/1	2/1	3/1	4/1	1/1

Далее были посчитаны строчные суммы и оценки альтернатив.

Посчитанные оценки альтернатив по выбранным критериям и веса критериев (табл. 3) позволили вычислить глобальные приоритеты альтернатив (табл. 4).

Веса критериев

Таблица 3.

	Визуализация	Структуризация	Классификация	Наглядность	Вес критерия
Визуализация	1/1	½	2/1	1/3	0,171
Структуризация	2/1	1/1	3/1	½	0,290
Классификация	½	1/3	1/1	¼	0,093
Наглядность	3/1	2/1	4/1	1/1	0,446

Итоговая таблица сравнения альтернатив

Таблица 4

Варианты	Значение вектора приоритета				Глобальные приоритеты альтернатив
	Визуализация 0,171	Структуризация 0,290	Классификация 0,093	Наглядность 0,446	
Модель «сущность-связь»	0,048	0,302	0,307	0,046	0,145
Функциональная модель	0,109	0,058	0,051	0,271	0,161
ООМ (диаграммы)	0,159	0,146	0,132	0,185	0,164
Онтологическая модель	0,081	0,192	0,204	0,120	0,142
Ментальная карта	0,603	0,302	0,307	0,378	0,388

Так как наилучшей считается альтернатива, для которой значение глобального приоритета максимально, в соответствии с выбранными критериями оптимальным способом представления должностных инструкций работника является построение соответствующей ментальной карты.

Для разработки ментальной карты был выбран программный пакет Edraw, обладающий такими преимуществами как большой выбор вариантов дизайна графических элементов, удобный интерфейс, работа с векторной графикой и ряд других параметров [5,6]. Демонстрация возможностей программы представлена на примере разработки ментальной карты деятельности кафе (рис. 2).

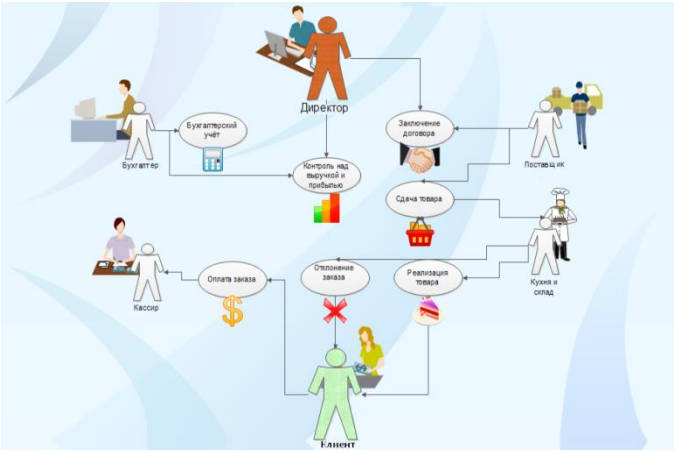

Рис. 2. Ментальная карта деятельности кафе

Пример ментальной карты, определяющей должностные обязанности официанта кафе, представлен на рис. 3.

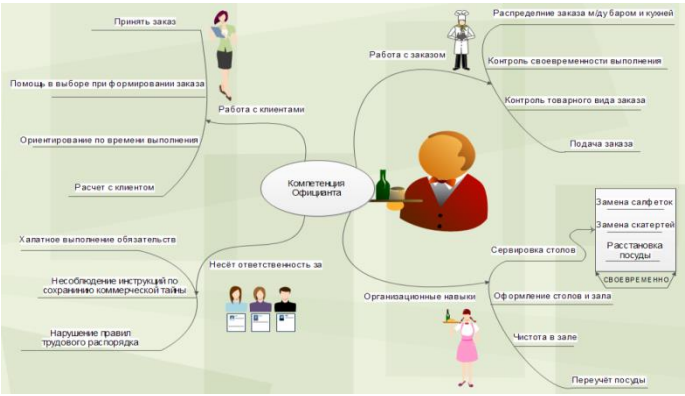

Рис. 3. Ментальная карта должностных инструкций официанта кафе

В результате внедрения выбранной технологии в процесс деятельности сервисных организаций предполагается повышение эффективность их функционирования за счёт сокращения временных издержек на обучение персонала, особенно при условии высокой текучести кадров.

Литература:

4. Составление ментальных карт: метод генерации и структурирования идей / Хорст Мюллер; [пер. с нем. В.В. Мартыновой, М.М. Дрёмина]. – Москва: Издательство «Омега-Л», 2007. – 126 с. – ISBN 5-370-00022-0.
5. Ментальные карты против конспектов [Текст] / Игнатова Екатерина // Абитуриент. – 2009. – N 5. – С. 25-26. – ISSN 0869-5156.
6. Сергей Бехтерев. Майнд-менеджмент. Решение бизнес-задач с помощью интеллект-карт. – М.: «Альпина Паблишер», 2011. – С. 312. – ISBN 978-5-9614-1474-5
7. Тони и Барри Бьюзен. Супермышление = The Mind Map Book. – М.: Попурри, 2007. – С. 320. – ISBN 978-985-15-0017-4
8. Тони Бьюзен. Суперинтеллект = Head First. – М.: Попурри, 2005. – С. 412. – ISBN 985-483-157-4
9. Применение ментальных карт – Режим доступа: http: //rumapping.ru/mind-maps/using/mentalnaya-karta-chto-esli/

Научный руководитель:
кандидат технических наук Мохов Василий Александрович.

СЕКЦІЯ: ФІЗИЧНА КУЛЬТУРА І ПРОФЕСІЙНИЙ СПОРТ

Надія Кот
(Бердянськ, Україна)

ФІЗИЧНА ГОТОВНІСТЬ ДОШКІЛЬНИКІВ ДО НАВЧАННЯ У ШКОЛІ: ЗМІСТ, ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ

Сучасна школа висуває до дитини підвищені вимоги. Це зумовлено істотним зростанням інформаційної насиченості шкільних програм, засвоєння яких вимагає від дошкільника швидкості реакції, концентрації уваги, здатності тривалий час витримувати психоемоційне та фізичне навантаження. Разом з тим, аналіз показників здоров'я, рівнів розвитку фізичних якостей і рухових можливостей дошкільників свідчить про тривожні негативні тенденції, які продовжують посилюватися [2, 3, 5, 7]. Проте в даний час відбір дітей для навчання в школі проводиться, головним чином, за показниками психологічної готовності. Фізичне виховання дітей розглядається в цьому контексті ізольовано від питань підготовки до школи.

Загальновідомо, що фізично неготова до школи дитина важко переносить процес адаптації до шкільних умов: вона відбувається ірраціональним шляхом, тобто з високим напруженням фізіологічних систем організму [1, 2, 5, 6]. Тому для більш об'єктивного відбору дітей до навчання в школі необхідно обов’язково враховувати ступінь фізичної готовності. А це вимагає обов’язкового введення у систему загальної готовності старших дошкільників до навчання блоку фізичної готовності, вивчення і розробки його компонентів і основних характеристик.

Ситуація щодо вирішення даної проблеми суттєво не змінилася із введенням до штатного розкладу дошкільного навчального закладу ставки інструктора з фізичного виховання. В цілому це позитивно вплинуло на ефективність фізкультурно-оздоровчої роботи з дошкільниками, проте не змінило підходи до процесу формування фізичної готовності дитини до школи.

Багаторічні спостереження дозволили нам зробити висновок, що на стан фізичної готовності не звертають увагу як педагоги, так і батьки, які переважно контролюють питання інтелектуального розвитку дитини, орієнтуючись, насамперед, на вимоги школи до випускника дошкільної установи. І якщо сьогодні під час вступу до школи фізична готовність ніяк не оцінюється, а стан здоров'я не береться до уваги, то і на дошкільному етапі ці аспекти відходять на другий план, а іноді і зовсім відсутні в системі роботи як дошкільного закладу в цілому, так і інструктора з фізичного виховання зокрема.

Анкетування інструкторів ДНЗ м.Бердянська показало, що складність у вирішенні даної проблеми обумовлена об’єктивними причинами:

1. Інструктори з фізичного виховання не бачать необхідності у здійсненні даної роботи, адже декларована наступність у роботі дошкільного закладу та школи з питань фізичного виховання так і залишається декларованою: неузгоджені програми з фізичної культури дітей дошкільного та молодшого шкільного віку; більшість вчителів фізкультури не знайомі із віковими особливостями фізичного розвитку старших дошкільників, завданнями та загальними показниками фізичної компетентності, які визначені у програмах для дитячих садків.
2. У практиці навчання дітей в дошкільних навчальних закладах використовується значна кількість різноманітних програм. Звертає на себе увагу стандартний набір засобів фізичного виховання, вузько направлений і, в основному, утилітарний характер їх використання. Питання фізичної готовності дітей до навчання у школі в цих програмах майже не піднімається.
3. Фахівці з фізичного виховання, в основному, займаються розвитком фізичних здібностей дошкільників, формуванням у них рухових умінь і навичок. Як правило, це здійснюється без цільової орієнтації на забезпечення готовності до майбутнього навчання.
4. Відсутня взаємодія в роботі педагогічної, психологічної та медичної служби дошкільного закладу у вирішенні даного питання.
5. У науково-методичній літературі чітко не окреслено змістовну сторону фізичної готовності. Інструктори не мають повного уявлення, що саме і як потрібно діагностувати. Крім того, часто змішуються поняття «фізична готовність» і «фізична підготовленість», хоча друга є одним з компонентів першої.

Таким чином виникає потреба у окресленні змістовної сторони фізичної готовності старших дошкільників до навчання у школі. Для її визначення ми вдалися до аналізу науково-методичної літератури. В останні роки у періодичних виданнях та наукових збірках з’явилися статті вітчизняних і зарубіжних вчених присвячені проблемі фізичної готовності дошкільників до систематичного навчання (О. Богініч, М. Лаврентьєва, Р. Сольонова, І. Спірина, В. Якименко та ін.). Дослідники визначають фізичну готовність як найважливішу комплексну характеристику особистості дитини старшого дошкільного віку, яка полегшує процес адаптації першокласника до школи, є запорукою успішного навчання.

Узагальнюючи матеріали публікацій, слід зазначити, що провідним показником фізичної готовності старших дошкільників до школи вчені визначають рівень *фізичної підготовленості* дитини (Е. Вільчковський, Н. Ноткина, Р. Сольонова та ін.). Її міцний фундамент, закладений на основі поєднання диференційованого навчання дітей основним видам рухів з розвитком фізичних якостей та рухових здібностей дозволяє досягти гармонійного фізичного розвитку. На сьогоднішній день фізична підготовленість дітей України не відповідає вимогам сучасного суспільства (О. Боделан, С. Корнієнко, Т. Круцевич, Б. Шиян та ін.). За результатами обстежень, проведених у різних регіонах країни, низький рівень фізичної підготовленості мають до 40 % дітей дошкільного віку.

Своєчасне і поглиблене вивчення фізичної підготовленості дозволить виявити не тільки досягнутий дитиною рівень розвитку моторики, ступінь їх відповідності віковим нормам, але й її потенційні рухові можливості, визначити причини відставання або випередження в засвоєнні програми і намітити педагогічні шляхи, що будуть сприяти оптимізації рухової активності.

Рухова активність також є важливим показником фізичної підготовленості дітей. Вона є не тільки фізіологічно обґрунтованим засобом розвитку загальної витривалості, а й сприяє підвищенню розумової і

фізичної працездатності, поліпшенню емоційного стану, повноцінному фізичному і психічному розвитку дітей, зміцненню їх здоров'я.

Гігієністи вважають, що про фізичну готовність не можна судити без врахування *стану здоров'я* дітей, рівня *морфофункціонального і психомоторного розвитку* (В. Доскін, Ю. Змановський, Д. Ельконін та ін.). Наявність захворювань, ступінь опору організму несприятливим умовам зовнішнього середовища, рівень та гармонійність фізичного розвитку, фізіологічні реакції різних систем організму на фізичні навантаження – характеристики стану здоров'я дитини. Їх вивчення дозволить розподілити дошкільників на три групи здоров'я: основну, підготовчу та спеціальну.

Де хто з дослідників відносить до компонентів фізичної готовності ступінь *оволодіння культурно-гігієнічними навичками* (В. Якименко). Першокласник повинен уміти впорядкувати своє робоче місце, утримувати в чистоті шкільне приладдя, контролювати свій зовнішній вигляд. Розвиток цього компоненту, додає фізичній готовності повноту і завершеність.

На нашу думку, обов'язковим компонентом фізичної готовності дитини до школи є й *емоційно-мотиваційний стан*, який виявляється у стійкому інтересі, емоційній налаштованості, у бажанні виконувати різноманітні вправи, усвідомлено відноситися до свого здоров'я. Дослідження С. Ліх, Л. Сварковської довели, що вмотивована дитина досягає більш значних успіхів в оволодінні рухами.

Відсутність даних про будь-який з компонентів робить висновок про ступінь фізичної готовності дітей до навчання в школі некоректним.

Програма формування фізичної готовності старших дошкільників до навчання у школі повинна реалізовуватися, в першу чергу, інструктором з фізичного виховання. Проте завдання її формування слід розглядати як одну з найважливіших самостійних цілей роботи дошкільної установи. Мета веде за собою визначення завдань, вирішення яких повинно здійснюватись через систему засобів, методів і форм роботи. Реальний успіх цієї роботи можливий за умови взаємодії медичної, психологічної, педагогічної і методичної служб дошкільної установи на всіх етапах роботи з формуванню фізичної готовності дітей до шкільного навчання.

Зусилля дошкільних працівників повинні поєднуватися з зусиллями батьків майбутніх учнів. Більшість з них на етапі підготовки до навчання залишають поза увагою фізичний розвиток дитини. Тому необхідно проведення різноманітних форм просвітницької роботи з батьками саме з цього питання.

Такою ж необхідною є й взаємодія дошкільної установи та школи. Саме вона забезпечує реалізацію наступності в роботі з фізичного виховання дітей. Дана проблема є однією з найважливіших в системі безперервної освіти. На дошкільному етапі освіти повинна зберігатися самоцінність дошкільного дитинства, формуватися фундаментальні особистісні якості дитини та забезпечуватися її повноцінний фізичний розвиток, що є основою успішного навчання у школі. Школа зобов'язана враховувати досягнення дошкільника і будувати роботу, спираючись на його інтелектуальний та фізичний потенціал та розвиваючи його.

Отже, одним з завдань роботи інструктора з фізичного виховання є формування фізичної готовності старших дошкільників до навчання у школі. Щоби успішно його розв'язати, необхідно усунути ряд проблем, які обумовлені як станом науково-методичного забезпечення (визначення змістовної сторони, розробка діагностичної програми, визначення критеріїв, що дозволяють судити про рівень розвитку кожного компоненту), так і зміною позиції дошкільного навчального закладу й сім'ї до даної проблеми.

Література:

1. Адаптация ребёнка к школе: диагностика, коррекция, педагогическая поддержка / [под ред. М.Р. Битяновой]. – М.: Педагогика, 2008. – 112 с.
2. Боделан О. Р. Психологічне забезпечення адаптації дітей шестирічного віку до навчальної діяльності: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.07 / О. Р. Боделан – Одеса, 2000. – 24 с.
3. Лаврентьева М. В. Физиологическое развитие и школьная успеваемость [Електронний ресурс] / М. В. Лаврентьева. – Режим доступа: http: //www.portal-slovo.ru
4. Лих С. А. Формирование эмоционально-волевой готовности детей к обучению в школе средствами физического воспитания: автореф. дис. на соискание научн. степени канд. пед. наук: спец. 13.00.04 / С. А. Лих. – Краснодар, 2000. – 24 с.
5. Соленова Р. И. Подготовка и адаптация детей 6-8 лет к обучению в общеобразовательной школе средствами физического воспитания: автореф. дис. на соискание научн. степени канд. пед. наук: спец. 13.00.04 / Р. И. Соленова. – Краснодар, 1999. – 24с.
6. Шебеко В. Н. Формирование личности ребенка дошкольного возраста средствами физической культуры: автореф. дис. на соискание научн. степени доктора пед. наук: спец. 13.00.02 / В. Н. Шебеко. – М., 2011. – 32 с.
7. Якименко В. А. Физическая готовность к обучению в школе как условие успешной адаптации первоклассников / В. А. Якименко // Педагогическое образование и наука. – М.: МАНПО. – 2007. – №1. – С. 69-72.

Ангеліна Летуча
(Дніпропетровськ, Україна)

ЗДОРОВИЙ СПОСІБ ЖИТТЯ – ЗАПОРУКА ФОРМУВАННЯ ЦІЛІСНОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІННОВАЦІЙНОЇ СИСТЕМИ

Початок XXI століття характеризується кризогенною нестабільністю національної економіки, зміною ролі людини та персоніфікованих відносин у сфері суспільного виробництва, соціалізації економіки та активізацією її державного регулювання.

Одним з пріоритетних напрямків соціальної політики України є впровадження системи здорового способу життя молоді. Реалізація цього напрямку є складовою розвитку національної фізичної культури, актуалізації фізичного виховання, фізкультурно-оздоровчої роботи, формування фізичного, психічного, соціального і духовного здоров'я молоді. У зв'язку з цим набуває імперативу дослідження теоретико-методологічних основ здорового способу життя.

Формування та спроби аналізу здорового образу життя відносяться ще до стародавніх часів.

У роботах Платона та Аристотеля відображається прагнення людини до усвідомлення її місця у навколишньому середовищі, використання законів природної гармонії для свого блага. Особлива увага приділяється фізичній підготовці молоді у спорті, що підтверджується принципом геодонікизму (добро – перемога у змаганнях, міцне здоров'я; страждання – хвороби).

Середньовіччя відіграло в еволюції категорії здоровий образ життя суперечливу роль. У творах Хоми Аквинського він ототожнюється з фізичною працею: «У поті обличчя їж хліб твій». А в економічних утопіях Т.Мора і Т.Кампанелли формування здорового образу життя визначається залежністю людини від природи та умов побудови нового суспільства (Міста Сонця, острова Утопія).

Індустріальна епоха знаменувала новий етап визначення здорового образу життя людини, що ототожнювався з необхідністю підвищення продуктивності праці.

Використовуючи формально-логічні методи дослідження, А.Сміт і Д.Рікардо, спираючись на теорію трудової вартості, розглядають образ життя людини як об'єкт для необмеженої експансії капіталу, джерело багатства.

К.Маркс і Ф.Енгельс, виходячи із діалектико-матеріалістичного розуміння розвитку суспільства, розглядають образ життя людини як фактор динаміки додаткової вартості, що змінюється прямопропорційно його покращенню.

Так, з позицій неокласики, здоровий образ життя – це умова для розвитку підприємницьких здібностей людини, що розглядається як один з пріоритетних економічних ресурсів.

Для кейнсіанського напрямку економічної думки характерним є аналіз впливу економічного зростання на динаміку активізації здорового образу життя людини, вибору механізмів, інструментів державної соціальної політики щодо зміцнення здоров'я нації [3, с. 482-495].

Усвідомлюючи імперативний характер абсолютизації здорового образу життя націй, представники соціального інституціоналізму розглядають цю проблему у двох аспектах: цілісному і частковому. Частковий – вибір системи і управління фізичним вихованням молоді, цілісний – формування біосоціальної планетарної концепції здорової нації.

На сучасному етапі проблематика здорового образу життя активно розробляється представниками національної світової наукової спільноти. Роками створювався серйозний базис для її подальшого теоретичного осмислення. Однак, на наш погляд, існуючі дослідження, більшою мірою, носять аналітичний характер. Реалії переконують у необхідності цілісного аналізу категорії «здоровий образ життя» й формування ефективного механізму його реалізації.

Представники вітчизняного наукового співтовариства, що розглядають філософські і соціальні проблеми медицини, стверджують, що головне у формуванні здорового способу життя – сама людина, мотиви її вчинків, спосіб мислення, що тільки у разі відмови від традиційного медичного поняття здорового способу життя як переліку гігієнічних умов існування людини можна покращити стан суспільного здоров'я. Розглядаються й питання відповідального ставлення до власного здоров'я. Наголошується, що значну роль у цьому відіграють фактори суб'єктивного порядку, адже у своєму бутті людина відповідальна за свій спосіб життя [1, с. 128-146].

Крім того, здоровий спосіб життя визначається як «спосіб життєдіяльності, спрямований на зміцнення і покращення здоров'я людей. При цьому сам спосіб життя містить в собі чотири категорії: економічну – «рівень життя», соціологічну – «якість життя», соціально-психологічну – «стиль життя», соціально-економічну – «устрій життя».

У медико-гігієнічних дослідженнях основна увага приділяється аспекту здорового способу життя, що ототожнюється з раціональним поєднанням фізичних і психічних навантажень, ефективним раціональним режимом праці та відпочинку, оптимізацією активності, особистої гігієни, раціональним харчуванням, відсутністю шкідливих звичок, заняттям фізичною культурою [2, с. 5-14].

Отже, узагальнюючи матеріали літературних джерел, можна зробити висновки, що до розкриття наукового змісту поняття «здоровий образ життя» активно долучилися представники всіх напрямків економічної думки, які розробили концептуальні засади формування системи здорового образу життя, дали характеристику даного феномена. На жаль, окреслене питання все ж таки обмежувалось лише аналітичним аспектом, що розглядався лише як виховання навичок гігієнічної поведінки та профілактики шкідливих звичок [3, с. 127-154].

Для сучасних досліджень феномену «здоровий спосіб життя» характерне комплексне розуміння досліджуваного питання. Так, у дослідженнях провідних фахівців наукової спільноти наведені різні визначення щодо поняття «здоровий спосіб життя».

Таким чином, здоровий спосіб життя розглядається як сукупність форм життєдіяльності людини, яка забезпечує її здоров'я та успішний життєвий шлях. Власне, це – гармонійна життєдіяльність людини, що сприяє зміцненню і збереженню здоров'я.

Крім того, існують теорії, що визначають здоровий спосіб життя через діяльність, форму життєдіяльності, яка ґрунтується на вимогах добового біоритму і включає такі основні складові, як: особиста гігієна, рухова активність, режим харчування та сну, загартування, чергування праці відпочинку, відсутність шкідливих звичок. Він безпосередньо пов'язаний з особистісно-специфічним втіленням людьми своїх соціальних, психологічних та фізичних можливостей і здібностей [5, p. 123-148].

В межах вітчизняного наукового співтовариства сутність здорового способу життя як форми повсякденного життя ототожнюється з адаптивними можливостями організму, що сприяють їх успішному відновленню, підтримці і розвитку, повноцінному використанню соціально-психологічних функцій [4, с. 124-126].

Отже, при дослідженні здорового способу життя велика увага наукової спільноти приділяється системі ціннісно-змістових установок, знань, мотиваційно-вольового досвіду особистості, яка безперервно трансформується, та практичній діяльності суб'єкта, спрямованій на збереження якісного стану його резервних можливостей, що проявляються як на індивідуальному, так і соціальному рівнях.

Література:

1. Бальсевич В.К. Физическая активность человека / В.К.Бальсевич, В.П.Запорожанов. К.: Здоров'я, 1987. - 284 с.
2. Пороховский О.А. Економічна криза як рубіж сучасного світового і національного розвитку // Економічна теорія, 2009. – № 1. – С. 5-14.
3. Тарасевич В.Н. Экуника: гипотезы и опыты. / В.Н.Тарасевич. – Москва: ТЕИС, 2008. – 565 с.

4. Хаджинов Валерій. Дослідження стану здоров'я студентів, які навчаються у вищих навчальних закладах/ Хаджинов Валерій, Сеймук Анатолій, Чекмарьова Наталя // Проблеми формування здорового способу життя молоді: Всеукр. наук.-практ. конф.: зб. наук. праць. – Львів: Вид-во ЛНУ, 2011. – С.124-126.
5. Health and food/Special eurobarometer 246. European Comission, November, 2006. – 166 p.

Науковий керівник:
кандидат наук з фізичного виховання та спорту, Чекмарьова Наталя Григорівна.

Василь Німченко
(Богуслав, Україна)

МУЗИЧНИЙ СУПРОВІД НА ЗАНЯТТЯХ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ

Для того, щоб розкрити механізм і висвітлити результати чудодійної сили музичного мистецтва, треба передусім звернутися до існуючої в сучасній науці інформаційної картини світу й визначення місця людини в ній. Вчені стверджують, що людський організм є одночасно приймачем і аналізатором різних інформаційних струмів навколишнього світу, і саме людина виступає носієм інформації.

Комплексні наукові дослідження та численні історичні свідчення підтверджують, що танці, пісні та звукове інтонування з`явилося набагато раніше, ніж мова. Це дає підстави припустити, що власне музика була первісною мовою людства.

Музика вносить позитивну релаксацію під час занять фізичної культури, дає змогу провести навчальну "інтеграцію", яка є запорукою розвитку стійкої, довготривалої загартованості. Вона є основою того, що нейтралізує, пом`якшує промислові й транспортні шуми сучасних мегаполісів, тому її успішно можна використовувати з метою зниження збудження, приведення людини в спокійний стан[1, с. 23].

Функціональна музика – це спеціально підібрані музичні твори, передбачені для стимуляції фізіологічних і психічних процесів у навчальній, трудовій чи спортивній діяльності.

Розминка, насичена цікавими загальнорозвивальними спеціальними та підготовчими вправами до основної частини заняття, включає музичний сеанс стимуляції. Завдання музики: поліпшити настрій, зняти почуття втоми, емоційно збадьорити студентів з розвантаженням їхньої нервової системи від напруження від навчання або роботи.

Музика настроює рушійний апарат на ритм навчально-тренувального процесу, вносить у роботу елементи гармонізації, привабливості та комфорту, допомагає більш успішному вирішенню поставлених завдань. Програма музики складається в основному із спортивних, народних і танцювальних мелодій з виразним ритмічним малюнком, який відповідає особливостям фізичних вправ. Така музика допомагає без додаткових вольових зусиль "укладати" елементи вправ, що виконуються, в рамки часу обмеженими музичними мотивами. Динамічно підібрана музика (нарощування або ослаблення гучності, плавність або переривчастість звучання) рефлекторно стимулює ступінь напруження і розслаблює м`язи, що працюють, створює повільність або поривчастість рушійних дій.

Гармонія музики і пластика тіла, що виникають при цьому, забезпечує легкість, чіткість і красу рухів, доставляє естетичне задоволення, підвищує задоволення від виконання роботи.

Сеанс заспокійливої музики триває 5 – 7 хвилин і проводиться в кінці заняття в поєднанні з ходьбою і виконанням нескладних фізичних вправ на заспокоювання дихання. Основні завдання заспокійливої музики – приємне переключення уваги студентів, плавне зняття збудження, що виникає під час виконання фізичних вправ, зниження втоми і нервової напруги, прискорення виконання відновлювальних процесів в організмі.

До програми заспокійливої музики включають задушевні ліричні твори. З метою переключення нервової системи на нові форми діяльності (заняття з інших предметів) для заключної частини заняття добирають яскраві музичні твори.

Такий мелодичний підбір добре допомагає спаду нервово-м`язового навантаження, полегшує та прискорює відновлювальні процеси в організмі.

Цікаво відмітити, що заряд емоцій, одержаних на таких музичних заняттях, не зникає після їх закінчення. Тільки поступово він зникає, залишаючи стимулюючі дії ще на декілька годин, допомагаючи більш активно і успішно вчитися на заняттях з інших предметів.

Далі наводимо комплекси вправ із використанням музичного супроводу.

Вправа № 1

Варіант А. Вихідне положення (в.п.) – ноги в сторони, руки вниз, кисті в замок. 1 – піднятися на носки, руки вгору долонями зовні; 2 – опускатися на всю стопу і присісти на правій нозі, невеликий уклін наліво. 3 – з поворотом ліворуч опустити руки вниз; 4 в.п. Те саме в інший бік.

Варіант Б. В.п. стоячи, руки вгору долонями зовні, пальці переплетені. 1 – крок правою ногою в сторону, присісти на ній, невеликий нахил вліво; 2 – приставити ліву ногу до правої, повернутися у в. п.; ; 3 – присісти, зігнути руки до грудей і випрямити вперед долонями зовні; 4 – в.п. Те саме в інший бік.

Вправа № 2

Варіант А. 1 – поставити праву ногу на носок схресно перед лівою, руки схрестити перед собою; 2 – крок правою в сторону, руки в сторони, потягнутися за рукою вліво; 3 – потягнутися за рукою, паворуч; 4 – повторити рахунок 3. Те саме в інший бік.

Варіант Б. Повторити рахунки 1-2 варіанта А; 3 – присісти з невеликим нахилом ліворуч, круг правою рукою перед собою; 4 – випрямитися, руки в сторони. Те саме і в інший бік.

Вправа № 3

В.п. – стоячи. ноги в сторони.

Варіант А. 1 – з поворотом праворуч зігнути праву ногу вперед на носок, горизонтальний нахил вперед, руки вперед; 2 в.п.; 3 – присідаючи, нахил праворуч, ліву руку зігнути за спиною ліктем вгору, а праву – ліктем вниз (постаратися з`єднати пальці за спиною); 4 – в.п. Те саме в інший бік.

Варіант Б. 1 – 2 – двічі пружинячи повторити рахунок 1 варіанта А; 4 – як у варіанті А. Те саме в інший бік.

Вправа № 4

В.п. – стоячи на носках.

Варіант А. 1 – зігнути ліву ногу і опустити праву на п`ятку, повернути ліве коліно праворуч, тулуб і трохи зігнути руки розвернути ліворуч; 2 – в.п.; 3 – повторити рахунок 1 в інший бік; 4 – в.п.

Варіант Б. Повторити рахунок 1 варіанта А; 2 – те саме в інший бік; 3 – повторити рахунок; 4 – удержувати положення рахунка 3. Те саме з іншої ноги.

Варіант В. Повторити рахунки 1 – 4 варіанта Б; 5 – 6 – крок лівою ногою в сторону, руки на пояс; Плечі вивести вперед; 7 – 8 – піднятися на носки, розвернути плечі. Те саме з кроком в інший бік.

Вправа № 5

В.п. – стоячи, ноги в сторони, руки на пояс.

Варіант А. 1 – піднятися на носки, трохи зігнути коліна; 2 повертаючи п`ятки ліворуч, опустити їх на підлогу, коліна випрями (руки і плечі залишаються нерухомими); 3 – піднімаючись на носки, трохи зігнути коліна; 4 – повертаючи п`ятки праворуч, повернутися у в.н.; Те саме в інший бік.

Варіант Б. Те саме виконуючи вдвічі швидше.

Варіант В. 1 повторити рахунки 1 – 2 варіанта А; 2 – в.п. 3 – круговий рух стегном праворуч, згинаючи ногу, ставлячи її на носок; 4 – повторити рахунок 3. Те саме в інший бік.

Вправа № 6

Біг і різнобічні варіанти стрибків.

Вправа № 7

(для м`язів шиї)

В.п. – стоячи, ноги вбік, руки на пояс.

Варіант А. 1 – з поворотом праворуч нахилити голову назад, відвести назад лікті, прогнутися; 2 – повернутись у в.п., нахилити голову вперед, лікті вивести вперед. Те саме в інший бік.

Варіант Б. 1 – 4 круговий рух головою праворуч; 5 – 8 – те саме ліворуч.

Вправа № 8

(для плечового по`ясу).

В.п. – стоячи, ноги в сторони.

Варыант А. 1 – зігнути праву ногу, піднімаю її на носок, підняти праве плече (потягнутися ним до вуха); 2 – в.п.; 3 – – 4 – повторити рахунки 1 – 2; 5 – 6 – Те саме з другої ноги в інший бік.

Варіант Б. 1 – зігнути праву ногу, піднімаючи її на носок, вивести праве плече; 2 – те саме лівою ного, піднімаючи ліве плече, повернутися у в.п.; 4 – те саме з другої ноги. 5 – зігнути праву ногу, піднімаючи її на носок, вивести праве плече уперед; 6 – те саме з другої ноги; 7 – випрямляючи праву ногу повернутися у в.п.; 8 – те саме з другої ноги.

Вправа № 9

(для рук і плечового поясу).

В.п. – стоячи, ноги в сторони, руки вперед, долоні разом.

Варіант А. 1 – зігнути праву ногу, поворот тулуба ліворуч, руки зігнути долонями до себе, продовжити рух вниз, випрямити їх уперед; 2 – повертаючись у в.п., нахилитися за руки вперед; 3 – 4 – те саме в другий бік.

Варіант Б. Виконати вправу вдвічі швидше.

Варіант В. Повторити рахунок 1 – 4варіанта А; 5 – напівприсісти, коліна в сторони, мах руками в сторони; 6 – в.п.; 7 – напівприсісти, коліна в сторони, мах руками вгору; 8 – в.п.

Вправа № 10

(для тулуба)

В.п. – стоячи, ноги в сторони.

Варіант А. 1 – з поворотом праворуч горизонтальний нахил вперед, руки вперед; 2 – пружинячи, повторити рахунок 1; 3 – 4 – нахиляючись, торкати пальцями підлогу, перевести руки і тулуб по дузі вперед, ліворуч, у в.п. Те саме в інший бік.

Варіант Б. 1 – з поворотом праворуч мах зігнутою правою ногою вперед; 2 – 4 – повторити рахунки 2 – 4 варіанта А. Те саме з іншої ноги.

Вправа № 14

(для ніг)

В.п. – ноги вбік у напівприсяді, коліна в сторони, руки на стегнах.

Варіант А. 1 – відвести таз праворуч, праву ногу на носок; 2 – опускати праву ногу на п`ятку, відвести таз ліворуч, ліву ногу на носок; 3 – 4 – повторити рахунок 1. те саме з іншої ноги.

Варіант Б. Повторити рахунки 1 – 2 варіанта А; 3 – повторити рахунок 1 варіанта А; 4 – опустити праву п`ятку, повернутися у в.п.; 5 – мах зігнутою правою ногою в сторону в напівприсяді на лівій; 6 в.п.; 7 – мах правою ногою в сторону в напівприсяді на лівій, плеснути в долоні над головою; 8 – в.п. Те саме в інший бік.

Вправа № 15

(для ніг)

В.п. ноги вбік у напівприсяді, коліна в сторони, руки на поясі.

Варіант А. 1 – не змінюючи положення ніг, з`єднати коліна; 2 – в.п.; 3 – не випрамляючись, піднятися на носки, коліна в сторону; 4 – в.п.

Варіант Б. Те саме виконати вдвічі швидше.

Варіант В. 1 – 4 виконати рухи варіанта Б; 5 – не випрамляючись повернути обидва коліна праворуч; 6 – повернути коліна ліворуч; 7 – 8 – в.п.

Вправа № 16

Біг і стрибки. Виконуються різні варіанти стрибків.

Вправа № 17

(для м`язів живота)

В.п. – лежачи на спині, руки витянути над головою. 1 – 2 – підняти праву ногу, трохи піднімаючи голову і плечі, лівою рукою доторкнутися ноги; 9 – 14 – те саме виконати на кожний рахунок 6 разів вдвічі швидше, не повторяючись у в.п.; 15 – 16 – в.п. [3,с. 15].

Література:

1. Головніна Н.В. Музичний супровід на уроках фізичної культури // Фізичне виховання в школах України. – 2012. – №1.
2. Євстігнєєва Н.І. Музика як засіб саморегуляції // Постметодика. – 2007. – №2.
3. Мусієнко В.Ю. Заняття фізичною культурою у музичному супроводі // Фізичне виховання в школі. – 2011. – №5.

Яна Олійник
(Дніпропетровськ, Україна)

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ СПОРТИВНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ ДНІПРОПЕТРОВЩИНИ

Здоровий спосіб життя є визначальним чинником забезпечення тривалості активного життя, соціального, біологічного та психічного благополуччя громадян і передбачає оптимальну рухову активність, раціональне харчування, здоровий сон, додержання гігієнічних правил, відмову від тютюнокуріння, вживання наркотиків та зловживання алкоголем. Фізичне виховання і масовий спорт є важливою складовою процесу повноцінного розвитку людини та її виховання, дієвим засобом профілактики захворювань, підготовки до високопродуктивної праці, захисту Батьківщини, забезпечення довголіття та ін.

Регулярні заняття фізкультурою і спортом – запорука здорового і успішного життя для кожного жителя країни, а особливо – для молодого покоління. Сьогодні кожен п'ятий житель України залучений до занять спортом. Україна може пишатися своїми олімпійцями, які не одноразово доводили, що українська земля народжує гідних спортсменів, які тримали наш стяг на п’єдесталі першості [3].

В основу вітчизняної системи фізичного виховання покладається комплекс показників: обсяг щотижневої рухової активності, рівень спеціальних знань про особливості рухової активності сучасної людини, її фізичний розвиток, стан функціональних систем організму, фізичної працездатності та ін.

Завданням держави у сфері фізичного виховання і масового спорту є: розроблення та реалізація концепції сімейного активного дозвілля; удосконалення системи фізичного виховання у навчальних закладах різних рівнів освіти; реформування системи фізичної підготовки та масового спорту на підприємствах, в установах та організаціях; підвищення ефективності фізичної підготовки у Збройних Силах України та правоохоронних органах; стимулювання розвитку ринку оздоровчих, рекреаційних та реабілітаційних послуг, гарантування їх доступності та якості; створення умов для залучення до масового спорту інвалідів та соціально незахищених громадян, членів їхніх сімей; забезпечення органічного взаємозв'язку між фізичним вихованням та спортом вищих досягнень [2].

За даними дослідників визначено, що стан здоров'я і фізична підготовка населення України є гострою проблемою. Тому вони піднімають питання про необхідність організації більш масового залучення до занять фізичною культурою та спортом [1].

У цей час, є ряд проблем, що впливають на розвиток фізичної культури та спорту, що вимагають невідкладного рішення, у тому числі:

- недостатнє залучення населення до регулярних занять фізичною культурою;
- невідповідність рівня матеріальної бази та інфраструктури для занять фізичною культурою і спортом;
- недостатня кількість професійних тренерських кадрів;
- втрата традицій міського спорту вищих досягнень;
- відсутність на міському рівні активної пропаганди занять фізичною культурою та спортом, як складової здорового способу життя;
- передача спортивних споруд, що належали раніше промисловим підприємствам, у комунальну власність, та їх погане фінансування.

Значна частина капітальних спортивних споруджень експлуатується більш ніж 30 років, багато з них розташовані в пристосованих і переустаткованих приміщеннях і будинках. Більшість спортивних споруд і майданчиків вимагають капітального ремонту та реконструкції.

Тому у всіх містах країни триває розвиток спортивної інфраструктури. У даній статті ми спробуємо показати та проаналізувати розвиток спортивної інфраструктури на прикладі Дніпропетровської області. Губернатор області наголосив, що Дніпропетровщина повинна бути регіоном здорових і сильних людей, для чого головною умовою є розповсюдження фізкультури і спорту в регіоні і розвиток спортивної інфраструктури. Необхідно забезпечити всім жителям регіону можливість вільного доступу до якісних спортивних споруд та занять. У цьому напрямку в регіоні зроблено досить багато: в обласному центрі відкрито найбільший в Україні за складністю і масштабністю скеледром La Skala, розпочато будівництво багатофункціональної спортивно-розважальної арени до Євробаскету-2015, реконструюється палац спорту «Метеор». Почалося будівництво басейну в м.Павлограді, а також ведуться підготовчі роботи з будівництва тренувальної бази з баскетболу в м.Дніпродзержинську.

У 2013 році завершено будівництво реверсивної канатної дороги для воднолижного спорту в Дніпропетровську і нового сучасного шахового клубу в м.Кривий Ріг, який не має аналогів в Україні. Триває оновлення веслувального каналу та воднолижного стадіону в Дніпропетровську, який є базою олімпійської підготовки для українських спортсменів, які є чемпіонами та призерами олімпійських ігор. За своїми технічними показниками і географічному розташуванню він єдиний в Україні, а після реконструкції стане найкращим у Європі. За останні роки з обласного бюджету містам та районам області надаються кошти на облаштування спортивних та спортивно-дитячих майданчиків (встановлено 1050 спортивних та дитячо-спортивних майданчиків). Лідерами в облаштуванні місць для занять фізкультурою і спортом є Кривий Ріг, Дніпропетровськ, Дніпродзержинськ, Павлоград та Новомосковськ.

Але треба зробити в кілька разів більше, щоб досягти якісного прориву в розвитку спортивної інфраструктури.

За наведеними даними у статі можна зробити висновок, що підвищення забезпеченості населення послугами соціальної інфраструктури та забезпечення потреби в дозвіллі, у тому числі в спорті, є одним із пріоритетних соціально-економічних завдань не тільки Дніпропетровського регіону, але й усієї країни в цілому.

Література:
1. Апанасенко Г.Л. Эволюция биоэнергетики и здоровье человека / Г.Л.Апанасенко – СПб.: МГП "Петрополис", 1992. – 123 с.
2. Спорт сьогодні і завтра / За ред. Михайлушка Є.О. – К., 2005.
3. Указ Президента України "Про Національну доктрину розвитку фізичної культури і спорту" (Із змінами, внесеними згідно з Указом Президента № 1505/2005 (1505/2005) від 21.10.2005.

Науковий керівник:
кандидат наук з фізичного виховання та спорту, Чекмарьова Наталя Григорівна.

Вадим Ткач
(Богуслав, Україна)

ЗМІСТ І ФОРМИ ВИХОВНОЇ РОБОТИ ІЗ СТУДЕНТАМИ У СУЧАСНІЙ СИСТЕМІ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ

У сучасній системі фізичного виховання студентів в Україні спостерігаються намагання різних авторів (В. Ареф'єв, М. Зубалій, Б. Ведмеденко, С. Канішевський, С. Сичов та ін.) знайти нові зміст і форми фізичного виховання, які відповідали б сучасним вимогам і потребам студентської молоді.

Аналіз практичного досвіду навчальної й виховної роботи з фізичного виховання ВНЗ свідчить про наявність суперечностей між змістом і формою у навчально-виховному процесі, коли навчальний зміст занять витісняє виховний зміст, коли програмні завдання виховного характеру не реалізуються у повсякденній практиці, коли викладачі фізичного виховання враховують інтереси підрозділу і не враховують інтересів і ставлення студентів до існуючих форм і змісту фізичного виховання. Як правило, задекларована мета виховного процесу реалізується формально. У навчально-виховному процесі не враховується мотивація й не задовольняються потреби певної категорії студентів, що призводить до накопичення прихованих соціальних суперечностей. Нині поступово виникають тенденції переходу від примусової форми організації занять із фізичного виховання до організації занять з урахуванням інтересів студентів, що потребує впровадження нового змісту і нових форм організації навчального й виховного процесу.

Теоретичні дослідження свідчать, що форма, яка відповідає змісту, прискорює його розвиток, і навпаки, коли форма не відповідає обновлюваному змісту, то вона гальмує подальший розвиток і змісту, і форми [1].

Форма організації навчання в педагогіці розглядається як зовнішній прояв узгодженої діяльності викладача і студентів, що здійснюється в певному порядку й режимі. Форми організації навчання класифікуються за різними критеріями: за кількістю тих, хто навчається; за місцем навчання; за часом навчання; за дидактичною метою; за тривалістю навчання – класичний урок (45 хв.), «пари», спарені заняття (90 хв), заняття «без дзвінків».

Індивідуальні форми виховання проводяться з окремими особами.

Малогрупові форми виховання проводять з мікрогрупами (3–7 осіб). Групові форми виховання проводять з 10-15 особами. Групова форма організації виховання дістала назву *колективної форми виховання* [5].

У широкому розумінні поняття «фізичне виховання» означає педагогічний процес, спрямований на фізичний розвиток, функціональне удосконалення організму, навчання основним життєво важливим руховим навичкам, вмінням і зв'язаних із ними знаннями для успішної наступної професійної діяльності, а також має спонукання до розвитку й реалізації психічної та соціальної активності, формує духовні сили та інтелект людини. Особливо це проявляється під час формування навчальних груп із фізичного виховання за інтересами студентів. Створюється не тільки навчальна група, а також соціально-педагогічне середовище, соціум, у якому особистість має знайти задоволення своїм соціальним потребам, самореалізуватися, самоутверджуватися, а також взяти участь у багатогранному процесі організації пізнавальної фізкультурно-оздоровчої діяльності [4].

Відомі українські фахівці у сфері теорії і методики фізичного виховання Т. Круцевич, В. Петровський в одній із своїх праць пишуть: «Специфічною особливістю фізичного виховання, на відміну від розумової освіти та виховання, є його переважний вплив на біологічну сферу людини: спрямоване на зміну його форм (наприклад, статури), функціональних можливостей окремих систем організму (м'язової, серцево-судинної, дихальної та ін.), розвиток рухових якостей (сили, швидкості, витривалості тощо), навчання руховим діям, підвищення опору зовнішнім факторам (загартування). Попри цієї специфіки, фізичному вихованню притаманні ознаки педагогічного процесу» [1].

Класифікація форм занять із фізичного виховання

Навчальні форми (обов'язкові, факультативні)**:** основне відділення; спеціальне відділення; спортивне відділення. Практика свідчить, що зміна тривалості навчання (наприклад, з 90 хвилин до 60 або 45) веде до зміни питомої ваги навчального матеріалу і водночас призводить до суперечностей з наявними зовнішніми факторами (нормативними актами тощо). Зміна змісту навчання (наприклад, зміна виду спорту) не обов'язково веде до зміни його форми.

Позанавчальні форми: самостійні (ранкова гігієнічна гімнастика; гартування; прогулянки, самостійні тренування, написання рефератів із теоретичних питань тощо); у режимі навчального дня (фізкультхвилинка, фізкультпауза тощо); у вільний час; позааудиторні; спортивні секції; спортивні свята; дні здоров'я; спортивні змагання; семінари для активу. Упровадження деяких позанавчальних форм занять (наприклад, самостійні тренування) спричиняє суперечності між ними і зовнішніми чинниками (нормативними, правовими нормами доступу до обладнання та місць тренувань). Ці суперечності можуть бути ліквідовані при переході до нагляду професійних викладачів, що потребує нових форм організації й оплати їхньої праці. Існування решти вищезазначених форм можливе за умов уведення інституції інструкторів; це вимагає організація нових форм навчання.

Форми, які застосовуються за межами навчального закладу: спортивні табори; спортивні клуби; заняття за місцем проживання тощо. Досвід свідчить, що впровадження зазначених форм неможливе без відповідної нормативної бази, інституцій підготовки інструкторів, програм з виховної роботи.

Класифікація форм виховання

Форми виховання: фронтальні, або масові; групові, або гурткові; індивідуальні.

До фронтальних, або масових, форм організації виховної роботи відносять: тематичні зустрічі, усні журнали, огляди, конкурси, фестивалі, виставки творчості, клуби вихідного дня, походи, експедиції, турніри та ін.

До групових, або гурткових, форм організації виховної роботи відносять: різні гуртки, клуби за інтересами, спортивні клуби, спортивні секції та ін.

До індивідуальних форм організації виховної роботи відносять: громадські доручення, навчально-дослідну роботу, колекціонування, фізичне самовдосконалення та ін.

Форми організації виховного процесу залежать від методик виховного впливу і бувають такими: словесні (інформація, лекції, конференції, зустрічі, круглі столи, радіогазети, університетські газети тощо); практичні (походи, екскурсії, спартакіади, олімпіади, конкурси, ігри тощо); наочні (музеї, кімнати, зали, галереї, виставки, тематичні стенди, відеотеки тощо) [5].

Дослідження досвіду організації фізичного виховання студентів свідчать, що деякі консервативні форми організації занять, особливо ті, які мають примусовий характер, консервують також навчальний і виховний зміст занять, що не відповідає новим потребам, новим зовнішнім чинникам. Застарілі форми і зміст входять у суперечність із потребами студентів, соціальними потребами суспільства тощо. Особливо слід зазначити, що під час підготовки й проведення занять із фізичного виховання (як практичного, так і теоретичного курсу), як правило, викладачі ставлять тільки навчальні завдання і не ставлять виховних завдань. Зменшення питомої ваги виховного змісту може призвести до звуження можливостей формування свідомості, умінь і навичок. Водночас викладач поступово втрачає фахову майстерність [3].

Аналіз сучасних спортивно-оздоровчих програм свідчить про появу нових спортивно-виховних технологій. Наприклад, сучасні фітнес-програми – це нові форми рухової активності, спрямовані на розв'язання завдань оздоровчого й рухового індивідуального або групового фітнесу. Останніми роками розроблено тренажери з комп'ютерними фітнес-програмами, контролем за навантаженням, контролем за реакцією серцевої системи. Змінилися структура і зміст занять. У лабораторії фізичного розвитку Інституту проблем виховання НАПН України розробили новий зміст елективного вибірного теоретичного розділу навчально-виховної програми з фізичного виховання студентів, що дає змогу залучати виховні технології з урахуванням професійно-теоретичного інтересу студентів.

Аналіз досвіду організації навчально-виховної роботи в ВНЗ підтверджує, що різні нові види спорту є органічним компонентом фізичного виховання; це вимагає нових розробок, з урахуванням різних аспектів культури особистості. Наприклад: виховання розумової культури, розвиток творчості можна розвивати на заняттях із шахів і шахової композиції, шашок і шашкової композиції, з ігри у гольф та ін.; виховання естетичної культури, розвиток музично-ритмічних здібностей – це акробатичний рок-н-рол, гімнастика, художня гімнастика, спортивні танці, спортивна аеробіка, фітнес, танцювальна аеробіка, хіп-хоп, модерн-данс, стріт-данс, сіті-джем, аквафітнес тощо; виховання екологічної культури – риболовний спорт, спортивне орієнтування, усі види туризму (водний, гірський, на конях, на велосипедах, на лижах, пішки та ін.), альпінізм, скелелазіння, підводний спорт, кінний спорт, змагання із застосуванням технічних засобів пересування на воді, тощо. Отже, новий зміст навчання дає можливість залучати до виховної роботи нову теоретичну тематику з виховання культури особистості у процесі фізичного виховання. Новий зміст навчання може змінювати внутрішню структуру занять із фізичного виховання.

Аналіз досвіду організації навчальної й виховної роботи з фізичного виховання у різних ВНЗ свідчать про існування тенденції поступового переходу від «примусових» занять до занять за інтересами студентів, до впровадження нового змісту і нових форм організації навчального й виховного процесу. Такий перехід відповідає демократичним принципам студентського життя [2].

Зміна змісту і форм навчально-виховного процесу не можлива без зміни педагогічної свідомості суб'єкта управління.

Відповідно до зазначеного можливо зробити певні висновки.

1. Форми навчання й виховання фіксують різноманітність модифікацій внутрішніх структур занять, певний взаємозв'язок між змістом і формою. Слід зазначити, що зміст виконує провідну роль об'єкта управління, а форма змінюється залежно від зміни змісту й певних умов його існування. У свою чергу, форма має вплив на зміст. Форма, яка відповідає змісту, прискорює його розвиток; форма, яка вже не відповідає зміненому змісту або зовнішнім чинникам, гальмує подальший його розвиток.

2. Консервативні форми організації занять, особливо ті, які мають примусовий характер, консервують навчальний і виховний зміст тих занять, що не відповідають новим потребам, новим зовнішнім чинникам. Зміна змісту фізичного виховання не завжди веде до зміни форми занять.

3. Зміна форми занять, як правило, не веде до зміни структури занять, але зміна терміну занять, як правило, веде до перерозподілу питомої ваги навчального або виховного змісту, що може позначитися на якості навчального й виховного процесу.

Література:

1. Круцевич Т.Ю. Практика в системі фізичної освіти / Т.Ю. Круцевич Навчальний посібник. – К.: Олімпійська література, 2006. – 192 с.
2. Канішевський С. М. Науково-методичні та організаційні основи фізичного самоудосконалення студентства: Видання друге / С. М. Канишевський. – К.: ІЗМН, 2009. – 270 с.
3. Сичов С. О. Формування потреби фізичного вдосконалення у студентів вищих навчальних технічних закладів: / С. О. Сичов. – К., 2002. – 195с.
4. Бех І. Д. Виховання особистості: у 2 кн. Кн. 2: Особистісно орієнтований підхід: науково-практичні засади / І. Д. Бех. – К.: Либідь, 2003.– 344 с.
5. Веселовський А.П. Оптимізація рухової активності студентської молоді засобами і формами фізичної культури і спорту / А. Веселовський, Р. Шологон. – Львів, 2004. – 335 с.

СЕКЦІЯ: ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

Lyudmila Fillipova
(Ust Kamenogorsk, Kazakhstan)

THE USAGE OF COMMUNICATIVE SITUATIONS IN THE FOREIGN LANGUAGE TEACHING

At the present time a significant problem in teaching a foreign language at school rises from the recreation of situations which would be identical to the situations of the real communication. The point here is that frequently, teachers are not accustomed to involve speaking activities, communicative exercises and spoken situations operating with traditional methods and techniques, which provide students with written knowledge. There is a convention that teaching speaking is somewhat complicated process and it should be mastered through translations, memorization of phrases, structures and vocabulary items. Apparently, this understanding has its fair judgement. Without background knowledge, which can be achieved owing to drills, students will scarcely acquire communicative skills and will not be able to express their ideas fluently in foreign language. Thus, in this article we are going to consider how situational teaching and communicative exercises along with cognitive games can facilitate the process of learning foreign language.

The scrutinizing and analyzing the matter shows that the perfect example to develop speaking abilities is a situational approach to teaching. It can have a weighty argument on the account of several reasons:

- It can be applied either on the initial and advanced stages of learning
- It contributes to students' internalization of vocabulary and grammar items. Students memorize frequently used words and sentences structure naturally as they learn their own language.
- This method is a combination of structural, audio-lingual and direct methods and the advent of communicative method in foreign teaching language, what enables educators to choose the best technique to imply in their teaching. (1, p.127)

The situational approach was developed between 1920 and 1930 and was considered as a response to direct method. As in direct method we use drills and repetitions, that option is transmitted into the situational approach too. (3, p.189) Although, drills are the principle techniques in memorizing and refining communicative skills and more precisely proper pronunciation, there are so called "meaningful drills", which are proposed by David Cross. He allocates the following drills which can be useful in the classroom:

The repetition drill prefaces the pronunciation; students can train new words or phrases. Here can be suggested such activity as "Chinese whispers", the other name is "telephone" when one student in every row is said a word then he whispers it to his classmates. That activity brings a positive atmosphere in a classroom and simultaneously bears educational character.

CHAINING

Forward chaining Back chaining

Forward chaining
TEACHER: My mother,
STUDENTS: My mother.
TEACHER: My mother always goes,
STUDENTS: My...

Back chaining

A teacher makes students build a sentence from the end. Remarkably every chunk of the sentence has its meaning and the main emphasis is on the last phrase or a word. A teacher likewise can direct students with intonation or hints, telling them what the sentence is – question, answer, exclamation.

1. First a teacher models example: Police station? (repeated 2 or 3 times)
2. The nearest police station?
4 Direct me to the nearest police station?
5 Would you kindly direct me to the nearest police station?

The substitution drill

The original sentence structure can then generate many useful utterances. This usually goes easily and quickly, once the main structure has been thoroughly drilled. The substitutions can be prompted by flashcards, or pictures.

TEACHER: Would you please... (gesture to the door)
STUDENTS: Would you please open the door?
TEACHER: (showing picture of a chair)
STUDENTS: Would you please sit down?
(and so on, with clean the board/give me a pen, etc.)

Incremental drill

This type of drill can be considered as gamelike and cognitive. Students should not only remember and utter the sentence but also think where they can input a given word which is pronounced by a teacher. Thus, a sentence is expanding. The process is cognitive; comprehension and grammatical sensitivity are required.

Teacher: Do you like CDs?
Students: Do you like CDs?
Teacher: My
Students: Do you like my CDs?
Teacher: Of R'n'B music.
Students: Do you like my CDs of R'n'B music?
Teacher: Really.
Students: Do you really like my CDs of R'n'B music?
Teacher: New

Students: Do you

The transformation drill

To transform a sentence is to change its structure. The transformations can be from affirmative to negative, to interrogative to passive, and so on. There can be changes of person, or of tense. (2, p.40)

TEACHER: I visit the theatre every weekend.

STUDENTS: I visit the theatre every weekend.

TEACHER: Mr Smith.

STUDENTS: Mr Smith visits the theatre every weekend.

TEACHER: Question.

STUDENTS: Does Mr Smith visit the theatre every weekend?

TEACHER: Last weekend.

STUDENTS: Did Mr Smith visit the theatre last weekend?

TEACHER: Negative question.

STUDENTS: Didn't Mr Smith…

Thus, these meaningful drills can be presented in gamelike form and is able to solve two problems: to enhance language structures and in the same time develop communicative skills of students. A teacher always should lead students into lesson starting with real communication in English language and pointing to their personal interests. Compare these two examples:

Situation 1.

Teacher: Hello students! How are you today?

Students: We are fine thank you, and you?

Teacher: I'm ok! What did we learn on the previous lesson?

Students: Past simple.

Situation 2.

Teacher: Hello students! How are you today?

Students: We are fine thank you, and you?

Teacher: I'm ok! You're happy this morning, Katya?

Katya: Yes, …..er My birthday.

Teacher: Ah, it's your birthday today. How old are you?

Katya: fourteen.

Teacher: Congratulations!

Here we can see that a teacher appeal directly to a student and touch upon her personal events. Applying this approach to the practice, it will be appropriate to mention the presenting second conditional sentences and communicative exercises which can be used along with them.

To present such grammar topic it should be recommended to use imaginary situations. A Russian linguist, V.L.Skalkin, confirmed that such situations comprise dispute, discussion, assertion of an opinion. (5, p.50)

Teacher: If I am a doctor, I will heal people. Am I a doctor?

Students: No.

Teacher: that is my dream. If we are talking about dreams which hardly can realize in reality we use the second conditional sentences.

Here are some suggestions how to use personal situations which can motivate students to speak:

- If your parents went away for the weekend, would you have a party?
- If you went to the cinema and somebody behind you was constantly talking during the film, would you tell them to be quiet?
- If you saw somebody acting suspiciously in the airplane, would you tell the flight attendant?
- If your friend borrowed your camera, damaged it and offered to pay for the repair, would you accept the money?
- If a shop assistant gave you too much change in a shop would you give it back?
- If you were having a dinner at your friend's house and you were given a vegetable you didn't like, would you eat it?

These situations are quite personal and appeal to students' reactions to events which may happen in their private life. The activity with these situations can be organized in the following way:

The situations of this kind are given on the cards, and students are provided with a tennis ball. A teacher can be the first who throws a ball to a student and asks him a question. This student who has a card with a question passes it to the other one and the game is going in such order. First, this activity facilitates memorizing and dealing with the spoken information through visual aids (cards), audial and speaking process (students ask each other questions and describe situations), and kinesthetic motions (throwing a ball). Besides, the application of visuals and movements can contribute to teaching process a lot, on the account of creating the positive atmosphere.

For students of intermediate and advanced levels, the most effective speech situations are role-play educational situations. According to E. I. Passov the role-play educational speech situations assume the indication of social roles of participants. (4, p.39) This type of situations can be based on a text, picture, video fragment, newspaper excerpt. Here is an example:

Panic at the bank.

It was a quiet morning at the bank in Little Rissington. The cashiers were counting money, there were two customers in the bank and the manager was having a cup of coffee. Suddenly a robber ran in. He was carrying a gun. One of the customers, an old lady, screamed and tried to run out of the bank. She slipped and fell over. The other customer tried to pull the robber to the floor. A cashier rang the alarm bell. The manager telephoned the police. The robber panicked and jumped out of the window. A policeman arrived. First he helped the old lady and then he chased the robber. The robber escaped.

What would\wouldn't you do if you were the following people?

If I were the manager, I would…

If I were the cashier, I would…

If I were the old lady, I would…

If I were the policeman, I would… etc.

Thus, the application of communicative activities can:

- Be used in the form of meaningful drills, which comprise the elements of game and simultaneously train grammar structures;
- Be the part of a lesson as the initiative real communication;
- Be necessary within the situational approach and include different situations which may created by a teacher using various aids (cards, motivating texts, photos, videos etc.)

References:

1. Brown H. D. 1999. Principles of language learning and teaching. San Francisco State University
2. Cross D. 1992. A Practical Handbook of language teaching. Edited by C Vaughan James. Prentice Hall International (UK)
3. Davies P., Pearse E. 2000. Success in teaching English. Oxford Univ.press,
4. Passov E. I. «Коммуникативный метод обучения иноязычному говорению» М., 1991.,
5. Skalkin V. L., Коммуникативные упражнения на английском языке. М., 1983.

Рысгуль Абилхамиткызы
(Астана, Казахстан)

Ш.МҰРТАЗАНЫҢ «ТАМҰҚ» РОМАНЫНДАҒЫ ТҮС КӨРУДІҢ СИМВОЛИКАЛЫҚ МӘНІ

Ш.Мұртаза – халық жазушысы, аты аса да айқындауышты қажет ете бермейтін қоғам қайраткері. Қаламгер қаламынан туған туындыларды оқырмандар іздеп жүріп оқиды. Сондай кең құлашты, айтулы шығармасы – бес кітаптық «Қызыл жебе» эпопеясы. Қазақ халқының бір туар ұлы Т.Рысқұлов туралы бұл көлемді туынды Тұрар тағдыры арқылы қазақ халқының басынан кешкен қилы-қилы кезеңдерін қамтиды. «Қызыл жебе» – халықтың ыстық ықыласына бөленген шығарма. Тағы бір айта кететін жайт, «Қызыл жебе» романындағы Т.Рысқұловтың туған, жүрген жерін, әсем табиғатын аса бір шеберлікпен, керемет көркем оймен шынайы суреттеуі. Кеңестегі Т.Рысқұловтың қорытынды сөзіне зер салайық: “Орталық мемлекеттік аппарат өздеріңізге мәлім мүдделерді қорғап әбден қалыптасып қалған. Енді оны сол қалыптасып қалған бағыттан басқа жаққа бұру жеңілге түспес. Аппарат ұлттық аймақтардағы ерекшеліктерді есепке алуға бейімделмеген. Керек десеңіз, оның жетекшілері қандай ұлттардың қайда тұратынын да білмейді. Онда жұмыс істейтін шенеуніктер ұлтшылдық пиғылмен уланған, ұлыдержавалық шовинизм тура осы орталық мекемелерден тарап отыр. Қазіргі экономикалық саясатта елді индустрияландыру мәселесі – ең негізгі мәселе. Міне, осы мәселеде де ұлттық аймақтардың түпкілікті мүдделері мүлде есепке алынып отырған жоқ”. Т.Рысқұловты тарихи-деректілік тұрғыдан да, көркем әдебиетке тән келбеті жағынан да таныта білген, осы жолда ерлікпен еңбектенген қазақтың қайраткер қаламгері, халқымыздың сүйікті жазушысы Ш.Мұртаза. Қаламгердің “Қызыл жебе” роман-эпопеясының I кітабы “Рысқұл” (1978), II кітабы “Тұрар” 1980 жылы, III кітабы “Жұлдыз көпір” (1984), IY кітабы “Қыл көпір” (1991), Y кітабы “Тамұқ” 1994 жылы жарық көрді.

Бесінші кітап «Тамұқ» романы Тұрардың жас келіншегін алып, Кисловодск курортына келе жатқан жаймашуақ тіршіліктен басталады. Бәрі де өзі ойлағандай болар ма еді, егер де Кисловодск курортында ойламаған жерден Голощекинді көрмегенде. Голощекинді алғаш көргенде Тұрар мен келіншегі Әзиза бекер тіксіне, тыжырына қалмаған екен. Т.Рысқұловтың аласапыран айтысқа толы айқасы содан басталады. Қазақтардың басына түскен зұлмат заманның тууы үкімет басына Голощекиннің келуімен өрістей түскен. Алдымен мал басын 16 есеге дейін кемітіп, әрбір отбасында 3 бас ірі қарадан ғана қалдырылғаны, ондай азын-аулақ малмен халықтың өзін – өзі асырауы тіпті де мүмкін емес еді. Ол түгіл сол малдың өзін де асырау оңай емесі белгілі еді? Халықтың мұндай аса ауыр жағдайын көзбен көрген Ресей Федерациясы кеңхалкомы төрағасының орынбасары болып тұрған кезінде Тұрар Рысқұловтың тікелей Сталиннің өзіне жазбаша хабарлама түсіргенін де білеміз. Онда: «Ашыққан халыққа тамақ жетістіріп беру, олардың Қытайға өтіп кетуіне кедергі жасау, ал өтіп кеткендерін кейін қайтарып әкелуге жәрдемдесу» туралы айтылған еді. Сонымен бірге, халықтың қолындағы бұрынғы 40 миллиондай малдан тек 5 миллиондайы ғана қалғанын тілге тиек етіп, оларды малдандыруға жәрдемдесу, тұқымдық қордан егін егуге тұқым бөлу, көшіп-қонудан қалған елдің халқын түгендеу үшін халық санағын өткізу, Қазақстан басшылығынан Голощекинді әкетіп, оны басқа басшымен ауыстыруды да сұраған екен. Бұл өтінішке көсем құлақ аспаған.

…Қазақстандағы аштықтан соң сталиндік репрессия жалғасқан. 1936-1937 жылдардағы «Тройка» (партия ұйымының 1 хатшысы, прокурор, НКВД қызметкері) деп аталатын үштік тұтқындар тағдырын сотсыз шешетін құқыққа ие болған. 1929-1933 жылдар аралығында «ППО», «ГПУ» үкімімен 9845 адамға қылмыстық іс көтеріліп, 22 933 адамға сот жазасы тағайындалған, оның 3386-сы атылып, 13101-і 3 жылдан 10 жыл мерзімге дейін концлагерьлерге жіберілген. Міне, Қазақстанға төнген қауіп, Т.Рысқұловтың шымбайына батып, айтыс-тартыс пен арпалысқа әкеп соғады. Жаймашуақ күндердің күнінде курортқа барып, дем алуды ойлаған Тұрардың тыныштығын бұзған кім? Голощекинді көргеннен бергі тыжырыныс пен жиіркеніш Тұрар мен Әзизаның ұйқысын да алды. «Рысқұлов ұйықтай алмады. Әзиза ұйықтап кетті. Жас бала сияқты пысылдайды. Демі жұп-жұмсақ, жып-жылы... – Қанденді... қақбас, – деді Әзиза ұйықтап жатып. – Сірә, түс көріп жатыр. Түсі, сірә, әдемі емес. «Қанденді қақбасты» көрсе – көңілсіз...» [1,8]. Түс көру – адамзат санасында құпия түрде жүзеге асатын психологиялық процесс. Түстің анықтамасы психологиялық сөздікте былай деп түсіндіріледі: «Түс көру – көбіне ұйықтаған уақытта негізінен, «жедел» ұйқы кезінде көру модальдығы түрінде пайда болатын субъекті түрінде бастан кешірілетін елес. Түс мазмұны мен эмоциялық бояуы, адамның өз түсіне «қатынасу» дәрежесі «жедел» ұйқы кезіндегі физикалық өзгерістердің қарқындылығына байланысты. Түс сюжеті бейнелі, символды түрде субъектінің негізгі жай-күйіне және ықылас – ынтасынан хабар береді. Түсті көру мен есте сақтау елеулі дәрежеде адамның өзіндік ерекшелігіне, ұйықтар алдындағы эмоциялық ахуалына тәуелді» [2,125]. Адамзат баласына тән табиғи, биологиялық, психологиялық, эмоционалдық процесті бейнелейтін түс көру тәсілі – біздің кез келген жанрымызды жандандырып, оның мазмұн мәнін арттырып, сюжеттік және композиялық құрылымын айшықтандырып келгені дау тудырмайды. Түс көру ерте кезден бастап көптеген шығармалардың көркемдік

элементтерінің бірі ретінде қолданылып жүр. Ж.Аймауытов: «Адамның есі бүтін болмайтын күйлері де болады. Сондай күйдің бірі – түс көру. Ұйқы дегеніміз – мерзімді демалыс, тыныс алыс. Ұйықтаған адамда сана мүлде болмайды, не кем болады... Шырт ұйқыда – жатқанда адам түк сезбейді. Бірер ұйықтап алған соң, ұйқы сергек бола бастайды, ұйқылы – ояу деген күйге келеді. Сондай кезде санамыз кіресілі – шығасылы болып, түс көрсек керек. Түс дегеніміз, ояуда көретін нәрселердің пернесі болады. Түсімізде сол пернелерді өңіміздегі екен деп ойлаймыз», [3,69] – дейді. Яғни, түс бір адамның өзіне ғана тән, соның санасында болатын, өзгелерге мәлім бола бермейтін құбылыс. Түс – кейіпкердің ішкі әлеміне енудің бірден-бір жолы. Көркем прозада автор кейіпкерімен тұтасып кеткендіктен, оның құпия сырларына бойлай алады. Кейіпкердің бар болмысын сүзгіден өткізіп, өзінің көзқарасы тұрғысынан береді. Түс сюжетті ашатын кілт, характердің көңіл күйінен хабар береді, оның қорқыныш – күдігін, арман – қиялын елестететеді. Мәселен, «Тамұқта»: «Рысқұлов та көзі ілініп, ұйықтап бара жатты... Өң мен түстің арасы... Кілең ақ кимешекті кемпірлер: арасында Дәу-Омардың Ұлтуғаны бар, өзінің өгей шешесі Ізбайша бар, Қырғызбайдың кемпірі бар, бір қора кемпір. Рысқұлов өзі жоғары қабаттан түсіп келе жатыр, олар жоғары көтеріліп бара жатыр. – Саған дауыс бергелі жатырмыз, – дейді Қырғызбайдың кемпірі сампылдап. Дәл қай ауыл екені белгісіз: әлде Талғар, әлде Мерке, әлде Түлкібас. Бірақ ауыл дейін десе, көп этажды еңселі үй. Тарс деп мылтық атылғандай болды. Күшік шәуілдегендей болды. Голощекин түн ішінде курортта жүріп кімге мылтық атады? Тағы да тарс-тарс ете қалды. Рысқұлов тұла бойы қалшылдап, жүрегі мұздап барып... оянды.» [1,11]. Мұнда ғалым В.Левидің түс туралы айтқан пікірі дәл келеді: «Түс көру процесі мынаны көрсетеді: Ұйқыға кеткен адам санасына алғаш өзін ойлантып-толғантып жүрген актуальді мәселе, жанын аяздай қарып жүрген жай оралады. Мысалы, әлденені уайымдап, мазасыз күйге түскен адам көзі ілінісімен-ақ, мазмұны өзі бастан кешкен жайға жақын түстен бастығырылып оянады» [4,149]. Тұрар тынышын алған сол бір ауыр ұйқыдан кейінгі оқиғалар тізбегі бірінен кейін бірі сабақталып, қоюлана түседі. Бұл түстегі кейіпкердің бастан кешкен жан азабы мен ауыр психологиялық, физиологиялық сезінулер автордың түс көру жағдайындағы рефлексиялық тәжірибемен таныстығын танытады. Және мұндай түстердегі психологиялық көріністердің адам айтқысыз ақиқатқа жақындығы, әрбір ұқсақ бөлшегіне, деталына дейін анықтығы, толыққандылығы, өте нәзіктікпен нақышталуы көркем шығармадағы өмір шындығымен өзектес өрбуі кісіні таңқалдырады. Жазушы кейіпкерінің осынау ала құйын көңіл-күйін бір жерге тұрақтай алмаған сан алуан сезім сергелдеңі арқылы айшықтайды.

Ары қарай шығарманы тебіренбей оқу мүмкін емес. Жазушы шеберлігі сол шығар, жаның күйзеліп, кейіпкермен бірге тоңып, бірге азап шегесің. Шығарманы бірге оқиық: «Есікті әлдекім қағып тұр екен. Стол шамын жағып, сағатқа қарады: тура үш. Ұйқысы келмей сандалып келген Голощекин бе, деді әуелі әлгі түстің әсерінен айыға алмай. Шалбарын, көйлегін киіп барып: – Кім? – деді. – Аш! НКВД!» [1,12]. Сөйтіп, Т.Рысқұлов НКВД-нің ішкі түрмесінен бірақ шықты. Демек, көркем әдебиет өмір материалын талғамсыз ала бермейтіні секілді, адамның мұндай психологиялық күйін де талғамсыз суреттемеуі тиіс. Оған белгілі көркемдік-эстетикалық, философиялық мағына сыйғызуы тиіс.

Көркем шығарманы Ш.Мұртаза кейіпкерлердің жан дүниелерінде өтіп жатқан сан алуан сезімдерді, ой қайшылықтарын ішкі ашу-кек, опыну мен ақталу, өзекті өртеген өкініш пен налу, күйзелу мен күйрету т.б. толып жатқан ойлау процесінен туындап жатқан сыртқы психологиялық сәттерді – бәрін де не көзден, не көңілден таса етпей егжей-тегжей баяндайды. Қаламгер олардың келбеті мен жан дүниесін ашып көрсетуде негізгі оқиғалармен бірге әрбір майда детальдарды да көмекші құрал ретінде ұтымды пайдаланады. «...Шайыр иісі өзі жатқан қарағай төсектен шығады екен... Қарағай иісі қуат бергендей болды.

– Ей, қасиетті қарағай! Қарсы бұтақ бітетін қайсарлығыңнан бер, – деп тіледі. – Өміріннің ұзақтығынан бер деп те айта алмаймын. Ол – құдайдың ісі. Тек қайсарлығыңнан берсең болғаны. Мына иттер мені жасытып, майыстыра алмаса болды. Сынсам да майыспай шорт сынайын» [1,32]. Жазушы шығармасындағы қарағай сағыныштың символы іспеттес. Кейіпкерлердің әрбір сағыныш сезімі қарағай, аршамен қатар суреттеледі, әкесін, ағасын, туған жерін еске түсіргенде олардың мұрнына арша иісі келеді. Арша, қарағай – кейіпкердің бүкіл өткен өміріне, көшіп кеткен атамекеніне деген сағынышының символы. Жазушының мұны оқырманға әсерлі етіп еткізгені сонша, әкенің балаға деген өсиеті жан жүрегін елжіретеді: «...Сен аман қалсаң Ескендір, әйтеуір бір кезде Қазақстанға қайт. Алатауға қара. Түлкібас-Жуалы деген ел бар. Ол сенің ата-бабаңның бесігі. Ақсу-Жабағылы деген жер бар аршасын иіске. Әулие-Ата, Мерке деген шаһарларға тағзым ет. Ол менің балалық, жастық ғұмыр кешкен мекенім. Талғар деген апайтөс таудың бауырына барып түне. Ол менің кіндік қаынм тамған жұрт. Сонда менің рухым да сенімен бірге болып, дүниедегі ең асыл, қымбат мекендерді көріп, мейірім қанар...» Өткенінің, туған жерінің белгісіндей болған аршалы жер арқылы Тұрардың өткенінің де қайтып келмейтінін, өміріне деген өкінішін білдіреді. Жендеттер оның сезімімен, сағынышымен санаспайды. Олардың сезімі, жан дүниесіндегі өзгеріс, өкініші нәзік әкелі-балалы лиризм арқылы ұтымды суреттеледі. Сол арқылы туған жерге, қазақ ауылына деген ыстық ықыласын білдіреді. Бұл қаламгерлердің стиліндегі ерекше сипатты анықтайды. әкелі-балалы екеуінде дүниені көру, бағалау, сезіну жағынан рухани ортақтық бар.

Романда мынадай штрих бар: «...Рысқұл атаңды айтамын. Сол 1906 жылы ол екеуміз осындай тас камерада бірге отырғанда, ол мені құдды сен сияқты қайраушы еді. Осы уақытқа дейін менің мұқалмай келгенім сол қайрақтың қаттылығынан шығар. Қайрақ қатты болса, пышақ өткір болады...» Бас-аяғы үш-төрт-ақ сөйлем. Осы сөйлемдерде Тұрардың барлық өмірі сыйып кеткендей. Бұл сөйлемді түрліше деректермен дәлелдеп, бірнеше бетке шұбата созуға болар еді, бірақ Ш.Мұртаза олай етпеген, аз сөзбен тұжырымдаған да, ұғымды затты детальға айналдырған, сөзін үнемдеп қысқа қайырған. Ал сөз үнемдеу – өнердің ұлы заңы болғанда, қысқа жазу – тек таланттыға тән қасиет. Көркем шығарма бір-біріне сіресе тұтасып тұрған ылғи ғана детальдан құралады десек, ағат айтқан болар едік. Әр детальды қабылдау үшін оқырманға, белгілі дәрежеде дайындық керек. Бұл ретте, деталь, кейде авторлық баяндаудың суретке айналған түйіні секілденіп те кетеді. Қалай болғанда да, әйтеуір, деталь – затты шындықтың бір қыры арқылы бар сырын тұтас, түгел және бірден, шапшаң танытатын нақты штрих. Шынайы өмірдегі уақыт пен кеңістік тұрғысынан Рысқұлов өз жайын баян етеді.

«Тамұқта» әкелі-балалы жандар адам төзгісіз азапты көрсе де, рухани күйремей, рухтары сынбай өмірден өтті. Ұлттық намыс, адамдық болмыс, қайсарлық пен тектілік шығарманың «Ескендір», «Өмірзая» тарауларында ауыр трагедиямен беріледі. Бұл тарауларды жаның ауырмай, кейіпкерлермен бірге күйзелмей оқу мүмкін емес. Текті халықтың өр рухты ұрпағы бар екендігі жаныңа медеу болғанымен, олардың көрген азабы, тартқан тауқыметі өте аянышты. Қаламгер ары қарай оқырманды философиялық толғаныспен жұбатады: «Рас болса, адамның денесі – адамның киімі ғана көрінеді. Адам өлді дегені – киімнің ғана тозғаны. Ал жан өлмейді. Жан не адам бейнесінде, не жәндік, не бір өсімдік бейнесінде жер бетіне қайта оралады. Ескендірдің жаны, сірә,

өмірзая – бәйшешек болып оралар. Онда тағы да тез солады. Бірақ жылда, жылда қайтадан шыға береді». Мұнда Ш.Мұртаза кейіпкер бейнесін сомдауда ерекше бір ұлттық сипаттағы терең философиялық сарындағы концепциясын жасай білді.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Мұртаза Ш. Тамұқ. Алматы, 1994 ж.
2. Пірәлиева Г.Ж. Түс көру табиғаты оның көркем әдебиеттегі рөлі. Алматы, 2004.
3. Аймауытов Ж. Жан жүйесі. Оқу құралы. Алматы: Ғылым, 1995. – 189 б.
4. Леви В. Охота за мыслью. М., Молодая гвардия, 1971. –224 с.
5. Пірәлиева Г. Көркем прозадағы психологизмнің кейбір мәселелері. Алматы: Алаш, 2003. – 328 б.
6. Майтанов Б. Қазақ романы және психологиялық талдау. Алматы: Санат, 1996. – 336 б.

Елизавета Андреюшина
(Санкт-Петербург, Россия)

СОЦИАЛЬНО – КУЛЬТУРНОЕ И ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЕ ЗНАЧЕНИЕ БИЛИНГВИЗМА

Культурный и языковой обмен существовал во все времена, и сегодня он приобретает новую окраску на фоне глобализации мирового сообщества. Формой проявления глобализации становится возрастающая необходимость изучать как минимум один иностранный язык для полноценной жизни в современном обществе. Рост числа людей, владеющих минимум одним иностранным языком в совершенстве, интенсивный культурный обмен, межнациональные семьи – во всех этих случаях имеет место феномен билингвизма и бикультуризма. Двуязычие – это необходимое условие равноправия, совместного сосуществования и создания материальных благ и духовного богатства разных народов. Изучение людьми других языков позволяет не только наладить коммуникацию, информационный и экономический обмен, но также обогатить культуру собственного народа за счет привнесения в нее частички культуры народа изучаемого языка. По мнению Е. И. Пассова, «иностранный язык – ценность общественная. Для общества необходимо, чтобы его члены владели иностранным языком» [2, с. 56].

Большое количество людей в мире владеют двумя и большим количеством языков. Знание нескольких языков позволяет расширить горизонты жизненного пространства человека. И родной, и неродной языки – важные и неисчерпаемые источники познания, развития, мышления, средства накопления и хранения выработанного народами опыта, которые могут быть использованы человеком в дальнейшей его трудовой и общественной деятельности. Двуязычие «не просто не мешает становлению личности, а наоборот, развивает ее интеллектуальные, когнитивные и металингвистические способности» [4, с. 4]. Двуязычие положительно сказывается на развитии памяти, умении понимать, анализировать и обсуждать явление языка, сообразительности, быстроте реакции, математических навыках и логике. Развивающиеся билингвы, как правило, хорошо учатся и лучше других усваивают абстрактные науки, литературу и другие иностранные языки. Особенно полезно формирование детского билингвизма, так как именно возраст человека, в котором второй язык подключается к первому, оказывается принципиально важным для характера усвоения языка. Е.Ю. Протасова и Н. М. Родина рассуждают об изучении языка в детском возрасте: «Значение изучения языка состоит в овладении основами речи, в воздействии на общее развитие личности ребенка (он растет более грамотным, не боящимся вступать в общение с людьми, говорящими на других языках, представляющими иные, чем его родная, культур более терпимым, готовым пользоваться языком, планировать свою речь и т. д.)» [4, с. 7]. Кроме того, ребенок, изучая другой язык, лучше осознает явления языка и речи в целом, прежде всего, более внимательно относится к родному языку и родной культуре, сравнивает «свое» с « чужим», становится коммуникативно образованным. Под влиянием занятий совершенствуются познавательные и речевые способности, расширяется кругозор, через язык ребенок познает историю и географию страны. Такая работа способствует и подготовке ребенка к изучению других языков. Интересно, что знание двух языков в раннем возрасте способствует в дальнейшем развитию переводческих навыков. Л. В. Щерба придавал громадное образовательное значение, в частности, смешанному типу двуязычия, так как при этом типе двуязычия возникает необходимость постоянного сравнения языков между собой. Это сравнение важно, потому что, сравнивая разные формы выражения мысли, мы отделяем мысль от знака, ее выражающего, и приучаемся лучше распознавать разные оттенки этой мысли. Кроме того, языки отражают мировоззрение той или иной социальной группы, систему понятий, ее характеризующую. «Сравнивая детально разные языки, мы разрушаем ту иллюзию, к которой нас приучает знание лишь одного языка, – иллюзию, будто существуют незыблемые понятия, которые одинаковы для всех времен и всех народов. В результате получается освобождение мысли из плена слова, из плена языка и придание ей истинной диалектической научности. Таково, по-моему, колоссальное образовательное значение двуязычия, и можно, мне кажется лишь завидовать тем народам, которые силою вещей осуждены на двуязычие. Другим народам его приходится создавать искусственно, обучая своих школьников иностранным языкам» [7, с. 317]. На основании наблюдений за билингвами выяснилось, что при двуязычии языки могут: взаимно обогащаться или взаимно обедняться; иметь разную функциональную направленность, разные сферы употребления; быть развитыми примерно одинаково или по-разному; иметь или не иметь письменного варианта, постоянного употребления; быть по-разному эмоционально, политически, социально окрашенными для их носителей. Эти и другие особенности языков рассматриваются в статике и динамике, на протяжении разных отрезков времени использования или изучения.

Нельзя не остановиться на мнениях относительно, якобы, вреда двуязычия. Что касается мнения о взаимном торможении языков при двуязычии, то, как пишет Л. В. Щерба, «теоретически отрицать этого нельзя; но едва ли это справедливо по отношению к родному, если он не забыт и продолжает употребляться. Некоторое торможение по отношению к иностранному со стороны родного неизбежно и не представляет ничего страшного: это есть естественная трудность при изучении иностранного языка» [7, с. 318]. Порой действительно имеются трудности, испытываемые двуязычными детьми и взрослыми людьми. С одной стороны, они чувствуют себя как дома, по крайней мере, в двух языках и культурах, с другой стороны, они нигде не чувствуют себя совершенно

своими, такими же, как и все остальные. Для некоторых переход с языка на язык связан с большими психологическими трудностями. Отношение к языкам может быть реакцией на семейные конфликты, сопряженные со столкновением языков и культур. Двуязычным детям иногда трудно найти друзей среди сверстников. Однако те, кто преодолел эти проблемы, обычно становится очень успешным в обучении. «Трудности социализации не объясняются только тем, что ребенок знает больше, чем его сверстники; многое зависит и от социально-политической ситуации в стране и в мире, и от характера человека» [4, с. 4]. Знание двух языков создает предпосылки для общения с двуязычными же сверстниками. Здесь отыщется опора для дружбы и взаимовыручки.

Что касается формирования билингвизма, то оно происходит в процессе изучения языка. Преподаватель, если он стремится найти кратчайшие и эффективные пути обучения новому языку, должен непременно проявлять интерес и понимать сущность билингвизма как сложного и многогранного явления. Что касается обучения языку, то в его основе лежат «общие, универсальные законы усвоения языков: знание системы языка (фонетической, лексической, грамматической), овладение законами порождения речи (речевой деятельностью) во всех ее проявлениях (аудирование, говорение, чтение, письмо), овладение устной и письменной формами речи в целях осуществления коммуникативной мыслительной и познавательной деятельности; компетентностный подход к формированию языковой личности (языковая, лингвистическая, коммуникативная и социокультурная компетенции)» [5, с. 82]. Известно, что все методы изучения языка базируются на сочетании академического изучения (при помощи учебников, грамматик, словарей, упражнений) и естественной коммуникации с носителями языка. Скажем, в отношении мертвых языков практикуется только первый способ, а при знакомстве с бесписьменным языком – например, при погружении в жизнь первобытного племени – только второй. В школе обычно опираются на первый способ, иногда разыгрывают подобие естественной коммуникации, имитируя диалоги, устраивают поездки в страну изучаемого языка. Гастарбайтеры (иностранные рабочие, приехавшие на заработки) опираются, скорее, на второй путь – естественное общение, но могут читать учебники, посещать языковые курсы и т. д. «Следует отметить, что во многих случаях просто общения на новом изучаемом языке для овладения им недостаточно: без выполнения академических упражнений невозможно пользоваться языком в полном объеме, ведь и сами его носители за время посещения общеобразовательной школы выполняют множество упражнений. Но без общения с носителями языка трудно до конца усвоить понимание речи в естественных ситуациях, которые пока невозможно адекватно отразить в виде учебного материала» [3, с. 6]. Кроме того, при формировании билингвизма изучение языка должно быть неразрывно связано с усвоением культуры его носителей. Без знания культуры носителей языка невозможно в полной мере овладеть языком. В процессе обучения происходит обращение к функциональным, культурологическим, контрастивным и другим аспектам, что обеспечивает целостное понимание языка в его коммуникативной, когнитивной, культуроносной и эстетической функциях.

Итак, целью любого обучения неродному языку является формирование билингвизма того или иного типа. Об этом говорит А. А. Леонтьев. «Человек, которого мы обучаем языку, должен в результате этого обучения стать билингвом, то есть уметь осуществлять речевую деятельность, пользуясь в зависимости от ближайшей социальной среды, цели общения, информированности о собеседнике и тому подобному языковыми средствами не одного, а двух (или нескольких – но тогда обычно говорят о мультилингвизме или многоязычии) языков, имея более или менее свободный выбор языка для общения» [1, с.25]. Л. Г. Саяхова, говоря о решении проблем, связанных, в частности, с обучением русскому языку нерусских учащихся, предлагает систематизирующее понятие «билингвальная языковая личность, способная к межкультурной коммуникации» [6, с. 6].

Литература:

1. Леонтьев А.А. Психологические и социолингвистические проблемы билингвизма в свете методики обучения неродному языку / А.А.Леонтьев // Психология билингвизма: сб. научных трудов. Выпуск 260; под ред. В. Р. Григорьева. – М.: МГПИИЯ им. Мориса Тереза, 1986. – С.25 –31.
2. Пассов Е.И. Коммуникативный метод обучения иноязычному говорению / Е.И.Пассов. – 2-е изд. – М.: Просвещение, 1991. – 223 с. – (Б-ка учителя иностр. яз.)
3. Протасова Е.Ю. Многоязычие в детском возрасте / Е.Ю. Протасова, Н.М. Родина. – СПб.: Златоуст, 2005. – 276 с.
4. Протасова Е.Ю. Русский язык для дошкольников: учебно-методическое пособие для двуязычного детского сада / Е.Ю.Протасова, Н.М.Родина. – СПб.: Златоуст, 2006. – 320 с. – (Русский язык вне России.)
5. Саяхова Л. Г. Обучение русскому языку нерусских учащихся в социокультурных условиях республики Башкортостан / Л.Г.Саяхова // Мир русского слова. – 2006. – № 4. – С.81–84.
6. Саяхова Л.Г. Культура тюркских народов на уроках русского языка: пособие для учителя / Л.Г.Саяхова. – СПб., 2008. – 164 с.
7. Щерба Л.В. Языковая система и речевая деятельность / Л.В.Щерба. – Ленинград: «Наука», 1974. – 428 с.

Научный руководитель:
доктор филологических наук Лысакова Ирина Павловна.

Абдувахоб Вахидов
(Самарканд, Узбекистон)

БАЪЗЕ ПАҲЛЎҲОИ ПРАГМАТИКИИ РАФТОРИ МУОШИРАТИ ТОЧИКОНИ САМАРҚАНД

Чараёни нутқ дар лаҳча нисбатан озодтар амал мекунад. Дар он назокату ҳусни забони халқ содда, вале ҳамон андоза зебову муассир ва образноктар ифода меёбад ва робитаи мустаҳками тафаккуру нутқ дар такаллуми лаҳчавӣ барчаста, чолиб, равшан ва возеҳ падид меоянд. Мусоҳиб мувофиқи вазъият ва матлаб дар мавриди муошират воситаҳои нутқро барои ифодаи воқеияти фикр озодона дар ҳар ранг қобили истифода мегардонад. Ин нукта бевосита ба нутқи муколамавии точикони Самарқанд низ мансубият дорад. Рафтори

муколамавии точикони Самарқанд бо махсусияти мушаххасоти лаҳчавӣ аз намояндагони дигар миллатҳо ва бошандагони манотиқи дигар як андоза тафовут доранд. Аз ин боис, барои равшантару возеҳтар ифода намудани ин мушаххасот паҳлӯҳои прагматикии рафтори муколамавии эшонро аз дидгоҳи тадқиқ баррасӣ намудан бамаврид аст.

Нутқи муколамавӣ, ҳарчанд табиати умумӣ дорад, аммо тибқи муносибати мусоҳиб сурат мегирад ва ин чараёни гуфтор бо рафтори мушаххаси вазъй комилан баррасӣ мегардад. Дар ин маврид воситаи дастгоҳи муносибатҳои муколамавӣ тавассути маводи муошират, яъне калима, ибора, чумла ва ифодаҳои рехта (воҳидҳои фразеологӣ, зарбулмасал ва мақолҳо) арзёб мегарданд. Тибқи хосияти прагматикӣ дар аксарият ҳолат воситаҳои муколама аз доираи ифодаҳои муқаррарӣ берун омада, воқеатан тобиши мазмуни ғайримустақим пайдо мекунанд ва филфавр бархўрди мавриди такаллум мешаванд, ки матлаби асосии мусоҳиб ҳам дар ҳамин аст. Ӯ (яъне мусоҳиб) дар чараёни нутқ кўшиш мекунад, ки суханаш аз будаш зиёдтар, чозибтар, образноктар барояд.

Инак, ин ҳодисотро дар рафтори муколамавии точикони Самарқанд чунин мушохида хоҳем кард:

Дар Самарқанд калимаи «ака» одатан дар оила нисбат ба бародари калонӣ гуфта мешавад.. Чун: «Ака шумо корда надидет-мй?».

Аммо берун аз доираи оила он маъниҳои дигарро низ касб мекунад. Чунончи: ҳангоми мурочиат ба шакли нисбатан аз худ калонсол ва ё ношиноси соҳибсол низ калимаи «ака»-ро кор мебаранд. «Ака, соататон ҳаст-мй?», «Ака, Шумо а ҳамичамй?» Ҳамчунин ин калима пас аз номҳои мардонаи нисбат ба гўянда калонсол ҳамроҳ шуда, дар шаклҳои Толиб-ака, Зоҳир-ака, Тоҳир-ака ва ғайра истеъмол мегарадад. Дар чараёнҳои нутқ ин калима вобаста ба вазъият тобишҳои экспрессивӣ низ мегирад ва чун калимаи хосса мавриди истифода қарор мегирад. Масалан, дар Самақанд нисбати шахсҳои вазифадор, ки ҳарчанд солашон хурд аст, калимаи «ака»-ро барои ифодаи ҳурмату эҳтиром, самимият истифода мекунанд:

-Канй, ака марҳамат, а боло гузаред. Ва ё дар ҳамин сурат ба номи меҳмони олиқадр калимаи «ака» ҳамроҳ карда мешавад: -Баҳодур-ака, канй, а боло шинед, канй, марҳамат.

Зуҳури тобишҳои экспрессивии хушомадгўй, лаганбардорй, тарсу мансубият аз касе ва ғайра боиси ба калима «ака» васл гаштани суффикси навозиши «чон» мегардад, зеро вазъи гуфтор, ҳаракатҳои паралингвистй, ки пайваста бо чараёни нутқ воқеъ мегарданд, важоҳияти муколамаро бало бардошта, чараёни рафтори мусоҳибро пурқувват мегардонанд:

а) хушомадгўй, лаганбардорй: Марҳамат, акачон, якта айин чой гифта истед. Мебахшед, акачон, кастуматонба пахта часпидас, бемалол бошад, ҳамуна гифта монам.

Рафтори гўянда пайваста бо корбурди калимаи «акачон» бо амалу ҳолатҳои паралингвистй (дасти чапро ба рўи сина гузаштан, андаке ҳам шудан, лабханди сохта кардан) сурат мегирад. Аммо вобаста ба дарачаю вазъияти гўянда дар тарсу мансубият ба касе ин чараён як андоза ранги дигар мегирад:

б) Тарсу мансубияти муваққатй: Ин чараёни муколама одатан байни гўянда ва шахси амлокдор ба вуқўъ меояд. Масалан; ҳангоми мурочиат ба ходими ГАИ, ки мусоҳибро чун вайронкунандаи қоиадаи роҳ чазо доданист, мурочиаткунанда бо калимаҳои «акачон», «чон, акачон», «мебахшед», «надида мондем» ва ҳаракатҳои паралингвистии «ду даст ба рўи сина гузоштан, андаке сар хам намудан, лабханди нопурра кардан». Вазъияти воқей водор месозад,ки суханҳои ў ба шунаванда таъсири комил расонад.

в) тарсу мансубияти фосилавй: Дар ин навъи вазъият гўянда вайронкунандаи кодекси чиной буда, мурочиати ў ба муфаттиш як андоза бо ваҳму тарс чараён мегирад. Пайваста бо корбасти калимаи «акачон», ў ифодаҳои «балотона гирам», «ҳузури бачоотона бинед», «раҳматон биёд» ва ғайра кор мебарад. Амалу ҳолати паралингвистй (дасти чап сари сина гузаштан, сар фуруд овардан, сар чунбонидан, чашм ба гиря омода сохтан, ғамгин будан, абрў дарҳам кашидан ва ғайра) шиддатноктар аст.

«Акачон, чон акачон, балотона гирам, ҳузури бачоотона бинед, раҳматон биёд, ман ин кора нафамида кадагй».

Дар як маврид ба чои калимаи «ака» ё «акачон» калимаи «бобо» қабили истифода карор мегирад. Калимаи мазкур одатан нисбат ба пиронсол кор фармуда мешавад. Аммо вобаста ба шароити муколамавй он нисбат ба шахсони сохибвазифа, амлокдор баррасй мегардад ва пас аз калимахои ҳоким,раис ва гайра истифода бурда мешавад, ҳарчанд синну соли ў миёнасол аст:

«Ҳокимбоо, ҳамучая ҳисоби гузарба медодет, чо кори маъқул мушудуд-дия». «Раисбобо, корамоя хал када медодед,чудо миннадор мушудем-дия.”

Калимаи «ойтй» низ чун «ака» ба ғайр аз маънии аслй, инчунин вобаста ба вазъияти гуфтор тобишҳои маъноии нав касб мекунад. Дар он сурат калима ба худ замимаи «мулло»-ро мегирад, ки он одатан нисбати шахсони соҳибмаълумот, обрўманд, соҳибвазифа, амлокдор ва ғайра кор бурда мешавад:

а) Ҳурмату эҳтиром ва самимият: «Ойтимулло, нағзакак гаштед-мй? Бачеко нағз-мй?»

б) хушомадгўй, лаганбардорй: О, дардакатона гирам, манба намегўет-мй ина. Ойтимулло, даррав худам вая яктарафа мекадам. (Бо ҳаракати паралингвистй).

в) Тарсу мансубияти: Дар ин вазъият ба ғайр калимаи «ойтимулло» «ойтичон» низ кор меояд. Ҳаминро низ бояд гуфт, ки дар мурочиат ба зани ўзбек бештар мувозаи ўзбекии он «опачон» мавриди истифода қарор меёбад: (Албатта, бо ҳаракатҳои паралингвистй) «Ойтимулло (ойтичон), мани як камбағала азоб натет, чон, ойти чон, гашта ин корама намукунам. «Опачон, сиздан ўтиниб сўрайман, шуни ҳал қилиб берсангиз. бошқа бунақа ишларига қўл урганим шу бўсин».

Дар оила мурочиат нисбат ба хоҳари калонй, дар куча мурочиат нисбат ба зани нисбатан калонсол ва хамчунин ба зани ношиноси миёнасол истифода бурда мешавад.

г) вазифадорй ва ҳурмату эҳтиром: Дар Самарқанд нисбат ба занхои сохибвазифа бо калимаи «ойтимулло» мурочиат карда мешавад, ҳарчанд гўянда калонсол аст. «Ойтимулло, охи кайба газ мушут, бачоо азоп кашидан-ку».

Дар забони бошандагони Самарқанд инчунин як гурўҳ калимаҳоеро мушоҳида кардан мумкин аст, ки ҳангоми корбаст дар нутқи шифохй тобишҳои манфй пайдо мекунанд.

Калимаи «бале» дар маънй ҳамрадифи офарин, аҳсант буда, одатан ба маънихои миннатдорй ва ташаккур кобили истифода карор мегирад.Аммо дар холатхои вазй,ки ин калима тобиши манфй мегирад, маьнихои истеҳзо, норизой ва тамасхрро соҳиб мегардад: Ҳаминро бояд илова намуд, ки дар ин сурат калима бо шиддат, бо ҳаракати сар моил ба ифодаи тасдиқ ифода мегардад: «Бале, қандата зан! Акун моон пеши вайоба чй гуфта мерем, сарамоя хам када мондй-ку».

Ҳамин чараёнро дар калимаҳои «баракалло», «раҳмат» низ мушоҳида намудан мумкин аст:

«Раҳмат! Ин баройи ҳамун хизмато-дия!»

«Баракалло! Ман а ту ина умет каагӣ набудам. Нахот ки бад аз ҳами қата нағзийо ту бо вая пулаша натийи»

Калимаи «лаббай» дар забони точикӣ маъниҳои посухии «ҳа», саволии «чӣ?»-ро соҳиб буда, дар нутқ дар мавридҳои зарурӣ кор бурда мешавад. Аммо дар маънии тамасхӯр, истеҳзо вай як андоза тобиши дигар гирифта, акси маънии аввалро ифода мекунад:

«Лаббай, тасаддуқ! Бо ягон гапатон ҳас-мӣ? Ин қата а худатон рафтет. Осмонба буромдагӣ бошет-ам, камтар пасба фуроет».

Дар калимаи «ҳозир» ва ибораи «чудо нагз» мо тобишҳои маъноии болоиро низ мушоҳида мекунем.

«Ҳозир-дия! Дига ҳиччия намехоет-мӣ? А оспон ситорая биёрам-чӣ».

«Чудо нағз шудас! Тааби дили ман шудас-дия. Ман вайба чан марта гуфтудам, ки кӯчаба нушида мошина ҳай накун. Мана, ахир дасти милисаба афтидас-дия».

Нутқи шифоҳии мусоҳибавӣ тибқи назардошти прагматикӣ қолабҳои гуфториро низ созмон медиҳад, ки аз рӯи вазъияти муошират ба забон меояд.

«Шумоба кори усто маақул –мӣ? Анча меҳнат каагӣ».

«Тохир-акая саводашон сус мӯгӯн, рос-мӣ? Дута инстута тамом каагӣ»

Чӣ тавре ки аз мисолҳо бармеояд, мусоҳиб ба чои чавоби муқаррарии «не» ва «ҳа» мувозаҳои образноки онро дар қолаби истеҳзо ва тамасхур кор мебарад.

Инчунин, чумлаҳои саволиеро истифода мебаранд, ки маънии хоҳиш, дархостро дорост: «Соататон ҳас-мӣ?» (мақсад пурсиши вақт). «Шаҳарба рафсед-мӣ?» (мақсад бо мошинаи сабукрави у то манзиле савора рафтан).

Аз унсурҳои маҳсули афкори мардумӣ, ки бештар воҳидҳои фразеологӣ ва зарбулмасалу мақолҳоанд, аҳли муколама чун маводи тайёри забон мувофиқи вазъияти гуфтугӯ фаровон истифода мебаранд. Дар Самарқанд одатан занҳо барои ифодаҳои эвфемистӣ оиди ҳомила шудани зан воҳидҳои «маҳаш нав шудагӣ (келини ун каса маҳаш нав шудас-дия), «почеш вазбин шудагӣ» (Ахир духтари Раъноҳолая почеш вазбин шудас-дия) ва барои пардохти таваллуди зан ибораҳои фразеологии «чашм рӯшан шудан», (Имрӯз келинашона чашмаш рӯшан шудас), «пой сабук шудан» (хайриятэ, бачема почеш савук шудас. Ҳозир шӯш тилифонкаа гуф), «халос хӯрдан» (Ҳамун келинчак имшаб палатба анча бардорузан кад. Бечора азоп кашид. Хайрият халос хӯрдас) ва ғайраҳоро кор мефармоянд.

Дар муошират самарқандиён инчунин аз зарбулмасалу мақолҳо хеле устодона истифода мебаранд. Чунони: «Аввал чи будӣ, ки лунчат варам кад» «О, вай занак а пеш савукпо бут. Имрӯзба омада, акун ганда шуден-мӣ? «Аввал чӣ будӣ, ки лунчат варам кад».

«Бе шамол шохи дарах намучумат»

«Чува вай милиса туя кофта омад. Туям ҳамуно кати қатӣ буди-мӣ? Яг гап набошад, вай инча намибиет. «То шамол набошат, шохи дарах намучумат».

Мисолҳо собит менамоянд, ки рафтори муколамавии точикони Самарқанд аз воситаҳои баени прагматикӣ сершоранд ва он чизе иброз ёфт, қатрае аз баҳрест, ки тадқиқи амиқро тақозо дорад.

Елена Гарбузова
(Гомель, Беларусь)

КРЕОЛИЗОВАННЫЙ ТЕКСТ В ПОЛИТИЧЕСКОМ ДИСКУРСЕ (НА ОСНОВЕ КАРИКАТУРЫ)

Анализ состояния научной парадигмы современной лингвистики позволяет говорить о её наиболее характерных чертах, среди которых важное место занимает тенденция экспансионизма. На данном этапе отмечается отсутствие ограничений в лингвистических исследованиях, что порождает новые взгляды и теории, способствует возникновению новых дисциплин, подразумевая при этом и некоторое размывание границ лингвистики. Однако данный недостаток нивелируется большим числом достижений, которые стали возможны в современной науке ввиду её экспансии.

Политическая лингвистика, оформившаяся в качестве самостоятельного научного направления во второй половине XX века, является наглядным примером экспансионизма современной науки. Для политической лингвистики в полной мере характерны такие черты современного языкознания, как мультидисциплинарость, антропоцентризм, функционализм и экспланаторность [1, с. 7]. Будучи ориентированным на изучение политической коммуникации, данное направление рассматривает взаимосвязь языка, мышления, процесса общения, субъектов политической деятельности и состояния общества, что способствует определению путей эффективизации стратегий и тактик политиков, дальнейшая реализация которых приводит к оптимизации политической деятельности.

Предмет исследования политической лингвистики интересен широтой возможностей, являясь не только и не столько источником новых сведений и данных, сколько способом воздействия на эмоции и поведение адресата. Ввиду этого особую значимость здесь приобретает не традиционно выделяемая информативная функция языка, а экспрессивная.

Любой политический текст целенаправлен, имея своей первичной интенцией достижение результатов, планируемых адресантом. Для текстов данного типа первостепенной важностью обладает категория убеждения, которая подразумевает активное использование языковых и неязыковых выразительных средств. Возникающая таким образом экспрессивность, широко используемая ораторами в текстах политического дискурса, способствует формированию и трансформации политической картины мира каждого отдельного человека.

Говоря о языковой категории экспрессивности в соответствии с положениями функциональной лингвистики можно говорить о существовании полифункционального экспрессивного поля. Как и любое другое функциональное поле, оно обладает способностью к росту и трансформации, не являясь строгой, закрытой системой. А.В. Бондарко отмечает понятия, характеризующие любую полевую структуру: инвариантный семантический признак, наличие центральных и периферийных компонентов, связи между ними, структурный тип

поля, его место в системе ФСП [2, с. 73]. С учетом отсутствия строгих границ функционально-семантических полей, они обладают возможностью пересечения друг с другом. Так, составные компоненты языковой категории экспрессивности обуславливают пересечение полифункционального экспрессивного поля с оценочным, образным, эмоциональным полями.

Неязыковые носители категории экспрессивности характеризуются большой вариативностью. Основным критерием классификации выступает способ их материализации. Традиционно выделяют фонационные (связанные с особенностями звуковой структуры высказывания), кинетические (основанные на языке тела) и графические (полагающиеся на процессы визуализации) прагмалингвистические средства.

Приведенная классификация невербальных выразительных средств предполагает определенный канал поступления для каждого из видов, что непосредственно влияет на сферу их употребления. Так, устная речь располагает большими возможностями создания экспрессивности, говорящий свободно может оперировать всеми названными выше невербальными средствами как по отдельности, так и в системе. В то же время потенциальные возможности неязыковой экспрессивности письменной речи лимитированы в большей степени. Здесь роль основных прагмалингвистических носителей категории экспрессивности приходится на долю графических средств, что обусловлено спецификой письменной речи. Однако это не лишает автора возможности выбора – в его распоряжении находится широкий набор шрифтов, цветовых решений, символов, иллюстраций, выбор которых напрямую зависит от его интенций.

В рамках изучения проблемы повышения экспрессивной силы текста, реализуемого посредством письменной речи, перспективным представляется рассмотрение семиотически осложненных текстов, получивших название креолизованных. Этот термин обязан своим появлением лингвистам Ю.А. Сорокину и Е.Ф. Тарасову, которые определили подобные тексты, как те, «фактура которых состоит из двух негомогенных частей (вербальной языковой (речевой) и невербальной (принадлежащей к другим знаковым системам, нежели естественный язык)» [3, с. 181]. Содержание таких текстов определяется реализацией объектов различных семиотических систем, их интерпретация и синтез в общую систему в сознании реципиента приводит к верной трактовке заложенного в них смысла. Возможность комбинирования нескольких каналов поступления информации и одновременного использования вербальных и невербальных средств её передачи способствует стремительному росту популярности креолизованных текстов и определяет многообразие их жанровых разновидностей.

В связи со своими структурными особенностями креолизованные тексты имеют большой потенциал создания экспрессивных высказываний. Данный факт, в свою очередь, объясняет широкое использование семиотически осложненных текстов в тех сферах коммуникации, где первичными целями адресанта становится воздействие на реципиента, как например, в политическом дискурсе.

Учет прагмалингвистических особенностей функционирования политической коммуникации определяет наличие большого разнообразия жанров политической речи. Имея общую тематику и будучи составной частью единого политического дискурса, они имеют различные сферы употребления и структурные особенности. Так, среди основных жанров политической речи можно назвать лозунг, листовку, программу, газетную статью, выступление на митинге, парламентскую полемику, инаугурационное обращение, карикатуру. Изучением их основных черт, отличительных характеристик и актуальных проблем занимается политическая лингвистика.

В данной статье детально рассматривается такой жанр политического дискурса, как карикатура. Специфика политической карикатуры заключается в корреляции графики и языка. В данном жанре очевидно преобладание визуального компонента, несущего основную смысловую нагрузку, ввиду чего нерациональным становится изучение соотношения языкового и графического компонентов. В то же время этим обусловлена актуальность изучения особенностей данного жанра как образца креолизованного текста. С учетом традиций лингвистических исследований и ярко выраженных особенностей политической карикатуры ведущим направлением в её анализе остаётся семиотическое, рассматривающее функционирование и взаимодействие различных знаковых систем.

Политическая карикатура может служить разным целям: критика действующих политических сил, выражение негативного отношения к врагу, высказывание общественного мнения по актуальным вопросам. Авторское начало карикатуры заключается скорее в особенностях её художественного оформления, комбинирования вербального и невербального компонентов. Трактовка событий и отношение к политическим фигурам каждого отдельного автора заключает в себе коллективное национальное сознание. Ввиду этого карикатура – это не исключительно авторское, чисто индивидуальное видение политической реальности, а образное представление позиций большинства.

Любой креолизованный текст, как единство вербального и невербального компонентов, обладает дополнительными выразительными потенциями. Политическая карикатура не является исключением. Так, существует возможность усиления плана её содержания путем двойного выражения – языковыми и графическими средствами. Возможно и объединение разных стилистических приёмов с помощью разных планов выражения. Вербальный ряд карикатуры может получить экспрессивную нагрузку посредством каламбура, преобразования фразеологизмов, метонимии, антитезы. Изобразительный компонент может строиться на гиперболе, метафоре, олицетворении, аллюзии. Интересным в карикатуре становится процесс реализации иронии. В отличие от обычных текстов, в которых данный стилистический приём строится на антонимии высказывания и содержания, в карикатуре ирония основана на противоречии вербального и невербального компонентов.

Как отмечалось выше, экспрессивное ФСП ввиду особенностей структуры его основополагающей языковой категории пересекается с образным. Ядро последнего составляют «единицы, наиболее специализированные для выражения полеобразующей семы “образ", которые, как правило, являются полифункциональными» [4, с. 62]. Одним из компонентов ядра этого поля можно считать языковые метафоры, которые кроме образности могут одновременно заключать в себе экспрессивность. Такой образец креолизованного текста, как политическая карикатура, широко использует приём метафоры – как вербальной, так и невербальной.

Актуальной проблемой изучения политической карикатуры представляется рассмотрение функционирования метафоры в свете когнитивной теории. Основной тезис теории когнитивной метафоры сводится к следующему: в основе процессов метафоризации лежат процедуры обработки знаний – фреймов

(особыми унифицированными конструкциями знания или связанными схематизациями опыта) и сценариев (обобщенный опыт взаимодействия человека с миром). Основной характеристикой фрейма является «энциклопедичность», то есть совокупность в своей структуре различных знаний о референте, называемом именем концепта, но, в отличие от ассоциаций, эти «единицы содержат основную, типическую и потенциально возможную информацию, которая ассоциирована с тем или иным концептом» [5, с. 16]. Таким образом, когнитивная лингвистика делает акцент на ментальной природе метафоры, что очень важно для политической карикатуры.

Представляя собой единение двух семиотических кодов, политическая карикатура позволяет понять сущность концептуальных метафор. Так, вербальные метафоры, принадлежащие к тому или иному политическому дискурсу, могут стимулировать авторов к созданию карикатуры или целой их серии, где тот же самый концепт будет реализован посредством графического изображения. В таком случае, мы будем иметь дело уже с невербальной метафорой.

Единство языковой и неязыковой образности делает карикатуру жанром политического дискурса, обладающим особой экспрессией. Так, А. Пиз указывал, что только 35% получаемой информации передаётся с помощью языка. Более того, Г.Г. Почепцов утверждал, что текстовое сообщение «усваивается лишь на 7%, голосовые характеристики способствуют усвоению 38% информации, тогда как наличие визуального образа заметно повышает восприятие – до 55%» [6, с. 13]. Такая сильная воздействующая функция невербальных компонентов особо актуальна для политики, где первостепенной является задача убеждения. Принимая это во внимание, можно утверждать, что ценность политической карикатуры как средства воздействия на население путем реализации концептуальной метафоры на языковом и неязыковом уровнях чрезвычайно велика.

Таким образом, в данной статье была рассмотрена карикатура как жанр политического дискурса с потенциальными возможностями создания повышенной экспрессивности. Единство графики и языка креолизованных текстов позволяет с большей вероятностью реализовывать интенции автор, скорее достигая необходимых результатов. Интерес для дальнейших исследований представляет взаимное влияние вербальных и невербальных метафор в карикатуре, а также соотношение и взаимодополнение стилистических приёмов, реализуемых с помощью разных семиотических кодов в пространстве одного жанра политического дискурса.

Литература:

1. Чудинов А. Политическая лингвистика: учеб. пособие / Чудинов А. – М.: Флинта: Наука, 2006. – 256 с.
2. Актуальные проблемы современной лингвистики: учеб. пособие / сост. Чурилина Л. – М.: Флинта: Наука, 2006. – 416 с.
3. Сорокин Ю. Креолизованные тексты и их коммуникативная функция / / Сорокин Ю., Тарасов Е. Оптимизация речевого воздействия / Академия наук СССР; отв. редактор: Котов Р. – М.: Высшая школа, 1990. – С. 180 – 186.
4. Киселёва Л. Семантическое основа образных средств / Киселёва Л. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1989. – 92 с.
5. Ван Дейк Т. Язык. Познание. Коммуникация / Ван Дейк Т.; пер. с англ. – М.: Прогресс, 1989. – 312 с.
6. Бойко М. Функциональный анализ средств создания образа страны (на материале немецких политических креолизованных текстов): автореф. дисс. … канд. филол. наук: 10.02.04 / Бойко М.– Воронеж, 2006. – 23 с.

Научный руководитель:
доцент, кандидат педагогических наук Богатикова Людмила Ивановна.

Александра Глотова
(Севастополь, Украина)

ОСОБЕННОСТИ ПЕРЕВОДА ДИАЛЕКТА КОКНИ В РОМАНЕ У. С. МОЭМА «ЛИЗА ИЗ ЛАМБЕТА»

В 1897 году появился на свет первый роман У. С. Моэма «Лиза из Ламбета» («Liza of Lambeth»). Русская версия перевода Ю. Фокиной была опубликована лишь спустя много лет в 2012 году [3].

Роман был создан на основе воспоминаний писателя о прохождении медицинской практики при больнице св. Фомы в трущобах восточной части Лондона: «Сочинять практически не пришлось. Я записал увиденное и услышанное с максимальной точностью и без прикрас» [3, с. 9]. У. С. Моэм был верен принципу «писать только о том, что знаешь», опираясь на предыдущий опыт.

В произведении «Лиза из Ламбета» автор описывает трудную жизнь озлобленных и потерявших надежду невежественных обитателей трущоб, привыкших к нищете и ежедневной жестокости. Герои романа – необразованная «городская беднота» района Ламбет («Lambeth») конца XIX в. Этот роман У. С. Моэма можно отнести к категории произведений, называемых Э. Золя «острыми литературными блюдами». Иногда его сравнивают с романами французских натуралистов, например, «Жермини Ласерте» братьев Гонкуров, описывающих «низменные несчастья недостойных внимания классов» [5, с. 2].

Все персонажи романа говорят на нестандартном варианте английского языка – кокни («cockney»). Это язык представителей низших классов, проживающих в бедной восточной части Лондона Ист-Энд. Кокни относят к типу лондонского просторечия. Грубость и вульгарность кокни прекрасно подходили для передачи особенностей речевой характеристики героев произведения. У. С. Моэм пишет в предисловии к роману: «Говорили на кокни. Смею надеяться, что воспроизвел их речь с максимальной точностью. Их словарный запас не отличался разнообразием в отличие от их детей. Имея в распоряжении более скудный язык, они и чувствовали и думали проще» [3, с. 12].

Прозаик считал, что писать нужно в манере своего времени, используя живой язык. Автор был уверен, что поведение героев должно вытекать из их характеров и из особенностей их речи. Диалог должен характеризовать говорящих и двигать сюжет [4, с. 279]. Неудивительно, что мастерски воссозданная писателем речь героев в английской версии романа приводит в восторг читателей и поклонников творчества У. С. Моэма. Более того, роман «Лиза из Ламбета» можно считать актуальным для исследований переводчиков, филологов и литературоведов.

Среди наиболее сложных проблем при переводе художественного произведения является, как известно, сохранение замысла автора и раскрытие особенностей его стиля. Заметим, что основную трудность для переводчика романа «Лиза из Ламбета» представляла передача именно колорита речи героев произведения, поскольку У. С. Моэм использует специфический диалект английского языка. Ю. А. Богатикова полагает, что в русской практике перевода уже сложились четкие правила передачи диалектизмов, идиолектов и безэквивалентной лексики [1, с. 71]. Это дает возможность переводчику выработать свою личную стратегию перевода диалектизмов.

Цель данной статьи состоит в том, чтобы выявить особенности кокни и проанализировать стратегию перевода этого диалекта на русский язык в романе У. С. Моэма «Лиза из Ламбета». К характерным признакам кокни, прежде всего, относится явная неправильность речи и особенности произношения в целом. Кокни часто используют для пренебрежительного обозначения необразованных людей. Их речь груба и вульгарна. Присутствие рифмованного сленга свойственно, скорее, современному варианту кокни.

Перечислим наиболее характерные признаки кокни на фонетическом уровне, отраженные в романе У.С. Моэма «Лиза из Ламбета»:

1. *Опущение:*

- *пропуск звука [h] в начальной позиции.* Например:

«be ‘avin’» вместо «be having» [6, с. 6], «’Ave yer» вместо «Have you» [6, с. 10], «goin’ to ‘ave» вместо «going to have» [6, с. 6], «’ere’s an organ» вместо «here is an organ» [6, с. 6], «My word, ‘Arry, if you ‘ave any more» вместо «My word, Harry if you have any more» [6, с. 6], «Oo» вместо «Oh» [6, с. 10] и «Oo’s thet?» вместо «Who is that?» [6, с. 26];

- *опущение звуков*. Например:

«sy» вместо «say», «ply» вместо «play», «to-dy» или «ter-day» вместо «today», «awy» – «away».

2. *Искажение звуков.* Например:

«Hextra special!» вместо «Extra special!», «ketch ‘er» вместо «catch her», «sich» вместо «sick», «‘orspital» вместо «hospital», «arskin’» вместо «asking», «arright» вместо «alright», «afeard» вместо «afraid», «chanst» вместо «chance». Также среди наиболее встречаемых словоизменений: «to» – «ter» («tomorrow» – «ter-morrer»), «you» – «yer», «yes» – «yus», «what» – «wot», «theat» – «thet», «first» – «fust», «just» – «jest».

3. *Систематическая замена звуков:*

- [ei] на [ai]: «face» – «fice», «wait» – «wite», «same» – «sime», «name» – «nime», «sake» – «sike», «take» – «tike», «late» – «lite», «lady» – «lidy», «waste»– «wiste», «disgraceful» – «disgriceful»;
- [e] на [i]: «together» – «togither»; «get» – «git»;
- [au] на [a:] «about» – «abaht»; «out» – «aht»; «without» –«withaht»; «down» – «dahn».

4. *Употребление сокращений.* Например:

«I dunno» вместо правильной формы «I don’t know» [6. с. 23];

«D’you» или «D’yer» вместо «Do you».

5. *Использование отрицания «Na» вместо «No» или привычного «not»:*

«Na, I can’t»; «Na, she won’t».

В романе можно выделить и ряд особенностей кокни, выявленных на грамматическом уровне:

- неправильное употребление формы глагола «to do» в 3 лице, единственном числе: «Well, it don’t look like my old one, do it?» [6, с. 11] вместо «Well, it doesn’t look like my old one, does it?» или же «That bucks you up, don’t it?»;
- наличие окончания – s у глагола в 1 лице, единственном числе или в 1 лице, множественном числе: «I loves», «I says», «You says», «If I dies», «I calls it», «they tells»;
- употребление глагола «to be» в форме единственного числа вместо множественного по всему роману: «Thet’s it, but wot was you doin’ in there? Pledgin’ yer shirt, or was it yer trousers?» [6, с. 12], «’Usbands is cautiions» [6, с. 113];
- употребление *«ain’t» вместо «isn’t», «am not» и даже «are not».* Например: «Come on, Florrie, you and me ain’t shy» или «I sy, ain’t she got up dossy?», «Ain’t ‘e beautiful?»;
- неправильное употребление предлогов и нарушение в образовании форм личных местоимений: «Them’s two on them» вместо «They are two out of them» [6, с. 46];
- неправильное употребление вспомогательного глагола при образовании грамматического времени «Present Perfect»: «Ain’t yer seen ‘is wife abaht the street?» вместо «Haven’t you seen his wife about the street?» [6, с. 28];
- случаи употребления двойного отрицания: «I don’t mean no offence», «yer won’t never do nothin’ for me».

К сожалению, не всегда возможно сохранить эти яркие особенности речи героев при переводе оригинала произведения на другой язык. Роман «Лиза из Ламбета» не является исключением. Небезынтересной представляется стратегия перевода кокни и его экспрессивности, избранная Ю. Фокиной при его передаче средствами русского языка. Переводчик, пытаясь сохранить выразительность и колорит речи героев, использует многочисленные фразеологизмы и разговорно-просторечные выражения. Рассмотрим примеры.

Оригинал романа: «My word, ‘Arry, If you ‘ave any more I’ll git a divorce, that I will» [6, с. 7].

Перевод Ю. Фокиной: «А ты, Гарри, заруби себе на носу: заделаешь ещё одного – я с тобой разведусь. Так и знай» [3, с. 35].

Однако даже при таком удачном выборе варианта перевода невозможно передать особенности произношения женщины во время разговора, т.е. пропуск в речи звука [h] («’Arry», «’ave») и замену звука [e] на [i] в слове «get» («git»), что характерно для кокни в целом.

Кроме трудностей передачи характерных признаков речи героев («I sy», «ter»), далеко не всегда получилось отобразить и нарушения правил грамматики при переводе, например, «I calls». Но в русском варианте в приведенном далее примере, действительно, вполне логично не акцентировать на этом внимание.

Оригинал романа: «I sy, ain’t she got up dossy?... Dressed ter death, and kill the fashion, that’s what I calls it» [6, с.9-10].

Перевод Ю. Фокиной: «Вот так вырядилась! Теперь, Лиза, все парни твои, знай успевай собирать да штабелями складывать» [3, с. 37].

Наиболее точные и удачные варианты перевода текста романа представлены в диалоге Лизы с матерью – миссис Кемп.

Оригинал романа: «My rheumatics was thet bad to-dy, thet I didn't know wot ter do with myself. The doctor said I was to be rubbed with that stuff 'e give me, but 'yer won't never do nothin' for me» [6, с. 22].

Перевод Ю. Фокиной: «Нынче ревматизма вовсе замучила. Всё-то косточки ноют, не знаю, куда ноги девать. Доктор, тот говорит, меня надо растиркой растирать, которую растирку он выписал. Только куда уж там – растирать! Растирать-то некому! Родная дочь шляется незнамо где…» [3, с. 47].

Интересны варианты перевода обращений героев друг к другу в романе. Например, «ole gal» (= «old girl») переводится как «подружка», «old cock» и «old chap» – «приятель», «Na then, Italiano, buck up» – «Эй ты, чернявый, просыпайся», «my darlin' duck» – «дорогуша моя дорогая», «my sweetest sweet» – «прелесть моя прелестная».

При переводе романа Ю. Фокина использует слова и выражения, свойственные именно современному языку. Это естественно, поскольку ещё в 1923 г. Вальтер Беньямин писал, что оригинал произведения существует во времени. Постепенно язык произведения обновляется, изменяется его звучание и значение слов, то же происходит и в языке переводчика [2, с. 86]. Рассмотрим некоторые примеры из оригинала и его перевода: «Garn!» [6, с. 12] – «Придурок!» [3, с. 39], «Jellybelly» [6, с. 12] – «Жиртрест», [3, с. 39], «I'm abaht done. I've 'ad enough of it» [6, с. 17] – «Уф, не могу больше. Сейчас кончусь» [3, с. 42], «Git aht!» (= Get out) [6, с. 19] – «Отвали!» [3, с. 44], «Go on, Liza» [6, с. 17] – «Давай, Лиза, жги!» [3, с. 42], «Na, you won't» [6, с. 19] – «Раскатали губу!» [3, с. 44], «Come on» [6, с. 19] – «Погнали, парни!» [3, с. 44], «I'm not a drinking sort» [6, с. 30] – «Я не забулдыга какой» [3, с. 52], «Look at 'er stockin's!» [6, с. 18] – «Ты чулки зацени!» [3, с. 43], «I know wot you was doin', you was showin' off thet new dress of yours. Pretty waste of money thet is, instead of givin' it me ter sive up» [6, с. 23] – «Понятно, что ты делала. Тебе приспичило новым платьем щегольнуть. Все деньги транжиришь, нет чтоб матери отдать, мать бы на черный день отложила.» [3, с. 47].

В романе часто встречаются образцы сленга и жаргона: «dirty slut» – «паршивка», «mug» – «дура», «dirty beast» – «кобелина», «bloomin' lot of cowards» – «псы трусливые» «'air in them things for» – «фигли в волосах», «ain't a sight» – «ну и образина», «cops come in and took'em both off ter quod»– «фараоны явились и обеих теток замели», «wot the 'ell's up 'ere» – «какого черта здесь происходит» и т.д.

Экспрессивная речь героев романа, безусловно, стала характерной особенностью произведения У.С. Моэма «Лиза из Ламбета». Переводчик романа, используя ресурсы своего родного языка в его современном звучании, сумела передать всю прелесть и красочность речи персонажей, в результате чего кокни представлен такими средствами, как использование фразеологизмов, коллоквиализмов, сленга и жаргона. Это можно считать вполне адекватным выбором, дающим возможность подчеркнуть социальный, профессиональный, а также образовательный уровень героев.

Литература:

1. Богатикова Ю.А. «Биография Лондона» П. Акройда: выбор стратегии перевода диалекта кокни. / Ю.А. Богатикова // Вестник Московского университета. – 2010. Сер. 22. Теория перевода. – №1. – С. 66-74
2. Будний В. Порівняльне літературознавство: Підручник / В. Будний, М. Ільницький. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – С. 86.
3. Моэм У. С. Лиза из Ламбета: [роман] / Сомерсет Моэм; пер. англ. Ю. Фокиной. – М.: Астрель, 2012. – 221, [3] с.
4. Моэм У.С. Подводя итоги: [роман] / Уильям Сомерсет Моэм; [пер. с англ. М. Лорис]. – М.: Астрель; Владимир: ВКТ, 2012. – 317, [3] с.
5. Эдмон и Жюль де Гонкур. Жермини Ласерте. Братья Земганно. Актриса Фостен. – М., «Художественная литература», 1972. – 494 с.
6. W. Somerset Maugham. Liza of Lambeth, 271 p. / Gutenberg // produced by Mark C. Orton, Sanker Viswanathan and the Online Distributed Proofreading Team / http: //www.pgdp.net

Научный руководитель:
доктор филологических наук, профессор Андрущенко Елена Анатольевна.

Юрій Горожанов
(Луцьк, Україна)

ЛЕКСИЧНІ ТА СТРУКТУРНІ МОДЕЛІ ЕРГОНІМІВ МІСТА ЛУЦЬКА

Лінгвістичні дослідження в останні роки вирізняються увагою до проблем периферійних груп ономастичного простору, зокрема ергонімів. В ергонімах, на думку Н. В. Носенко, відображені сучасні номінативні процеси, а також вони характеризують мовну особистість номінатора і мовний простір міста загалом [2, с. 7]

В українській та зарубіжній лінгвістиці з'явилася низка праць, що стосуються назв комерційних підприємств. Та це не вирішило термінологічну проблему, оскільки до сьогодні існує ряд лексем, якими позначають ці назви.

Термін *ергонім* використовують Ф. Ф. Алістанова, А. В. Беспалова, З. І. Бузинова, М. Голомидова, С.В. Земскова, Г. В. Зимовець, О. Г. Мікіна, Н. В. Носенко, Н. В. Подольська, Т. П. Романова, О. В. Суперанська, М. М. Цілина, С. О. Шестакова, М. В. Шимкевич та ін. Разом із тим деякі дослідники пропонують й інші терміни, які позначають цю реалію. Наприклад, О. О. Белей, В. А. Коршунова та Т. К. Ніколаєва вживають термін *фірмонім*, Д.А. Яловець-Коновалова – словосполучення *назва комерційного підприємства*, Р. І. Козлов, Ю. В. Вайрах – *ергоурбонім* тощо. Зокрема Ю. В. Вайрах вважає, що ергоурбоніми – це один із компонентів ергонімного простору, оскільки ергонімія – це "складний неоднорідний простір назв, серед яких виділяються власне ергоніми (назви ділових нелокалізованих об'єктів, наприклад, садівниче товариство "Дружба" та ін.), ергоурбоніми (назви

міських локалізованих комерційних підприємств) і ергокомоніми (назви сільських комерційних підприємств)" [1, с. 9].

Міські ергоніми як специфічний пласт лексики сучасної української мови відображають усі ті зміни, які відбувалися і відбуваються в нашому суспільстві. Вони є одним із елементів лінгвістичного опису сучасного міста.

Проаналізувавши найменування комерційних підприємств м. Луцька, ми виділили такі смислові групи ергонімів відповідно до лексем, які лежать в їхній основі:

1. Предметна лексика – це група, яка містить назви предметів, продуктів, лексеми узагальнювальної семантики – "*Продукти*", "*Дарунок*", *"Колесо"* (продаж шин), "*Оптика*", *"Тканини", "Мобілочка", "Салон вікон", "Печі та каміни", "Меблі з Європи", "Стоматолог", "Лазня", "Сауна", "Олівець"*, "*Черевички"*, "*Одяг та взуття*", "*Овочі та фрукти*", "*Люстри*", "*Порцеляна*", "*Бджільництво*" та ін. Такі ергоніми, хоч вони конкретизують рід діяльності закладу, не характерні для міста. Напевно, на думку номінаторів, вони нагадують про радянське минуле.

2. Лексика просторової та локальної тематики:

а) **топоніми** (макро – та мікротопоніми) – "*Українські страви*" (кафе), "*Українські ниви*" (продукти), "*Вікна Волині*" (металопластикові вікна), *"Алерт"* (охоронні системи), *"Лучеськ*" (готель), "*Лучеськ Великий*" (кіновідеооб'єднання), *"Токіо"* (сауна), "*Таллінн*" (кафе), "*Бруклін*" (продовольчі товари) та ін.;

б) **назви вулиць чи районів міста,** які вказують на розташування установи – "*Львівський*", "*Дубнівський*", "*Кутовий*", "*Привокзальний*", "*Східний"* (магазини), "*Північний*" (ринок) та ін.;

в) **назви водних об'єктів** – *"Над Стиром"* (кафе) *"Світязь*" (готель і ресторан), "*Неман*" (меблі), "*Черемош*" (продукти), "*Славутич*" (магазин) тощо.

3. Власні назви:

а) **особові імена та прізвища** – "*Яна*" (діагностичний центр), "*Тарас*" (приватна швидка допомога), "*Лючія*", "*Вікторія*" (агентства нерухомості), "*Глорія*" (проведення свят), "*Іванна*" (тканини), *"Юлія"* (спецодяг), "Данилко" (продукти) "*Парацельс*" (медичний центр), "*Гедеон Ріхтер"* (аптека); "*Плюшкін*" (комісійний магазин) та ін.;

б) **імена казкових, літературних та міфологічних персонажів** – "*Буратіно*" (торговий центр), "*Мальвіна*", "*Колобок*" (кафе), "*Хорс*" (металопластикові вікна), "*Юнона*" (магазин взуття), "*Дон Кіхот*" (сувеніри), "*Садко*" (продовольчі товари) тощо.

4. Назви, пов'язані з рослинним та тваринним світом – "*Природа*" (зоомагазин), "*Базилік*", "*Кульбабка*", "*Явір*" (кафе), "*Фіалка*" (аптека), "*Чайка*" (хімчистка), "*Крокус*" (квіти), "*Барвінок*" (супермаркет), "*Цикламен*", "*Берест*"(меблі), "*Апельсин*" (комп'ютерна техніка), *"Сова", "Білочка"* (продукти харчування), "*Бекас*" (побутова техніка), "*Алігатор*" (мисливство та рибальство) тощо.

5. Дорогоцінні та напівдорогоцінні камені – "*Карат*", "*Перлина*", "*Рубін*", "*Діамант*" (ювелірні магазини), "*Платинум*" (банк) та ін.

6. ***Космічні назви*** – "*Сатурн"*(побутова техніка), "*Орбіта*" (техноторговий центр), "*Космос*" (кафе) тощо.

7. ***Нумеративні ергоніми*** – "*32 перлини*" (стоматологія), "*7 кілометр*" (одяг та взуття).

8. ***Емоційно-оцінні номінації*** – "*Лідер*" (навчальний центр), "*Фаворит*" (кадровий центр), "*Фортуна"*, "*Пафос*" (жіночий та чоловічий одяг), "*Тріумф*" (магазин одягу).

9. ***Лексика з семантикою престижності*** – "*Еліт*" (салон одягу), "*Еліт-офіс*" (товари для офісу), "Креатив плюс" (рекламне агентство), "Елеганс" (жіночий одяг), "*Галант*" (чоловічий одяг та взуття), "*Преміум сервіс*" (комп'ютери й офісна техніка).

10. Лексика з семантикою ментальної сфери (інтелектуальна продукція) – "*Дім книги*", "*Студент*"(канцтовари, книги), "Знання", "Освіта" (книги)та ін.

11. Іншомовна лексика – "*Business magazine*" (діловий журнал), "*Renaissance*" (ательє-салон), "*Papa Buratino*" (столярна мануфактура), "*Wintera*" (металопластикові вікна), "*Metal Gym*" (тренажерний зал), "*PaRtyzan*" (рекламна агенція), "*Profidрев*" (виготовлення меблів), "*Mandarin*" (центр іноземних мов), "*Master Beauty*" (студія краси), "*Plaza*" (агентство нерухомості), "*Sprinter"* (спортивний одяг) та ін.

Структурно ергоніми м. Луцька можемо розподілити за такими моделями: ***«Substantiv», «Словосполучення», «Adjectiv», «Абревіатури», «Речення»***:

1) модель ***«Substantiv»*** – "*Лакмус*" (діагностична лабораторія), "*Гостинець*" (торговий центр), "*Світлофор*" (магазин світла), *"Смак", "Апетит"* (продукти харчування), *"Кобза"* (музичні інструменти), *"Салют"* (супермаркет), *"Ельдорадо"* (побутова техніка) та ін.;

2) модель ***«Adjectiv»*** – "*Дубнівський", "Привокзальний", "Варшавський", "Кутовий"* (магазини), "*Північний*", "*Східний*", "*Завокзальний*", "*Центральний*" (ринки), "*Профспілковий*" (готель), "*Ветеранська*" (аптека) тощо.

3) модель ***"Словосполучення"*** має так такі різновиди:

– ***Adjectiv + Substantiv*** – "*Правова допомога*" (юридична компанія), "*Алмазний інструмент*" (виготовлення та продаж), "*Ювелірна майстерня*", "*Волинський камін*", "*Теплий дім*" (виготовлення та встановлення дверей), "*Чорна королева*" (кав'ярня), "*Золотий лев*" (салон меблів), "*Книжкові барви*", "*Рідні меблі*" та ін.;

– ***Substantiv + Substantiv***: "*Дім кави*", "*Світ гардин*", "*Світ сайдингу*", "*Меблі з Європи*", "*Джерело здоров'я*" (доставка питної води), "*Танок квітів*" та ін.;

– ***Substantiv + Абревіатура*** – "*@Вухо.Ком*", "*Д-Проект*" (меблі) тощо;

– ***Substantiv + Numerativ***: "*Три смереки*" (кафе), "*32 перлини*" (стоматологія), "*Темп-21*" (центр продажу житла), "*Мрія-1*" (продукти харчування), "*Офіс один*" (канцтовари), "*Гастроном 27*" та ін.;

– ***Substantiv + Pronominativ***: "*Ваш лікар*"(медичний центр), "*Ваш кондитер*", "*Ваша книга*", "*Свій час*";

– ***Substantiv + Прийменник*** – "*У Миколи*", "*У Івана*" (кафе), "*У Наталі"* (квіти);

– ***Adjectiv + Adjectiv + Substantiv*** – "*Офісні сервісні системи*",

– ***Adjectiv + Substantiv + Numerativ*** – "*Центральна аптека № 50*"

5) модель ***"Абревіатури"*** – "*Західелектромонтаж*", "*Ретранс*" (рекламне агентство), "*ШокоБУМ*", "*Югромакс*", "*ККСК-ОПТ*" (канцтовари), "*ВолиньГлобалТрейд" INVOLUX"* (білоруські меблі);

6) модель ***"Речення"*** – "*Вареники тут*", *"Я хочу"* (постільна білизна), *"Здоровенькі були"* (аптека).

Отже, серед ергонімів м. Луцька вирізняємо назви, що відображають специфіку товарів, які реалізують ці комерційні заклади, а також утворені від назв просторової та локальної тематики, топонімів та антропонімів,

дорогоцінних та напівдорогоцінних каменів, космічних назв та нумеративів, іншомовної лексики тощо. Серед структурних моделей ергонімів м. Луцька вирізняються «Substantiv», «Словосполучення», «Adjectiv», «Абревіатури» та «Речення».

Література:

1. Вайрах Ю. В. Эргоурбонимия города Иркутска: структурно-семантический и лингвокультурологический аспекты исследования: автореф. … канд. филол. наук: спец. 10.02.01 – "Русский язык" / Ю. В. Вайрах. – Улан-Удэ, 2011. – 22 с.
2. Носенко Н. В. Названия городских объектов Новосибирска: структурно-семантический и коммуникативно-прагматический аспекты: дис.... канд. филол. наук: спец. 10.02.01 – "Русский язык" / Н. В. Носенко. – Новосибирск, 2007. – 234 с.

Науковий керівник:
кандидат філологічних наук, доцент Левчук Ірина Петрівна.

Лариса Єриш
(Донецьк, Україна)

ФУНКЦІОНУВАННЯ КОМУНІКАТИВНИХ ФРАГМЕНТІВ У МОВНІЙ ПАМ'ЯТІ НОСІЯ МОВИ

Будь-який акт вживання мови є частиною людського досвіду. Такий акт породжує висловлювання, які вбирають в себе певні обставини, емоційний відтінок, наміри автора, відношення між ним та адресатом мовлення, особливості їхнього досвіду, риси, властиві саме тому часу, коли відбувається мовленнєвий акт та багато інших деталей, які впливають на нього.

Через те, що мовне середовище завжди рухається, то будь-який інший випадок відбувається за нових обставин, в іншому просторово-часовому відрізку, у іншому ментальному просторі. Через це умови нового оточення, стан комунікантів та інші деталі породжують нові смислові відтінки одного і того ж самого слова, виразу, тексту. Але цей процес не є однобічним – саме середовище змінюється через свою адаптацію до висловлювання, таким чином, Це оточення є контекстом, який впливає на утворення нових значень слова або висловлювання, а вони адаптують контекст для актуалізації певного смислу, реалізації намірів автора та адекватного розуміння адресатом.

Наша мова є великим світом, який складається із величезної кількості одиниць різного порядку, який не має певних чітких меж і до того ж знаходиться у постійному русі. Склад мови являє собою накопичення попереднього досвіду. Усі елементи взаємодіють між собою, знаходячись у постійному русі, і через це виникають нові смислові відтінки.

Для того, щоб виразити свої думки, ми беремо з нашого резервуару пам'яті слова, вирази, цитації, адаптуємо їх одне до одного. Результатом успішного вибору мовних одиниць є передача власної думки та її розуміння іншими членами того чи іншого мовного простору. Мовний резервуар окремої людини не є закритим та ізольованим. Він взаємодіє з мовними просторами інших носіїв мови, збагачується, піддається деяким модифікаціям: "індивідуальний мовленнєвий досвід усілякої людини формується і розвивається у нескінченній та постійній взаємодії з чужими висловлюваннями. Цей досвід у певній мірі може бути охарактеризований як процес засвоєння – більш чи менш творчого – чужих слів (але не слів мови)." [1, с. 460]

Мовлення будь-якої людини сприймається не як те, що складається з окремих іменників, прикметників, дієслів тощо, але й синтаксичних одиниць різних рівнів. Наша пам'ять, яка є ментальним простором, або одним з можливих світів, в якому зберігається велика кількість цитацій, текстів, власних назв, які через свою відомість вживаються у різних ситуаціях, тим самим вказуючи на деяку їхню схожість, або навпаки абсолютну несхожість, характеризуючи об'єкти, явища тощо. Їхнє існування у нових контекстах теж доводить факт постійного руху мовного конгломерату, адаптацію та збагачення їх новими значеннями.

Б.М.Гаспаров стверджує, що "...кожний випадок вживання будь-якої мовної форми в мовленні окремого мовця є унікальним та у точності ніколи не повторюється: змінюється контекст, середовище, фізичний та емоційний стан мовця, його минулий досвід і досвід людей, з якими він вступає у взаємодію; все це впливає і на розуміння форми, і на її фізичне втілення". [2, с. 22]

Людині властиво піддавати свій досвід раціональному осмисленню. Ми порівнюємо різні явища, ознаки, елементи, фіксуємо та кодифікуємо їх, створюючи більш чи менш об'єктивоване відображення цього явища у нашому ментальному просторі. Зіткнувшись з чимось новим, ми намагаємось за допомогою усього нашого мовного арсеналу, особливостей ситуації, контексту зробити необхідні узагальнення та створити аналогії, які сприятимуть актуалізації певного значення висловлення.

Усі вирази, які зберігаються в нашій пам'яті, піддаються аналогічному осмисленню, яке сприяє створенню нових словоформ з ними. Ми продовжуємо будувати за зразком, тому все, що створюється нами схоже на щось вже існуюче, нагадує прототипові тексти. Після багаторазового (а іноді і одноразового) вживання, нові слова, висловлення стають частиною нашого мовного запасу, починають взаємодіяти одне з одним, змінюючи свої конфігурації. Мовна пам'ять актуалізує певні значення за допомогою мовної діяльності, і така взаємодія є нескінченною.

Володіючи мовою на достатньо високому рівні, людина не замислюється про правила поєднання мовних одиниць між собою, але може створювати все нові і нові конструкції, поєднання, і завдяки цьому ми маємо нові літературні шедеври, можемо розповідати про свій новий досвід щодня. Це означає, що мова може вмістити в себе будь-який об'єм знань людства.

Цікавим постає питання того, як взаємодіють між собою ці елементи мови, як ми можемо стверджувати про прийнятність нових результатів. У своїй роботі ми піддамо аналізу такий шар мови як власні назви, намагаючись відповісти на питання. Для цього буде проведено глибокий аналіз синтаксичних властивостей ВН, їхніх валентних особливостей, існування у різних контекстах, просторово-часовій рамці та можливих світах.

Отже, мовна пам'ять є цілим, але рухомим цілим, яке розвивається та рухається протягом всього її життя. Вона не існує сама по собі без умов її вживання, а завжди нагадує нам про сферу вживання, емоційні особливості, комунікативні ситуації. Лише за цих умов елементи мови можуть правильно актуалізуватися у нашій свідомості.

Таким чином, можна сказати, що ми пам'ятаємо велику кількість комунікативних актів, цитат. Через свою пов'язаність з текстом прототипом їхня актуалізація тягне за собою інші часточки мови, які допомагають виражати думки. Такий процес нагадує сприйняття інтертекстуальних алюзій. Але ж алюзії, які трапляються нам у реальному житті набагато ширше та складніше, ніж у будь-якому літературному тексті. Спілкуючись одне з одним, ми увесь час посилаємось на інші текстові простори, які були створені нами або іншими людьми в усній або писемній формі.

Значний об'єм мовної пам'яті займають широковідомі назви, вислови, фрази, імена людей, які належать реальному світу (імена акторів, вчених, співаків тощо), літературним текстам, кінофільмам. Такі одиниці мають важливий статус у ментальному просторі людини через те, що згадування певних назв, цитат викликає в нашій уяві певні характерні риси, ознаки, які дуже яскраво порівнюють ситуацію, що склалася з відомим текстом, подією, умовами. Певні цитати, які ми запам'ятали, долучаються до складної мережі переплетень з іншими фрагментами мовного матеріалу і заповнюють інші простори пам'яті.

Саме так функціонують і власні назви з конотативними співзначеннями, які легко актуалізують необхідні риси для характеристики контексту, підлаштовуючись під нього, і корегуючи його так, що донести свою думку. Результат, який ми отримали в ході таких розумових зусиль, залежить від того, наскільки успішно нам вдалося використати різні мнемонічні прийоми, які викликали певні асоціації та уявлення.

Немає чітких меж між шарами текстів, які взаємодіють у спілкуванні людей. Через такий взаємний вплив є неможливим, вживаючи один і той самий фрагмент, однаково виразити свої емоції. Навіть читаючи один і той самий літературний твір, який є нібито застиглим у розвитку, ми сприймаємо його кожен раз інакше, змінюючи своє ставлення до нього, сприймаючи по-іншому персонажів. Таким чином, будь-яка конотативна назва, прецедентний текст, словосполучення змінюють свої параметри, коли опиняються у інших просторово-часових рамках.

У багатій кількості таких комунікативних дій мовна свідомість мовця змінюється. Це сприяє створенню нових прецедентів, які змінюють уяви людини про оточуюче середовище, про те, що можливо, а що ні, виникають нові валентності слова, які не були притаманні йому раніше. В результаті можна зустріти слово у незвичайному для нього оточенні. Але це не заважатиме розумінню новоутворення, якщо будуть враховані умови вживання (місце, адресат, ситуація, стиль тощо). Саме завдяки володінню спільними знаннями є можливим спілкування між мовними суб'єктами. "Наша здатність прийняти кимось іншим створене висловлювання в свій мовний світ є результатом спільного "цитатного фонду", до якого ми всі <...> залучені". [2, с. 88]

В пам'яті мовного суб'єкта слова існують як окремо, так і у певних сполученнях. Тобто, якщо людина промовить слово, то в неї виникають певні асоціативні словосполучення з ним. Такі постійні відрізки мовлення, які зберігаються у мовному просторі Б.М. Гаспаров називає комунікативними фрагментами. Вони потрапляють до нашого лексикону з інших текстів, письмових чи усних, створених нами або іншими носіями мови. Комунікативним фрагментом (далі КФ) словосполучення стає після неодноразового вживання об'єктом. Шляхом певних процесів за допомогою асоціацій він посідає своє місце у лексичному просторі мовця. До КФ належать такі вирази, які ми називаємо "кліше", "стійки словосполучення", "мовленнєві штампи". У таких словосполученнях слова стають нібито невід'ємними атрибутами одне одного і сприймаються носіями мови як одне ціле, відоме, та те, що легко упізнається. Через постійну взаємодію між собою КФ можуть втрачати свої межі, зростаючись одне з одним і створюючи одиниці більшого масштабу. Заданість КФ означає прецедентність, тобто те, що вже колись було в мовному досвіді. Кожний акт вживання якогось КФ у мовленні є алюзією, яка може виникати багато разів в різних умовах, які ніколи не повторюються.

На відміну від цитати КФ не завжди має, або не завжди можна встановити, джерело походження, та його форми не мають чіткого характеру через зміну валентності, рухомість, взаємодію з іншими мовними одиницями. Для КФ характерна множинність як алюзії, він щось нагадує, дає якісь посилання, натякає, але нечітко, невизначено.

Кожний КФ має цілісний смисл, але не сам по собі. Він потребує певного оточення через свої валентності властивості. КФ займає своє місце у висловлюванні, визначає слова та фрази навколо себе. Стійке словосполучення визначає своє середовище формує необхідний комунікативний простір.

Значення будь-якого слова визначається у словнику, але, потрапляючи у різні оточення, на поверхню спливають різні смисли, кількість яких набагато більше за словникове значення. Розміщення слова у контексті розуміється як акт, в якому знаходить дозвіл багатозначущість слова і який надає можливість мовцю вибрати одну з можливих альтернатив його значення.

У стійкому словосполученні значення слова не розглядаються окремо. Вони виникли у первинних контекстах, якими і є комунікативні фрагменти. Не контекст або ситуація змінюють та уточнюють для нас значення слів, а навпаки, КФ змінює та уточнює той контекст, в якому відбувається мовленнєва діяльність. Якщо учасники мовленнєвого процесу володіють схожими базами комунікативних фрагментів, то між ними спостерігається взаєморозуміння.

Як зазначалося раніше, КФ може змінювати своє оточення, межі, рухатися. Зміна його компоненту – це не просто механічне додавання до початкового образу, але перебудова образу КФ, модифікація його меж і подальші асоціативні потенції. Спектр потенційно можливих компонентів, які потребує словосполучення нескінченний (дивився фільм, дивився цікавий фільм, дивився фільм вчора, дивився фільм у кінотеатрі, я дивився фільм, дивився цікавий фільм про Наполеона тощо). Знання цілих полів таких варіантів і розуміння усіх змін, які реалізуються у смисловому просторі, що виникає, є невід'ємною частиною нашого знання комунікативного фрагменту.

КФ існує як цілісна "монада" мовного досвіду, і в цій своїй якості він створює неповторний мовний світ. КФ, які є дуже схожими на перший погляд, після аналізу своїй просторів вживання демонструють багато спільного, спільних точок зіткнення, але таке співвідношення не може бути повним (дивився фільм, дивився фільми). Завжди знайдеться ситуація, в якій одне не може ні в якому разі бути вжитим замість іншого через ряд унікальних обставин ситуації.

Вживання певних КФ однією людиною тісно пов'язане з фактом існування таких самих фрагментів у площині мовного досвіду іншої людини.

Кожний випадок вживання мови є містом пересічення між протилежними тенденціями. Асоціативні зв'язки між різними КФ можуть мати різний характер – бути прямими або опосередкованими. Коли мовець включає до свого мовлення будь-який комунікативний фрагмент, то він обов'язково пов'язується з асоціаціями про ряд інших КФ, які зберігаються в його пам'яті. Це асоціативне оточення впливає на його існування у певному акті мовленнєвої діяльності.

Асоціативні зв'язки виникають на основі конститутивних ознак, кількість яких є безмежною. Ефект зв'язаності декількох КФ виникає на основі схожості їхнього предметного значення, приналежності до одного тематичного поля, звукової чи графічної форми.

Найважливішу роль у каналах асоціативних зв'язків має типовість схожості, тобто наскільки співвідношення форми виразів сприймається як типове. Формальна схожість доповнюється аналогією предметного значення, як воно сприймається мовцем. Таким чином, в основі аналогічної зв'язаності висловлювань знаходиться перцептивна схожість.

Проаналізувавши деякі властивості комунікативного фрагменту, можна зробити висновок, що це цілісне утворення, яке може сполучуватись з іншими одиницями мови, з іншими КФ, яке характеризується рухомістю та невизначеністю меж, яке упізнається мовцем та викликає алюзії. Якщо подивитися на мову як на простір взаємодій комунікантів у мнемонічному оточенні мовного досвіду, то межі між новим і відомим втрачають чіткість.

Література:

1. Бахтин М.М. Проблема речевых жанров. // Бахтин М.М. Литературно-критические статьи. – М., 1986, с. 428-472
2. Гаспаров Б.М. Язык, память, образ. Лингвистика языкового существования.: "Новое литературное обозрение", 1996. – 352с.

Ілона Марченкова
(Миколаїв, Україна)

ПРОБЛЕМА ПЕРЕКЛАДУ ІДІОЛЕКТУ Р.М.РІЛЬКЕ – ЛІРИКА У ЦИКЛІ «ДУЇНСЬКІ ЕЛЕГІЇ»

Лінгвістична категорія – ідіолект автора стоїть зараз на порядку денному, отже систематизація вже існуючих матеріалів про творчість Рільке, розгляд його поезії з нової точки зору під кутом фонетичного, морфологічного, лексичного та синтаксичного стилістичних аспектів, порівняння цих аспектів-оригіналів з аспектами-перекладами і визначають завдання дослідження.

У роботі користуємося теорією стосовно поняття «ідіолект» та «адекватність перекладу», яка подається в підручнику «Теорія та практика перекладу» авторів Кияка Т. Р., Науменка А. М. та Огуя О. Д. [1], який вважаємо не просто підручником для студентів вищих навчальних закладів, а високоякісною науковою працею. Отже, перекладач має власний ідіолект, котрий нестримно втручається у всі структурні компоненти оригіналу, щоб накласти на них власний відбиток. Але на цей, так званий, «ідіолект мовця» (прийоми і засоби вербального оформлення думки) накладається додатково «ідіолект перекладача» (тобто професійні прийоми і засоби вирішення суто перекладацької проблеми, які, повторюючись у практичній діяльності конкретного перекладача, стають його «візитівкою»). Тим самим ідіолект перекладача за своєю змістовною структурою складніший, ніж ідіолект автора оригіналу [1, с. 381-382].

Дослідженнями творчості Райнера Марії Рільке займалося багато науковців, але як, зазначає Л. Кравченко в книзі «Райнер Марія Рільке й Україна» [2, с. 5], окремо треба виділити доробок Д. Наливайка як досить вагомий, концептуально-цілісний внесок в українську рількеану. У книзі «Райнер Марія Рільке й Україна» [2, с. 7] також зазначено, що новизною й актуальністю вирізняються розвідки Л. Кравченко, Л. Цибенка та П. Рихла, в яких проаналізовано близькість поетичної манери Р.М.Рільке поетичній манері найталановитіших його українських перекладачів М.Ореста, В.Стуса, а також австрійського поета П.Целана.

Стрижнем духовного пошуку третього й останнього етапу творчості Рільке була концепція духовного перетворення земного світу. Вона знайшла всебічне втілення у новаторському циклі «Дуїнські елегії» [3]. Важливою умовою духовного зростання людини, на думку Рільке, є самотність. Тільки на самоті людина може повністю віддатися духовній роботі, самозаглибитися, аби пізнати себе, а через себе – й світове буття [4].

Говорячи про філософеми, ключові поетичні поняття, які притаманні пізньому Рільке, В.Г. Купріянов пише, що, якщо говорити про філософські категорії, які належать до мови філософії, метамови, то у Рільке їх як таких немає. У нього мова описує сама себе. У його словах, що здаються простими, нерідко відображена ціла картина світу. Рількеанські ключові поетичні поняття – це, наприклад, «мрія», «дерево», «простір». Відмітимо, що в німецькій мові вони римуються: «Traum» – «Baum» – «Raum». Для перекладача це важливий сигнал особливої уваги до тексту. Мабуть, назвати Рільке повною мірою філософом не можна. Його філософія критична [5].

Вплив Рільке на українську поезію і аналіз процесу перекладу та самих перекладів його творів на українську мову стають актуальними завданнями українського рількезнавства. Але ця сторінка мало розроблена [6]. Крім того однією з проблем перекладознавства є проблема принципової можливості/неможливості адекватного художнього перекладу.

Переклади Рільке українською вимагають, отже, подвійної стратегії в рецептивних устремліннях та прагненнях: з одного боку, не перетворити ці переклади на механічні «раціональні абстрактності», а з іншого – не загубити особливостей поетики художньої модальності, сказати б – «живої суб'єкт-об'єктної» синтези цієї поетики. І треба пам'ятати, що ще одним напруженням, яке викликає різні інтерпретації при художньому перекладі, є те, що з погляду синтактики художній текст уже є кінцевим результатом авторської творчості, а з погляду прагматики – лише вихідним пунктом [7, с. 15].

У повсякденній мові звуки використовуються довільно, так як носій мови спеціально не замислюється над тим, які з них слід застосовувати. Тим часом багато авторів художніх творів, особливо поети рівня Рільке, здійснюють ретельний відбір звуків, керуючись естетичними завданнями. Отже, на фонологічному рівні у своїх

поетичних творах Рільке використовує так звану сукупність прийомів фонетичної організації тексту, поєднуючи приголосні звуки в таких словах як наприклад: «das plötzlich begeisterte Schicksal singt ihn hinein in den Sturm seiner aufrauschenden Welt». В наведеному прикладі багаторазовий повтор приголосних s, tz, t, st, sch, cks є помітним на слух. Повторення одних і тих же звуків потрібно Рільке в якості додаткового засобу ритмізації мови. Тому такий фонетичний прийом (звуковий повтор) важливо виділити в першу чергу як основний в творчості митця. У Рільке до числа таких повторів належать ще алітерація і асонанс.

Повтори звуків або їх поєднання можна пов'язати в елегіях митця з певним семантичним значенням. Ретельним підбором слів Рільке формує зв'язок звукових повторів зі слуховим образом шуму води. Таким чином, сполучення приголосних звуків st, r, s, sch у словах Sturm seiner aufrauschenden Welt передає на фонетичному рівні шум і клекіт водяних потоків. Стус намагається відтворити те саме, але вже за допомогою українського звукопису, порівняємо: «хто долю натхненну знагла співає йому в розкошланій всесвіту бурі; о джерела рік шалених – о Ursprung reißender Ströme». Бачимо, що поєднання приголосних звуків зк, р, шл, дж, шх відтворює водний клекіт, особливо добре це відчутно під час усного мовлення (під час декламування вірша).

Підтвердженням того, що Рільке є майстром фонетичної побудови вірша є висновки З. П. Кулікової, яка пише, що фонетичні повтори в поезії Рільке є зображувально-виразними, римо – та ритмоутворюючими засобами. Вірші поета сполучають у собі ритмічний малюнок, що постійно варіює, строфічну форму, риму і велику кількість звукових повторів [16].

Вона також зазначає, що асонанси та алітерації, які ми зустрічаємо у творчості Рільке сприяють розкриттю теми вірша, вокалізації та гармонізації поетичного тексту. І дійсно, алітерація у Рільке виконує евфонічну (милозвучну) і логічну функції, саме цим підкреслюючи тісний зв’язок між словами. Прийомами алітерації Рільке часто користуються для того, щоб звернути увагу читача або слухача на той чи інший об’єкт. Одначе передача алітерації мови-оригіналу на мову-переклад – це складна річ.

Отже, передача алітерації та асонансу, цих фонетичних явищ, становить проблему для перекладача і вміння знайти рішення так, щоб фонетично алітерація / асонанс мови-оригіналу відповідали алітерації / асонансу мови-перекладу вимагає зусиль від виконавця перекладу.

Науковцями з’ясовано, що між текстами, написаними різними мовами саме на морфологічному рівні особливо чітко спостерігаються суттєві міжмовні відмінності, в основі яких лежать різні мовні картини світу, особливості граматичної будови мови, певні мовні норми та традиції тощо. У дослідженні звернімо увагу на граматико-морфологічних особливостей творчості Рільке, які впливають на переклад через так звані морфологічно-категорійні трансформації.

При перекладі творів Рільке спостерігаються відмінності функціональних характеристик – різних форм однини та множини. Основні морфологічні категорії граматики (рід, число, відмінок, відміна; тип дієслова, що знаходять своє вираження в певних афіксах та флексіях тощо) слугують Рільке для оформлення певного змісту при творенні оригінального тексту. Як правило, в багатьох випадках (майже з кожної елегії можна виокремити хоча б один такий випадок), ані Бажан, ані Стус їх не перекладають, оскільки в цьому немає особливої потреби – граматичні категорії різнотипних мов не завжди збігаються, а їх відтворення (наприклад, Maskulinum лише через чоловічий рід) рідко коли несе змістову інформацію, хоча в деяких випадках саме ця категорія може бути визначальною: нім. «Der Panther» чоловічого роду, укр. «Пантера» у перекладі Бажана жіночого роду або «Барс» у Стуса чоловічого роду.

В творчості Стуса часто зустрічаються випадки, коли він чи то навмисно, чи то мимоволі замінює «однину» оригіналу «множиною» в перекладі і навпаки. Якщо перше, то можливо це робиться митцем для індивідуалізації власних перекладів, для, так би мовити, «несхожості» з іншими перекладами, якщо друге, то тоді, мабуть, він просто не вбачав своєю основною задачею перекласти, зберігаючи всі важливі особливості ідіолекту Рільке, адже на моменти перекладу Стусом це поняття вже існувало, але тільки-но розвивалось і теоретично оформлювалось.

При перекладі з німецької на українську мову дискусійність завжди становлять складні слова, що складаються з двох різних основ і спонукають перекладача до детальних роздумів стосовно правильно та доречного перекладу таких слів. Р.М. Рільке не оминув у своїй творчості таких слів, адже вони є типовими та загальновживаними у німецькій мові. Для української мови складні слова німецької мови – це майже без еквівалентна лексика при перекладі, саме тому інакше як одним, двома або більшою кількістю слів одне таке німецьке слово перекласти не виходить.

Отже, відмінна сполучуваність слів в різних мовах, індивідуальний стиль автора оригіналу і автора перекладу – ці і ще багато інших аспектів ускладнюють завдання перекладача, даючи йому змогу шукати, підбирати різні варіанти перекладу, компонувати непоєднуване та комбінувати те, що, на перший погляд, скомбінувати неможна. В цьому і виявляється завдання перекладача – знайти або вигадати шуканий еквівалент і вдало застосувати його у тексті-перекладі.

Здійснення перекладу на лексичному рівні є зовсім не простим, як здається. При аналізі перекладів українською мовою на цьому рівні, найчастіше звертається увагу на незбіг вибору ознаки для найменування денотата в німецькій і українській мовах; семантичну структура і семантичний об’єм слова, збіг і незбіг семантичного об’єму семантично співвідносних слів у німецькій і українській мовах, полісемію і омонімію як семантичні універсалії; співвідношення семантично мотивованих і немотивованих слів в німецькій і українській мовах: «Komm du, du letzter, den ich anerkenne» – «Ти – мій останній, пізнаний до краю…» (Микола Бажан) або «Нестерпний біль, кого я ще впізнаю…» (Василь Стус»).

Варто звернути увагу на численне використання не типових для сьогочасної української мови слів в перекладах Стуса (це і західноукраїнські слова, і архаїзми, які не були типовими навіть у роки розвитку творчості самого Стуса і т. д.). Але в той же час манера письма Василя Стуса гармонійно поєднала українську традицію із найкращими зразками світової – особливо, європейської спадщини.

Отже, взагалі в своїх перекладах «Дуїнських елегій» Стусом використано близько 33-х застарілих слів; близько 5 книжних слів та виразів; розмовних слів та виразів близько 30; діалектних слів – 16; 21 рідковживане слово (вираз); близько 7 поетичних (одне з них народнопоетичне) слів; власне вигаданих слів зустрічаємо близько 12; знаходимо близько 5 західноукраїнських слів; 1 урочисте слово.

Стосовно синтаксичного рівня варто сказати, що Рільке використовує довгі речення, але, відокремлюючи при цьому кожну завершену думку пунктуаційними знаками. Отже, він так розташовує розділові знаки, що це дає

змогу читачам зупинитися під час читання і замислитися над прочитаним. А перекладач (Стус) ділить великі речення на малі при перекладі, або з'єднує два коротких речення в одне, підлаштовуючись таким чином під сприйняття тексту українським читачем. Часто використовується прийом інверсії – зміни звичайного порядку слів у реченні для виділення змістової значущості тих чи інших його членів або для надання фразі особливого стилістичного забарвлення. Пунктуацію не завжди збережено за оригіналом.

Отже, тексти Рільке – це тексти літературного стилю, особливостями якого є використання виразних лексичних і стилістичних прийомів. Структура віршів Рільке, їх рима здебільшого збережена перекладачами. Всі елегії мають зовні традиційну структуру вірша, а перекладачі вдало зберігають цю довжину віршованих рядків. На жаль, при перекладі втрачається оригінальність віршів, але перекладачі намагаються зробити все можливе, щоб не втратити того відчуття дзеркальності, яке показав Рільке. Адекватність при перекладі зберегти дуже важко, потрібно мати не абиякі здібності, уміння та практичний досвід, щоб правильно та точно перекладати вірш-оригінал, зберігаючи при цьому зміст, всі особливості, весь той мовний та культурний колорит, який містить вірш.

Література:

1. Кияк Т. Р., Огуй О.Д., Науменко А.М. Теорія та практика перекладу (німецька мова). Підручник для студентів вищих навчальних закладів. – Вінниця: Нова книга, 2006. – 592с.
2. Райнер Рільке Марія й Україна // Наукові студії та переклади з Р. М. Рільке. – Т. 2. – Дрогобич: «Коло», 2005. – 414 с.
3. Електронний ресурс: http: //school.xvatit.com/index.php?title (Райнер Марія РІЛЬКЕ (1875–1926). Життєвий і творчий шлях письменника)
4. Електронний ресурс: http: //vds-09.aurora.com.ua/index.php?title (Райнер Марія РІЛЬКЕ (1875–1926). Життєвий і творчий шлях письменника)
5. Поэтический альманах «45-а параллель» №34 (238) (http: //45parallel.net/rilke_filosof)
6. Електронний ресурс: http: //i-kar-100.narod.ru/referatu/001/002/31.html (Інтертекстуальні виміри міжлітературного діалогу Рільке – Бажан – Стус (на епістолярному матеріалі)
7. Кравченко Л. Художня модальність поетичного універсаму Р.М. Рільке: Монографія. – Дрогобич: Коло, 2010. – 360 с.

Наталя Миронова
(Горлівка, Україна)

ГЕНДЕРНІ РОЗБІЖНОСТІ КОНЦЕПТУ КОХАННЯ У ФРАНКОМОВНІЙ ТА ІНДИВІДУАЛЬНО-АВТОРСЬКІЙ КОНЦЕПТОСФЕРІ (на прикладі роману А. Нотомб «Ртуть»)

Дана стаття присвячена вивченню гендерних розбіжностей концепту КОХАННЯ та їх семантико-когнітивному аналізу на матеріалі роману французької письменниці Амелі Нотомб «Ртуть». Актуальність обраної теми визначається загальним інтересом та спрямованістю сучасних лінгвістичних досліджень на вивчення концептів взагалі та впливу соціальної статі, тобто гендеру, на мовну актуалізацію базових концептів зокрема.

У процесі формування концепт, накопичуючи інформацію, набуває рис тієї етнокультури, в рамках якої він існує. Більше того, концепт, який належить до тієї чи іншої національної концептосфери, характеризується також індивідуальними характеристиками, які вносять члени цієї культурної громади. Саме тому вивчення концептів в рамках індивідуальної концептосфери представляє найбільший інтерес [2, с. 345]. В рамках даної статті ми маємо на меті проаналізувати структуру концепту КОХАННЯ.

Для структурного аналізу концепту КОХАННЯ в романі Амелі Нотомб ми вважаємо необхідним провести зіставлення структури даного концепту в французькій лінгвокультурі та його реалізацією в романі «Ртуть», що дасть нам змогу побачити індивідуальну варіативність концепту КОХАННЯ та особливість його реалізації в даному типі дискурсу з одного боку та гендерну варіативність структури концепту КОХАННЯ – з іншого.

Отже, даний концепт має структуру, що складається з ядра та периферійної зони. Ядро концепту КОХАННЯ представлене такими лексемами: *amour* та її дериватами *(aimer, amoureux, amoureuse, amant, amante).* Ближня периферія концепту КОХАННЯ в французькій лінгвокультурі включає два підрівня. До ближньої периферії першого підрівня концепту КОХАННЯ входять синоніми даного концепту: закоханість, обожнювання, сердечна прихильність. До ближньої периферії другого рівня належать синоніми, які виражають почуття кохання в похідному значенні: потяг, прихильність, секс, приверженність, пристрасть, захоплення, схильність, слабкість, симпатія, відданість, тяготіння, манія, вірність, благовоління, благосклонність та ін.

До дальньої периферії ми відносимо лексеми, що передають застарілі значення почуття кохання, або метафоричні образи: полюбитися, приглянутися, прийтися до смаку (до душі, за характером і т. ін.), втертися у довіру, бути в милості, бути фаворитом, протеже та ін.

У французькій лінгвокультурі ближня периферія першого підрівня виражена синонімами лексеми *amour* та її дериватів: *flirt, amourette, s'éprendre, chérir, se passionner, épris, éprise, cher, chère, raffoler, s'embrasser, s'énamourer, sentimental, sentimentale, sentiment, ami, amie, voluptueux, voluptueuse, érotique, sensuel, sensuelle, aimable, sexuel, sexuelle, amical, amicale, amitié etc.*

До ближньої периферії другого підрівня ми відносимо лексеми, що виражають дане почуття в похідному значенні: *attachement attachement, goût, fou, caressant, enflammé, tendresse, inclination, désir, désirer, idolatrer, s'amouracher, se plaire, langoureux, lascif, adorateur, entiche, ardeur, toquade, passade, fantaisie, enthousiasme, intrigue, sens etc.* В зоні дальньої периферії розташовані лексеми, вживання яких в значенні «відчувати почуття глибокої прихильності до когось» вимагає додаткового контексту, а також ми відносимо до цієї групи маловживану, застарілу лексику: *passion, affection, affectueux, fervent, fervente, adoration, galanterie, dévotion, se toquer, admiration, câlin, caprice, salace, coeur, fanatisme, alangui, liaison, infatue, bagatelle, chipe, badinage, chaleur, engouement, beguin, grâce, délicatesse, flamme, tendance, aventure, mouvement, relation, culte, bluette, ardent.*

Аналіз концепту КОХАННЯ в романі Амелі Нотомб «Ртуть» показав, що структура індивідуального концепту є аналогічною до структури національного концепту і може бути описана в термінах ядра та периферії. Варто звернути увагу на те, що, незважаючи на аналогічність структурної сторони індивідуального та

національного концепту «кохання», індивідуальний концепт відображає індивідуально-авторське бачення кохання та враховує певний емоційний досвід, який певним чином відобразився в мовній актуалізації даного концепту.

Таким чином, зміст індивідуального концепту відрізняється від змісту національного концепту. Дані розбіжності стосуються, в першу чергу, периферійної зони даного концепту. Стосовно змістової сторони ядерної зони національного та індивідуального концепту КОХАННЯ є певні збіги. Лексема *amour,* а також її деривативи: *aimer, aime, aimes, aimons, aimez, aiment, amant, amante, amoureux, amoureuse* є складниками ядерної зони концепту КОХАННЯ у романі Амелі Нотомб «Ртуть». Так, дана лексема та деривативи вживаються в романі понад 180 разів. Але, слід зазначити, що периферійна зона має інше наповнення. Ми включаємо в цю групу наступні лексеми: *la nature sexuelle, l'éventuelle liaison, les affaires sentimentales, les rapports sexuels, une caresse, avoir l'envie, coucher ensemble, désirer, avoir passion.* Названі лексеми являються контекстуальними синонімами, що використовуються авторкою для позначення почуття кохання героїв роману. Важливо зауважити, що авторка не часто включає в лексикон одиниці, які вербалізують національний концепт КОХАННЯ Так, лише словосполучення *liaison chérisser*, що відноситься до ближньої периферії першого підрівня даного концепту співпадає в концептосфері Амелі Нотомб та лінгвокультурній картині французького народу.

Спираючись на аналіз мовної реалізації даного концепту в романі «Ртуть» можемо зробити висновок, що більшість лексем та висловів, які входять до першої периферії індивідуально-авторського концепту КОХАННЯ, називають статеві відносини, поклик, тяжіння, що стосується наявності предметного шару, оціночного знаку концепту, статусу компонентів концепту, що підтверджує домінування у романі КОХАННЯ – ПРИСТРАСТІ.

Досліджуючи роман Амелі Нотомб «Ртуть» з точки зору гендерних розбіжностей концепту КОХАННЯ, ми проаналізували гендерні розбіжності в сприйнятті концепту КОХАННЯ героями роману та дійшли висновку, що за типологією кохання Хендріка, всі герої мають різний образ КОХАННЯ. Так, капітану Шатоперу притаманне КОХАННЯ – ЕРОС (чуттєве кохання) та КОХАННЯ – МАНІЯ (хвороблива залежність), в образі Хезел ми бачимо КОХАННЯ – АГАПЕ (жертовне кохання), Франсуаза втілює в собі КОХАННЯ – СТОРГЕ (кохання, засноване на міцній дружбі та взаємній повазі партнерів).

Ми встановили, що структура індивідуально-авторського концепту є аналогічною до структури національного концепту і може бути описана в термінах ядра та периферії. Однак лексична наповненість периферійної зони індивідуально-авторського концепту КОХАННЯ відрізняється від національного, що пов'язано з соціально – емоційним досвідом авторки. В цю групу ми включаємо наступні лексеми: *la nature sexuelle, l'éventuelle liaison, les affaires sentimentales, les rapports sexuels, une caresse, avoir l'envie, coucher ensemble, désirer, avoir passion*.

Ми виявили гендерні розбіжності концепту КОХАННЯ на структурному рівні, які полягають в тому, що жіночий персонаж віддає перевагу вживанню периферійної лексики для вербалізації концепту КОХАННЯ, а чоловічий персонаж частіше за все використовує ядерну лексему *amour* з її дериватами.

Нами було виділено наступні концептуальні моделі КОХАННЯ в романі: КОХАННЯ – ЗБОЧЕННЯ, КОХАННЯ – ДЖЕРЕЛО СТРАЖДАННЯ, КОХАННЯ – ВСЕДОЗВОЛЕНІСТЬ, КОХАННЯ – НЕНАВИСТЬ, КОХАННЯ – ВЛАДА, КОХАННЯ – ОГИДА, КОХАННЯ – ХВОРОБА, КОХАННЯ – ВНУТРІШНЯ, БОРОТЬБА, КОХАННЯ – ВДЯЧНІСТЬ, КОХАННЯ – РІДКІСТЬ, КОХАННЯ – СВОБОДА. З цих моделей ми виділили домінуючи моделі для кожного персонажу. Таким чином, для капітана Шатопера домінуючими є КОХАННЯ – ВЛАДА та КОХАННЯ – ХВОРОБА, для Хезел – КОХАННЯ – ЗБОЧЕННЯ та КОХАННЯ – ВНУТРІШНЯ БОРОТЬБА, для Французи – КОХАННЯ – СВОБОДА. Як ми бачимо, дані концептуальні модклі КОХАННЯ корелюють з індивідуальними типами КОХАННЯ.

Ми дослідили гендерне варіювання номінації об'єкту кохання і встановили, що чоловік найчастіше звертається до своєї коханої **pupille** – 54 рази – 38%; **mon enfant** – 9 разів – 6,5%; **ma fille** – 65 разів – 45,77%; **ma protégée** – 14 разів – 9,8%. Жінка апелює до номінації свого партнера за допомогою наступних лексем: **le vieux** – 25 разів – 43%; **le monster** – 7 разів – 12%; **le pervers** – 6 разів – 10,3%; **le tuteur** – 14 разів – 24%; **le bienfaiteur** – 6 разів – 10,3%. Спираючись на запропоновані дані, ми можемо стверджувати, що концепт КОХАННЯ репрезентується Амелі Нотомб в нетрадиційному світлі і розкриває проблему вікових і тендерних невідповідностей партнерів.

Нами збудовано схему розгортання концепту КОХАННЯ в концептосфері персонажа-чоловіка. Вона виглядає наступним чином:

1. Чоловік ладен на все, щоб досягти бажаного результату від жінки, тобто КОХАННЯ – ВЛАДА: *(La fin justifie les moyens);*

2. КОХАННЯ для чоловіка – це ХВОРОБА, яка робить його залежним від об'єкту кохання*: (c'est une maladie qui rend mauvais);*

3. Справді закоханий чоловік не може не робити боляче об'єкту кохання (КОХАННЯ – ДЖЕРЕЛО СТРАЖДАННЯ)*: (Dès que l'on aime vraiment quelqu'un, on ne peut s'empêcher de lui nuire, même et surtout si l'on veut le rendre heureux).*

Ми дійшли до висновку, що для одного з жіночих персонажів, Хезел, характерною концептуальною моделлю є КОХАННЯ – ВНУТРІШНЯ БОРОТЬБА, яка розкриває концепт КОХАННЯ наступним чином: **Боротьба поваги та відрази до чоловіка**: *(«**Je me sens coupée en deux** à son égard: **il y a une moitié de moi qui aime, respecte et admire** le Capitaine, et **une moitié cachée qui vomit le vieux**. Celle-ci serait incapable de s'exprimer tout haut.»)* [3]; **Боротьба огиди до тіла та любові до духовного світу партнера:** *(«On peut ne pas être consentante et cependant éprouver quelque chose de très vif envers celui qui… **On peut être dégoûtée par un corps et pourtant fascinée par une âme, de sorte que l'on finit par accepter le corps, malgré sa répugnance»)* [3]**; Боротьба вдячності та ненависті:** *(«Le Capitaine est l'homme le plus généreux que j'aie rencontré; **je lui dois tout, à commencer par la vie**»; «Il ment: je sais combien mon âme est laide, **moi qui éprouve un tel dégoût envers mon bienfaiteur»)* [3]**.**

Аналізуючи гендерні розбіжності концепту КОХАННЯ щодо співвідношення платонічного та тілесного, ми встановили, що персонаж-чоловік змішує уявлення про платонічне та тілесне кохання. Тобто концептуальна схема «БАТЬКІВСЬКЕ КОХАННЯ» руйнується: КОХАННЯ – СТОРГЕ змішується з КОХАННЯМ – ЕРОСОМ. Таким чином, ядро концепту «БАТЬКІВСЬКЕ КОХАННЯ» зміщується з почуття турботи та піклування про свою дитину на сексуальні відносини молодої дівчини з літнім чоловіком.

Ми дослідили гендерні розбіжності концептуальної моделі КОХАННЯ – СВОБОДА і встановили, що в

сприйнятті чоловіка існує замкнена модель КОХАННЯ – ВЛАСНІСТЬ, в сприйнятті жінки функціонує модель КОХАННЯ – СВОБОДА. Ми визначили, що для Французи домінуючими моделями є КОХАННЯ – СВОБОДА, КОХАННЯ – ЗАГАДКОВІСТЬ та ІНТЕРЕС. Ядром даної концептуальної моделі є лексеми *l'espoir, le charme, imaginer,* які демонструють сподівання закоханої жінки, які не виправдовуються. Розчарування в кохання представлене наступним чином: *«Je m'ennuyais avec eux, les hommes se mettent à se ressembler mon métier me semble beaucoup plus passionnant que ces affaires sentimentales».*

Таким чином, ми дійшли до висновку, що гендерні розбіжності концепту КОХАННЯ в романі Амелі Нотомб «Ртуть» містяться в різних концептуальних моделях КОХАННЯ, які функціонують в концептосфері героїв, і які пов'язані з домінуючим у їх свідомості типом кохання. Найяскравіше гендерні розбіжності проявляються в таких концептуальних моделях як КОХАННЯ – СВОБОДА, втілена в образі Французи, КОХАННЯ – ВЛАСНІСТЬ та КОХАННЯ – ХВОРОБА (капітан Шатопер), КОХАННЯ – ВНУТРІШНЯ БОРОТЬБА (Хезел). Однак, ми маємо зазначити, що виявлені розбіжності викликані не лише гендерною приналежністю, але й психологічними характеристиками героїв та їх життєвим досвідом.

На нашу думку, гендерні розбіжності досліджуваного концепту та їх мовна актуалізація потребують подальшого, більш детального вивчення.

Література:

1. Аскольдов С. А. Концепт и слово / С. А. Аскольдов // Русская словесность: от теории словесности к структуре текста: [антология]. – М.: Academia, 1997. – С. 267–279.
2. Красавский Н. А. Эмоциональные концепты в немецкой и русской лингвокультурах: моногр. / Н. А. Красавский. – Волгоград: Перемена, 2001. – 495 с.
3. Nothomb A. Mercure / A. Nothomb. – P.: Albin Michel S. A., 1998. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до зб.: http: //www.litru.ru/?book=88805&description=1

Жулдыз Молдаханова
(Талдыкорган, Казахстан)

ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ КРИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ В ВУЗЕ

Значение и роль образования на современном этапе развития Республики Казахстан определяется задачами её перехода к демократическому, правовому государству, к рыночной экономике. Страна нуждается в построении гражданского общества, состоящего из активных, критически мыслящих граждан, ответственных за свою судьбу и судьбу своей страны.

В «Концепции развития образования Республики Казахстан на период до 2015 года» констатируется сам факт ускорения темпов развития общества, расширение возможностей политического и социального выбора, что вызывает необходимость повышения уровня готовности граждан к такому выбору, в связи с чем особую важность приобретает формирование современного мышления у молодого поколения (самостоятельного принятия ответственных решений в ситуациях выбора, прогнозирования их возможных последствий). А этого невозможно добиться без развития критического мышления у студентов.

Необходимость развития критического мышления было определено в качестве основных образовательных целей во многих европейских странах и в США в начале 90-х годов XX века. Одной из таких технологий является РКМЧП − американская технология «Развитие критического мышления через чтение и письмо» (READING AND WRITING FOR CRITICAL THINKING), разработанная в середине 1990-х годов американскими преподавателями (Дженни Д. Стилл, Кертис С. Мередит, Чарльз Темпл и Скотт Уолтер), которая стала популярной в образовательных учреждениях 18 стран мира, в том числе с 1996 года − в Республике Казахстан.

Основу данной технологии составляет базовая модель трех стадий «вызов − реализация (осмысление) − рефлексия (размышление)», которая позволяет самостоятельно определять студентам цели обучения, осуществлять активный поиск информации и размышлять о том, что они узнали.

На стадии вызова (evocation) в сознании учащихся происходит процесс актуализации имеющихся знаний и представлений о предмете изучения. Поскольку при этом сочетаются индивидуальная и групповая форма работы, участие студентов в образовательном процессе активизируется, формируется познавательный интерес. Результатом данных процессов является самостоятельное определение ими цели дальнейшей учебной деятельности.

На стадии осмысления (realization) студенты вступает в непосредственный контакт с новой информацией − носителем новых идей. Происходит ее систематизация. Студент получает возможность задуматься о природе изучаемого объекта, учится формулировать вопросы по мере соотнесения уже известной и новой информации и выработки собственных умозаключений. Очень важно, что уже на этом этапе с помощью ряда приемов преподаватель помогает учащимся отслеживать процесс собственного понимания новых идей.

Стадия рефлексии (reflection) характеризуется тем, что учащиеся закрепляют новые знания и активно перестраивают собственное представление с тем, чтобы включить в них новые понятия. Таким образом, происходит «присвоение» нового знания и формирование на его основе своего аргументированного представления об изучаемом объекте. Анализ студентами развития и эффективности собственных мыслительных операций составляет сущность данного этапа.

В ходе работы по такой модели студенты овладевают различными способами интегрирования информации, учатся вырабатывать собственное мнение на основе осмысления различного опыта, идей и представлений, строить умозаключения и логические цепи доказательств, выражать свои мысли четко, понятно для других, уверенно и корректно по отношению к окружающим.

На методическом уровне технология представляет собой систему приемов и стратегий, объединяющих приемы учебной работы по видам учебной деятельности независимо от конкретного содержания. Базовая модель задает не только определенную логику построения урока, но и последовательность, и способы сочетания конкретных методических приемов.

Можно выделить ведущие теоретические идеи, определяющие концептуальную основу данной технологии: философско-социальная концепция «открытого общества» (К. Копер, А.А. Печенкин, А. Бергсон, И. Лакатос), традиции «конструктивистского» подхода в психологии (Л.С. Выготский, Ж.Пиаже, А. Палинксар), теория схем (Р. Андерсон), теория читательской реакции или «ответный критицизм читателя» (Л. Розендлат), метакогнитивное обучение (М. Коул, Д. Вертч, Д. Бруннер, Дж. Браус и Д.Вуд, Б. Рассел, Р. Бустром), социокультурная теория (Л.С. Выготский). В практике применения этой технологии используются такие педагогические новации как технология полного усвоения знаний (Дж. Кэрролл, Б.Блюм), технология разноуровневого обучения (Е. Кохин, Дж. Кэрролл, З.И.Колмыков, К.К.Платонов), технология коллективного обучения (А.Г.Ривин) и технология модульного обучения (П.Ю.Цявичене). Последователями и непосредственными разработчиками технологии РКМЧП являются Воган, Эстес, Д.Огл, К.С.Мередит и Дж. Л. Стил, Коллинз и Мангьери, Ч.А.Темпл, С.Уолтер.

Констатируя все вышеизложенное, М.Липмэну удалось показать, чем критическое мышление отличается от обычного (табл. 1).

Таблица 1

Сравнение признаков бытового и критического мышления	
Характерные признаки бытового мышления:	Характерные признаки критического мышления:
доверие к информации	допущение разных трактовок информации
объединение понятий по ассоциации	понимание принципов, механизмов
предположение без достаточных оснований	построение гипотезы
случайная группировка фактов, явлений	обоснованная классификация фактов, явлений
высказывание неаргументированного мнения, и/или суждения на основе интуитивной догадки	высказывание аргументированного мнения
стихийное предпочтение	взвешенное, оценивающее суждение
формулирование суждений без опоры на критерии	формулирование суждений на основе критериев
спонтанная формулировка выводов	логическая формулировка выводов как следствие предварительного критического анализа фактов и/или явлений

При этом в отличие от бытового/обыденного мышления, критическое мышление заменяет смутность, неточность и неопределенность суждений ясностью, точностью и конкретностью выражения мнений. Непоследовательность, нелогичность, поверхностность, банальность, пристрастность уступают место последовательности, логичности, глубине, значимости, непредвзятости критического мышления.Таким образом, можно сформулировать основные теоретические положения технологии развития критического мышления:

- Критическое мышление является необходимой характеристикой современного специалиста.
- Критическое мышление можно целенаправленно формировать в образовательном процессе. Стихийно оно может быть сформировано, но в гораздо более поздние сроки и, как правило, уже после вуза.
- Критическое мышление позволяет не только замечать противоречия, недостатки, пробелы в информации, но и взвешенно анализировать разнообразные источники, осмысливать собственную позицию, владеть разнообразными стратегиями работы с информацией и решения проблемных ситуаций.
- На психологическом уровне критическое мышление развивается при активном совместном целеполагании, при активном критическом восприятии материала, при актуализации рефлексии.
- На философском уровне критическое мышление подразумевает владение разнообразными стратегиями интерпретации текста, принятия факта принципиально «уязвимости» любой теории, факта многополярности мира.
- С точки зрения преподавателя критическое мышление требует осмысленности в использовании различных методов работы (оценивания и т.д.).

Технологию развития критического мышления можно считать интегрирующей, в ней обобщены наработки многих технологий: она обеспечивает и развитие мышления, и формирование коммуникативных способностей, и выработку умения самостоятельной работы. В связи с большим арсеналом приемов и методов, входящих в технологию, каждый преподаватель может выбрать те, которые близки лично ему, не выходя за границы рамочного подхода данной технологии (разрешено все то, что не запрещено).

Одна из основных черт критического мышления – непременное наличие трансцендентальной рефлексии, требующей от мыслящего субъекта самоотчета в том, для какой из функций сознания мышление используется: для ценностной ориентации, для познания или поиска средств достижения цели.

Педагоги давно установили, что основной акцент в преподавании должен делаться не на усвоение студентами излагаемой информации и механическое запоминание ими учебного материала, а на развитие мышления студентов. Необходимо также обучать аналитический рассматривать изучаемую сферу, что предполагает разложение, расчленение, исследование начал, элементарных принципов, в силу которых рассуждение принимает доказательный характер.

Формирование критического мышления студентов в процессе обучения приобретает особенно большое значение не только в связи с новыми задачами, поставленными перед высшей школой в современных условиях. В личностно – ориентированной педагогике способы формирования критического мышления должны соответствовать развитию современного общества и усилению внимания к внутреннему миру личности.

Е.В.Старовойтенко, автор учебника по психологии для высшей школы, суммируя и систематизируя научно-исследовательский опыт предшественников, выделяет следующие этапы мышления:

– обнаружение проблемы;

– формулировка проблемы в виде вопрошающих или констатирующих суждений;

– репрезентация ожидаемого решения в виде цели или построение прогностической концептуальной модели будущего результата мышления;

– поиск вариантов раскрытия проблемного отношения, отбор тех, которые отвечают критериям максимального соответствия характеру проблемы;

– выбор того варианта решения, который оценивается субъектом как наилучший, выдвижение гипотезы;

– планирование решения проблемы, включающее либо пошаговое подтверждение гипотезы, либо обнаружение её ошибочности и постановку новой, либо улучшение гипотезы;

– решение проблемы, достижение основного интеллектуального результата, формулировка ответа на исходный вопрос или суждение о снятом противоречии;

– критическая оценка субъектом найденного решения: степени его соответствия исходным стремлениям, ожиданиям, цели и гипотезе, его влияние на знание субъекта о своих мыслительных способностях и возможностях.

Практика работы в вузе показывает, что реализация критического мышления, его формирование в определенной степени возможны на всех этапах, везде, где существует альтернатива – при анализе проблемной ситуации (анализ требует критического отношения), различными могут быть и формулировки проблемы, т.е. может быть выбор. Таким образом, наибольшее присутствие критического мышления бывает при выдвижении гипотезы, поскольку она связана с доказательством и опровержением, с утверждением и отрицанием. Здесь, как считает, Л.Б. Соколова, «творческое мышление приобретает критический характер». «Проблемно–постановочное» образование, по мнению Д. Клустер, строится так, чтобы студенты могли полностью и сознательно сосредоточиться на улучшении своих мыслительных способностей и расширить область применения полученных навыков. Полагаем, обучение критическому мышлению должно включать в себя большое количество примеров из различных сфер жизни. Тогда оно возникает, поскольку студенты начинают заниматься конкретной проблемой. «Главным вопросом по поводу ситуации или явления, взятого за отправную точку процесса обучения, есть вопрос о том, какого рода проблемы это явление порождает».

Обычно, анализируя, сопоставляя альтернативные точки зрения и включаясь в эвристический диалог, студенты ищут и находят ответы на интересующие их вопросы. Это уже «особый вид умственной деятельности, позволяющий человеку вынести здравое суждение о предложенной ему точке зрения или модели поведения».

Студенты, обладающие навыками критического мышления, находят собственное решение проблемы и подкрепляют это решение разумными, обоснованными доводами. Они также осознают, что возможны иные решения той же проблемы, и стараются доказать, что выбранное ими решение логичнее и рациональнее других. Поэтому мы согласны с Р.Х. Эннис, определяющего критическое мышление как «принятие обдуманных решений о том, как следует поступать и во что верить».

Таким образом, на современном этапе развитие критического мышления стало одной из основных целей образования. Проведенный обзор и анализ исследований по проблеме критического мышления дает основание сделать вывод о личностной и социальной значимости данного феномена и приоритетности его развития в образовании многих стран мира.

Литература:

1. Мороченкова И. А. Формирование критического мышления студентов в вузе. Дис. … канд. пед. наук. – Оренбург, 2004.
2. Ennis R. Critical Thinking Dispositions: Their Nature and Assessability//Informal Logic, Vol.18, 1996, №2 – p. 165-182. – Canada, Windsor.
3. Halpern D. Thought and Knowledge: An Introduction to Critical Thinking. – New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, Inc., Publishers, 2003.
4. Стил Дж., Меридис К., Темпл Ч. Дальнейшие стратегии для развития критического мышления. Бишкек, 1998. С. 43–49.
5. Халперн Д. Психология критического мышления. СПб., 2000. С.179–202.

Асель Оспанова
(Талдықорған қаласы, Казахстан)

І. ЖАНСҮГІРОВТІҢ ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ШЕБЕРЛІГІ ЖАЙЫНДА

Тұлға – интеллектуалды ерекше жаратылыс иесі. Кез-келген адам мен болмыс тұлғаның деңгейін бере алмайды. Кез-келген шығармашылық адамы жеке-дара тұлға бола алмайтыны белгілі. Тұлғаға ең алдымен даралық қасиет тән. Яғни ол «өзгелер» деп атауға болатын жалпылама ортақ болмыстан ерекшеленіп бөлініп шыққан өзіндік бітім-болмысымен айқындалуы қажет.

Екіншіден, тұлға адамзатқа тән құндылықтарды тап басып тани білуі, сезініп қабылдай алуы тиіс. Және сол құндылықтар үддесінен өзі де көрініс беруі керек.

Үшіншіден, тұлға тудырған интеллектуалды таным нәтижесі белгілі өнер түрінде танылуы қажет.

Көркем өнердің бір саласы – әдебиеттегі шығармашылық тұлғаның даралық сипаты, ең алдымен, жазу стилінен аңғарылады. Бұл жайында Е.А.Басин: «Шығармашылық тұлғаның қалыптасуы мен дамуы – оның сөйлеу қабілетінің қалыптасуы мен дамуы» [1,61б], – дейді. Шындығында, көркем әдебиеттегі негізгі материал сөз болғандықтан, суреткердің тіл байлығы, оны қолдану ерекшелігі мен өмір шындығын бейнелеудегі нақтылығымен қоса көркемдігіне жауап береді. Ал шығармашылық процестегі жазу стилі, жағдаяттық сөз қолдану мәнері қаламгер шеберлігін айқындайды.

ХХ ғасырдың алғашқы отыз жылындағы қазақ әдебиетінің жанрлық-тақырыптық және стильдік байлығы ақын-жазушылардың қоғамдық өмірдің барлық қабатын, оның тарихи, саяси-әлеуметтік, адамгершілік мәселелерін толық қамтуға, сонымен бірге жаңа характерлер жасауға күш салғандарының айғағы болып табылады.

Өзінің шығармашылық тұлғасымен де, адамдық болмысымен де, елден ерек тұлға-тұрпатымен де қазақ деген тағдыр-талайы талқыға түскіш ұлттың табиғатын таныта алатын, сонымен қатар өз ұлтының сырбаздығы мен тектілігін бір бойына жинаған, Жетісу деген өңірде дүниеге келген қазақтың біртуар перзенті Ілияс Жансүгіровтің тілдік әлеуеті, қазақтың сөз қазынасындағы әрбір дүниені орнымен қиыстыра білудегі ешкімді қайталамайтын, ешкімге қайталата алмайтын қас шеберлігі тіл өнеріндегі бөлекше әлем деуге татиды. Қазақтың

классик жазушысы І.Жансүгіров тарихи мәні зор «тұлға» концепциясын қазақ әдебиетінің көп салалы роман жанрында терең психологиялық негізде күн тәртібіне қойды.

Ілияс Жансүгіровтің «Жолдастар» романы – ұлттық тарих пен қазіргі қоғам өмірінің маңызды сәттерінің көрінісі, жеке тағдыр мен тарих барысының арасындағы үзілмейтін байланыс, характерлер мен сюжеттің әлеуметтік-тарихи дәлелдемесі, сюжеттік оқиға байлығы. Сонымен қатар, кейіпкердің ішкі әлеміне назар салу секілді қазақ романдарының одан арғы дамуының жалпы үрдісін айқындады.

Шығарманың өзекті идеясы – халықтың теңдік пен бостандық үшін ұлы күрес жолын бейнелеу. Бұл шығармада халық өкілдерінің образдары жасалған. Жазушы романында бірқатар жас жігіттердің тағдырын түйістіріп, олардың шым-шытырық өмір жолының революция жолына әкелгенін баяндаған. Сондықтан да роман «Жолдастар» деп аталған.

Оқиғалар негізінде І.Жансүгіров аласапыран жылдардағы қазақ ауылы өмірінің шындығын, адамдар тағдырындағы өзгерістерді, тынымсыз ізденісті кең бейнелейді. Ескі ауыл мен оның адамдары бойындағы қайшылықты күйлер мен ұғымдар тартысының суреттері, психологиялық толғаныстар жазушы реализмнің байлығын, суреткерлік құлашының кеңдігін көрсетеді. Роман кейіпкерлері заманмен, дәуірмен қабаттаса өзгеріске ілеседі, қоғамнан өзіне лайық орын іздейді. Ол орынды бірі тауып, бірі таба алмай жатса да, жалпы ізденістің беталысы елдің оянуға ұмтылысын аңғартады.

Ілияс шығармаларында адам болмысы, адам тәрбиесі мәселелерін қалай шешкендігін түсінуге көмектесетін М. Дүйсеновтың «Ілияс Жансүгіров» монографиясында [2] ілиястану тарихына қысқаша шолу жасалады. Ақын шығармашылығының, кейіпкерлерінің орыс оқырмандарымен танысу жолдары сипатталады. Кітапта Ілиястың тарихи, философиялық көзқарастарының тегі талданып, ақынның өзіне дейінгі қазақтың қоғамдық ойынан нәр жинау арқылы қазақ қоғамының рухани дамуына жасаған пәрменді ықпалы зерттеледі. Қаламгер өскен тарихи орта, оның дүниетанымының қалыптасуына әсер еткен факторлар зерттеу еңбекте жан-жақты сипатталады.

Жансүгіров кейіпкерлері өздерінің өмірлік тәжірибелеріне сүйене отырып, тағдырларының тарихи жағдайға тікелей байланысты екенін түсініп, әлеуметтік өмірге біржола араласып кетеді. Суреткер адамдардың шиеленіске толы, күрделі де бай ішкі әлемін қоршаған ортадан, қоғамдық жағдайдан әсте бөлмей, біртұтас күйде қарастырады. Кейіпкер санасы мен психикасының эволюциясы сыртқы себептермен тікелей байланысты болады. Егер В.Г. Белинскийдің «роман тарихи уақыттың көркем идеяларымен, әсіресе кейіпкер идеясымен байланысты» [3,45 б.] деген пікірін ескерсек, Жансүгіровтің роман жанрын таңдауы оның тұлға табиғатын, оның бостандығын, бақытты өмір сүруге құқығын, тарих қозғалысымен байланысын, тағы сол сияқты кейіпкерге байланысты мәселелерді дұрыс тануымен тікелей байланысты деп тұжырымдай аламыз.

Шығарманы дүниеге келтіру жолындағы жазушы еңбегінің маңызды сатыларының бірі – шығарманың бітімі. Көркем шығарма – тұтас бітім. Ондағы оқиғалар бір – бірімен байланыста, олар белгілі бір тәртіппен орналасады. Оның бөлім – бөлшектерінің арасында пропорция сақталады. Басы артық нәрсе, бөлек тұрған бірде – бір деталь болуға тиіс емес. Бәрі де автордың көркем ойына қызмет етуге тиіс. Тек сондай үндестік тапса ғана шығарма көркем болады.

Классик жазушы Л.Толстой қоғамды жақсартудың негізгі жолы адамдардың өзін-өзі кемелдендіруі деп тұжырымдаған болатын. Яғни, негізгі кілт-адамда, оның табиғатында, тәрбиесі мен парасатында, адамгершілігінде. Адам жақсармай, қоғам жақсармайды. Адам тәрбиесінің, оның адамгершілік деңгейінің жалпы қоғам тіршілігінде шешуші роль атқаратынын жоққа шығару мүмкін емес. І.Жансүгіровтің өз замандастарынан бір ерекшелігі – ол қоғамдық әділетсіздіктің негізі тек әлеуметтік құрылымда ғана емес, адамның табиғатында, мінезінде, ішкі дүниесінде деп таниды. Сондықтан да, І.Жансүгіровтің негізгі объектісі – тұлға және оның қалыптасуы.

Ілияс прозасында адам бейнесі сан – түрлі мінез-құлықтармен көрініс береді, кез келген өмір тіршіліктегі іс-әрекеттерде адамды бар қырынан көрсетеді. Саналы, ізгілікті, мейірімді, жүрегінде тұнбасы бар, үлкен махаббат иесі болған жандармен қатар елді арбап, алдап, құныққан, зұлым, ниеті бұзылған жат қылықты адамдар қоса суреттеледі. Ілияс прозасындағы осындай кейіпкерлердің болмыс табиғаты жазушының өз болмысынан, жазушылық позициясынан туатыны даусыз.

Ілиястың философиялық, адамгершілік және ағартушылық ойларының, кейіпкер тұлғасы мен болмыс құбылыстары жайындағы терең толғаныстарының қазіргі ұрпаққа тәрбиелік, танымдық мәні жоғары.

І. Жансүгіров шеберлігін зерттеу жазушының көркем мұрасын танып, көзқарас, әдіс мәселелерін түсіндіруге ғана мүмкіндік беріп қоймайды, сонымен бірге қазақ әдебиетінің дамуының, оның ішінде қазақ прозасының қалыптасуының толық, біртұтас көрінісін жасауға көмектеседі.

Талай сурет, образдарында, мінездемелері мен салыстыруларында, портрет, пейзаж өрнектерінде – қысқасы жалпы бейнелеу күралдарында қалыптасқан реализм стиліне тән растық, дәлдік бар. Адамның, заттың, құбылыстың характерлі сипат, белгілерін жазушы көп ретте тауып айтады. Сол себепті олар қысқа, жұмыр, тұжырымды болып келеді және қазақ халқының ұғымына, ойлау, сөйлеу ерекшелігіне лайық, қонымды түрде алынады. Мысалы, *«бойшаң, тарғыл мысық көзденген, кәмпит мұрын, ақ сұр қыз», «Ол үлкен үйелмендей кісі. Майдан көзі бітіп, мұрны үшкірленіп қалған. Мойны мен жауырын тұтасып, басы ит бақтанып қалыпты. Омырауы есіктей болып, қарны дастарқанға сүйретіліп отыр. Бұған берген қымыз тек бір сабадан бір сабаға қотарылған сияқты»* деп берілген суреттемелер сол адамдардың бейнелерін елестетеді, *«Сатан отқа үйтілген сирақтай істікке жаншылып жүгініске отырды», «жыландай сумаңдап, сұқсырдай сүмеңдеп, сұр атқа таман келе берді», «ұйықтаған аюша бүктеліп жатқан қоңыр таудың бауыры», «аршылған жуадай-ақ мойны жұп-жұмыр екен», «Мәмбет оттан алып лақтырған шаладай далаға шықты», «оның алдына жел жүрісті, жылпың қызметкер әйел ала сиыр көздеңкіріп үш жұмыртқаны кішкене табада шыжылдатып әкеп койды», «жалма-жан жәшікті иыққа салып, қозы алып қашқан бөрідей желіп жөнелген жігіт», «Ыдырыстың көңілін ит тырнағандай болды»* [4,211 б.] деген сықылды теңеу, балау, салыстырулар Ілияс стилінің ұлттық колоритін, оригиналдығын және ешкімді қайталамайтын өзіндік дара өзгешелігін танытады. Шалматай қажыны «ит кемірген асықтай тықырайған қара қажы» деп бейнелеуі тек ірі қаламгердің қолынан келмек.

Сөзді ойната білу шеберлік, шешендік болуы мүмкін, бірақ ойды ойната отырып, белгілі бір ұлттың концептуалдық дүниетанымындағы көркем кеңістікті тілдік астармен әдіптеу кез келген суреткердің пешенесіне жазылмаған қабілет болса керек.

Төмендегі мысалдар да І. Жансүгіровтің стильдік ерекшелігінен хабардар етеді: *«Әдемі бір қоңыр кеш. Көнетоз шағы жібек түстеніп, аспанның батыс жағы сар қызыл тартты. Ертіс өзенінің бұлдыраған жойқын беті... мыс шәугімдей қызарғаннан-қызарып барады. Өзен үңіле қараған көзге, не отты пештің қозы, не қорыған алтын секілденіп, аспанның алтын шапақ сәулесіне араласып кетті. Жер мен көктің мұндай шекарасын ешбір өткір көз ажырата алар емес. Міне, осы шұғылаға аспанды, суды көміп бара жатқан отты күн қып-қызыл болып, шеті суға ілінді. Үйдің жанынан жылжытып айдап жіберген ақ, атандай ыңыранған пароход өзінің арнасына тартты».* Бұл картина қазақ прозасына барлық жағынан жаңалық; біріншіден, бұрын бұл секілді кешкі өзеннің картинасы суреттелмеген-ді. Екіншіден, *«көнетоз шағы жібек түстеніп», «мыс шәугімдей қызарып», «үйдің жанынан жылжытып айдап жіберген ақ атандай ыңыранған пароход»* деген образдар қазақ жазушысының өзі тапқан, тек өзіне тән жаңалықтары.

І.Жансүгіровтің романы пейзажға бай емес, бірақ арагідік кездесетін табиғат суреттері әсем де дәл берілген. Мысалы, *«Жазды күні ыстықта қоңыр қырау түсіп, қар жаумай бұл таудың маңайын ел де, ма да көрмейді. Жалғыз-ақ бұл жерді мекендеп жүретін аңда – қара құйрық, қоян, қасқыр, құста – бөктергі, сауысқан, адамда – жол тосқан ұрылар ғана. Көсеумен шұқылап, отқа пісірген бауырдай қара быжырық таудың жырақаналарында жылт еткен су жоқ. Күні шыжып, ысып, аңызақ желі ұдайы соғады. Сайлардың ішінде шаңғажайлап седірең тобылғы, тырбықбай бозқарағандар болмаса, берекелі шөп жоқ. Бұта да, шөп те таздың шашындай»*. Даланың бұл сүреңсіз, сұрықсыз пейзажы кейіпкерлердің көңіл-күйімен сәйкесіп жатады.

Жансүгіров – шұрайлы тілдің шебері. Қазыналы халық тілінен өзіне керектісін таңдап, талғап ала біледі, оны суреттеу құралы ретінде өте орынды пайдаланады. Кейіпкерлердің көзқарасына, мәдени дәрежесіне, мінез-құлқына қарап, олардың аузынан шығатын сөз де мың құлпырып тұрады. Мәселен, Сатан мен Шалматай байдың сөздері бір-біріне ұқсамайды. Сатан мақалдап, мәтелдеп сөйлейді, сөзге ұста, тапқыр. Шалматай да өз мүддесіне, көздеген мақсатына сай мақал-мәтелдерді көп қолданады. Мысалы: *«Жап аузыңды, сорлы сенің балақ бауың менің қолымда», «Құр аяққа бата жүрмейді».*

Ілияс Жансүгіров ішкі монологты да жақсы меңгерген. «Светлана» пароходында келе жатып Мәмбет өмір туралы былай қиялдайды. *«Мынау үлкен өзен, күні-түні тоқтаусыз аққан су асығып қайда барады? Су кім үшін ағады! Өзен осы ағысымен неге ұқсайды? Бір аққан су қайтпайды... Әлде адам өмірі осы сияқты ма»?* Бұл монолог Мәмбеттің ойын, рухани дәрежесін, мінез ерекшелігін дәл бейнелейді.

Кейіпкер тұлғасы – көркем шығармадағы кемелденген образ, оның жан – дүниесі, ойлары, сезімі мен дүниетанымы. Суреткер тұлғасы ауқымды, күрделі. Ол әдетте өзінің өмірлік түсінігін, позициясын, көкейкесті арман – мақсаттарын кейіпкер тұлғасы арқылы сөйлетеді. Жазушының дүниені түсінуі, мүддесі, мінез – құлқы, табиғат пен қоғамға қатынасы оның шығармаларының стилінде, формасында өз көрінісін табады. Кейіпкер тұлғасы суреткердің мақсат – міндеттерін анықтап көрсетеді.

Ілияс Жансүгіров шеберлікті орыс жазушысы А.М.Горькийден үйренген. «Бұл ұлы ұстазды үлгі тұтамыз» дейтін мақаласында: «Орыс әдебиетін шама-шарқынша оқып, түсінуге жеткен күннен бастап мен Горькийге ойша еліктедім. Оның кітабын бірінен кейін бірін құныға оқыдым. Горькийдің кітаптары жазушы болуға итермелейді. Олар менің көзімді ашып, жаңа күш-қайрат берді, алға жетеледі» [5,3 б.], – дейді. Шындығында да, «Жолдастар» романында М.Горькийдің әсері анық сезіледі.

Жазушының шығармашылық тұлғасы – көп қырлы. Ол жазушының өмірбаяны, дүниетанымы, дарыны, шеберлігі т.б. қасиеттері. Өмірбаян – жазушының өмірі жайлы мәлімет қана бермейді, оның толық өмір белестерінен, автор өмір сүрген қоғам ерекшеліктерінен, өміріне түрткі болған фактілерден деректер береді.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Басин Е.А. Творческая личность художника. // Новое в жизни,науке, технике.Серия «Эстетика», №3. – Москва. Знание, 1988. – 64 с.
2. Дүйсенов М. Ілияс Жансүгіров. – Алматы: Ғылым, 1965ж.
3. Белинский В.Г. О русской повести и повестях Н.В. Гоголя Полн. собр. соч. Москва, 2012. – 380 с.
4. Жансүгіров І. 5 томдық шығ. жинағы. – Алматы: Жазушы, 1987ж.-415б.
5. Сыдықов Т. Ілияс Жансүгіров және дәстүр жалғастығы. – Алматы: Арыс, 2011ж.-488б.
6. Иманғазинов М. І. Жансүгіров. – Алматы: Қаз. университеті, 2004ж.-218б.
7. Аңызға бергісіз ғұмыр.//Құраст: Кыяхметова Ш. Талдықорған: ЖМУ баспасы, 2006ж.

Нуичный руководитель:
кандидат филологических наук, доцент Кыяхметова Шара Асетовна.

Роза Садыкова
(Алматы, Казахстан)

ПАРСЫ ТІЛІНІҢ ӘЛЕУМЕТТІК ЛИНГВИСТИКАЛЫҚ СИПАТТАМАСЫ

Парсы мәдениеті – Азия аумағына кең тараған және кеңінен ықпал еткен мәдениеттің бірі. Парсы тілі үндіеуропалық тілдер әулетінің иран тобының оңтүстік-батыс тармағына жатады және Иран Ислам Республикасының мемлекеттік тілі болып табылады. Парсы тілі ортағасырлық парсы әдебиетінің және Қайта жаңғыру дәуіріндегі әдебиеттің аса бай мұрагері болып табылады. Қазіргі кезде парсы тілінде сөйлейтіндердің саны барынша мол: бұл Иран елінің мемлекеттік тілі болып барлық әкімшілік – басқару, қоғамдық және діни салалардың барлығында, Тәжікстанда, Пәкістанда, Ауғанстанда, Парсы шығанағында орналасқан Бахрейн, Ирак, Оман, Йемен, Біріккен Араб Әмірлиаты сияқты елдерде кеңінен пайдаланылады. Парсы тілінде сөйлетіндердің саны – Иранның өзінде 65 миллионнан асады (шамамен 90 пайыз), Тәжікстанда 7 миллион астам адам, ал Ауғанстанда осы парсы тілінің варианты болып табылатын дари тілінде 34 миллион адам, Пәкістанда 2 миллион адам сөйлейді.Парсы тілін АҚШ-та, Ұлыбританияда, Германияда, Ресейде тұратын диаспора қолданады.Жалпы алғанда, 61 миллион адам парсы тілін бірінші тіл, ал 62 миллион адам екінші тіл деп есептейді. Әрине, бұл арада барлық аумақта парсы әдеби тілі пайдаланылады деуге болмайды, әр жерде парсы тілінің диалектілік ерекшеліктері қалыптасқан. Қазіргі кезде жазба тіл үшін парсы әліппесі қолданылады, ол араб әліппесінің

негізінде жасалғанмен, парсы тілінің заңдылықтарын қамтитын бірнеше таңбалармен толықтырылған. Дегенмен қазіргі парсы әдеби тілі көне парсы тілінен бастау алатынын айтуға тиіспіз, ал көне парсы тілі біздің эрамызға дейінгі I мыңжылдықтарда таралады да, ортағасырлық парсы тілі арамей графикасын пайдаланды. Жаңа ғасырдағы парсы тілінде жетілдірген араб жазуы қолданылады. Жаңа ғасырдағы парсы тілі-мұсылман әлеміндегі маңызды жағынан екінші тіл дәрежесінде. Осы жаңа парсы тілі – мұсылман әлеміндегі маңызы жағынан екінші тіл дәрежесінде. Осы жаңа парсы тілінде классикалық ортағасырлық әдебиет қалыптасты, Фирдоусидің, Рудакидің, Хафиздің, Омар Хайамның шығармалары парсы тілінің эталоны түрінде танылады. Аталған атақты адамдардың шығармалары әлем мәдениетінің бай қорына қосылған. XIX ғасырдың соңына қарай парсы мәдениетінде проза жанрының үлгілері өркендеді,оның дамуына Садег Хедаят, Бозорг Алави, Мухаммад Али Жамал-заде, Садег Чубак, Джелал аль-Ахмад, Хосроу Шахани, Мухаммад Доулатабади, Бахрам Садеги, Джемаль мир Садеги, Хушанг Гольшири, Исмаил Фасих және т.б көрнекті жазушылар елеулі үлес қосты.

Парсы тілінің әлеуметтік лингвистикалық жағдайын қысқаша түрде төмендегіше сипаттауға болады:

Бірінші. Парсы әдеби тілі классикалық парсы тілінен фонетика (әсіресе дауысты дыбыстарға байланысты), морфология, синтаксис, лексика жақтарынан үлкен айырмашылықтарға ие. Қазіргі кезде ауызекі сөйлеу тілінде жақындау, соған бет бұру үрдісі байқалады, бұған әсіресе XX ғасырда парсы прозашылары жасаған туындылары зор әсер етті.

Екінші. Қазіргі парсы әдеби тілі Иранның ресми тілі және білім беру жүйесінің тілі болып табылады. Бірақ парсы диалектілері өте көп, сондықтан парсы интеллигенциясының тілді толық меңгерген топтарында қостілдік сипат бар деп саналады, яғни олар қазіргі парсы әдеби тілі мен диалектілік ерекшеліктерді араластыра пайдаланады. Оларда мазендеран, гилян сияқты иран диалектілермен қатар әзірбайжан, түркімен, қашкай сияқты түркі диалектілері де бар.

Үшінші. Парсы әдеби тілін лингва франка деп санауға болады. Бұл терминге төмендегігей анықтама берілген: «Lingua franka-әр түрлі тілдерді пайдаланушылар арасындағы коммуникацияда қызмет ететін тіл; өзіндік сипатқа ие, аралас дәнекер-тіл, ол қарым-қатынастың нақты әлеуметтік–экономикалық ортасында (мысалы, саудада) әртілді тұрғындарға қызмет көрсетеді. Лингва франканы нақты бір жалпыұлттық немесе халықаралық тілмен теңдестіру ақиқатқа сәйкес келмейді» [1, 159-160 б.].

Төртінші. Парсы тілі мемлекеттік тіл бола тұра, орта білім беру жүйесінде араб тілі міндетті пән болып саналады, бұл тіл парсы тіліне үлкен әсер етуде.

Бесінші. Қазіргі кезеңде лингвистикалық және экстралингвистикалық факторлардың салдарынан қазіргі парсы тілі диалектілерінің арасындағы айырмашылықтар анығырақ байқалуда. Бұл жайт ауызекі сөйлеу тілінде басталады да кейінірек жазба мәтіндердің стилі мен фразеологиялық құрамына көрінді. Парсы тілін зерттеушілердің көзқарастары бойынша бұндай айырмашылықтар бүгінгі таңда іргелі сипат алып отыр, яғни тілдің барлық қаттауларына тән болып отыр. Қазіргі Иран, Ауғанстан және Тәжікстан аумақтарында өзара туыстас үш мемлекеттік тіл бар деп айтуға болады, олар: парсы, дари және тәжік тілдері. Парсы тілі мен дари араб әліппесін, ал тәжіктер XX ғасырдың отызыншы жылдарынан бастап кирилшені қолданғанымен, үш елдің тұрғындары өзара еркін түсінесе алатындай дәрежеде.

Парсы тілінің типологиялық сипаттамасына келетін болсақ, онда ең алдымен бұл тілдің синтетизмінің элементтері бар аналитикалық тілдерге жататындығын атауға болады.

Парсы тілінде араб сөздері, мамандардың көрсетуі бойынша 60-80 пайызды құрайды. Кейініректе парсы тілінің лексикалық құрамында монғол, түрік, батыс еуропалық және аздаған орыс тілдері пайда болды. Өткен ғасырдың бас кезінде өзге тілден енген сөздерден тілді тазарту жұмыстары жүргізілді, яғни француз және ағылшын тілдерінен тілді тазарту жұмыстары жалғасуда. Олардың орнына парсы тілінің өзінің сөзжасамдық моделдерімен жаңа сөздер жасау жолға қойылған.

Парсы тілінің әлемдік мәдениетке және әлемдік экономикаға ықпалы өте зор. Сондықтан қазіргі заманда әлемдегі барлық елдер дерлік парсы мәдениеті мен әсіресе тілін үйренуге, білуге басты назар аударылып отыр.

Бұған әсіресе орыс мемлекеті ерекше мән береді, XYШ ғасырдың өзінде-ақ Бірінші Петр парсы тілін білудің маңыздылығын байқап, бірнеше аудармашы-мамандар дайындатқызды. XYШ ғасырдың екінші жартысында орыс ғалымдары Фирдоусидің «Шахнама», «Авеста», Хафиздің «Диуан» сияқты шығармаларын аударып, лексикографиялық еңбектер жасауды қолға алды. 1804 жылдан бастап Ресей империясының жоғары оқу орындарында парсы тілін оқыту бастаған (Мәскеуде, Санкт-Петербургте, Қазанда, Харьковте). 1826 жылы Мәскеу университетінің доценті А. Болдырев оқулық хрестоматия жасап шығарды, оған газелдер, қасыдалар, новеллалар және көлемді шығармалардан алынған үзінділер, сонымен қатар 3500 лұғаттан тұратын парсыша-орысша сөздік енгізілген. Осы кітапта сондай-ақ парсы тілінің қысқаша грамматикасы болды. Еңбектің құндылығы соншалықты, бұл кітап XX ғасырдың басына дейін жоғарғы оқу орындарындағы парсы тілі үшін негізгі оқулық болып саналды және тіпті кейінгі оқу құралдарында да А. Болдырев жасаған еңбектің материалдары мен құрылымы, негізгі мәліметтер пайдаланылды.

Парсы тілі және қазақ тілі, жалпы алғанда, парсы мәдениеті мен қазақ мәдениеті арасындағы байланыстарға келетін болсақ, әсіресе мәдениеттер арасындағы байланыс ертеректен басталғанын байқаймыз.Абайтанушы ғалымдар көрсететіндей, ұлы ақын Абайдың өзінің алғашқы шығармаларын Фердоуси, Шәмсиге еліктеп бастауы парсы мәдениетінің қазақ даласында болғанын көрсетеді. Парсы мәдениеті мұсылман дінінің таралуымен байланысты қазақ даласына келді. Сонымен қатар оқу-ағарту жұмыстары да араб – парсы тіліне байланысты болды. «Өз дамуының ұзақ тарихында қазақ халқы да өзімен көршілес немесе шеткері жатқан көптеген елдермен үнемі қарым-қатынас жасап келгені мәлім. Сондықтан сол халықтардың тілдерінен қазақ тіліне көптеген сөздер және сөздік элементтер еніп, қазақтың тіл қорын молайтып, байыта тускен».

Қазақ тілінде парсы және араб тілінен енген сөздерден саны, зерттеушілердің пікірлері бойынша, шамамен 10-15 пайызды құрайды. Бұлар, негізінен XYШ-XIX ғасырларда енген сөздер. Бұлардың қатарында жалпы абстрактілік түсінік, оқу-ағарту және мәдениет терминдері бар, мысалы адамзат (адамизад), әмісе (hәмишә), ғазал (ғәзәл), ыждағат (эджтеhад), пешене (пешене), ақиқат(хағиғат), ақпарат(ахбар), ақырет(аhрет), аспаз(ашпаз), әдеп(одаб), әділет(одалат), бақша(бағче),ғашық (ошеғ), дана (доно), дәреже (дәрәдже), дәстүр (дастур), жануар (джанвар), жаhан (джаhон), жұма (джоме),зерек (зирәк), дүйсенбі (душәмбә), нан (нон), патша (подэша), зындан (зендон) т.б [2].

Қазақ тіліндегі араб-парсы сөздерін зерттегендер – белгілі ғалымдар І.Кеңесбаев, Н. Оңдасынов, Л. Рүстемов, Е. Бекмұхамбетов. Парсы тілінің элементтері әсіресе оңтүстік өңірдегі қазақ тілі диалектілерінде

сақталған, бұған көршілес жатқан өзбек, тәжік ұлттары тілдерінің әсері бар.Парсы тілі қазақ мәдениетінде кісі есімдерінде де кеңінен қанат жайған.Жалпы алғанда, қазақ тілі тарихы бойынша зерттеулерде араб-парсы элементтері бөле-жара көрсетілмейді, екеуі тұтас қарастырылады. Бұның бірнеше себептері бар. Екі тілдің әліппесі бірдейге жақын, оның үстіне парсы тілінің өзінде араб тілінің сөздері молынан ендірілген.

Қазақстан Республикасының Президенті Н.Назарбаев 2009 жылғы 6 сәуірде Иран Ислам Республикасының Президенті Махмұд Ахмадинежадпен кездесіп, араб, иран елдерімен экономикалық және мәдени байланыстарды дамыту және нығайту үшін маман кадрлар даярлаудың маңызды екендігін атап көрсеткен болатын. («Егемен Қазақстан газеті», 2009 жылғы 7 сәуір).

Осыған байланысты Қазақстанда бірнеше оқу орындарында парсы тілін жете меңгеру, арнаулы мамандар даярлау ісі жолға қойылған. Қазірдің өзінде бірнеше сөздіктер, оқулықтар мен оқу құралдары жарық көрді.

Оқып-үйренумен қатар мәдени қарым-қатынастарды нығайта түсу үшін аударма әдебиеттер жасау қажеттігі де бар. Бұл жолда Қазақстанның тәжірибесі соншалықты көп емес. Қазақ қауымы классикалық парсы әдебиетімен таныс, бірақ бұл таныстық орыс тілінен аудару арқылы қалыптасқан.

Зерттеушінің мынадай пікірі бар: «Қазақ елі мен Иран жұртының арасындағы әдеби қатынастардың тарихының тамыры тереңде жатыр. Екі елдің әдеби сабақтастықтарын, ортақ құндылықтарды зерттеуде отандық, шетелдік ғалымдар көп еңбектенсе де, олардың сыр сипаттары толықтай ашылып бітті деуге әлі ертерек. Нәзирагөйлік дәстүр мен көркем аударма мәселелері байсалды назар аударуды қажетсінуде. Қазақ әдебиетінің өркендеуіне, кемелдене түсуіне өзге халықтар әдебиетінің тигізген әсерінің орасан екендігі ақиқат. Ұлттық әдебиетіміздің өзге халықтардың әдебиетіне ықпал ете алған бай қазынасы, ғажап қоры бар екендігі ашып айтыла бермегені шындық. Ғылымдағы сондай ақтаңдақтардың орнын толтыратын күн туды»[3].

Парсы тілінің фразеологиясы өте бай және өзіндік сипатқа ие. Оларды халықтың ұлттық мәдениеті айқын көрініс табады. Кейбір афоризмдер мен тұрақты тіркестерді және қанатты сөздерді орыс тілінде беру мүмкін болмайды. Сонықтан орыс тіл біліміндегі лексикографиялық еңбектерді көбіне парсы тіліндегі контекст тұтас алынады. Парсы фразеологизмдері сонымен қатар көпқырлы функционалды рөл атқарады, халықтың этнопсихологиялық және әлеуметтік-этикалық нормаларын көрсететіндіктен контрастивті-мәдениеттанулық талдау жасау үшін барынша маңызды болып саналады.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Сүлейменова Э.Д., Шәймерденова Н.Ж., Смағұлова Ж.С., Ақанова Д.Х. Әлеуметтік лингвистика терминдерінің сөздігі. Словарь социолингвистических терминов. /Жауапты ред. Э.Сүлейменова, А.Алдашева. – Астана. 2008.
2. Ж.Б.Пилтанг, Р.К.Садықова Қазақ және парсы тілінде мағынасы бірдей сөздер.-Алматы, 2007.
3. Дүйсебаев Д.Қ. М.Әуезовтің «Абай жолы» роман-эпопеясының парсы тіліне аударылуы.Канд.дисс., – Алматы. 2006.

Фаузия Саметова, А.А.Курманали
(Алматы, Казахстан)

ПОНЯТИЙНАЯ СОСТАВЛЯЮЩАЯ КОНЦЕПТА «ВРЕМЯ»

Концепт «время» как многокомпонентное, «слоистое» образование включает понятийный, образный и ценностный компоненты. Основой исследования концепта «время» послужила новая парадигма научного знания, согласно которой, мироздание рассматривается как динамическая система разворачивающихся вокруг человека событий, явлений, свойств. Исходя из деятельностной сущности человека, благодаря которой он осваивает окружающий мир, антропоцентристская лингвистика в центр исследований ставит когнитивные процессы познания, обработки и хранения информации, постижение связей и отношений в природе, для чего актуальным оказывается изучение «глубинных», ментальных процессов и структур, скрытых за ними смыслов.

По З.Д. Поповой и И.А. Стернину, понятийный компонент или информационное содержание концепта «время» образует фактуальная информация, в которую входят как наивные представления о времени, известные любому носителю языка, так и научные данные о темпоральной картине мира, таких метрических и топологических свойствах времени, как последовательность, одновременность-разновременность, ритмичность, повторяемость, необратимость, которые объективируются в соответствующих номинациях и грамматическом строе языка. Совокупность этих интегративных представлений о времени отражает опыт взаимодействия и обращения человека со временем [1, 6-15].

Так, феномен времени настолько всеобъемлющ и пронизывает бытие человека, его отношения с окружающим миром и собственным Я, что его отражение в сознании и овнешнение средствами того или иного языка, происходит на всех его уровнях, в частности, на лексико-фразеологическом и грамматическом. Вследствие этого различают *время лексическое и время грамматическое.* Грамматическое время рассматривается в русистике в терминах грамматических категорий наклонения, вида и времени, которые выражаются в русском языке при помощи форм изъявительного наклонения, вида и времени (*читаю, читал, буду читать, прочитаю, прочитал*), а в казахском языкознании – при помощи форм наклонения (ашық рай), времени (өткен шақ, осы шақ, келер шақ) и способов действия (*оқып отырмын, оқыдым, оқимын, оқырмын, оқымақпын, оқып қойдым, оқып жүрмін* и др.).

Исследователь С.К. Смат подразделяет лексическое время на абсолютное и относительное. Лексическое абсолютное время обозначается как количественное измерение времени с помощью конвенциональных номинаций, лексическое относительное время – это перцептивное время, сопряженное в каким-то другим понятием: «сема «время» может иметь статус потенциальной, фоновой, неактуализованной семы, что дает возможность данной лексеме в определенном контексте «блеснуть» временной семантикой» [2, с. 30].

Лексическое время в обоих языках выражается:

− номинациями с временным значением (*вчера-кеше, после обеда – түстен кейін, в июле – шілдеде, по воскресеньям – әр жексенбіде* и др.);

− свободными словосочетаниями с общим номинативным темпоральным значением (*с понедельника по пятницу* – дүйсенбіден жұмаға дейін*, весь год*-жыл бойы*; детство* – балалық шақ*; күні кеше, таяуда* – недавно*; алдын ала* – ‘заранее’и др.);

− наименованиями вторичной номинации с темпоральной семантикой (*золотой век, черные дни, солнце село*; *күн еңкейді* – букв. ‘солнце наклонилось’, означает ‘полуденное, предвечернее время’; *көлеңке басын ұзартты* – букв. ‘голова тени удлинилась’, означает наступление темной части суток; *ел аяғы басылды* – букв. ‘прекратилось хождение людей’, означает наступление темноты);

− устойчивыми сочетаниями (*ни свет ни заря* – таң атпастан; *без году неделя; табан астында* – неожиданно, быстро; *ә дегенше –в первый миг, сразу*; *әлімсақтан бері* – испокон века; *ақ пен қызыл арасында* – вечернее время, когда солнце село; *ертеңнен қара кешке дейін* – с утра до ночи; *жеті қараңғы түнде* – поздней ночью и др.);

− крылатыми выражениями, пословицами и поговорками (*счастливые часов не наблюдают* – бақытты жандар уақытты байқамайды*, дорога ложка к обеду, береги платье снову, а честь – смолоду* – көйлекті жаңа кезінен*, ал* арыңды жасыңнан сақта*; құдайдың құтты күні* ‘ежедневно’; *қой үстіне бозторғай жұмыртқалаған заман* ‘мирное время, счастливая, безмятежная жизнь’; *ештен кеш жақсы* ‘лучше поздно, чем никогда’).

Лексическое время является отражением индивидуального времени объекта. Ему присущи такие признаки, как однонаправленность и необратимость, и такие параметры, как наличие конкретной *точки отсчета* (утро, полдень, сегодня, сейчас и др.), *длительность* (долго, быстро, миг, момент, час, минута, месяц, год, век), *хронологическая определенность* (два дня, весь январь, целый год и т.д.). Точку отсчета и длительность можно назвать отправными, решающими параметрами в характеристике времени. В разных лексико-грамматических группах они могут реализовываться в разных вариантах, но инвариантное их содержание как точки отсчета времени и его продолжительности остается неизменным и необходимым условием восприятия окружающей действительности. Для понятия лексического относительного времени существенным является не просто отражение индивидуального времени объекта, а отражение его сквозь призму человеческого восприятия, интересов, представлений. К примеру, для опаздывающего на поезд человека час времени до посадки будет казаться весьма коротким, несмотря на его неизменное содержание, равное 60 минутам. А если вас попросили подождать час до начала запланированной встречи, эти же 60 минут покажутся вечностью. Как видим, репрезентация понятия «время» в лексико-фразеологической системе языка является еще одним показателем антропоцентризма языка, созданного человеком и для человека.

Концепт «время» является результатом суммы динамических представлений о времени, сложившихся в определенные культурно-исторические эпохи. Смена каждой общественно-исторической эпохи характеризуется значительными изменениями социально-культурного, экономического, религиозного характера, что влечет за собой и изменения в языке, который чутко реагирует на эти изменения. Так, на заре человечества, когда человек начал осваивать окружающую действительность, его первые пространственно-временные представления не были дифференцированы, воспринимались в неразрывной связи друг с другом, о чем говорят существующие сегодня модели развития переносных значений слов, когда пространственное значение становится основанием для развития вторичной номинации (от визуального, пространственно-размерного признака к временному признаку: *короткая линейка – короткое выступление, короткий покой, крайняя парта – крайний срок, длинная лента – длинные переливы соловья*, *близкий поселок – близкая разлука, близкое ненастье*) [6, с. 95] и, наоборот, слово со значением времени служит для обозначения дистанции: *түндік жер* (расстояние, которое можно преодолеть за ночь), *ат жетер жер* (расстояние, которое можно преодолеть на коне, т.е. большое).

Следующей вехой в эволюции пространственно-временных отношений была дифференциация линейного и цикличного времени. Цикличное восприятие времени сформировалось раньше на основе осознания древним человеком сменяемости дня и ночи, времен года и отсчета времени, исходя из природных его состояний, а также рождения и смерти: утро → утром, утренний, утренник, по утрам; зима → зимой, зимний, по-зимнему, зимовать; полночь → полуночный, за полночь, до полуночи и под. Линейное восприятие времени стало формироваться на основе каких-либо значительных событий, необычных по своим масштабам или содержанию природных явлений, стихийных бедствий, т.е. таких фактов, явлений, которые оставили след в памяти, явились своего рода вехами, от которых велся отсчет уже других событий, фактов, явлений: *до засухи, после джунгарского нашествия, перед Великим постом, қара сиыр бұзаулағанда (когда отелилась черная корова)* и под. Вспомним личные имена типа Жауынбай (рожденный во время дождя) – надо полагать, дождь был либо очень сильным, каким-то необычным, либо шел в необычное время, например, в период с конца июня до первых дней августа, называемый ‘қырық күн шілде’, когда лето в зените и дождей не бывает. Постепенно такими вехами уже служили созданные самим человеком календарные праздники, обряды, ритуалы и под.: *на Рождество* (что означает ‘время, когда наступает Рождество’), *оразада* (во время поста).

Отражение в культуре разного восприятия и разного отношения ко времени выразилось в разграничении монохронной и полихронной культур. В силу того, что время является базовым концептом культуры, ориентация во времени представляет собой один из важных показателей культуры, позволяющих дифференцировать монохронные и полихронные типы культуры, а также культуры, ориентированные на прошлое, настоящее и будущее. По теории американского исследователя Э. Холла, «монохронность» культуры предполагает линейное течение времени, когда большую роль играет пунктуальность, четкое соблюдение сроков и следование заранее намеченному плану. С точки зрения представителей монохронной культуры, время, в течение которого не было принято решение или не было выполнено дело, потрачено впустую.

Представители «полихронных» культур (к ним принято относить, как правило, восточные культуры) предъявляют гораздо менее жесткие требования к установленным срокам и пунктуальности, они, скорее, сами адаптируются ко времени, нежели подчиняют себе время [7]. В этих культурах время не линейно, но и не привязано к людям или событиям, – оно циклично. Каждый день солнце встает и садится, одно время года следует за другим, небесные тела совершают свое круговращение, люди стареют и умирают, но круговорот природы продолжается. Кажется, что времени сколько угодно, стоит только протянуть руку, поэтому на Востоке

говорят: «Когда Бог создавал время, он создал его достаточно» – человеку нужно благоразумно им распорядиться.

Восточные люди смотрят на время не как на нечто впустую уносящееся в линейное будущее, но как на вращающееся по кругу, соответственно – с теми же возможностями и опасностями, только люди становятся уже мудрее и имеют шанс «не наступать на одни и те же грабли» еще раз. Такой философский подход к быстротечному времени характеризует полихронные, или восточные, культуры.

Е.П.Боев утверждает, что идея времени взята человеком из самой природы и обусловлена закономерными изменениями, происходящими в окружающей нас среде: это, во-первых, регулярная смена дня и ночи; во-вторых, регулярное изменение видимой фазы Луны, вследствие вращения Земли вокруг своей оси; в-третьих, такая же регулярная смена времен года, вызванная вращением Земли вокруг Солнца в течение 365 дней, составляющих календарный год [8, с.72].

С переходом на оседлый образ жизни и развитие новых – социалистических и пришедших на смену им рыночных капиталистических форм хозяйствования – у казахов полностью сменились единицы измерения времени и пространства. Из обихода стали выходить и сейчас представляют собой дальнюю периферию концепта «уақыт» единицы хронотопа, связанные с жизнью и бытом кочевого народа: *шай қайнатым, сүт пісірім, бие сауым уақыт, ат шаптырым жер* и др. На смену им пришли принятые современным мировым сообществом меры/единицы времени: күн, түн, тәулік, апта, ай, жыл, сағат и др. Изменилось и содержание понятия *время*: появившееся первоначально цикличное время (*мүшел*) дополнено линейным (*кеше – бүгін – ертең*).

Необходимость словесного выражения понятий о времени детерминирована действительной материальной и социальной средой, в которой живет и развивается человеческое общество. Не случайно известный философ П. Лафарг подчеркивал особую роль языка в жизни человека, которая выражается в том, что этимология и различные значения слов тесно связаны с условиями жизни человека и с уровнем его умственного развития (последнее обусловлено процессами абстрагирования от конкретного, данного, категоризацией и концептуализацией поступающих в мозг человека чувственных сигналов – визуальных, осязательных, обонятельных и др.). В названиях, которые дал человек тому или иному периоду времени, закрепился факт заполненности его различными явлениями жизни носителей данного языка, так как человек определяет время по явлениям природы или действиям, происходящим в тот или иной временной отрезок. Для выражения значения времени, в первую очередь, используются слова, называющие предметы, явления, признаки, имеющие первостепенную важность в повседневной жизнедеятельности человека.

Литература:

1. Попова З.Д., Стернин И.А. Проблема моделирования концептов в лингвокогнитивных исследованиях // Мир человека и мир языка. – Кемерово, 2003. – Вып. 2. – С. 6-15.
2. Смат С.К. Представленность понятия «время» в лексико-семантических группах русского и казахского языков: дис. канд. филол. наук. – Алматы, 2003. – 118 с.
3. Фразеологический словарь русского языка. (под ред. А.И. Молоткова.) – Москва: Русский язык, 1986. – 543 с.
4. Кеңесбаев І.К. Қазақ тілінің фразеологиялық сөздігі. – Алматы: Ғылым, 1977. – 712 б.
5. Қожахметова Х.К, Жайсақова Р.Е., Қожахметова Ш.О. Қазақша-орысша фразеологиялық сөздік. – Алма-Ата: Мектеп, 1988. – 224 б.
6. Исмагулова Б.Х. О моделях развития переносных значений слов в сфере русских прилагательных// Русский язык в школе. – Москва: Просвещение, 1978. – № 6. – С.94 – 97.
7. Hall Ch. J. Morphology and mind: A unified approach to explanation in linguistics. – L.; N.Y.,1992. – 224 p.
8. Боев Е.П. Идея времени в тексте // Годишник на Софийския университета. – Т. XIV, 2 – София, 1970. – С. 71-79.

Надія Семко
(Львів,Україна)

ПІДВИЩЕННЯ РІВНЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ В УМОВАХ НЕМОВНОГО ВИЩОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

Сьогодні в Україні формуються нові зовнішньо і внутрішньополітичні реалії – більш вільні можливості пересування, активізація науково-технічного та культурного обмінів, розширення міжнародних зв'язків та ін., що привело до радикальних змін у сфері освіти та посилило вимоги до вивчення іноземних мов у вищих навчальних закладах. Володіння іноземною мовою, хоча б однією, стало невід'ємною складовою якості підготовки майбутніх фахівців і у найбільшій мірі гарантує їм мобільність та конкурентоздатність на сучасному ринку праці.

Потреба у фахівцях, які вільно володіють однією, а краще двома європейськими мовами, крім своєї рідної, обізнаних з культурологічними особливостями інших країн, постійно зростає. Звідси більш посилена увага до ролі кафедр іноземних мов, до процесу викладання іноземних мов, часті зміни у підходах до структури курсу «Іноземної мови» як такої, навіть зміни назв курсу – то це «Іноземна мова професійного спрямування», то це просто «Іноземна мова». «Ділову іноземну» починаємо на шостому семестрі, через рік-два вже на третьому, або на четвертому. Все це свідчить про недостатнє розуміння суті курсу, пошуки, але до якості поки-що додає небагато. З іншого боку, все більш відчутне зацікавлення до вивчення іноземних мов, а отже і зацікавленість фахівців у пошуках найефективніших методик.

З цією метою кафедра іноземних мов ЛІБС щорічно проводить контроль вхідного рівня знань з іншомовної підготовки, який постійно показує, що рівень шкільної базової підготовки з іноземної мови значної кількості першокурсників не відповідає рівню В1+, який заявлений у рекомендаціях МОН України щодо рівня володіння іноземною мовою випускниками середніх шкіл. На даний час маємо першокурсників зі слабким вхідним рівнем володіння іноземною мовою (~30 %), часом дуже слабким (~15%), з середнім (~30%), іноді високим (~20%), зрідка з дуже високим (~5%). Тому, звісно, показники успішності і якості знань студентів прямо пов'язані з якістю набору на перші курси, а він, набір, може бути різний.

Для прикладу подаємо діаграми аналізу успішності та якості знань студентів набору 2009 – 2010 навчального року (Рис.1, Рис.2). На діаграмах видно, що, як тільки після першого курсу студентів розділили за рівнем підготовки і студентам з вищим рівнем підготовки запропонували додатково більше аудиторних годин у тиждень, цифри змінилися. Вони, особливо показники якості, вперто доводять а) значення вхідного рівня для подальшого прогресування, б) значення інтенсивності занять з іноземної мови (кількості аудиторних годин). У подальшому формування мовних підгруп за рівнем підготовки проходило вже на першому курсі.

Рис. 1. Аналіз якості знань студентів набору 2009 – 2010 н. р.

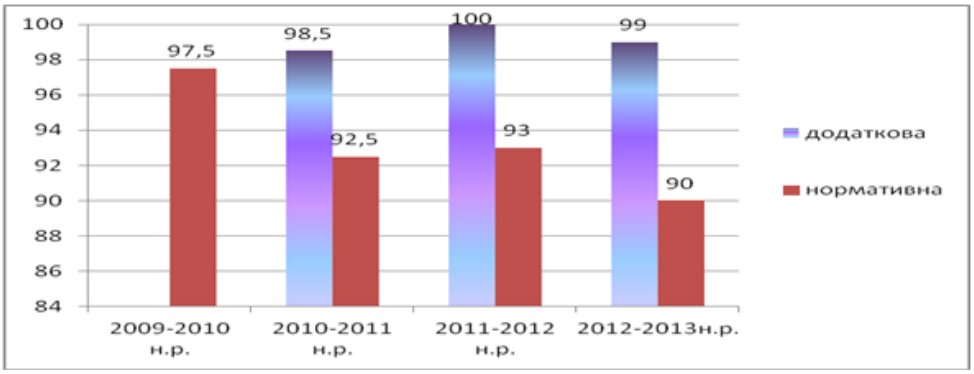

Рис. 2. Аналіз успішності студентів набору 2009 – 2010 н. р.

Отже, одним з важливих моментів у контексті якості підготовки майбутніх фахівців з іноземних мов є не «вирівнювати» всіх, конкретніше, не перемішувати сильних і слабких, бо програють і сильні і слабкі, це, на наш погляд, ключовий момент. Необхідно здійснювати чітко диференційований підхід (групи A, B, C, D) у формуванні підгруп і викладанні дисциплін мовної підготовки, що дасть можливість у повній мірі ефективно використовувати навчальні матеріали, які укладені за рівневим принципом, а значить значно інтенсифікувати навчальний процес та якість підготовки в цілому.

За умов, які маємо на даний час, недостатньо навчитися чи навчити лише читати англійські тексти, які містять фахову інформацію, тому що у сфері ділових відносин не можна обмежитися лише читанням. Треба сконцентрувати зусилля на найголовнішому, а саме розвиткові вмінь та навичок усного мовлення й аудіювання, оскільки саме рівень комунікативної компетенції, навіть середній, дає відчуття реального володіння мовою і можливості її практичного застосування, надає впевненості і заохочує до подальшого вдосконалення. З іншого боку, якщо студент розвинув навички усного мовлення, може спілкуватися іноземною мовою, то подальше її вдосконалення у напрямку збагачення лексичного запасу, зокрема засвоєння конкретної термінології, не становитиме особливої проблеми. Молодий фахівець зможе у майбутньому зробити це самостійно відповідно до реальних потреб.

Робити максимальний акцент на розвиток усного мовлення треба на молодших курсах, особливо на першому. Вивчення іноземної мови на 1-му курсі виступає з'єднувальною ланкою між курсами іноземної мови середньої та вищої шкіл. Студент може успішно читати та виконувати комунікативні завдання тільки тоді, коли мовні труднощі не перешкоджають процесові отримання інформації. Тому важливим етапом є підбір самих текстів. На цьому етапі необхідно концентрувати увагу на ключових словах та мовних конструкціях. Словник-мінімум до кожного блоку текстового матеріалу має бути обов'язковим до вивчення. Все це забезпечить студентам комфортний перехід до вивчення мови на інших етапах. Вправи не повинні бути одноманітними із стереотипним формулюванням. Навпаки, необхідно надавати перевагу вправам творчого, проблемного характеру, що вимагають інтенсивного мислення, мобілізують увагу, спонукають до самостійних висновків.

Знання будь-якої галузі засвоюються краще, якщо є запитання, оскільки пошук відповіді на них вимагає розумових зусиль. Така форма подачі мовленнєвого завдання робить вправу комунікативною, тобто створює основу для постійної взаємодії викладача і студента або студента і студента. Значна частина таких інтенсивних вправ повинна містити в собі запитання, на які в тексті а) відповідь є, але сформульована іншими словами, б) немає готових відповідей. Наприклад, Is there anything which makes you proud/ashamed of your country? What would you change in Lviv if you were the authorities? Таким чином створюється проблемна ситуація, яка вимагає уміння не тільки зрозуміти, але й оцінити отриману в тексті інформацію, сформулювати власне ставлення до неї. Основною метою обговорення є обмін інформацією щодо прочитаного текстового матеріалу. Дуже бажано, щоб такий обмін переходив у дискусію. У цьому випадку читання переходить у говоріння англійською мовою, яке переплітається з аудіюванням, оскільки студенти слухають один одного.

Подальший етап роботи над текстом може бути пов'язаний з письмом, тобто перекладом речень з української мови англійською або написанням резюме з усієї прочитаної, почутої, побаченої інформації.

Одним з стрижневих моментів у розвитку комунікативної компетенції є відпрацювання основних граматичних конструкцій. Особливу увагу необхідно звернути на структуру речення у стверджувальній, питальній та заперечній формах.

На наше переконання, яке базується на довголітньому досвіді викладання англійської мови в немовних вузах, інтенсифікувати розвиток навичок усного мовлення у немовному ВНЗ можна за умови:

1) Підбирання для аудиторної роботи в групі, сформованій за рівнем підготовки, посібників іноземних видавництв з цікавим текстовим матеріалом, що спонукає до обговорення, дискусії. На старших курсах це підручники, які крім всього іншого, пропонують елементи кейсового навчання, історії реальних фірм з посиланням на відповідні сайти. Такий матеріал завжди викликає у студентів жвавий інтерес. Студенти розвивають навички дискурсного та монологічного мовлення шляхом ділових ігор, презентацій, дискусії, аналізу історій успішності чи неуспішності реальних фірм.

2) Паралельного самостійного (домашнього) читання цікавих матеріалів відповідного рівня складності, які б стимулювали інтерес до змісту тексту як такого, отже заохочували до читання не з обов'язку, а з зацікавленості, сприяли виникненню суперечливих точок зору, підводили до дискусії. Це можуть бути цікаві історії успіху відомих людей, зокрема ділових людей, оповідання чи романи світової класики, адаптовані до відповідного рівня.

3) Створення якісних власних посібників, які б доповнювали іноземні видання матеріалами для перекладу рідною мовою, матеріалами про Україну тощо, та методичних рекомендацій на допомогу студентові.

4) Ширшого використання у навчальному процесі новітніх технологій, зокрема CLIL (Content & Language Integrated Learning) і включення до навчального процесу інтегрованих занять з ділової чи професійної іноземної мови та фахових дисциплін, інтерактивних методів, мультимедійного забезпечення, аудіо – та відеоматеріалів, цікавих роздаткових матеріалів [5,с. 69].

Ніщо краще не мотивує студента до вивчення мови, ніж застосування отриманих знань, мовленнєвих навичок у реальних ситуаціях, або дуже наближених до реальних. Тому виступи на конференціях, семінарах, симпозіумах, презентація індивідуальних проектів, захист студентами магістерської підготовки дипломів іноземними мовами тощо є дуже бажаним і всіляко стимулюється у нашому навчальному закладі. Презентація проектів сприяє індивідуалізації навчання, стимулює самостійну діяльність студентів (індивідуальну, парну), активізує дослідницьку та творчу діяльність студентів, формує вміння вибирати, систематизувати та узагальнювати необхідну інформацію, розвиває навички сучасної мультимедійної презентації та професійно-орієнтованого спілкування.

Реалізація принципів інтенсивного навчання вимагає підвищення активності викладача, максимальної мобілізації його особистісних і професійних можливостей. Ці вимоги відповідають сучасному підходу до самого процесу навчання, рівня підготовки викладача і визначають необхідність розвитку його творчих педагогічних здібностей.

Література:

1. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики. – К.: Академія, 2004. – 344с.
2. Пассов Е.И. Коммуникативное иноязычное образование. – Липецк, 1998. – 161с.
3. Загальноєвропейські рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання. – К. Ленвіт.: 2003. – 261 с.
4. Шейлз Дж. Комунікативність у навчанні сучасним мовам. – М., Рада з культурного співробітництва; Рада Європи Прес, 2001. – 98 с.
5. Sharma P, Barret B. Blended Learning. Using Technology in and beyond the Language Classroom. –Macmillan Books for Teachers, 2007. – 160 p.

Ақмарал Смаилова
(Талдықорған, Қазақстан)

ЖҰМАТАЙ ЖАҚЫПБАЕВТЫҢ АҚЫНДЫҚ ӘЛЕМІНІҢ ЖҰМБАҒЫ

«Ақын боламын, сенің атағыңды әлемге шығарамын, Ләйлә!» Сүйген жүректің сертіндей болған бұл сөздерді Жұматай айнаға қарап тұрып айтқан екен. Жұматайдың кім екендігін, Ләйләнің кім екендігін айтып жатудың қажеті жоқ деп ойлаймын. Себебі, Жұматайдың Ләйләсін естімеген адам елде жоқ шығар. Алайда, осы бір аңызға айналған махаббат иелерінің өмірде, бар болғаны, үш-ақ мәрте кездескенін біреу біліп, біреу білмес. Мақала барысында Жұматай ақынның өмірлік музасы – Ләйлаға арналған өлеңдерін қарастырамыз. Неміс қаламгері И. Бехер лирик ақынды "өзін-өзі бейнелеуші адам. Оның өзі – өз лирикасының кейіпкері" [1.388б.] – дейді. Жұматай ақын да өзінің лирикасында ішкі жан дүниесін бейнелеп, өзі лирикалық кейіпкер ретінде танылады.

Ж. Жақыпбаевтың өміріне қатысты деректерді көбіне ақынның жұбайы З.Елгодинованың естеліктерінен аламыз. Солардың бірінде: »Тағдыр оларды қоспайды, сөйтіп ақынның мұңы қалыңдай береді. Ақыры Жұматайдың лирикалық кейіпкері оның әлеуметтік астарлы өлеңдеріне көшеді. Енді ақын, заман, қоғам туралы жырларында да сүйген қызы Ләйләнің образын алады. Өмірдегі барлық қуанышына да, қайғы-қасіретіне де Ләйләні ойша ортақтастырып отырады» [2.38б.] – дейді ақын жары, белгілі қаламгер З.Елгондинова өзінің естелігінде. Демек ақын өміріне қатысты деректер, оның шығармашылық әрекетінің іздерін, бірінші кезекте, Ләйлаға арналған, немесе Ләйлә бейнесі сомдалған өлеңдерден іздеген дұрыс.

Жұматай Ләйләні жырлауымен, әдебиет тарихында Лаура бейнесін қалдырған итальян ақыны Ф.Петраркаға ұқсайды. Бір бейнені мұнша беріле, үздіксіз, өле-өлгенше жырлау әлем әдебиетінде сирек кездесетін құбылыс болғандықтан да, Жұматайдың Ләйләсі бірден Лаура бейнесін көзге елестетеді. Бұл сырттай ғана ұқсастық емес, ақын және оның сүйіктісінің бір-біріне қатысты тағдыры және оларды бейнелеуі жағынан да ол екеуі туыстасып отырады.

Петрарка мен Лаураның өмірлік байланысы жөнінде оның өмірін зерттеушілер мынадай пікір айтады: “1327 жылы 6 сәуірде әулие Клара шіркеуінде Петрарка әлем мәдениеті тарихына Лаура деген атпен кірген әйелді кездестіреді. Шамасы, біз оның кім болғанын ешқашан анықтай алмасақ керек. Бірақ Лаураның өмірде болғанына және шындығында Петрарканың оны сүйгендігене күмәнданудың қажеті жоқ. Бұл махаббат оның бүкіл өміріне серік болды [3.49б.].

Енді Жұматай мен Ләйләнің өмірлік байланысы жөнінде ақын жары З.Елғондинованың естелігіне үңілейік: “Жұматай Ләйләмен 1961-62 жылдары Талдықорған қаласында би кешінде ең бірінші рет кездеседі. Талдықорған қаласындағы мал дәрігерлік техникумның жатақханасында би кеші өтіп жатады. Жұматай екі қолын қалтасына салып билеп жатқан жастарға қарап тұрады. Кенет есік ашылып бір топ қыздар мен жігіттер сау етіп кіреді.

Ортасындағы жүзі аса нұрлы қыз Жұматайға көз тоқтатып биге шақырады. Ол кезде бокспен айналысып, “жергілікті чемпион” атанып жүрген Жұматай биге шығуды ерсі көреді. Жігіттің өзіне көз тоқтатып қарамай, ілтипатына ілтипатпен жауап бермегеніне намыстанған қыз мойнындағы алқызыл шарфын жұлып алып, Жұматайдың аяғына лақтырып жібереді.

– Егер ол менікі болмаса, мен өмір сүрмеймін, – деп орысша сөйлеп, есіктен шыға жөнеледі. Сонда барып есін жиған Жұматай селк ете қалады.

Бұл ерте көктем кезі болса керек. Сол күннен бастап Ләйлә Жұматайдың сыртынан бағып, оқ бойы жерден ғана бас изеп амандасып жүреді. Кейін Жұматай Алматыға келіп, КазГУ-дің филфагына оқуға түседі. Жұматай өте сұлу болған. Оған өте көп қыздар ғашық болады.

Ләйлә Жұматайды Алматыға да іздеп келеді. Ол келгенде Жұматай бір топ қыздардың жанында тұрады. Ләйлә бата алмайды, алыстан көзімен амандасып өте шығады. Үшінші рет жазда, жазғы демалыс кезінде Жұматайды ауылына іздеп келеді. Онда Жұматайдың шашын алдырып тастап, ат жаратып жүрген кезі екен. Ләйлә Мәскеуде оқып жүрсе керек. Жұматайдың немере інісінен сәлем айтып, келе жатқанын білдіріп, күтіп алсын дейді. Бірақ Жұматай шашын алдырып тастаған кейпінен ұялып, Ләйләны өтіп бара жатқанда тек терезеден ғана көреді. Бар-жоғы үш рет көрген қызға ақын өмір бойы ғашық болады.

Петрарка шығармашылығын зерттеген Н.И.Девятайкина мынадай ой айтады: “Ақын Лаураны табиғат аясында көрген сәттерін бақытты кез ретінде жиі бейнелейді. Лаура табиғатпен келісімді байланыста болғаны, оның ең көркем бөлігіне айналғаны сонша-лықты, шөптер, төбелер, шыңдар, жұлдыздар онымен мақтанады және онымен бақытты, донна олардың орта-сында болғанда, оның демі “төбешіктерге, талдарға, шалғынға жан бітіреді” масайраған, шат-шадыман шөптер” оның жүрер жолына төселеді, басқан ізін махаббатпен сақтайды [4.93б.].

Жұматайдағы төмендегі шумақтар да Ләйләні табиғатпен астастырып жіберіп тұр:

Ешкімге сенен бұрылмай,
Мен сенің нәзік өңіннен.
Алтынның құйттай нұрындай
Ғажайып бір нәр көріп ем [5.248б.]

немесе

Жұтқызбаған жұпарын жалбыз едің
Жалбыз едің, жанымның жалғызы едің,
Кербез күшпен келдің де билеп алдың,
Келбетіңмен кеудемнің жанды жерін [5.250б.].

немесе

Алдымнан менің жасыл тау, қызыл таң күлген,
Өспірім күнім, тәуелсіз, тентек шағымда.
Қаратал жақта бетпе-бет келіп қалдым мен
Биқасап киген бетінде мең бар сағымға [5.251б.]

немесе

Көк сиқырын бүгін бір сәт аймағым
Көрсеткен соң, ұмыттым да қайғы әнін
Кемпірқосақ тұрған тұсты нұсқадым:
“Анау тұрған әпкесі, деп Ләйләнің” [5. 252б.]

Италияның ұлы ақыны Петрарка Лаураны өмір бойы сүйген, өмір бойы жырлаған екен. Лаура оған күндіз көшеде келе жатқан кезінде үш рет көзіне елестеген. Ең соңғы рет ол Лаураның табытта жатқанын көрген. Кейін Лаураның дүниеден өткенін естіген соң, көзі ашық көшеде келе жатып, Лаураның табытын көрген күні – Лаураның өлген күні екенін анықтаған.

Сол сияқты Жұматай да өмір бойы өзінің идеясына адал болды. Өмір бойы Ләйләні сүйді, Ләйләны жырлады” [6.58б.].

Жұматай өмірінде Ләйләға қатысты таңғажайып оқиғалар аз болмаған сияқты. Мәселен, “Айтамын жанның басқа әнін...” деп басталатын өлеңіндегі Ләйләға арнап жазылған өлеңнің отқа тасталған сәтінде “Ләйлә” деген сөздің жанбай қалуының өмірде болған оқиға екенін ақын жары растайды [7.58б.].

Жүректен өшпей қалғандай,
Отқа да жанбай қойды атың [5. 259б.], – деп ой түйеді ақын бұл оқиғадан.

Ақын мен сүйіктісінің өмірлік байланысы осыншалықты ұқсас болғандықтан оның шығармадағы көрінісі де солай болуы тиіс. “Петрарка өзінің махаббатының өмірде болғандығын баса көрсетті, өйткені Лаура шындығында өмірде болған”, – дейді Р.И.Хлодовский [3.157б.]. Ал Жұматайдың Ләйләға арнаған өлеңдерінде жоғарыдағы З.Елғондинованың естелігінде айтылған өмір шындығының іздері сайрап жатыр және ақын оның өмірде болғандығын айқын көрсеткісі келген ниеті сезіліп отырады. Тек бір айырмашылығы – Петрарканың Лаураға арнаған “Өлең кітабында” (“Книга песен”) “ешқандай оқиға, ешқандай фабула” [3.157б.] болмаса, Жұматай өлеңдері түрлі өмірлік оқиғалардың көрінісі, соның нәтижесі ретінде жазылған.

Барлығын саралай келе Ж.Жақыпбаевтың махаббат лирикасынан қазақ поэзиясына тән басты мынандай белгілерді табуға болады:

- Ақын өлеңдерін қабылдау кезіндегі әсерлілік факторлары автордың жеке басына тән психологиялық-дүниетанымдық көзқарасынан, эстетикалық талғамынан туындаған;

- Ж.Жақыпбаев өлеңдерінің эстетикалық қуатын арттырушы негізгі факторлардың бірі – оның өлеңдеріндегі философиялық бастаулар;
- Белгілі бір өмірлік тұлғаны махаббат лирикасының объектісі етіп алып, оны идеал дәрежесінде жырлау тұрғысынан Ж.Жақыпбаев өлеңдері әрі батыстық, әрі шығыстық поэзиямен туыстасады;
- Ж.Жақыпбаев лирикасындағы көркемдік тәсілдер батыстық поэзия өрнектерімен сабақтасса, әуезділік, өлең өлшемі, ырғақ тұрғысынан шығыстық поэзиямен көбірек байланысады;
- Ақын туындыларындағы тақырыптық және эмоциялық көпқырлылық – оның суреткерлік шеберлігінің көрінісі;
- Ақын өмірбаянына тән аңыздық сипат оның лирикасына деген оқырман ынтасын туғызушы басты фактордың бірі;

Белгілі ақын, аудармашы Әуезхан Қодардың тілімен қорытындыласақ: «...мен ол кісінің өлеңдерін алғашқы оқығанымда французша жазылған ба деп қалдым. Өйткені Бодлер, Верлен, Ремболардың декаденттік исі аңқып тұрды. Енді бір оқысам, өмір ләззаты мен махаббат ізетін дәріптейтін шығыс шайыры жазғандай болды. Енді бір қарасам, тегеурінді жыраулық рухы костюмін жарып жіберердей, психогенетикада зерттеле қоймаған тұңғиықтарға жетеледі. Ал егер де әзілсіз айтатын болсақ, мен Жұматайды қазақ поэзиясына тың да соны формалық жетістіктер енгізген, ойнақы интеллектуалдық әкелген советтік дәуірдің провинциализмінен, кең құлаш эпостық дүниетанымын биік мәдениетімен жеңе білген, идиллиядан трагедиялық деңгейге дейін көтерілген лирик – ақын деп түсінемін. Ең ғажабы, ол лирик болғанда, жырау – лирик. Оның ең нәзік сезімдері – жыраулық дәстүрдің айнымас қасиеті елсүйгіштік сезімінен туындайды. [8.65б.]» Жұматай – осы қасиетімен дара.

ЖҰМАТАЙДЫҢ АҚЫНДЫҚ ӘЛЕМІНІҢ ЖҰМБАҒЫН ШЕШУ ҚИЫННЫҢ ҚИЫНЫ...

Падаланған әдебиеттер тізімі

1. Бехер И. Любовь моя поэзия. М., 1965.
2. Елгондинова «Менің ертегім» Алматы – 2005ж.
3. Хлодовский Р.И. Франческо Петрарка. Поэзия гуманизма. Новосибирск, 1975.
4. Девятайкина Н.И. Мировозрение Петрарки. Этические взгляды. М., 1988.
5. Жақыпбаев Ж. Көктемгі хаттар. А., 1992.
6. Бонецкая Н.К. “Образ автора” как эстетическая катего-рия //Контекст, 1985. Литературно-теоретические исследования. М., 1986.
7. Қазақ елі, 1995, 5 қазан, №15.
8. Ә.Қодар. «Дәуір биігіндегі жаңашыл ақын». Руханият – 2005 ж.

Ғылыми жетекшісі:
ф.ғ.д.профессор Сыдықов Тұрсын Сыдықұлы.

Тамара Товкайло, Людмила Довбня
(Переяслав-Хмельницький, Україна)

РОЛЬ АКЦЕНТУАЦІЇ У ПРОЦЕСІ ДЕРИВАТОЛОГІЇ

Вплив наголосу на словотвірну організацію іменника в сучасному мовознавстві потребує подальших лінгвістичних інтерпретацій. «Морфемна структура слова – це один із фрагментів мови, який характеризується порівняно строгою послідовністю елементів при реалізації їх на прямій потоку мовлення. Очевидно, тому в мовознавстві найбільше уваги приділяється саме парадигматичним особливостям морфем. На сьогодні маємо не тільки встановлені парадигми кінцевих морфем відмінюваних частин мови, а й широке теоретичне обґрунтування та деталізовані методичні розробки їх встановлення» [8, с.7]. Завдяки парадигматичним властивостям кінцевих морфем змінні частини мови мають чітку класифікацію, що є основою граматичного вчення про слово.

Структурна лінгвістика ставить перед дослідниками низку завдань, взаємопов’язаних із традиційними мовознавчими пошуками, водночас розширюючи їх межі; до них, зокрема, входить і морфемна структура слова. З-поміж праць, присвячених морфеміці і словотвору, значне місце відводиться вивченню ступеня продуктивності певних формантів, проте не мотивуються причини їх продуктивності, оскільки цей аспект дослідження перебуває поза межами інтересів дериватологів. У нашому дослідженні він є принципово важливим, оскільки продуктивність і регулярність певного форманта залежить як від самого афікса, так і від морфемної структури слова, до якої він приєднується.

Морфологічні перетворення, що відбуваються на межі твірних основ і деривативних афіксів, допомагають зрозуміти процеси словотворення, які нерозривно пов’язані з фонологічними законами української мови. Саме тому приєднання словотворчих афіксів до твірної основи викликає чергування фонем, зміну наголосу, витіснення кінцевого афікса мотивуючої основи тощо. Як бачимо, відбувається пристосування словотворчих формантів і мотивуючих основ.

Наголос, як і чергування фонем, не бере участі в деривативному процесі, проте він становить невід’ємний компонент суфікса (або кореня) і доповнює характеристику кожного словотворчого типу.

Словотворчий і морфемний аналіз іменників з варіативним наголосом показує, що найпродуктивнішим способом творення їх є морфологічний (суфіксальний) спосіб. Словотворчі суфікси мають як лексико-семантичне, так і лексико-граматичне значення. Серед суфіксів, за допомогою яких утворено іменники на означення нових понять, засвідчено деривати словотвірного типу з формантами – ч / – ач / – яч, утворені від дієслівних та іменникових основ.

Серед дієслівних переважають твірні слова недоконаного виду, що називають:

1) особу як виконавця певної дії, вказаної твірним дієсловом: *копáч, перекладáч, ткáч*;
2) особу як носія певної ознаки, що визначає її поведінку: *окозамúлювач, прохáч*;
3) предмет, за допомогою якого виконується певна дія: *вимикáч, притúскувач, тягáч*.

Відомо, що існує велика кількість дериватів, які поєднують кілька словотвірних значень: *винúщувач* (людина і предмет), *сікáч* (предмет і тварина).

Попередній аналіз показав, що акцентні ознаки – ч у словах із різним категоріальним словотвірним значенням збігаються. Це дало підставу розглядати похідні з ним як єдину сукупність слів. Загальна кількість іменників із формантом – ч, що стоїть після суфіксів – ува / – юва, – ва, – а – 583 одиниці. Найчисленнішою (277 одиниць) є група іменників із – ч, що стоїть після дієслівних формантів – ува / – юва. У таких похідних – ч стоїть через два склади після наголошеного ◡́◡◡-ч (267 одиниць): *за/кріпл/юва/ч, на/клé/юва/ч, об/рíз/ува/ч, під/чúт/ува/ч, з/гýщ/ува/ч, за/тúск/ува/ч, роз/рíдж/ува/ч, с/кóл/юва/ч*.

Цей формант стоїть після наголошеного складу ◡ува́/ч (9 слів): *ви/доб/ува́/ч, земл/е/користувá/ч, коп/н/ува́/ч, корч/ува́/ч, об/вин/ува́/ч, пол/юва́/ч, страх/ува́/ч*.

В одному слові – *слив/о/корúст/ува́/ч* – поєднані дві наголосові ознаки ◡́◡́ч. Найпродуктивнішою наголосовою ознакою суфікса – ч, що не має вокального ядра і стоїть після дієслівних основ – ува / – юва, є позиція через два склади після наголошеного. Відзначимо, що в похідних іменниках цього різновиду зберігається наголос твірної дієслівної основи. Довжина слова у складах не впливає на наголосові характеристики суфікса, не залежить вона від належності слова до простих (з одним коренем) чи кількакореневих складних. Порівняємо для прикладу слова з різною складовою довжиною від 3 до 7 складів для суфікса – ч після – ува / – юва на позначення осіб та від 3 до 8 – на позначення предмета зі схемою ◡́◡ч:

-ува / юва: *з/мíш/ува/ч, від/гáд/ува/ч, пере/слíд/ува/ч, пере/вантáж/ува/ч, голов/н/о/комáнд/ува/ч*;

-ува / – юва: *з/рóщ/ува/ч, об/пúл/юва/ч, іскр/о/в/лóвл/юва/ч, грунт/о/по/глúбл/юва/ч, гно/їв/к/о/роз/брúзк/ува/ч, буряк/о/на/вантáж/ува/ч.*

Для тридцяти восьми іменників із суфіксом – ч, що слідує після – ва – і позначає осіб, характерні такі наголосові ознаки:

1) суфікс входить до наголошеного складу, тобто реалізується схема ◡ва́/ч (17 одиниць): *готу/вá/ч, з/да/вá/ч, нафт/о/до/бу/вá/ч, об/би/вá/ч, роз/ли/вá/ч*;

2) стоїть через склад після наголошеного ◡́ва/ч (6 слів): *за/с/пí/ва/ч, на/бú/ва/ч, під/с/пí/ва/ч, по/вú/ва/ч, по/лú/ва/ч, с/по/вú/ва/ч*.

Друга наголосова ознака з'являється внаслідок переміщення наголосу із суфіксальної на кореневу морфему і властива незначній кількості іменників. Суфікс – ч (на позначення предмета) має одну акцентну ознаку. Він входить до наголошеного складу ◡ва́/ч (15 одиниць): *дір/к/о/про/би/вá/ч, електр/о/про/гр/а/вá/ч, радіо/пере/да/вá/ч, теле/пере/да/вá/ч*.

Кількість складів та належність слова до простих чи складних не впливають на наголосові характеристики суфікса й не змінюють їх: – ч: *під/о/грів/áч, дірк/о/про/бивá/ч, солом/о/по/да/вá/ч, радіо/пере/да/вá/ч*. Як бачимо, наголосові характеристики суфікса – ч, що приєднується до основи на – ва-, відрізняються від наголосових характеристик суфікса – ч, що слідують після – ува / – юва, коли – ч приєднується до дієслівної основи на – ува / – юва, для нього найхарактерніша позиція – через два склади після наголошеного ◡́◡◡/ч, якщо ж до основ на – ва, то домінуючою є друга акцентна ознака, слідом за наголошеним складом – вá/ч.

Чималу кількість (168 одиниць) становлять іменники чоловічого роду із суфіксами – ч1 та – ч2 після елемента – а. – Ч1 може займати такі акцентні позиції:

1) входити до наголошеного складу ◡á/ч (92 одиниці): *брех/á/ч, в/тік/á/ч, коп/á/ч, струг/á/ч, шабл/е/ковт/á/ч*.

2) стоїть через склад після наголошеного ◡́◡ч (14 слів): *від/вíд/а/ч, на/кúд/а/ч, по/бíг/а/ч*.

У першому випадку в похідних іменниках дублюється наголос твірного дієслова доконаного виду, у другому, більш частотному, – недоконаного.

У назвах предметів – ч входить до наголошеного складу ◡á/ч (66 слів): *дим/о/в/бир/á/ч, пін/к/о/знім/á/ч, сін/о/під/нім/á/ч*; стоїть через склад після наголошеного ◡́◡ч (2 слова): *на/лúг/а/ч, по/брúз/к/а/ч*.

Десятьом словам із – ч після дієслівної основи на – а – властиве паралельне наголошення, коли поєднані перша та друга наголосові ознаки ◡́◡á/ч: *до/глядá/ч, до/по/вíд/á/ч, за/по/вíд/á/ч, на/глядá/ч, о/по/вíд/á/ч, під/глядá/ч, по/слух/á/ч, роз/по/вíд/á/ч, спів/до/по/вíд/á/ч, с/по/нý/к/á/ч*.

Суфікс – ач трапляється в 62 іменниках чоловічого роду, що є відіменними й віддієслівними утвореннями і позначають осіб або предмети. В обох різновидах похідних – ач віддає перевагу (58 слів із 62) позиції після кореня і перебування під наголосом, пор.: віддієслівні: *глядáч, сікáч, сідáч* – і відіменні похідні іменники: *басмáч, косáч, трубáч*. Лише в чотирьох словах – ач стоїть після наголошеного кореня: *лéдач, супрягач, наголóвач, підголóвач*. Таким розподілом наголосових позицій суфікс – ач відрізняється від – ч, морфеми позбавлені вокального ядра, що здебільшого стоїть через два склади після наголошеного кореня твірного слова: *підчúтувати – підчúтувач* або зразу за наголошеним складом суфіксальної основи: *передавáти – передавáч*.

Паралельне наголошення характерне для слів із суфіксом – ч, що слідує після – а – (10 слів), на зразок: *до/по/вíд/á/ч, на/глядá/ч, о/по/вíд/á/ч* та після – ува / – юва в поодиноких випадках: *слив/о/корúст/ува́/ч.*

Матеріал дослідження показує, що, незважаючи на різну кількість складів у слові, належність його до простих чи складних (із кількома основами), кінцеві суфікси іменників можуть займати обмежену кількість позицій (у цьому випадку – 3) щодо словесного наголосу.

Цей висновок узгоджується з даними про наголосові характеристики кінцевих прикметникових суфіксів, отже, стосується суфіксальних похідних обох частин мови. Можна зробити припущення, що це явище зумовлено закономірностями морфемної будови слова, зокрема характерною для української мови середньою довжиною слова в морфемах, яка дорівнює 3 ± 1 морфема.

Розподіл наголосових позицій іменникових суфіксів свідчить про те, що кінцеві морфеми більшості похідних іменників виявляють тенденцію до наголошення кінця слова, коли вони стоять за наголошеним складом або самі перебувають під наголосом.

В 11 іменниках із формантами – ч / – ач / – яч спостерігається паралельний наголос. У 10 – поєднані /◡́ч + ◡́ч/ перша та друга наголосові ознаки: *до/глядá/ч*.

Очевидно, паралельний наголос є надлишковою ознакою, і мова прагне зменшити надлишковість, наділивши наголос словотворчою функцією і зробивши його засобом розрізнення двох лексичних одиниць.

Література:

1. Бровченко Т.О. Словесний наголос в сучасній українській мові / Т.О. Бровченко. - К.: Наук. думка, 1969. - 188 с.
2. Булаховський Л.А. Слов'янська акцентологія / Л.А. Булаховський. – К.: Наук. думка, 1980. – Т. 4. – 572 с.

3. Булаховський Л.А. Український літературний наголос (характеристика норми) / Л.А. Булаховський. – К. – Львів: Радянська школа, 1947. – 56 с.
4. Веселовська З.М. Наголос у східнослов'янських мовах початкової доби формування російської, української та білоруської нації. Кінець 16 – початок 18 ст. / З.М. Веселовська. – Х.: Вид-во Харківського ун-ту, 1970. – 163 с.
5. Винницький В.М. Акцентні типи непохідних іменників чоловічого роду / В.М. Винницький // Мовознавство. – 1987. – №5. – С. 46-54.
6. Винницький В.М. Наголос у сучасній українській мові / В.М. Винницький. – К.: Радянська школа, 1984. – 256 с.
7. Довбня Л.Е. Особливості наголошування окремих суфіксів в іменниках чоловічого та спільного роду /Л.Е. Довбня, Т.І Товкайло // Теоретична і дидактична філологія: зб. наук. праць. – Переяслав-Хмельницький, 2012. – Вип. 11. – С. 180 – 193.
8. Морфемна структура слова / відп. ред. М.М. Пещак. – К.: Наук. думка, 1979. – 336 с.
9. Потебня А.А. Два исследования о звуках русского языка (О полногласии) / А.А. Потебня. – Воронеж, 1866. – С. 38-46.
10. Потебня А.А. Ударение / А.А. Потебня. – К.: Наук. думка, 1973. – 216 с.
11. Скляренко В.Г. Історія акцентуації іменників середнього роду української мови / В.Г. Скляренко. – К.: Наук. думка, 1979. – 102 с.

СЕКЦІЯ: ФІЛОСОФІЯ

Акрам Азизқулов
(Самарқанд,Ўзбекистон)

Б. РАССЕЛНИНГ ИБН СИНО ИЛМИЙ МЕРОСИГАМУНОСАБАТИ

Минг йилдан буён ўзининг улкан табиий илмий ва фалсафий мероси билан инсониятни баҳраманд қилиб келаётган буюк мутафаккир Ибн Сино хусусида Шарқ ва Ғарб олимлари томонидан кўплаб тадқиқотлар олиб борилган, мавжуд бўлган барча асарлари турли хил тилларда таржима қилинган. Аксарият тадқиқотчилар алломанинг илмий меросини холисона объектив тадқиқ этиб, унинг инсоният тараққиётида илмий аҳамиятини асослаб берганлар. Бироқ мутафаккирнинг илмий кашфиётларини, илм-фан тараққиётидаги хизматларини камситишга қаратилган тадқиқотлар ҳам учраб туради. Хусусан Бертран Расселнинг тадқиқотлари ҳам шулар қаторига киради.

Инглиз файласуфи Б. Рассел «Ғарб фалсафаси тарихи» асарида ижтимоий сиёсий ва фалсафий фикрлар тараққиёти тарихини таҳлил этар экан, бир бобни «Мусулмон маданияти ва фалсафаси» мавзусига бағишлайди. Рассел мазкур бобда ислом ва унинг тарихини ўз нуқтаи назарича шарҳлар экан, Ал Киндий тўғрисида озроқ тўхтилиб ўтгандан сўнг форсларнинг ислом ва илм фан тарихидаги ролини баён этади. Қизиғи шундаки Ал Хоразмий ва Ибн Синоларни ҳам форсларнинг вакили деб эътироф этади. Ислом оламида иккита йирик файласуф чиққанлигини биттаси Форс ўлкасидан, яъни, Ибн Сино, иккинчиси Испаниядан чиққан Ибн Рушд дейди. Б.Рассел Ибн Сино ва унинг илмий мероси тўғрисида қарама-қарши фикрларни баён этади. Ибн Синони фалсафага нисбатан тиббиёт оламиди машҳур эди, бироқ Гален таьлимотига ҳеч нарса қўшгани йўқ дейди. Аммо Ибн Синонинг «Тиб Қонунлари» асари Европадаги тиббиёт билан шуғулланувчилар учун XII асрдан то XVII асргача асосий манба эканлигини тан олади[1, с.397]. Чунки бу объектив ҳақиқатни инкор этиб бўлмас эди. «Тиб қонунлари» асарининг ўзи лотинчада 30 мартадан ортиқ нашр эттирилган.

Асари 5 аср давомида Оврўпадаги университетлар ва шифокорлар учун асосий манба бўлиб хизмат қилган мутафаккирни Б. Рассел фақат Гален таьлимотининг шарҳчиси дейди. Бундан ташқари Ибн Сино шахсияти хусусида ҳам салбий фикрларни айтиб ўтади. Хусусан, уни ичкиликка ва айш-ишратга мойиллиги кучли эди дейди[1, с.397]. Ибн Синони энциклопедик билим соҳиби эди, бироқ бу илмий мерос Шарқда илоҳиётнинг сояси остида қолиб кетганлигини, Ғарбда эса унинг илмий мероси лотин тилига ўгирилганлиги учун катта таьсирга эга бўлганлигини таъкидлайди. Фалсафий мероси хусусиди тўхталар экан, Ибн Синони бошқа неоплатонизм таьсири остидаги мусулмон файласуфларидан фақрли томони Арасту фалсафасига яқинлигидир дейди. Фалсафий таьлимоти хусусида тўхталар экан универсаллар муаммоси хусусидаги концепцияси билан чегараланганлигини уқтириб ўтади. Бироқ буюк қомусий олимнинг онтология, гносеология, фанлар таснифи ва услубиятига оид, ижтимоий-сиёсий муносабатлар ва ахлоқ-одоб томоилларига оид қарашилари, ғоялари, яратган концепциялари мавжудки, улар фалсафа тарихида муҳум аҳамият касб этади. Ибн Синонинг мантиқ илмига оид бир қанча рисолалари мавжудлигини ҳам унитмаслик керак. Фалсафанинг барча соҳалари бўйича муҳим, илмий асосланган хулосаларини баён этган. Хусусан, онтология, борлиқ ва унинг тузилиши, ундаги категорияларнинг мазмун моҳиятини илмий асослаб берган. Гносеологияда инсон билиш қобилияти, ҳиссий ва ақлий билиш ва уларни оламни билишдаги хусусиятларини тўлиқ таҳлил этиб берган. Фан методологиясида ҳам муҳим фикрларни илгари суради, жумладан Форобийнинг фанлар таснифи ҳақидаги фикрларини кенгайтириб, мукаммал тизимга солади, 29та илм тармоғини асослаб беради[2, с.102].

Буюк мутафаккир менерология фани ривожига ҳисса қўшган. У менералларни 4 гуруҳга ажратади: тошлар, эрийдиган жисм(метал)лар, олтингўгуртли ёнувчи жисмлар, тузлар.

Қомусий олим хусусида Б.Расселнинг хулосаси ҳам жуда таажжублидир. «Араб фалсафаси тафаккурнинг оргинал системаси сифатида ҳеч қандай аҳамиятга эга эмас, чунки Ибн Сино ва Ибн Рушд каби мутафаккирлар фақат комментаторлар (шарҳловчилар)дир холос», дейди[1, с. 400]

Унингча Шарқда яратилган фалсафага оид назариялар Арастунинг мантиқ ва метафизикаси ва неоплатонизм ғояларидан бошқа нарса эмас, худди шунингдек математика ва астрономияга оид билимлари Юнон ва ҳиндларнинг таьлимотларидан ўзлаштирилгани, медицинада эса Гален таълимотини шарҳловчиларидир, диний фалсафий таьлимотларининг мағзини эса қадимги форсларнинг эьтиқодларидан олинган ақидалар ташкил этади, деб камситади.

Б.Рассел мусулмон фалсафасидан ташқари Ғарбдаги француз ва немис фалсафасига, уларнинг вакиллари томонидан яратилган илмий меросларга ҳам худди шундай субъективизм нуқтаи назаридан нохолисона ёндашиб, камситишга ҳаракат қилган.

Умуман олганда Б.Расселнинг «Ғарб фалсафаси тарихи» асаридаги кўпгина хулосалар фаннинг ахлоқий норма ва идеалларига зид равишда объективликдан кўра кўпроқ субъективизм таъсири остидаги ёндашувдир. Мусулмон фалсафаси ва Ибн Сино илмий меросига муносабати эса «Европацентризм» ғоясига асосланган ёндашувдан бошқа нарса эмас. Бельгияда ибн Синога ўрнатилган ҳайкал, унинг Оврўпа мамлакатлари илм – фан ва маданияти тараққиётига қўшган хизматига эҳтиром юзасидандир. Ибн Синонинг маънавий жасоратини умумбашарий аҳамияти хусусида Президентимиз шундай дейди. «Машҳур аллома Ибн Синонинг «Тиб Қонунлари» асари неча асрлар давомида Европанинг энг нуфузли олий ўқув юртларида асосий тиббиёт дарсликларидан бири сифатида ўтилиб келинганлиги, дунё миқёсида «Медицина», «Соғлом турмуш тарзи» деган тушунчаларнинг фундаментал асоси бўлиб бўлиб хизмат қилгани албатта, чуқур ҳаётий ва илмий заминга эга. Аниқроқ қилиб айтганда, бу беназир алломанинг бутун илмий фаолияти дунё тараққиётини инсонпарварлик руҳида, яъни, маънавий негизда ривожлантиришга улкан таъсир ўтказди, деб айтишга барча асослар бор».[3, с. 43]

Литература:

1. Рассел Б. История Западной философии. Новосибирск: Из-во Новосиб. ун-та,1999.-815 с.
2. Хайруллаев М.М. Ибн Сино /Маънавият юлдузлари.Т.: А.Қодирий номидаги халқ мероси нашр.,2001. – 408 б.
3. Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч.Т.: «Маънавият», 2008. – 176 б.

Научной руководитель: доктор наук философии, проф. Абдуллаева Махбуба Нуруллаевна.

Сардор Қувватов
(Самарқанд,Ўзбекистон)

ФОРОБИЙ ПАНТЕИЗМИНИНГ ЎЗИГА ХОСХУСУСИЯТЛАРИ

Ўрта аср Шарқидаги вужудийён номи Билан машҳур бўлган пантеизм Яқин ва Ўрта Шарқ Уйғониш даври ҳаётида кенг тарқалди. Буюк шарқ мутафаккири Абу Наср Фаробий ўрта асрлар Мусулмон Шарқ фалсафасида пантеистик йўналиш асосчиларидан бири бўлиб, у вужудийён таълимотига асос солди.

Борлиқ, унинг тузилиши ва категориялари масалалари Фаробийнинг “Уюнул масоил” (“Масалалар манбаи”), “Китобал жадвал” (“Мунозара китоби”), “Акциденция ва жисмлар мавжудлигининг ибтидоси ҳақида” рисолаларида айниқса мукаммал баён этилган. Бу муаммолар, шунингдек, “Фозил шаҳар аҳолисининг қарашлари китоби” да, “Китоб жавоми ассиёсат” (“Умумий бошқариш китоби”) рисолаларининг биринчи қисмларида ўз аксини топган.

Фаробий фикрича, борлиқ олти босқичдан иборат бўлиб, бу босқичлар, айни вақтда, бутун мавжуд нарсаларнинг асосидир, улар бир-бири билан сабаб ва оқибат муносабатлари билан боғланган. Бу босқичлар қуйидагилардан иборат: биринчи босқич – биринчи сабаб, иккинчи босқич – иккинчи сабаб, учинчи босқич – учинчи сабаб – фаол ақл, тўртинчи босқич – тўртинчи сабаб – жон (ан нафас), бешинчи босқич – шакл, олтинчи босқич – материя [1].

Мавжуд нарсаларнинг ҳаммаси шу олти асос (ибтидодан) келиб чиқади. Сабаб (ёки асос) лар ўз характери, принсиплари ва имконларига кўра икки турга бўлинади. Биринчи турга – моҳиятидан уларнинг мавжудлиги зарурийравишда келиб чиқмайдиган нарсалар киради. Булар “вужуди мумкин” деб аталади. Иккинчи турга – моҳиятидан уларнинг мавжудлиги ҳамма вақт ва зарурийравишда келиб чиқадиган нарсалар киради. Бу “вужуди вожиб”, яъни ўз-ўзича мавжуд нарсалар деб аталади. “Вужуди мумкин” мавжуд бўлиши учун бирор сабабга муҳтождир. У “бошқа нарса туфайли вужудга келади”. Нарсаларнинг сабабий оқибат боғланиши пировардида қандайдир зарурий нарсага, яъни “вужуди вожиб”га, биринчи сабабга етиши керак. Бу фикрлардан Фаробий биринчи сабаб – Худо мавжуд деган хулосага келди. Биринчи сабабдан ташқари қолган яна бешта сабаб (асос, босқич) еса “вужуди мумкин” турига киради.

Фаробий мазкур олтита асосларнинг ҳаммаси бир ёқлама, пастга қараб борувчи, сабаб-оқибат орқали ўзаро боғланганлигини таъкидлади. Шунингдек, “вужуди вожиб” (биринчи сабаб) ва “вужуди мумкин”га бўлинадиган сабаблардан сўнгги учтасигина жисмлар Билан боғлиқлигини алоҳида таъкидлаш жоиз, яъни ё жисм ҳолида мавжуд бўлади, ёки уни ташкил қилади, ёхуд жисм билан боғлиқ ҳолда мавжуд бўлади.

Фаробий биринчи сабабни Худо деб билади. У – яккадир. Қолган бешта сабабга кўплик хосдир. Биринчи сабабдан иккинчи сабаблар ташкил топади ва улар осмоний жисмларнинг вужудини ташкил этади ҳамда ўз табиатига кўра ердаги жисмлардан фарқ қилади [2]. Бу фикрдан эса иккинчи сабаблар қанча бўлса, осмоний жисмлар ҳам шунча деган хулосага келиш мумкин.

Учинчи сабабни қандайдир мавҳум фазовий ақл ташкил этади. Унинг вазифаси эса инсонга ғамхўрлик қилиш, шунингдек, уни комиллик даражасига етказишдан иборат бўлади.

Тўртинчи, бешинчи ва олтинчи сабаблар моддий нарсалар Билан боғлиқдир.

Фаробийнинг борлиқ ҳақидаги таълимоти неоплатонизмнинг эманацион назарияси таъсирида шаклланганлигини кўришимиз мумкин. Бироқ неоплатонизмда материя – илоҳий нурланишнинг сўниш чегараси, зулмат, жаҳолат, фалокатда намоён бўлди. Файласуфнинг фикрича, материя – табиат мазмуни, ҳаёти ва абадийликнинг субъектида кўринади. Шунинг учун материя туфайли илмлар вужудга келади. Лекин шу ўринда неоплатонизм ва Фаробий қарашлари ўртасида бироз фарқ юзага келади. Неоплатонизмнинг асосчиси Плотон асарларида материя нофаол мавжудот деб талқин этилади. Фаробий фикрича, материя – фаол. У ўз-ўзидан янгиланиб, ўзгариб турувчи вужуддир. Моддий жисмларга ўзгариш, ҳаракатланиш, янгиланиш қонуниятлари хосдир.

Фаробий борлиқ ҳақидаги фикрларнинг шаклланишида Қадимги Юнонистон фалсафасининг таъсири сезилиб туради. Айниқса, Аристотел қарашларининг кейинчалик Фаробий фалсафасида кўриниши буни тасдиқлаб беради. Фаробий таълимотича, ер ва осмон сатҳлари жисмлик, яъни моддийлик хоссасига эга. Моддий буюмлар ёки жисмлар олтитурга бўлинадилар: осмон жисмлари, ақлли ҳайвон, ақлсиз ҳайвон, ўсимликлар, минераллар ҳамда тўрт унсур, яъни олов, сув, ҳаво ва тупроқ [3].

Тўрт унсур жисмлик ва моддийликнинг, шунингдек, бошқа ҳамма жисмларнинг асоси ҳисобланади ва материянинг энг оддий турларидир. Жисмларнинг қолган беш тури эса ана шубирламчи унсурларнинг турлича қўшилиши натижасида вужудга келган. Форобий Аристотел сингари осмоний жисмлар, осмоний сатҳлар табиатини ер жисмлари ва тўрт унсур табиатидан фарқлайди. Фаробий фикрича, бешта материя мавжуд. Улар тупроқ, сув, ҳаво, олов ва осмон. Аристотел осмон жисмларини алоҳида модда – эфир деб атаган. Фаробий эса осмон жисмларининг ўзига хослигини фақат уларнинг тузилишида кўради. Бошқа жиҳатдан қараганда улар умумийдир. Бу умумийлик моддийликда намоён бўлади.

Ҳаракат тўғрисидаги масалаларни Фаробий Аристотел нуқтаи назаридан туриб тушунтириб берди ва ҳаракатни жисмларнинг ўзаро ўриналмашишида деб билди. Мураккаб жисмларнинг ҳаракати уларда бирор оддий жисмнинг кўп-озлигига тўрт унсур (тупроқ, сув, ҳаво, олов)нинг қандайлигига боғлиқ бўлади.

Фаробийнинг фалсафий қарашларида субстанция ва акциденция категорияларига берилган эътибор алоҳида аҳамият касб этади. Субстанция материя тушунчасига жуда яқин туради ва у нарсаларнинг моҳиятини ифодалайди. Масалан, осмон, юлдузлар, ер ва унинг таркибий қисмлари: сув, тошлар, ўсимлик ва ҳайвонларнинг турли хиллари – субстанциялардир.

Фаробий акциденция тушунчасига ҳам алоҳида тўхталиб ўтди. Уакциденция деб, нарса-буюмларнинг ҳар хил ўзгарувчан сифат, белги ва хусусиятларини тушунади. Шундай қилиб, субстанция нарсаларнинг моҳиятини, акциденция эса субстанциянинг турлича кўринишларда намоён бўлишини ифодалайди. Акциденция мустақил ҳолда яшайолмайди ва у ўткинчидир. Шунингдек, акциденция бир неча турга эга: миқдор, сифат, муносабат, замон, ўрин, ҳолат, ҳаракат ва бошқалар.

Субстанция ва акциденция ҳақидаги мулоҳазалар давомида Фаробий жисмларнинг сақланиши, ҳаракати, кўплиги ва хилма-хиллиги, ўзгарувчанлиги шакл ва акциденциянинг ўткинчи бўлиши ҳақидаги хулосага келди.

Шундай қилиб, Фаробий Мусулмон Шарқи фалсафасининг ривожида ўчмас из қолдирди. Айниқса, унинг пантеистик қарашлари акс этган вужудийён таълимоти борликдаги нарса ва ҳодисаларнинг келиб чиқиши, ҳаракати, тузилиши, ўзаро алоқадорлиги кабимасалаларга жавоб бера олди. Аристотел қарашлари ва неоплатонизм Билан уйғунлашган мазкур таълимот ўз навбатида онтологик муаммоларнинг ечимини берди.

Адабиётлар:

1. М. Хайруллаев. Ўрта Осиёда IX-XII асрларда маданий тараққиёт. Т.: “Ўзбекистон”, 1994. 36-бет.

М. Хайруллаев. Форобий. Т.: “Ўзбекистон”, 1991. 48-бет.

2. М. Хайруллаев. Уйғониш даври ва шарқ мутафаккири. Т.: “Ўзбекистон”, 1971. 188-бет.

Научной руководитель:
доктор наук философии, проф: Яхшиликов Журабек Яхшиликович.

Ксения Николенко
(Донецк, Украина)

ФЕНОМЕН СОЗНАНИЯ И КРЕАТИВНОСТЬ

Сферы общественного сознания представляют собой аккумуляцию проявления различных процессов и событий в истории. Именно в этой сфере содержатся понятия и представления о давно прошедших событиях, влияющих либо на выбор человека, либо на ход истории. Общественное сознание может стимулировать формирование креативности или наоборот, останавливать ее развитие. Ход истории, оказывая непосредственное влияние на общественное сознание, обуславливает общественное сознание как таковое, формирует его.

Сумма коллективных представлений, формирующих общественные нормы и присущие определенной эпохе, которые находят отражение в общественном бытии, понимаются нами как общественное сознание. Специфической чертой общественного сознания является его не сводимость к свойствам индивидуального сознания. Складываясь из сознаний составляющих общество людей, оно не является просто их суммой, а обладает системными свойствами, представляющее стороны и характеристики сознания доминирующего в обществе. Несмотря на разнообразие точек зрения в понимании природы сознания и его видов, выделяют основные его формы. А именно: научное сознание (включая философию); политическое сознание (политическая идеология и политическая психология); эстетическое сознание (искусство); моральное сознание (нравственность); правосознание (право); религиозное сознание (вера в сверхъестественные силы и поклонения им) [1].

Рассматривая креативность в контексте духовного бытия перед автором диссертационной работы стоит задача раскрытия условия существования феномена креативности в сознании. Ученые выделяют ряд дискуссионных моментов в изучении данного процесса. В нашем исследовании обратим внимание на два основных проблемных аспекта. Во-первых, «сознание – предельное понятие философии» и, во-вторых, – «сознание – это весьма странное явление, которое есть и которое в то же время нельзя ухватить, представить как вещь» [2, с. 3].

Выяснения природы человеческого сознания напрямую связано с определением места и роли человека в мире, спецификой его взаимоотношений с реальностью на социальном уровне [3, с. 74].

Дуалистичность трактовки природы человека (с биологической и духовной точки зрения) выступает как вывод-признание двойственного статуса человека как телесного объекта в мире других объектов, связанного с ними силовым, детерминационным образом, и креативного субъекта в мире обобщенных упорядоченностей. Это определяет формирование знаний как в индивидуальном сознании, так и в общественном, обуславливая их выбор.

Понятие креативной воли человека появляется практически с появлением самого человека, объясняя сущность действий человека, его место среди других живых существ. В мире особое значение приобретает человеческая креативная воля. Не мир материальных объектов порождает логику наших действий, а наша способность, познавая, творить объекты по собственным законам порождает креативную способность вообще. [4, с. 13]. Собственно в общественном сознании закрепляется знание о человеке как креативном субъекте социальной действительности.

Проблема сознания вообще, и его влияния на креативную активность, деятельность человека – предмет исследования многих ученых. Биологическое обоснование этого процесса (в контексте процессов деятельности мозга человека) дал в своем исследовании «Творческая активность сознания» М.Н. Морозов. Философ понимал под креативностью «сложный акт сознательной жизнедеятельности», где сознание проявляется в виде двух составляющих: духовного творчества и преобразующей чувственно-практической деятельности. Как считал исследователь, духовность в креативности проявляется в виде осознания человеком личных и социальных потребностей, постановке целей, определении оптимальных путей и средств достижения поставленных целей, преобразования мира в качестве объекта познания, выдвижение идеалов и т.д. Чувственно-практическая деятельность является материальной деятельностью по целенаправленному изменению предмета социальной активности, природы и форм общественной жизни [5, с. 34].

Эти формы проявления активности сознания способны оказывать влияние на креативность. Идеальное представление практического результата может предшествовать реальному воплощению задуманного. На креативность общественное сознание в виде потребностей, необходимостей оказывает решающее воздействие. Морозов М.Н. утверждал, что полнота креативного акта возможна лишь в единстве двух составляющих сознания. Поэтому креативная активность человека напрямую зависит от сферы сознания вообще, и от сферы общественного сознания, в частности.

Непосредственная связь креативного с социально-исторической практикой можно проследить на различных исторических примерах развития нашей страны. Так, революционные события начала XX века

повлекли за собой повышенный интерес к креативности, практически каждый человек мыслил себя креатором нового. Такая активность может сравниться лишь с активностью в период Великой Отечественной войны. Это явление было детерминировано креативным фактором социально-экономического выбора, открытой борьбой политических ориентаций, разнородных школ в научном мышлении, пестротой методов и направлений в художественном освоении действительности. Активному высвобождению креативной потенции общества способствовала демократизация культуры и образования. Особое значение она приобретает в выявлении креативных возможностей национально-этнических групп в качестве важнейшего элемента креативного богатства того общества.

Однако наряду с этим, имели место антикреативные факторы, проявившиеся наиболее активно в середине 30-40-ых годов XX века, как элиминация экономической независимости определенных слоев общества, физическое уничтожение «мыслящих», достигших успехов в конкретных областях деятельности личностей, являющихся носителями креативного потенциала эпохи. Глобальная политизация лишила общественное сознание свободного волеизъявления, критичности, дивергентности и других важных логико-психологических продуктивных компонентов, результатом чего явились элитаризация истины, обожествленная иерархия в политической организации общества.

Отчужденность отдельных областей науки от основных сфер функционирования общества явилась причиной нарушения естественного креативного развития – создания новых ценностей. Идеологическое «просеивание» любой информации привело к усугублению креативной ситуации в нашем обществе [6, с. 10].

Однако, начатый процесс демократизации в последние десятилетия XX века, возможно ни в одной области жизни не имеет такого решающего значения, как в сфере креативных потенций нашего общества, так как в итоге, влияет на все области человеческого знания. Это проявилось в духовном возрождении, восстановлении целостности личности, реализации широких креативных возможностей многонационального, разнорегионального видения мира отдельной личностью. Что и привело к обогащению, углублению и радикальной гуманизации основ креативности, а также формирования социально-активного креативного субъекта.

Научная парадигма, доминирующая в конце XX века сводила к минимуму практическое применение имеющихся креативных знаний и заключалась исключительно в мысленных формах творческого гения. В духовной сфере присутствуют отпечатки определенных событий прошлого. Начало XXI ознаменовалось формированием общественной необходимости к изменениям во всех сферах жизнедеятельности социума. Выделим две составляющие этого процесса. Во-первых – разрушение религиозных, политических и социальных верований, во-вторых – это возникновение новых условий существования и совершенно новых идей, являющиеся следствием современных открытий в области наук и промышленности. Инициативность, заинтересованность в создании нового, креативные поиски, как правило, проявлялись «не столько в создании новых материальных ценностей, сколько в манипуляции уже имеющимися благами, для получения материальной выгоды» [7, с. 24].

Этот своеобразный вид новаторства представляет в общественном сознании феномен суррогата креативности, каковыми могут являться экономические махинации и т.д. Иными словами, опредмечивание духовного в материальной сфере реализуется в форме легализированной спекуляции. Такие явления придают креативности некоторую изощренность и порождают всевозможные крайности и беспомощность в условиях отсутствия твердых критериев подкрепленных материальной практикой.

В общественном сознании закрепилась определенная форма получения информации, носящая креативную направленность – публицистика. Тем не менее, она является одним из средств реализации креативной потенции духовного и ее гиперфункциональность неизбежно оказывает отрицательное влияние на иные формы креативной потенции духовного. Так как чрезмерное увлечение и подачи упрощенного материала, препятствует профессионально-научному анализу социально-исторических феноменов и, как следствие, теряется научная составляющая сообщаемого материала [8].

Креативность есть естественный результат аксиологического поиска наиболее эффективно проявляющийся во всех сферах духовного развития личности/общества, не только в его отдельных элементах. Системность креативного воздействия, устраняет, на наш взгляд, проблему односторонности имеющей наиболее негативные последствия именно в духовной деятельности общества.

Функционирование духовного как единого целого помимо ценностной значимости является также важнейшим продуктивным фактором уже потому, что именно в едином целом, возможно, обеспечить взаимообогащение элементов духовного. Какая либо область (эстетическая, нравственная) не может развиваться полноценно, если она не приобрела креативной значимости для науки. Особую значимость приобретает нравственный элемент в обеспечении целостности духовного как креативного [7, с. 53].

Таким образом, креативность является одним из составных элементов всех форм общественного сознания. Нами установлено, что формы общественного сознания находятся в тесной взаимосвязи с креативностью. Они как попадают под ее влияние, так и сами оказывают определенное воздействие на нее. Креативность способна обуславливать многие аспекты форм общественного сознания, менять, трансформировать их. В то же время формы общественного сознания отражают общественные представления не только в их ретроспективе, но и воспринимают новейшие изменения, что находит воплощение в понимании креативности как явления на уровне общественного сознания.

Литература:

1. Cole S. Making science: Between nature and society. – Cambe, Mass; 2hd.: Harvard UP, 1992. – 290 p.
2. Мамардашвили М.К. Сознание как философская проблема / М.К. Мамардашвили // Вопросы философии. – 1990. – № 10. – С. 3–18.
3. Шандор Ф. Поняття свідомості в сучасному філософському дискурсі / Ф. Шандор // Вища освіта України. – 2011. – №2. – С. 73 – 79.
4. Метельова Т. Концепт «творчої уяви» / Т. Метельова // Філософська думка. – 2006. – №6 – С. 11-22.
5. Морозов М.Н. Творческая активность сознания. Методол. Анализ естественнонауч. аспектов / М.Н. Морозов. – К.: «Вища школа». – Головное из-во 1976. – 183 с.
6. Дербак А.П. Національна самосвідомість як форма самопізнання особистості / А.П. Дербак // Вісник Київського національного університету Імені Тараса Шевченка. – 2002. – № 46. – С. 9 – 12.

7. Бодак В. Релігія і творчість / В. Бодак // Світ людини. – №6. – 2004. – С. 52 – 55.
8. Шакарян Г.Г. О креативной потенции нашего общества / Г.Г. Шакарян // Философские науки. – 1991. – №7. – С. 155 – 161.

Научный руководитель:
доктор философских наук, профессор Л.Н. Никитин.

Сирож Рўзимуродов, Мурод Юсупов
(Самарқанд, Ўзбекистон)

ЎЗБЕКИСТОНДА ФАЛСАФИЙ ФИКРЛАР ИБТИДОСИ ХУСУСИДА

Дунё цивилизациясининг ўчоқларидан бири сифатида эътироф этилаётган Ватанимиз ҳудудида маънавиятнинг ривожланиш тарихи узоқ ўтмишларга бориб тақалади. Фалсафий фикрлари тараққиётининг ибтидоси сал кам уч минг йиллик тарихга эгадир.Тадқиқотчилар таъкидлаганларидек қадимги юнон файласуфи Гераклит ўзининг Шарқда ўтган ғоявий устозларини, «Авесто»дек муқаддас китобда битилган фалсафий фикрларни назарда тутиб, юртимизга «фалсафий тафаккур бешиги» деб таъриф берган эди. Президентимиз И. Каримов таъкидлаганидек “Бизнинг қадимий ва гўзал диёримиз нафақат Шарқ, балки жаҳон цивилизацияси бешикларидан бири бўлганлигини халқаро жамоатчилик тан олмоқда ва эътироф этмоқда”[1, с30]. 2, с262]

Мустақилликдан сўнг олиб борилган илмий тадқиқот ва изланишлар натижаси юртимиздаги маънавий-фалсафий фикрлар тарихининг илдизлари қадимги юнон цивилизацияси билан тенглаша олишини кўрсатди. Аниқроқ қилиб айтадиган бўлсак, Фалес билан бир мақомда турадиган, Салон билан баҳслашган мутафаккир файласуф Анаҳарсис Марказий Осиёдан етишиб чиққан.

Ҳаттоки Собиқ Иттифоқ давридаги адабиётларда ҳам қуйидаги мулоҳазаларни тан олишга мажбур бўлишган. “Қадимги Грециянинг машҳур мутафаккири Суқрот яқин вақтгача “ахлоқ фалсафасининг отаси” ҳисобланиб келинган эди. Шарқ маданияти билан чуқур танишиш натижасида XX-аср олимлари бу фикрдан қайтишга мажбур бўлиб, этика тўғрисидаги фикр ва мулоҳазалар анча бурун, яъни, бундан 26 аср олдин Шарқ мамлакатларида пайдо бўлган, деган фикрга келдилар”.[2, с262]

Ш.Хаитов бунда айнан Ўзбекистон заминини ҳамда унинг буюк файласуфлари, уларнинг асарлари (“Авесто”), хусусан, Анаҳарсис назарда тутилган бўлиши керак, дейди. Тадқиқотчи асарининг «Фалсафа ўзбекистонлик анахарсисдан бошланган деган қисмида бу фикрни илмий жиҳатдан асослашга ҳаракат қилган. Қадимги Юнонистонда “Етти донишманд” деган тушунча мавжуд бўлиб, бунда ўз даврининг етук файласуф олимлари, нотиқ ва қонуншунослар бу еттиликдан ўрин олган. Бу етти донишманд орасида Фалес, Солон, Суқрот, Пифагор, Анаксагор, ва албатта Анаҳарсис ҳам назарда тутилган. Анаҳарсисни етти донишманддан бири сифатида Аристотел, Диоген Лаэртский, Платон, Плутархлар ўз асарларида қайд этишган. Демак Анаҳарсисни турли даврларда яшаган бир неча муаллифлар етти донишманднинг бири сифатида санаб ўтишган. Ҳаттоки Анаҳарсис шарафига Афинада ёдгорлик ўрнатилган. Анаҳарсис борлиқ, билиш назарияси масалалари ва ҳақиқат мезонлари тўғрисида, инсон билимининг чексизлиги, нарса ва ҳодисалар моҳияти тўғрисида, ҳар қандай фикрга, ғояга нисбий ҳақиқат тарзида шубҳа билан қараш ҳақидаги ғоялар баён этилган асарларни ёзган. У биринчи бўлиб кема лангарини, кулолчилик чархини кашф қилган, деб эътироф этишади[2, с266]. Ҳақиқатдан ҳам Юнонистонда етти донишманддан бири сифатида эътироф этилиши, бу Анаҳарсиснинг энциклопедик билим соҳиби бўлганлигини билдиради.

Анаҳарсис скиф қабиласига мансуб бўлиб, Марказий Осиё ҳудудида, хусусан, Амударё ва Сирдарё оралиғида яшаган саклар ёки скифлар авлодига тегишлидир. Анаҳарсисни скиф миллатига тегишли эканлигини Лаэртлик Диоген ўзининг “Машҳур файласуфларнинг ҳаёти, таълимоти ва ҳикматли сўзлари ҳақида” деган асарида кўрсатиб ўтади.

Скифлар ва улар билан боғлиқ воқеалар ҳақида Ғарбда асарлар битилган. Масалан, Француз файласуф олим Вольтер “Скифлар” трагедиясирни ёзган. Европада XVI-асрда лотин тилида “Скифлар шоҳи Темурланг” китоби нашр эттиралади. Мазкур манбалар бўйича скифлар ёки саклар Мавороуннаҳр ҳудудида қадимдан мавжуд бўлган, уларнинг бой моддий ва маънавий маданияти ҳамда уларнинг юксак билим ва фалсафаси бошқа ғарб мамлакатларининг фани, жумладан фалсафа фани шаклланишига ижобий таъсир қилган, деган хулоса чиқариш мумкин, дейди Ш.Хаитов.

Марказий Осиёдан етишиб чиққан машҳур файласуф Анаҳарсис Юнонистонда бўлган ва маҳаллий аристократия вакилларини доимо лол қолдирган. Унинг Салон билан савол-жавобларини юнон файласуфи Гермипп қайд қилиб ўтган. Тадқиқотчилар мазкур асос ва далиллардан келиб чиқиб Анаҳарсисни дастлабки файласуфлардан бири деб, фалсафа фанини ўзбекистонлик Анаҳарсисдан бошланган деган фикрни илгари суради. Бундай фикрга келиш учун Ш.Хаитов асосан ғарбнинг қадимги давр мутафаккирлари ёзиб қолдирган манбаларга таянади. Масалан, Клавдий Элианнинг “Древные автори о Средней Азии”, Лаэртлик Диогеннинг “Машҳур файласуфларнинг ҳаёти, таълимоти ва ҳикматли сўзлари ҳақида”, Аристотелнинг “Никомах этикаси”, шунингдек Гермипп, Дамон Кренскийнинг ёзиб қолдирган асарлари шулар жумласидандир.

Анаҳарсисдек файласуфни Ўзбекистон заминидан етишиб чиққани бу тасодифий бир ҳодиса эмас, балки бу замин сарҳадида Абу Наср Фаробий, Абу Райҳон Беруний, Абу Али Ибн Сино, Алишер Навоий каби буюк сиймолардан ташқари 100лаб Бухорийлар, 20дан ортик Пойкандийлар, 100га яқин Хоразмийлар, 20га яқин Термизийлар, 80га яқин Самарқандийлар, 20дан зиёд Фарғонийлар, 11та Марғинонийлар, 10лаб Тошкандийлар, 10лаб Зоминийлар, Ғиждивонийлар, Нахшабийлар, Насафийлар, Навоийлар, Нақшбандийлар каби олим ва файласуфлар самарали ижод этганликларини асослаб берган. Уч минг йиллик давлатчилик тарихига эга бўлган Ватанимизда «Авесто»дек манбаларнинг пайдо бўлишида етук фалсафий маънавий замин мавжуд бўлган.

Литература:

1. Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч.Т.: «Маънавият», 2008. – 176 б.
2. Хаитов Ш. Муроса ва Ўзбекистон фалсафаси тарихига кириш. Т.: «Фалсафа ва ҳуқуқ институти», 2010.-432 б.

Научной руководитель: доктор наук философии, проф. Гайбуллайв Отабек Мухаммадиевич.

Актам Самадов
(Самарқанд,Ўзбекистон)

СПОРТ БАҒРИКЕНГЛИКНИ ШАКЛЛАНТИРУВЧИ МУҲИМ ОМИЛИ СИФАТИДА

Ҳозирги даврда миллий ғоянинг муҳим тамойилларидан бири – бу толерантликдир. Хусусан, толерантлик тамойилини амалдаги фаолиятини аҳоли ўртасида миллий, диний, ижтимоий бағрикенгликни яратиш, соғлом маънавий, жисмоний муҳитни яратишга бўлган ҳаракатда кўриш мумкин. Ёшларни баркамол, бағрикенг қилиб тарбиялаш учун муҳим соҳа бўлган оммавий спорт, жисмоний тарбияни шакллантиришдан бошланди. Жисмоний тарбия ва спорт кишиларнинг камол топтириш, улар ижтимоий-иқтисодий вазифалари ҳал этишда бағрикенг бўлишларини омилидир. Ҳозирги даврга хос бунёдкорлик ишларини ҳам ақлан, ҳам жисмоний баркамол кишиларгина муваффақиятли амалга оширадилар. Зеро “толеранликни тарбиялаш – фуқаролик жамиятини шакллантиришнинг муҳим шартларидан бири” дир.(1)

Фуқаролик жамияти ривожланиб бораётган давлатларда ҳар бир шахс ўз жисмоний баркамоллигини, барча имкониятларини тўла намоён қилиши мумкин. Хусусан, юртимизда жисмоний тарбия ва спорт учун яратиб қўйган шароитда барча ёшларда бағрикенгликни шакллантириш ва уларда ўз имкониятларини тўлақонли амалга ошириш шароити яратилган. Бу тўғрисида Юртбошимиз шундай дейди: “Бу дунёда, қайси соҳада бўлмасин, бирон-бир ютуқ ва натижа ўз-ўзидан келмаслигини, ўйлайманки, барчангиз яхши англайсиз. Жумладан, спорт оламида ҳам юксак марраларни эгаллаш, ўз муродига етиш учун, аввало, мустаҳкам пойдевор, истеъдод ва интилиш, энг муҳими, кучли ирода, тинимсиз меҳнат ва шижоат кераклиги ҳеч кимга сир эмас” (2).

Спортнинг оммавийлиги ҳар томонлама баркамол шахсни тарбиялаш учун асосий шартлардан биридир. “Айнан спортда ғалаба имкониятларининг тенглиги, биринчи бўлишга интилиш, нафақат рақибини балки ўзини ҳам енгиш каби замонавий жамият учун муҳим бўлган қадриятлар яққол намоён бўлади”(3). Спорт изланишлари соҳаси анъанавий тиббий ва педагогик изланишларни фалсафий-тарихий ва ижтимоий изланишлар билан тўлдиради. Глобаллашув замонида ғоявий ёки мафкуравий курашиш, миллий рақобатчилик ўрнига оммавий спортни ривожлантириш, спортдаги дўстларча, мардларча курашиш сингари ахлоқий фазилатларни ривожлантириб инсонларда бағрикенгликни пайдо бўлишга асос бўлади.

Юртбошимиз жисмоний маданият ва спортни ривожлантириш нафақат инсонни танасини такомиллаштиради, балки инсоннинг ахлоқий фазилатлар билан бойитади деб таъкидлайди. “Спортчи уни қўрқув эмас, балки ахлоқий нормалар бошқараётганлигини тушунган пайтдан у мураббийга, дўстларига, ўртоқларига, спортчиларига қўрққани учун эмас, балки виждони буюргани учун хушмомилада бўлади. Спортни ривожлантириш жамиятимизда меҳр-мурувват туйғусини юксалтириш борасидаги мақсадимизга жуда катта ҳисса қўшади”(4).

Спорт билан шуғулланиш болаларда юксак ахлоқий фазилатларни шакиллантиради: бола меҳр-мурувватли бўлиб боради, қўполлик, бағриторлик, ҳасад каби иллатлардан йироқ бўлади, унда жамоавийлик, бағрикенглик, ўз гуруҳи ва машғулотларидан мағрурланиш, инсонийлик, ватанпаварлик ва миллатидан қатий назар бир Ватан байроғи остида ҳаракатлантиради. Соғлом ва бақувват авлодни вояга етказиш жуда кўп ижтимоий, ташкилий ва маънавий муаммолар билан боғлиқ эди. Бу муаммолар бирин-кетин ҳал қилина бошлади. Кун тартибида Ўзбекистонда янги бир йўналиш, спорт билан боғлиқ умумхалқ ҳаракатини ташкил этиш зарурияти туғилди. Шунинг учун ҳам ўтган йигирма йил ичида мамлакатимизда жисмоний тарбия ва спортни ривожлантиришга алоҳида эътибор берилди. Ўзбекистон Республикаси истиқлолга эришгандан сўнг қабул қилинган “Таълим тўғрисида”ги, “Жисмоний тарбия ва спорт тўғрисида”ги, Қонунлар, “Кадрлар тайёрлаш миллий дастури”, “Ўзбекистонда жисмоний тарбия ва спортни янада ривожлантириш чора-тадбирларни тўғрисида”ги, “Ўзбекистон болалар спортини ривожлантириш жамғармасини тузиш тўғрисидаги”ги, бошқа фармон ва қарорлар туб ижтимоий, сиёсий, иқтисодий, маънавий, ва маданий ўзгаришларни юзага келтирмоқда.

Спорт билан шуғулланиш иродани чиниқтириши, жисмоний жиҳатдан кучли бўлиши, соғломликни таъминлагани учун жамиятдаги барча унга интилиб, қизиқиб, боради. Спорт жисмоний маданиятни юксалтирадиган восита бўлиб, у ижтимоий-маданий жараённи ташкил қилади ва натижаси ўлароқ тинчлик, дўстлик, ёшларда бағрикенгликни шакллантирадиган, ахлоқий сифатларни шакллантирадиган полифункционал ижтимоий фаолият ҳисобланади.

Тадқиқотчи А.Абдуллаев ва Ш. Хонкелдиевларни фикрича, “Спортчи” сўзи талаффуз этилганда кўз ўнгимизда нафақат кучли, чидамли ва чаққон ҳамда қадди қомати келишган йигит ёки қиз образи гавдаланибгина қолмай, иродали, тўғри, ҳақ сўзли, ҳаётга доимо яхши умид билан қарайдиган, оптимистик, ҳар қандай қийинчиликларни осон енгувчи, камтарин ва ўз ютуқларига хотиржам инсонни тушунамиз (5). Бундан хулоса қилиб шуни айтиш мумкинки, биринчидан, спорт жамият манфаати учун хизмат қиладиган ижтимоий фаолият бўлиб, бағрикенгликни шакллантиришда ўзига хос йўлни танлайди;

иккинчидан, спорт жамиятда бефарқлик, лоқайдлик каби иллатларни бартараф этиб, индивидларда жисмоний ва ижтимоий бағрикенгликни яхлитлаштириб, коструктив фаолиятни олиб боради;

учинчидан, спорт орқали толерантлик маданияти шакллантирилса, кишилараро, миллатлараро, давлатлараро муносабатларда тенглик, ҳамдардлик, ўзаро ҳурмат, урф-одатларга, сўзлашув тилларни хилма-хиллигига сабр-тоқат ва ҳурмат, манфаатлар интеграцияси юз беради.

Соғлом ва баркамол авлод тарбиясида ўтган давр мобайнида ва ёшларда юксак ахлоқий идеални ривожлантириш мақсадида «Баркамол авлод йили» давлат дастурига биноан жисмоний тарбия ва спорт соҳасида бошланган катта ишларимизнинг ҳеч сусайтирмасдан давом эттириш, айниқса, болалар спортини янада ривожлантириш, ҳар қайси шаҳар ва қишлоқда давр талабига жавоб берадиган спорт мажмуалари ва стадионлар бунёд этиш, уларни замонавий спорт анжомлари, юқори малакали спорт устозлари ва мураббийлар билан таъминлаш масалалари кенг ўрин олиши алоҳида таъкидланган. Спортнинг шаклланиб, оммалашиб бориши маънавий-ахлоқий интеграцияни кучайишига, халқаро, миллатлараро бағрикенгликни шаклланишига сабаб бўлмоқда. Айниқса республикамизда спорт ва оммавий соғлом турмуш тарзини яратиш ишларини олиб борилиши толерантлик тамойилини янада устуворлигини таминламоқда.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Қодирова З.Р. ва бошқалар. Ёшлар ижтимоий фаоллиги ва толерантлигини юксалтиришнинг ижтимоий-фалсафий масалалари. – Тошкент: Фалсафа ва ҳуқуқ, 2006 – 22 б
2. Каримов И.А. Ватанимизнинг босқичма-босқич ва барқарор ривожланишини таъминлаш-бизнинг олий мақсадимиз. – Тошкент: Ўзбекистон, 2009 – 235
3. Хосе Ортега-и-Гассет. Что такое философия? – М.: Наука, 1991. – С.524
4. Каримов И.А. Тинчлик ва хавфсизлигимиз, ўз куч-қудратимизга, ҳамжиҳатлигимизга ва қатъий иродамизга боғлиқ. 12-Т.-Т.: Ўзбекистон, 2004 – 294 б
5. Абдуллаев А., Хонкелдиев Ш.Х. Жисмоний тарбия назарияси ва методикаси. – Фарғона: Университет нашриёти. 2001. – 31-б

Научной руководитель:
доктор наук философии, проф. Гайбуллаев Отабек Мухаммадиевич.

Ольга Смирнова
(Донецьк, Україна)

ПОЛИТИЧЕСКОЕ ЛИДЕРСТВО В ОБЩЕСТВЕ ЗНАНИЯ

Современный многокультурный и многополярный мир характеризуется как постиндустриальное, информационное общество или общество знания. Впервые термин «общество знания» был введен в оборот в 1966 г. американским исследователем Р. Лэйном, который рассматривал влияние научного знания на сферу публичной политики и управления. Основу концепции составили исследования американского экономиста Ф. Махлупа и, преимущественно, американского ученого П. Дракера. Концепция информационного общества впервые осмыслена теоретиком К. Компой в 1972 году, далее разрабатывали И. Масуда, О. Тофлер, Д. Нейсбит и др. П. Дракер указывает модель «общества знания» как одну из фаз трансформации информационного общества.

Возникновение общества знания стало возможным благодаря развитию информационных и коммуникационных технологий. ЮНЕСКО определяет цель общества знания создание инструмента для достижения более возвышенной и желанной цели – создание в глобальном масштабе общества знания, которое стало бы источником развития для всех стран и, в первую очередь, для наименее развитых [2, 29].

Для политической науки лидерство – это совокупность правил и процедур, в рамках которых проходит осуществление лидерской деятельности, а также механизм социальной дифференциации [3, с.8]

Закономерно, что все общественные изменения отражаются в политической сфере. В первую очередь для более эффективного функционирования эти изменения влияют на институт политического лидерства.

Целью данной работы является анализ роли и функций деятельности политического лидера на современном этапе становления информационного общества. Уже в 1924 г. Бэббит писал, приоритет лидера вдохновлять и мобилизовать население страны [1, с. 64]. Потенциал лидерства – это совокупность качеств, которые характеризуют способность конкретной личности, участвующей в политическом процессе, побуждать других к действиям в соответствии с заранее намеченным планом, сохранять главенствующую позицию и авторитет [3, с. 8].

В современном обществе знания стал возможен диалог между политическим лидером и социумом. Политическое лидерство взаимодействует с политическими системами общества, находится во взаимной связи не только с государством, но и с правовой системой, политическими партиями, трудовыми коллективами, этическими системами. Взаимное влияние друг на друга политического лидерства и политических систем часто носит противоречивый характер. Мы можем говорить об институализации лидерства, сопровождающейся контролем со стороны политических партий, общественных организаций, СМИ и даже коммерческих структур.

Следует разделять политическое лидерство и руководство. Руководство носит формальный характер, а способы действия руководителя закреплены юридически. Лидер использует влияние в силу личного авторитета. Но в современном мире утверждено верховенство права. И линия соприкосновения авторитета и правового законодательства в действиях политического лидера в таком случае находится в общественном и индивидуальном сознании. Политический лидер действует в рамках, установленным законодательством, однако эффективность его программе обеспечивается авторитетным влиянием и личностными харизматическими качествами, благодаря которым его поддерживают массы.

Самой главной задачей политического лидера является обеспечение безопасности, т.е. «в создании таких политических, социальных, экономических, военных, культурных систем такой среды, которые обеспечивали бы человеку необходимые для жизни условия и средства для достойного существования [2, с. 148]. Новая концепция безопасности предполагает выработку комплексных мер для глобального решения широкого спектра проблем, несущих угрозу безопасности. Выполнение этих целей, делегирование и распределение конкретных задач, координация действий закономерно входят в круг обязанностей политического лидера. Следует отметить, что также важнейшем фактором для реализации успешной стратегии политического лидера в обществе знания является доверие населения, поскольку только при такой ситуации можно рассчитывать на ожидаемые результаты. Следовательно, политическому лидеру необходимо огромное внимание уделять постоянной работе по изучению настроений населения.

Общество является самоорганизующейся и саморегулирующейся структурой. Определенный тип политического лидера является требованием социальной группы, который выражает ее интересы и потребности. Следовательно, лидеру необходимо реагировать на изменения этих настроений. Общество знания не предполагает насильственных методов власти. Роль политического лидера теперь заключается не в подчинении населения своей деятельности, а в предоставлении возможностей для реализации стремлений как можно большей части общества, которая делегировала ему свои полномочия. Утверждение гражданских свобод ставит в приоритетные задачи политического лидера защиты существующего строя, в том числе от попыток узурпирования власти. А также приоритетом общества знания является создание благоприятных условий для

развития интеллектуального потенциала граждан. Образ политического лидера теперь представлен языковой личностью с продуктивной ориентацией.

Трансформации информационного общества влияют на изменения политической системы общества коренным образом. Если ранее политическое знание соотносилось со сферой политического бытия, то информационная революция, используя виртуальное пространство, переводит информацию в сферу политического действия. Использование информации для нахождения эффективных способов ее применения на практике – это и есть политическое управление в информационном обществе. Использование информации и нахождение наиболее эффективных способов ее применения на практике становится одним из методов управления в информационном обществе. Информация становится одновременно средством и результатом производства. Следовательно, еще одна сфера деятельности политического лидера – это его публичная жизнь. Возможна ситуация, когда политический лидер становится заложником своего публичного имиджа, являющегося продуктом деятельности его команды, а не его самого.

В обществе знания человек не может находится в информационном вакууме. Поэтому он постоянно является активным субъектом политики. В рамках социальной философии информацию можно трактовать как содержание образа, формируемого в процессе отражения, т.е. сознание человека осуществляет непрерывную работу. Активность входит в это определение в виде представления о формировании образа в процессе отражения субъект-объектного отношения.

Доступ к информационным ресурсам становится важным источником политической власти. Введение информационных технологий в политический процесс позволило создать виртуальное политическое пространство, с помощью которого новая политическая власть стремится подчинить реальный мир политики. Огромное количество информации, которую не всегда можно проверить, на виртуальной политической сцене делает восприятие политического процесса более дискретным и стохастичным. Определенные разногласия связаны с тем, что контроль за информационным полем может осуществлять либо структура, подчиненная политическому лидеру, либо не связанная с ним.

Для информационного общества характерно не только укрепление позиций СМИ через технологический прогресс, а и формирование общей теории речевой коммуникации в диалоге между лидером и обществом.

Информационно-компьютерная революция порождает потребность в исследовании знания в качестве относительно самостоятельного объекта во всей его сложности и полноте.

В информационном обществе в условиях диалога цивилизаций политические интересы являются крайне непостоянными. В расстановке внешнеполитических приоритетов государства главную роль играет политический лидер. Международное сближение либо конфликты приводится в действие, как правило, именно политическим лидером, иногда даже вопреки общественным настроениям.

Итак, в обществе знания политическое лидерство отличается гуманистической направленностью. В деятельности политического лидера основным является диалог с социумом. Поскольку для современного информационного общества характерно утверждение фрагментарного, децентрализованного образа мышления, вызванного огромными потоками информации, действия СМИ могут вызвать как несправедливое одобрение деятельности политического лидера, так и необоснованное осуждение среди населения. Основными функциями политического лидера остаются представление интересов населения и обеспечения безопасности населения, однако, в связи с утверждением общества знания эти функции переходят в другую плоскость. Контроль СМИ и продуцирование идей входят в сферу деятельности политического лидера. Однако основной функцией политического лидера по-прежнему является обеспечение защиты граждан, гражданских свобод и интеллектуального потенциала.

Литература:

1. Babbit I. Democracy and Leadership. – Boston, 1924. – 167 p,
2. К обществам знания. Париж: Издательство ЮНЕСКО, 2005 – 239 с.
3. Смирнова И. С. Образ лидера и политической элиты в прессе Великобритании / Ирина Сергеевна Смирнова. – СПб.: Изд-во Санкт-Петербургского ун-та, 2006. – 245.

Науковий керівник:
кандидат філософських наук, Колінько Марина Вадимівна.

ВІДОМОСТІ ПРО УЧАСНИКІВ КОНФЕРЕНЦІЇ
СВЕДЕНИЯ ОБ УЧАСТНИКАХ КОНФЕРЕНЦИИ

Yuliya Novitskaya – M.Ed. Foreign Languages Department Head at Kazakhstan-American Free University.

Абдиева Айнур Казиевна – старший преподаватель «Казахско-Китайской академии».

Абилхамиткызы Рысгуль – кандидат филологических наук, доцент. АО «Казахский агротехнический университет имени С.Сейфуллина».

Абыканова Бакытгуль Толыбековна – кандидат педагогічних наук. Атырауский государственный университет имени Х.Досмухамедова.

Адєєва Ельміра Шіхмамедівна – Харківська гуманітарно-педагогічна академія.

Азизқулов Акрам Абдурахмонович – кандидат философских наук. Самаркандской Государствной университет.

Айтбеков Ринат Нурмоллаевич – студент Жетысуский государственный университет имени И. Жансугурова.

Алтаева Бибигуль Кенжебековна – студентка АО «Финансовая академия». Казахстан.

Альмухамбетова Бибігүл Жексембайқызы – І. Жансүгіров атындағы Жетісу мемлекеттік университеті.

Альохін Олег Олександрович – студент Смілянського технікуму харчових технологій НУХТ.

Андреюшина Елизавета Александровна – аспирантка кафедры межкультурной коммуникации Российского Государственного Педагогического Университета имени А.И. Герцена.

Артамонова Елена Николаевна – Саратовский государственный технический университет имени Гагарина Ю.А.

Аужанова Назгуль Бектурсуновна – Жетысуский государственный университет имени И. Жансугурова.

Бадалов Бахтиёр Баходир ўғли – студент Ташкентский фармацевтический институт.

Безуглов Сергей Дмитриевич – бакалавр техники и технологий по направлению «Системный анализ и управление» Южный федеральный университет, факультет высоких технологий.

Бейшов Рүстем Салтанұлы – А.Байтұрсынов атындағы Қостанай мемлекеттік университеті.

Бейшова Индира Салтановна – кандидат сельскохозяйственных наук, и.о. доцента Костанайский государственный университет имени А. Байтурсынова.

Бекова Гульдана Танбайкызы – старший преподаватель. Атырауский государственный университет имени Х.Досмухамедова.

Бессинна Лариса Леонідівна – головний спеціаліст Кримська митниця Міндоходів, АРК м. Євпаторія.

Боберська Крістіна Григорівна – старший викладач кафедри правознавства ВНЗ Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі».

Богуцька Альона Леонідівна – Кам'янець-Подільський державний аграрно-технічний університет, кафедра історії та філософії, асистент, аспірант кафедри історії України Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Бозтаев Асхат Толеуханович – магистрант университета «Туран-Астана».

Борисенко Лариса Леонідівна – кандидат педагогичних наук, доцент кафедри педагогіки та психології ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана».

Бінецька Дар'я Ігорівна – викладач кафедри загального мовознавства і германістики Інституту Іноземної Філології НПУ імені М.П. Драгоманова.

Валиулин Рафаэль Илдарович – студент Ташкентского фармацевтического институту.

Васильєва Анна Русланівна – студентка НТУУ «КПІ».

Вахидов Абдувахоб – старший преподаватель, доцент. Самаркандский Государственный Университет. Узбекистан.

Вашак Оксана Олексіївна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри початкової і дошкільної освіти Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка.

Влас Ольга Михайлівна – студентка Миколаївського міжрегіонального інституту розвитку людини ВНЗ «Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна».

Власов Володимир Іванович – головний науковий співробітник, доктор сільськогосподарських наук, доктор економічних наук ННЦ «Інститут аграрної економіки».

Власов Володимир Іванович – доктор економічних наук, головний науковий співробітник відділ зовнішньоекономічних зв'язків ННЦ «Інститут аграрної економіки».

Воронін Кірілл Олександрович – студент магістратури факультету міжнародних відносин напряму, менеджмент зовнішньоекономічної діяльності Університету Економіки та Права «КРОК».

Галиева Гульмира Базархановна – Жетысуский государственный университет им. И.Жансугурова.

Гарбузова Елена Владимировна – магистрантка УО «Гомельский государственный университет имени Ф. Скорины».

Глотова Александра Валерьевна – старший преподаватель кафедры иностранных языков Филиала Московского государственного университета имени М. В. Ломоносова в г. Севастополе.

Головіна Марина Миколаївна – студентка Національного технічного університету України «КПІ».

Горбатовська Олеся Олексіївна – студентка Черкаського національного університету імені Б. Хмельницького.

Горобець Світлана Василівна – доктор технічних наук, професор Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут».

Горожанов Юрій Юрійович – аспірант кафедри історії та культури української мови Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.

Дембовська Наталія Андріївна – студентка Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.

Довбня Людмила Еммануїлівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української лінгвістики і методики навчання ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди».

Довгаль Олександра Юріївна – Київський національний торговельно-економічний університет.

Дорош Владислав Вікторович – студент НТУУ «КПІ».

Дорошев Дмитрий Валерьевич – старший преподаватель кафедры КД и ИТ в экономике УО «Гомельский госуниверситет имени Ф.Скорины».

Духницький Богдан Володимирович – кандидат економічних наук, науковий співробітник відділ зовнішньоекономічних зв'язків ННЦ «Інститут аграрної економіки».

Дьохтяр Катерина Григорівна – студентка ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди».

Есмағамбетова Эльмира Тоқтарқызы – Костанайский государственный университет имени А. Байтурсынова.

Жабборов Абдугаффор – кандидат биологических наук, доцент. Ташкентский фармацевтический институт.

Забиева Камшат Казбековна – Жетысуский государственный университет имени И. Жансугурова.

Зубайдуллаев Ўктам Raim o'g'li – Самаркандской Государствной университет.

Идрисов Саламат Нурмуханович – кандидат педагогічних наук, декан факультета дистанционного обучения Атырауского государственного университета имени Х.Досмухамедова.

Ильясова Сандугаш Саясатовна – Атырауский государственный университет имени Х. Досмухамедова.

Искакова Айгуль Болатбековна – старший преподаватель. АО «Финансовая Академия». Казахстан.

Искакова Айман Сериковна – кандидат физико-математических наук, доцент кафедры прикладной математики Евразийского Национального Университету имени Л.Н. Гумилева.

Ілійчук Любомира Василівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри теорії та методики початкової освіти ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені В.Стефаника».

Кваша Сергій Миколайович – доктор економічних наук, професор, перший заступник директора, завідувач відділу відділ зовнішньоекономічних зв'язків ННЦ «Інститут аграрної економіки».

Кереева Айнур Рыстаевна – преподаватель экономических дисциплин, магистр экономических наук колледжа «Бизнеса права и новых техногогии». г.Талдыкорган. Казахстан.

Кожмухаметова Аян Султановна – Костанайский государственный университет имени А. Байтурсынова.

Коломієць Ганна Богданівна – старший викладач, здобувач ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана».

Косетова Феризат Канатбековна – магистрант Государственный университет имени Шакарима.

Кот Надія Андріївна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри дошкільної освіти Бердянського державного педагогічного університету.

Кривенко Надія Василівна – кандидат економічних наук, старший науковий співробітник відділ зовнішньоекономічних зв'язків ННЦ «Інститут аграрної економіки».

Крикунова Мария – Карагандинский экономический университет

Кубата Наталія Вікторівна – студентка Національного університету ДПС України.

Куженова Дана Мурзабековна – студентка АО «Финансовая академия». Казахстан.

Кукенова Анара Сандибаевна – магистрант Атырауского государственного университета имени Х. Досмухамедова.

Кулик Яна Олегівна – старший викладач Черкаської філії ПВНЗ «Європейський університет».

Куц Олена Ремівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри філософії, політології та українознавства Київського національного університету технологій та дизайну.

Куценко Олександр Сергійович – студент ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди».

Қазымбекова Толғанай Базарбекқызы – А.Байтұрсынов атындағы Қостанай мемлекеттік университеті.

Қайырбек Гүлжанат Ерікқызы – студент І.Жансүгіров атындағы Жетісу мемлекеттік университеті.

Қувватов Сардор Исомиддинович – Самаркандской Государствной университет.

Лаврик Галина Володимирівна – доктор юридичних наук, доцент завідувач кафедри правознавства ВНЗ Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі».

Латипова Эльвира Азатовна – кандидат биологических наук, доцент. Ташкентский фармацевтический институт.

Летуча Ангеліна – студентка Національної металургійної академії України.

Лопушанська Валентина Володимирівна – кандидат економічних наук, старший викладач кафедри інформаційних систем і технологій Миколаївського національного аграрного університету.

Максимов Андрій Вячеславович – викладач кафедри фізвиховання Національної металургійної академії України.

Марченкова Ілона Юріївна – викладач Чорноморського державного університету імені Петра Могили.

Матвієнко-Біляєва Галина Леонідівна – кандидат економічних наук, старший викладач кафедри економіки підприємства та менеджменту Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця.

Медвідь Людмила Андріївна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки та психології ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана».

Мельник Олександр Васильович – студент Національного університету ДПС України.

Мингазова Луиза Петровна – кандидат педагогических наук, доцент, заведующий кафедрой этнохудожественного творчества и татарского музыкального фольклора факультета художественной культуры и дизайна Казанского государственного университета культуры и искусств.

Миронова Наталя Володимирівна – старший викладач кафедри романо-германських мов Горлівського інституту іноземних мов державного вищого навчального закладу «Донбаський державний педагогічний університет».

Михайлова Ірина Василівна – кандидат психології наук, доцент кафедри романо-германської філології, Інститут іноземної філології, НПУ імені М.П. Драгоманова.

Молдагулова Жания Алпысбаевна – Актюбинский университет имени С. Баишева.

Молдаханова Ж.К. – преподаватель, магистр, Жетысуский государственный университет имени И. Жансугурова.

Моцик Неоніла Дмитрівна – кандидат педагогічних наук, доцент. Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка.

Моцик Ростислав Васильович – кандидат педагогічних наук, доцент. Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка.

Муртазина Гульфия Раисовна – кандидат педагогических наук, доцент кафедры этнохудожественного творчества и татарского музыкального фольклора факультета художественной культуры и дизайна Казанского государственного университета культуры и искусств.

Мырзахан Гульжан Есенжолкызы – студент 3 курса специальности «Учет и аудит» Карагандинского государственного технического университета.

Міюц Юрій Володимирович – здобувач кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин ЗНУ.

Николенко Ксения Викторовна – ассистент кафедры философских и правовых дисциплин Донецкого национального университету экономики и торговли имени Михаила Туган-Барановского.

Новік Маргарита Едуардівна – студентка ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди».

Німченко Василь Терентійович – Богуславський гуманітарний коледж імені І.С.Нечуя-Левицького.

Овсієнко Тамара Володимирівна – студент Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут».

Олійник Яна – студентка Національної металургійної академії України.

Подольская Оксана Александровна – аспирант второго года обучения кафедра «Экономика» Учреждение образования «Белорусский государственный педагогический университет имени Максима Танка».

Пожар Тетяна Олександрівна – кандидат економічних наук, старший викладач кафедри фінансів ДВНЗ «Українська академія банківської справи Національного банку України».

Попова Лариса Броніславівна – доцент кафедри педагогіки та методик дошкільної і початкової освіти Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Попова Ольга Юріївна – асистент кафедри педагогіки та методик дошкільної і початкової освіти Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Пічугіна Марина Анатоліївна – кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту НТУУ «КПІ».

Рева Катерина Ігорівна – Харківська гуманітарно-педагогічна академія.

Рибалко Галина Миколаївна – студентка Національного технічного університету України «КПІ».

Родченко Тарас Вадимович – студент Гродненского государственного университету имени Янки Купалы.

Роздорожний Павло Андрійович – вчитель історії та правознавства Смілянської загальноосвітньої школа І-ІІІ ступенів №2. Черкаська обл. Україна.

Рўзимуродов Сирож Мадативич – Самаркандской Государствной университет.

Садыкова Роза Каримовна – к.ф.н., доцент **«**Казахский национальный педагогический университет имени Абая».

Салипов Даурен Каиргельдинович – Евразийский Национальный Университет имени Л.Н.Гумилева.

Салыков Габдулжан Салыкович – кандидат экономических наук, доцент. Актюбинский университет имени С. Баишева.

Самадов Актам Рафикович – кандидат философских наук. Самаркандской Государствной университет.

Семко Надія Михайлівна – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри іноземних мов Львівського інституту банківської справи Університету банківської справи НБУ.

Сердюк Оксана Юріївна – студентка Національного технічного університету України «КПІ».

Смаилова Ақмарал Рашидқызы – І.Жансүгіров атындағы Жетісу мемлекеттік университеті.
Смирнова Ольга Макисмівна – аспірант кафедри філософії Донецького Національного університету.
Сорокіна Любов Валеріївна – кандидат біологічних наук, молодший науковий співробітник Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут».
Соченко Юлія Володимирівна – студентка Університету економіки і права «КРОК».
Станибула Степан Александрович – Учреждение образования «Гомельский государственный университет имени Франциска Скорины».
Степаненко Жанна Євгенівна – студентка НТУУ «КПІ» .
Стукал Тетяна Анатоліївна – студентка ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький ДПУ імені Григорія Сковороди».
Супрун Юлія Григорівна – студентка Київського національного торговельно-економічного університету.
Тасжарғанова Гүлназ Мусабекқызы – преподаватель «Казахско-Китайской академии».
Темирбекова Ляззат Асановна – магистр экономических наук, старшиий преподаватель кафедры «Бухгалтерский учет и аудит» Карагандинского государственного университета имени Е. А. Букетова
Товкайло Тамара Іванівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української лінгвістики і методики навчання ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди».
Толпашева Динара – студентка Саратовского государственного технического университета имени Гагарина Ю.А.
Туровская Елена Владимировна – магистрант ФГБОУ ВПО Южно-Российский государственный политехнический университет, факультет информационных технологий и управления, направление «Информатика и вычислительная техника».
Федоришин Галина Миколаївна – кандидат психологічних наук, доцент кафедри соціальної психології філософського факультету Прикарпатського національного університету імені В. Стефаника.
Хаджинов Валерій Анастасійович – кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри фізвиховання Національної металургійної академії України.
Чайка Ольга Олександрівна – студентка Національного Гірничого Університету.
Чекмарьова Наталя Григорівна – кандидат наук з фізичного виховання та спорту, доцент кафедри фізвиховання Національної металургійної академії України
Чередник Катерина Петрівна – аспірантка Національної наукової сільськогосподарської бібліотеки НААН.
Чеховский Артур Леонидович – аспирант УО «Гомельский государственный университет имени Франциска Скорины».
Чечет Алина Вячеславовна – студентка Національного технічного університету України «КПІ».
Чунихин Леонид Александрович – кандидат биологических наук, доцент. УО «Гомельский государственный медицинский университет».
Шаждекеева Нургуль Кыдырбаевна – кандидат физико-математических наук. Атырауский государственный университет имени Х. Досмухамедова.
Шебанова Віталія Ігорівна – кандидат психологічних наук, доцент, докторант факультету психології, кафедри психодіагностики та клінічної психології Київського національного університету імені Тараса Шевченка.
Шенгелбаева Мейримкуль Алмасбековна – старший преподаватель «Казахско-Китайской академии».
Шкрибайло Антоніна Петрівна – студентка Київського університету імені Бориса Грінченка.
Юлчиева Мавлуда Тургунбоевна – кандидат биологических наук, доцент. Ташкентский фармацевтический институт.
Юсупов Мурод Суннатович – Самаркандской Государствной университет.
Янборисов Наиль Ильдарович – магистрант Астраханского Государственного Университету.
Ярмухаметова Альбина Кирамовна – кандидат исторических наук, преподаватель кафедры музееведения и искусствоведения Казанского государственного университета культуры и искусств.
Яскілка Ольга Олександрівна – студентка Донецького національного університету економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського.
Яценко Юлія Олександрівна – Національний Технічний Університет України «Київський Політехнічний Інститут».

НАСТУПНІ КОНФЕРЕНЦІЇ / СЛЕДУИЩИЕ КОНФЕРЕНЦИ

Уважаемые преподаватели, аспиранты, студенты СНГ!
Государственное высшее учебное заведение
"Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет
имени Григория Сковороды»,
молодежная общественная организация «Независимая ассоциация молодежи»,
студенческое научное общество исторического факультета
«Комитет исследования истории и современности»

Информируют Вас, что с 30 по 31 января 2014 г. проводится **XIX** Международная научно-практическая интернет-конференция **«Проблемы и перспективы развития науки в начале третьего тысячелетия в странах СНГ».**

Планируется работа по секциям:

I. БИОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ
1. Систематика и география высших растений.
2. Структурная ботаника и биохимия растений.
3. Микология и альгология.
4. Ресурсоведение и интродукция растений.
5. Молекулярная биология, микробиология.
6. Зоология.
7. Физиология человека и животных.
8. Биохимия и биофизика.
9. Генетика и цитология.
10. Биоинженерия и биоинформатика.

II. ГЕОГРАФИЯ И ГЕОЛОГИЯ
1. Регионоведение и региональная организация общества.
2. Наблюдение, анализ и прогноз метеорологических условий.
3. Гидрология и водные ресурсы.
4. Биогеография, биоресурсоведение, биоразнообразие.
5. Картография и геоинформатика.
6. Природопользование и экологический мониторинг.
7. Техника и технологии геологоразведочных работ.
8. Почвоведение.
9. Экономическая география.

III. ГОСУДАРСТВЕННОЕ УПРАВЛЕНИЕ
1. Повышение роли государственного служащего на современном этапе развития общества.
2. Современные технологии управления.
3. Взаимодействие различных ветвей власти.
4. Подготовка государственных служащих.

IV. ЭКОЛОГИЯ
1. Состояние биосферы и его влияние на здоровье людей.
2. Экологические и метеорологические проблемы больших городов и промышленных зон.
3. Радиационная безопасность и социально-экологические проблемы.
4. Промышленная экология и медицина труда.
5. Проблемы экологического воспитания молодежи.
6. Экологический мониторинг.

V. ЭКОНОМИКА
1. Банки и банковская система.
2. Внешнеэкономическая деятельность.
3. Финансовые отношения.
4. Инвестиционная деятельность и фондовые рынки.
5. Управление трудовыми ресурсами.
6. Маркетинг и менеджмент.
7. Учет и аудит.
8. Математические методы в экономике.
9. Экономика промышленности.
10. Экономика предприятия.
11. Логистика.
12. Экономика АПК.
13. Региональная экономика.
14. Экономическая теория.
15. Государственное регулирование экономикой.
16. Макроэкономика.

VI. ИСТОРИЯ
1. История Украины.
2. Всемирная история.
3. История науки и техники.
4. Этнография.
5. Устная история.
6. История стран СНГ.

VII. МАТЕМАТИКА
1. Дифференциальные и интегральные уравнения.
2. Перспективы систем информатики.
3. Теория вероятностей и математическая статистика.
4. Прикладная математика.
5. Математическое моделирование.

VII. ИСКУССТВО
1. Музыкальное искусство.
2. Искусство танца.
3. Театральное искусство.
4. Фото и киноискусство.
5. Искусство дизайна.

XIX. ПЕДАГОГИКА
1. Дистанционное образование в высшей школе.
2. Проблемы подготовки специалистов.
3. Методические основы воспитательного процесса.
4. Стратегические направления реформирования системы образования.
5. Современные методы преподавания.
6. Социальная педагогика.

X. ПОЛИТОЛОГИЯ
1. Избирательные технологии.
2. Проблемы интеграции Украины в мировое сообщество.
3. Отношения Украины с НАТО.
4. Отношения Украины со странами СНГ.

XI. ПРАВО
1. История государства и права.
2. Административное и финансовое право.
3. Охрана авторских прав.
4. Трудовое право и право социального обеспечения.
5. Уголовное право и криминология.
6. Борьба с экономическими преступлениями.
7. Экологическое, земельное и аграрное право.
8. Конституционное право.
9. Гражданское право.
10. Хозяйственное право.
11. Криминалистика и судебная медицина.
12. Предпринимательское и банковское право.
13. Уголовно-процессуальное право.

XII. ПСИХОЛОГИЯ
1. Место психолога на производстве.
2. Формы работы психолога-практика.
3. Современные тенденции в методологии психологических исследований.
4. Психология терроризма.
5. Психолого-педагогические проблемы развития личности в современных условиях.
6. Клиническая психология.
7. Общая психология.
8. Педагогическая психология.
9. Психология развития.
10. Психология труда.
11. Психофизиология.
12. Социальная психология.

XIII. СОЦИОЛОГИЯ
1. Кадровый менеджмент.
2. Современные технологии социального опроса.

XIV. СОВРЕМЕННЫЕ ИНФОРМАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ
1. Компьютерная инженерия.
2. Вычислительная техника и программирование.
3. Программное обеспечение.
4. Информационная безопасность.

XV. ФИЗИЧЕСКАЯ КУЛЬТУРА И ПРОФЕССИОНАЛЬНЫЙ СПОРТ
1. Физическая культура и спорт: проблемы исследования, предложения.
2. Развитие физкультуры и спорта в современных условиях.

XVI. ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ
1. Методика преподавания языка и литературы.
2. Риторика и стилистика.
3. Теоретические и методологические проблемы исследования языка.
4. Синтаксис: структура, семантика, функция.
5. Методы и приемы контроля уровня владения иностранным языком.
6. Актуальные проблемы перевода.
7. Язык, речь, речевая коммуникация.
8. Украинский язык и литература.
9. Русский язык и литература.
10. Этно-, социо-и психолингвистика.

XVII. ФИЛОСОФИЯ
1. Философия литературы и искусства.
2. Социальная философия.
3. История философии.
4. Философия культуры.
5. Философия религии.
6. Философия науки.

Оргкомитет конференции планирует размещать доклады на Web-странице по адресу: **http://conferences.neasmo.org.ua**.

По результатам конференции будет сформирован электронный сборник материалов, который можно будет скачать в PDF-формате на главной странице конференции по адресу: **http://conferences.neasmo.org.ua/.**

Рабочие языки конференции – украинский, русский, английский французский, белорусский, грузинский, армянский, азербайджанский, казахский, узбекский, таджикский, киргизский, молдавский, туркменский.

Последний срок подачи статей – 29 января 2014 г. (включительно).

Стоимость участия в конференции и размещение статьи в электронном сборнике составляет:
Оргвзнос - **10 USD США (перевод в рублях – 370 рублей);** (в оргвзнос входит оплата за размещение на сайте, верстка макета, редактирование текстов).

Объем статьи – не более 7 страниц. Скачать сборник можно будет через одну неделю после проведения конференции на главной странице конференции.

Для участников стран СНГ (за исключением Украины) средства перечисляются следущиим образом:

1. СПОСОБ ПЕРЕВОДА:
Переводы по системе **«Юнистрим»** для Бобровника Юрия Викторовича в пунктах Приват Банк г. Переяслав-Хмельницкий (в квитанции должен бить указан **код перевода и** Ф.И.О. того, кто переводил деньги, страна).
(комисия 0,15 USD США)

2. СПОСОБ ПЕРЕВОДА (Через ОАО «Сбербанк России»)

Для учасников из Російської Федерации (370 руб.) оплаты оргвзноса в рублях РФ (RUB) в отделениях **ОАО «Сбербанк России»** ***(для того, что бы оргвзнос дошол, в розделе НАЗНАЧЕНИЕ ПЛАТЕЖА, нужно указывать «ПЕРЕВОД ЛИЧНЫХ СРЕДСТВ»).***

56A: Банк-Посредник:	**ОАО «Сбербанк России», Москва, РФ** **БИК 044525225, К/С 30101810400000000225** **ИНН 7707083893** **СВИФТ: SABRRUMM**
57D: Банк Бенефициара:	**/30111810100000000540** **АО «СБЕРБАНК РОССИИ»** **Киев, Украина**
59D: Бенефициар:	**/ 26207017148867/ Бобровнік Юрій Вікторович**

3. СПОСОБ ПЕРЕВОДА:
Или почтовым переводом на Ф.И.О.: Бобровник Юрий Викторович, 08401, Украина, Киевская обл, г. Переяслав-Хмельницкий, ул. Сухомлинского, 32, к. 108.

4. СПОСОБ ПЕРЕВОДА: Western Union на **Бобровник Юрий Викторович** (укажите код переводу Ф.И.О того, кто переводит оргвзнос).

ОБРАЗЕЦ ОФОРМЛЕНИЯ СТАТЕЙ

Научная степень и ФИО автора
по образцу Иван Петренко (Киев, Украина)

Секция, подсекция по образцу (Филологические науки Методика преподавания языка и литературы.)

Название статьи (БОЛЬШИМИ БУКВАМИ)

Текст статьи
(ссылки на литературу по тексту в квадратных скобках по образцу [1, с. 23])

Литература:
1. Евремов С. Михаил Коцюбинский // Ефремов С. Избранное: Ст. науч. разведки. Монографии - К.: Наук. мысль, 2002. – 760 с.

Начный руководитель: кандидат исторических наук Бобровник Юрий Викторович

Внимание!
После литературы (в правом углу указывается научный руководитель (для студентов и аспирантов)) подаются сведения об авторах (Ф.И.О. (полностью) домашний адрес, код города, телефон, E-mail, место работы или учебы, должность, ученое звание, ученая степень.

К участию в конференции принимаются статьи объемом до 7 страниц набранных в редакторе **WORD в виде компьютерного файла с расширением *. doc. Шрифт Times New Roman 14. Междустрочный интервал 1,5. Поля со всех сторон 20 мм.** Материалы на конференцию принимаются по электронной почте по адресу**: neasmo@gmail.com (тема сообщения: 30 по 31 января 2014 г.)** или на CD-дисках (дискеты не принимаются) с добавлением печатных материалов + отсканированную копию или ксерокс квитанции об оплате оргвзноса. **В случае отправки научной статьи по электронной почте**, печатные материалы присылать не надо, а к статье, нужно прикрепить отсканированную копию квитанции об оплате оргвзноса.

Адрес оргкомитета:
08401, Украина, Киевская обл, г. Переяслав-Хмельницкий, ул. Сухомлинского, 32, к. 108.
Контактное лицо в Украине и за рубежем: Бобровник Юрий Викторович
Контактные телефоны: +**38 (097) 923 16 58, +38 (093) 335 78 86.**
E-mail: neasmo@gmail.com

ВНИМАНИЕ! Работы с рисунками и таблицами принимаются только в том случае, если они представлены в формате **JPEG отдельным файлом.**

ВНИМАНИЕ! После того, как мы получили от Вас статью, Вы обязательно должны получить ответное сообщение: **«Вашу статью получили и приняли»**. Если такой ответ не поступил, через день после отправки, тогда обязательно позвоните в оргкомитет и сообщите о ситуации.

РАБОТЫ ОБЪЕМОМ более 7 страниц не принимаются!
Тексты, набранные межстрочным интервалом 1,0 **НЕ ПРИНИМАЮТСЯ!**
С результатами и форматом проведения подобных мероприятий можно ознакомиться по адресу **http://conferences.neasmo.org.ua/**

Участие в конференции – это отличная возможность осветить свои научные работы для студентов, аспирантов и преподавателей!

ІНФОРМАЦІЯ ДЛЯ УЧАСНИКІВ З УКРАЇНИ

Шановні викладачі, аспіранти, студенти!
Державний вищий навчальний заклад
«Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди»,
молодіжна громадська організація «Незалежна асоціація молоді»,
студентське наукове товариство історичного факультету
«Комітет дослідження історії та сучасності»

Інформують Вас, що **з 30-31 січня 2014 р.** проводиться **XIX Міжнародна науково-практична інтернет-конференція «Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у країнах СНД»**

Планується робота за секціями:

I. БІОЛОГІЧНІ НАУКИ
1. Систематика та географія вищих рослин.
2. Структурна ботаніка та біохімія рослин.
3. Мікологія та альгологія.
4. Ресурсоведення та інтродукція рослин.
5. Молекулярна біологія мікробіологія.
6. Зоологія.
7. Фізіологія людини та тварин.
8. Біохімія та біофізика.
9. Генетика та цитологія.
10. Біоінженерія та біоінформатика.

II. ГЕОГРАФІЯ ТА ГЕОЛОГІЯ
1. Регіоноведення і регіональна організація суспільства.
2. Спостерігання, аналіз та прогноз метеорологічних умов.
3. Гідрологія та водні ресурси.
4. Біогеографія, біоресурсоведення, біорізнеоманітність.
5. Картографія та геоінформатика.
6. Природокористування та екологічний моніторинг.
7. Техніка та технологія геологорозвідувальних робіт.
8. Ґрунтознавство.
9. Економічна географія.

III. ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ
1. Підвищення ролі державного службовця на сучасному етапі розвитку суспільствах.
2. Сучасні технології управління.
3. Взаємодія різних гілок влади.
4. Підготовка державних службовців.

IV. ЕКОЛОГІЯ
1. Стан біосфери та його вплив на здоров'я людей.
2. Екологічні та метеорологічні проблеми великих міст і промислових зон.
3. Радіаційна безпека та соціально-екологічні проблеми.
4. Промислова екологія і медицина праці.
5. Проблеми екологічного виховання молоді.
6. Екологічний моніторинг.

V. ЕКОНОМІКА
1. Банки та банківська система.
2. Зовнішньоекономічна діяльність.
3. Фінансові відносини.
4. Інвестиційна діяльність та фондові ринки.
5. Управління трудовими ресурсами.
6. Маркетинг та менеджмент.
7. Облік та аудит.
8. Математичні методи в економіці.
9. Економіка промисловості.
10. Економіка підприємства.
11. Логістика.
12. Економіка АПК.
13. Регіональна економіка.
14. Економічна теорія.
15. Державне регулювання економікою.
16. Макроекономіка.

VI. ІСТОРІЯ
1. Історія України.
2. Загальна історія.
3. Історія науки і техніки.
4. Етнографія.
5. Усна історія.

VII. МАТЕМАТИКА
1. Диференціальні та інтегральні рівняння.
2. Перспективи систем інформатики.
3. Теорія ймовірностей та математична статистика.
4. Прикладна математика.
5. Математичне моделювання.

VII. МИСТЕЦТВО
1. Музичне мистецтво.
2. Мистецтво танцю.
3. Театральне мистецтво.
4. Фото і кіномистецтво.
5. Мистецтво дизайну.

XIX. ПЕДАГОГІКА
1. Дистанційна освіта у вищий школі.
2. Проблеми підготовки фахівців.
3. Методичні основи виховного процесу.
4. Стратегічні напрями реформування системи освіти.
5. Сучасні методи викладання.
6. Соціальна педагогіка.

X. ПОЛІТОЛОГІЯ
1. Виборчі технології.
2. Проблеми інтеграції України у світове співтовариство.
3. Відносини України з НАТО.
4. Відносини України з країнами СНД.

XI. ПРАВО
1. Історія держави та права.
2. Адміністративне і фінансове право.
3. Охорона авторських прав.
4. Трудове право та право соціального забеспеченя.
5. Карне право та кримінологія.
6. Боротьба з економічними злочинами.
7. Екологічне, земельне та аграрне право.
8. Конституційне право.
9. Цивільне право.
10. Господарське право.
11. Криміналістика та судова медицина.
12. Підприємницьке та банківське право.
13. Кримінально-процесуальне право.

XII. ПСИХОЛОГІЯ
1. Місце психолога на виробництві.
2. Форми роботи психолога-практика.
3. Сучасні тенденції в методології психологічних досліджень.
4. Психологія тероризму.
5. Психолого-виховні проблеми розвитку. особистості в сучасних умовах.
6. Клінічна психологія.
7. Загальна психологія.
8. Педагогічна психологія.
9. Психологія розвитку.
10. Психологія праці.
11. Психофізіологія.
12. Соціальна психологія.

XIII. СОЦІОЛОГІЯ
1. Кадровий менеджмент.
2. Сучасні технології соціального опитування.

XIV. СУЧАСНІ ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ
1. Комп'ютерна інженерія.
2. Обчислювальна техніка та програмування.
3. Програмне забезпечення.
4. Інформаційна безпека.

XV. ФІЗИЧНА КУЛЬТУРА ТА ПРОФЕСІЙНИЙ СПОРТ
1. Фізична культура і спорт: проблеми дослідження, пропозиції.
2. Розвиток фізкультури і спорту в сучасних умовах.

XVI. ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ
1. Методика викладання мови та літератури.
2. Риторика і стилістика.
3. Теоретичні та методологічні проблеми дослідження мови.
4. Синтаксис: структура, семантика, функція.
5. Методи та прийоми контролю рівня володіння іноземною мовою.
6. Актуальні проблеми перекладу.
7. Мова, мовлення, мовна комунікація.
8. Українська мова та література.
9. Російська мова і література.
10. Етно-, соціо- та психолінгвістика.

XVII. ФІЛОСОФІЯ
1. Філософія літератури та мистецтва.
2. Соціальна філософія.
3. Історія філософії.
4. Філософія культури.
5. Філософія релігії.
6. Філософія науки.

Оргкомітет конференції планує розміщувати доповіді на Web-сторінці за адресою: *http://conferences.neasmo.org.ua.* За результатами конференції буде сформовано електронний збірник матеріалів, який можна буде скачати в PDF-форматі на головній сторінці конференції за адресою - **http://conferences.neasmo.org.ua/.**

Робочі мови конференції – українська, російська, англійська, французький, білоруська, грузинска, армянска, азербайджанска, казахска, узбекська, таджиська, киргизська, молдавська, туркменска.

Останній термін подання статей – **29 січня 2014 р. (включно).**

Вартість участі в конференції та розміщення статті в електронному збірнику складає:
Оргвнесок – 80 грн. (в оргнесок входить оплата за розміщення на сайті, верстака макету, редагування текстів).

Об'єм статті – не більше 7 сторінок. Скачати збірник можна буде через тиждень після проведення конференції за адресою *http://conferences.neasmo.org.ua/* натиснувши на слово **ТУТ**.

Кошти перераховуються на рахунок:
Р/р: 26002273854001
ПАТ КБ «Надра» ЦЕНТР
МФО 320564
Одержувач: МГО «Незалежна асоціація молоді».
Ідентифікаційний код за ЄДРПОУ – 26426765.
Призначення платежу: благодійний внесок на проведення конференції, П.І.П. автора статті.
Або на картку **Приват банку 5457 0829 1319 9290 (**одержувач – **Бобровнік Юрій Вікторович)** та відправити **SMS**-підтвердження про оплату на моб. **097 923 16 58** у повідомленні вказати прізвище учасника конференції.

ЗРАЗОК ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ

ПІБ автора
за зразком: **Іван Петренко**
(Київ, Україна)

Секція, підсекція *за зразком*: (**ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ**
Методика викладання мови та літератури)

Назва статті (ВЕЛИКИМИ ЛІТЕРАМИ)

Текст статті
(посилання на літературу по тексту у квадратних дужках *за зразко*м [1, с. 23])

Література:
1. Коцур В.П. Історія середніх віків: [у 2-х т.]. – Т.1. Раннє середньовіччя: курс лекцій. / В.П. Коцур, В.О. Балух. – Чернівці: Наші книги, 2009. – 496 с.
2. Пангелов Б.П. Організація і проведення туристсько-краєзнавчих подорожей: навч. посіб. / Б.П. Пангелов. – К.: Академвидав, 2010. – 248 с.

Науковий керівник: кандидат філологічних наук, Петренко Іван Петрович

Увага!
Після літератури (***у правому куті вказується науковий керівник (для студентів та аспірантів)***) подаються **відомості про авторів** (П.І.П. (*повністю*) домашня адреса, код міста, телефон, E-mail, місце роботи або навчання, посада, вчене звання, науковий ступінь.

До участі у конференції приймаються статті **обсягом від 5 до 7 сторінок** набраних у редакторі WORD у вигляді комп'ютерного файла з розширенням *.doc. Шрифт Times New Roman 14. Міжрядковий інтервал 1,5. Поля з усіх сторін 20 мм. Матеріали на конференцію приймаються електронною поштою за адресою: **neasmo@gmail.com**, *тема повідомлення:* ***30-31 січня 2014 р.*** (уразі виникнення помилки при відправленні, повторно відправляйте на адресу **neasmo@ukr.net)** або на CD-дисках **(дискети не приймаються)** із додаванням друкованих матеріалів + відскановану копію або ксерокс квитанції про сплату оргвнеску. У разі відправки коштів оргвнеску на картку Приват банку ксерокопія квитанції не надсилається (достатньо відправити **SMS-підтвердження**).

Уразі відправки коштів оргвнеску на картку Приват банку ксерокопія квитанції не надсилається достатньо відправити **SMS з прізвищем автора публікації**.

Увага! *У разі відправки статті та квитанції про оплату оргвнеску електронною поштою, надсилати друковані матеріали Уркпоштою не потрібно!*

Увага! *Після того, як ми отримали від Вас статтю, Ви обов'язково маєте отримати повідомлення-відповідь:* ***«Вашу статтю отримано та зараховано»****. Якщо така відповідь не надійшла через день після надсилання, тоді обов'язково зателефонуйте оргкомітету і повідомте про ситуацію.*

Адреса оргкомітету:
08401, Київська обл. м. Переяслав-Хмельницький, вул. Сухомлинського, 32, кім. 108.
E-mail: neasmo@gmail.com

Координатор – **Бобровнік Юрій Вікторович**
Контактні телефони: (097) 923 16 58, (093) 335 78 86.

УВАГА! Роботи з малюнками та таблицями приймаються лише у тому разі, якщо вони подані у форматі JPEG окремим файлом.
РОБОТИ ОБ'ЄМОМ **менше 3 сторінок** НЕ ПРИЙМАЮТЬСЯ!
ТЕКСТИ, НАБРАНІ МІЖРЯДКОВИМ ІНТЕРВАЛОМ 1,0 НЕ ПРИЙМАЮТЬСЯ!!!
З результатами та форматом проведення подібних конференцій можна ознайомитися за адресою:
http://conferences.neasmo.org.ua/

ЗМІСТ / СОДЕРЖАНИЕ

СЕКЦІЯ: БІОЛОГІЧНІ НАУКИ

Бахтиёр Бадалов, Мавлюда Юлчиева Абдугаффор Жабборов, Эльвира Латипова (Ташкент, Узбекистан)
ОДДИЙ ДАСТАРБОШ – TANACETUM VULGARE L. ЎСИМЛИГИНИ ТОШКЕНТ ШАРОИТИДА ЎСТИРИШ 6
Индира Бейшова, Аян Кожмухаметова (Костанай, Казахстан)
ДИАГНОСТИКА ФИТОПАТОГЕННЫХ ГРИБОВ РОДА SEPTORIA СЕВЕРНОГО КАЗАХСТАНА 7
Рафаэль Валиулин, Абдугаффор Жабборов Мавлюда Юлчиева, Эльвира Латипова (Узбекистан, Ташкент)
ДОРИВОР ВАЛЕРИАНА – VALERIANA OFFICINALIS L. ЎСИМЛИГИНИ БИОЛОГИК ВА ФОЙДАЛИ ХУСУСИЯТЛАРИ 9
Світлана Горобець, Любов Сорокіна, Тамара Овсієнко (Україна, Київ)
БІОІНФОРМАЦІЙНИЙ АНАЛІЗ БІЛКІВ БІОМІНЕРАЛІЗАЦІЇ МАГНІТНИХ НАНОЧАСТИНОК СИМБІОТИЧНИХ АГРОБАКТЕРІЙ 10
Эльмира Есмағамбетова (Қостанай, Қазақстан)
ҚОРЕКТІ ОРТАДА КУЛЬТУРАЛЬДЫ-МОРФОЛОГИЯЛЫҚ ҚАСИЕТТЕРІ БОЙЫНША SEPTORIA ТУЫСЫ САҢЫРАУҚҰЛАҚТАРЫ ИЗОЛЯТТАРЫНЫҢ ДИФФЕРЕНЦИАЦИЯСЫ 12
Толғанай Қазымбекова (Қостанай, Қазақстан)
ӨСІМДІКТІҢ БИОЛОГИЯЛЫҚ МАТЕРИАЛЫНАН ДНҚ-НЫ БӨЛІП АЛУДЫҢ ӘРТҮРЛІ ӘДІСТЕРІ 13
Тетяна Стукал (Переяслав-Хмельницький, Україна)
ГІПОДИНАМІЯ ЯК ФАКТОР РИЗИКУ ПОРУШЕННЯ ФУНКЦІОНАЛЬНОГО СТАНУ ОРГАНІЗМУ 14

СЕКЦІЯ: ГЕОГРАФІЯ І ГЕОЛОГІЯ

Рүстем Бейшов (Қостанай, Қазақстан)
ЖЕРГІЛІКТІ ШТАММДАР НЕГІЗІНДЕ МҰНАЙМЕН ЛАСТАНҒАН ЖЕРЛЕРДІҢ ҚҰНАРЛЫҒЫН ҚАЛПЫНА КЕЛТІРУ ТЕХНОЛОГИЯСЫ 16
Феризат Косетова (Семей, Казахстан)
ДЕОГРАФИЧЕСКИЕ ПРОЦЕССЫ В КАЗАХСТАНЕ СРЕДИ МОЛОДЕЖИ 17
Габдулжан Салыков, Жания Молдагулова (Актөбе, Қазақстан)
ПРИОРСКОЕ КЕН ОРНЫНАНДАҒЫ (ЖШС «АҚТӨБЕ МЫС КОМПАНИЯСЫ» ХРОМТАУ АУДАНЫ, КӨКТАУ АУЫЛЫ) ҰНТАҚТАЛҒАН МЫС КЕНІНЕН ТЕХНОГЕНДІ ЕРІТІЛГЕН ТЕХНИКАЛЫҚ КҮКІРТТІҢ КӨМЕГІМЕН ТАЗА АЛТЫНДЫ СУБРАТЫН АЛУ АРҚЫЛЫ ОНЫ БАЙЫТУ АЛДЫНДА АЛТЫНДЫ ЭКСТРАКЦИОНДЫ КОНЦЕНТРЛЕУ 18
Мейримкуль Шенгелбаева (Кызылорда, Казахстан)
ҚҰМКӨЛ МҰНАЙ КЕН ОРЫНДАРЫНЫҢ ПЛАСТ СУЛАРЫНЫҢ ҚҰРАМЫ ЖӘНЕ ОНДАҒЫ БРОМДЫ БӨЛІП АЛУ 21

СЕКЦІЯ: ЕКОЛОГІЯ

Олег Альохін (Сміла, Україна)
ЕКОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ЧЕРКАЩИНИ 24
Гүлназ Тасжарғанова (Қазақстан, Қызылорда)
ЭКОЛОГИЯЛЫҚ БІЛІМ МЕН ТӘРБИЕ БЕРУДІҢ ТЕОРИЯЛЫҚ-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ 25
Артур Чеховский (Гомель, Беларусь)
РАДОН: ИСТОРИЯ, СВОЙСТВА, ЗНАЧЕНИЕ 27

СЕКЦІЯ: ЕКОНОМІКА

Maryna Pichugina, Maryna Golovina (Kyiv, Ukraine)
THE BALANCED DEVELOPMENT OF THE COMPANY 30
Аліна Алечка (Пирятин, Україна)
ОБЛІК ТА АУДИТ ОСНОВНИХ ЗАСОБІВ ТА ЇХ ЗНОСУ (АМОРТИЗАЦІЇ) 32
Юлія Білоконь (Дніпропетровськ, Україна)
УДОСКОНАЛЕННЯ УПРАВЛІННЯ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ НА ПІДПРИЄМСТВІ ПРИВАТНЕ АКЦІОНЕРНЕ ТОВАРИСТВО "СЕНТРАВІС ПРОДАКШН ЮКРЕЙН" 33
Бессинна Лариса (Євпаторія, Україна)
СТРАТЕГІЯ У ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ 35
Кірілл Воронін (Київ, Україна)
КОМПЛЕКСНА ОЦІНКА ТА ПРОГНОЗУВАННЯ МІЖНАРОДНОЇ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ПРИВАБЛИВОСТІ ПІДПРИЄМСТВА 37
Олександра Довгаль (Київ, Україна)
МЕТОДИКА АНАЛІЗУ ГРОШОВИХ ПОТОКІВ ПІДПРИЄМСТВА 39
Дмитро Єфремов (Київ, Україна)
ВІДНОВЛЕННЯ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ ЗАСОБАМИ АВТОМАТИЧНОЇ ФІСКАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ 41
Айгуль Искакова, Дана Куженова, Бибигуль Алтаева (Астана, Казахстан)
НЕОБХОДИМОСТЬ ОРГАНИЗАЦИИ ВНУТРЕННЕГО АУДИТА В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ 43
Айгуль Искакова, Бибигуль Алтаева, Дана Куженова (Астана, Казахстан)
ФИНАНСОВАЯ ОТЧЕТНОСТЬ В СООТВЕТСТВИИ С МСФО 44
Сандугаш Исламова (Қарағанды,Қазақстан)
ДАЙЫН ӨНІМ АУДИТІНІҢ ТЕОРИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ 46
Сергій Кваша, Володимир Власов Надія Кривенко, Богдан Духницький (Київ, Україна)
НАУКОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ В УМОВАХ НОВИХ ПРІОРИТЕТІВ МІЖНАРОДНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ 47
Айнур Кереева (Талдыкорган, Казахстан)
АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҚ ӨНДІРІСІНІҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ТИІМДІЛІГІНІҢ ТЕОРИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ 49
Айман Коккозова (Қарағанды, Қазақстан)
АУДИТ ТЕОРИЯСЫНЫҢ НЕГІЗГІ ЭЛЕМЕНТТЕРІ ЖӘНЕ ОНЫҢ ТҮРЛЕРІ 51

Ганна Коломієць (Київ, Україна)
ВПЛИВ ПОДАТКОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ
НА ІНТЕРЕСИ ЕКОНОМІЧНИХ АГЕНТІВ: ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ 53
Мария Крикунова (Темиртау, Казахстан)
ПЕРВАЯ В КАЗАХСТАНЕ СОЦИАЛЬНО-ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКАЯ КОРПОРАЦИЯ 54
Яна Кулик (Черкаси, Україна)
СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ УКРАЇНИ 56
Валентина Лопушанська (Миколаїв, Україна)
СТРАТЕГІЧНИЙ АНАЛІЗ РОЗВИТКУ РОСЛИННИЦЬКИХ ГАЛУЗЕЙ ПІДПРИЄМСТВ АГРАРНОГО СЕКТОРУ 58
Галина Матвієнко-Біляєва (Харків, Україна)
РОЗРОБЛЕННЯ СТРАТЕГІЧНОЇ КАРТИ В КОНТРОЛІНГУ ЛОГІСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА 60
Олександр Мельник, Наталія Кубата (Ірпінь, Україна)
ЗОВНІШНЯ ТОРГІВЛЯ УКРАЇНИ ТОВАРАМИ ТА ПОСЛУГАМИ:
СТАТИСТИЧНА ОЦІНКА, ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЗРОСТАННЯ 62
Аліна Мірошніченко (Пирятин, Україна)
ОБЛІК ТА АУДИТ ЗАРОБІТНОЇ ПЛАТИ НА ПІДПРИЄМСТВІ 64
Шынар Муталляпова (Астана қ., Қазақстан)
ӨНДІРІСТІК ЕСЕПТЕРДІ ШЫҒАРУДА
ЭКОНОМИКАЛЫҚ-МАТЕМАТИКАЛЫҚ ӘДІСТЕР МЕН КОМПЬЮТЕРЛІК ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ҚОЛДАНУ 65
Анастасия Нешкова (Донецк, Украина)
ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ СТРАН-ЧЛЕНОВ ОЧЭС СО СТРАНАМИ ЕС 68
Тетяна Пожар (Суми, Україна)
АУДИТ ЕФЕКТИВНОСТІ ЯК ПЕРСПЕКТИВНИЙ НАПРЯМОК ДЕРЖАВНОГО ФІНАНСОВОГО КОНТРОЛЮ 71
Галина Рибалко (Київ, Україна)
СУЧАСНІ ФОРМИ РОЗПОВСЮДЖЕННЯ КНИЖКОВОЇ ПРОДУКЦІЇ 73
Тарас Родченко (Гродно, Республика Беларусь)
МЕХАНИЧЕСКИЕ ТОРГОВЫЕ СИСТЕМЫ НА РЫНКЕ ФОРЕКС 75
Мархабат Садуакасова, Ақбота Даниярова (Қарағанды, Қазақстан)
ҚАЗАҚСТАНДА АУДИТТІҢ ДАМУ ТЕНДЕНЦИЯСЫ 76
Мархабат Садуақасова, Меруерт Пердебек (Қарағанды,Қазақстан)
ҚЫЗМЕТКЕРЛЕРМЕН ЕҢБЕКАҚЫ БОЙЫНША ЕСЕП АЙЫРЫСУ АУДИТІНІҢ ТӘРТІБІ 78
Людмила Сидорець, Ольга Влас (Миколаїв, Україна)
ЕКОНОМІЧНА СУТНІСТЬ МАЛОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА, ЙОГО МОТИВАЦІЯ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ В УКРАЇНІ 80
Юлія Соченко (Київ, Україна)
МЕХАНІЗМ ФІНАНСОВОГО КОНТРОЛЮ ЗА ЗДІЙСНЕННЯМ ЛІЗИНГОВИХ ОПЕРАЦІЙ В УКРАЇНІ 82
Юлія Супрун (Київ, Україна)
ОБЛІКОВА ПОЛІТИКА ПІДПРИЄМСТВА: МЕТА, ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ 83
Ляззат Темирбекова, Гульжан Мырзахан (Қарағанды, Қазақстан)
БЮДЖЕТТЕУ ЖӘНЕ БЮДЖЕТТІК БАҚЫЛАУ 85
Данияр Ундербаев (Шымкент, Казахстан)
ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ СИСТЕМЫ ОБРАЗОВАНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН 86
Ріма Харабара (Чернівці,Україна)
РИНОК ПРАЦІ В УКРАЇНІ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ 89
Ольга Чайка (Нікополь, Україна)
РОЗВИТОК МІЖНАРОДНОЇ ТУРИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА «МОРЕ ТУРІВ» М. КРИВИЙ РІГ 92
Биржан Шагатаев (Шымкент, Казахстан)
РАЗВИТИЕ КАДРОВОГО ПОТЕНЦИАЛА И СТРАТЕГИИ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ КАДРОВОЙ ПОЛИТИКИ 93
Юлия Шапкина, Александра Лагутина (Курск, Россия)
ПОКАЗАТЕЛИ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ 95
Ольга Яскілка (Донецьк, Україна)
ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ
ПОДАТКОВОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ ПІСЛЯ ПРИЙНЯТТЯ ПОДАТКОВОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ 96

СЕКЦІЯ: ІСТОРІЯ

Альона Богуцька (Кам'янець-Подільський, Україна)
ОСОБЛИВОСТІ ЕТНОКОНФЕСІЙНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ
У ПРАВОБЕРЕЖНІЙ УКРАЇНІ НАПРИКІНЦІ XVIII – В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XIX СТ. 99
Ірина Верховцева (Ізмаїл, Україна)
ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНЕ ПРОТИСТОЯННЯ НА ІЗМАЇЛЬЩИНІ У 1918 Р. 101
Володимир Власов (Київ, Україна)
ЧЕТВЕРТА ЕПОХА ГЛОБАЛІЗАЦІЇ У ПОГЛЯДАХ У. РОБІНСОНА 103
Олеся Горбатовська (Черкаси, Україна)
МАНДАТНА СИСТЕМА ЛІГИ НАЦІЙ: СТВОРЕННЯ, РОЗВИТОК ТА ПРОБЛЕМИ 105
Олена Куц (Київ, Україна)
«ІСТОРИЧНІ» НАЗВИ КИЇВСЬКИХ ВУЛИЦЬ 107
Юрій Міюц (Запоріжжя, Україна)
«ІМПЕРСЬКА СЛУЖБА ПРАЦІ» ЯК СКЛАДОВА ОСВІТНЬОЇ МОЛОДІЖНОЇ
ПОЛІТИКИ ТРЕТЬОГО РЕЙХУ (1933-1939 рр.) 109
Юлія Негода (Донецьк, Україна)
ЗАКОНОДАВЧІ АКТИ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ ЯК ІНФОРМАТИВНЕ
ДЖЕРЕЛО З ІСТОРІЇ ЄВРЕЇВ УКРАЇНИ (КІНЕЦЬ XVIII – ПЕРША ПОЛОВИНА XIX ст.) 110

Павло Роздорожний (Сміла, Україна)
СТАНОВЛЕННЯ ІМПЕРАТОРСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ
У ХАРКОВІ ТА УНІВЕРСИТЕТУ СВЯТОГО ВОЛОДИМИРА В КИЄВІ 112
Катерина Чередник (Київ, Україна)
ПОЧАТКИ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ БІБЛІОГРАФІЇ ЯК БІБЛІОГРАФІЧНОГО
МЕТОДУ ВІДТВОРЕННЯ ІСТОРІЇ АГРАРНОЇ НАУКИ В ПЕРІОД КИЇВСЬКОЇ РУСІ ТА КОЗАЦЬКОЇ ДОБИ 115
Антоніна Шкрибайло (Київ, Україна)
КЕРАМІКА ПАНТІКАПЕЯ ЗА МАТЕРІАЛАМИ РОЗКОПОК 1959 – 1969 РР. 116
Наиль Янборисов (Астрахань, Россия)
ЦЕНТРАЛЬНОАЗИАТСКИЙ КОМПОНЕНТ В ТУРЦИИ 118
Альбина Ярмухаметова (Казань, Россия)
РЕПРЕЗЕНТАЦИЯ ТЕАТРАЛЬНОЙ ЖИЗНИ ГОРОДА НА СТРАНИЦАХ КАЗАНСКИХ ГАЗЕТ XIX ВЕКА 120

СЕКЦІЯ: МАТЕМАТИКА

Катерина Дьохтяр, Маргарита Новік (Переяслав-Хмельницький, Україна)
РОЗРІЗАННЯ ТРИКУТНИКІВ НА ПОДІБНІ ТРИКУТНИКИ 122
Айман Искакова, Даурен Салипов (Астана, Казахстан)
О ПРИБЛИЖЕНИИ ЭКСПОТАНЦЕАЛЬНОЙ ФУНКЦИИ ДЛЯ ЛОТЕРЕЙНОЙ СИСТЕМЫ 123
Динара Толпашева, Елена Артамонова (Саратов, Россия)
О МАТЕМАТИЧЕСКОМ МОДЕЛИРОВАНИИ
В ЗАДАЧАХ РАСЧЕТА ЭЛЕМЕНТОВ КОНСТРУКЦИЙ НА ОСНОВАНИИ 125
Нургуль Шаждекеева, Анара Кукенова (Атырау, Казахстан)
ОБ ОДНОЙ МОДЕЛИ ВОССТАНОВЛЕНИЯ
ПРИВЕДЕННОГО ДАВЛЕНИЯ НА КОНТУРАХ ВОДОНАПОРНОГО БАССЕЙНА 127

СЕКЦІЯ: МИСТЕЦТВО

Эльмира Адеева, Екатерина Рева (Харьков, Украина)
В СИСТЕМЕ ОБЩЕГО ШКОЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ … 131
Гульфия Муртазина (Казань, Россия)
ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ФОЛЬКЛОРНО-ЭТНОГРАФИЧЕСКОГО АНСАМБЛЯ
«СОРНАЙ» КАК ФАКТОР СОХРАНЕНИЯ И РЕВИТАЛИЗАЦИИ МУЗЫКАЛЬНОГО ФОЛЬКЛОРА ТАТАР 132

СЕКЦІЯ: ПЕДАГОГІКА

Айнур Абдиева (Қазақстан, Қызылорда)
БОЛАШАҚ ПЕДАГОГТАРДЫҢ КРЕАТИВТІК ПОТЕНЦИАЛЫН ЖЕТІЛДІРУ ӘДІСТЕРІ 135
Бакытгуль Абыканова, Саламат Идрисов Гульдана Бекова, Сандугаш Ильясова (Атырау,Казахстан)
ЖАҢА ТЕХНОЛОГИЯНЫҢ МҮМКІНДІГІН ПАЙДАЛАНЫП АЙНЫМАЛЫ
ТОК ТІЗБЕГІНДЕГІ ИНДУКТИВТІҢ ЖӘНЕ СЫЙЫМДЫЛЫҚТЫҢ КӨРСЕТКІШТЕРІН МОДЕЛЬДЕУ 136
Назгуль Аужанова, Гульмира Галиева (Талдыкорган, Казахстан)
ЖЫНЫСТЫҚ ТӘРБИЕ БЕРУДІҢ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРІ 139
Назгуль Аужанова, Ринат Айтбеков (Талдыкорган, Казахстан)
СОДЕРЖАНИЕ ПТИЦ В УГОЛКЕ ЖИВОЙ ПРИРОДЫ 141
Гүлайым Байдаулетова (Қазақстан, Қарағанды облысы Шет ауданы, Нілді станциясы)
ҚАЗІРГІ БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНДЕГІ МАМАННЫҢ ҚҰЗЫРЕТТІЛІГІ 143
Дар'я Бінецька (Київ, Україна)
ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ
ІНОЗЕМНОЇ МОВИ ДО РЕАЛІЗАЦІЇ ПРОБЛЕМНОГО НАВЧАННЯ 145
Лариса Борисенко (Київ, Україна)
ЗАСТОСУВАННЯ МЕТОДІВ ПРОБЛЕМНОГО НАВЧАННЯ
У ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІЙ ПІДГОТОВЦІ СТУДЕНТІВ ЕКОНОМІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ 146
Оксана Вашак (Полтава, Україна)
ДО ПРОБЛЕМИ ЕКОЛОГІЧНО БЕЗПЕЧНОЇ ПОВЕДІНКИ ОСОБИСТОСТІ У ПРИРОДІ 148
Шаріпхан Есенғабылов, Заида Нусупова (Талдықорған, Қазақстан)
ӨЗІН-ӨЗІ ТАНУ ПӘНІНІҢ БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНДЕГІ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ 149
Камшат Забиева (Казахстан)
ФОРМИРОВАНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ БУДУЩИХ СПЕЦИАЛИСТОВ 151
Ўктам Зубайдуллаев (Самарқанд,Ўзбекистон)
SHARQ MUTAFAKKIRLARI MEROSIDA MA'NAVIY-AHLOQIY TUSHUNCHALARNI –SHAKLLANTIRISH 152
Любомира Ілійчук (Івано-Франківськ, Україна)
РОЗВИТОК КРЕАТИВНОСТІ ЯК СКЛАДОВА
ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ 153
Гүлжанат Қайырбек (Талдықорған, Қазақстан)
COREL DRAW ГРАФИКАЛЫҚ РЕДАКТОРЫНЫҢ МҮМКІНДІКТЕРІН ОҚУ ПРОЦЕСІНДЕ ҚОЛДАНУ ӘДІСТЕРІ 155
Олександр Куценко (Переяслав-Хмельницький, Україна)
ПРАКТИЧНІ НАВИЧКИ РОБОТИ В ХІМІЧНІЙ ЛАБОРАТОРІЇ 157
Світлана Маліновська (Київ, Україна)
ПІДГОТОВКА ПЕДАГОГІВ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ КРІЗЬ ПРИЗМУ СЬОГОДЕННЯ 159
Людмила Медвідь (Київ, Україна)
ІННОВАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ У ВИЩОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ЕКОНОМІЧНОМУ ЗАКЛАДІ:
ІННОВАЦІЙНА ЛЕКЦІЯ ТА КОНТАКТНЕ ЗАНЯТТЯ 161
Луиза Мингазова (Казань, Россия)
МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОРИЕНТИРЫ ФОРМИРОВАНИЯ
ЭТНОКУЛЬТУРНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ СОВРЕМЕННОЙ МОЛОДЕЖИ 163

Неоніла Моцик (Кам'янець-Подільський, Україна)
ІНТЕРАКТИВНІ МЕТОДИ НАВЧАННЯ В ПРАКТИЦІ РОБОТИ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ 164
Ростислав Моцик (Кам'янець-Подільський, Україна)
МУЛЬТИМЕДІЙНІ ДОШКИ В НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОМУ ПРОЦЕСІ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ 166
Оксана Подольская (Гомель, Беларусь)
ПЕРЕХОД К НОВОЙ МОДЕЛИ ОБРАЗОВАНИЯ
ДЛЯ ДОСТИЖЕНИЯ ЦЕЛЕЙ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ ОБЩЕСТВА 168
Лариса Попова (Кам'янець-Подільський, Україна)
ЕЙДЕТИКА В УКРАЇНСЬКІЙ ПЕДАГОГІЦІ 168
Ольга Попова (Кам'янець-Подільський, Україна)
ІНТЕГРОВАНЕ НАВЧАННЯ В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ 170
Наталія Сергієнко (Переяслав-Хмельницький, Україна)
СОЦІАЛЬНА ПЕДАГОГІКА ТА СОЦІАЛЬНА РОБОТА У СУЧАСНОМУ ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРІ 171
Алина Чечет (Киев, Украина)
ПРОБЛЕМЫ ДИСТАНЦИОННОГО ОБУЧЕНИЯ В УКРАИНЕ 173

СЕКЦІЯ: ПОЛІТОЛОГІЯ

Анна Васильєва (Київ, Україна)
ВИКОРИСТАННЯ PR У ПОЛІТИЧНІЙ КАМПАНІЇ В УКРАЇНІ 174

СЕКЦІЯ: ПРАВО

Крістіна Боберська (Полтава, Україна)
КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СВОБОДИ ТОРГУ, ПРАВА НА ЗАЙНЯТТЯ ПРОМИСЛОМ
ТА ПРИВАТНОГО ПІДПРИЄМСТВА У ПЕРІОД УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ (1917 – ПОЧ. 1920-Х РОКІВ) 175
Алия Жангушукова (Қазақстан, Талдықорған қаласы)
ҚЫЛМЫСТЫҚ ІС ЖҮРГІЗУ ҚҰҚЫҒЫНДАҒЫ КӘМЕЛЕТТІК
ЖАСҚА ТОЛМАҒАНДАРДЫҢ ҚҰҚЫҚТАРЫ МЕН МІНДЕТТЕРІ 176
Галина Лаврик (Полтава, Украина)
СУЩНОСТНОЕ СОДЕРЖАНИЕ КООПЕРАЦИИ И ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВЫЕ ПРИНЦИПЫ ЕЕ РАЗВИТИЯ 178

СЕКЦІЯ: ПСИХОЛОГІЯ

Бибігүл Альмухамбетова, Ақмарал Смаилова (Қазақстан, Талдықорған)
ДІНИ АҒЫМДАРДЫҢ ЖАСТАР ПСИХОЛОГИЯСЫНА ӘСЕРІ 180
Наталія Дембовська (Дрогобич, Україна)
ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПОВЕДІНКИ АКЦЕНТУЙОВАНИХ ПІДЛІТКІВ 181
Анна Клименко (Костанай, Казахстан)
ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ НАПРАВЛЕННОСТЬ И САМООЦЕНКА УЧИТЕЛЯ 183
Ірина Михайлова (Київ, Україна)
ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ ТУРБОТИ ПРО СЕБЕ В РАННЬОМУ ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ 186
Степан Станибула (Беларусь, Гомель)
ОСОБЕННОСТИ ЭМОЦИОНАЛЬНОЙ СФЕРЫ
ЛИЧНОСТИ ДЕТЕЙ-СИРОТ И ДЕТЕЙ, ОСТАВШИХСЯ БЕЗ ПОПЕЧЕНИЯ РОДИТЕЛЕЙ 188
Галина Федоришин (Івано-Франківськ, Україна)
СИБЛІНГОВА ПОЗИЦІЯ ЯК ПРЕДМЕТ ПСИХОЛОГІЧНОГО АНАЛІЗУ 189
Віталія Шебанова (Київ, Україна)
РІЗНОВИДИ ТА ФУНКЦІЇ ХАРЧУВАННЯ У ПРОЦЕСІ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ ЛЮДИНИ 191

СЕКЦІЯ: СОЦІОЛОГІЯ

Владислав Дорош (Київ, Україна)
СОЦІАЛЬНИЙ ПРОЕКТ ЯК ЕЛЕМЕНТ РЕАЛІЗАЦІЇ КОРПОРАТИВНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ 194
Оксана Сердюк (Київ, Україна)
УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ В ІВЕНТ МЕНЕДЖМЕНТІ 195
Жанна Степаненко (Київ, Україна)
ПРОБЛЕМИ МОТИВАЦІЇ ПЕРСОНАЛУ ТА ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ 196
Юля Яценко (Київ, Україна)
СУЧАСНІ ТЕХНОЛОГІЇ СОЦІОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ В РОБОТІ ЗМІ 198

СЕКЦІЯ: СУЧАСНІ ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ

Асхат Бозтаев (Астан, Казахстан)
ИСКУССТВЕННЫЙ ИНТЕЛЛЕКТ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ КАЗАХСКОМУ ЯЗЫКУ 199
Дмитрий Дорошев (Гомель, Беларусь)
ПОДХОДЫ К КЛАССИФИКАЦИИ ОБЪЕКТОВ ИНФОРМАТИЗАЦИИ ПО УРОВНЮ БЕЗОПАСНОСТИ 200
М. Серік, М.Н. Бакиев, Г.Ф. Нурбекова (Казахстан, Астана)
К ВОПРОСУ ИЗУЧЕНИЯ РОБОТА MINDSTORMS NXT
ИЗ СОДЕРЖАНИЯ ИНФОРМАЦИОННО-ДИДАКТИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ 202
Елена Туровская (Новочеркасск, Россия) Сергей Безуглов (Ростов-на-Дону, Россия)
ПРИМЕНЕНИЕ МЕНТАЛЬНЫХ КАРТ, КАК ИНСТРУМЕНТА ПРЕДСТАВЛЕНИЯ ДОЛЖНОСТНЫХ ИНСТРУКЦИЙ 203

СЕКЦІЯ: ФІЗИЧНА КУЛЬТУРА І ПРОФЕСІЙНИЙ СПОРТ

Надія Кот (Бердянськ, Україна)
ФІЗИЧНА ГОТОВНІСТЬ ДОШКІЛЬНИКІВ ДО НАВЧАННЯ У ШКОЛІ: ЗМІСТ, ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ 207
Ангеліна Летуча (Дніпропетровськ, Україна)
ЗДОРОВИЙ СПОСІБ ЖИТТЯ – ЗАПОРУКА ФОРМУВАННЯ ЦІЛІСНОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІННОВАЦІЙНОЇ СИСТЕМИ 208

Василь Німченко (Богуслав, Україна)
МУЗИЧНИЙ СУПРОВІД НА ЗАНЯТТЯХ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ 210
Яна Олійник (Дніпропетровськ, Україна)
ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ СПОРТИВНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ ДНІПРОПЕТРОВЩИНИ 212
Вадим Ткач (Богуслав, Україна)
ЗМІСТ І ФОРМИ ВИХОВНОЇ РОБОТИ ІЗ СТУДЕНТАМИ У СУЧАСНІЙ СИСТЕМІ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ 213

СЕКЦІЯ: ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

Lyudmila Fillipova (Ust Kamenogorsk, Kazakhstan)
THE USAGE OF COMMUNICATIVE SITUATIONS IN THE FOREIGN LANGUAGE TEACHING 215
Рысгуль Абилхамиткызы (Астана, Казахстан)
Ш.МҰРТАЗАНЫҢ «ТАМҰҚ» РОМАНЫНДАҒЫ ТҮС КӨРУДІҢ СИМВОЛИКАЛЫҚ МӘНІ 217
Елизавета Андреюшина (Санкт-Петербург, Россия)
СОЦИАЛЬНО – КУЛЬТУРНОЕ И ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЕ ЗНАЧЕНИЕ БИЛИНГВИЗМА 219
Абдувахоб Вахидов (Самарканд, Узбекистон)
БАЪЗЕ ПАҲЛЎҲОИ ПРАГМАТИКИИ РАФТОРИ МУОШИРАТИ ТОЧИКОНИ САМАРҚАНД 220
Елена Гарбузова (Гомель, Беларусь)
КРЕОЛИЗОВАННЫЙ ТЕКСТ В ПОЛИТИЧЕСКОМ ДИСКУРСЕ (НА ОСНОВЕ КАРИКАТУРЫ) 222
Александра Глотова (Севастополь, Украина)
ОСОБЕННОСТИ ПЕРЕВОДА ДИАЛЕКТА КОКНИ В РОМАНЕ У. С. МОЭМА «ЛИЗА ИЗ ЛАМБЕТА» 224
Юрій Горожанов (Луцьк, Україна)
ЛЕКСИЧНІ ТА СТРУКТУРНІ МОДЕЛІ ЕРГОНІМІВ МІСТА ЛУЦЬКА 226
Лариса Єриш (Донецьк, Україна)
ФУНКЦІОНУВАННЯ КОМУНІКАТИВНИХ ФРАГМЕНТІВ У МОВНІЙ ПАМ'ЯТІ НОСІЯ МОВИ 228
Ілона Марченкова (Миколаїв, Україна)
ПРОБЛЕМА ПЕРЕКЛАДУ ІДІОЛЕКТУ Р.М.РІЛЬКЕ – ЛІРИКА У ЦИКЛІ «ДУЇНСЬКІ ЕЛЕГІЇ» 230
Наталя Миронова (Горлівка, Україна)
ГЕНДЕРНІ РОЗБІЖНОСТІ КОНЦЕПТУ КОХАННЯ У
ФРАНКОМОВНІЙ ТА ІНДИВІДУАЛЬНО-АВТОРСЬКІЙ КОНЦЕПТОСФЕРІ (на прикладі роману А. Нотомб «Ртуть») 232
Жулдыз Молдаханова (Талдыкорган, Казахстан)
ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ КРИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ В ВУЗЕ 234
Асель Оспанова (Талдықорған қаласы, Казахстан)
І. ЖАНСҮГІРОВТІҢ ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ШЕБЕРЛІГІ ЖАЙЫНДА 236
Роза Садыкова (Алматы, Казахстан)
ПАРСЫ ТІЛІНІҢ ӘЛЕУМЕТТІК ЛИНГВИСТИКАЛЫҚ СИПАТТАМАСЫ 238
Фаузия Саметова, А.А.Курманали (Алматы, Казахстан)
ПОНЯТИЙНАЯ СОСТАВЛЯЮЩАЯ КОНЦЕПТА «ВРЕМЯ» 240
Надія Семко (Львів,Україна)
ПІДВИЩЕННЯ РІВНЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ
В УМОВАХ НЕМОВНОГО ВИЩОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ 242
Ақмарал Смаилова (Талдықорған, Қазақстан)
ЖҰМАТАЙ ЖАҚЫПБАЕВТЫҢ АҚЫНДЫҚ ӘЛЕМІНІҢ ЖҰМБАҒЫ 244
Тамара Товкайло, Людмила Довбня (Переяслав-Хмельницький, Україна)
РОЛЬ АКЦЕНТУАЦІЇ У ПРОЦЕСІ ДЕРИВАТОЛОГІЇ 246

СЕКЦІЯ: ФІЛОСОФІЯ

Акрам Азизқулов (Самарқанд,Ўзбекистон)
Б. РАССЕЛНИНГ ИБН СИНО ИЛМИЙ МЕРОСИГАМУНОСАБАТИ 249
Сардор Қувватов (Самарқанд,Ўзбекистон)
ФОРОБИЙ ПАНТЕИЗМИНИНГ ЎЗИГА ХОСХУСУСИЯТЛАРИ 250
Ксения Николенко (Донецк, Украина)
ФЕНОМЕН СОЗНАНИЯ И КРЕАТИВНОСТЬ 251
Сирож Рўзимуродов, Мурод Юсупов (Самарқанд, Ўзбекистон)
ЎЗБЕКИСТОНДА ФАЛСАФИЙ ФИКРЛАР ИБТИДОСИ ХУСУСИДА 253
Актам Самадов (Самарқанд,Ўзбекистон)
СПОРТ БАҒРИКЕНГЛИКНИ ШАКЛЛАНТИРУВЧИ МУҲИМ ОМИЛИ СИФАТИДА 254
Ольга Смирнова (Донецьк, Україна)
ПОЛИТИЧЕСКОЕ ЛИДЕРСТВО В ОБЩЕСТВЕ ЗНАНИЯ 255

ВІДОМОСТІ ПРО УЧАСНИКІВ / ВЕДОМОСТИ ОБ УЧАСНИКАХ ……..… 257

НАСТУПНІ КОНФЕРЕНЦІЇ / СЛЕДУИЩИЕ КОНФЕРЕНЦИ

Информация для участников из стран СНГ ……..… 261
Інформація для учасників з України ……. 264

Збірник наукових праць / Сборник научых робот

Українською, російською, казахською, вірменською та англійською мовами

Матеріали XVIII Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції **«Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у країнах СНД»** // Збірник наукових праць. – Переяслав-Хмельницький, 2013 р. – 272 с.

Материалы XVIII Международной научно-практической интернет-конференции **«Проблемы и перспективы развития науки в начале третьего тысячелетия в странах СНГ»** // Сборник научных трудов. – Переяслав-Хмельницкий, 2013 г. - 272 с.

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР:
В.П. Коцур,
доктор історичних наук, професор, дійсний член НАПН України,
ректор ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди».

Упорядники: Ю.В. Бобровнік, Ю.С. Табачок.

Верстка та дизайн: Ю.В. Бобровнік, А.М. Вовкодав, Ю.С. Табачок.

Проведення **XVIII** Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції
«Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у країнах СНД»
та видання збірника наукових матеріалів стало можливим завдяки організаційній підтримці
молодіжної громадської організації «Незалежна асоціація молоді»

Відповідальність за достовірність матеріалів несуть автори публікацій.

Матеріали конференції розміщенні на сайті МГО «Незалежна асоціація молоді»
за адресою http://conferences.neasmo.org.ua

Адреса оргкомітету конференції:
08401, Київська обл. м. Переяслав-Хмельницький, вул. Сухомлинського, 32, кім. 108.

Підписано до друку 03.01. 2014. Формат 60х84 1/8
Збірник наукових праць видрукувано ТОВ «Колібрі 2011»,
м. Переяслав-Хмельницький, Київська область,
www.kolibri.org.ua

ДЛЯ НОТАТОК